TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

I.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Mr. C. VAN HEUKELOM,
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, HENDRIK MULLER Szn.
en Prof. P. J. VETH,

EN MET MEDEWERKING VAN

Een aantal andere Staatslieden en Geletterden.

DERDE SERIE.

2de Jaargang.

EERSTE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1868.

INHOUD.

Eerste Aflevering.

Tweede Aflevering.

Derde Aflevering.

Vierde Aflevering.

Vijfde Aflevering.

Zesde Aflevering.

HET KOLONIALE VRAAGSTUK.

I.

Het koloniale vraagstuk is nog steeds aan de orde, al verklaarde de Minister Hasselman onlangs in de Tweede Kamer, dat daaraan door van den Bosch eene *grondige* oplossing gegeven *was* 1). En zoolang het aan de orde is, dient het te worden besproken en behoort daarover al het licht te worden verspreid wat er over te verspreiden is.

Wat is eigenlijk de koloniale quaestie? Ik zou die vraag niet gedaan hebben, als niet de Minister Hasselman, in de zoo even aangehaalde zitting der Tweede Kamer, almede verklaard had te gelooven, »dat menigeen die phrase bezigt, zonder eigenlijk te weten waarin die quaestie bestaat."

De Minister Heemskerk heeft zich in dezelfde zitting aan eene definitie gewaagd, die echter niet zeer gelukkig is uitgevallen. Hij zeide: »Dat men in plaats van ééne koloniale quaestie er nu twee heeft. De eerste, de oude, die nog altijd onbeslist is, luidt ongeveer aldus: hoe zal aan de vrije industrie bij den tropischen landbouw in onze bezittingen de plaats worden toegekend waarop zij aanspraak heeft, zonder 's lands belangen te krenken? De tweede quaestie, die nevens de eerste is gerezen, is deze: hoe zal worden te gemoet gekomen in den nood, waarin de Indische maatschappij verkeert, ten gevolge van de voorloopige maatregelen gedurende de voorbereiding van de nog niet gemaakte wetgeving voor Indië? Die tweede quaestie is misschien voor den theoreticus niet zoo belangrijk als de andere, maar voor degenen, die aan het roer zitten — mijn geachte ambtgenoot voor koloniën ondervindt het — is zij meer urgent en verdient de prioriteit."

Ik zal over deze definitie niets anders zeggen, dan dat daaruit overtuigend blijkt, dat men eene zaak dient te hebben bestudeerd om er over te kunnen spreken, en dat de Minister van Koloniën ongetwijfeld ook het oog had op zijn ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken,

1) Zitting van 21 November 1867.

toen hij, onmiddellijk nadat deze zijne rede geëindigd had, de zoo even aangehaalde verklaring aflegde.

De quaestie die thans bestaat en eene oplossing wacht, is nog altijd dezelfde die ontstond na den val der Oostindische Compagnie; de vraag namelijk of de koloniën moeten worden bestuurd in de richting van vrijheid of van dwang. Terecht zeide daarom de Heer Fransen van de Putte, dat dit vraagstuk reeds sedert 1803 onze koloniale politiek beheerscht 1). En het bewijst meer voor het fanatiek geloof van den Heer Hasselman aan de juistheid der beginselen waarop het cultuurstelsel rust, dan voor zijne kennis der historie en voor eene juiste appreciatie der feiten, als men hem hoort antwoorden: »De terugtred tot 1803 is wel wat al te groot; er hebben tusschentijds wel degelijk oplossingen plaats gehad.... Van den Bosch heeft aan Java een stelsel van bestuur gegeven, dat bij eene milde en onbekrompen ontwikkeling de schoonste resultaten heeft gegeven, waarop thans door de leden van de verschillende partijen met evenveel genoegen wordt gewezen. Dit was werkelijk eene *grondige* oplossing der koloniale questie."

Deze opvatting is volkomen onjuist. De Heer Hasselman heeft aan de invoering van het cultuurstelsel eene gansch andere beteekenis gegeven dan van den Bosch zelf er aan wilde hebben toegekend. Van den Bosch bedoelde met zijn stelsel geene *definitieve* oplossing van het koloniale vraagstuk, zoo als duidelijk kan worden aangetoond uit de later openbaar gemaakte officiëele bescheiden.

De Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies had in een merkwaardig en uitvoerig rapport, gedateerd Buitenzorg 1 Mei 1827, zijn stelsel ontwikkeld, om op groote schaal aan Europeanen uit te geven woestliggende gronden, ten einde die in daghuur door vrije inlandsche arbeiders te doen bearbeiden, met het doel om de productie van Java te vermeerderen door het aankweeken van producten voor de Europeesche markt. De Minister Elout bracht hierover, den 13 Mei 1828, advies uit aan den Koning. Hij vereenigde zich in hoofdzaak met de denkbeelden van du Bus en legde aan den Koning over een ontwerp-besluit tot uitgifte van woeste gronden, waarvan art. 1 aldus luidde: »Op het eiland Java zullen door den Gouverneur-Generaal in Rade pachtgronden worden uitgegeven, onder de algemeene bepalingen in het tegenwoordig besluit vervat. Die uitgiften zullen niet mogen geschieden dan aan Nederlanders, door geboorte, wetduiding of naturalisatie; voorts aan zoodanige vreemde Europeanen, als reeds ingezetenen van Nederlandsch Indië zullen zijn bij de afkondiging aldaar van dit besluit, en eindelijk aan Javanen en andere Oosterlingen, die bevonden worden de

1) Zitting van 21 November 1867.

middelen en de geschiktheid te bezitten om landontginningen te ondernemen."

Nu doet men het steeds voorkomen, alsof van den Bosch deze denkbeelden onvoorwaardelijk afkeurde en de oplossing van het koloniale vraagstuk enkel zocht in de richting van dwang. Had hij dat gedaan, dan zou hij gekomen zijn in lijnrechten strijd met zijne antecedenten. Van den Bosch had zich steeds een voorstander van vrije cultuur verklaard. In zijn werk van 1818 betreffende onze overzeesche koloniën en bezittingen, zeide hij: »Allen, die wenschen de culturen van Europeesche consumtie, *op dwangarbeid gegrond*, vergroot te zien, ten minste voor zooveel Java betreft, verlangen niets minder dan *de lasten van den inlander te verzwaren.* Tot het invoeren van zoodanig een stelsel, wordt voorzeker weinig meer vereischt *dan een toereikend getal bajonnetten*"

Aan die denkbeelden bleef hij getrouw, later toen zijn oordeel gevraagd werd over de kolonisatie-plannen van du Bus. Zijn eerste advies 1) vangt aan met de woorden: »Ik doe volkomen recht aan de lumineuse wijze waarop het stelsel van kolonisatie in het onderwerpelijk rapport behandeld is. Alle bedenkingen daartegen meermalen ingebracht, zijn daarbij rijpelijk overwogen en wederlegd.

»De groote voordeelen die hetzelve voor den Javaan kan opleveren, zijn voldoende aangewezen, gelijk mede de strekking die daarvan kan worden verwacht, om den Inlander meer aan het Nederlandsch Gouverment te verbinden en van zijne vorsten en opperhoofden af te trekken."

Een eenig punt en, naar zijn oordeel, »een punt van het hoogste aanbelang, waarvan de reussite van het ontwerp geheel afhing," achtte hij niet in aanmerking genomen, — namelijk in hoeverre de producten, naar het plan van du Bus aangekweekt, op de Europeesche markt al dan niet een gereeden aftrek vinden zouden. Hij geloofde het niet, deels omdat hij de markt van Europa overvloedig voorzien achtte, deels en vooral, omdat hij van oordeel was, dat de Amerikaansche slavenhoudende koloniën die producten goedkooper op de Europeesche markt konden leveren dan wanneer ze op Java in vrijen arbeid werden gekweekt. Die laatste bewering vooral trachtte hij breedvoerig en door eene menigte berekeningen te staven. En nu is het natuurlijk dat hij, onder zoodanige omstandigheden, de *definitieve* invoering van het stelsel van du Bus niet kon aanbevelen, al kwam het ook in beginsel volkomen met zijne eigen denkbeelden overeen.

---

1) Nota van den gewezen Commissaris-Generaal van de West-indische bezittingen, betrekkelijk een stelsel van kolonisatie voor Java, voorgedragen door Zijne Excellentie den Commissaris-Generaal van Nederlandsch-Indië du Bus, bij rapport van 1 Mei 1827, L. P.

Verwierp hij het dan en stelde hij daarvoor iets anders in de plaats? In geenen deele. Hij raadde aan het nemen eener proef. Nadat hij, in zijne Nota 1), de zoo even genoemde bezwaren had in het licht gesteld, vervolgde hij: »maar de zaak uit andere oogpunten beschouwd, welke in het onderwerpelijk rapport van Zijne Excellentie den Commissaris-Generaal in het breede zijn aangewezen, schijnt mij van zulk een hoog belang; het is zoozeer te wenschen dat het vraagstuk eens proefondervindelijk beslist worde, in hoeverre Java vatbaar is voor een stelsel van vrije industrie, dat over alle bezwaren behoort te worden heengestapt, en overgegaan tot het nemen eener proeve, en dat wel op eene schaal, breed genoeg, om het resultaat voor beslissend te houden, en nogtans niet zoo ruim, dat, bij eene eventuëele mislukking, daaruit groote nadeelen zouden moeten ontstaan.

»*Ik ben dus van gevoelen*, *dat tot eene zoodanige proeve moet besloten worden;* dat men daartoe eenige der meest geschikte gronden behoort uit te kiezen en af te staan op de meest aanmoedigende voorwaarden aan de ondernemers; dat aanvankelijk alleen op de geschiktheid der personen tot zulk eene onderneming behoort te worden gelet, en derhalve geen onderscheid moet worden gemaakt tusschen Nederlanders en vreemdelingen; enkele van deze laatsten zullen toch nimmer de zekerheid van ons bezit doen wankelen.

»Overigens zal het Gouvernement zich eenige financiëele voorschotten moeten getroosten; want een goede uitslag is te onzeker, en het voorbeeld van zoovelen die zich in diergelijke speculatiën hebben geruineerd, ligt te versch in het geheugen om te doen veronderstellen, dat particulieren hunne kapitalen daarin wagen zullen.

»Alverder zullen bepalingen ten aanzien van den rijstbouw op de verstrekte gronden behooren te worden gemaakt, ten einde verzekerd te zijn, dat de teelt van producten voor de markt van het moederland geschikt, zal worden ondernomen, en eindelijk zal het vooral noodig zijn, aan het hoofd dezer onderneming te plaatsen, en met het oppertoezicht over dezelve te belasten, eenen man *genegen in den geest van het stelsel te werken*, van genoegzame macht voorzien om alle tegenwerking voor te komen, *en die tevens in het welgelukken der zaak geacht kan worden een hoog belang te stellen.*"

---

1) De Luitenant-Generaal van den Bosch werd, onmiddellijk na zijne terugkomst uit West-Indië, geraadpleegd over de voorstellen van du Bus. Hij deelde zijne denkbeelden daarover mede in de hier bedoelde nota. Dat stuk werd nimmer aan de Tweede Kamer medegedeeld en was ook niet in druk voorhanden. Van den Bosch zelf heeft echter van die nota verscheidene afschriften verspreid, en men heeft de meer algemeene kennis er van te danken aan den Heer D. C. Steyn Parvé, die ze heeft opgenomen onder de bijlagen van zijn werk: *Koloniaal monopolie-stelsel, nader toegelicht door den Schrijver.*

Ik laat nu rusten de bezwaren die, volgens van den Bosch, aan eene definitieve invoering van het plan van du Bus in den weg stonden; later zal gelegenheid zijn die te bespreken. Maar ik vraag: is dat de taal van een man, die de oplossing van het koloniale vraagstuk wilde zoeken in eene andere richting dan waarin men die gezocht had sedert den val der Oost-Indische Compagnie? Hoort men hier niet integendeel de stem van den man die, getrouw aan zijne antecedenten en ondanks in zijn oog bestaande bezwaren, alles wil doen om den triomf te verzekeren der liberale koloniale politiek? En toen, na die nota, van den Bosch, op voordracht van den Minister Elout, werd benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, kon men toen niet met volle recht zeggen, dat eene liberale keus was gedaan, en dat aan het hoofd van Nederlandsch-Indië was geplaatst een man die *in het welgelukken der zaak geacht kon worden een hoog belang te stellen?* Zou Elout anders die voordracht hebben gedaan? Zou van den Bosch anders die benoeming hebben mogen aannemen?

En dat beiden het in de hoofdzaak ééns waren, blijkt uit de omstandigheid, dat door hen, *in overleg met elkander*, bepalingen werden ontworpen, waardoor aan de denkbeelden van du Bus uitvoering zou worden gegeven. Men verneemt deze bijzonderheid uit de in 1851 uitgegeven *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout.* Op bladz. XIII van dat werk wordt medegedeeld, hoe de Minister Elout zich vleide met de vervulling zijner wenschen voor Java, nadat hij de voorstellen van du Bus met zijn rapport en het daarbij gevoegd ontwerp van besluit den Koning aangeboden, en nadat ook de Raad van State, op kleine bijzonderheden na, zich met een en ander geheel vereenigd had. »En," — lezen wij verder, — »*met overleg* van den Luitenant-Generaal van den Bosch, wiens volbrachte zending naar de West-Indiën ook zijne bijzondere tevredenheid had verworven en die op zijne voordracht tot Gouverneur-Generaal van Neêrlandsch-Indië werd benoemd, zorgde hij, bij de artikelen 108 en 109 van het regeerings-reglement, *voor bepalingen dien overeenkomstig* 1)."

1) De hier aangehaalde artikelen van het bij publicatie van 19 Januari 1830 afgekondigde regeerings-reglement, luiden als volgt:

Art. 108.

De regeering moedigt door alle middelen binnen haar bereik den landbouw aan, en bevordert, zooveel doenlijk, de teelt van voortbrengselen voor den handel met Europa geschikt.

Art. 109.

De regeering neemt de meest geschikte maatregelen ter bevordering der wettige ondernemingen van de Europeanen en anderen, aan welke door het Gouvernement gronden worden afgestaan, in eigendom, huur of erfpacht; alles in overeenstemming met de bijzondere of algemeene bepalingen daaromtrent door den Koning te maken.

Uit al het bovenstaande blijkt alzoo ten duidelijkste, dat van den Bosch, ook nadat hij was benoemd tot Gouverneur-Generaal, niets liever verlangde dan het koloniale vraagstuk in de richting van vrijen arbeid te zien opgelost.

Na zijne benoeming werden hem al de stukken ter hand gesteld die op de quaestie betrekking hadden, ten einde daarover, in zijne nieuwe hoedanigheid, een advies uit te brengen. Hij heeft daaraan voldaan door zijn bekend advies van 6 Maart 1829. Vergelijkt men nu echter zijne vroegere nota met dit advies, dan schijnt in den tijd tusschen het opstellen van beide verloopen, iets te zijn voorgevallen, dat aan de denkbeelden van van den Bosch eene andere richting gaf. Blijkbaar toch is er groot verschil van inzichten tusschen die nota en dat advies.

In de nota heerscht slechts ééne gedachte, het verlangen namelijk om het koloniale vraagstuk *uitsluitend* in de richting van vrijen arbeid te zien opgelost. Tegen de voorstellen van du Bus mochten bij hem overwegende bezwaren bestaan, hij dacht er niet aan eene wijziging voor te stellen, zelfs in liberalen zin, want hij moest bekennen dat, indien het kolonisatie-plan van du Bus voor uitvoering vatbaar was, er èn voor Java èn voor den Javaan èn voor Nederland niets beters kon worden uitgedacht. Hij raadde daarom het nemen eener proeve aan. En zoozeer was hij met het denkbeeld ingenomen, dat hij er toch vooral op aandrong het oppertoezicht over die proeve toe te vertrouwen aan een man, *genegen in den geest van het stelsel te werken en die tevens in het welgelukken der zaak geacht kon worden een hoog belang te stellen.* Ja, men gaat, geloof ik, niet te ver door te beweren, dat van den Bosch door die woorden wilde te kennen geven: *die man ben ik.*

In het advies, ik ontveins dat in geenen deele, heerscht een gansch andere geest. Het is niet meer *uitsluitend* de vrije cultuur, waarin hij het heil der toekomst zag; maar eene vrij sterke overhelling tot de inrichtingen der Oost-Indische Compagnie is niet te miskennen. En het is moeilijk te verklaren hoe dezelfde man over die twee tegenstrijdige stelsels, met gelijke ingenomenheid spreken kon.

In den aanvang van zijn advies bespreekt hij het kolonisatie-plan van du Bus. Hij zegt daarvan het volgende: »Volkomen ben ik met den steller van het rapport van gevoelen, dat, zoo eene kolonisatie van Europeanen op den voorgedragen voet en wijze als uitvoerbaar beschouwd kan worden, er voor het Gouvernement niets wenschelijker zou zijn dan de invoering van zoodanig een stelsel." Hij verdedigt zelfs dat stelsel, en toont aan hoe de bestrijders er van zich bedriegen, »indien zij den Europeaan onvoorwaardelijk als een parasiete plant nadeelig voor Java beschouwen en het Europeesche kapitaal als niet noodig om den landbouw te doen bloeien..... Evenmin zou zoodanig stelsel die misbruiken of

bezwaren opleveren, welke diezelfde bestrijders als daaraan onafscheidelijk verbonden opgeven, en zulks bewijst dan ook genoegzaam, hetgeen ik reeds in den aanvang dezes heb gezegd, dat het als hoogst wenschelijk te achten zou wezen, dat zulk een stelsel meer algemeen kon worden ingevoerd."

Hij blijft dan ook het nemen van eene proef aanbevelen. »De beslissing van dat vraagstuk," — zeide hij, — »beschouw ik van zooveel gewicht, dat het wel eenige opofferingen van de zijde van het Gouvernement waardig is. Uit dien hoofde zoude men zich bij zoodanig eene proef niet alleen tot vlakke streken moeten bepalen, maar die ook tot bergachtige streken uitstrekken, en zelfs zoo aanvankelijk de bevolking in die streken gering en daarvan een te hoog arbeidsloon het gevolg mocht zijn, zoo zou men premiën ter aanmoediging behooren te verleenen, groot genoeg om het verschil, vergeleken met de goedkoopste plaatsen op Java, te vereffenen. Zoodanige proefnemingen door onderscheiden eigenaars zullen meer beslissen dan het beste betoog. Vanhier dan ook, dat ik mij, onder eenige bepalingen, nader op te geven, wel kan vereenigen met het aan Zijne Majesteit aangeboden concept-besluit, bij rapport van 13 Mei 1828, maar geenszins met het voorstel om het systema van Europeesche kolonisatie aan te nemen als een algemeen beginsel van industrie voor Java tot teling van producten voor Europeesche comsumtie."

Uitvoerig worden voorts de bezwaren uiteengezet, die reeds in de nota werden opgegeven, bezwaren enkel op veronderstellingen rustende, en daarenboven zóó overdreven voorgesteld, dat het mij onbegrijpelijk is, hoe een man als van den Bosch daaraan zijn naam heeft kunnen verbinden. De ondervinding heeft al die bezwaren dan ook volkomen te niet gedaan en daardoor het kolonisatie plan van du Bus, tegenover van den Bosch, gerechtvaardigd. Van den Bosch beweerde vooreerst, dat de Europeesche markt reeds zoodanig met koloniale producten was overvoerd, dat aan geene verhooging van prijzen te denken viel en zelfs nog verlaging te wachten was. De ondervinding heeft echter geleerd, dat goed ordinair Java koffie, die in 1829 gold 23 à 27½ cents, in 1832 reeds verkocht werd voor 35 à 41, en dat die prijs zich, behoudens enkele fluctuatiën, handhaafde tot 1840, niettegenstaande de belangrijk meerdere aanvoeren die op de Europeesche markten kwamen. In de tweede plaats beweerde van den Bosch, en trachtte dit op alle mogelijke wijzen te betoogen, dat de Amerikaansche slaven-koloniën veel vooruit hadden op Java door voordeeliger ligging en daaruit voortvloeiend goedkooper transport, door vruchtbaarder bodem en door goedkooper arbeidsloon, waaruit hij dan de conclussie afleidde, dat Java nimmer met Amerika op de Europeesche markten zou kunnen concurreeren. Deze stelling, waaraan in der tijd ook Baud veel hechtte, werd reeds

door Elout bestreden met een betoog uit Humboldt's *Essai sur la nouvelle Espagne*, namelijk dat het voordeeliger is met vrije inlanders dan met negers of slaven te werken, en met de opmerking, dat het een gewaagd stuk is »op onzekere statistieke opgaven een geheel stelsel te bouwen, zonder alle omstandigheden, welke ter zake doen, te raadplegen" 1). Maar de ondervinding heeft daarenboven ten deze uitspraak gedaan en van den Bosch zoowel als Baud in het ongelijk gesteld. Ze heeft niet alleen aangetoond dat de particuliere industrie, geheel en al ingericht naar de denkbeelden van du Bus, bloeide bij het aankweeken van producten, die door de dwangcultuur moesten worden opgegeven, maar ze heeft ook doen zien, dat de vrije cultuur op Java volkomen in staat was op de Europeesche markten de concurrentie met de Amerikaansche slaven-koloniën vol te houden.

Tot zoover is er overeenstemming tusschen de denkbeelden ontwikkeld in de nota en die welke in het advies worden aangetroffen. En ik wenschte wel voor de eer van van den Bosch, dat hij het daarbij had kunnen laten en dat hij, in het tweede gedeelte van zijn advies, niet met zekere ingenomenheid besproken had een stelsel lijnrecht in strijd met zijne antecedenten en met het stelsel dat hij zelfs nog in het eerste gedeelte van zijn advies als zoo wenschelijk had beschouwd, indien namelijk bleek dat de bezwaren die hij er van duchtte, in werkelijkheid niet bestonden. Maar van den Bosch scheen zich niet meer te kunnen vergenoegen met het nemen eener proef in de richting die sedert het begin der eeuw had geheerscht en die ook hij tot nu toe had voorgestaan. Hij kon het resultaat eener proef in die richting niet afwachten, en achtte zich geroepen een ander stelsel daarnevens te plaatsen. En zoo zien wij hem plotseling terugkeeren naar de oude, versleten, afgekeurde politiek van voorheen, of, zooals hij het noemde, »tot het oude stelsel der voormalige Compagnie of dat der geforceerde cultuur." Bij het dalen van de prijzen der producten en bij den afnemenden staat van welvaart op Java, kwam hem dat een geschikt middel van herstel voor, en beweerde hij zelfs, »dat het in zijne beginselen rechtvaardig, in zijne strekking zoowel voor het moederland als voor Java heilzamer, en voor den Javaan voordeeliger was, dan eenig ander, *dat van de vrije beschikking over zijnen arbeid niet uitgezonderd.*" En dat was nu dezelfde man, die niet alleen in 1818 eene vermeerdering der cultures op dwangarbeid gegrond, eene verzwaring noemde van de lasten der inlanders, enkel toe te passen door een toereikend getal bajonnetten, maar die nog onlangs in zijne nota het beginsel van vrije cultuur krachtig verdedigd had en de definitieve invoering er van enkel afhankelijk

1) Zie de bovenaangehaalde *Bijdragen* enz., bladz. 199.

stelde van het nemen eener proef die over de al of niet gegrondheid zijner bezwaren zou uitspraak doen, terwijl hij zelfs nog in het advies kon verklaren, »dat, zoo eene kolonisatie van Europeanen, op den voorgedragen voet en wijze als uitvoerbaar beschouwd kon worden, er voor het Gouvernement *niets wenschelijker* zou zijn dan de invoering van zoodanig een stelsel." Wat meer is, terwijl van den Bosch hier het dwangstelsel door allerlei, waaronder soms zeer afgetrokken, redeneeringen aanbeval, en zelfs aan het slot van zijn advies van het Gouvernement verlangde, dat het de algemeene beginselen zou bepalen, die ten grondslag van het stelsel van industrie op Java zouden behooren te worden gelegd, had hij, alvorens dit punt te bespreken, te kennen gegeven, dat, zonder een voorafgaand grondig plaatselijk onderzoek, de oplossing van dit moeilijk vraagstuk onmogelijk was. En ten einde te doen zien, dat de beteekenis zijner woorden met geene mogelijkheid anders kon worden opgevat, laat ik hier volgen de eigen woorden van van den Bosch, zooals die in zijn meer genoemd advies te vinden zijn. Nadat hij de ons bekende bezwaren tegen het plan van du Bus had ontwikkeld, zeide hij: »Ik gevoel echter, dat, zoo men al de gegrondheid der door mij geopperde bedenkingen genegen mocht zijn te erkennen, het niet genoeg zal zijn de klippen te hebben aangewezen, waarop de industrie van Java kan schipbreuk lijden, maar dat men recht heeft van mij de oplossing van het vraagstuk te erlangen, op welke andere wijze Java dan voor zich zelf en het moederland nuttig kan worden gemaakt; of, zoo dat niet mogelijk zijn mocht, alsdan ten minste daarvan het volledig en onbetwistbaar bewijs. Daardoor toch zal ik alleen aan het vereerend vertrouwen, in mij gesteld, kunnen beantwoorden, en daarom zal ook niets meer het doel van mijn streven zijn, dan de oplossing van dat zoo moeilijk problema tot den hoogsten graad van zekerheid te brengen." En dan volgen onmiddelijk daarop deze merkwaardige woorden: »*Zulks echter nu reeds te verlangen ware voorzeker niet billijk; daartoe wordt niet alleen een grondig plaatselijk onderzoek, maar wellicht eene reeks van proefnemingen gevorderd, welke alleen allen twijfel kunnen wegnemen.*" Waarlijk, er moet na het indienen der nota iets zijn voorgevallen, waardoor de schromelijke inconsequenties en het hinken op twee gedachten van van den Bosch wel niet kunnen worden verklaard, maar waardoor ze althans eenigermate kunnen worden vergoêlijkt. Wat kan dat zijn?

Het antwoord op deze vraag is, dunkt mij, niet moeilijk te geven. In zijne herhaalde conferentiën met den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal, heeft de Koning ongetwijfeld gewezen op de geldelijke behoeften van het moederland, waardoor het niet mogelijk was langer te voorzien in de renten en aflossing der Oost-indische leeningen, die

jaarlijks, ten bedrage van *f* 2,450,000, door de Nederlandsche schatkist werden voorgeschoten. Daaruit zal de Koning hebben betoogd de dringende noodzakelijkheid, om Indië, op de eene of andere wijze, in staat te stellen, voor het vervolg, zelf in de betaling dier gelden te voorzien en het reeds voorgeschotene terug te geven. De proef met het stelsel van du Bus kon daartoe niet leiden; dat stelsel, meende men, werkte te veel op tijd. Er moest dus worden omgezien naar een ander middel, onverschillig welk, indien het maar spoedige resultaten gaf en de zoo hoog noodige remises beloofde. Thans had men niets anders noodig dan een tijdelijk middel; later kon men weder aan eene definitieve oplossing van het koloniale vraagstuk gaan denken. En toen zal van den Bosch, — ik vertrouw met zekere huivering en gedwongen door den nood, — zijne oogen gewend hebben naar het oude stelsel der Compagnie, en voor den Koning hebben ontwikkeld de mogelijkheid om door de dwangcultuur onmiddellijk uit den oogenblikkelijken nood te worden gered, al mocht dat middel dan ook in strijd zijn met alle politieke en commerciëele beschouwingen en op den duur niet houdbaar of wenschelijk, zoodat dan ook aan eene definitieve oplossing van het vraagstuk in de richting van vrijen arbeid moest worden vastgehouden.

Op die wijze laat zich de houding van van den Bosch, in dit gewichtig tijdperk van zijn politiek leven, eenigermate verklaren, terwijl daarenboven de juistheid dezer opvatting uit menigerlei omstandigheid blijkt.

Vooreerst blijkt uit het advies zelf, dat men in de dwangcultuur slechts een hulpmiddel zag, dat *aan de dringende behoefte van het oogenblik scheen te zullen voldoen*. Blijkt daaruit reeds de tijdelijkheid van het middel, men wordt in die opvatting versterkt als men overweegt: 1°. dat van den Bosch het nemen eener proeve met het plan van du Bus dringend bleef aanbevelen, en de beslissing van het vraagstuk, »in hoeverre van het systema van kolonisatie partij te trekken is en welke artikelen met voordeel in vrije daghuur kunnen worden verbouwd", van zooveel gewicht achtte, »dat het wel eenige opofferingen van de zijde van het Gouvernement waardig is", — en dat het alzoo geen zin zou gehad hebben, en het geloof aan de politieke eerlijkheid van van den Bosch op een zware proef zou zijn gesteld, als deze, zonder den uitslag der proefneming af te wachten, met een vluchtig opgeworpen denkbeeld, de definitieve oplossing van het koloniale vraagstuk had bedoeld; 2°. dat men het karakter des Konings weinig eer aandoet, als men veronderstelt, dat deze, na van den aanvang af, uit persoonlijke overtuiging, de liberale koloniale politiek te zijn toegedaan geweest en in dien zin instructiën te hebben gegeven, plotseling van overtuiging zou zijn veranderd, om een los denkbeeld tot een vast stelsel te verheffen, zonder zelfs te weten of dat denkbeeld, in de praktijk, voor verwezenlijking vatbaar zou zijn, — maar

dat het zich daarentegen, ook uit het karaktêr des Konings, volkomen laat verklaren, hoe deze, bij de groote financiëele moeilijkheden waarin het land verkeerde, elk middel aangrijpt dat oogenblikkelijke redding kon aanbrengen, al werden ook daardoor, voor het oogenblik, doch tijdelijk, prijs gegeven alle mogelijke economische beginselen, die op den duur niet straffeloos te miskennen zijn.

Dit laatste vindt, ten tweede, zijne volkomen bevestiging in het antwoord, dat de Koning aan den Minister Elout liet geven, nadat deze verklaard had zich niet met de denkbeelden van van den Bosch te kunnen vereenigen en de goedkeuring daarvan ernstig ontraden had. De Koning, — heette het in een schrijven van den Secretaris van Staat, — had gemeend zich *om de geldelijke ongelegenheden, met terzijdestelling van politieke en commerciëele beschouwingen*, te moeten vereenigen met de voorstellen van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal 1). Blijkt het hieruit niet duidelijk, dat alleen de geldelijke nood tot het aangrijpen van een tijdelijk middel dwong? Als men toch het koloniale vraagstuk definitief wilde oplossen, zou men dit zeer zeker niet doen »met terzijdestelling van politieke en commerciëele beschouwingen."

Maar als men hier, ten derde, aan eene oplossing van het koloniale vraagstuk te denken had, in welk licht verschijnen dan de plechtige verzekeringen, die van den Bosch aan Elout gaf, toen deze hem zijne teleurstelling te kennen gaf over de denkbeelden, in zijn advies ontwikkeld? Ik heb hier op het oog den allermerkwaardigsten brief van van den Bosch aan Elout van 15 Juni 1829 2), een brief door welken van den Bosch zich met de sterkste betuigingen tracht te zuiveren van de verdenking, alsof hij wilde terugkeeren tot het oude stelsel van dwangarbeid.

»Plechtig betuig ik Uwe Excellentie dan nogmaals," — heet het in dien brief, — »dat het mijn voornemen geenszins is het beginsel van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid van Indië af te schaffen, maar alleen hetzelve dermate te wijzigen, dat Java eene gepaste markt voor de Nederlandsche fabrikaten kan opleveren, en deszelfs producten zooveel mogelijk met voordeel, of althans zonder nadeel, naar herwaarts kunnen worden overgebracht, en dat ik mij daartoe denk te bedienen van indirecte middelen, waardoor ik de zoodanige versta, die den planter, hetzij Europeaan of inlander, in zijn belang eene toereikende aansporing zullen doen vinden om ter bereiking van dat doel mede te werken; *waarin de te bezigen middelen zullen moeten bestaan, kan alleen na een behoorlijk plaatselijk onderzoek worden beslist.*" En nadat hij nu, in dien zin, zijne juiste bedoelingen nog nader had in het licht gesteld

1) Zie de reeds meermalen aangehaalde „Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer" enz., bladz. XIV.

2) Te vinden in de „Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer" enz., bladz. 224.

en gewezen had op de noodzakelijkheid om het stelsel van bestuur in Indië zoodanig in te richten, dat de Indische bezittingen in de kosten van haar eigen onderhoud konden voorzien, vervolgt hij: »Ten betooge dat dit in waarheid mijne gevoelens en oogmerken geweest zijn, moet ik de aandacht Uwer Excellentie vestigen op het reglement betrekkelijk het beleid der regeering der Oost-Indische bezittingen; zou ik zoo dwaas geweest zijn om dat reglement goed te keuren en te bezweren, indien ik bedoelingen gekoesterd had, daarmede strijdig, daar het mij toch wel niet moeilijk geweest zoude zijn, zoo de strekking van hetzelve niet had overeengestemd met mijne ontwerpen, daarin wijzigingen te provoceeren? Immers die ontwerpen komen overeen met het verklaarde welbehagen des Konings, en zou Zijne Majesteit mij dan die veranderingen daarin niet hebben toegestaan, welke Hoogstdeszelfs eigen bedoelingen zouden hebben gevorderd? En laat zich nu dit reglement overeenbrengen met de oogmerken, welke Uwe Excellentie mij toeschrijft, *om het oude stelsel van dwangarbeid en van eenen gemonopoliseerden handel wetmatig daar te stellen?*"

Waarlijk, deze woorden hebben, met betrekking tot de door mij vooropgezette stelling, geene toelichting noodig.

En als ik dan, eindelijk, herinner, dat zoowel het zoo even genoemde reglement, als de daarop gegronde instructiën van van den Bosch, in stellig liberalen zin zijn gesteld, en zelfs daarin van geen dwangarbeid sprake is, dan kan men niet zeggen, dat hij, vóór zijn vertrek naar Indië, eene oplossing van het vraagstuk in de richting van dwang heeft bedoeld, en dan moeten zijne vereerders er in de allereerste plaats tegen opkomen, als men aan hem, na zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal, zelfs ook maar reactionnaire *denkbeelden* toeschrijft. Daardoor toch zou, met het oog op zijne afgelegde verklaringen, een onuitwischbare smet geworpen worden op zijne probiteit en op zijn naam.

Toch kan ik het begrijpen, hoe Elout zich moest ontmoedigd en teleurgesteld voelen. Jaren lang had hij de oplossing van het koloniale vraagstuk in de richting der vrijheid gezocht; geen tegenstand of tegenspoed had zelfs maar een oogenblik zijne overtuiging geschokt. Hij gevoelde het diep en levendig, dat enkel in den vrijen arbeid en den vrijen handel de toekomst van Indië en van Nederland lag. Thans eindelijk meende hij het gegrepen te hebben: du Bus had in die richting voorstellen gedaan; hij had daarop gunstig gerapporteerd aan den Koning en reeds een ontwerp-besluit overgelegd tot uitgifte van woeste gronden; ook de Raad van State had een gunstig advies uitgebracht; in van den Bosch, met diens liberale antecedenten en diens ingenomenheid met het beginsel van vrijen arbeid, meende hij den man gevonden te hebben om het vrijgevige stelsel op Java te vestigen; op zijne voordracht was deze dan

ook tot Gouverneur-Generaal benoemd, en met volkomen gerustheid zou hij hem op Java met het nieuwe stelsel eene proeve zien nemen, omdat hij, vertrouwende op het *hoog belang* dat van den Bosch *in het welgelukken der zaak kon geacht worden te stellen*, en in geen enkel opzicht deelende de bezwaren die daartegen waren ingebracht, in het nemen eener proeve eene definitieve en liberale oplossing van het koloniale vraagstuk zag. Het dwang-systeem, meende hij, was met de Oost-indische Compagnie nu voor goed ten grave gedaald.... Maar ziet, daar spreekt van den Bosch, plotseling en onverwacht, op nieuw het woord *dwangcultuur* uit. Is het wonder dat Elout daarvan terugschrikte? Is het wonder dat hij moedeloos werd, nu hij al zijne illusiën meende te moeten opgeven? Is het wonder dat zijn vertrouwen in de beginsel-vastheid van van den Bosch geweldig werd geschokt? De brief dien hij hem schreef, den 20sten Mei 1829, draagt van dat alles de blijken 1). »Laat ons openhartig zijn" — heet het daar. »Ik vang daarmede aan, en ik moet U. E. rondelijk bekennen, dat, wanneer er zal moeten gewerkt worden in eenen geest, als waarvan mij uw tegenwoordig voorstel eene voorproeve geeft, ik daartoe ongeschikt ben. Ik zou handelen tegen de overtuiging van mijn verstand, tegen beter weten aan; want ik mag de geringe kennis en ondervinding, welke ik heb opgedaan, niet geheel vaarwel zeggen. Als men in het 63[ste] jaar zijns levens is, dan is het niet de moeite waard, of liever, dan althans moet men zich wachten om met zich-zelven in strijd te komen en tegen innerlijke overtuiging te handelen, en dit zou het geval zijn, wanneer ik voorstellen van aard, als het tegenwoordige, aanprees?"

En of nu van den Bosch al verzekerde dat hij nog was dezelfde liberale man van voorheen, dat hij geene reactie bedoelde, dat hij slechts gedacht had aan een tijdelijk en spoedig werkend middel om in de dringende behoeften van het oogenblik te voorzien, en om te voorkomen dat Indië werd een blijvende lastpost voor de Nederlandsche schatkist; dat hij wel had *aangewezen wat*, *zijns inziens*, *vroeger tot bereiking van dat oogmerk was gedaan*, maar dat dit enkel was geschied om uit het resultaat, destijds verkregen, te trachten af te leiden, dat de bereiking van het opgegeven doel geenszins als hopeloos moest worden beschouwd; dat daarenboven nog geenerlei middel was vastgesteld, omdat dit enkel kon geschieden na een nauwkeurig plaatselijk onderzoek, en dat in ieder geval van hem niet was te verwachten, dat hij *het oude stelsel van dwangarbeid en van gemonopoliseerden handel wetmatig zou daarstellen*, — niets van dat alles was in staat, om aan Elout het vertrouwen in de toekomst weêr te geven.

---

1) Zie Bijdragen enz., bladz. 220.

Zijn blik zag helderder en verder in de toekomst, dan die van van den Bosch het deed. Hij was overtuigd, dat een Gouverneur-Generaal. die, vooral onder de toenmalige omstandigheden, naar Indië ging, zonder eigenlijk te weten wat hij wilde, en met den koninklijken lastbrief, om, met terzijdestelling van politieke en commerciëele beschouwingen, naar een middel om te zien dat *onmiddellijk* de zoozeer gewenschte remises verschafte, — een verkeerden weg *moest* inslaan, en dat, eenmaal den voet op dat verkeërde pad gezet hebbende, terugkeeren niet gemakkelijk zoude zijn. De raadselachtige houding van van den Bosch, toen deze, het dwang-systeem afkeurende, tegelijkertijd de voordeelen er van in het licht stelde, kon daarenboven aan een man als Elout geen vertrouwen inboezemen. En hij voorzag, dat, ondanks al de plechtige verzekeringen van van den Bosch, en zonder dat men aan het koloniale vraagstuk eene definitieve oplossing gaf, de dwangcultuur tijdelijk zou worden ingevoerd om in den oogenblikkelijken nood van het moederland te voorzien; dat die tijdelijke invoering steeds tijdelijk zou worden gehandhaafd, omdat hij als gewezen Minister van Financiën den grooten nood van het moederland kende, en dat men eindelijk zou staan tegenover toestanden, die eene gezonde oplossing van het koloniale vraagstuk uiterst moeilijk zouden maken. Daartoe wilde hij in geen enkel opzicht medewerken. De denkbeelden die sedert den val der Compagnie hadden gegolden, die beleden waren door D. & G. K. van Hogendorp, door Raffles, door de Commissarissen-Generaal, door van der Capellen en nu laatstelijk ook door du Bus, mochten, althans met zijne medewerking, nu maar niet zoo losweg worden ter zijde gesteld om plaats te maken voor een versleten en afgekeurd stelsel. En toen dus de Koning eene politiek op den voorgrond stelde, waarbij zijne jaren lang beleden beginselen moesten worden prijs gegeven, en hij al zijne verwachtingen in rook zag verdwijnen, vroeg en verkreeg hij zijn ontslag als Minister van Koloniën.

Al het bovenstaande zal genoegzaam zijn om te doen zien, dat de heer Hasselman, toen hij in de Tweede Kamer sprak van eene grondige oplossing van het koloniale vraagstuk, zeker niet gedacht kan hebben aan hetgeen door van den Bosch was gedaan en bedoeld vóór diens vertrek naar Indië. Thans zullen wij met evenveel ernst en gemoedelijkheid nagaan, wat er van die oplossing zij, nadat van den Bosch als Gouverneur-Generaal in Indië was aangekomen.

In het begin van 1830 aanvaardde van den Bosch, als Gouverneur-

Generaal, het bestuur over Neêrlandsch-Indië. Opmerkelijk is het, dat in de instructie die hij medekreeg, niets hoegenaamd voorkomt, dat naar *dwangarbeid* heenwijst. Maar neen, dat is niet juist. Art. 19 bepaalt: »De Gouverneur-Generaal van den Bosch zal, in verband tot de vroeger reeds daaromtrent in onzen naam gegeven bevelen, nagaan of de lijfstraffelijke wetten onder de Javanen niet in het belang van den landbouw kunnen gewijzigd worden, door zooveel mogelijk de straf van langeren of korteren *dwangarbeid in of buiten den ketting*, te stellen in de plaats van geeseling, brandmerk en andere soortgelijke straffen, met het oogmerk om de alzoo tot dwangarbeid veroordeelde personen onmiddellijk voor 's Gouverments rekening te bezigen tot het telen van koffie, suiker, indigo en andere voortbrengselen, dan wel dezelve, ten gelijken einde, voor den tijd, in de sententiën vermeld, aan Europeesche landbezitters af te staan." Men had dus, in die instructie, wel degelijk dwangarbeid op het oog, maar dwangarbeid enkel als een straf, een straf gelijkstaande met »geeseling, brandmerk en andere soortgelijke straffen;" terwijl geene gouvernements-cultures zouden bestaan, dan voor zoover die noodig waren, om veroordeelde mitsdadigers te bezigen »tot het telen van koffie, suiker, indigo en andere voortbrengselen." Is er wel scherper condemnatie van de dwang- en gouvernements-cultures denkbaar? Voorzeker, die instructie, evenmin als het regeerings-reglement waarop ze rust, kunnen eene grondige oplossing van het koloniale vraagstuk bevorderen in de richting van dwang.

Als men toch uit die beide staatsstukken te zamen trekt, de voorschriften die van den Bosch vooral ten opzichte der cultures had in acht te nemen, dan komt dit hierop neder:

1°. Belastingen mochten niet drukkend zijn voor landbouw, nijverheid en smallen handel (Art. 73 RR.).

2°. De inlandsche bevolking wordt bijzonder beschermd. Geldafpersingen, knevelarijen en willekeurige beschikkingen over personen, goederen en arbeid, zijn verboden en worden gestraft (Art. 112 RR.).

3°. De bevolking onderhoudt de openbare wegen en bruggen en vervoert, tegen betaling, de reizigers en hunne goederen. Het vorderen van andere niet gewettigde diensten is verboden. Bijzondere bepalingen regelen de diensten der bevolking aan hare hoofden (Art. 114 RR.).

4°. De gronden, door Javanen bebouwd wordende, eigendom van den lande, worden aan hen verhuurd dessa's wijze en bij overeenkomsten met de hoofden en oudsten. In de voorwaarden worden vastgesteld: duur, hoegrootheid der te betalen landrente en wijze van kwijting in geld, product of anderszins, en al wat de verhuring kan doen strekken tot bevordering van landbouw en nijverheid (Art. 74 en 75 RR.).

5°. *Alleen* in de Preanger regentschappen wordt de grondhuur (land-

rente) gekweten door *verplichte* teelt en levering van koffie en van niets anders (Art. 76 RR.).

6°. De landbouw en de teelt van producten voor den handel met Europa en China worden aangemoedigd en bevorderd, zelfs door premiën. Aan de nijverheid en de werkzaamheid van den Javaan wordt zoodanige prikkel gegeven, dat de bevolking voor den uitvoer naar Europa producten verschaft, naar reden van f 5.— per hoofd (Art. 108 RR. en artt. 9 en 11 Instructie).

7°. Tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers worden gebezigd tot de teelt van koffie, suiker, indigo en andere producten (Art. 19 Instr.).

8°. De djatibosschen zijn lands eigendom. Niemand mag hout vellen zonder vergunning; het hout moet echter tegen matige prijzen verkrijgbaar zijn. Het werk in de bosschen, die voor rekening der regeering bearbeid worden, kan worden opgedragen aan nabij gelegen dessa's, in dagloon of tegen vrijstelling der landrente. Zulke bepalingen kunnen ook worden gemaakt tot bevordering van andere werkzaamheden ten dienste van het Rijk en van bijzondere takken van cultuur (Artt. 79 en 80 RR. en art. 12 Instr.).

9°. Ondernemingen van Europeanen en anderen, aan welke het Gouvernement gronden afstaat in eigendom, huur of erfpacht, worden door de regeering bevorderd. Gronden mogen ook uitgegeven worden tegen afstand van pensioen. De ondernemers telen daarop wat zij verkiezen, behalve opium, en beschikken daarover naar goedvinden, mits betalende de verschuldigde belastingen en voldoende aan al de gestelde voorwaarden. De bevolking moet goed behandeld worden, doch moet hare verplichtingen nakomen (Artt. 83, 109, 110 en 113 RR. en art. 8 Instr.).

10°. Het aan anderen afstaan van de beschikking over de gronden en inwoners der dessa's is verboden. Er wordt aan de ingezetenen echter gelegenheid gegeven om tot het bebouwen van gronden, het leveren van bijzondere voortbrengselen en het verleenen van persoonlijke diensten, overeenkomsten te sluiten met de oudsten en voornaamsten der dessa's (Art. 166 RR.).

11°. Bijzondere eigendommen (ongebouwde) zijn onderworpen aan betaling van verponding. Waar voor particuliere landerijen de verplichting bestaat tot teelt en levering van koffie, wordt die verplichting gehandhaafd. Waar die teelt aan de keuze der eigenaren is overgelaten, vervalt de verplichte levering, doch worden maatregelen genomen tot wering van sluiking, zoo de landerijen gelegen zijn nabij de districten, waar verplichte teelt en leverantie bestaat (Art. 78 en 111 RR.) 1)

Al deze bepalingen zijn in volkomen harmonie met de liberale denk-

1) Zie het belangrijke werk: *Over het beheer onzer koloniën*, door Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, bladz. 105 en 106.

beelden van van den Bosch vóór zijn vertrek naar Indië. Bij zijne komst aldaar werd hij in die denkbeelden versterkt; want hij moest erkennen, dat vele inrichtingen van lateren tijd de voorkeur verdienen boven die welke vroeger bestonden. En hij wilde dan ook de oplossing van het koloniale vraagstuk zoeken in de richting der vrijheid en zooals door du Bus was voorgesteld, behoudens die wijzigingen welke noodig schenen om met spoed in de behoefte aan uitbreiding van den landbouw te voorzien.

»Door middel van *dwangarbeid* in die behoefte te voorzien," — zeide hij in eene Memorie van Juli 1830 aan de Raden van Indië, — »zou zeer moeilijk en in vele districten niet raadzaam zijn; althans zal ik tot dit middel nimmer adviseeren, dan nadat de onmogelijkheid om het doel op eene andere wijze te bereiken, zal zijn gebleken, en dit is, mijns inziens, nog geenszins het geval." Van dwangarbeid was dan ook geen sprake. Er zouden overeenkomsten gesloten worden met de hoofden en oudsten van dessa's aan den eenen kant, en europeesche ondernemers aan den anderen kant. Alles zou vrijwillig zijn en het Gouvernement zou slechts ondersteunen en leiden. En, wordt aan het slot gezegd: »in die districten, waar de culturen, ten gevolge van gesloten contracten met particulieren, *reeds eene zekere extensie verkregen hebben*, kan het wellicht moeilijk zijn, de voorgestelde zaken van orde in te voeren. Dan dit wordt ook niet vereischt. *Waar de bijzondere industrie zich zelve helpen kan, heeft zij de ondersteuning van het Gouvernement niet noodig en kan in dat geval aan hare eigene tendance worden overgelaten.*" Van den Bosch bleef dan ook hier getrouw aan zijne antecedenten en aan het regeerings-reglement, dat hij bezworen had. Het was alles vrijwillige arbeid, dien hij wilde invoeren en bevorderen: vrijwillige arbeid, deels zuiver, naar het plan van du Bus, deels gewijzigd, door de tusschenkomst der dessahoofden.

Plotseling echter ontstond eene wijziging in de denkbeelden van van den Bosch, eene wijziging, waarover men in der tijd tamelijk gemakkelijk heengleed, maar die toch noodwendig leiden moest, en ook werkelijk geleid heeft, tot het exploitatie-stelsel, dat wij onder den naam van cultuurstelsel kennen.

Den vrijwilligen arbeid ten behoeve van particuliere ondernemers, hetzij door de Javanen direct, hetzij door tusschenkomst hunner hoofden verleend, liet men bestaan. Maar nu trad daarnevens ook het Gouvernement als particuliere ondernemer op, en de residenten moesten, namens de regeering, met de dessa-hoofden contracteeren. In zijn rapport van 10 October 1830 1) aan den Minister van Koloniën, zette de Gouverneur-Generaal van den Bosch dit stelsel breedvoerig uiteen, gaf daarbij kennis

1) Dit belangrijk stuk wordt in zijn geheel medegedeeld door Jhr. J. P. Cornets de Groot in zijn werk: „Over het beheer onzer koloniën."

dat in dien zin reeds vele contracten gesloten waren, en vroeg ten slotte »of hij nu op den ingeslagen weg voortgaan moet, dan wel andere beginselen zal te volgen hebben?" Voorts deed hij uitkomen, dat »de cultures der kolonie verder moeten worden uitgebreid, ten einde langs dien weg de noodige producten te verkrijgen, om *reeds het aanstaande jaar* naar Nederland de remises te doen, welke, zoo ter betaling der verschuldigde jaarlijksche rente en aflossingen, als in voldoening der verdere uitgaven ten behoeve der kolonie door het moederland, vereischt worden. Eene snelle uitbreiding van cultures en eene vrije beschikking van het Gouvèrnement over dezelve, was het eenige wat hier over bleef; — langs den weg door den Heer du Bus gevolgd, kan ik niet hopen die hoeveelheid producten *in dien korten tijd* te bekomen, welke de omstandigheid vordert dat ter beschikking van het Gouvernement gesteld worden; — noch het stelsel van vrije beschikking over persoon en arbeid, noch dat van bebouwing van woeste gronden in daghuur, levert voldoend vooruitzicht op om den productieven staat der kolonie *in korten tijd* aanmerkelijk te verbeteren, en ik ben derhalve wel verplicht geweest naar andere middelen om te zien; — ik wil geenszins beweren, dat de Javaan niet tot meerdere arbeidzaamheid of hoogere beschaving moet worden opgeleid, integendeel ik ben overtuigd, dat beide voor het algemeen belang wenschelijk zijn; dan, een ontwerp dat *spoedig resultaten opleveren zal,* moet daarop niet gegrond zijn." Thans zouden reeds het eerste jaar, blijkens overgelegde contracten met de Handel-Maatschappij, *drie millioen* aan producten in Nederland kunnen worden voldaan.

Het was dus al weder de nood van het moederland die tot dezen stap had geleid. Dit blijkt nog nader uit het Rapport van het Departement van Koloniën, dat over de voorstellen van van den Bosch aan den Koning werd uitgebracht. Dat rapport, gedagteekend 17 Maart 1831, is van de hand van den toenmaligen Directeur der Koloniën J. C. Baud.

»Onder alle omstandigheden," — heet het daar — »zou het voor den moederstaat eene zaak van het hoogste belang geweest zijn, hoedanig zou beslist worden de reeds sedert lang bestaan hebbende strijd tusschen de voorstanders van gedwongen cultures en leverantiën, en die van een stelsel van algeheele vrijheid; maar die beslissing werd van dubbel gewicht sedert dat het moederland aan de Oost-indische koloniën eene som van 37 millioen gulden had voorgeschoten, tot kwijting van welke, gedurende eene reeks van jaren, een bedrag van *f* 2,450,000 door dezelve jaarlijks aan het moederland moest worden overgemaakt. Het op te lossen vraagstuk was daardoor in zoo verre van aard veranderd, dat het moederland nu niet meer, zooals vroeger, den strijd der twistende partijen met gelatenheid afwachten kon, maar er thans een dringend belang bij had, om *dat* stelsel, hetwelk de beste uitkomsten

voor de vervulling der zoo even genoemde verplichtingen beloofde, binnen den kortst mogelijken tijd ingevoerd en met kracht doorgezet te zien. Het aan te nemen stelsel van industrie was onafscheidelijk geworden van de vraag, door wat middelen het koloniaal bestuur zich in staat zou kunnen stellen, om jaarlijks aan het moederland over te maken de tot kwijting der aangegane verbindtenissen bepaalde aflossingen en rentebetalingen."

De oplossing van het koloniale vraagstuk kon dus op dat oogenblik niet meer, zuiver, geschieden en moest worden uitgesteld tot betere tijden. Het was op dat oogenblik dan ook niet zoozeer de vraag, welk stelsel *in de toekomst* de meeste welvaart beloofde, maar enkel welk stelsel *onmidellijk* de zoozeer begeerde remises verschafte. De Koning had het immers gezegd, dat voor de geldelijke aangelegenheden alle politieke en commerciëele beschouwingen moesten wijken; en van den Bosch handelde dus niet tegen den koninklijken wil, toen hij ook de regeering als contractant deed optreden, omdat hij op die wijze, spoediger dan anders, de noodige remises meende te kunnen bezorgen.

Of echter van den Bosch hier handelde overeenkomstig het regeerings-reglement, meen ik te moeten betwijfelen. De geest van dat reglement was er zeer zeker mede in strijd; want door de residenten, namens de regeering, als europeesche contractanten te doen optreden, keerde men feitelijk terug tot het oude stelsel der Oost-indische Compagnie. En nu herinnert men zich, hoe het regeerings-reglement, overeenkomstig de liberale denkbeelden van Elout tot stand gekomen, gansch andere bedoelingen had. Maar ook de letter scheen bezwaar op te leveren; want toen Baud aan den Koning moest voorleggen een besluit tot bekrachtiging van de handelingen van van den Bosch, zocht hij in het regeerings-reglement te vergeefs naar artikelen, die op dien toestand pasten. Hij moest zich ten slotte behelpen met de artikelen 80 en 116. Art. 80 had echter, blijkens zijne geschiedenis, een zeer speciaal karakter, dat in geenerlei betrekking stond tot de suiker- en indigo-cultuur waarvan hier uitsluitend sprake was. Daarenboven geeft art. 80 eene bevoegdheid aan de regeering tot het opleggen van *verplichten* arbeid, terwijl men hier met *vrijwillige* overeenkomsten te doen heeft. Maar ook art. 116 was hier niet van toepassing. Dat artikel was uitsluitend in het belang van de *particuliere* ondernemers, en kon dus niet wettigen het sluiten van overeenkomsten *door de regeering* met de dessa's. Het cultuurstelsel, waarvan wij hier den oorsprong zien, was dus in strijd met de voorschriften van het regeerings-reglement en berust alzoo op een onwettigen grondslag.

Men trachtte anders nog zooveel mogelijk den schijn te bewaren. Het heette alles nog vrijwillige arbeid. En niet alleen wordt in het

rapport van 10 October 1830 hoog opgegeven van het verlangen der inlanders om contracten te sluiten met het Gouvernement, maar ook in het besluit dat de Koning nam tot goedkeuring der handelingen van den Gouverneur-Generaal van den Bosch 1), wordt de uitgifte van woeste gronden in eigendom, huur- of erfpacht nog op den voorgrond gesteld; en alzoo, uiterlijk, nog niet gebroken met eene oplossing van het koloniale vraagstuk in de richting der vrijheid.

1) Besluit van 20 maart 1831, No. 50. B.

IS DE WELVAART DER JAVANEN ONDER HET CULTUURSTELSEL TOEGENOMEN?

In het Tijdschrift »de Economist," aflevering van October 1867, blz. 315, zegt de heer N. G. Pierson: »Wij zien dat op Java onder het cultuurstelsel de welvaart der bevolking *is* vermeerderd. Had nu die vermeerdering *ondanks* of *ten gevolge van* dat stelsel plaats?"

De stelling dat de welvaart der bevolking onder het cultuurstelsel vermeerderd is, wordt door den geachten schrijver als eene onloochenbare, algemeen erkende nedergeschreven; hij levert er geen bewijs voor, maar spreekt ze in het voorbijgaan uit, als voorbeeld hoe moeilijk het in de staathuishoudkunde is, te bepalen wat de oorzaak is van hetgeen wij waarnemen, en wat meer als bijkomend verschijnsel moet worden aangemerkt. De schrijver heeft elders getoond dat hij volstrekt geen bewonderaar van het cultuurstelsel is, en zelfs in de vraag die hij hier stelt, ligt eene halve ontkenning opgesloten van het beweren der conservatieven, dat de Javaan *door* het cultuurstelsel welvaart. Had de heer Pierson het antwoord op zijne vraag gegeven, wij gelooven dat hij eene geheele ontkenning van die bewering zou hebben uitgesproken. Maar toch blijkt hij te hechten aan de betuiging die men telkens uit den mond van den heer Rochussen c. s. vernemen kan, dat het den Javaan in de laatste jaren *is* welgegaan; *die* bewering schijnt hem onbetwistbaar toe.

Wij voor ons gelooven dat het voorbeeld van den heer Pierson ongelukkig gekozen is, en dat het niet moeilijk te bewijzen is dat de Javaan noch *door*, noch zelfs *onder* het cultuurstelsel welvaart genoten heeft. In het Juni-nommer van dit Tijdschrift, blz. 534, werd een feit medegedeeld dat, in plaats van op vermeerderde welvaart te wijzen, eer voor afnemen der welvaart pleit. Maar dit feit is niet het eenige. Toenemende welvaart der bevolking zou zich, naar onze bescheiden meening, moeten openbaren in toenemende opbrengst der belastingen en in toenemend verbruik. Maar uit de verslagen der Regeering zelve laat zich juist het tegendeel bewijzen.

De eerste officiëele bevolkingsstaat van Java dien wij bezitten, is die

van 1846. Het getal der inlanders bedroeg toen 9,360,000. Volgens het laatste Verslag (dat van 1864) was dit gestegen tot 13,704,000. In dit tijdvak is de bevolking dus toegenomen met 4,344,000 zielen of 46 percent. In 1846 was er armoede en geene welvaart. Zal het blijken dat er *nu* grooter welvaart heerscht, dan moeten consumtie, productie en belastingen in grootere proportie dan de bevolking, dus meer dan 46 percent, zijn toegenomen.

De opbrengst van belastingen met de consumtie in verband staande, was

	In 1846	In 1864
Aan landrente . . . , ... ,	*f* 9,396,679	*f* 10,609,551
» verpachte middelen.	» 12,755,520	» 11,094,600
» het zoutmonopolie . . , ...	» 3,963,101	» 5,031,578
» in- en uitgaande rechten. . . .	» 7,381,655	» 6,459,082
Totaal	*f* 33,496,955	*f* 33,194,811

Er is dus blijkbaar teruggang in 1864. In 1846 bracht de bevolking aan deze middelen *f* 3.57, in 1864 slechts *f* 2.42 per hoofd op; derhalve in het laatste jaar *f* 1.15 per hoofd of 31 percent *minder*. Nu is het waar dat in de opgegeven totalen van de opbrengst der belastingen de Buitenbezittingen begrepen zijn, en derhalve ook bij de hoofdelijke berekening de Javanen met het betrekkelijk klein aandeel van de Buitenbezittingen in die opbrengst zijn bezwaard; doch dewijl in de beide jaren die wij vergeleken, daarvoor nagenoeg evenredige sommen zouden moeten worden afgetrokken, maakt dit voor de uitkomst der vergelijking geen noemenswaardig verschil.

Indien de bevolking in 1864 bij machte geweest ware pro rato *evenveel* als 18 jaren te voren op te brengen, dan had de totale som der opbrengst van genoemde middelen in 1864 *f* 48,923,280 of bijna 16 millioen gulden *meer* moeten bedragen. En wanneer men denkt aan de bevelen van het Opperbestuur tot »gestadige *vergrooting*" van het batig slot, zal men erkennen dat eer een bedrag boven dan beneden de genoemde som aan de bevolking zou zijn afgeperst, indien hare armoede dit niet had verhinderd.

De opgegeven cijfers wijzen dus, naar ons inzien, op verminderde welvaart, en wij worden in die meening versterkt als wij in het bijzonder acht geven op het debiet van *zout*. Zout toch is een der eerste levensnoodwendigheden. Reeds in 1846 verbruikte de inlandsche bevolking uiterst weinig, *te* weinig van dit artikel. De consumtie bedroeg toen *f* 0.42 per hoofd; in 1864 was zij tot *f* 0.37 per hoofd gedaald. Nog aanzienlijker is het verschil met 1845, toen de consumtie ruim *f* 0.47½ bedroeg.

Andere cijfers geven geen gunstiger resultaat. In 1821 bedroeg de uitvoer van Java *f* 24,455,700, de invoer op Java *f* 20,855,000. De

Javaan, die toen over land, arbeid en product vrij kon beschikken, was derhalve destijds bij machte 85 percent der waarde van den uitvoer aan ingevoerde waarde terug te koopen. Bij evenredige koopmacht zouden de inlanders in 1864 voor ± 90 millioen, of voor 55 millioen *meer* dan werkelijk het geval was, aan invoer-artikelen genomen hebben. In dat jaar was de waarde van den invoer slechts 33 percent van die van den uitvoer. Men kan hieruit opmaken hoezeer onze nijverheid en handel zouden bloeien, indien wij de Javanen minder uitputteden en minder arm hielden.

Maar men zal het natuurlijk vinden dat door het cultuurstelsel de waarde van den uitvoer buiten evenredigheid tot die van den invoer is toegenomen. Vergelijken wij dus ook hier de jaren 1846 en 1864.

In 1846 bedroeg de goederen-invoer *f* 26,876,623 of *f* 2.87 per hoofd, in 1864 *f* 36,314,600 of *f* 2.65 per hoofd. Bij toeneming in evenredigheid tot de bevolking, had de invoer in laatstgenoemd jaar *f* 39,330,480 moeten bedragen. Er is dus in betrekking tot het vermeerderd zielental eene vermindering van koopmacht ten bedrage van drie millioen.

De voorstanders van het cultuurstelsel wijzen alleen op de vermeerdering der cijfers van consumtie en productie. De heer Pierson zal ons toegeven dat *absolute* vermeerdering hier niets beteekent; dat alleen dan van vermeerdering der welvaart sprake kan zijn, als de consumtie en productie vermeerderen *in verhouding tot het zielental.* Dat de medegedeelde cijfers tot afneming van welvaart moeten doen besluiten, zullen wij moeten blijven aannemen, totdat wij door betere bewijzen van het tegendeel overtuigd worden. En wij hopen dat dit het geval zal zijn. In eene zaak van zooveel gewicht is het bovenal om de waarheid te doen. Er mag aangaande dit belangrijke vraagstuk geen twijfel bestaan.

Maar wanneer dan zulke bewijzen van voorspoed geleverd kunnen worden, dan is er geene andere conclusie denkkaar, dan dat de welvaart op Java, sedert vele jaren althans, is toegenomen *in weêrwil van* het cultuurstelsel. Ieder weet toch dat de productie gestadig van jaar tot jaar vermindert, en de bevolking dus aan de cultures ook gedurig minder verdient. De volgende cijfers zullen dit ten overvloede bewijzen.

Wanneer wij den koffieoogst van vroegere en latere jaren met elkander willen vergelijken, dan is het, op grond van de groote wisselvalligheid der opbrengst, een vereischte om de gemiddelde opbrengst van ten minste drie jaren tot maatstaf der vergelijking te nemen. Het jaar 1864 was een zeer ongunstig koffiejaar, maar het werd door een buitengewoon gunstig voorafgegaan. Nemen wij dus de jaren 1862-64 te zamen en vergelijken wij daarmede de jaren 1844-46.

De koffieoogst leverde dan

In 1844	949,820	pikols
» 1845	632,657	»
» 1846	873,055	»
Totaal	2,455,532	pikols
of gemidd.	818,510	»

In 1862	663,483	pikols
» 1863	1,120,669	»
» 1864	436,721	»
Totaal	2,220,873	pikols
of gemidd.	440,873	»

De verminderde opbrengst blijkt hieruit duidelijk.

Wij komen tot geen beter resultaat als wij de geldelijke opbrengst der gezamenlijke gedwongen cultures in beide tijdvakken met elkander vergelijken. Maar om dit juist te doen en de termen der vergelijking gelijk te maken, moeten wij voor de opbrengst gelijke middenprijzen voor beide tijdvakken aannemen.

Op deze wijze verkrijgen wij voor 1846:

Aan	koffie	818,510	pikols	à *f*	46	= *f*	37,651,460
»	suiker	1,105,102	»	» »	$16^3/_4$	= »	18,510,460
»	indigo	1,453,356	A. ℔	» »	4	= »	5,813,424
»	thee	927,957	»	» »	0.56	= »	519,637
»	kaneel	186,060	»	» »	0.60	= »	111,642
»	cochenille	62,737	»	» »	1.73	= »	108,535
»	tabak	25,575	pikols	» »	50	= »	1,278,750
»	peper	2,105	»	» »	10	= »	21,050
	Totale waarde der productie					*f*	64,014,955

In 1864 verkrijgen wij tegen dezelfde middenprijzen

Aan	koffie	740,291	pikols	à *f*	34,053,386
»	suiker	1,695,301	»	» »	28,396,291
»	indigo	452,798	A. ℔	» »	1,811,192
»	thee	790,655	»	» »	442,766
»	kaneel	167,305	»	» »	100,383
»	cochenille	12,074	»	» »	20,288
»	tabak	4,588	pikols	» »	229,400
»	peper	nihil		» »	nihil
	Totale waarde der productie			*f*	65,053,706

In 1846 brachten dus 9,360,000 Javanen op *f* 64,014,955, d. i. *f* 6.84 per hoofd, terwijl in 1864 13,704,000 Javanen opbrachten *f* 65,053,706 of *f* 4.75 per hoofd, dat is *f* 2.09 per hoofd *minder* dan voor 18 jaren. Men ziet hieruit dat, indien het mogelijk geweest ware den gedwongen arbeid ook maar *op dezelfde hoogte* te houden als in 1846, de inboorlingen in 1864 voor *f* 2.09 per hoofd *meer* aan producten hadden moeten opbrengen dan werkelijk het geval is geweest. De geheele opbrengst van het cultuurstelsel zou dan in dat laatste jaar geweest zijn *f* 93,735,360, of ruim 28 millioen meer dan het verkregen bedrag.

Bij dit alles bedenke men nu nog dat het Gouvernement, sedert 1864, de cultuur van indigo, thee, kaneel, cochenille, tabak en peper, die in 1846 te zamen nagenoeg 8 millioen gulden aan waarde leverde, wegens de verliezen die zij aan de schatkist veroorzaakte, geheel heeft opgegeven. Niettegenstaande de planters bij deze cultures nog niet de helft van een gewoon dagloon verdienden, heeft het Gouvernement, ondernemer en handelaar, toch de aankweeking van al die producten moeten staken.

Wie deze onwederlegbare feiten wil overwegen — en dit is een nationaal Nederlandsch belang — zal gemakkelijk de vraag kunnen beantwoorden, of de gedwongen arbeid op Java productief is en strekt om den bloei van handel en scheepvaart te bevorderen. Die feiten antwoorden ontkennend en bewijzen dat de *natuurlijke wetten* van arbeid en productie zich op Java even krachtig als overal elders doen gelden. Maar indien dit niet te ontkennen valt, hoe lang zullen we dan nog ons gezond verstand gevangen geven, ons laten bedriegen, en niet slechts onze plichten jegens den Javaan, maar ook onze eigene belangen zoo schromelijk verwaarloozen?

Bij een gelijk hoofdelijk productief en belastbaar vermogen als in 1846, zou de Javaan in 1864 28 millioen *meer* product geleverd, 40 percent *meer* verdiend, en 16 millioen gulden *meer* aan belastingen opgebracht hebben. En wij laten ons diets maken dat dit alles ons belang bevordert!

Daar de toeneming der bevolking haren loop volgt, kan men gerust aannemen dat er in 1867 vijf millioen zielen meer voor den arbeid zijn dan in 1846. Daarentegen zijn de cultures, zooals wij zagen, aanmerkelijk ingekrompen, en dus is de gelegenheid om daarbij het levensonderhoud te verdienen, aanmerkelijk besnoeid, zonder dat eene evenredige uitbreiding der particuliere cultuur dit gemis vergoedt. De bevolking, werk noch verdiensten kunnende vinden, hoopt zich op in de dessa's, en ieders aandeel in de rijstvelden en den oogst wordt jaarlijks geringer, terwijl de prijzen der voedingsmiddelen tot eene schrikbarende hoogte stijgen. En waarom? Omdat wij weigeren de vele duizenden bunders van woeste gronden nog op Java voorhanden, open te stellen voor ondernemers, die de nu leêgloopende inlanders derwaarts zouden lokken en opleiden tot arbeidzame menschen, die door een goed dagloon in staat zouden worden gesteld om in het onderhoud van hun gezin te voorzien. Die onnatuurlijke toestand brengt de Javanen tot steeds toenemende armoede. Door den nood gedwongen organiseeren zij zich reeds tot aanzienlijke benden, die door roof, moord en plundering allerwege angst en schrik verspreiden. De bevolking wordt door onze handelingen meer en meer gedemoraliseerd.

De verschijnselen die wij thans op Java zien, zijn dezelfde die zich vóór 1789 in het uitgeputte Frankrijk vertoonden. Daar waren zij de voor-

boden der omwenteling! Zullen wij ook op die teekenen niet letten en lijdelijk afwachten wat gebeuren zal? Zien we niet wat gebeuren *moet*, zoo we ons niet afvragen of wij het verantwoorden kunnen dat wij millioenen menschen tot geheel of gedeeltelijk ledig loopen en dien ten gevolge tot armoede en gebrek veroordeelen, — gebrek in dat vruchtbare land, waar ze welvaart en voorspoed zouden vinden, indien wij niet, tegen recht en natuurwet, drie vijfden van hunnen grond voor den arbeid afsloten?

Treurige verblinding bij een beschaafd volk als het onze, dat zich doof betoont voor alle vermaan, dat onverschillig blijft ook voor de krachtigste bewijzen dat Java drie maal meer dan thans zal voortbrengen, indien wij slechts terugkeeren tot den natuurlijken weg, waarop alle volken bloei en rijkdom vinden, — den weg dien men bewandelen kan zonder *zelfverwijt* en zonder dat men, gelijk nu, van de dan welvarende ingezetenen roof, moord en opstand behoeft te vreezen.

Te Arnhem is sedert een paar jaren het bestuur gevestigd van eene Maatschappij tot Nut van den Javaan, bestemd om ons volk voor te lichten en ernstige pogingen aan te wenden om, door de vereenigde krachten van alle weldenkenden in Nederland en Indië, een einde te maken aan zooveel onrecht. De jaarlijksche contributie bedraagt slechts *f* 2, en geeft aanspraak op een exemplaar van de geschriften der Maatschappij. Zult gij u niet bij haar aansluiten, lezer? Zult gij weigeren haar met woord, pen en zedelijken invloed te ondersteunen?

Wij allen zijn geroepen en verplicht het goede te doen. Wie het nalaat neemt een deel der gevolgen voor zijne rekening en verantwoording. Nog maar duizend leden telt genoemde Maatschappij. Dit is in lang niet genoeg om het doel te bereiken, — en toch is dat doel, Nederlands roem en eer en Java's welzijn te bevorderen en de wederkeerige betrekking tusschen Nederland en Indië te vestigen op zoodanige grondslagen, dat beider voorspoed daardoor gelijkelijk verzekerd wordt.

ARNHEM,
November 1867. W. BOSCH.

STUKKEN BETREKKELIJK DE STATISTIEKE EN KADASTRALE OPNEMING VAN HET EILAND JAVA.

I.

Inleiding.

In den jaargang 1863 van dit Tijdschrift, Deel I, blz. 145 vv., werd een uittreksel medegedeeld uit een rapport van den controleur Phitzinger omtrent de uitkomsten der statistieke opneming van de residentie Cheribon in de jaren 1854—59. Dit stuk trok de aandacht der Commissie van Rapporteurs over het ontwerp van wet tot definitieve vaststelling van Hoofdstuk IX der Staatsbegrooting voor 1863, kort te voren aan de vertegenwoordiging aangeboden door den nieuw opgetreden Minister van Koloniën, den heer I. D. Fransen van de Putte. Men herinnerde zich dat die Minister, in eene rede den 24sten Mei 1862 als lid der Tweede Kamer gehouden, de overtuiging had uitgedrukt dat de landrente op Java, zonder verhooging, maar alleen ten gevolge van betere regeling, steunende op opmeting en classificatie der gronden, veel meer dan thans zou kunnen opleveren, en dat het bedrag dier vermeerdering wellicht zou te boven gaan de som der voordeelen die het Gouvernement tot dusverre uit de suikercultuur trok. Natuurlijk dus dat de Commissie er prijs op stelde dat de resultaten der opmetingen in de residentiën Cheribon en Banjoemas gedaan, en waarop het Tijdschrift de opmerkzaamheid zijner lezers had gevestigd, aan de vertegenwoordiging zouden worden medegedeeld.

Maar nog uit een ander oogpunt werd die mededeeling verlangd. Art. 59 van het regeeringsreglement schrijft voor dat, wel is waar, voorloopig met de heffing der landrente op den tot dusverre gevolgden voet zal worden voortgegaan, maar tevens dat eene algemeene verordening zal ontworpen worden waarbij de grondslagen voor den aanslag in de land-

rente zullen worden vastgesteld. Aan dit voorschrift was nog altijd geen gevolg gegeven. De Commissie uit de Tweede Kamer voor het onderzoek van het koloniaal regeeringsverslag over 1859 had het denkbeeld geopperd om de terrein-opnemingen die in Indië plaats hebben, aan de kadastrale opmetingen ter regeling van de landrenten dienstbaar te maken. De kort te voren afgetreden Minister van Koloniën, de heer G. H. Uhlenbeck, had in zijn antwoord van 18 November 1862 dit denkbeeld niet aanbevelingswaardig gekeurd, omdat de opmetingen die in Indië verricht werden, niet veel meer waren dan militaire verkenningen, geschikt om de algemeene topographische en orographische gesteldheid van het land op te helderen, en in geenen deele beantwoordende aan de nauwkeurigheid en uitvoerigheid voor kadastrale opmetingen vereischt. Maar die Minister had daarbij gevoegd dat de regeling der grondslagen voor de landrenten, door het regeeringsreglement gevorderd, naar zijn inzien niet van kadastrale opmetingen afhankelijk behoefde gemaakt te worden, ofschoon hij erkende dat voor eene goede toepassing dier regeling de kadastrale opmeting noodzakelijk zou zijn. Men wenschte daarom te weten of het gevoelen van den tegenwoordigen Minister met die uitspraak overeenstemde, en tevens op welke wijze hij zich voorstelde deze aangelegenheid op den door hem bedoelden voordeeliger voet te brengen, zonder aan de Gouvernements-cultures schade daardoor toe te brengen.

In antwoord op deze vragen gaf de Minister Fransen van de Putte bij zijne Memorie van Beantwoording den 24sten April 1863 het volgende te kennen:

»De ondergeteekende is van oordeel dat bij de thans verkregen kennis van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden op Java, ofschoon die nog ver van volledig is, veilig kan worden overgegaan tot eene betere regeling van de heffing en invordering der landrenten.

»Bijzonderheden der nieuwe regeling, door art. 59, alinea 2, van het regeeringsreglement gevorderd, ter zijde latende, omdat zij geheel afhankelijk behooren te blijven van het oordeel van het Indisch bestuur, zij hier slechts opgemerkt, dat de bedoelde verbetering vooral zal bestaan in den hoofdelijken aanslag, die, bij de invoering en bestendiging van het landelijk stelsel onder het Engelsch tusschenbestuur en onder Commissarissen-Generaal bedoeld, alleen uithoofde der toenmalige moeilijke tijdsomstandigheden voorloopig niet werd ingevoerd.

»Door betere regeling dezer belasting zal aan de schatkist, meer dan tot dusverre, verzekerd worden wat haar toekomt, zonder dat den inlander meer dan hij schuldig is, worde afgenomen; maar belangrijke vermeerdering van inkomsten is slechts langzamerhand te wachten, naarmate de juiste meting der velden vordert. Nogtans behoeft de regeling zelve niet te worden uitgesteld totdat de meting zal zijn volbracht; alleen zal men zich daar waar die nog niet plaats had, voorloopig moeten vergenoegen met de bestaande grondslagen van heffing, t. w.: de opgaven

der inlandsche hoofden, zooveel mogelijk aangevuld en verbeterd door de controleurs der landelijke inkomsten en cultures omtrent de getalsterkte der bevolking en de uitgestrektheid en gesteldheid der gronden, terwijl juistere grondslagen kunnen worden ingevoerd naarmate de kadastrale opneming vordert. Die opneming zal, als men op verkregen ondervinding mag bouwen, eene aanzienlijk grootere uitgestrektheid gronds aanwijzen dan thans bekend is, waarover de belasting zal worden geheven; terwijl zij in geenen deele schadelijk voor de Gouvernements-cultuurinrichtingen zijn kan.

»Tot heden zijn de opmetingen nog niet zeer ver gevorderd; intusschen gaat men met de militaire topographische opneming ijverig voort, en deze kan tot grondslag strekken, gelijk zij het reeds deed, van het werk der statistieke commissie, welke de meer nauwkeurige kadastrale beschrijving verricht. Deze laatste is voltooid wat de residentiën Cheribon en Banjoemas betreft, en de Minister beraamt thans maatregelen om dat belangrijke werk in de overige residentiën te doen voortzetten met meer spoed dan tot dusverre het geval was.

»Het is in vele opzichten en ook tot rechte waardeering van den reeds verrichten arbeid alleszins wenschelijk, dat de Kamer nog eenige inlichtingen omtrent de opneming in Cheribon en Banjoemas ontvange; de ondergeteekende zal daarom gaarne hetgeen daaromtrent aan zijn departement bekend is in eene nadere nota mededeelen."

Aan de belofte in het slot dezer verklaring bevat, werd reeds den 12[den] Mei 1863 gevolg gegeven door de overlegging eener hieronder volgende nota, waarin de geheele geschiedenis der statistieke en kadastrale opneming van Java van den grond af is opgehaald, en tevens omtrent de uitkomsten der opneming in de residentiën Cheribon en Banjoemas uitvoerige inlichtingen zijn gegeven. Ofschoon die nota in de Bijlagen tot het Bijblad der Nederlandsche Staatscourant reeds werd afgedrukt, meenen wij echter aan het belangstellend publiek eene dienst te bewijzen en de kennis der waarachtige belangen van Indië en Nederland te bevorderen, door haar, in verband met andere stukken, tot de bedoelde opneming betrekking hebbende, in haar geheel in deze bladen over te nemen. Zoo weinigen hebben lust en gelegenheid om de volumineuse boekdeelen van het Bijblad op te slaan, dat de herdruk van stukken die een meer dan voorbijgaande waarde hebben en in grooteren kring verdienen verspreid te worden, in een vorm en op eene wijze die ze voor het gebruik gemakkelijker en meer algemeen toegankelijk maakt, alleszins aanbevelingswaardig is te achten. En wat deze aangelegenheid in het bijzonder aanbelangt, vinden wij het bewijs daarvan in de algemeene onbekendheid met den aard en den toestand der statistieke opneming van Java, die wij, in weêrwil van de publicatie dezer nota in het Bijblad, herhaaldelijk in de gelegenheid waren op te merken.

Ofschoon in het algemeen in de bedoelde nota alles wat aangaande

de statistieke en kadastrale opneming van Java tot op het tijdstip harer samenstelling bekend was, met de meeste volledigheid bijeengebracht is, zijn echter daarin niet herhaald de in cijfers uitgedrukte uitkomsten van de opneming der residentie Cheribon, reeds vroeger door den Minister Uhlenbeck aan de vertegenwoordiging medegedeeld naar aanleiding eener vraag in het Verslag der commissie van onderzoek van het koloniaal regeeringsverslag over 1858. In dit verslag, den 7den Mei 1861 uitgebracht, werd de aandacht gevestigd op de belangrijke vermeerdering der in genoemd regeeringsverslag opgegeven uitgestrektheid ontgonnen bouwland, grootendeels voortgesproten uit de omstandigheid dat in het voor Cheribon opgegeven cijfer thans mede begrepen waren alle bebouwbare velden, ook de gaga- of bergvelden, die bij de opneming dier residentie aldaar aanwezig waren bevonden. Men verbond daarmede het verzoek om nader in bijzonderheden te worden bekend gemaakt met de uitkomsten door de opneming van Cheribon verkregen, en bepaaldelijk met de onnauwkeurigheden, die deze opneming had aan het licht gebracht met betrekking tot de aldaar aanwezige sawahvelden, tegalvelden en bevolking. De heer Uhlenbeck voldeed aan dit verzoek door bij de inlichtingen op het verslag der commissie, die hij den 22sten April 1862 inzond, eene uit Indië ontvangen nota betrekkelijk de statistieke opneming van Cheribon te voegen, die wij, ofschoon zij mede reeds in het Bijblad werd opgenomen, als aanvulling der nota van den heer Fransen van de Putte in de tweede plaats laten volgen.

Na de nota van den heer van de Putte schijnen geene bescheiden over de statistieke opneming van Java namens de regeering aan de Staten-Generaal te zijn medegedeeld totdat den 14den Juni 1866, in het voorloopig verslag over de Begrooting van Neêrlandsch Indië voor 1867, ingediend door den heer Mijer, de volgende vragen aan de regeering werden gericht. »Eenige leden zouden gaarne iets naders omtrent den aard der statistieke opneming van Java, waarvoor hier *f* 370,322 wordt uitgetrokken, vernemen. Op welke wijze heeft die opneming plaats en hoever is men daarmede gevorderd? Heeft men daarbij aan eene soort van kadastreering te denken? Of heeft de opneming dessa'sgewijze plaats en strekt zij zich ook tot andere dan bebouwde gronden uit? Zoo ja, hoe ver gaat men dan daarmede?" Deze leden schijnen geheel vergeten te zijn geweest wat vroeger over deze zaak was medegedeeld. Hadden zij een vervolg op de vroegere nota gevraagd, eene aanvulling van wat daaraan ontbrak, zij waren volkomen in hun recht geweest; dat zij die ignoreerden is, om het minste te zeggen, zeer bevreemdend, en bewijst te meer de opportuniteit om die nota nog eens onder de aandacht van het publiek te brengen. Andere leden antwoordden met de verwijzing naar een »Kort overzicht van de verslagen over de werk-

zaamheden bij de triangulatie, de topographische en de statistieke opneming van Java, gedurende de tweede helft van 1865," medegedeeld in het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad* van 31 Maart, 1866, No. 9.

In de Memorie van Beantwoording, den 26sten Juli 1866 door den heer Mijer ingediend, komt hierover het volgende voor.

»Sedert in Maart 1864 eene betere organisatie van den topographischen dienst tot stand kwam, begon de statistieke opneming met rassche schreden te vorderen. Voltooid is de opneming van Cheribon, Bagelen, Banjoemas, Kadoe, Djokjokarta, Samarang en Pekalongan.

»Nog onder handen is die van Soerakarta, Tagal en Madioen, alsmede het teekenwerk van Pekalongan.

»Nopens den aard der opneming vermeent de ondergeteekende volledig inlichting te geven door eene mededeeling der punten, waarover men zich, blijkens onlangs bekomen bericht, voorstelt het onderzoek in iedere dessa te doen loopen. Men zal die mededeeling aantreffen in de Bijlage C. dezer Memorie.

»In 1865 waren dessakaarten op de schaal *v*an 1 : 2500 gereed van 28 districten, gelegen in de residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang, Bagelen en Kadoe.

»Een voorname tak der werkzaamheden bestaat in de bijhouding, die tot nu toe, vooral ten aanzien van Cheribon en Banjoemas, veel te wenschen had overgelaten. Voor den goeden voortgang der opnemingen verwacht men veel van de zich meer en meer ontwikkelende vatbaarheid der inlandsche hoofden voor deze werkzaamheden.

»De Bijlage D. tot deze Memorie bevat eenige bijzonderheden omtrent de uitkomsten van de opneming verkregen. Deze mededeeling sluit zich aan de nota, onder dagteekeuing van 12 Mei 1863, door den toenmaligen Minister van Koloniën aangeboden ten opzichte der uitkomsten in de residentiën Cheribon en Banjoemas."

Daar het onze wensch is de stukken deze zaak betreffende zoo volledig mogelijk onder de oogen onzer lezers te brengen, zullen wij ook aan de beide gemelde Bijlagen tot de Memorie van Beantwoording van den heer Mijer eene plaats verleenen. Wij zullen dit te eerder doen omdat wel de Bijlage C, maar niet de Bijlage D in het Bijblad op de Staatscourant is opgenomen, en dus een der belangrijkste stukken, — waarom, kunnen wij niet nagaan, — aan de kennisneming van het grooter publiek is onttrokken. De opgaven in de Bijlage D vervat, hebben geene betrekking tot al de residentiën in den aanvang der mededeeling van den heer Mijer genoemd, maar tot de 28 districten, die, naar hetgeen hij een weinig verder zegt, in 1865 in kaart waren gebracht.

Met deze statistieke opnemingen staan verder in verband de kaarten in kleurdruk van de residentiën Banjoemas, Bagelen en Kadoe, op het topographisch bureau van het Ministerie van Oorlog vervaardigd en in den

afgeloopen zomer te Parijs tentoongesteld, waar zij hoogen lof van alle bevoegde beoordeelaars hebben ingeoogst. Op die kaarten werd reeds in de Varia van het laatste nommer des vorigen jaargangs van dit Tijdschrift de aandacht der lezers gevestigd. Wij mogen vertrouwen dat door die kaarten de belangstelling in de statistieke opneming is opgewekt en verlevendigd, en men met des te meer genoegen in ons recueil de stukken bijeen zal vinden, die over den aard, de geschiedenis en de uitkomsten dier opnemingen licht kunnen verspreiden.

Over het praktisch nut dezer opneming wordt verschillend geoordeeld. Dit is het gewone lot van alle menschelijke zaken, ook de beste niet uitgenomen. Sommigen, die het nut dezer opnemingen uit een militair oogpunt erkennen, roepen echter uit dat dit geen kadaster is en dat de grondige hervorming van het landrentestelsel eene geheel andere opneming zou vorderen. Wij voor ons meenen dat noch Raffles, noch Commissarissen-Generaal, noch van den Bosch zoo veel van Java konden weten, als thans de opneming doet zien, en dat daardoor in den aanslag der landrente nog wel niet de volkomenheid, maar belangrijke verbetering te bereiken zal zijn. Wat men omtrent de onvolledigheid der opneming beweert, moge juist zijn wat bosschen en bergen of woeste gronden betreft, maar de sawah-, tegal- en andere velden, de tuinen, de dessa's enz. zijn, men mag zeggen, nauwkeurig opgenomen. In geen Oostersch land zeker is tot dusver grooter nauwkeurigheid bereikt. Er zijn lieden die tegen alles wat goed is, steeds het argument stellen, dat het nog beter moest zijn, en het wordt dikwijls een middel om het goede tegen te houden. Voor die lieden is het woord uitgedacht: le mieux est l'ennemi du bien. Het is goed dat men steeds het goede door het betere tracht te vervangen, verkeerd dat men het goede verwerpt omdat het niet beter is, wanneer het reeds een aanmerkelijke verbetering is bij hetgeen tot dusver bestond. Maar vooral in een zaak waar de volkomenheid zoo moeilijk te bereiken is. Is ons eigen kadaster goed? Of waar ergens wordt een kadaster gevonden waaraan niets te verbeteren valt? Napoleon I zeide: »wie een goed kadaster schept, verdient een burgerkroon."

Geen grondeigendom zonder kadaster, zegt de een; geen kadaster zonder grondeigendom, zegt de ander; en zoo draaien wij in een cirkel rond, waaruit geen uitweg te vinden is. Die uitweg, zeggen wij, ligt in eene statistieke opneming als deze, die, wij erkennen het gaarne, nog geen kadaster is, al wordt er die naam wel eens op toegepast, maar die dan toch door gedurige verbetering en herziening eene voorbereiding tot het kadaster worden kan. Men weet nu althans hoeveel gronden er bebouwd zijn, en aan welke dessa *die* behooren, al zijn ook de grenzen niet getrokken van de woeste terreinen daaromheen. Hierop kunnen gerust reeds belangrijke hervormingen gebouwd worden, terwijl de inlandsche

maatschappij zich allengs voorbereidt om het beginsel van individueelen grondeigendom aan te nemen. De toepassing van dit beginsel op den bebouwden grond zal toch ook niet in één dag tot stand komen en een *fait accompli* zijn.

Maar wat spreken wij alsof wij nog verkeerden in de dagen toen de cultuurwet het uitzicht op geleidelijke hervorming zoo van grondbezit als van landelijk stelsel opende, en de statistieke opneming de fakkel zou zijn, die, naarmate zij het land rondging, bij het tot stand brengen dier hervormingen zou voorlichten. Thans is dat alles anders geworden. De leus is nu weder: handhaving, ja uitbreiding van het cultuurstelsel, maar dan ook natuurlijk handhaving van het antidotaal, de heffing der landrente bij zoogenaamde admodiatie, waarvoor geene statistieke opneming noodig is. Intusschen dit zal wel niet altijd zoo blijven. Wij zeggen nog met vertrouwen: »de toekomst is ons," al is de verwezenlijking onzer hoop in verder verschiet geplaatst. In afwachting van betere dagen zullen wij voortgaan bouwstoffen voor de hervorming van Indië te verzamelen en de publieke opinie voor te lichten. Het is daaraan dat het denkbeeld om de stukken betrekkelijk de statistieke opneming in ons Tijdschrift bijeen te voegen zijn oorsprong te danken heeft.

II.

Inlichtingen betreffende de statistieke en kadastrale opmetingen van de residentiën Cheribon en Banjoemas.

Bij § 3 der Memorie van Beantwoording van het Voorloopig Verslag over het wets-ontwerp ter definitieve vaststelling van hoofdstuk IX der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1863, verklaarde de ondergeteekende zich bereid, eenige nadere inlichtingen te geven omtrent de opmetingen in de laatste jaren in de residentiën Cheribon en Banjoemas gedaan.

Hij gaf die verklaring te eerder, omdat hij gaarne de gelegenheid aangrijpt, om het gewicht aan te wijzen van eenen arbeid die, naar hij gelooft, hier te lande niet genoeg gewaardeerd is, en die toch van het grootste nut mag worden geacht voor de uitbreiding der kennis van land en volk op Java.

Hij vertrouwt bovendien dat deze inlichtingen de Kamer zullen doen deelen in zijne overtuiging, dat de bewuste opmetingen hoogst noodzakelijk zijn, ten einde in toepassing te kunnen brengen nieuwe grondslagen van eene betere regeling, in voldoening aan het voorschrift van art. 59, 2e alinea, van het regeerings-reglement, van de heffing en invordering der landrenten; eene aangelegenheid waarvan de ondergeteekende de bevordering als een der voornaamste en dringendste gedeelten zijner taak blijft beschouwen.

De bevordering van deze betere regeling schijnt te minder uitstel te gedoogen, wanneer bedacht wordt dat het hier geldt de vervulling van een duren, te lang verwaarloosden plicht, waarvan zoowel in het belang van de inlandsche bevolking als in dat van het Gouvernement de gunstigste gevolgen kunnen worden verwacht.

Een terugblik op het tijdstip, waarop Nederlandsch Indië weder onder Nederlandsch gezag werd gebracht, zal, ter bevestiging hiervan, niet zonder nut zijn.

Het is bekend, dat eene der gewichtigste wijzigingen door het Britsche tusschenbestuur op Java ingevoerd, bestond in de verandering der vroegere onregelmatige heffingen van de inlandsche bevolking, bekend onder den naam van *contingenten*, en der verplichte leverantiën tijdens de Oost-Indische Compagnie en maarschalk Daendels, door het *landelijk stelsel*, volgens hetwelk van alle bebouwde gronden, naarmate van hunne uitgestrektheid en vruchtbaarheid en van de vermoedelijke opbrengst, eene belasting zou worden geïnd onder den naam van *landrente*, ten doel hebbende eene directe heffing van een deel der vruchten van den bodem.

Ten einde die belasting billijk te regelen en tevens aan de schatkist de inkomsten te verzekeren, welke bij hare uitvaardiging werden beoogd, was bekendheid met den aard en de uitgestrektheid der velden een eerste vereischte. Die kennis ontbrak tijdens hare invoering ten eenen male.

In de missive van den afgetreden Commissaris-Generaal over Nederlandsch Indië Elout aan den Minister van Koloniën van 27 September 1819 (opgenomen in de in 1851 uitgegeven *Bijdragen* enz. door den heer P. J. Elout), wordt op bladz. 29 en volgg. 1) met betrekking tot het landelijk stelsel herinnerd, dat in de Britsche reglementen, waarbij dat stelsel werd ingevoerd, tweeërlei aanslag werd aangewezen: de dorpsgewijze en de hoofdelijke aanslag; dat bij beiden de uitgestrektheid der velden, de vermoedelijke opbrengst in natura en de onderscheiden waarde der rijst den maatstaf van de berekening opleverden; dat, bij de dorpsgewijze heffing, de laatste aanslag onmogelijk, de eerste zelfs hoogst moeilijk was, omdat er geen geregelde meting en waardeering bestond (*); eindelijk dat de poging in het tweede jaar van de invoering van het landelijk stelsel tot eene te rassche invoering van den *hoofdelijken aan-*

1) Het daar bedoelde rapport van Commissarissen-Generaal van 16 Maart 1818 vindt men onder andere ook breedvoerig besproken in: mr. H. D. Levyssohn Norman, *de Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden*, bladz. 202.

(*) Deze zin schijnt eenige verduidelijking te behoeven. De bedoeling is, dat, aangezien de heffing niet dan dorpsgewijze kon geschieden, de hoofdelijke aanslag onmogelijk was, maar dat ook de dorpsgewijze aanslag hoogst moeilijk was, omdat er geen geregelde meting en waardeering bestond.

slag dan ook mislukte, en dat Commissarissen-Generaal zich verplicht zagen den dorpsgewijzen aanslag voorloopig te behouden.

Doch ook hierbij had men met zwarigheden te kampen. De onregelmatige, dikwerf te hooge aanslag moest veelal tot kwijtscheldingen (remissiën) leiden, welke alle zekerheid aan de berekening van de vermoedelijke opbrengst der landrenten ontnamen.

Commissarissen-Generaal zagen onder dien belemmerden staat van zaken slechts één middel dat 's lands belangen met de billijkheid in overeenstemming zou kunnen brengen, eene overeenkomst namelijk met de hoofden en oudsten der dessa's omtrent den aanslag.

Deze werd voor het jaar 1818 geregeld bij het besluit van Commissarissen-Generaal van 9 Maart 1818, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 14).

Tevens werd bevel gegeven om in de residentie Kadoe eene geregelde meting van de landen aan te vangen, ten einde daarna te beoordeelen, of in dat gewest een geregelde, hetzij dan dorpsgewijze of hoofdelijke omslag zou in te voeren zijn, en na te gaan welk nut daaruit voor andere gedeelten van Java zou kunnen getrokken worden.

Toen met die meting in het volgend jaar nog weinig vordering was gemaakt en het zich liet aanzien dat daarmede veel tijd zou verloopen, begrepen Commissarissen-Generaal omtrent de heffing der landrenten eene, zij het dan ook provisioneele, regeling te moeten vaststellen, waaraan men zich aanvankelijk zou kunnen blijven houden.

Zij deden dit bij hun thans nog van kracht zijnd besluit van 4 Janu ari 1819, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 5), houdende, dat zoolang de landen niet behoorlijk gemeten, gerangschikt en gewaardeerd waren, de aanslag van de landrenten zou gedaan worden dorpsgewijze; dat omtrent het ware bedrag eene overeenkomst met de hoofden en oudsten der dessa's zou worden getroffen, waarbij de aanslag van de vroegere jaren, vergeleken met de omstandigheden van het dorp en met den vermoedelijken toestand van het gewas, moest worden in acht genomen, om alzoo met de meeste billijkheid en ten minsten bezwaar van de ingezetenen te handelen.

Bij beide besluiten stond dus op den voorgrond, dat eene opneming en eene meting der velden dringend noodig waren om tot eenen regelmatigen aanslag te kunnen geraken, terwijl in het besluit van 1818 uitdrukkelijk werd gezegd:

»Dat het volslagen gebrek aan kennis van de ware uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden eenen regelmatigen en alzoo billijken aanslag onmogelijk maakt; dat ook, zoolang deze kennis niet zal zijn verkregen, het ondoenlijk is van gouvernementswege die velden, naar een billijken maatstaf, onder de ingezetenen van elke dessa te verdeelen, en de betaling, door elk hunner persoonlijk verschuldigd, te

regelen; dat deze regeling derhalve tot nu toe alleenlijk in naam, niet in wezenlijkheid heeft bestaan; dat echter, zoo spoedig mogelijk, een aanvang moet gemaakt worden met de opneming, meting en waardeering der velden."

Uit een en ander blijkt dan ook voldoende, dat èn de Commissarissen-Generaal èn het Britsche tusschenbestuur den hoofdelijken aanslag der landrente zouden hebben ingevoerd, indien het hun niet aan de daartoe noodige gegevens had ontbroken 1).

Niet anders werd over deze aangelegenheid gedacht door den Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies, die in zijn bekend, reeds voorlang aan de Staten-Generaal medegedeeld zoogenaamd kolonisatie-rapport van 1 Mei 1827 (†) verklaarde, dat hetgeen Commissarissen-Generaal in 1818—1819 hadden gezegd omtrent de onbekendheid met de uitgestrektheid der velden en de daaruit voortspruitende onmogelijkheid om de territoriale belastingen gelijkmatig te doen drukken, nog volkomen van toepassing was.

Ook toen echter leidde die overtuiging niet tot het nemen van maatregelen om zich de vereischte kennis te verschaffen.

Na verloop van verscheidene jaren, en wel in 1844, werd de zaak weder opgevat door den Gouverneur-Generaal Merkus, die, op voorstel van den directeur der cultures, den heer G. L. Baud, eene circulaire uitvaardigde, gedagteekend van 20 Juni 1844, n°. 5, waarbij eene instructie voor de residenten op Java werd vastgesteld, voorschrijvende op welke wijze de vereischte onderzoekingen zouden moeten worden ingesteld.

De daarvan aanvankelijk verkregen uitkomsten, hoezeer destijds slechts van onvoldoende hulpmiddelen kon worden gebruik gemaakt, waren toen voorzeker verrassend. Alleen toch in de afdeeling Probolingo werden bij de opneming 17000 bouws sawa- en tegalvelden meer gevonden dan bekend waren, en aan de schatkist werd daardoor, zonder overbelasting der bevolking, eene meerdere opbrengst bezorgd van ongeveer ƒ150,000 's jaars. Men vindt dit onder anderen vermeld in het werkje van den heer T. J. Willer, *De volkstelling op Java*, in de noot op bladz. 31, even als in het tweede verslag van de werkzaamheden der Rijkscommissie voor Statistiek.

De destijds bevolen onderzoekingen zijn echter spoedig weder gestaakt.

---

1) Men verlieze echter niet uit het oog, dat toen Commissarissen-Generaal het zoogenaamd admodiatie-sielsel tijdelijk bestendigden, daartegen minder gevaar voor misbruiken bestond, vermits onder het Britsche tusschenbestuur de heerediensten waren afgeschaft, cultuurdiensten niet bestonden en nog geen inbreuk was gemaakt op de oude adat, volgens welke de verkiezing der dessahoofden jaarlijks of hoogstens om de drie jaren plaats had.

(†) Zie dit stuk ook medegedeeld door D. C. Steyn Parvé, *het koloniaal monopoliestelsel nader toegelicht*, Bijlagen, blz. 100. Zie aldaar, wat de heffing der landrenten betreft, blz. 38 vv.

Eerst onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist werden de gestaakte onderzoekingen van nieuws opgevat.

Hij vond daartoe aanleiding in eene belangrijke missive van den directeur der cultures, den heer Schiff, van 16 Augustus 1851, waarin met kracht werd aangewezen de volstrekte noodzakelijkheid van al zulke onderzoekingen, welke voor de juiste kennis van land en volk en dus ook voor de Regeering onmisbaar moesten worden geacht.

Volgens dien hoofdambtenaar moest stelselloosheid, uit onbekendheid met de wezenlijke volkstoestanden voortspruitende, voor het hoofdgebrek der administratie in de binnenlanden worden gehouden. Hij toonde aan dat de daaruit voortvloeiende verkeerde toestand, vooral ook ten aanzien van de inning der landrenten, reeds bij de hierboven vermelde circulaire van 20 Juni 1844 tot de erkenning had geleid van de noodzakelijkheid om, zoowel in het belang der bevolking als van het Gouvernement, tot eene vaste regeling te geraken, waartoe ook destijds, even als dit reeds in 1818 door Commissarissen-Generaal was geschied, eene opmeting der velden noodig werd geacht. Oordeelende, dat nu eindelijk met kracht zou moeten worden aangevat wat van 1818 af in het voornemen der Regeering had gelegen, stelde bij voor tot beginsel aan te nemen, dat het stelsel van belasting, cultuur- en heerediensten moet worden geregeld na voorafgaande onderzoekingen en opnemingen, in den geest zijner beschouwingen.

De Gouverneur-Generaal meende aanvankelijk nog zoo ver niet te moeten gaan en bepaalde, bij zijn besluit van 25 November 1851, n°. 2, »dat in de residentie Cheribon eene proef zou worden genomen met onderzoekingen en opnemingen van de uitgestrektheid der velden, hare verdeeling, de rechten en verplichtingen van den grondbezitter, de volkshoofden en den Souverein, zoowel met betrekking tot de belasting als de cultuur- en heerediensten, en van het getal huisgezinnen, vee, den aard der gronden enz., aldaar," terwijl verder het boven omschreven denkbeeld van den directeur der cultures, welks verwezenlijking van den uitslag van zulke opnemingen afhankelijk moest zijn, voorloopig in advies werd gehouden.

Eene opneming die licht zou verspreiden omtrent zoovele punten, waaromtrent het Gouvernement zoolang in het duister had moeten rondtasten, zou zeker gezegd mogen worden eene vrij volledige statistische en kadastrale opneming te zullen vormen en de kennis van land en volk eene belangrijke schrede voorwaarts te zullen brengen.

De partiëele, van tijd tot tijd meestal met zeer onvolledige hulpmiddelen bewerkstelligde opnemingen toch, hadden wel telkens tot de overtuiging geleid, dat er inderdaad veel meer bebouwde velden aanwezig waren dan te boek stonden, en ook dikwerf het vermoeden versterkt,

dat daarvan aan de met de inning belaste dorpshoofden wel landrenten werden opgebracht, zonder dat daarvan aan de schatkist verantwoording geschiedde. Maar zekerheid hieromtrent zou slechts kunnen worden verkregen door eene zich over geheel Java uitstrekkende volledige opneming, als waarvan, ingevolge het besluit van 25 November 1851, nº. 2, in de residentie Cheribon de proef zou worden genomen.

Met die proef werd een aanvang gemaakt in de afdeeling Indramajoe. In zeven maanden tijds was die afdeeling opgemeten en gedeeltelijk in kaart gebracht.

De uitkomst ten opzichte van de uitgestrektheid der velden was, dat er gevonden waren 10,007 bouws sawah's, welke te boek stonden voor 7629, dus 2378 bouws of omstreeks 30 per cent meer.

Intusschen was het denkbeeld geopperd, of het niet wenschelijk ware om, ter verkrijging van deugdelijke kadastrale kaarten, de onderzoekingen, bedoeld bij het besluit van 25 November 1851, in verband te brengen met de opneming en kaarteering der residentie Cheribon van wege het militair departement, zoo als die reeds voor de residentie Batavia en de afdeeling Buitenzorg hadden plaats gehad.

Dit leidde tot een plaatselijk onderzoek, waarvan het gevolg was het besluit van den Gouverneur-Generaal van 25 December 1853, nº. 10, waarbij onder anderen werd bepaald:

dat, in verband met de opneming ten behoeve van het civiel bestuur in de residentie Cheribon bewerkstelligd, die residentie van wege het militair departement zou worden opgenomen op gelijken voet als gevolgd was in de residentie Batavia en in de afdeeling Buitenzorg;

dat die militaire opneming zou geschieden door een officier met de noodige adsistenten en onder leiding van een der chefs van de directie der genie, tevens belast met de leiding der civiele opneming, met dien verstande, dat zijne bemoeiingen hiermede zich zouden bepalen tot de uitgestrektheid van het terrein, en dat zijne bevelen aan het daarbij gebezigd personeel zouden worden gegeven door tusschenkomst van den resident, terwijl de inlandsche landmeters door het gewestelijk bestuur aangewezen en daartoe uitsluitend zonen van hoofden gebezigd zouden worden;

dat de vaste punten voor de bedoelde opneming zouden worden bepaald door de geographische ingenieurs, ten einde op die wijze den dirigeerenden officier der topographische opneming in staat te stellen, den trouwen en kundigen opnemer te onderscheiden van den ontrouwen en onkundigen, en ter bevordering van de vereischte nauwkeurigheid en zekerheid bij de samen te stellen kaart.

Ingevolge deze bepalingen, welke van groote zorg voor het verkrijgen van deugdelijke opnemingen getuigden, werden de vereenigde opmetin-

gen in Maart 1854 aangevangen; althans namen toen de voorbereidende werkzaamheden der militaire opneming in drie regentschappen van Cheribon een begin.

Met de leiding der civiele opneming werd belast de controleur (later adsistent-resident) J. R. K. Phitzinger, die in de maand Augustus 1853 daarvoor ter beschikking was gesteld van den resident van Cheribon. Later werd onder anderen nog bepaald, dat de opneming der velden zich niet alleen zou uitstrekken tot de sawah- en tegalvelden, maar ook tot alle bij de dessa's behoorende bosch-, weide- of nog niet tot sawah bewerkte gronden, en werden voorts telkens, naarmate de ondervinding de behoefte deed blijken, verdere punten vastgesteld, welke eene goede volvoering en tevens het blijvend nut van den belangrijken arbeid konden verzekeren.

Door die verschillende maatregelen werd de geheele uitgestrektheid en classificatie der gronden van elke dessa afzonderlijk bekend, zoodat, welke wijzigingen door verschillende omstandigheden ook gebracht mochten worden in de uitgestrektheid van de sawah- of tegalvelden, de pakarangans of erven en tuinen enz., dan toch de basis, de bekendheid der oppervlakte van het dessagebied, behouden bleef.

Alleen door die volledige opmeting en in-kaart-brenging van alle velden kon de opneming worden gezegd eene wezenlijk kadastrale opmeting te zijn en kadastrale kaarten te zullen opleveren, op wier verkrijging en geregelde bijhouding door het Gouvernement zoo groote waarde moest worden gesteld.

De kadastrale kaarten moesten noodwendig andere gegevens bevatten dan die, door de militaire opgave verkregen. Maar aangezien voor de civiele opmetingen, hoewel meer tijd vorderende dan de militaire opneming, de brouillons der kaarten, voor deze laatste opgemaakt, konden worden gebezigd, waren de gecombineerde militaire en civiele opmetingen steeds verre vooruit aan de tijdroovende statistieke opneming.

Ten einde daaraan zooveel doenlijk te gemoet te komen, werd het personeel, dat meer bepaaldelijk met die statistieke opneming was belast, versterkt.

Aanvankelijk leverde de onbedrevenheid der vele inlanders, bij de opneming werkzaam, vele zwarigheden op. Doch de lofwaardige ijver en belangstelling der officieren en ambtenaren, met de leiding der zaak belast, wisten deze te overwinnen, zoodat de arbeid weldra gewenschte vorderingen maakte.

In Januari 1857 was de militaire opneming der residentie Cheribon voltooid. In Februari 1858 was dit het geval met de verdere opmetingen. De geheele geodesische en kadastrale opmeting der residentie heeft dus ruim vijf jaren gevorderd. De statistieke opneming was in September 1858 voltooid en vorderde in het geheel ruim vier jaren.

Indien men bedenkt dat zij, die met de leiding der werkzaamheden waren belast, eerst opvolgend den ganschen omvang van den arbeid konden leeren kennen; dat het mindere Europeesche en inlandsche personeel nog moest worden gevormd en opgeleid; en dat de ervaring omtrent verschillende punten uitspraak moest doen, dan zal de aan de opneming van ééne residentie bestede tijd verklaarbaar voorkomen. Tevens zal dan worden beseft, hoe, bij voortzetting van den arbeid, waarbij van de opgedane kennis en ondervinding voordeel kan worden getrokken, zoodanige opneming spoediger kan afloopen.

Welke de, in cijfers uitgedrukte, uitkomsten waren der opneming, alsmede de daarvoor vereischte uitgaven, is reeds, wat de totalen betreft, aan de Staten-Generaal medegedeeld in de »Nota betreffende de statistieke opneming in de residentie Cheribon (*)," gevoegd bij de inlichtingen op het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer betrekkelijk het Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over 1858, bij missive van den Minister van Koloniën van den 22sten April 1862 toegezonden.

Daaruit blijkt dat, zoowel wat het zielental der bevolking als de uitgestrektheid der bebouwde velden betreft, bij de opneming omstreeks 30 per cent meer aanwezig is bevonden dan bekend was. Wat den veestapel betreft, bedroeg het meerder bevondene 20 per cent.

Gaarne zou de ondergeteekende den recapitulatiestaat aan de Staten-Generaal voorleggen, waarop, onder niet minder dan 31 hoofden en in een zeer groot aantal kolommen, zijn opgeteekend de verschillende cijfers en verdere uitkomsten der kadastrale opmetingen, statistieke opnemingen en verdere onderzoekingen in de residentie Cheribon, waarvan hierboven sprake was. Op die wijze zou toch een duidelijker denkbeeld worden verkregen zoowel van den omvang der opneming als van de daardoor verkregen uitkomsten, en van het nut, dat daaruit kan worden getrokken. Maar die staat en de verder daarbij behoorende opgaven dagteekenen reeds van September 1859. Enkele der daarop voorkomende cijfers hebben het vragen van inlichtingen noodig gemaakt, welke vragen beantwoord zijn door de toezending van eenige weinige wijzigingen of toelichtingen, waarvan enkele reeds aan de Staten-Generaal zijn medegedeeld (†).

Vooral schijnt het wenschelijk de overlegging dier staten vergezeld te doen gaan van eene aantooning der uitkomsten, waartoe geleid heeft de van bestuurswege voorgeschreven geregelde bijhouding der kadastrale opmetingen en statistieke opnemingen in de sedert het opmaken dezer

(*) Dit stuk volgt hierachter, sub III.

(†) T. w. in de Nota kort te voren vermeld en hieronder volgende.

staten verloopen jaren. Daaromtrent zijn wel reeds eenige cijfers medegedeeld, doch ook deze hebben tot het vragen van ophelderingen aanleiding gegeven, welke nog worden te gemoet gezien.

De ondergeteekende heeft daarom den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië uitgenoodigd een voor publiekmaking geschikten staat te doen vervaardigen, waarop de uitkomsten, in de residentie Cheribon verkregen, en de enkele verbeteringen, daarin later gebracht, vergeleken met hetgeen daaromtrent vroeger bekend was, in bijzonderheden zullen zijn opgeteekend, en welke tevens de sedert voorgevallen veranderingen zal doen kennen.

Hij vleit zich, dat dan te gelijker tijd een soortgelijke staat omtrent de opneming, welke in de residentie Banjoemas plaats had en waarop hieronder wordt teruggekomen, zal kunnen worden overgelegd (§).

Bij deze mededeelingen omtrent de opneming in Cheribon is een ruim gebruik gemaakt van het daarover in 1859 door het hoofd van het gewestelijk bestuur uitgebracht verslag. Daaruit kan nog het volgende worden medegedeeld.

Op de zeer uitvoerige en duidelijke kadastrale kaarten werd de juiste uitgestrektheid van het gebied van elke dessa, evenzeer als de aard en verdeeling van het terrein, naar de aangegeven classificatie aangeteekend.

Die kaarten worden ter hoofdplaatse der residentie bewaard en geregeld bijgehouden.

Men heeft daaruit eene verzamelingskaart der geheele residentie te zamen gesteld op de schaal van $^1/_{100000}$, waarvan eene kopij herwaarts is gezonden.

Als voorname oorzaak dat zooveel meer bevonden is dan hierboven werd vermeld, wordt gewezen op de onnauwkeurigheid der vroegere opgaven, die hoofdzakelijk ontleend zijn aan mededeelingen van dessahoofden, die er belang bij hebben de krachten der dessa zoo gering mogelijk op te geven.

Omtrent de verdeeling der velden, tot elke dessa behoorende, heeft het ingestelde onderzoek de bevestiging geleverd der meening, dat deze over het algemeen geschiedt onder de daarop naar het oordeel der dessabesturen recht hebbende ingezetenen der dessa.

Vaste regels voor die verdeeling schijnen niet te bestaan. Zij wordt gedaan naar omstandigheden van plaatsen en personen, en ondervindt wel eens den invloed van onwettige bemoeiingen.

De dessabesturen in sommige streken van Cheribon hebben te allen tijde die velden, welke niet onder de ingezetenen der dessa werden verdeeld of na de verdeeling overbleven, aan ingezetenen van andere

(§) De overlegging van zulk een staat heeft tot dusver niet plaats gehad, en is vooreerst bezwaarlijk te verwachten.

dessa's verhuurd. De daaruit voortspruitende ontvangsten worden meestal door de dessahoofden en de leden van het dessabestuur aangewend ter aanzuivering der landrenten voor de hun ten deel gevallen velden, en tot verschillende andere uitgaven.

Onder eerlijke dessabesturen worden in de bestaande verdeeling der velden alle noodelooze veranderingen vermeden.

Elk ingezeten der dessa, hoofd van een gezin en de middelen bezittende om naar billijkheid in de lasten der dessa te deelen, krijgt een aandeel in de gemeentevelden. Zij, die geen hoofden van gezinnen zijn, werken bij hunne nabestaanden of meesters.

De jassa of in het bezit van bijzondere personen zijnde velden verblijven aan hen die daarvan de eerste ontginners waren, en gaan over op hunne rechtverkrijgenden of erfgenamen, zoolang die bij machte zijn aan hunne verplichtingen jegens de gemeente te voldoen en hunne rechten weten te handhaven.

Vroeger was het jassa-, ontginner- of aanlegger-stelsel in de residentie Cheribon vrij algemeen, doch bij de invoering der suiker- en indigocultuur werd het grootendeels vernietigd. De in functie zijnde hoofden en dessabesturen leenden daartoe gretig de hand.

De overblijfselen van dat voortdurend recht van bezit der eerste ontginners en hunner rechtverkrijgenden vond men bijna overal door geheel het gewest. De grenzen der dessa's duiden op vele plaatsen aan dat het vroeger allerwege bestond, zoo als trouwens in den regel in het gewezen rijk van Padjadjaran het geval schijnt te zijn geweest.

Daar, waar het nog wordt aangetroffen, zijn de rechten en verplichtingen van den grondbezitter, zoowel met betrekking tot de belasting als tot de cultures en de heerediensten, dezelfde als van de rechthebbenden op gemeentegronden, slechts met dit onderscheid, dat de jassabezitter zijn veld voortdurend behoudt en, dien ten gevolge minder afhankelijk zijnde van den goeden wil der dessabesturen, ook door dezen meer wordt ontzien dan een bezitter van een aandeel in de gemeentegronden.

De rechten van de volkshoofden, zoowel met betrekking tot de belasting als de cultures en heerediensten, zijn evenmin beschreven als die van den Souverein.

Al hetgeen hoofden en bevolking daarvan weten, berust op overlevering en op gebruiken en gewoonten, die zich gaandeweg plooiden of veranderden naar de van hooger hand aangewezen richting.

De eenige algemeene regel welke als blijvend schijnt te kunnen worden aangenomen, is dat de volkshoofden, dat is de dessahoofden, welke door de bevolking zelve worden gekozen, geene andere rechten tegenover haar hadden, dan die welke de gemeenten hun toekenden.

Dat die rechten zeer verschillend zijn in omvang en in aard, zal wel geen betoog behoeven: ze wijzigen en regelen zich naar de omstandigheden van elke gemeente en hebben allen de strekking om de hoofden naar billijkheid te bevoordeelen en te beloonen voor de zorgen, aan het bestuur der gemeente verbonden.

In alle landbouwende dessa's hebben de hoofden aandeel in de velden, zijn vrij van handenarbeid of van heerediensten, en krijgen eenige ingezetenen, die mede van heerediensten worden vrijgesteld, te hunner beschikking.

Vaak genieten de hoofden met toestemming der gemeenten vrijstelling van belasting en wordt deze door de gemeente voldaan. Het is der bevolking bekend, dat dit laatste niet strookt met de bedoelingen van den Souverein. Dit blijkt uit de herhaaldelijk door verschillende gemeenten ingebrachte klachten; zoodra de gemeente oneenigheden krijgt met het dessahoofd, worden de klachten over vrijstelling van landrenten, verkoop (eigenlijk verhuur) van sawahvelden, vrijstelling van heerediensten of andere lasten der gemeente voorgebracht en redres verzocht. Gewoonlijk worden dan nog meer andere ongeoorloofde handelingen van het dessabestuur als punten van bezwaar tegen den koewoe of het dessahoofd aangevoerd en zijne vervanging verzocht. Is deze echter ten genoege der gemeente of eigenlijk der meerderheid van de dessabewoners tot stand gekomen, dan wordt het nieuwe dessahoofd toch weder in het genot gesteld der voordeelen, welke als punten van bezwaar tegen het afgetreden hoofd waren aangevoerd.

Dit schijnt te mogen brengen tot de gevolgtrekking, dat de rechten der volkshoofden volgens de adat of oude instellingen nog al veel verschillen met de rechten hun krachtens 's Gouvernements bepalingen toegekend. Deze laatste zouden in het algemeen mogen worden aangemerkt als verbeteringen van de tot misbruiken ontaarde plaatselijke instellingen, gewoonten of gebruiken.

De voorafgaande mededeelingen omtrent den uitslag der in de residentie Cheribon plaats gehad hebbende opmetingen en verdere onderzoekingen zijn getrokken uit het daarover door het hoofd van gewestelijk bestuur in September 1859 ingediende verslag.

Het schijnt niet ondienstig daaraan nog het volgende toe te voegen uit het verslag van den met de leiding der statistieke opneming belasten controleur Phitzinger over hetgeen te zijner kennis kwam omtrent de rechten en verplichtingen van den grondbezitter, de volkshoofden en den Souverein, zoowel met betrekking tot de belasting als de cultuur- en heerediensten.

Aangezien het dien ambtenaar niet gelukte betreffende die gewichtige aangelegenheden eenige schriftelijke bescheiden te bekomen, moest hij

zich bepalen tot het inwinnen van berichten en mondelinge overleveringen bij zulke hoofden en andere inlanders, als door ouderdom, ondervinding of meerdere ontwikkeling het meest geschikt schenen om te worden geraadpleegd.

Hunne mededeelingen, hoezeer ook soms tegenstrijdig, kwamen in substantie op het volgende neder (*):

»De grond is in het algemeen het eigendom van de natie en in het bijzonder het gemeenschappelijk eigendom van de gemeente of dessa, waartoe hij behoort.

»De grenzen van elk dessagebied zijn nauwkeurig bij die gemeenten bekend.

»Al de woeste onbebouwde en weidegronden staan ten nutte der ingezetenen; de gemeente heeft tevens het recht om ze aan andere dessa's of aan bijzondere personen voor zekeren tijd in huur af te staan.

»Omtrent de rijstvelden bestaan eenige uitzonderingen; zij worden verdeeld in die welke in het bezit der gemeente collectief en in die welke in het bezit zijn van bijzondere personen: de zoogenaamde jassa.

»Deze velden zijn door het recht van eerste ontginning, door koop of door schenking aan die personen gekomen.

»Het erfelijk recht op den grond door eerste ontginning bestond reeds van ouds en was ook eertijds algemeen; dezelfde regelen bestaan daaromtrent nog op die plaatsen, waar het individueel sawahbezit wordt aangetroffen. De grond vervalt alleen dan weder tot de dessa, wanneer er bij overlijden van den bezitter geene erfgenamen zich voordoen; alsdan wordt hij als een gemeenschappelijk goed onder de ingezetenen verdeeld of wel als toelage of als revenu aan zekere ambtelijke betrekkingen verbonden.

»De aan zekere betrekkingen verbonden sawah's zijn bekend onder den naam van sawah-tjarik.

»Bij de invoering der gouvernementscultures ging het bestaan der jassa met vele ongelegenheden gepaard, voornamelijk met de moeilijkheid eener billijke verdeeling der sawah's welke voor die cultures moesten worden afgezonderd, zoodat van lieverlede door de Europeesche ambtenaren, en hoogst waarschijnlijk op geheel willekeurige wijze, in deze residentie het erfrecht der sawah's, met uitzondering der afdeeling Indramajoe, werd afgeschaft.

»De belastingen, waaraan de landbouwers ten tijde der sultans waren onderworpen, bestonden in de zoogenaamde padjeg gantang, ten bedrage van c.c. 50 katti's rijst per bouw, eene zekere hoeveelheid koffie, indigo en inlandsche garens (kanteh).

(*) De hier volgende mededeelingen van den heer Phitzinger komen reeds voor in den jaargang 1863 van dit Tijdschrift, zooals boven vermeld werd. Wij meenden echter deze nota niet door de weglating er van te mogen verminken.

»Het dessahoofd werd dan voor een zeker bedrag aangeslagen, al naar gelang van de bevolking en de bebouwde gronden der dessa. De regeling daarvan werd, even als alle andere zaken de dessa betreffende, alleen aan dat hoofd overgelaten.

»Eene tweede doch algemeene belasting was een huistax (soehoenan), ten beloope van *f* 1 tot *f* 3 's jaars.

»Voorts die op paarden en buffels (paboentoet), ten bedrage van $17^1/_2$ duit 's jaars per stuk, groot en klein zonder onderscheid.

»Bovendien waren zij verplicht om drie keeren 's jaars, als hulde aan den vorst, eene zekere hoeveelheid buffels, geiten, kippen en andere artikelen tot het houden van sedeka's (†) op te brengen, welke leveringen bekend stonden onder den naam van boeloe bekti.

»De belasting voor handelaren (poepoen) en andere niet landbouwende personen was afwisselend en geheel naar goedvinden van den met die inning belasten persoon.

»De algemeene en bijzondere heerediensten werden door het dessahoofd geregeld; de verwisseling van het volk had slechts eens of twee keeren 's jaars plaats; de dienstdoenden moesten zelven in hun onderhoud voorzien.

»Daar deze regeling overgelaten werd aan het dessahoofd, zoo heerschte ook hierin de grootste willekeur.

»De vorsten regeerden over de bevolking met een geheel onbeperkt gezag, zonder andere wetten dan die zij zich zelven stelden.

»Eigendom was bij den inlander geheel onbekend, zelfs niet die over vrouw en kinderen, wanneer de wil van zijne hoofden in het spel kwam. De uitoefening van het recht had wel is waar tot basis de wetten en voorschriften uit den Koran, doch deze werden in vele gevallen niet geraadpleegd.

»De vorsten hadden het recht om over den grond te beschikken; zij begiftigden dan ook in den regel hunne nabestaanden, gunstelingen en die personen, welke op de eene of andere wijze zich hadden verdienstelijk gemaakt, met een zeker gedeelte land, waaruit deze dan hun bestaan of hunne belooning moesten vinden.

»De afstand geschiedde gewoonlijk in bruikleen, doch soms ook in erfopvolging, hetgeen echter niet wegnam dat over zoodanig in erf afgestaan land dikwerf op nieuw door den opvolger van den gever werd beschikt.

»Bij zulk eenen afstand trad de bruikleener ook in de rechten van den Souverein, waardoor het lot van de opgezetenen geene verbetering onderging; want deze bezitters regeerden gewoonlijk met een even despotisch gezag, en de belastingen namen daarmede ook bezwarend toe.

»De kleine tirannen onderhielden veelal een aantal slecht volk, het-

(†) *Offermaaltijden, feesten;* oorspr. *liefdegiften.*

welk op strooptochten werd uitgezonden en hun de helft van den verkregen buit moest afstaan.

»Overal dus bestond de grootste wanorde en onveiligheid. Buiten de zoo even genoemde klasse van landbezitters kwam langzamerhand eene andere te voorschijn: de hier en daar gevestigde Chineezen, die zich alleen nog maar met den handel en den landbouw hadden bezig gehouden en alleen onderworpen waren aan eene zekere belasting, padjeg pakellantang genaamd, kregen meer en meer voet; zij huurden van de sultans groote uitgestrektheden lands, die zij regeerden met eene willekeurige macht, en geenszins op eene wijze om de genegenheid van de bevolking te winnen.

»Zij waren geheel buiten toezicht en konden dus aan hunne luimen en aan hunne zucht tot knevelarij bot vieren. Hunne handelingen konden alleen een weinig getemperd worden door het eigenbelang, daar toch bij hen de vrees bestond dat de te zeer gedrukte bevolking naar andere plaatsen de vlucht zoude nemen, en daardoor hunne inkomsten belangrijk zouden verminderen.

»Het natuurlijke gevolg daarvan was dat de bevolking, dit juk moede, tot opstand oversloeg en bijna alle Chineezen van kant maakte.

»Toen het Gouvernement in de plaats kwam der hier regeerende sultans, droegen deze hunne souvereine rechten er aan over.

»Uit de door mij ter zake geraadpleegde werken en geschriften was weinig meer dan een zeer oppervlakkig denkbeeld hieromtrent en omtrent het grondbezit te verkrijgen, daar zij op zeer algemeene en onbepaalde, ja zelfs tegenstrijdige wijze daarover handelen.

»Bovendien verkeert Cheribon ten deze in eenen meer of minder exceptioneelen toestand, zoowel door de reeds van ouds dagteekenende vestiging der Oost-Indische Compagnie, als door het vroegere, in het begin dezer eeuw geëindigde, onafhankelijke bestuur der sultans en de latere optreding van het Nederlandsche Gouvernement.

»Derhalve kunnen onmogelijk algemeene Mohammedaansche wetten, in zwang in landen welke nimmer aan het gezag der Halve Maan zijn onttrokken, beschouwd worden als hier onveranderd en van volle kracht te zijn. Ze zullen zeker tijdens de invoering van den Islam in deze streken aanmerkelijk naar de zeden, gebruiken en reeds bestaande instellingen zijn gewijzigd.

»Een en ander schijnt ook door de Regeering te worden beaamd, en ook blijkt niet dat door haar, niettegenstaande de voorlichting van in het Mohammedaansche recht ervaren personen, een vast beginsel omtrent het grondbezit en de rechten des Souvereins is aangenomen.

»Volgens de door mij verkregen inlichtingen zoude het souvereine recht, naar de begrippen van den inlander, zich zelfs uitstrekken tot

de macht om naar eigen zienswijze over den grond te beschikken, zoo als dit in vroegere tijden dikwerf heeft plaats gehad, om het even of dit door verkoop, afstand of ruil geschiedde.

»Wordt echter hierin de billijkheid geraadpleegd, dan dient aan de gemeente, over wier gronden is beschikt, eene schadevergoeding te worden uitgekeerd.

»De denkbeelden der hoofden en minderen ten aanzien hunner betrekking en verhouding tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zijn dezelfde als die jegens de sultans tijdens hunne regeering.

»Zij gevoelen zich bovendien tevreden met en dankbaar voor de wijze waarop zij worden geregeerd, en achten zich gelukkig niet meer onder de heerschappij hunner eigen vorsten te staan.

»Nog meer wordt dit beseft door den geringen man, daar voor hem thans zekerheid bestaat van have en goed. Hij behoudt de velden die hij occupeert, zoolang hij voldoet aan de verplichtingen daaraan verbonden, ten opzichte van de belastingen, cultuur- en heerediensten, welke verplichtingen in overleg met de billijkheid en geëvenredigd naar zijne krachten en middelen hem worden opgelegd.

»Zijne zeden en gewoonten zijn bijna dezelfde gebleven, daar hierin geene veranderingen door het Europeesche Bestuur zijn gebracht.

»De verkregen informatiën omtrent de rechten en verplichtingen der tegenwoordige bewoners dezer residentie jegens het Gouvernement als Souverein, en omtrent de verplichtingen waartoe het Gouvernement op zijne beurt ten aanzien van de landbouwers en overige bevolking gehouden is, komen geheel overeen met het zoo even gezegde en met het daarop betrekkelijke in N°. 22 van het *Staatsblad* 1834 en andere.

»De regelingen omtrent de belasting, cultuur- en heerediensten komen kortelijk op het volgende neder:

»De belasting op de sawahvelden wordt in overleg en in overeenstemming met de betrokken dessahoofden geregeld en tot den aanslag wordt als basis het $^1/_5$ gedeelte van het product genomen.

»De omslag vindt plaats buiten bemoeienis van de Europeesche ambtenaren.

»De cultuurdienstplichtigheid berust op den grond. Ieder bezitter van rijstvelden is daaraan onderworpen; terwijl de heeredienstplichtigheid voor alle werkbare manspersonen boven de 14 jaren bestaat.

»Het spijt mij zeer, zelf te moeten opmerken dat, niettegenstaande alle nasporingen, de door mij verkregen inlichting weinig, ja zeer onvolledig te noemen is.

»Overal toch ben ik, bij het inwinnen van inlichtingen, gestuit op volslagen onkunde en gemis aan eenige vaste en gezonde denkbeelden omtrent de in behandeling zijnde onderwerpen; en bij regenten en andere

hoofden heb ik dienaangaande weinig meerdere bekendheid en juistere begrippen aangetroffen dan bij landbouwers en dessabewoners.

»Wel is waar hadden sommigen eene flauwe herinnering hoe het vroeger geweest en wat nu veranderd was, doch de kennis of vroegere regelingen onder het beheer der sultans wettig en op den Koran of de adat gegrond waren, dan wel willekeur tot oorsprong hadden, ontbrak geheel. Zeer duidelijk bleek mij evenwel, dat de geringe man weinig of volstrekt geene rechten bezat en daarvan ook alle bewustzijn miste, en dat, zoo als trouwens de geschiedenis dezer landen genoegzaam aantoont, alle macht wettig of daadwerkelijk bij den Souverein berustte, die daarvan op de ruimste en meest despotische wijze gebruik maakte tot inwilliging zijner luimen en bevoordeeling zijner gunstelingen.

»Ik hoop de behandeling dezer zoo gewichtige aangelegenheid met een beter gevolg in de residentie Banjoemas te zullen kunnen volbrengen, omdat die streken in lateren tijd aan het Nederlandsche gezag zijn onderworpen en ik dus ook mag veronderstellen dat de kennis en de begrippen omtrent de onderhavige punten bij de ingezetenen juister zullen zijn."

Behalve deze mededeelingen aangaande de uitkomsten der in de residentie Cheribon bewerkstelligde opmetingen en onderzoekingen kan nog de gedeeltelijke opgave geschieden der niet onbelangrijke uitkomsten, verkregen in de residentie Banjoemas en door de Statistieke Commissie onder handen genomen na den afloop harer werkzaamheden in Cheribon.

In 1859 aangevangen, zou de opneming in de residentie Banjoemas zeer waarschijnlijk in het jaar 1862 ten einde zijn gebracht, zoo niet de overstroomingen van Februari 1861 vertraging hadden veroorzaakt.

Aan den ondergeteekende is op zijne uitnoodiging door den gewezen resident van Banjoemas, den heer van Deventer, een verslag ingediend, waarin de verkregen uitkomsten, voor zooverre zij op het eind van het vorige jaar bekend waren, vermeld zijn. Bij gemis van andere gegevens, wordt thans van dat verslag gebruik gemaakt.

Volgens het koloniaal regeeringsverslag over het jaar 1858 telde de residentie Banjoemas op het einde van dat jaar eene bevolking van 433,231 zielen.

Op het einde van 1861 had de Statistieke Commissie de volkstelling in vier der vijf afdeelingen, waaruit de residentie bestaat, geheel voltooid, doch zij was met dien arbeid nog niet geheel gereed in twee van de vier districten der laatste afdeeling. Wanneer voor die beide districten ook eene meerder-bevinding van 50 percent wordt aangenomen, gelijk die ongeveer in alle andere districten was verkregen, zoo mag de bevolking gezegd worden op het laatst van 1861 te hebben

bedragen 662,561 zielen (*) of 53 percent meer dan waarop zij drie jaren te voren, ingevolge de gewone opgaven der inlandsche hoofden, was geschat (1).

Ten opzichte van de sawah's of van levend water voorziene rijstvelden (omtrent alle overige velden ontbreken alsnog de opgaven) waren de uitkomsten niet minder in 't oog loopend.

Op het laatst van 1861 was de opmeting der velden in 14 van de 19 districten, waarin de residentie is verdeeld, afgeloopen, en in de plaats van 65,247 bouws sawah, die als aanwezig bekend stonden, waren er 82,073, dat is 16,826 of ruim 25 percent meer gevonden (†).

Waren de uitkomsten der opnemingen in een algemeen opzicht belangrijk met betrekking tot de bevolking en de bebouwde gronden, van niet minder gewicht uit een financiëel oogpunt is de omstandigheid dat, ten gevolge van de verkregen bevinding, eene zoo veel grootere uitgestrektheid velden onder den aanslag te brengen valt van de landrente; waarbij nog komt dat de juistere kennis van de getalsterkte der bevolking de gelegenheid geeft om de heerediensten dienovereenkomstig op billijken voet te regelen.

De bedoelde financiëele gevolgen der opnemingen zullen het Gouvernement niet slechts eene vergoeding doen erlangen voor de deswege te doene uitgaven, maar het ook te beter in staat stellen om te voorzien in eenige vermeerdering van het Europeesch ambtenaarspersoneel, en om te bestrijden de kosten van eene verhooging der bezoldiging van de inlandsche hoofden, waardoor eerst, zoo als reeds dikwijls is opgemerkt, met meer klem tegen willekeurige afpersingen zal kunnen worden gehandeld.

De overweging van dit een en ander heeft den ondergeteekende bevestigd in zijne overtuiging van de wenschelijkheid en noodzakelijkheid

(1) De vergelijking met de opgave van 1858 heeft plaats omdat de Statistieke Commissie haren arbeid in den loop van 1859 aanving, en omdat sedert dien tijd, telkens wanneer zij het wezenlijk bevolkingscijfer in eenig district had geconstateerd, hare bevindingen in de plaats werden gesteld van de opgaven, vroeger door de hoofden verstrekt.

*) In het regeeringsverslag over 1861 wordt zij gesteld op 614,906 zielen, doch in dat over 1862 op 688,112, onder opmerking dat deze buitengewone meerder-bevinding, even als die in de beide voorgaande jaren, een gevolg is van de plaats gehad hebbende statistieke opneming dezer residentie gedurende de jaren 1859—1862. Men ziet dus dat het verschil nog grooter is dan in de nota wordt verondersteld. Volgens het verslag over 1864 bedroeg de bevolking van Banjoemaas 692,039 zielen. In 1858 werd zij op 436,174 geschat.

(†) Deze cijfers laten zich niet vergelijken met de opgaven in de regeeringsverslagen, die de bebouwde velden niet splitsen in *sawah's* en *tegal-* en *gaga*velden, zooals bij de statistieke opneming is geschied, maar in velden die al of niet van levend water kunnen voorzien worden. De cijfers van die beide kategoriën loopen in de achtereenvolgende jaren geweldig uiteen, wat alleen schijnt te verklaren te zijn uit eene in de verschillende jaren zeer verschillende opvatting omtrent de vraag, welke velden tot deze of gene kategorie kunnen gerekend worden. Waar het cijfer der velden die van levend water voorzien kunnen worden, laag is, is dat voor de velden die van den regen afhankelijk zijn, des te hooger. Maar hieruit volgt dat de regeeringsverslagen omtrent dat punt geenerlei licht over de statistieke opnemingen kunnen verspreiden.

eener voortzetting der opnemingen op uitgebreide schaal en met betrachting van zekeren spoed.

Tot het doen van zoodanige uitgebreide opnemingen, waarvan de uitkomsten ten nutte aan te wenden zullen wezen, wat ook de beginselen zijn welke bij eene nieuwe regeling van de heffing der landrente zullen worden aangenomen, is de machtiging des Konings gevraagd en verkregen.

Die machtiging, ten gevolge waarvan de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid bekomt om ter zake een bedrag van hoogstens *f* 300,000 's jaars te besteden, zal het mogelijk maken, dat de bedoelde opnemingen binnen betrekkelijk weinige jaren zullen kunnen zijn voltooid.

's Gravenhage, 12 Mei 1863.

De Minister van Koloniën,
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE.

III

Nota betreffende de statistieke opneming in de residentie Cheribon.

Door de afgeloopen opmeting zijn verkregen 943,293 bouws, waarvan 395,776 bouwland, verdeeld als volgt:

Sawah's met levend water . . .	121,524¼ bouws.	
» van regen afhankelijk . .	19,373 »	
Tegal- en gagavelden:		
a. gemiddeld jaarlijks bebouwd . .	31,797 »	
b. onbebouwd.	140,127 »	
Erven of dessa's.	42,955 »	
Te zamen bouwlanden		395,776¼ bouws.
De overige opgemeten gronden bestaan uit gronden die al dadelijk zouden kunnen worden bewerkt tot sawah's:		
a. met levend water	8,982 bouws.	
b. van regen afhankelijk	7,007 »	
Boschgronden geschikt voor:		
a. sawah . . . . , .	26,664 »	
b. tegal of gaga.	119,493 »	
boschgronden ongeschikt om te worden bebouwd.	109,956¾ »	
Moerassen of rawa:		
a. geschikt om als sawah te worden bewerkt	6,673 »	
b. ongeschikt om te worden bebouwd.	8,137 »	
Te zamen		286,932¾ bouws.
Transporteeren		682,709 bouws.

	Per transport	682,709	bouws.
De inhoudsvlakte der particuliere landerijen:			
Indramajoe-west	78,166 bouws.		
Kandanghauer	182,418 »		
	Te zamen	260,584	bouws.
	Generaal totaal als boven. . . .	943,293	bouws.

Bij vergelijking van deze cijfers met de opgaven van 1852 verkrijgt men de volgende verschillen:

1°. te boek staande sawah's in 1852	147,640	bouws.
uitkomst der opmeting in 1858.	180,874¼	»
dus meer in 1858	33,257¼	»
2°. tegals en gaga's in 1852	9,614¾	»
uitkomst in 1858	171,924	»
meer in 1858	162,309¼	»
3°. aanwezige bouwlanden zonder uitzondering in 1852	160,249	»
» » » » » 1858	352,821¼	»
meer in 1858	192,572¼	»

Omtrent deze verschillen valt het volgende op te merken:

1°. Door de opmetingen is gebleken dat daar waar de sawah- en tegalvelden voor weinig of geen uitbreiding vatbaar zijn, de te boek gestelde uitgestrektheid vrij juist was; bij vele dessa's werd geen verschil bevonden en sommige stonden zelfs voor grootere uitgestrektheden te boek dan bij de opmetingen aanwezig zijn bevonden. De belangrijkste verschillen zijn aangetroffen in die streken waar sedert vele jaren gelegenheid bestaat tot belangrijke uitbreiding, met name:

a. afdeeling Indramajoe, districten: Karang Ampel, Sléman en Indramajoe;

b. regentschap Cheribon, districten: Gegissik Lor, Sindang Laut en Lossari.

c. regentschap Madjalengka, districten: Djati Wangi en Palimanan.

2°. Het groote verschil in de gaga- en tegalvelden moet hoofdzakelijk worden gezocht in de omstandigheid, dat voorheen alleen de bebouwde uitgestrektheid werd opgegeven; trekt men de in 1858 *niet* bebouwde uitgestrektheid, ad 140,127 bouws, daarvan af, dan blijft in effecte een verschil over van 22,182¼ bouws.

3°. Onder de verschillen zijn begrepen de uitgestrektheden waarmede de sawah- en tegalvelden van 1852 tot 1858 zijn vermeerderd; deze behooren dus te worden afgetrokken, ten einde de verschillen te zien welke de opmeting zelve heeft opgeleverd.

Volgens de cultuur-verslagen beslaan de sedert 1852 nieuw ontgonnen sawahvelden:

In 1852	. . .	1414½	bouws.
» 1853	. . .	1614	»
» 1854	. . .	1653	»
» 1855	. . .	815	»
» 1856	. . .	667	»
» 1857	. . .	115	»
» 1858	. . .	1383	»
	Te zamen	7661½	»

		Huisgezinnen.	Zielen.
Bevolking.	In 1852 stonden te boek . . .	100,987	598,131
	In 1858 zijn aanwezig bevonden.	163,817	775,430
	dus meer in 1858	62,830	177,299

Hieromtrent valt op te merken:

a. dat onder deze cijfers begrepen is de toeneming gedurende 1852—1858.

b. dat de bevonden verschillen voor het totaal huisgezinnen grooter zijn dan die der zielencijfers, omdat nog niet geheel in onbruik is geraakt de voormalige gewoonte om op zich zelf wonende personen, die vroeger tot een huisgezin hebben behoord, voortdurend als tot dat huisgezin behoorend te blijven rekenen, zoodat dan ook de vroegere opgaven in verband hiermede lager moesten zijn dan hetgeen men in westerschen zin onder het aantal huisgezinnen verstaat.

Vreemde oosterlingen.	In 1852 bedroegen ze	11,271
	» 1858 » »	13,127
	dus meer in 1858	1,856

		Buffels.	Runderen.	Paarden.
Veestapel.	In 1852 waren aanwezig. . .	125,174	3137	36,881
	» 1858 zijn aanwezig bevonden	154,646	3366	40,803
	dus meer in 1853	29,472	229	3,922

waaronder begrepen de toeneming gedurende 1852—1858.

De gezamenlijke kosten zijn geweest voor de opmetingen	*f* 60,541.67
Voor de statistieke opneming	» 56,423.22
Te zamen	*f* 116,964.89 (*).

(*) Het overige dezer nota strekt om eene fout te herstellen in het regeeringsverslag over 1858 en kan dus hier worden weggelaten.

IV.

Punten waarover het statistiek onderzoek in iedere dessa moet loopen.

A. NUMERIEK GEDEELTE.

I. LIGGING DER DESSA.

1. Volgnommer der dessa.
2. Naam der dessa.
3. Aan bevaarbare wateren?
4. Aan wagen- of karrenweg?
5. Door bergen van bevaarbare wateren of karrenwegen gescheiden?
6. Afstand in palen van de omliggende dessa's.
7. » » » » den naasten bazaar.
8. » » » » de op hoog gezag aangelegde koffietuinen.
9. » » » » » » » » » suikerriet-aanplantingen, als zij buiten den kring der dessa liggen.
10. » » » » de verste plaats waar heerediensten moeten verricht worden.
11. » » » » » hoofdplaats van het district.
12. » » » » » » » » regentschap.
13. Doekoe's (gehuchten) tot de dessa behoorende.

II. DESSA-GEBIED.

Belastbare uitgestrektheid (in bouws en vierk. ellen).

14. Sawah's, van levend water voorzien.
15. » » den regen afhankelijk.
16. Dit jaar beplante tegalvelden.
17. » » » gagavelden.
18. Nipabosschen.
19. Klappertuinen.
20. Siritúinen.
21. Vischvijvers, hoe veel?
22. Erven, » »
23. Op hoog gezag aangelegde koffietuinen.

Niet belastbare uitgestrektheid (in bouws en vierk. ellen).

24. Wegen, waterleidingen, begraafplaatsen enz., *binnen* het bewoonde gedeelte der dessa gelegen.
25. » » » » *buiten* het bewoonde gedeelte der dessa gelegen.
26. Rawa's.
27. Djatihoutbosschen.
28. Wildhoutbosschen.

29. Gronden als algemeene weide in gebruik of daarvoor kunnende dienen.
30. Ongebruikte, voor cultures ongeschikte gronden.

III. BEVOLKING.

Ontleding en totaal der ingezetenen.

31. Gehuwde werkbare mannen.
32. Gehuwde, oude of gebrekkige mannen.
33. Gehuwde vrouwen.
34. Ongehuwde werkbare mannen.
35. Ongehuwde, oude en gebrekkige mannen.
36. Ongehuwde vrouwen.
37. Kinderen, jongens beneden 14 jaar.
    meisjes nog niet huwbaar.
38. Totaal zielen.
39. Stand en beroep der mannelijke ingezetenen:
    a. ambtenaren, inlanders van geboorte.
    b. leden van het dessa-bestuur.
    c. priesters (hadji's en padri's).
    d. landbouwers (met of zonder velden).
    e. handwerkslieden (al dan niet tevens landbouwer).

Persoonlijke diensten.

40. Aantal aandeelen in sawah's.
41. » » » tegalvelden.
42. » » » gagavelden.
43. » » » nipabosschen.
44. » » » klappertuinen.
45. » » » sirituinen.
46. Bezitters van vischvijvers.
47. » » dessa-erven.
48. Personen, uit hoofde van belastbaar grondbezit tot heerediensten verplicht.
49. Cultuurdienstplichtigen, ingedeeld bij de op hoog gezag aangelegde:
    a. koffietuinen (waar ook gelegen);
    b. suikerrietaanplantingen (idem).

IV. DESSARIJKDOM.

50. Huizen.
51. Padischuren.
52. Karren of pedati's.
53. Paarden.
54. Buffels.
55. Runderen.

56. Klapperboomen op de erven of in afzonderlijke tuinen.
57. Vruchtdragende arengboomen.
58. » pinangboomen.
59. » koffieboomen.
60. Kapbare bamboestoelen.
61. Steen- en pannebakkerijen en kalkbranderijen.
62. Andere inrichtingen van nijverheid.

V. TOESTAND DER DESSA.

63. Samenstelling van het dessa-bestuur:
    a. Loerah's.
    b. Petinggi's.
    c. Kebajans.
    d. Modins.
    e. Tjariks.
    f. Kamitoea's.
64. Gemeentelijk grondbezit.
65. Uitzonderingen op gemeentelijk grondbezit, door recht van eerste ontginning als anderszins.
66. Individueel grondbezit.
67. Vrijstellingen van heeredienst.
68. Vrijstellingen van cultuurdienst.
69. Aanslag in de landrente.
70. Aanslag in de belasting op het bedrijf.
71. Opsomming der heerediensten, aan de dessa opgelegd.
72. Getal koffieboomen op hoog gezag aangeplant, onverschillig waar gelegen.
73. Getal bouws, op hoog gezag met suikerriet beplant, ouverschillig waar gelegen.
74. Bouws van 500 vierk. roeden, volgens schatting van den dessa-schrijver beplant met:
    a. padi;
    b. andere voedingsgewassen;
    c. handelsgewassen.
75. Namen der gewassen voor eigen rekening aangeplant, als:
    a. Djagong.
    b. Aardappelen.
    c. Suikerriet.
    d. Indigo.
    e. Kapas enz.
76. Heilige tempels.
77. Oudheden.

78. Hoeveelheid sawah's of tegalvelden, aan de leden van het dessa-bestuur toegestaan.
79. Hoeveelheid sawah's of tegalvelden, ten behoeve van het onderhoud van tempels, oudheden enz. afgestaan.

B. BESCHRIJVEND GEDEELTE.

1. Namen der dessa's.

Bezit of eigendom van den grond.

2. Bestond er vroeger in deze dessa individueel grondbezit? zoo ja, wanneer en onder welke omstandigheden is dat verloren gegaan en het gemeenschappelijk bezit er ontstaan?
   Bestaan er nog geschreven bewijzen of registers waaruit dit individueel bezit blijken kan?
3. Bestond er naast het gemeentelijk ook individueel bezit? zoo ja, onder welke benamingen?
4. Hoe is dat individueel bezit ontstaan?
5. Kunnen ook andere gronden dan rijstvelden het voorwerp van individueel bezit uitmaken?
6. Wordt door de ontginning van woeste gronden het individueel bezit of het eigendom dier gronden verkregen?
7. Mogen de zoogenaamde sawah-poesaka vervreemd worden?
8. Aan wie vervallen die individueele gronden, wanneer de poesaka-bezitter, de ontginner of hunne erfgenamen de dessa verlaten, of op andere wijze de verplichtingen niet nakomen, die op het landbezit rusten?
9. Hoe lang behouden de poesaka-bezitter, de ontginner of hunne erfgenamen, in een dezer gevallen verkeerende, recht op die gronden?
10. Kunnen die gronden, ook zonder dat de ontginner in een dezer gevallen verkeert, in het gemeenschappelijk bezit der dessa komen?
11. Kan de ontginner bij verkoop of anderszins over zijne ontgonnen gronden beschikken?

Algemeene rechten en gebruiken.

12. Heeft de dessa ook rechten en verplichtingen jegens andere dessa's, het district of het regentschap?
13. Heeft de Souverein, volgens de begrippen van den inlander, het recht om op de volstrektste wijze over de gronden, zoo gemeentelijk als individueel, te beschikken, zonder tot eenige schadevergoeding gehouden te zijn?
14. Brengt de adat mede, dat de gronden, van welke de djatiboomen ten behoeve van het Gouvernement (vroeger Souverein) zijn geveld, door de dessa tot bouwgronden mogen worden aangelegd?

15. Worden de bewoners van andere dessa's ook, en, zoo ja, op welke voorwaarden, toegelaten om van die gronden, niet vallende onder de rijstvelden, eenig voordeel te trekken?
16. Heeft iedereen recht op eens anders veld padi te helpen oogsten, en hoe veel daarvan behoudt hij als snijloon (bawon)?

Waterverdeeling.

17. Heeft de dessa ook eene eigen waterleiding?
18. Bezit zij er eene gemeenschappelijk met andere dessa's? zoo ja, onder welke bepalingen?
19. Mag de dessa hare waterleiding verleggen? zoo ja, onder welke voorwaarden?
20. Ontspruit het water dat de sawah's besproeit — of geschiedt de aftapping van dat water — uit eene rivier op het grondgebied der dessa, of komt het uit andere dessa's? zoo ja, uit welke?

Verdeeling der rijstvelden.

21. Worden in deze dessa de rijstvelden, zoo natte als drooge, ook verdeeld?
22. Worden de gemeentelijke gronden, niet vallende onder de rijstvelden, waarvan op eenigerlei wijze voordeel wordt getrokken, verdeeld, of blijven zij ten gebruike van de gezamenlijke dessa-bewoners?
23. Bij wien berust het recht der verdeeling? Wie doet de verdeeling?
24. Geschiedt de verdeeling voor één of meer jaren, of na het ontstaan van zekere omstandigheden?
25. Is elk aandeel samengesteld uit eene gelijke uitgestrektheid van elke soort aanwezige rijstvelden, of is de grootte van elk aandeel verschillend naarmate van de vruchtbaarheid en ligging van den grond?
26. Wie hebben recht op aandeelen bij de verdeeling?
27. Hoe gaat het recht op aandeelen verloren?
28. Welke zijn de vereischten voor een nieuweling, om aandeel te ontvangen in de rijstvelden?
29. Zijn er ook personen, niet behoorende tot de dessa, die aandeel verkrijgen in de sawah's, bijv. familiebetrekkingen en volgelingen van inlandsche ambtenaren, pradjoerits, politiedienaren enz.? Hoe groot is de geheele uitgestrektheid gronds aan hen toegedeeld?
30. Kan, en, zoo ja, om welke reden mag een bezitter afstand doen van zijne rijstvelden gedurende den tijd van zijn bezit, en welke zijn de gevolgen daarvan ten opzichte van landrente en heeredienstplichtigheid?

Landrente.

31. Hoe groot is, volgens de adat, het aandeel van den Souverein in de opbrengst der velden?

32. Hoe geschiedt de individueele omslag van den aanslag in de landrente voor de dessa vastgesteld, ook met opzicht tot mislukking van den oogst en individueel grondbezit?
33. Gedurende hoe lang zijn nieuw ontgonnen gronden van landrente vrijgesteld?
34. Wie blijft aansprakelijk voor de landrente van velden aan personen uit andere dessa's verhuurd?

Heerediensten.

35. Bestaat er ook evenredigheid tusschen de uitgestrektheid rijstvelden die iemand bezit, en de heerediensten waartoe hij verplicht is, of regelen zij zich naar het aantal zijner menoempangs?
36. Deelen bezitters van eigen huis of eigen huis en erf in de heerediensten? zoo ja, in welke, en in welke mate?
37. Kan de rechthebbende op rijstvelden zijn aandeel behouden, wanneer hij in eene andere dessa metterwoon is gevestigd, door het stellen van een werkman in zijne plaats?
38. Kunnen huisgezinnen die bij elkander inwonen, terstond nadat zij afgezonderd van elkander zijn gaan wonen, tot heeredienst worden opgeroepen? zoo neen, welke zijn dan de vereischten daartoe?
39. Welke algemeene heerediensten zijn aan de dessa opgelegd en hoe veel personen komen voor elke daarvan jaarlijks uit?
40. Is deze dessa vrijgesteld van heerediensten? zoo ja, om welke reden en tegen welke verplichtingen?
41. Uit hoe veel huisgezinnen bestond de dessa, toen haar die verplichtingen werden opgelegd?

Gemeentediensten.

42. Welke diensten worden, behalve de heerediensten ten behoeve van het Gouvernement en de cultuurdiensten, van de dessabewoners gevorderd ten behoeve der dessa.
43. Welke zijn de vereischten om die diensten van iemand te kunnen vorderen?
44. Hoe veel personen komen jaarlijks voor die diensten uit?

Rechten en verplichtingen van hoofden en bevolking.

45. Hoe is het dessabestuur samengesteld en welke zijn de functiën van elk zijner leden?
46. Bestaan er ook zoogenaamde oudsten en welke zijn hunne functiën?
47. In welke verhouding staan het dessahoofd, het dessabestuur en de zoogenaamde oudsten tot elkander en tot de ingezetenen der dessa?
48. Welke diensten hebben de ingezetenen tegenover hen te verrichten?
49. Welke voordeelen trekken zij van de ingezetenen? Welke ver-

plichtingen heeft het dessabestuur te vervullen tegenover de ingezetenen?

50. Welk aandeel komt aan het dessabestuur (collectief) toe in de rijstvelden?

51. Hebben de algemeene inlandsche ambtenaren ook recht op de rijstvelden? zoo ja, voor welke uitgestrektheid?

52. Hoeveel koeli-aandeelen heeft het hoofd en elk lid van het dessabestuur?

53. Door wie en op welke voorwaarden laten het hoofd en de leden van het dessabestuur de rijstvelden bearbeiden, die zij zelven bewerken?

54. Door wie en op welke voorwaarden worden de rijstvelden bewerkt of afgestaan aan de familiebetrekkingen van inlandsche ambtenaren, politiedienaren enz., die niet tot de dessa behooren, of afgezonderd ter bekostiging van sedeka's en voor den aankoop van materialen voor de balei-dessa enz.?

55. Op welke wijze zou de sterkte van het dessabestuur en de belooning van elk lid het best worden geregeld?

Overzicht der door de statistiek
in eenige residentiën

NAMEN DER		Uitgestrektheid sawah's, volgens den legger van den aanslag der landrente, in bouws.	Uitgestrektheid sawah's, bevonden door de statistieke opneming, in bouws.	Meer bevonden door de statistieke opneming.	
Residentiën.	Districten.			Bouws.	Percentsgewijs ongeveer.
Tagal	Tjomal Kidoel	3,943¼	4,775½	832¼	21
	Gantoengan	»	»	»	»
	Tjomal Lor	»	»	»	»
	Pamalang	»	»	»	»
	Totaal.	3,943¼	4,775½	832¼	21
Pekalongan	Pekalongan	2,520	2,490	»	»
	Masin	2,625¼	3,492¾	867½	33
	Batang	»	»	»	»
	Pekadjangan	»	»	»	»
	Soebah	»	»	»	»
	Totaal.	5,145¼	5,982¾	867½	»
				a. 837½	16
Samarang	Oenarang	7,099½	8,157¼	1,057¾	15
	Demak	18,272	19,906	1,634	9
	Wedoeng	21,782	24,610	2,818	14
	Samboeng	16,111	17,748	1,637	10
	Totaal.	60,264½	67,421¼	7,156¾	11
Bagelen	Gombong	7,445½	8,252	806½	11
	Karang-anjar	6,253	7,016	763	12
	Sokka	6,898	7,924	1,026	14
	Keboemen	8,092	10,267	2,175	25
	Transporteeren	28,688½	33,459	4,770½	»

...ming tot ultimo Dec. 1865
...kregen uitkomsten.

...inder bevonden door de statistieke opneming.		AANTAL ZIELEN.				AANMERKINGEN.
Bouws.	Percentagewijs ongeveer.	Volgens opgave van het bestuur.	Verkregen bij telling door de statistieke opneming.	Meer bevonden door de statisteke opneming.	Percentagewijs ongeveer.	
»	»	15,400	20,755	5,355	35	*a.* De cijfers 837 ½ en 6,386 zijn verkregen door de totalen in de 4de kolom met die voorkomende in de 5de kolom te verminderen.
»	»	13,126	13,336	210	2	
»	»	22,750	25,057	2,307	10	
»	»	51,461	57,584	6,123	12	
»	»	102,731	116,732	13,995	13	
30	1	33,664	44,513	10,849	32	
»	»	17,231	23,185	5,954	34	
»	»	32,708	38,138	5,430	17	
»	»	25,459	31,441	5,982	23	
»	»	10,395	13,876	3,481	33	
30	1	119,457	151,153	31,696	26	
»	»					
»	»	26,070	31,370	5,300	20	
»	»	65,580	67,635	2,055	3	
»	»	56,648	60,444	3,796	7	
»	»	39,776	40,083	307	1	
»	»	188,074	199,532	11,458	6	
»	»	44,897	56,224	11,327	25	
»	»	35,035	43,742	8,707	25	
»	»	48,202	56,654	8,452	17	
»	»	55,139	69,819	14,680	27	
»	»	183,273	226,439	43,161		

NAMEN DER		Uitgestrektheid sawah's, volgens den legger van den aanslag der landrente, in bouws.	Uitgestrektheid sawah's, bevonden door de statistieke opneming, in bouws.	Meer bevonden d[…] statistieke opn[…]	
Residentiën.	Districten.			Bouws.	Percentsgewijs […]
Bagelen (*Vervolg*)	Per transport.	28,688 1/2	33,459	4,770 1/2	»
	Kedoeng Tawon	5,069	5,503	434	8[…]
	Premboen	6,008	6,100	92	1[…]
	Ambal	4,040	4,394	354	9[…]
	Poering	3,988 3/4	4,363	374 1/4	9[…]
	Petanahan	2,035	1,485	»	»
	Wono-roto	3,347	3,510	163	5[…]
	Karang Bolong	1,204 1/2	1,929	724 1/2	58[…]
	Koeto-ardjo	6,875	6,756	»	»
	Pitoeroeh	4,731	4,656 1/2	»	»
	Kemiri	3,496	3,713 1/4	217 1/4	6[…]
	Totaal.	69,482 3/4	75,868 3/4	7,129 1/2	»
				a. 6,386	9[…]
Kadoe	Remameh	2,876 1/8	5,100 1/2	2,224 3/8	73[…]
	TOTAAL GENERAAL	141,711 7/8	159,148 3/4	17,436 7/8	1[…]

…der bevonden door de …statistieke opneming.		AANTAL ZIELEN.				AANMERKINGEN.
Bouws.	Percentsgewijs ongeveer.	Volgens opgave van het bestuur.	Verkregen bij telling door de statistieke opneming.	Meer bevonden door de statistieke opneming.	Percentsgewijs ongeveer.	
»	»	183,273	226,439	43,166	»	
»	»	30,262	37,466	7,204	24	
»	»	26,568	33,347	6,779	25	
»	»	46,771	49,443	2,672	6	
»	»	25,910	27920	2,010	7	
550	27	16,805	17,800	995	6	
»	»	25,116	27,162	2,046	8	
»	»	12,508	13,443	935	7½	
119	2	33,502	41,675	8,173	21	
74½	2	25,928	31,592	5,664	22	
»	»	28,917	35,173	6,256	21½	
743½	»	455,560	541,460	85,900	19	
»	»					
»	»	24,816	30,854	6,038	24	
»	»	890,644	1,039,731	149,087	17	

Samarang, den 7den Maart 1866.

De Inspecteur, belast met de leiding der statistieke opneming op Java,
(*Get.*) ROST VAN TONNINGEN.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Koloniën,
FEITH.

HET GRONDBEZIT DER INLANDERS IN REMBANG EN KRAWANG.

In het Juli-nommer van den vorigen jaargang van dit Tijdschrift werd door ons overgenomen eene mededeeling van den heer A. van der Gon Netscher omtrent het grondbezit der inlanders in de residentie Pekalongan, toegezonden aan den heer S. Keyzer te Delft, en door dien Hoogleeraar in de Delftsche Courant geplaatst. Aan deze overneming zijn wij verschuldigd een schrijven van den heer W. Voute, die gedurende drie jaren als controleur in de residentie Rembang werkzaam was. De heer Voute vond zich door het voorbeeld van den heer Netscher opgewekt om ook de waarnemingen over het grondbezit der inlanders die hij in de genoemde residentie had kunnen maken, aan het publiek mede te deelen, en heeft de waarde zijner bijdrage nog verhoogd door er aan toe te voegen eene korte schets van het inlandsche grondbezit in de residentie Krawang, die hij aan een zijner ambtgenooten verschuldigd was.

Men herinnert zich dat het bekende amendement van den heer Poortman op de cultuurwet in de plaats der toekenning van grondeigendom aan de inlanders, door het wetsontwerp beoogd, slechts wilde stellen de waarborging der gebruiksrechten van den inlander op den grond dien hij in individueel of gemeentelijk bezit had, en de beschrijving, voor elke residentie afzonderlijk, van de inlandsche wetten, instellingen en gebruiken, die in geval van verschil over het bezit van den grond zouden moeten worden toegepast. Men weet ook dat de vrees om het »westersch" begrip van grondeigendom op Java te vestigen bij de meerderheid der leden van de Tweede Kamer zoo ver ging, dat zij aan dit amendement de voorkeur gaf boven de bepalingen van het wetsontwerp, en daardoor de regeling der cultuur-aangelegenheden den vasten grond, waarop zij in het ontwerp rustte, als onder de voeten wegtrok.

Door de intrekking van het wetsontwerp is ook aan het denkbeeld van den heer Poortman om de bestaande gebruiksrechten op den grond van regeeringswege te doen beschrijven en codificeeren, geen gevolg gegeven. Van de onderzoekingen omtrent die rechten op den grond, beloofd door de inmiddels aan het roer gekomen conservatieve partij, die in het amendement Poortman zoo geheel de uitdrukking harer gevoelens zeide te vinden,

hebben wij ook nog niet veel gehoord, en wij gelooven niet dat wij er van die zijde ooit veel van hooren zullen, dewijl het blijkbaar in het belang der conservatieve partij is, de rechten der inlanders op den grond, die bij de toepassing van het cultuurstelsel zoo vaak vertreden zijn en waarmede dat stelsel niet bestaanbaar is, maar blauw-blauw te laten. Inmiddels zien wij met welgevallen dat particuliere personen die taak op zich nemen. Vele bijzonderheden omtrent de rechten van den inlander op den grond zijn in de laatste jaren bekend geworden, en vooral ook hebben, om niet te spreken van de mededeelingen van den heer Phitzinger omtrent Cheribon (zie hierboven blz. 44), de heeren van der Gon Netscher en Voute daartoe belangrijke bijdragen geleverd. Het is onze ernstige wensch dat vele anderen zich door hun voorbeeld mogen opgewekt voelen. De quaestie van het inlandsche grondbezit zal dan rijper voor beslissing zijn, indien zij vroeg of laat eens weder aan de orde komt, en men zal zich dan minder door denkbeeldige vrees laten terughouden om een flinken maatregel te nemen, die den inlander de vrije beschikking geeft over den grond dien hij individueel bezit, en de faculteit om het gemeentelijk bezit in individueelen eigendom op te lossen. Want gerustelijk durven wij vragen wie door de tot dusver gedane mededeelingen het meest in het gelijk worden gesteld: de tegenstanders van het beginsel der cultuurwet of zijne voorstanders.

Voor alle mededeelingen van dezen aard, gelijk in het geheel voor alles wat de kennis der godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken der inlanders bevorderen kan, zullen wij steeds gaarne het Tijdschrift voor Ned.-Indië beschikbaar stellen, gelijk wij de mededeelingen van den heer Voute omtrent het grondbezit in Rembang en Krawang hieronder laten volgen.

Residentie Rembang.

Even als in de residentie Pekalongan bestaat ook hier niet een enkel stukje grond, dat niet tot het grondgebied van de eene of andere dessa gebracht is, en de grenzen daarvan worden ook hier door de inlanders overal met de meeste nauwkeurigheid aangewezen. Doch de dessa's bezitten dit grondgebied slechts uit een *politioneel* oogpunt. De bebouwde gronden zijn het eigendom van bijzondere personen of van de gemeente, de woesie grond is het eigendom van het algemeen, d. i., naar onze wijze van spreken, van den Staat.

Individueel eigendom ontstaat ook hier door koop, erfenis enz. en door ontginning, en blijft bestaan zoolang de eigenaar zijn grond bewerkt en de landrente betaalt. De eigenaar mag op elke wijze over zijn grond beschikken; hij mag dien verkoopen, wegschenken, verhuren, zelfs aan personen van andere dessa's of afdeelingen; bij overlijden vervalt die aan zijne kinderen of naaste bloedverwanten.

Blijft die grond echter eenige (meestal *drie*) jaren braak liggen, hetzij omdat de eigenaar dien niet kan bewerken, hetzij omdat hij weggaat zonder dien aan een bepaalden persoon te hebben afgestaan, hetzij omdat hij sterft zonder erfgenamen na te laten of er over te hebben beschikt, dan vervalt die grond aan de gemeente. Is die grond *tegal*grond en heeft de gemeente genoeg daarvan, dan komt die meestal aan dengeen, die zich er het eerst meester van maakt. Is een ontgonnen stuk grond, *sawah* of *tegal*, verlaten, zoodat het weder *woest* is geworden, dan heeft degeen die het op nieuw ontgint, dezelfde rechten alsof het vroeger nooit ontgonnen was.

Menigmaal echter heb ik ondervonden, dat een inlander bij het Europeesch bestuur de teruggave verzocht van gronden, lang geleden door hem ontgonnen en bezeten, doch om verschillende redenen door hem verlaten, terwijl hij verhuisde en jaren lang niet van zich liet hooren. Op dien grond meende hij dan namelijk bij terugkeer, als eerste ontginner, nog aanspraak te hebben behouden. Zulk een verzoek werd echter na nauwkeurig onderzoek altijd van de hand gewezen. Want bij het hooren van de inlandsche hoofden, en ook van sommige oude bewoners van de betrokken dessa, die met de zaak bekend waren, waren allen steeds eenstemmig van oordeel, dat de vroegere eigenaar er geen recht meer op had. Ik haal het bovenstaande aan vooral met het oog op den tegenovergestelden toestand in de residentie Krawang, waarvan hieronder sprake zal zijn, en al moge ook het advies van de hoofden juist geacht worden, het verzoek daarentegen om teruggave, niet eenmaal maar verscheidene malen gedaan, doet toch zien, dat het vroeger wellicht anders kan geweest zijn. Dit alles geldt voor de afdeeling of het regentschap Toeban, doch komt in hoofdzaak, even als het volgende, ook overeen met het bestaande in de andere afdeelingen der residentie, met uitzondering van de afdeeling Blora, waar de eigenaar van een stuk grond dat niet zou kunnen vervreemden aan personen uit andere afdeelingen of zelfs uit andere dessa's zonder toestemming van zijn eigen dessa.

In de afdeeling Toeban vooral is de uitgestrektheid individueel bezeten grond niet onaanzienlijk, daar die bijna de helft van al den bebouwden grond bedraagt. Zelfs in het eenige district waar de gouvernementssuikercultuur bestaat, is die verhouding dezelfde, en worden die gronden, zoowel als die in gemeenschappelijk bezit der dessabewoners, op hunne beurt tot den aanplant gebezigd, hoewel anders deze cultuur meestal dat individueel bezit heeft doen vervallen.

Woeste grond is het eigendom van het algemeen, dat vertegenwoordigd wordt door den Souverein, die derhalve het recht heeft over dien grond, zoolang deze nog woest is, te beschikken. Elk individu echter heeft het recht van ontginning en wordt daardoor eigenaar van het ontgonnene,

eigenaar in den volsten zin des woords, zooals boven bleek. Een ieder heeft hier dat recht van ontginning, hetzij hij is bewoner van de dessa onder welker gebied de grond behoort, of niet; alleen heeft hij er kennis van te geven aan het dessahoofd, doch geene vergunning behoeft hij daarvoor te vragen.

Sommige woeste gronden leveren nog natuurproducten op, zooals alang-alang, bamboe, rotting, wilde vruchten enz. Ook deze producten mag bijna overal een ieder zich toeeigenen; slechts enkele dessa's op wier grondgebied zulke natuurproducten groeien, laten daarvoor door dezulken die niet tot de bewoners der dessa behooren, een kleinigheid betalen, en dat nog slechts als er bamboe of rotting van waarde groeit, zooals bij sommige bronnen, waar die dan ook meestal verzorgd en de groei er van bevorderd wordt. Wilde vruchten en alang-alang mag een ieder zich toeeigenen. Wel bestaan er alang-alang-velden waar niet een ieder snijden mag, maar dat is alang-alang waarvoor gezorgd wordt door afbranden en schoonhouden. Trouwens zulke alang-alang-velden zijn eigenlijk tegals geworden, die aan één of meer personen toebehooren; want zij zijn als het ware ontgonnen.

Gemeente-weiden bestaan in de afdeeling Toeban niet; voor het weiden van vee is hier geen grond afgezonderd.

Residentie Krawang.

Ook in de residentie Krawang bestaat zoowel het individueel als het gemeentelijk bezit, het individueele als eigendom in den volsten zin des woords; de eigenaar mag zijn grond dus ook verkoopen, verpanden enz. Hier echter wordt geen verjaring erkend. Verlaat iemand zijne sawahs, dan kan een ander die tijdelijk bebouwen en het geplante is geheel zijn eigendom; maar komt de eigenaar van den grond, al is het ook na 10 of 20 jaren terug, dan worden hem zijne sawahs ook weder overgegeven. Heeft de bebouwer verbeteringen aangebracht, bijv. door een slokkan, dan worden hem die vergoed. Verscheidene quaesties zijn in dien zin door het bestuur uitgewezen. Dit slaat echter alleen op sawahs; tegal- en boschgronden, zoo die eenmaal verlaten zijn, vallen terug in de kategorie van woesten grond. Ook hier heeft ieder inlander, onverschillig van welke dessa of welk district, het recht tot ontginning van woesten grond, waarop niet reeds bijzondere rechten door derden zijn verkregen; slechts eene bloote kennisgeving daarvan aan het hoofd van de dessa tot welker gebied die grond behoort, wordt gevorderd. Eveneens snijdt hij alang-alang, kapt hout en bamboe of snijdt rotting in bosschen en wildernissen; gemeenteweiden bestaan hier even weinig als in Rembang.

EEN TERUGBLIK.

Sedert anderhalf jaar is de zich noemende conservatieve partij aan het bestuur. Mogen wij, met het oog op de omstandigheden waarin moederland en koloniën zich bevinden, niet met volle recht een onderzoek instellen naar de vraag: wat is door de regeering, die op de ledige stoelen ging zitten, toen deze door een liberaal bewind ingeruimd waren, gewrocht? Anderhalf jaar moge niet veel meer dan een tijdstip zijn in het leven der natiën, het is een tijdperk in het leven der menschen.

In elken constitutioneelen staat bestaan staatkundige partijen; en welverre dat dit een ongeluk zou wezen, is het doorgaans veeleer een waarborg voor de rechte behartiging van het publiek belang. In Engeland zien wij Whigs en Tories sedert eene lange reeks van jaren elkander in het bewind afwisselen, en beide partijen hebben zich gelijke aanspraak verworven op de dankbaarheid der natie voor hetgeen door haar werd tot stand gebracht. Waarom zouden in ons land de partijen niet evenzeer in het publiek belang werkzaam kunnen zijn? Waarom heerscht in Nederland onder het tegenwoordige ministerie tusschen de partijen zulk eene felle verbittering? Zou ons volk niet rijp zijn voor waarlijk constitutioneele toestanden?

Ons antwoord is zeer eenvoudig. Om constitutioneele partijen te doen leven en werken, moet elke richting een beginsel en eene *raison d'être* hebben. Dan kan de rechtmatige eerzucht wortel schieten, die er naar streeft om 's lands zaken beter te behartigen dan de voorgangers dit hebben gedaan. Dan zal elke richting op staatkundig terrein, die regeerende partij geworden is en tijdelijk door de meerderheid gesteund wordt, iets willen tot stand brengen om haar bestuur, het zij kortstondig of langdurig, met gulden letteren in de jaarboeken des lands te doen vermelden. Zoo zagen wij nog onlangs de Tories de parlementaire hervorming ter hand nemen. Zoo heeft diezelfde partij hervormingen in het bestuur van Britsch-Indië tot stand gebracht. Er zijn zelfs oogenblikken in het parlementaire leven, waarin men, zoo niet met genoegen, dan toch

met tevreden berusting, de tegenpartij aan de groene tafel ziet, of een wapenstilstand sluit, om groote belangen te bevorderen.

Maar daartoe zijn onmisbare voorwaarden, dat elke politieke richting een beginsel vertegenwoordigt en dat zij met loyale wapenen strijdt.

Wat zien wij daarentegen sedert 1848 in Nederland gebeuren? De liberale richting werd eerst van het bestuur verdrongen door agitatie en extra-parlementaire middelen; en thans poogt het niet-liberaal Gouvernement, dat de zetels bemachtigd of liever door toeval bezet heeft, zich op dezelfde wijze te handhaven. Eigen beginsel en levenskracht zien wij bij onze tegenstanders nergens. In verschillende fractiën verdeeld, worden zij slechts door één band samengehouden: bestrijding van liberale beginselen en van hen, die daarvan de uitdrukking zijn. In woorden, ja, tooit men zich met tal van schoone hoedanigheden; maar waar zijn de daden, die daaraan beantwoorden? Indien onze staatkundige tegenstanders, bovenal op koloniaal terrein, in staat waren, iets anders dan de schromelijkste beginselloosheid ten toon te spreiden en de droevigste verwarring te stichten, wij zouden den raad van de concilianten kunnen en gaarne willen opvolgen. Maar de anderhalf jaar van het bestuur der conservatieven hebben het meer dan ooit duidelijk gemaakt, dat zij buiten staat zijn om de belangen van moederland en koloniën te bevorderen.

En wanneer wij hier inzonderheid op het belang der koloniën drukken, geschiedt dit niet alleen omdat dit Tijdschrift bijzonder aan die belangen gewijd is, maar vooral omdat het conservatief kabinet uit de koloniale quaestie is voortgesproten, en in de eerste plaats tot regeling der koloniale belangen geroepen scheen.

En daarom, als eerlang de natie weder wordt opgeroepen om door de keuze harer vertegenwoordigers haar oordeel tusschen de strijdende partijen uit te spreken, mag bij de stembus ook deze vraag wel bovenal overwogen worden: wat is op koloniaal terrein noodig? en wat is door deze regeering gedaan om de algemeen erkende behoeften te bevredigen?

Welke is na anderhalf jaar conservatief beleid de toestand van en voor Indië? Het antwoord moet zijn: treurig. Wat in de allereerste plaats in onze overzeesche bezittingen de meest dringende behoefte was en sedert lang als zoodanig werd erkend, is stabiliteit in de richting van het regeeringsbeleid. Men heeft behoefte aan de wetenschap wat en waarheen men wil. Onder de politiek van het behoud, die op het »uitputtend exploitatie-systeem" rustte, en, alleen op de hooge prijzen der producten steunende, alle belangen verwaarloosde en alle ontwikkeling tegenhield, was door de tegenwrijting der vooruitstrevende maatschappij eene eindelooze verwarring ontstaan. Geen ambtenaar,

met eenig gezag bekleed, wist waaraan hij zich op Java te houden had. Heden ontving hij eene aanschrijving in dezen, morgen in anderen geest. De particuliere industrie, die eenigen steun vond in het regeeringsreglement en onder het bestuur van den heer Duymaer van Twist tot eenige ontwikkeling was gekomen, werd nu eens geduld en zelfs eenigermate begunstigd, dan weder belemmerd en met ondergang bedreigd. Omtrent de gouvernementscultures en de particuliere industrie verklaarden de hoogstgeplaatste staatsambtenaren in officiëele stukken niet meer te weten waaraan men zich moest houden. Het kapitaal werd steeds schuchterder en moeilijker te verkrijgen. Er ontstond stilstand en malaise in den handel. De particuliere industrie ging terug. De contractanten voor de gouvernements-suikercultuur klaagden bitter over eene ondoelmatige regeling en wachtten slechts herstel van radicale middelen. De koffie-cultuur, de grootste bron van inkomsten, werd door een lid in den Raad van Indië »een teringlijder" genoemd.

Zes lange jaren verzette zich de conservatieve partij tegen al wat in dien toestand verbetering kon aanbrengen. Zoo zij al niet de kracht heeft tot reorganiseeren en scheppen, zij betoonde zich maar al te bekwaam in het uitdenken van middelen om hervorming tegen te houden, of liever zij had daartoe steeds hetzelfde middel gereed, aanwending van de kracht der inertie. »Elke gewichtige regeling moet voortaan op vaste grondslagen rusten; wij willen stabiliteit, zij het dan ook conservatieve stabiliteit," — is de leus van de liberalen; daarom moet elke hervorming voor Indië op de wet steunen, opdat zij niet telkens weder gewijzigd worde naar de inzichten en de willekeur van opvolgende kabinetten. Tegen dien grondregel opponeerde de conservatieve richting met hevigheid. Het is noodig dit te constateeren. Getrouw aan hun beginsel hebben evenwel de liberale ministers van koloniën den langzamen en zekeren weg niet willen verlaten. Natuurlijk mochten zij, waar urgentie bestond, niet elken maatregel, van welken aard ook, uitstellen, want dan zouden zij de teugels van het bewind niet hebben kunnen voeren; en werkelijk heeft de liberale richting na 1860 het boschwezen geregeld, de opmeting van Java doen aanvangen, de kleinere cultures ingetrokken, het passenstelsel en de vischpacht afgeschaft, en de rottingslagen als politiestraf verbonden. Maar tevens werd gearbeid aan eene oplossing van de hoofdelementen der koloniale quaestie door wettelijke regeling, getuige onder andere de tariefsherziening bij de wet en de vaststelling der comptabiliteitswet. Menige aansporing ging van onze vrienden uit om van dien weg af te wijken: want de behoefte was groot en het geduld reeds lang beproefd; maar om het gewicht van het beginsel, dat op het spel stond, mocht geene beslissende hervorming zonder medewerking van de wetgevende macht in het leven worden geroepen, hoe groot

en hoe rechtmatig de zucht om spoedig iets tot stand te brengen, somtijds ook wezen mocht. Ook de houding der oppositie drong daartoe; want zoo vaak de liberale regeering om den wille der urgentie iets buiten de wet om tot stand bracht, vond zij bij die partij, zelfs wanneer zij de zaken *au fond* moest goedkeuren, dadelijk en altijd fel verzet. De oppositie had zich meester gemaakt van de stelling harer tegenstanders en riep hun gedurig toe: gij moet wettelijke regelen stellen! En de Regeering moest natuurlijk dien weg blijven volgen, al werd hij haar door hare tegenstanders gewezen, omdat die weg haar *eigen* weg was.

Die taak is intusschen zwaar en staat bloot aan al de kwade kansen van het parlementaire leven. Vandaar dat een wel voorbereid samenstel van hervormingen niet tot stand kwam. Op echt constitutioneele wijze liet de liberale richting aan anderen over, hare taak op soortgelijke of andere wijze te volvoeren. Maar zoo diep had het hoofdbeginsel wortel geschoten en zoo dringend werd de behoefte erkend om de hervorming van het beleid in Indië met kracht aan te vatten, dat de leider der voormalige oppositie op koloniaal gebied, die de aangewezen persoon voor de samenstelling van een kabinet geworden was, toen hij bij het optreden der nieuwe regeering haar programma voor een der takken van 's lands vertegenwoordiging ontwikkelde, de volgende verklaring aflegde: »een ministerie dat zich niet wettelijke regeling der hoofdpunten van koloniaal beleid ten doel stelt, kan geen vier-en-twintig uren blijven leven!"

Mocht de liberale richting zich over dien triumf aan een harer hoofdbeginselen verheugen, het was het oude schouwspel van beginselloosheid, dat door hare tegenstanders vertoond werd; want vroeger waren zij steeds tegen wettelijke regeling van koloniale aangelegenheden, als in strijd met hunne begrippen van een goed beheer der koloniën, opgekomen. Hierover behoefden zich echter de liberalen niet te bekommeren, nu zij de positieve toezegging bezaten van den formeerder van het kabinet van Juni 1866, dat hij eene wet op de cultures, eene wet tot uitgifte van woeste gronden in erfpacht, eene wet tot regeling van het grondbezit, na een ingesteld onderzoek, zou aanbieden. Werd eenige twijfel aan den dag gelegd, dan klonk het op gemoedelijken toon: »Waarom stoot gij de hand af, die ik u reik? Ik wil de naakte waarheid." De conservatieve regeering beloofde voor Indië niets minder dan bevrediging van behoeften en een »mild, krachtvol en rechtvaardig" bestuur.

Wat is er van dat alles geworden? Eene Tweede Kamer aan welker groote meerderheid de Regeering al spoedig tegenzin inboezemde, werd ontbonden, omdat zij de verontwaardiging der natie deed kennen over eene voorbeeldelooze mystificatie. Die ontbinding had plaats onder voorwend-

sel dat die Kamer zich vergrepen had aan de rechten door de Kroon, als opperbestuurster der koloniën, geoefend: — eene beschuldiging die alleen kon worden volgehouden door het vooropzetten van zulke constitutioneele ketterijen, dat de regeeringsmannen die tegenover de nieuwe vertegenwoordiging spoedig weder weggoochelden of palliëerden. Er volgde een tijdperk van betrekkelijke rust. Europa was in spanning. Maar bovendien was de formeerder van het conservatieve kabinet, zoo werd beweerd, zijn programma in Indië gaan uitvoeren. Zijn opvolger in het kabinet had zijne erfenis aanvaard en zou in zijn geest handelen; dezelfde beginselen bleven aan het bestuur. En zelfs toen die erfgenaam in de rechte lijn den boedel verstiet en op de vlucht sloeg, omdat op nieuw mystificatie en intrigue hadden plaats gehad, spraken zijne ambtgenooten op 2 Juli 1867, in antwoord op de vraag: waarheen, wat nu? deze woorden: »de Regeering blijft getrouw aan hare eenmaal verkondigde beginselen."

Inmiddels hebben wij de Regeering aan het werk gezien; zij kan zich niet beklagen, wanneer wij thans hare verrichtingen, zoo in dit als in andere opzichten, aan haar eigen programma toetsen. In de eerste plaats herinnerde graaf van Zuylen nog in de zitting der Eerste Kamer van 19 September 1868, dat vooropstond: »handhaving van het koninklijk gezag in Indië." Hoe is derhalve dat gezag gehandhaafd? Jaren achtereen is geklaagd, dat de drukpers van liberale zijde zooveel kwaad stichtte en dat de inmenging van de vertegenwoordiging zoo gevaarlijk was. De heer Rochussen heeft ons zelfs eenmaal van de tafel der ministers komen verhalen, dat in het toen oproerige Banjermassin uittreksels uit het *Bijblad*, 't welk de handelingen der Staten-Generaal bevat, vertaald waren gevonden. Na zulk eene houding moest de conservatieve partij niets zoozeer schromen, als wat het prestige der Regeering, 't welk zij hooger stelt dan de betrachting van regentenplicht, zou kunnen verzwakken. Maar wat hebben wij gehoord en gezien? Wij hebben binnen anderhalf jaar de meest sprekende getuigenissen van gemis aan overeenstemming tusschen het Opperbestuur en den Gouverneur-Generaal in het parlement hooren verkondigen en den Minister telkens afkeuring over de daden van den Landvoogd hooren uiten, zoo zelfs dat de oppositie mr. P. Mijer in bescherming moest nemen. Wij hebben een ander Minister der Kroon hooggeplaatste mannen hooren afschilderen als bezield met een geest, die het nemen van ernstige maatregelen eischte, terwijl de officieuse pers tegen den Landvoogd, de autoriteiten en de Europeanen in Indië de heftigste aanvallen richtte. Is dat bevorderlijk aan den eerbied voor ons gezag in Indië? Kan dat stabiliteit en een krachtvol bestuur verzekeren? Of zal een en ander worden aangekweekt door de houding van een officieus orgaan der ministers, dat in bitterder

bewoordingen dan ooit de oppositie heeft gebezigd, lange vertoogen tegen den gang van het bestuur in Indië bevat, over »fopperij" klaagt en telkens op terugroeping van den Gouverneur-Generaal aandringt?

Maar in Indië is niet beter dan in Nederland voor het prestige van het koninklijk gezag in de koloniën gewaakt. Of zou soms dat prestige verhoogd worden door schorsing van plechtig afgekondigde beloften tot verlichting van den druk der bevolking? Zal het genoeg zijn te zeggen dat het hier maatregelen gold van een vorig bewind, die de thans aan het roer zijnde partij steeds heeft afgekeurd? Of waren soms die vroegere bewindslieden niet evenzeer Ministers der Kroon, en kan het op eenig standpunt gerechtvaardigd worden dat wij alzoo onze verschillen over het koloniaal beleid voor de bevolking van Indië zelve ten toon dragen? En hoe moet men denken over het afkondigen van verminkte besluiten, waardoor de Gouverneur-Generaal aan gansch Indië getoond heeft, dat hij voor de tegenwoordige Regeering al evenveel eerbied als voor hare voorgangster koestert? Gemis aan overeenstemming tusschen de Ministers van de Kroon en den Gouverneur-Generaal is telkens gebleken. Wij zullen ons niet partij stellen in de quaestie, of mr. P. Mijer al dan niet heeft geschreven, dat hij, ofschoon aan de conservatieve beginselen getrouw blijvende, de voorschriften der tegenwoordige regeering niet in toepassing brengen kan. Zijn tweede opvolger ontkent dat feit, en het is dus, zoo niet de naakte, dan toch de officiëele waarheid dat zoodanig schrijven niet bestaat. Maar zooveel is toch zeker dat in het bestuur van onze koloniën meer dan ooit te voren oneenigheden en schermutselingen plaats hebben.

Welke is de toestand in andere opzichten? In geen tijdperk van ons bestuur sedert 1848 hoorde men zoovele en bittere klachten over onveiligheid van personen en goederen, over ketjoepartijen en diefstallen, als thans op Java vernomen worden: een bewijs, deels van toenemende armoede, deels van slechte politie. De verschijnselen zelve zijn niet geheel aan het tegenwoordig bestuur te wijten, maar wel dat er niets wordt gedaan om den toestand des volks te verbeteren en de veiligheid te handhaven. Maar wat geheel aan de vrees voor reactie, aan de avontuurlijke politiek der tegenwoordige regeering te wijten is, in geen tijdperk ook heerschte meer malaise, moedeloosheid en gemis aan ondernemingsgeest onder de Europeesche maatschappij. In de donkere dagen voor Kersmis heeft de conservatieve richting sedert eenige jaren hier te lande tot regel, ons op vlugschriften te onthalen. Dezer dagen kwam een »Brief uit de Oost," door G. in het licht, waarvan het wel eenigszins twijfelachtig schijnt of hij zoo geheel in de Oost is geschreven. Hoe het zij, de schrijver is in merg en been conservatief, maar fatsoenlijk man in toon en vorm. Hij constateert, dat zijne bevinding van de gemoedsstemming deze is: »Waar ik kwam en hooren

kon, bemerkte ik eene zekere agitatie, eene ontevredene opgewondenheid mag ik wel zeggen, over de plaats gehad hebbende veranderingen.”

Opmerkelijk is hetgeen wij elders lezen: »De liberale richting had te groote vorderingen gemaakt dan dat men niet eenig leedwezen moest gevoelen dat die weder verlaten zou moeten worden. *Wat mij echter al dadelijk eenige verwondering baarde, was, dat mannen die eigenlijk meer voordeel hadden kunnen behalen bij eenen terugkeer van vorige tijden, toen heerediensten en gedwongen cultures ten toppunt waren gevoerd, zich juist zoo sterk daartegen aankantten.*”

Dat zegt een onzer gemoedelijke politieke tegenstanders, die echter op herstel van het meest autocratische beginsel aandringt. Indië moet militairement geregeerd worden, en ieder Europeaan die derwaarts gaat, moet zich van dat beginsel doordringen.

Des te merkwaardiger is het dat de schrijver den toestand der gemoederen, dien hij zoozeer afkeurt, ons op volgende wijze schetst:

»Doch hoe dit ook zij, gij moet u niet voorstellen dat het Indisch publiek, ik bedoel dat hetwelk uit Europeesche elementen bestaat, zich zoo maar kalm zou nederleggen bij alles wat er uit het moederland bevolen wordt, en men geneert zich hier dan ook volstrekt niet om voor zijne gevoelens uit te komen. Volgens mijne oude gewoonte begon ik dadelijk naar de oorzaak te zoeken van dien bijzonder vrijen conversatietoon, te midden van zoo vele Indiërs gevoerd, waarvan er tegenwoordig meer het Nederduitsch verstaan dan vroeger.

»Ik heb opgemerkt dat ieder die zich hier een tijd lang heeft opgehouden, de neiging krijgt om oordeel te vellen over bestuurders-handelingen. Een Europeaan die zes maanden in Indië is geweest, begint zich min of meer als een zendeling te beschouwen (waaraan hij echter vroeger nooit heeft gedacht), wiens zijn in de kolonie in meerdere of mindere mate van invloed zou kunnen worden, niet alleen op den gang der zaken, maar zelfs zou kunnen medewerken tot het behoud der bezittingen.

»Het bewustzijn dat men leeft in een land dat bevolkt is met millioenen inboorlingen, met een betrekkelijk zeer klein getal blanken, schijnt op zeer velen eene zekere verantwoordelijkheid te laden, en veroorzaakt een individueel gevoel van gewicht dat men vroeger nimmer kende.

»Het eigenbelang speelt daarin wel een groote rol; doch geheel onjuist is, dunkt mij, die bewering niet. Alle Europeanen die zich in Indië gevestigd hebben, om welke reden dan ook, schijnen zich in zeker opzicht solidair aansprakelijk te rekenen voor den goeden gang van zaken in de kolonie; zij beschouwen zich al spoedig als een integreerend deel van het Europeesch element, dat middellijk of onmiddellijk gezag voert,

en met een zekere eigen opgelegde roeping belast, zoodra zij die zaken wat meer van nabij hebben bezien; en vandaar die vele vrije uitingen, zoodra er sprake is van nieuwe maatregelen. De maatschappij, zoo het er eene hier genoemd kan worden, is op eene geheel andere leest geschoeid dan die in het vaderland, en het onderscheid van standen is in vergelijking met dat in Europa zeer gering. Europeesche middenstand en werkende klassen bestaan hier niet en de Indische maatschappij is samengesteld uit ambtenaren, militairen en industriëelen, onder welke laatste kategorie ik ook den handelstand begrijp. De meeste individuen hebben eene zeer goede opleiding genoten en gewoonlijk is hun verstand meer gescherpt dan bij het gros van de menschen in het moederland het geval is, zoodat de Indische maatschappij al eene zeer verlichte en verstandig ontwikkelde kan genoemd worden. Vandaar wellicht de moreele verantwoordelijkheid, waarvan ik zoo even sprak. Men oordeelt, omdat men heeft leeren denken. En daarbij zetelt er ook veel levenswijsheid in die Indische maatschappij. Gaan nu de zaken niet naar den zin van sommigen, zoo niet van velen, dan verheft zich de stem niet altijd alleen van het eigenbelang, maar ook die van het goed afgericht gezond verstand, en alsdan komen de denkbeelden en oordeelvellingen voor den dag, die, gewoonlijk met zeer veel vrijmoedigheid uitgesproken, soms wel eens met meer of minder juistheid den naam van oproerkreten verdienen, dien men ze in Nederland geeft."

Zoo spreekt een man die lijnrecht tegen ons over staat, die de gedwongen cultures en heerediensten behouden en van geen grondeigendom van den inlander hooren wil. Die taal doet ons te meer genoegen, omdat wij zoo dikwijls van conservatieve zijde de Indische maatschappij bitter en onrechtvaardig hooren beoordeelen. Maar kan het anders dan malaise en ontevredenheid verwekken, wanneer zulk eene maatschappij sedert anderhalf jaar op allerlei wijze in hare materiëele belangen benadeeld wordt door gemis aan klem en eenheid van inzichten bij het bestuur, door het nalaten van elke poging tot verbetering en door het veroorzaken van toenemende financiëele verwarring? Wij zijn in achttien maanden bijna achttien jaren achteruitgegaan.

Of zou iemand het durven ontkennen dat de gang van het bestuur hortend en stootend geweest is? Eerst werd nog flauw het uitzicht geopend, dat de conservatieven tot stand zouden brengen wat zij beloofd hadden, maar Mr. P. Mijer liet de taak in den steek die hij volgens die beloften in Nederland moest vervullen, om den zetel te Buitenzorg te beklimmen, en na hem telt het conservatieve bewind reeds zijn tweeden minister van koloniën! Wat namens het kabinet door hem die het formeerde, werd beloofd, werd langzamerhand teruggenomen en door de vrienden voorgesteld alsof het in een »onbewaakt oogenblik" was toe-

gezegd. Onze taak, herinnerde graaf van Zuylen, is zorg voor de gouvernements-cultures en daarnevens zorg voor de particuliere industrie. Waaruit is die zorg gebleken? De tweede conservatieve minister van koloniën reduceerde de geheele koloniale quaestie tot eene regeling van de suikercultuur bij de wet, eene latere regeling van de koffiecultuur, slechts in een ver verschiet vertoond, en eene wet tot uitgifte van gronden in erfpacht. Het overige liet hij los. En toen hij met de erfpachtswet verdween, bleef er niets over. De derde conservatieve minister van koloniën, die eenmaal met gejaagdheid en heftigheid op handelen aandrong, verkeert thans ook zelf in de periode van overpeinzing en onderzoek. Hij schijnt het nog niet met zich zelven te kunnen eens worden, wat, ja of hij in het geheel wel iets, bij de wet meent te kunnen vaststellen, en verklaart inmiddels de suiker-cultuur bij besluit te zullen regelen. Zoo is de hoop op afdoende regeling van de hoofdelementen der koloniale quaestie voor het oogenblik geheel verijdeld, en heerscht volslagen onzekerheid omtrent hetgeen de toekomst baren zal.

Wanneer met in bijzonderheden nagaat wat voor de Gouvernements-cultures verricht is, dan zal men moeten erkennen dat het weinig is en dat nog dit weinige de vrees opwekt voor een terugkeer tot het »uitputtend exploitatiestelsel", waartegen ook van conservatieve zijde werd gewaarschuwd. Men denke slechts aan het onlangs in dit Tijdschrift besproken besluit waarbij de Regeering de ompaggering der suikerrietvelden aan de contractanten overlaat, niettegenstaande zij de verplichting op zich nam om het suikerriet te verzorgen en te bewaken. Voor 't overige zijn, wat de suiker-cultuur betreft, slechts eenige wijzigingen van vroegere regelingen tot stand gebracht, die de strekking hebben om enkelen te begunstigen en den knoop nog meer te verwikkelen, ten koste van de belangen der schatkist en der bevolking van Java. De aanvankelijk verminkte afkondiging van het daartoe strekkend besluit, waarop wij reeds boven wezen, toonde ten duidelijkste hoe het met de homogeneïteit tusschen den Landvoogd en den, zoo het heette, met zijn geest bezielden Minister gesteld was. Eerst na een hardnekkigen strijd werd die wijziging geheel tot stand gebracht.

Wat de koffie-cultuur betreft, daaromtrent is alleen de schorsing van het vierpalen besluit bekend, waarover Mr. P. Mijer alweder in botsing geraakte met hem die zijne politieke nalatenschap had aanvaard. De Javaansche planter is voor die schorsing der Regeering geen dank schuldig; indien men al meenen mocht dat eene zoo groote beperking der Gouvernements-koffiecultuur de belangen der schatkist te gevoelig zou benadeelen, de inlandsche bevolking had ten minste mogen rekenen dat de geschorste bepaling door eene andere zou vervangen zijn, die krachtens art. 56 R. R., no. 5, aan de bezwaren voor haar in den grooten af-

stand der koffietuinen gelegen, althans eenigermate zou zijn te gemoet gekomen.

De zorg voor de particuliere industrie is nog minder, uit wat ook, gebleken. Men schijnt omtrent haar, zoo dit mogelijk ware, tot den toestand van 1840 te willen terug keeren; maar de reactie stuit hier op onoverkomelijke zwarigheden. Wat toch na 1840 niet houdbaar werd bevonden, is na 1866 totaal ondenkbaar geworden. Kan het intusschen verwondering wekken, dat de Indische maatschappij moedeloos en ontevreden is, bij voortdurende stagnatie en alle gemis aan stabiliteit? Niet wij alleen spreken in deze bewoordingen over den gang van zaken in Indië. Men hoore een der coryfeën van het behoud op dat gebied! De heer Wintgens sprak den 21 November jl. bij de algemeene beschouwingen over de begrootingswetten voor 1868 deze woorden: »Ook op dit terrein mag de Regeering niet, gelijk tot nu toe, leven van den dag op den dag. Wij mogen niet voortleven, alsof de *zaken* gered waren wanneer de *personen* geplaatst zijn waar zij wezen wilden." Hij karakteriseerde den toestand aldus: »Terwijl men hier en in de koloniën alle elementen aanwezig vindt voor voorspoed en ontwikkeling, ziet men integendeel in de werkelijkheid in menige richting niets dan mislukking, dan stilstand, dan — laat ik het maar zeggen — verval." Stilstand, teruggang, gemis aan vooruitgang althans, kwijning, in plaats van bloei en ontwikkeling; ziedaar de schets van den toestand in Indië. Ja, wij zeggen het den heer Wintgens na: »Hem die zijn land lief heeft, moet dit met weemoed vervullen." Wij herhalen met volle instemming zijne uitspraak: »Ook de 16 of 17 (nu 18 à 19) maanden, waarin dit Gouvernement gefungeerd heeft, leggen, zoo als het daar op Java toegaat, eene zware verantwoordelijkheid op het kabinet."

Waar wij het oog wenden zien wij stilstand en verwarring. Met miskenning van den geest der wetten, wordt eene dringend noodzakelijke uitgave van twee tonnen gouds voor de haven van Samarang eindeloos vertraagd, maar daarentegen een veel ruimer buitengewoon krediet boven de begrooting geopend, dat onnoodig blijkt te zijn. Talloos zijn voorts de klachten over de toepassing der comptabiliteitswet. Zoo hier niet onwil tegen het beginsel om orde en regelmaat in het financiëel beheer door wettelijke regelen te verkrijgen, in het spel is, dan kan een zoo volslagen gemis aan financiëel-administratieve kennis niet anders dan medelijden wekken. Wat wij daarvan vernamen is allertreurigst. Zelfs de bezoldiging van inlandsche hoofden en van gepensioneerden wordt niet betaald, bruggen en wegen worden verwaarloosd. Dat er in de eerste bij de wet vastgestelde begrooting voor Indië enkele leemten waren, wie zal daarover verbaasd zijn? Maar was het hier niet meer dan ooit de plicht en het recht van den Gouverneur-Generaal om daarin te voorzien?

Hoe zal het echter in 1868 moeten gaan? Dat verklaren wij niet te vatten, als wij den toestand van 1867 overwegen. Ten gevolge van de ministeriëele wentelingen is de begrooting zoo laat ingediend, dat de Staten-Generaal ze ook met de grootste krachtsinspanning zoo van hunne zijde als van die der Regeering te nauwernood hadden kunnen afdoen. Maar bovendien bleek de Minister Hasselman, die vroeger telkens van zijne veeljarige »ervaring" sprak, toen de Kamers vergaderd waren niet in staat te zijn om tusschen 4 November en 9 December (en zelfs niet in het overige dier maand) de bedenkingen, in het Voorloopig Verslag vervat, te beantwoorden. Hij verschool zich den 9 December jl. achter zijn noviciaat met de woorden: »dat hij eerst kortelings aan het bestuur was en dus nog niet zoo in de zaken ingewijd als ieder ander geweest zou zijn, die ze eenige jaren achtereen behandeld had." Daarom moet men dus in Indië in 1868 het jaar ingaan met de vorige begrooting, die zoo vele klachten doet oprijzen.

Maar voor 1868 waren vijf millioen gulden meer aangevraagd. Zal de Gouverneur-Generaal, die den moed miste om over twee tonnen gouds te beschikken, die uitgaven boven de begrooting van 1867 durven doen, al zijn die dringend noodzakelijk? Of zullen die uitgaven blijken niet onmisbaar te zijn?

Ook die verhooging der begrooting verdient dat wij er bij stilstaan, om te vragen wat er overblijft van den jarenlang aangeheven kreet, dat de liberale richting de uitgaven in Indië opdreef? Het conservatieve kabinet had bij zijn optreden bezuiniging op de uitgaven in Indië en verbetering der inkomsten toegezegd. Bestaat daarvan zelfs een spoor? Waar is de kiem van ontwikkeling, die meerdere inkomsten belooft? Waar zijn de sporen van een zuiniger en meer ordelijk beleid? Elke politieke fout wordt geboet door geld, dat de volkeren moeten betalen. Zoo ooit, dan zal men dit thans ondervinden. In Nederland en in Indië hebben de tegenwoordige regeeringsmannen de uitgaven bovenmatig uitgezet, zonder op eenigerlei wijze door nieuwe middelen daarin te gemoet te komen. Daarenboven is ontwikkeling gestremd en bemoeilijkt. Men teerde op de laatste overschotten van vroeger en opent het schitterende vooruitzicht van tekorten en leeningen. *Verba et voces* op allerlei gebied vullen de ledig gemaakte schatkist niet. Wat beteekent het dat men *spreekt* van »handhaving van 't hoog gezag en van de onmisbare bronnen van inkomst, zonder de opbeuring van handel en nijverheid en het welzijn der Oostersche volkeren uit het oog te verliezen?" Wat is *gedaan* om dat »hoog gezag" te handhaven? Wat om de »onmisbare bronnen van inkomst" te bewaren en milder te doen vloeien? Wat om den gedrukten handel en de nijverheid op te beuren en »het welzijn der Oostersche volkeren" te vermeerderen? Anderhalf jaar zijn verloopen en wij zien

overal verval, kwijning en teruggang. Niets is gedaan, volstrekt niets dan wat den eerbied voor het hoog gezag moet verminderen en het malaise vermeerderen. Wie zal ons ook kunnen zeggen, hoe men door dwang, en op den ouden voet voortgaande, den teringlijder kan in 't leven houden en nieuwe krachten schenken, en tevens het welzijn der Oostersche volkeren daarbij bevorderen? Dat is onmogelijk. Evenzoo zal de gedwongen suikercultuur nog een tijdlang kunnen worden gehandhaafd, maar de schatkist zal daarvan geen meerder voordeel trekken en de »Oostersche volkeren" zullen onder de werking van het systeem onzer politieke tegenstanders slechts den druk en het onrecht zien vermeerderen.

Vatten wij de resultaten van het bestuur der conservatieven over Indië te samen, dan blijft er niets over dan mystificatie, leven bij den dag, beginselloosheid en onmacht, vergezeld van toenemende verwarring en benadeeling van materiëele belangen, terwijl men weder stappen heeft gedaan op den weg om aan enkele gunstelingen groote voordeelen toe te kennen.

Dat oordeel is ietwat hard, zal misschien een of ander overgemoedelijk beoordeelaar inbrengen; want de conservatieve Ministers van Koloniën zijn eerst sedert anderhalf jaar aan den arbeid. Juist omdat dit het geval is, klemt ons betoog. Men is teruggekeerd van het liberale beginsel van wettelijke regeling, dat meer tijd vordert tot voorbereiding, maar stabiliteit verzekert. Den 19den September 1867 verklaarde graaf van Zuylen in de Eerste Kamer der Staten-Generaal het volgende:

»Ik geloof, omtrent hetgeen wij verstaan onder »oplossing van het koloniale vraagstuk," te moeten opmerken, dat men die oplossing niet uitsluitend moet zoeken in het maken of ontwerpen van wetten. Die meening is vrij algemeen verspreid en geeft aanleiding tot veel misverstand.

»Naar mijn bescheiden oordeel moet de oplossing van de koloniale quaestie veeleer gezocht worden in een beleidvol gouvernement, in een goed bestuur op Java zelf, dan in het maken van wetten: hoewel natuurlijk het maken van wetten daarvan geenszins is uitgesloten. Maar ik ben overtuigd, dat op dit oogenblik, in den toestand waarin Java thans verkeert, die bezitting meer behoefte heeft aan een krachtvol, wijs en verstandig bestuur, dan juist aan een aantal nieuwe wetten."

Nu stellen wij de woorden van graaf van Zuylen niet op zoo hoogen prijs, dat wij er bij voorkeur aan hechten; hij veroorlooft zich weleens *onjuistheden*. Maar die woorden karakteriseeren de houding van de tegenwoordige Regeering; zij komen overeen met de feiten en verkondigen een terugkeer tot vroegere beginselloosheid en tot regeling door besluiten, die elken dag door een later minister kunnen worden gewij-

zigd of ingetrokken. Wie zich intusschen afkeerig betoont van wettelijke regeling, vindt in een tijdvak van anderhalf jaar genoegzame ruimte tot handelen. Maar dat is niet geschied. Het regeeringsbeleid van Indië heeft alle elementen gemist die het op de epitheta »krachtvol, wijs en verstandig" aanspraak konden geven. Wat nog die epitheta verdient en door het Indisch bestuur gewrocht werd, vond hier scherpe en openbare berisping. Men lette op den eenigen maatregel, — buiten de openstelling van eenige inlandsche scholen, een stap op onzen weg, — die tot stand gebracht is, de verbetering van de bezoldiging der hoofden en inlandsche ambtenaren en de beperking der heerediensten. Die maatregelen zijn overgenomen van de liberale richting, maar ten deele geknot en in de toepassing illusoir gemaakt. Daarop is de uitspraak van den heer Groen van Prinsterer omtrent conservatief regeeringsbeleid toepasselijk; want het is een halve maatregel, die het doel zal missen. Nogtans vond hij van de zijde der conservatieve pers geen genade en was eene aanleiding om alweder op de terugroeping van den Gouverneur-Generaal aan te dringen.

Treurig is de balans die wij ons verplicht rekenden op te maken, en het tafereel wordt nog somberder, zoo wij een blik op Nederland slaan. Dat is intusschen ons terrein niet. Wij bepalen ons er toe te constateeren, dat de zich noemende conservatieven meer en meer doen zien, dat zij tot bederf van den constitutioneelen regeeringsvorm in Nederland werkzaam zijn, zooals zij het prestige van het autocratisch gezag in Indië verzwakken. Nu men geene meerderheid vindt die alles goedkeurt, in eene Kamer, onder ongehoorde pressie, met aanwijzing van regeerings-candidaten in de officieuse pers en onder het valsche voorwendsel, dat het eèn strijd gold om de rechten der Kroon, in het leven geroepen, slacht Saturnus zijn kind en vernietigt het. Nieuwe verkiezingen zijn ophanden en nieuwe pogingen worden aangewend om den naam des Konings in den verkiezingsstrijd te mengen. Dat leidt tot ondermijning van onzen staatsvorm, die waar de verantwoordelijkheid der Ministers en de onschendbaarheid des Konings worden weggecijferd, in de hartader wordt aangetast. Dit zou de grootste verbittering, de jammerlijkste tweedracht kweeken, zoo niet, gelukkig! ieder Nederlander de overtuiging koesterde, dat de Oranjevaan steeds die der politieke vrijheid zal blijven. Men deinst niet terug voor agitatie en extra-parlementaire manifestatiën. Men haalt zelfs godsdienstige elementen in den strijd en richt zoodoende, even als in 1853 en 1856, voor de toekomst nieuwe scheidsmuren op tusschen de zonen van hetzelfde vaderland.

Maar genoeg! Ons doel was te doen uitkomen, dat, zoo bij de stembus de vraag geopperd wordt: wat hebben de zich noemende conservatieven ten opzichte van het koloniale vraagstuk gedaan? het ant-

woord moet zijn: even als overal elders, demoralisatie, verwarring en beginselloosheid gekweekt. Tegenover hen, die zoo handelen, is geene conciliatie mogelijk. Wij hebben het recht hun toe te roepen: gij zijt geene wezenlijke regeeringspartij, want gij leeft van mystificatie en agitatie; gij hebt geen beginsel, en dus als politieke partij geen recht van bestaan. Maar daar tegenover en daarnaast staat de plicht van allen die een rechtvaardig, mild en krachtig bestuur van Indië willen en hervorming en ontwikkeling in hunne banier voeren, om naar de stem der conciliatie te luisteren waar het verschillen in eigen boezem geldt. Tweedracht onder hunne gelederen maakte de opkomst mogelijk van hen, die zich ten onrechte de conservatieve partij noemen; van hen die de kiezers ter stembus roepen om mede te werken tot eene beslissing van het koloniale vraagstuk, ofschoon zij den invloed van 's lands vertegenwoordiging op den gang der koloniale aangelegenheden door weigering van verschillende, aanvankelijk toegezegde wettelijke regelingen trachten te kortwieken. Zoo wordt de strijd op een ander terrein gebracht dan waar die behoort plaats te hebben. Tegenover dergelijk streven, en met het oog op de gevaren die het constitutioneel leven in Nederland bedreigen, mag geen zweem van verdeeldheid tusschen de voorstanders van vooruitgang in Indië, tusschen de liberaal-constitutioneelen in het moederland blijven bestaan. Daarom trachten enkelen, die deze conciliatie met leede oogen aanschouwen, het »verdeel om te heerschen" weder toe te passen. IJdele poging! Zij is te onhandig om niet doorschijnend te zijn. De vrienden van Indië zullen zich daardoor niet laten misleiden.

Wanneer de liberale richting zich aaneen gesloten houdt, is de uitkomst niet twijfelachtig. En mocht zij dwaas en misdadig genoeg zijn om dien plicht te verzaken, ook dan nog zeggen wij: »Ons is de toekomst."

Maar met het oog op de bittere ondervinding, sedert anderhalf jaar opgedaan, is het in het belang van het behoud van ons gezag in Indië, voor de ontwikkeling van die schoone koloniën en de welvaart van de millioenen inlanders in het rijk van Insulinde meer dan wenschelijk, dat de strijd spoedig en op afdoende wijze beslist worde. Men trachte het niet te verbloemen: de koloniale quaestie is een der hoofdelementen van den strijd. Eene algeheele reactie is daar wel is waar onmogelijk; want het Indië van 1868 is niet meer het Indië van 1830. Maar als men ziet, hoeveel kwaad in anderhalf jaar gesticht en hoeveel schade teweeggebracht is, dan moet het belang van Indië bij de stembus wegen; want de gevolgen van verder wanbestuur kunnen zoo noodlottig zijn, dat om ze te herstellen, wellicht een menschenleven niet toereikend zou wezen.

Op koloniaal gebied mag het koninklijk woord, den 10 October 1866 gesproken, dubbel herdacht worden: »De gedurige verwisseling van Mijne verantwoordelijke raadslieden zou allengs schadelijk worden voor de zedelijke en stoffelijke belangen der Natie; zij verlamt de kracht der Regeering; bestendigheid van richting brengt daarentegen kracht van bestuur en van uitvoering mede.

»Om daartoe te geraken, roep ik thans mijn geliefd volk op, ten einde van zijne wenschen te doen blijken!"

Al ware het alleen om het feit, dat de zich noemende conservatieven een derden minister van koloniën binnen 18 maanden in hun midden tellen en binnen 13 maanden de tweede ontbinding der Tweede Kamer provoceren, moeten thans de oogen geopend zijn van allen, die liefde voor of belang hebben bij den bloei van Nederlandsch-Indië. Zoo kan en mag het toch niet voortduren, als men de gevolgen van het tegenwoordig regeeringsbeleid voor de koloniën, indien het al dien naam verdient, overweegt.

X.

BOEKAANKONDIGING.

Stukken over de wisseltrekkingen van het Gouvernement. Uitgegeven met machtiging van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia, door N. P. van den Berg, lid dier Kamer. — Batavia, H. M. van Dorp.

De Indische Regeering stelt de wissels, welke zij op het Departement van Koloniën trekt tot dekking van het Indisch tekort, voor het publiek verkrijgbaar tegen den prijs, dien zij zelve bepaalt. Die prijs regelt zich dus niet, althans niet geheel, naar de vraag, maar naar het goedvinden van de Regeering. Sedert eenige jaren wordt hij niet meer beneden zeker minimum, zijnde de koers van 103 pCt., teruggebracht. Wordt de vraag naar gouvernementspapier grooter, dan slaat de Regeering den prijs op.

De heer van den Berg, lid van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia, en vertegenwoordiger aldaar van eene belangrijke in Nederland gevestigde bankinrichting, achtte het nuttig, de aandacht van den handel te vestigen op de nadeelen, welke een zoo kunstmatige toestel op den wisselhandel moet uitoefenen. Hij deelde zijne bedenkingen, in den vorm eener nota, aan de Kamer van Koophandel mede. Onder de argumenten, welke hij aanvoerde tot steun van zijne ongunstige meening over het stelsel dat gevolgd wordt, komt er één voor, dat ook den meest oningewijde, van wege zijne eenvoudigheid, dadelijk in 't oog moest vallen, en dat dan ook voor geene wederlegging vatbaar is. Niemand, zegt hij, zal op het denkbeeld komen, aan het Gouvernement den raad te geven de goederen, waarin het handel drijft, niet dan tegen vaste prijzen, die het zelf zou bepalen, aan de markt te brengen; — te bepalen, b. v., dat het een minimumprijs van

f 40 per pikol koffie zou vaststellen, en dat het dien prijs op zou slaan, zoodra zich eenige grootere vraag vertoonde. Maar waarom handelt men dan volgens zoodanig beginsel, waar het een ander artikel van handel, de gouvernementswissels, geldt? Ook deze brengt het Gouvernement aan de markt, en tracht die zoo voordeelig mogelijk te plaatsen. Waarom lokt men geene concurrentie voor de plaatsing uit? Waarom handelt men daarmede anders dan in Engeland geschiedt, waar de wissels die het moederland op de kolonie heeft te trekken, jaarlijks tot een bedrag van omstreeks 120 millioen guldens, maandelijks bij publieke inschrijving worden gegund aan de hoogste bieders, mits niet beneden zeker minimum, dat telkens, naar gelang van omstandigheden, van Gouvernementswege wordt gewijzigd?

Door de toepassing van dit stelsel, 't welk in Engeland volkomen goed werkt, zou de kunstmatige toestand, waarin de wisselhandel thans in Nederlandsch Indië verkeert, onmiddellijk voor een meer natuurlijken plaats maken.

De nota, waarin de heer van den Berg zijne denkbeelden uiteenzette, werd door de Kamer gezonden aan de Handelsvereeniging te Batavia, en aan de Kamers van Koophandel te Samarang en te Soerabaja, met verzoek om haar gevoelen over de vraag te willen mededeelen.

De uitkomst van dit onderzoek was eene groote teleurstelling voor den kundigen steller der nota. Men is het gewoon dat de ambtenaren in Indië die tot de oude school behooren, de toepasselijkheid van de meest elementaire beginselen der staathuishoudkunde in Indië moeilijk, zoo niet volkomen onmogelijk achten. Maar het wekt een' zonderlingen indruk, wanneer men een soortgelijk gevoelen ziet voorstaan door lichamen, welker leden allen tot den handelstand behooren: tot een' stand, wiens belang in de eerste plaats de toepassing van zuivere economische beginselen vordert.

De drie geraadpleegde handelscollegiën verklaarden zich eenstemmig tegen het denkbeeld van den heer van den Berg, en gaven de voorkeur aan het behoud van den kunstmatigen tegenwoordigen toestand. Bij de Bataviasche Handelsvereeniging heerschte eenig verschil van gevoelen: de meerderheid verklaarde zich in ongunstigen zin; doch er was ten minste eene minderheid die van minder bekrompen zienswijze deed blijken. Uit de adviezen van de Kamers van Koophandel te Samarang en Soerabaja bleek niet van het bestaan van eenig verschil van gevoelen zelfs.

De eigenlijke grond, of liever het voorwendsel tot bestrijding, ligt in de vrees dat de eigenlijke handelaars in wissels, de bankiers, van het aangeprezen denkbeeld groot voordeel zouden trekken, en dat dit voordeel een nadeel voor andere handelaars zou kunnen opleveren. Vrees

dus voor de vrije concurrentie; vrees voor de gevolgen van speciale kennis van hen, die zich op een' bijzonderen tak van handel toeleggen. Alsof die kennis niet voor allen verkrijgbaar ware! Gesteld, de zorg werd gegrond bevonden; gesteld dat de aangeprezen maatregel verlevendiging, uitbreiding van den wisselhandel en van het bankiersbedrijf ten gevolge had in Indië; zou dit den handel in 't algemeen niet ten nutte komen? Zou juist het voordeel, door deskundigen behaald, anderen niet aansporen tot het uitzien naar de middelen om datzelfde voordeel te verkrijgen? Zou de concurrentie, ook hier, niet het beste middel zijn om de achterblijvers een heilzamen prikkel te bezorgen?

De heer van den Berg heeft, in een naschrift, de zwakte der argumenten van zijne tegenstanders in het helderst licht gesteld; — hij heeft aan den handel daardoor een wezenlijken dienst bewezen, en niet minder door de openbaarmaking van de gewisselde stukken. Moge dan al, door de Kamer van Koophandel te Batavia, besloten zijn het voorstel van haar medelid niet onder de aandacht der Regeering te brengen, het onderwerp is nu, op nieuw, aan de uitspraak van de rechtbank der publieke opinie onderworpen.

Er is eene omstandigheid, welke eerlang grooten invloed op de vraag kan uitoefenen. De Indische begrooting van uitgaven voor 1867 is vrij wat hooger dan die voor 1866. Die voor 1868 is op nieuw met eenige millioenen verhoogd. Het is niet te wachten dat de inkomsten van Indië, voor zoo ver zij uit de belastingen voorvloeien, in gelijke mate zullen toenemen. Het Gouvernement is niet voornemens grooter hoeveelheden producten op Java te verkoopen. Bij gevolg zal het Indisch tekort over 1867 en 1868, hoogst waarschijnlijk, eenige millioenen meer bedragen dan vroeger. In die verhouding zal de Regeering verplicht zijn grooter hoeveelheden specie uit te zenden, of wel meer wissels te trekken dan zij vroeger placht te doen. Een en ander moet noodwendig van invloed zijn op den wisselkoers op Java: worden er grooter hoeveelheden gouvernementswissels te koop aangeboden, het ruimere aanbod zal noodwendig den koers drukken; — zendt het Gouvernement grooter hoeveelheden zilver uit, die, omdat zij de behoefte aan specie in Indië te boven gaán, ook weder van daar worden uitgevoerd, ook dit kan, indirect, tot verlaging van den wisselkoers strekken. Het voorstel van den heer van den Berg verdient, uit dien hoofde, meer dan vroeger de ernstige aandacht; vooral van hen die in kunstmatige regelingen van wisselkoersen evenzeer een groot nadeel voor het algemeen belang en welzijn zien, als in willekeurige regelingen van de prijzen van elk ander handelsartikel. De stukken, thans door dien heer uitgegeven, zijn voor allen die in het onderwerp belang stellen, der lezing en overweging overwaardig.

v. Bosse.

VARIA.

In »de Tijdspiegel" van 1 *December* jl. komt onder den titel »suum cuique" een klein opstel voor van den heer E. C. Enklaar, naar aanleiding van een kort woord in de »Varia" van ons voorafgaand *Mei*-nommer, waarin wij uiteenzetten waarom wij de vernietiging van het batig slot niet in onze banier hebben geschreven, zooals de Java-bode van ons verlangd had. De heer Enklaar toont zich in dat artikel een hartstochtelijk bestrijder van het batig slot, maar verzuimt daarbij een onderscheid te maken tusschen twee vragen, die in deze quaestie duidelijk behooren uitéén gehouden te worden: de vraag of in het afgetrokkene het moederland de overschotten van den Indischen dienst te zijnen behoeve mag aanwenden, nadat in de behoeften van Indië op betamelijke wijze zal zijn voorzien; en de vraag of de middelen goedkeuring verdienen waardoor het batig slot werkelijk verkregen wordt.

Wij aarzelen geen oogenblik, en aarzelden ook in Mei niet, de tweede vraag ontkennend te beantwoorden. Wij onderschrijven volgaarne wat de heer Enklaar zegt: »het batig slot, *zoodanig als het tot heden verkregen wordt*, moet worden losgelaten." Ieder nommer van ons Tijdschrift is in dien zin eene batterij tegen het batig slot opgericht; ieder nommer bewijst dat wij de overtuiging van den heer Enklaar deelen: »alleen echte, waarachtige vrijzinnigheid, waardoor niet alleen de ontwikkeling der eigenlijke Javaansche, maar ook der Europeesche maatschappij op Java tot heden belemmerd wordt, kan ons redden." Is het noodig dat wij onzen lezers ons programma in het geheugen terug roepen, waarin wij schreven: »Wij verlangen afschaffing van alle dwangcultures en van heerediensten, erkenning en regeling van het eigendomsrecht der inlanders op hun vaderlijken grond. Wij verlangen onbelemmerde toelating van Europeanen en gelegenheid ook voor hen om op gunstige voorwaarden grondbezit te kunnen verwerven," enz.?

Maar met deze verklaring was de Java-bode niet tevreden. De redactie

van dat dagblad verlangde, dat wij het koloniale stelsel in de hartader zouden aantasten door afstand te prediken van het batig slot en der natie, »gewapend met recht, rede en godsdienst," voor te houden: »Gij zult niet begeeren uws naasten goed," welke leer ten slotte leiden moet »*tot eene geheele onafhankelijkheid der Nederlandsche en Indische baten.*" En hierin lag naar ons inzien de leer opgesloten, dat niet slechts de middelen verwerpelijk zijn waardoor het batig slot thans wordt verkregen, maar dat ieder batig slot van den kolonialen dienst, op wat wijze ook verkregen, dat ten behoeve van het moederland wordt aangewend, als ontvreemding van 's naasten goed, als diefstal dus, moet worden aangemerkt. Trouwens in die leer staat de Java-bode niet alleen; het woord *diefstal*, niet slechts op het batig slot zooals het verkregen wordt, maar op ieder batig slot toegepast, komt zeker in den Java-bode in het aangehaalde artikel niet voor, maar het is niet van onze uitvinding; het is onder andere uitgesproken in de bekende brochure »onze koloniale staatkunde" van jhr. mr. H. C. van der Wijck.

De redactie opperde in het bedoelde Meinommer een bescheiden twijfel aan de waarheid dezer leer; of liever nog, zij verklaarde de redenen waarom die quaestie in den boezem der redactie »an open question" had moeten blijven, die niet in haar programma kon worden opgenomen. Twee harer leden hadden als Ministers van Financiën van de Indische baten gebruik gemaakt, en dus, naar de leer van den heer van der Wijck en den Java-bode, een diefstal ten behoeve van het moederland aan Indië gepleegd; een derde was als Minister van Koloniën aan die handeling medeplichtig geweest. 't Was duidelijk dat die leden destijds niet hadden begrepen dat het »batig slot" in iederen vorm een diefstal moest wezen; want hadden zij de zaak uit dat oogpunt beschouwd, dan ware hun het gebruik der Indische baten onmogelijk geweest. Een vierde lid had, in eene aankondiging van de vermelde brochure van den heer v. d. Wijck, in »de Gids" voor December 1865, deze leer opzettelijk bestreden.

Het zij ons vergund hier aan te halen wat omstreeks te gelijker tijd de heer de Bruyn Kops, in den vierden vermeerderden druk zijner »Beginselen van Staathuishoudkunde," in de noot op bl. 273, omtrent dit punt heeft geschreven:

»Ook wordt het door velen in beginsel onrechtvaardig gerekend, dat het moederland een *batig slot* van de kolonie trekt.

»Dat kunnen wij in beginsel niet toegeven.

»Immers:

»1°. draagt het moederland vele onkosten die het alleen om den wille der kolonie voldoet, voornamelijk de marine;

»2°. moet men niet een bepaald jaar, of zelfs reeks van jaren, doch

den geheelen tijd van bezit in acht nemen, en dan *heeft* het moederland ter zake der kolonie reeds veel ten koste gelegd;

»3°. *Batig slot* in vette jaren staat tegenover *subsidie* in magere jaren. Wil men consequent zijn dan zouden beiden moeten vervallen.

»Ofschoon wij om die redenen het opnemen van een batig slot onder de rijksmiddelen geenszins onrechtvaardig of zedelijk ongeoorloofd kunnen achten, is echter een streven om de rijksmiddelen van dat koloniaal subsidie onafhankelijk te maken, alleszins goed te keuren, en wel:

»Vooreerst uit een financiëel en staatkundig oogpunt, voor het geval dat die bron van inkomst mocht komen te verminderen.

»Ten andere uit het oogpunt dat bij het vervallen van een *vereischt* batig slot, er meer voor Indië zal kunnen worden gedaan, en de vervanging van alle gedwongen cultures des te gemakkelijker zal zijn.

»Het ware argument tegen het batig slot, zoo als het tot heden veelal werd verkregen, ligt dan ook naar onze meening hoofdzakelijk hierin, dat men het verkrijgen van een batig saldo te veel op den voorgrond stelde bij het beleid der Indische huishouding, waardoor deze vaak niet verkreeg hetgeen haar in redelijkheid toekwam."

Hieruit blijkt dat er wel degelijk, ook onder de voorstanders van grondige liberale hervormingen in Indië, omtrent het geoorloofde van een batig slot quaestie is, en dat de heer Enklaar geen recht had om te zeggen: »maar in 't openbaar twijfel te komen opperen of het genot van het batig slot diefstal is, gaat te ver."

Misschien zal de heer Enklaar beweren dat hij niet over *elk mogelijk*, maar over *het*, het werkelijk genoten, batig slot spreekt; maar dan verwringt hij de quaestie tusschen de Redactie en den Java-bode, want te betwijfelen dat het werkelijk batig slot door afkeurenswaardige middelen verkregen wordt, is nooit in ons opgekomen. Elke bladzijde van ons Tijdschrift schier getuigt tegen het verwijt van den heer Enklaar, dat wij spreken, »alsof men nooit iets van de schandelijke in- en uitvoering van het cultuurstelsel gehoord had." 't Is waar dat wij, zelfs wat de werkelijk genoten batige sloten betreft, de qualificatie als *diefstal* verwerpen. De in- en uitvoering van het cultuurstelsel was, naar onze meening, een grove miskenning der beginselen van een rechtvaardig en humaan beheer, maar niet ontvreemding van eens anders goed. Men kende zich op grond der vermeende rechten van den Souverein in den Oosterschen Staat de beschikking toe over een deel van den grond en den arbeid der Javanen; men hief eene belasting in arbeid, waaraan men echter gedeeltelijk betaling verbond; men beloofde voor de koffie den marktprijs te betalen, maar stelde dien willekeurig, in strijd met de beteekenis des woords, op een laag bedrag vast; men bezigde wreeden dwang om den Javaan tot den arbeid te nopen: — dat alles was, ook naar

onze meening, zeer verkeerd gezien, zeer in strijd met de ware roeping van een gouvernement, zeer hard en despotisch; maar het was geen *diefstal.* Ook heeft de Indische pers, wanneer zij het batig slot als *diefstal* qualificeerde, daarmede nooit bedoeld de harde maatregelen waardoor het werd afgeperst; maar alleen dit, dat het moederland zich het recht toekent om over het excedent van den Indischen dienst ten eigen behoeve te beschikken. Hierover liep alleen de quaestie, en de heer Enklaar had het recht niet die te verwringen door er een vreemd element in te mengen.

Indien wij zeggen dat de vraag van het batig slot voor de leden der redactie »an open question" blijven moest, dan wil dat verder volstrekt niet zeggen, dat wij het batig slot *verdedigen.* 't Is zeker geheel iets anders te zeggen: »dat punt laten wij in het midden, omdat wij het niet uitgemaakt achten; wij nemen het vooralsnog niet in ons programma op, maar zullen gaarne vrije discussie daarover uitlokken," dan bepaald de verdediging van dat punt op zich te nemen. De heer Enklaar wil ons, schijnt wel, als bepaalde verdedigers der batig-slot politiek doen voorkomen, en ons Tijdschrift, waarom begrijpen wij niet, zwart maken in de oogen van hen die in het algemeen ten aanzien der koloniale quaestie met ons aan dezelfde zijde staan. Waarom anders heeft hij volstrekt geen notitie genomen van de verklaring in ons Meinommer, »dat wij niet schromen die quaestie te behandelen en zelfs aan de meest geavanceerde gevoelens op dit punt, zoo zij slechts behoorlijk gemotiveerd zijn, eene plaats te verleenen?" Waarom anders maakt hij, in »de Tijdspiegel" van *December* over eene door ons in *Mei* afgelegde verklaring sprekende, geen gewag van de inmiddels in dit Tijdschrift verschenen stukken van ons medelid den heer Mirandolle: »het koloniaal batig slot" in ons nommer van Augustus, en »het cultuurstelsel en het batig slot" in ons nommer van October? Maar had hij ook in dat opzicht *suum cuique* gegeven, de kracht zijner beschuldiging ware geheel gebroken geweest.

Er is echter nog één punt in die reclame van den heer Enklaar, — het gewichtigste, maar dat de Redactie van het Tijdschrift voor Ned. Indië als zoodanig niet aangaat. De hoofdbeschuldiging treft diegenen uit ons midden, die vroeger met eene ministerieële portefeuille zijn belast geweest, en die, terwijl zij nu de stelling uitspreken: »dat de behoefte aan een groot batig slot voor Nederlanders de grootste hinderpaal is om in koloniale zaken helder te zien en om rechtvaardig jegens Indië te handelen", evenwel, naar zijne bewering, nooit getoond hebben, dat zij onze onafhankelijkheid van de Indische baten meer dan wenschten, dat zij ook ernstige pogingen wilden aanwenden om die tot stand te brengen. Het zou zeker aan die staatslieden niet moeilijk vallen hun gedrag in alle

bijzonderheden te rechtvaardigen, indien die beschuldiging niet de ongerijmdheid zelve ware. Die beschuldiging verliest geheel uit het oog dat die ministers met hunne ambtgenooten, met de vertegenwoordiging, met de natie te rekenen hadden; dat zij niet eigenmachtig de inrichtingen wijzigen en de wetten terzijde stellen konden, die hen noodzaakten mede te werken tot uitgaven waarvoor naar de koloniale baten moest gegrepen worden; dat de eerste doortastende poging tot hervorming van het koloniaal stelsel schipbreuk leed: in één woord dat een staatsman niet kan wat hij wil, en het onstaatkundig zou zijn parade te maken van te willen wat hij toch niet kan. Een Minister vermag zeer weinig, waar de natie niet overtuigd is; en hoe weinig waren, en zijn nu nog, de oogen der natie voor de verkeerdheid en onrechtvaardigheid van het koloniale stelsel geopend!

Wij achten den, naar ons inzien, geheel op vooroordeel en misverstand rustenden aanval van den heer Enklaar op ons Tijdschrift een ongelukkig verschijnsel; en wij hebben daarom niet geschroomd ons eenige moeite te geven om dit vooroordeel, zoo mogelijk, te overwinnen en dit misverstand uit den weg te ruimen. De liberale zaak heeft reeds te veel onder de verdeeldheid harer voorstanders geleden. Zal zij niet, voor langen tijd wellicht, het onderspit delven, dan is het hoog tijd dat de eendracht in de gelederen harer voorstanders hersteld worde. In de koloniale quaestie lost zich, meenen wij, het meerendeel der geschillen alleen in misverstand op.

Van eene zeer bevoegde hand op Java ontvingen wij de volgende opmerkingen over de heerediensten, die zeker zeer de aandacht verdienen en gaarne door ons worden opgenomen, om discussie uit te lokken over een onderwerp, waarover de Redactie als zoodanig zich voorloopig haar collectief oordeel voorbehoudt.

»De heerediensten op Java, die uit eenen tijd dateeren toen beiden èn eene behoorlijke administratie, èn geld als algemeen en voldoend ruilmiddel gemist werden, zijn als vorm van belasting kostbaar, drukkend, willekeurig, belemmerend en demoraliseerend. Dit wordt algemeen erkend en behoeft geen nader betoog. Maar alsof de misbruiken die aan het systeem inhaerent zijn, de fouten die daarvan niet kunnen worden afgescheiden, nog niet erg genoeg waren, heeft men die geheel noodeloos verergerd, ten gevolge der onjuiste denkbeelden die men zich van dat systeem van belasting heeft gemaakt. De heerediensten op Java waren

oorspronkelijk, en behoorden dit ook te zijn, eene locale belasting. De Javaansche naam *pagawejan negoro* duidt dit aan en beteekent niets anders dan diensten ten behoeve van de negerie- of regentschaps-diensten. Doch de vertaling dier uitdrukking door den meer omvattenden naam van *heerediensten* schijnt aanleiding gegeven te hebben, dat men daaraan ook eene meer uitgebreide beteekenis is gaan hechten, waardoor de heerediensten langzamerhand eene rijksbelasting zijn geworden. Men ontwaart hier dezelfde fout die door ons geheel regeeringsbeleid in Indië geweven is. Nooit heeft men zich flink ten doel gesteld ons bestuur op Java op betere grondslagen te vestigen; altijd is men aan het oude blijven hangen en heeft men de Javanen willen regeeren volgens hunne gewoonten en oude instellingen; maar steeds heeft men daarbij uit het oog verloren, dat hetgeen in hunne handen dragelijk en te verdedigen was, in de onze zoozeer werd misvormd, dat het oorspronkelijk goede geheel verloren ging.

»Het verschil tusschen het Hollandsche bestuur en het Javaansche bestaat niet zoozeer daarin dat het eerste meer ontwikkeld is, maar daarin dat het hetzelfde op een breeder schaal met dezelfde middelen wil doen, zonder te bedenken dat die middelen dan ontoereikend worden. Zoolang het inlandsche bestuur zich vergenoegde met hoogst onvoldoende communicatie-middelen, en zoolang die weinig ontwikkelde maatschappij geene behoefte had aan andere dan zeer eenvoudige binnenwegen, kon dit alles zonder druk voor de bevolking door de negerie-diensten tot stand gebracht worden; maar men rukte alles uit zijn verband en men legde een ondragelijken last op de bevolking, toen men met diezelfde middelen de Europeesche behoeften aan breede postwegen, groote bruggen enz. wilde voldoen. En zoo is men er toe gekomen de heerediensten, in strijd met hun aard en karakter, in eene rijksbelasting te herscheppen. Een terugtred tot den goeden weg werd gevonden in het geschorste Besluit van 15 febr. 1866, waarin (art. 7) bepaald was, dat geene heerediensten buiten het district konden gevergd worden. De ondervinding had reeds vroeger geleerd, dat in heeredienst duur en slecht gewerkt wordt, en zoo kwam men er toe om de groote wegen in de geheele residentie Batavia, tot eene lengte van 144 palen, uit 's lands kas, bij wijze van aanneming, te doen onderhouden. De onrechtvaardigheid van dien maatregel springt in het oog; want nu worden door geheel Java belastingen opgebracht, om de bevolking der residentie Batavia vrij te stellen van de heerediensten, die in de andere residentiën gepraesteerd worden. Het is dus niet genoeg, dat de vruchten van den arbeid van den Javaan, dien men lui scheldt, moeten dienen om in de behoeften van het meer ontwikkelde Nederland te voorzien, zelfs de meer achterlijke binnenlanden op Java moeten belasting opbrengen, om den gelukkigen inwoner der rijke resi-

dentie Batavia van den druk der heerediensten aan de wegen te bevrijden. Die toestand is niet houdbaar en eene regeling der heerediensten wordt meer en meer dringend vereischt.

»Geene radicale hervorming zal echter mogelijk zijn vóórdat men aan de belasting der heerediensten haar locaal karakter zal hebben teruggegeven, en dan zal de quaestie waarschijnlijk niet anders kunnen worden opgelost, dan door die heerediensten afkoopbaar te stellen. Men verlieze dan echter vooral niet uit het oog, dat het aan de keuze der bevolking moet worden overgelaten, of zij die belasting al of niet door het opbrengen eener grondbelasting wenscht af te koopen, en dat dan nog die afkoop niet anders dan districtsgewijze zal mogen plaats hebben. Geschiedt dit niet, dan zullen de schromelijkste misbruiken ontstaan en het geneesmiddel zal erger zijn dan de kwaal. Reeds nu wordt dikwijls, en hier en daar zelfs op groote schaal, de heeredienstplicht afgekocht; en daar dit zonder eenige contrôle plaats heeft, is dit natuurlijk eene bron van ongeoorloofde inkomsten voor de hoofden geworden, die zeer goed weten te berekenen hoeveel zal worden afgekocht, en nu een zeer gemakkelijk middel om zich te bevoordeelen daarin vinden, dat zij voor het bedrag der heerediensten op welker afkoop zij rekenen, eenvoudig zooveel meer van anderen eischen. Hierdoor komt de afkoopsom geheel te hunnen voordeele, zonder dat het werk daaronder lijdt; de bevolking wordt een weinig meer gedrukt, — ziedaar alles. Als voorbeeld, en tevens tot bewijs hoe nadeelig die onderhandsche verkoop thans werkt, diene het volgende. In de Residentie Soerakarta worden ongeveer $^2/_3$ der heerediensten aan de wegen afgekocht. Ongeveer 6 of 7 jaren geleden moesten voor een paar bruggen in die Residentie p. m. een millioen steenen geleverd worden. Steunende op de berekening dat $^2/_3$ der leverantie zou worden afgekocht in geld, vorderde men 3 millioen steenen. Hetgeen voorzien was gebeurde: ongeveer een millioen werd geleverd, en de leverantie der resteerende twee millioen werd met geld afgekocht, zoodat de hoofden, wien die zaak aanging, een vrij aardig voordeeltje behaalden. Contrôle is bij die zaken onmogelijk, en zoolang dus geene behoorlijke wettelijke regeling heeft plaats gevonden, zullen dergelijke misbruiken overal kunnen voorkomen. Zoodra echter een districtsgewijze, of misschien nog beter een dessa'sgewijze, afkoop van alle of zekere bepaalde heerediensten volgens wettelijke bepalingen zal kunnen plaats grijpen, zal de contrôle gemakkelijker worden: de opgezetenen zullen dan ten minste eenigen maatstaf kunnen vinden, om te bepalen hoeveel men als afkoopsom van hen vorderen kan. Eene berekening te maken van het bedrag in geld, dat in plaats van die heerediensten zal moeten worden opgebracht, is zeker niet gemakkelijk; vooral niet wanneer men geen toegang heeft tot de arcana van het koloniaal bestuur; maar wij

zeggen het den heer Thorbecke na: »Zonder twijfel zal men bij dergelijke groote verandering moeilijkheden ontmoeten; maar mogen die van het groote doel afschrikken?" Volgens eene vrij nauwkeurige berekening zal eene grondbelasting van 4 pct. der getauxeerde waarde van de bebouwde velden meer dan voldoende zijn om als aequivalent der belasting in heerediensten te kunnen worden aangenomen. Men verlieze bij eene dergelijke berekening vooral niet uit het oog, dat in geld betaalde arbeid geheel andere resultaten geeft, dan niet of slecht beloonde gedwongen arbeid. Het onderhoud der groote postwegen nabij Samarang in heeredienst, een dag arbeid gerekend op f 0.20, kost ruim f 1200 per paal, terwijl het onderhoud van den weg van Buitenzorg naar den Megamendoeng bij aanneming kost f 800 per paal. Daarbij komt nog, dat laatstgenoemde weg uitmuntend onderhouden is, terwijl dat van eerstgenoemden volstrekt niet kan gezegd worden. Daarenboven, indien er al Javanen gevonden worden, geneigd om voor een dagloon van 20 cents vrijwillig te arbeiden, mag men dat bedrag toch zeker wel als het minimum aanmerken, waarmede een dagdienst kan worden vergolden.

»Behalve de algemeene voordeelen, die deze districtsgewijze afkoopbaarheid der heerediensten aannemelijk maken, zijn er nog bijzondere, die wel de aandacht waardig zijn.

»1°. Daar men in dit geval een vasten grondslag zal moeten aannemen, b. v., zooals gezegd is, eene grondbelasting van 4 pct. der getauxeerde waarde van de bebouwde gronden, zal deze basis tevens kunnen dienen voor eene meer regelmatige en betere heffing der landrenten.

»2°. De opbrengst dier belasting zal steeds toenemen naarmate de ontginning van woeste gronden mocht toenemen, terwijl de prijsverhooging, die het landbezit steeds kenmerkt, ook het hare zal bijbrengen om die belasting ruimer te doen vloeien.

»3°. De kosten van perceptie zullen gering zijn, daar die aan hetzelfde personeel kan worden opgedragen, dat nu met de inning der landrenten belast is.

»Het spreekt van zelf, dat bij dezen maatregel de cultuurdiensten niet van de heerediensten kunnen worden afgescheiden. Trouwens de bevolking maakt nu ook tusschen die diensten geen onderscheid, en het voornaamste verschil zal dan ook wel daarin gelegen zijn, dat de eerste oneindig meer willekeurig worden opgelegd dan de laatste. De Residentie Samarang levert een algemeen bekend voorbeeld van de abnormale werking dier cultuurdiensten op. Overal in de geheele wereld is de vruchtbaarheid van den grond eene bron van welvaart voor de opgezeten bevolking. Op Java niet altijd. In het westelijk en zuidelijk gedeelte van Samarang heeft men vruchtbaren grond, maar daar ook zijn suikercontracten uitgegeven en is dus de bevolking cultuurdienstplichtig;

in het oostelijk gedeelte dier Residentie is de grond schraal en arm, maar daarentegen zijn er geene Gouvernementscultures en praesteert dus de bevolking geene cultuurdiensten. Tusschen Mangkang en Djeraka, op onvruchtbare gronden, vindt men rijke en welvarende landbouwers, en tusschen Kendal en Weleri vindt men, op vruchtbare en rijk met water besproeide akkers, armoedige; hoewel de bevolking in beide streken zich geheel alleen op den landbouw toelegt. En dan spreekt men nog van de zegeningen die het cultuurstelsel over de inlandsche bevolking heeft verspreid! Alleen op die gronden, die om hunne onvruchtbaarheid voor de Gouvernementscultures ongeschikt geacht worden, kan de bevolking welvaart vinden, terwijl zij op de vruchtbare gronden in armoede leeft, ja zelfs door armoede genoodzaakt wordt die vruchtbare gronden te verlaten, om elders in hare behoeften te voorzien. Van de luiheid en indolentie van de Javanen zal hier wel niet kunnen gesproken worden, daar hun volkskarakter toch wel niet zal veranderen naarmate zij binnen of buiten zeker denkbeeldig rayon, doch vlak in elkanders nabuurschap wonen.

»Dat met die radicale hervorming in het belastingstelsel eene radicale hervorming in het cultuurstelsel zal moeten gepaard gaan, spreekt van zelf; doch wanneer de Minister zijne onderzoekingen en de Gouverneur-Generaal zijne overpeinzingen zullen hebben ten einde gebracht, zal hun de noodzakelijkheid daarvan wel helder voor oogen staan, en zal ongetwijfeld met die energie, welke grondige kennis en vaste overtuiging schenken, aan het werk worden getogen. Tot zoo lang zullen echter de inlandsche bevolking en de Europeesche industrie beiden wel gebukt moeten gaan onder de noodzakelijke gevolgen van een slecht bestuur, dat alleen gehandhaafd blijft omdat, blijkens de erkentenis der onderzoekende en overpeinzende Regeering zelve, het bestuur nog altijd blijft opgedragen aan mannen die niet weten wat zij willen, noch hoe zij hetgeen zij willen tot stand zullen brengen, en die zich dus voorloopig wel tot onderzoeken en overpeinzen moeten bepalen. Intusschen, arm Java! dat het slachtoffer is en blijft van onkunde, inhaligheid en misplaatste eerzucht."

De heer van Dolder te Samarang zendt ons de volgende reclame, waaraan wij gaarne een plaatsje inruimen:

»In de Varia van het Tijdschrift voor N. Indië voor Sept. 1867, blz. 279, reg. 7, komt de volgende zinsnede voor: »Met genoegen merken wij uit den open brief op dat een dergelijk besluit niet *genomen*, hoewel *voorgesteld* is."

»Dit is onjuist. Ik ben de persoon die het woord *eischen* heb gebruikt, maar door mij is nimmer *voorgesteld »te eischen.*" Ik heb gezegd: »wij hebben het recht om te eischen, maar wij moeten ons wenden tot den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal om raad en hulp", en dit voorstel is na eenige discussiën algemeen aangenomen. Duidelijk staat dit ook in onzen open brief blz. 8, waar wij zeggen: »Waaruit blijkt de wensch van den spreker dat aan zijne meening, dat wij na alle ondervonden teleurstellingen, vruchtelooze verzoeken en vertoogen, na de daarvoor betaalde millioenen, recht zouden hebben te eischen dat in het aan Samarang gepleegde verzuim werd voorzien, gevolg zou worden gegeven? Waaruit blijkt het dat een der aanwezigen dit begeerde?" En verder: »Heeft diezelfde spreker niet voorgesteld, als hetgeen ons thans in de eerste plaats te doen stond, om aan den Gouverneur-Generaal te vragen om raad en hulp?""

De heer van Dolder heeft volkomen gelijk, en wij hebben eene onjuiste uitdrukking gebezigd. Niet alleen is er geen zweem van *besluit* van de meeting om eischen te doen, er is ook in het geheel geen *voorstel* tot het doen van eischen uitgesproken. Er is alleen gezegd, dat men, na al het gebeurde, *recht* zou hebben om eischen te doen, maar die quaestie van recht is op geenerlei wijze in discussie gebracht. Men heeft niets anders voorgesteld en niets anders besloten dan den Gouverneur-Generaal om hulp te vragen.

Des te meer schande voor hen die gepoogd hebben het publiek omtrent het waar karakter der volkomen loyale meeting te Samarang te misleiden, en wier voorstelling — wij erkennen het met leedwezen — niet geheel zonder invloed gebleven is op hetgeen ook door ons over die zaak is gesproken.

In de zitting der Tweede Kamer van den 7den December 1867 vroeg de heer Fransen van de Putte aan den Minister van Koloniën inlichting omtrent de positie van den heer van Sypesteyn als referendaris bij het Departement van Koloniën. De Minister antwoordde dat het verlof van dien ambtenaar slechts strekte gedurende de zittingen der Kamer, en dat hij gedurende het reces weder bij het Departement werkzaam was. De heer van de Putte drukte zeker het gevoelen der geheele Kamer uit, toen hij die regeling niet gelukkig noemde èn met het oog op den dienst èn met het oog op de zelfstandigheid der leden van de Kamer. Terstond daarop nam de heer van Sypesteyn het woord, en als of hij den indruk van het gezegde van den heer van de Putte nog wilde versterken, stelde

hij voor, de tractementen van eenige commiezen en klerken aan het Departement van Koloniën te verhoogen. Met zeldzamen tact nam de Minister, alsof er niets over de positie van den referendaris-afgevaardigde van Sypesteyn gezegd was, dat voorstel over, op grond, zooals hij zeide, dat eene stem uit den boezem der vergadering in het belang dier ambtenaren was opgegaan. Die voorstelling werd echter door den heer Storm van 's Gravesande als onjuist gewraakt. »Niet uit den boezem der vergadering," zeide hij »is die wensch opgegaan, maar een ambtenaar van Koloniën, thans Lid der Kamer, heeft het voorstel gedaan."

Dit incident nu moge van weinig beteekenis zijn, voor allen die de waardigheid der vertegenwoordiging op prijs stellen, is het te betreuren dat de regeling van de positie van dien afgevaardigde daartoe aanleiding heeft kunnen geven. Het voorstel tot tractements-verhooging moet reeds door den Referendaris aan den Minister in de bureaux zijn gedaan; en heeft de Minister zich er toen niet mede kunnen vereenigen, dan gaat het niet aan dat dezelfde ambtenaar in eene andere qualiteit die zaak nog eens voor de Kamer bepleit. De vertegenwoordiging is geen hof van appel, om de geschillen tusschen den Minister en zijne ambtenaren te beslechten. Mocht echter de Referendaris aan den Minister dat voorstel niet gedaan hebben, dan was het nog minder te verdedigen, dat de afgevaardigde in die hoedanigheid het verzuim herstelde hetwelk hij als ondergeschikt ambtenaar begaan had. In beide gevallen was die handeling, ten gevolge van het onzuivere standpunt door dien afgevaardigde ingenomen, af te keuren. Indien die afgevaardigde zitting in de vertegenwoordiging mocht blijven nemen, zal eene betere regeling zijner positie als ambtenaar hoogst wenschelijk zijn.

Nadat herhaaldelijk geklaagd is over den ongunstigen invloed dien de nieuwe regeling van de opleiding en de examens der Indische ambtenaren op de studie van het Javaansch heeft geöefend, zoodat die studie, zonder krachtige maatregelen van redres, een geheel verval te gemoet gaat, kan niet zonder hoogen lof gewaagd worden van het uitnemend middel door de Indische Regeering bedacht om in dit bezwaar te voorzien. Onder de acht jongelieden die in December 1866 het examen als Indisch ambtenaar met goed gevolg hebben ondergaan, waren er drie die voldoende blijken van kennis in het Javaansch gegeven hebben. Van deze is één in de *Lampongsche distrikten*, één op *Sumatra's Westkust* geplaatst. Wij zijn nieuwsgierig iets te vernemen van het nut dat zij daar van hunne Javaansche studiën getrokken of daarmede gesticht hebben.

HET KOLONIALE VRAAGSTUK.

II.

»Wanneer men," — zegt de Heer D. C. Steyn Parvé, 1) — »de aanvankelijke verzekeringen en betuigingen van den Heer van den Bosch vergelijkt met zijne handelingen en maatregelen in Indië, dan ontwaart men daarin de hachelijkheid van alle restrictieve stelsels en monopoliën, dat is van alle stelsels, waarbij het bestuur zich tot den uitsluitenden schepper en verdeeler opwerpt van den nationalen rijkdom. Aanvankelijk schrijft men zich eenige matiging voor; men wil den bijzonderen ondernemingsgeest althans eenige vrijheid en ruimte laten; men deinst terug voor de wanklanken van dwangarbeid en monopolie; men wil ten minste een gedeelte van den handel overlaten aan den prikkel van het bijzonder belang. Spoedig ondervindt men echter den drang van die zedelijke wet, waardoor alle besturen en maatschappijen worden beheerscht. Men daalt al meer en meer langs het hellend vlak af, waarop men zich heeft geplaatst. Eindelijk wordt men door de kracht des tijds en der omstandigheden onweerstaanbaar voortgestuwd, en men heeft een gebouw opgetrokken, dat geheel berust op de grondslagen van dwangarbeid, handelsslavernij en monopolie. Men omhelst een stelsel, dat aanvankelijk met verontwaardiging en afschrik was verworpen."

Ziedaar de geschiedenis van de wording en de ontwikkeling van het cultuurstelsel. Wij hebben gehoord de plechtige verzekeringen van van den Bosch vóór en na zijne komst in Indië, en vernamen hoe hij zich beriep op den eed, door hem afgelegd op het regeerings-reglement, om te doen zien de onmogelijkheid, dat hij zich zou voortbewegen in de richting van dwang. En ziet, door den eersten stap dien hij doet, plaatst hij zich buiten het regeerings-reglement en dus op een onwettig terrein. 't Is waar het waren nog altijd enkel vrijwillige contracten,

---

1) Het koloniaal monopolie-stelsel getoetst aan geschiedenis en staathuishoudkunde, door D. C. Steyn Parvé, nader toegelicht door den schrijver, — bladz. 88.

die het Gouvernement wilde sluiten; de schijn der vrijheid was nog behouden. Maar eenmaal zich buiten het regeerings-reglement geplaatst hebbende, stond men op een hellend vlak, en spoedig zou het laatste schijnsel der vrijheid verdwijnen, vooral indien buitengewone en onvoorziene omstandigheden zich voordeden.

In den beginne waren de eischen die men aan Indië deed, zeer gematigd. Men wilde niets anders, dan dat Indië voortaan zou voorzien in zijne eigene behoeften. Nederland had tot nu toe betaald rente en aflossing der leeningen, ten laste van Indië aangegaan. Maar Nederland, zelf in uiterst moeilijke financiëele omstandigheden verkeerende, kon dit met geene mogelijkheid langer volhouden. Het bedrag dier rente en aflossing was jaarlijks *f* 2,450,000; en het was dus niet meer dan billijk, dat die som voortaan door Indië werd verstrekt. De Koning, den storm willende bezweren, die tegen het toenmalig financiëel beleid opstak, verlangde zekerheid, dat dit reeds *het volgend jaar* zou geschieden. Van daar zijne opdracht aan van den Bosch om daarvoor te zorgen, al moesten ook tot dat einde commerciëele en politieke beschouwingen worden ter zijde gezet. Elout had reeds te kennen gegeven, dat aan die opdracht was te voldoen, al ging men ook niet tot eene geheele omwenteling in de Indische huishouding over. »Het middel door den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal opgegeven," — verklaarde hij, — »is op zich zelf niet alleen onzeker, maar het is uit den aard der zaak onmogelijk, dat het bij de meest volkomen uitkomst vroeger dan na vijf of zes jaar werken kan; dit durf ik stellig verklaren. Men moge nu door zekere mij zeer onvolmaakt bekende maatregelen of overeenkomsten met de Handel-maatschappij, zich in het eerste of tweede jaar eenige verademing weten te geven, dit is een zeer tijdelijk, kort en onvoldoend hulpmiddel, hetwelk met het stelsel zelf in geene betrekking staat, en hetgeen evenzeer in het door mij aangeprezen stelsel werken kan." Straks zullen wij zien hoe die voorspelling in allen deele is bewaarheid. Van den Bosch heeft dan ook, zoover ik weet, nimmer eene poging gedaan om de juistheid er van te betwisten. Hij gleed er over heen. Maar zou nu de gissing zoo gewaagd zijn, dat de juistheid dier opmerking van Elout, nevens hetgeen hij op Java vond, hem eigenlijk veel meer tot de denkbeelden van du Bus deed naderen, dan aanvankelijk uit zijn Advies zou zijn af te leiden? Hij zou dan ook door eene oordeelkundige toepassing dier denkbeelden, volkomen in staat zijn geweest aan de billijke eischen van het moederland te voldoen, vooral toen in 1830 de oorlog eindigde, die zoo vele jaren op Java gewoed had. De buitengewone oorlogslasten bedroegen jaarlijks omstreeks vijf millioen gulden, en du Bus had reeds de stellige verzekering gegeven dat, na herstel der rust, al de uitgaven, ook die van de renten en aflossingen der opgenomen gelden, uit de inkomsten

zouden kunnen worden bestreden en dat er zelfs dan nog een vrij aanzienlijk batig slot zou overblijven 1).

Maar op de Javaansche onlusten volgden de onlusten in België, en Nederland moest daaraan het hoofd bieden met eene uitgeputte schatkist en een grooten schuldenlast. Toen begon wat men sedert genoemd heeft: den nood van het moederland. Van den Bosch meende, en werd daarin door dringende aanschrijvingen om remises uit het moederland versterkt, dat Indië toen niet enkel zou te voorzien hebben in zijne eigene behoeften, maar dat de koloniën ook moesten worden dienstbaar gemaakt aan de belangen der Nederlandsche schatkist. Eene grondige oplossing van het koloniale vraagstuk raakte toen geheel en al op den achtergrond, en wij zien van den Bosch van stap tot stap verder gaan op den weg die in lijnrechten strijd was met zijne eigene beginselen en die ook geheel en al buiten het regeerings-reglement lag.

De dwang en het gouvernementsgezag begonnen meer onverholen op den voorgrond te treden. Bij resolutie van 31 November 1831 werd reeds bepaald, dat Java eene belangrijke hoeveelheid producten voor de Europeesche markt *moest* opbrengen. Er werd een gouvernements-directeur der cultures benoemd, onder wiens gezag niet alleen de gouvernements- maar ook de particuliere cultures gebracht werden, en in wiens instructie, vastgesteld 30 Maart 1832, o. a. deze bepaling voorkwam: »Aan den Directeur zal van wege de regeering worden bekend gemaakt, welke uitbreiding zij verlangt dat aan de cultuur van de onderscheiden artikelen, voor de markt in Europa geschikt, worde gegeven, en mitsdien aan denzelven worden medegedeeld de hoeveelheden van ieder dier artikelen, die jaarlijks *zullen moeten* worden gecultiveerd. De cultuur zal moeten geschieden, onder de directie van de residenten en hunne ambtenaren, onder het opzicht van de Javaansche hoofden." De vrije cultuur, hoewel niet meer op den voorgrond staande, was echter ook toen nog regeeringsdoel en zou nog ondersteund en beschermd worden. Maar vrije cultuur kan niet tieren en zich ontwikkelen als ze staat onder gouvernements-gezag en waar ze in gedurige botsing komt met de gouvernements-cultures. Langzamerhand ziet men dan ook de vrije cultuur teruggedrongen. En toen van den Bosch, in 1834, Java verliet om naar het moederland terug te keeren, en vóór zijn vertrek de algemeene beginselen uitéénzette, waarnaar *toen* gehandeld werd en verder gehandeld moest worden, was daarbij geen sprake van vrije teelt en van particuliere ondernemingen, maar kwam men er openhartig voor uit, »dat het ingevoerde nieuwe stelsel blijkbaar de strekking had om *het Gouvernement*

1) Zie de adstructieve memorie bij de laatste Oost-Indische leening, — te vinden bij E. de Waal, *Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal*, Deel I, bladz. 315.

— niet de particulieren, — in staat te stellen over honderd duizenden van handen te kunnen doen beschikken." Vrije cultuur, hoewel nog geduld, was hier dus zelfs geen regeerings-doel meer. Men was alzoo reeds in volslagen reactie tegen het regeerings-reglement. En hoewel van den Bosch bij de uitéénzetting zijner algemeene beginselen tevens verklaarde: »Het veld is echter ruim genoeg om geene overdrijving te behoeven en het productief vermogen van Java zal het best door eene gematigde handelwijze verzekerd worden," men had, door het tot nu toe gebeurde, niet veel reden om aan die gematigdheid een groot vertrouwen te schenken, en de uitkomst heeft dan ook doen zien, dat juist na die plechtige verzekering het cultuurstelsel zijn grootste uitbreiding en zijn kenmerkend karakter verkreeg.

Van den Bosch, in het vaderland teruggekeerd, was Minister van Kolonien van 1834 tot 1840. In lijnrechten strijd met zijne verklaring, dat eene gematigde handelwijs in het belang was der productie op Java, werd toen op zijn bevel aan het cultuurstelsel eene ontzettende uitbreiding gegeven en verkreeg het de gedaante van een exploitatie-stelsel, waardoor het sedert gekenmerkt was. Nevens gedwongen cultuur werd ook verplichte levering gesteld. De vrije cultunr werd al meer en meer teruggedrongen en raakte geheel op den achtergrond, het regeerings-reglement werd als niet geschreven beschouwd, totdat ten laatste bij besluit der Indische regeering van 8 April 1839 (l*a*. F. *zeer geheim*) de uitgifte van woeste gronden, eene hoofdbepaling van het regeerings-reglement, voorloopig werd gestaakt, en de vrije nijverheid geheel en al aan de willekeur van het administratief gezag werd overgegeven.

Wat mag toch bij van den Bosch de oorzaak van deze vernieuwde inconsequentie geweest zijn? Aan politieke oneerlijkheid is niet te denken, al pleit zijne doorgaande handelwijze niet voor eene groote vastheid van beginselen. Hier echter moeten buitengewone omstandigheden hem er toe gebracht hebben om te breken met al zijne antecedenten, om al zijne plechtige verzekeringen te niet te doen en om de gematigde politiek vaarwel te zeggen, die hij nog onlangs als in het belang van de productie van Java gepredikt had.

Ik meen de oorzaak van dat alles te moeten zoeken in eene belangrijke bijzonderheid, die de schrijver der »Politieke beschouwingen" 1) ons heeft medegedeeld. Uit het *tweede gedeelte* dier beschouwingen, handelende over de koloniale politiek, vernemen wij, dat in 1834 bij 's konings omgeving en bij zijne raadslieden veel genegdheid bestond om tot eene schikking met België te komen en dat Willem I, uit financiëele consideratiën, wellicht daaraan zou hebben toegegeven. »Na de terug-

1) Politieke beschouwingen, — 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1867.

komst in het vaderland van den generaal van den Bosch," — zegt de zoo even aangehaalde schrijver, — »veranderde echter die gunstige stemming, omdat hij den koning de verzekering gaf, dat, met het oog op de financiëele resultaten der cultures, het stelsel van volharding nog wel eenigen tijd *kon worden bestendigd.*"

Dit advies, geheel in den geest van Willem I, werd ongelukkigerwijze opgevolgd; van den Bosch nam daardoor eene ontzettende verantwoordelijkheid op zich. En nu is het, dunkt mij, volkomen verklaarbaar, dat van den Bosch, om zijne eer te redden en zijne verantwoordelijkheid te dekken, enkel dacht aan de belangen van het oogenblik en van de Nederlandsche schatkist, dat daardoor het cultuurstelsel met eene koortsachtige drift uitgebreid en tot eene geldmakerij werd verlaagd, waarin de vrijheid ten onder ging en waaraan de welvaart van Java en de Javanen, zoowel als onze gansche toekomst, werd opgeofferd.

De minister Hasselman noemt dat eene *grondige* oplossing van het koloniale vraagstuk.

Deze uitspraak kan enkel het gevolg zijn van eene hoogstgebrekkige kennis der geschiedenis en harer feiten. Ik deel niet in de afgodische vereering die door velen en, naar het schijnt, ook door den heer Hasselman aan de nagedachtenis van van den Bosch wordt toegebracht. Gaarne erken ik hem voor een in vele opzichten geniaal man, voor een man met een organiseerend hoofd en eene groote wilskracht. Maar hij offerde te veel zijne beginselen aan de omstandigheden op, in die mate zelfs, dat in de toestanden die hij schiep, zijne beginselen niet meer te herkennen waren en daarin spoorloos verdwenen. Al kan ik dus niet instemmen met het hooggestemde loflied dat door zoo velen ter eere van van den Bosch wordt aangeheven, toch zou ik meenen zijne nagedachtenis te onteeren, als ik aannam, dat hij in het cultuurstelsel, zooals wij dat kennen, de grondige oplossing van het koloniale vraagstuk zag. Neemt men de uitspraak aan van den heer Hasselman, in welk licht staat dan van den Bosch vóór ons: hij, de man die *in beginsel* tegen dwangarbeid was gestemd en aan vrijen arbeid verre de voorkeur gaf, die dit aan Elout in de meest plechtige bewoordingen verzekerd had, die als voorstander der vrije cultuur naar Indië wenschte gezonden te worden om in die richting eene proeve te nemen, en die nog bij zijne komst in Indië de banier der vrijheid ontrolde en hoog in eere hield? En nu zou diezelfde man, gedreven door den tijdelijken nood van het moederland, aan het koloniale vraagstuk eene *grondige* oplossing hebben willen geven, in lijnrechten strijd met al zijne vooropgezette beginselen, in lijnrechten strijd ook met alle mogelijke politieke, commerciëele en oeconomische consideratiën. Mij dunkt, voor een eerlijk man is dit onmogelijk. En ik geloof dan ook, tot nu toe, genoegzaam te hebben aangetoond, dat op-

dat oogenblik eene grondige oplossing van het koloniale vraagstuk niet lag in de bedoeling van van den Bosch, maar dat hij in het cultuurstelsel slechts zag een tijdelijk middel om in den geldelijken nood van het moederland te voorzien, terwijl dan later eene grondige oplossing van het koloniale vraagstuk volgen kon in de richting ook van zijne beginselen.

Mocht iemand hieraan echter nog twijfelen, dan zal ik twee getuigen oproepen die wel door niemand zullen worden gewraakt.

De eerste getuige is Baud. En ik kies uit de veelheid zijner uitspraken, die ik in het voordeel mijner stelling zou kunnen aanvoeren, eene verklaring door hem in 1854 afgelegd in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. »Toen de Heer van den Bosch het cultuurstelsel invoerde," — zeide hij, — »kon hij niet voorbijzien de groote moeilijkheden en gevaren, waarmede zijne maatregelen zouden te kampen hebben. Java was ter nauwer nood tot vrede gekomen. Pas hadden opgehouden al die transporten, werken en buitengewone heerediensten en bezwaren, gedurende den oorlog door het volk getorscht. Hij moest van die bevolking *nieuwe offers* vragen; haar *nieuwe diensten en lasten opleggen*. Hij moest haar onder *harde verplichtingen* brengen. Hij wilde de rijstvelden, door haar aangelegd om daarop hare voedingsmiddelen te telen, gedeeltelijk *bestemmen* voor het bouwen van suikerriet en andere voorwerpen van uitvoer; hij wilde de waterleidingen door haar of hare voorouders gegraven voor de besproeiing dier rijstvelden, gedeeltelijk *bezigen* tot het drijven van suikermolens; kortom, zijn *cultuurstelsel* zou den Javanen *onbekende belemmeringen en verplichtingen* opleggen, die, hoe ook door zijne voorzichtigheid getemperd, *hun zeker niet aangenaam zouden zijn*."

Is het nu denkbaar, dat met zoodanig stelsel eene definitieve oplossing van het koloniale vraagstuk kan zijn bedoeld? Zou van den Bosch dan niet, afgescheiden van den strijd met zijne beginselen, de grootste barbaar geweest zijn dien men zich denken kan? Nu zegge men niet: Baud is nooit een man van het cultuurstelsel geweest; hij dacht daartoe te liberaal, en hij heeft, enkel gedreven door den nood van het moederland en vastgeklonken aan de zegekar van van den Bosch, uitvoering gegeven aan diens voorschriften. Ik antwoord: ook van den Bosch dacht liberaal, zooals blijkt uit de reeks van verklaringen die ik van hem heb medegedeeld. De twee groote stappen die hij deed in de richting der dwangcultuur, waren enkel het gevolg van den toenmaligen nood van het moederland, waaraan hij op die wijze *spoediger* meende te kunnen te gemoet komen, dan wanneer hij den weg der vrijheid betrad. Den eersten stap deed hij, toen wij aan de Belgische onlusten het hoofd moesten bieden met eene uitgeputte schatkist, verwarde financiën en eene verhoogde staatsschuld; den tweeden, toen hij aan Willem I het ongelukkig

advies gaf, om het stelsel van volharding te bestendigen. Maar leefde van den Bosch nog in dezen tijd, dan zou hij gestaan hebben aan de zijde der liberalen, dan zou hij mede gewerkt hebben om de Javaansche bevolking te ontheffen van de *harde verplichtingen* waaronder hij haar eenmaal gebracht had, en dan zou hij, vooral nu aan de productie op Java eene vaste richting is aangewezen, de vrijheid hebben ingeroepen, omdat deze met haren ondernemingsgeest en hare kapitalen slechts wacht op de gelegenheid, om aan die productie eene nooit gekende uitbreiding te geven, in het waarachtig belang zoowel van Nederland als van de koloniën. Maar het is het ongeluk der conservatieve koloniale politiek, dat deze steeds onbewegelijk blijft staan op hetzelfde standpunt, ook wanneer de omstandigheden ten eenenmale veranderd zijn waardoor men vroeger meende dat standpunt te moeten innemen.

De tweede getuige dien ik inroep, is het regeeringsreglement; niet alleen dat van 1830, maar ook dat van 1836 en zelfs dat van 1854. In geen dier reglementen toch is het cultuurstelsel tot regeeringsbeginsel verheven, en als men niet wist dat het bestond, zou het uit die reglementen niet zijn op te maken. Dat van 1830, naar de denkbeelden van Elout opgemaakt, ademde zooals wij zagen, een liberalen geest, en toen van den Bosch de dwangcultuur invoerde, deed hij eene handeling buiten het regeerings-reglement. — Had men nu door het cultuurstelsel eene definitieve oplossing willen geven aan het koloniale vraagstuk, dan zou men het als regeeringsbeginsel hebben kunnen vestigen in het reglement van 1836. Maar ook dat is niet geschied. Het reglement van 1836 bedoelde hoofdzakelijk om *de hooge regering van Nederlandsch-Indië*, bestaande uit den Gouverneur-Generaal en vier Raden, als zoodanig *te ontbinden*, en het gezag uitsluitend op te dragen aan den Gouverneur-Generaal, bijgestaan door een *adviseerenden* Raad. De voorschriften omtrent de cultures bleven nagenoeg onveranderd en ademden nog steeds denzelfden liberalen geest. Ook in de instructie voor den Gouverneur-Generaal die naar aanleiding van het reglement van 1836 werd vastgesteld, komt niets voor dat aan »het cultuurstelsel" denken doet. En tegenover de *nieuwe offers* die, volgens Baud, van de Javaansche bevolking door het cultuurstelsel *werden gevraagd*, tegenover de *nieuwe diensten en lasten* die haar waren *opgelegd*, en de *harde verplichtingen* waaronder zij gebracht was, verneemt men uit de instructie deze menschlievende bepaling: dat de Gouverneur-Generaal, bij de bijzondere aandacht die hij te vestigen had op de voorwaarden, op welke de gouvernements-gronden, bij de Javanen in gebruik, door hen zouden worden bebouwd, *daarbij uitdrukkelijk moest letten op de tevredenheid en de welvaart der inlandsche bevolking.* De invoering van het cultuurstelsel is dan ook, als

het ware, ter sluiks geschied, en de uitbreiding die het kreeg, zoowel als het strenge karakter dat men er aan gaf, werden slechts bij *geheime* en *zeer geheime* besluiten tot stand gebracht. Nederland ontving dankbaar zijne millioenen maar kende de harde voorwaarden niet waarop die door de Javaansche bevolking geleverd werden. Waartoe die geheimzinnigheid als men een gevestigd regeeringsbeginsel toepast? Is dat niet het beste bewijs, dat men in »het cultuurstelsel" slechts een voorbijgaand verschijnsel zag?

Maar nu het regeerings-reglement van 1854, waarop de conservatief met zooveel welgevallen wijst en dat door hem wordt beschouwd als de homologatie van het cultuurstelsel. Al ware dat zoo, dan nog deed het niets te kort aan het betoog, dat van den Bosch zijn stelsel slechts als een tijdelijk hulpmiddel heeft ingevoerd. Maar men vergist zich in de opvatting van het reglement van 1854. In dat reglement komt niets voor van eene erkenning of bestendiging van het cultuurstelsel. Integendeel, dat stelsel wordt daarin zijdelings gedesavoueerd en wettelijk vernietigd. Indien men het cultuurstelsel had willen erkennen of bestendigen, waarom het dan niet bij zijn waren naam genoemd? Het woord *cultuurstelsel* is echter in het gansche reglement niet te vinden. Art. 56 spreekt van »de op hoog gezag ingestelde cultures", en de voorschriften vervat in de Nos. 1 tot 5 van dat artikel ontnemen aan die cultures juist datgene waardoor het *cultuurstelsel* zich steeds gekenmerkt heeft. Met de toepassing dier voorschriften is dan ook het cultuurstelsel niet denkbaar. De wet heeft dus werkelijk het »cultuurstelsel" vernietigd, zooals dit feitelijk, doch in strijd met vroegere reglementen, werd ingevoerd, en »de op hoog gezag ingestelde cultures" zijn daarvoor in de plaats gesteld. En nu is het opmerkelijk, dat de *instandhouding* dier op hoog gezag ingestelde cultures 't best is kunnen worden verkregen door ze grootendeels over te geven in handen van de particuliere industrie. De meeste dier cultures zijn moeten worden losgelaten, omdat ze óf geen voordeel gaven, óf wegkwijnden onder de handen van het Gouvernement. Van »de op hoog gezag ingestelde cultures" bestaan de gouvernements-cultures nog enkel uit koffie en suiker. Het Gouvernement heeft de cultuur van peper, tabak, thee, indigo en kaneel alleen kunnen *in stand houden* door ze aan de vrije nijverheid over te geven. De slotbepaling van art. 56 heeft dus reeds krachtige toepassing erlangd, terwijl men het altijd doet voorkomen alsof die toepassing nog in de verre toekomst ligt.

Ik geloof door al het bovenstaande genoegzaam te hebben aangetoond, dat de Minister Hasselman dwaalde, toen hij in het cultuurstelsel de *grondige* oplossing van het koloniale vraagstuk zag. Het vraagstuk staat nog altijd open en wacht op eene beslissing. Die beslissing is dringend

noodzakelijk; de bestaande onzekerheid mag niet voortduren, men moet weten of onze koloniën voortaan zullen worden bestuurd in de richting van vrijheid of van dwang. Maar die beslissing mag niet eenzijdig genomen worden onder de werking van hevige hartstochten. De wet moet hier tusschen beide komen.

Wenscht men het cultuurstelsel te bestendigen, dan moet het regeeringsreglement worden veranderd; dan moet art. 56 met zijne milde voorschriften daaruit wegvallen, en het cultuurstelsel met zijne strenge bepalingen, als regeeringsbeginsel, daarvoor in de plaats komen. Dan moet tevens bij de wet worden geregeld, hoe dat cultuurstelsel werken zal en welke plaats daarnevens aan de vrije nijverheid kan worden ingeruimd.

Verlangt men daarentegen de richting der vrijheid op te gaan, dan moet stipte uitvoering worden gegeven aan art. 56 van het regeeringsreglement. Daardoor wordt, ik mag dat niet verzwijgen, niet alleen het cultuurstelsel vernietigd, maar dan zijn ook de gouvernements-cultures niet houdbaar meer, omdat ze, zonder de meest mogelijke willekeur, geene winsten meer kunnen opleveren. Dan zal de wet moeten aanwijzen, hoe en onder welke voorwaarden die cultures aan de vrije nijverhei moeten worden overgegeven, en tevens bepalen, wat de Staat te doen heeft, niet enkel om »de op hoog gezag ingevoerde cultures" zooveel doenlijk in stand te houden, maar ook en vooral, om daaraan, door de vrije nijverheid, eene tot nu toe ongekende uitbreiding en ontwikkeling te doen geven.

Maar de quaestie moet open en rond worden behandeld, want het is onverantwoordelijk, het cultuurstelsel, dat in strijd met bestaande verordeningen werd ingevoerd en in strijd met de wet wordt gehandhaafd, langer op die wijze te doen voortbestaan. En het zou tevens onverantwoordelijk zijn, eene regeling, waaraan onze gansche toekomst hangt, enkel bij koninklijke besluiten af te doen.

Om nu echter het koloniale vraagstuk in de juiste richting op te lossen, dient men zich vooraf duidelijk voor te stellen, hoe de voordeelen van het cultuurstelsel verkregen zijn en in welken toestand dat stelsel ons heeft gebracht.

Het eerste punt kan 't helderst worden in het licht gesteld, door te raadplegen de officiëele bescheiden, zooals die door den Heer van Deventer, op last van den Minister Fransen van de Putte, zijn openbaar gemaakt. Daaruit zal men zien hoe de koloniale baten voor een groot deel zijn verkregen door een stelsel van geldmakerij dat alle palen te buiten ging, en waardoor aan Indië schier het volstrekt noodige onthouden werd.

Ik stel daarbij op den voorgrond:

Vooreerst, dat, zooals Elout had voorspeld, het stelsel van van den

Bosch, gedurende de eerste jaren, weinig heeft opgeleverd: van 1830 tot 1833 werd slechts ruim 9 millioen naar Nederland geremitteerd, deels nog het gevolg van de scherpe aanschrijvingen van het moederland, en deels van de te hooge factuurswaarde, die aan de producten gegeven werd.

In de tweede plaats, dat die te hooge factuurswaarde te weeg bracht eene schuld aan de Handel-Maatschappij, bedragende in 1838 niet minder dan omstreeks 40 millioen gulden. Ruim 7 millioen werd toen, tot 1844, uit de opbrengst der cultures afgedaan; ruim 22 millioen uit de zoogenaamde vrijwillige leening van 122 millioen terug gegeven, terwijl 10 millioen nog altijd bestaat als eene schuld aan de Handel-Maatschappij. Neemt men dit in aanmerking, dan is op de voordeelen van het cultuurstelsel nog al wat af te dingen, en verschijnt de vreeselijke geldmakerij, die door de openbaarmaking van officiëele stukken voor onze oogen is ontrold, in een nog treuriger licht.

Reeds in het begin van 1831 was van den Bosch genoodzaakt remises naar Nederland te zenden. Producten had hij toen nog niet. Ten einde echter eenigermate te voldoen aan den stelligen en herhaalden last des Konings, zond hij *f* 200,000 aan gemunt en ongemunt goud. Dit was echter zeer tegen het belang der kolonie; want de agio op het kopergeld steeg door het wegvloeien van zooveel goud tot 33 pct. Van den Bosch vond zich met dien maatregel dan ook zeer bezwaard, en gaf aan den Minister te kennen, dat, terwijl hij aan den eenen kant gedwongen werd door de stellige bevelen om te remitteeren en zich aan den anderen kant belemmerd zag door de belangen der kolonie en harer bevolking, hij dikwijls niet wist, hoe tusschen deze uitersten te kiezen.

Hij begreep echter dat aan dezen tweestrijd een einde moest komen; en het bleek dan ook spoedig, dat de nood van het moederland, althans voor het oogenblik, triomfeerde over de belangen der kolonie. Het verzoek om remises werd al dringender en dringender. Na vele vergeefsche pogingen en teleurstellingen, gelukte het hem een wissel van één millioen gulden op de directie der Handel-Maatschappij te bekomen, echter onder voorwaarde: »dat het Gouvernement daarvoor al de koffie, over welke het buiten die der Preanger-regentschappen te beschikken heeft, in consignatie naar Nederland zal zenden, en nog bovendien voor *f* 200,000 aan specerijën, terwijl het dan nog ontbrekende met indigo en suiker zal worden aangezuiverd." Van den Bosch achtte dit almede nadeelig voor de kolonie. Hij meende echter bij die gelegenheid te moeten kiezen tusschen wat hij de twee uitersten genoemd had, en schreef, bij eene confidentiëele missive van den 15en Augustus 1831 aan den Minister: »Ik mag het UhoogEdelgestr. niet ontveinzen, dat door het verzenden der goederen in consignatie

onze handel in deze gewesten zal worden benadeeld; maar in den benarden toestand waarin het vaderland zich bevindt, en ten gevolge der dringende aanschrijving van Uwe Excellentie, heb ik gemeend de belangen dezer kolonie, *op dit oogenblik*, geheel aan die van het moederland te moeten onderschikken."

Hiermede was het lot van Indië beslist. Want, al wilde van den Bosch de belangen der kolonie slechts *vóor het oogenblik* ondergeschikt maken aan die van het moederland, — nu hij eenmaal den voet op dat pad had gezet, zou hij in die richting al verder en verder worden voortgestuwd. De geschiedenis heeft dit máar al te zeer bewaarheid, zooals ons verder blijken zal.

Aanvankelijk werd nog met eenige gematigdheid te werk gegaan en scheen men in het moederland, althans vooreerst, nog eenigermate te willen blijven binnen de grenzen der koloniale behoeften. Er zou, schreef van den Bosch aan den Minister, voorloopig jaarlijks 5 of 6 millioen kunnen worden geremitteerd, hetgeen, na vier of vijf jaar, tot op 8 of 10 millioen zou kunnen gebracht worden. In antwoord hierop werd hem bij eene *geheime* ministerieële missive van 18 Februari 1833 te kennen gegeven: »De jaarlijksche uitgaven hier te lande ten laste van de koloniale kas (een subsidie van *f* 1,200,000 voor 's rijks schatkist daaronder begrepen) kunnen bij middel eener som van *f* 5,200,000 bestreden worden. Uwe Excellentie zal zich daarvan kunnen overtuigen, door inzage te nemen van een staat, welke in der tijd bij dit departement is opgemaakt, en bij deze, ingevolge 's Konings verlangen, wordt medegedeeld. Tot het vorenstaand bedrag heeft men gemeend, de remises uit Indië aan gouvernements-producten billijkerwijze te mogen vorderen; *maar men heeft ook geoordeeld niet verder te mogen gaan, uit vrees van de vrije markt op Java al te groote belemmeringen in den weg te leggen.*" Men voegde er echter bij, dat de bedoelde maatregel alleen tot 1833 betrekking had, en dat de Koning zich, voor het jaar 1834 en vervolgens, eene nadere beschikking ter regeling van het bedrag der gouvernements remises voorbehield.

Vóórdat deze ministerieële brief op Java was aangekomen, had van den Bosch de onvoorzichtigheid, bij zijne kabinets-missive van 10 December 1832, ten opzichte van het bedrag der toekomstige remises veel schitterender vooruitzichten te openen, dan aanvankelijk door hem geschied was. De zaken, schreef hij, waren sedert aanmerkelijk verbeterd, de inkomsten verhoogd, en nieuwe maatregelen voorgesteld om de middelen van remitteering te vermeerderen; ook waren de prijzen der producten weder aanmerkelijk gestegen 1), zoodat hij het vooruitzicht opende, dat

1) Door deze mededeeling vernietigde hij een zijner hoofdbezwaren tegen de vrije cultuur. Zooals men zich herinnert, beweerde hij vroeger, dat, door de meerdere producten die daardoor op de Europeesche markt zouden gebracht worden, de prijzen dalen moesten.

in het vervolg, en wellicht reeds te beginnen met het jaar 1833, eene waarde van niet minder dan 12 millioen aan Nederland zou kunnen worden geremitteerd.

Men ziet uit deze bijzonderheid, hoe oprecht van den Bosch het gemeend had met zijne verklaring, dat hij de belangen der kolonie geheel aan die van het moederland meende te moeten onderschikken, alsmede met hetgeen hij er bijvoegde: dat het zijn ijverigst streven zou zijn, om Indië recht dienstbaar te maken aan de belangen van het moederland. Maar men ziet er tevens uit, hoe treurig het gesteld was met de kennis der wederzijdsche bedoelingen van den Minister en van den Gouverneur-Generaal. In Nederland scheen men nog eenigermate te blijven hechten aan het primitieve beginsel, dat de kolonie enkel de gelden zou terug betalen, die ten behoeve der kolonie werden uitgegeven; in Indië, daarentegen, meende men uit de dringende aanschrijvingen om remises te moeten opmaken, dat op veel meer gerekend werd. En toen nu den Minister eene voortdurende remise van 12 millioen werd voorgespiegeld, en van den Bosch daarentegen vernam, dat hij met oneindig minder had kunnen volstaan, hadden beide berouw: de Minister, dat hij slechts *f* 5,200,000 had gevraagd, terwijl men hem reeds dadelijk veel meer kon bezorgen; van den Bosch, dat hij, *in strijd met de belangen van Indië*, zóó groote toezeggingen had gedaan, terwijl men met ruim 5 millioen zou zijn tevreden geweest. Hij wilde zich toen aan die ruim 5 millioen houden, maar men nam daarmede in het vaderland geen genoegen. Men verneemt dat uit de terechtwijzing, gegeven bij 's Ministers *geheime* missive van 23 December 1833. Het cijfer van *f* 5,200,000, heette het daar, diende enkel om het overmaken van producten *niet te zeer te overdrijven*, en het Indisch bestuur ruimte van handelen te laten, ingeval de bepaalde hoeveelheid, ter waarde van *acht millioen*, onverhoopt niet mocht kunnen worden geremitteerd, zonder de markt van Java te zeer te ontrieven. Maar het was geenszins de bedoeling om, wanneer die *acht millioen* konden worden gemist voor de consignatie, en er dan tevens nog eene genoegzame hoeveelheid voor den publieken handel op Java kon overblijven, alsdan eenige de minste aanleiding te geven tot wijziging van hetgeen, waarvoor met de Handel-Maatschappij was gecontracteerd. Ten slotte van die terechtwijzende missive, zegt de Minister, dat over 1834 eene remise van *ten minste zes millioen* zou vereischt worden, »terwijl het wenschelijk zou zijn, dat eenige millioenen meer konden worden geremitteerd, ten einde tegen 1835 tusschen de uitgaven en de ontvangsten het zoo noodzakelijke evenwicht te helpen daarstellen; welk laatste evenwel, zooals het vroeger aangevoerde reeds genoegzaam doet vermoeden, in geen anderen zin moet worden verstaan, dan dat de meerdere overmaking, hoe wenschelijk, echter ondergeschikt

zij aan de mogelijkheid, om voor de markt van Java, desniettemin, eene genoegzaam toereikende hoeveelheid, van dien aard dat alle gegronde klachten worden voorgekomen, over te houden."

Die aanvankelijke gematigdheid en die scrupules zal men echter spoedig zien verdwijnen, en men zal een systeem van opdrijving in toepassing zien brengen, waarbij alle mogelijke Indische belangen op den achtergrond raakten.

B.

STUKKEN BETREKKELIJK DE STATISTIEKE EN KADASTRALE OPNEMING VAN HET EILAND JAVA.

(*Vervolg.*)

In de Memorie van Beantwoording van het Voorloopig Verslag over de Begrooting van Ned. Indië voor 1868 vinden wij eenige nieuwe mededeelingen over de statistieke en kadastrale opneming van Java, die wij hier opnemen als een vervolg der verzameling van stukken over deze aangelegenheid in ons vorig nommer geplaatst. Wij zullen op dezelfde wijze voortgaan alles mede te deelen wat in de stukken tusschen de Regeering en de Staten-Generaal gewisseld, over de opneming voortkomt, omdat wij haar beschouwen als het beste middel om vaste grondslagen te leggen voor de gewenschte hervorming van het koloniale stelsel, waarvan, naar ons inzien, eene betere regeling der landrenten een der hoofdelementen moet uitmaken.

VI.

Uittreksel uit de Memorie van Beantwoording van het Voorloopig Verslag over de Begrooting van N. I. voor 1868.

Sedert de laatste aan de Kamer medegedeelde berichten omtrent de statistieke opneming en de bijhouding daarvan op Java, zijn twee nieuwe verslagen omtrent de verrichtingen der verschillende sectiën ontvangen, die den Minister in staat stellen de volgende gegevens mede te deelen betreffende de residentie Kadoe.

Resultaten der sawah-opmetingen, berekend in bouws van 500 □ roeden (1865).

NAMEN DER DISTRICTEN.	Uitgestrektheid sawah's volgens opgave van het bestuur.		Door de opneming bevonden uitgestrektheid sawah's. van levend water voorzien.	van regen afhankelijk.	Totaal bouws.	Meer bevonden. Bouws.	Percentsgewijs.
Regentschap Magelang.							
Magelang.	1,981	bouws	2,947	725	3,699	1,718	87%
Ngasinan	2,747	»	de sawah-metingen beëindigd, doch de inhouden dezer nog niet berekend				
Balak	1,996	»	1,341	3,225	4,566	2,570	129%
Bandongan	4,124	»	7,304	1,277	8,581	4,457	108%
Probolingo	8,531	»	13,353	59	13,421	4,881	57%
Menoreh	3,343	»	6,517	3,210	9,727	6,384	191%
Remameh.	2,877	»	5,138	—	5,138	2,261	79%(*)
Regentschap Temangoeng.							
Djetis	4,216	»	7,301	36	7,337	3,121	74%
Kadoe	4,203	»	de sawah-metingen beëindigd, doch de inhouden dezer nog niet berekend				
Lempoejang	2,171	»	4,916	618	5,534	3,363	155%
Prapak	1,534	»	3,247	368	3,633	2,099	137%
Soemowono	1,808	»	3,140	2,307	6,047	4,239	234%

Resultaten der volkstelling in 1865.

NAMEN DER DISTRICTEN.	Aantal zielen aanwezig volgens bestuurs-opgave van 1865.	Aantal zielen bevonden door de statistieke opneming.	Meer bevonden.	Percentsgewijs.
Regentschap Magelang.				
Magelang	51,380	60,601	5,221	10%
Bandongan	51,849	55,065	3,216	5
Remameh	25,106	30,606	5,500	21%
Menoreh	54,060	84,000	29,240	55%
Regentschap Temangoeng.				
Djetis	39,454	45,682	6,228	15%
Kadoe	51,508	57,380	5,872	11%
Lempoejang	26,054	37,017	10,963	42%
Prapak	24,678	25,884	1,206	4%
Soemowono	28,563	34,602	6,039	21%

(*) Omtrent Remameh was reeds vroeger eene opgave medegedeeld, die een weinig van deze verschilt. Zie ons vorige nommer, blz. 62. Dit geldt ook van de volgende tabel.

Terwijl dus voor Kadoe — en zulks ten gevolge eener samentrekking van alle krachten aldaar — de uitkomsten zeer bevredigend en de werkzaamheden in die residentie bijna voleindigd zijn, valt, om dezelfde oorzaak, omtrent de opneming in de residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang, Bagelen, Cheribon en Banjoemaas weinig merkwaardigs mede te deelen en zijn de uitkomsten der bijhouding niet van dien aard, dat ze bijzondere vermelding verdienen.

Bij de opneming in het algemeen stelde men zich ten hoofddoel het beantwoorden der volgende vragen:

a. de uitgebreidheid, voor iedere dessa, van aan belasting onderhevige perceelen;

b. de uitgebreidheid, voor iedere dessa, van niet aan belasting onderhevige perceelen, met gedeeltelijke aantooning der uitgebreidheid van het staats-domein;

c. het cijfer der bevolking, tevens aanwijzende het werkbaar gedeelte daarvan en hoevelen tot het verrichten van heerediensten zijn verplicht;

d. het getal aandeelen waarin elk jaar de perceelen worden gesplitst, behalve nog eenige andere punten van minder belang.

Wat de bepaling van het aandeel van ieder landbouwer in de belastbare perceelen eener dessa, of het zuiver kadastrale gedeelte der statistieke opneming op Java betreft, moet, volgens de opmerking van den Inspecteur, met de leiding der werkzaamheden belast, niet uit het oog verloren worden, *vooreerst*, dat het bewuste werk reeds op zich zelf eene gansch niet gemakkelijke — althans niet met eenige snelheid uit te voeren zaak is; en *voorts*, dat het gemeentelijk grondbezit, hetwelk regel (*) is in de opgemeten residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang en Bagelen, het tot stand brengen van een volledig kadaster, gelijk men dat in Europa kent, nog zeer bemoeilijkt, en het stellen van grootere eischen dan de bovengenoemde, voorshands onmogelijk maakt. Hierbij komt nog, dat de uitkomsten der residentiën Cheribon en Banjoemaas, ten gevolge van vroegere minder volledige regeling, bij de opneming nog zullen moeten gecontroleerd en aangevuld worden, alvorens, ook in dit opzicht, als bevredigend beschouwd te kunnen worden. In de beide laatstgemelde residentiën zal dus gedeeltelijk heropneming noodig zijn, alhoewel omtrent vele zaken, als de uitgestrektheid der sawah- en tegalvelden, erven, bosschen enz. de vroegere uitkomsten voldoende of de veranderingen gemakkelijk te constateeren zullen zijn (†). Daarenboven

(*) Regel, maar niet zonder belangrijke uitzonderingen, althans in Pekalongan. Zie dit Tijdschrift, jaargang 1867, D. II, blz. 88 vv.

(†) Wij teekenen hier nog aan dat elders in de Memorie van Beantwoording omtrent de topographische kaarten, het uitvloeisel der statistieke opneming, wordt medegedeeld, dat die van Kadoe, Banjoemaas en Bagelen (dezelfde waarvan reeds proefdrukken te Parijs werden tentoongesteld) spoedig geheel gereed zullen zijn maar dat omtrent die van Cheribon nadere gegevens uit Indië gewacht worden.

is het maken van afzonderlijke dessakaarten, vroeger niet gevorderd, thans gebiedend voorgeschreven.

Om al deze redenen werd het dan ook noodig, het dienstpersoneel ter beschikking van sommige chefs der thans in al de zeven genoemde gewesten opgerichte kadastraal-statistieke bureaux tijdelijk te vermeerderen, eene omstandigheid die ook op de uitgaven ten behoeve der bureaux niet zonder invloed gebleven is.

Aan het teekenbureau te Samarang, waar ook de door de opneming verrichte metingen gecontroleerd en de inhouden van alle door die opneming gemeten gronden (met uitzondering der sawah- en bebouwde velden) worden berekend, gaat men steeds voort met het in het net brengen van districts- en residentie-kaarten. Deze werkzaamheden, door een twintigtal inlandsche teekenaars onder leiding van eenen Europeeschen chef verricht, hebben, geregeld voortgezet, reeds belangrijke uitkomsten opgeleverd.

Zoodra nog eenige laatste verrichtingen afgeloopen zullen zijn, zal de meer genoemde Inspecteur de bouwstoffen, door hem gedurende zijn langdurig verblijf in Kadoe verzameld, tot een uitgebreid verslag omwerken. Dit verslag werd door het Indisch bestuur nog tegen het einde van het jaar [1867] te gemoet gezien.

Maar ook omtrent de overige residentiën mogen, bij de geleidelijke maar spoedige invoering der dessa-registers, gelijk die thans plaats grijpt, — de bijhouding geschiedt nu reeds in ruim 8000 dessa's der residentiën Bagelen, Kadoe, Samarang, Pekalongan en Tagal — en bij de meerdere bruikbaarheid van de mantri's en dessa-schrijvers, binnen korten tijd belangrijke mededeelingen en te vertrouwen cijfers verwacht worden.

Reeds voor ruim twee jaren werd de toenmalige landvoogd bekend gemaakt met het verlangen van de Regeering alhier om, in verband met de intrekking van de indigo-cultuur, eene betere *regeling der landrenten*, voornamelijk in de residentiën Bagelen en Banjoemaas, waar reeds kadastraal-statistieke bureaux waren opgericht, in te voeren. De Gouverneur-Generaal meende evenwel, dat daarvan nog geen sprake kon zijn. Behalve toch dat de statistieke opneming tot op dien tijd (December 1865) geene voldoende gegevens geleverd had voor werkelijk betere regeling der belasting, bestond ook het bezwaar dat, zoolang de landrente het karakter bleef behouden van eene belasting op het gewas, ook met behulp der kadastraal-statistieke bureaux geene mogelijkheid bestond den aanslag anders dan bij admodiatie vast te stellen, uit aanmerking, dat het uitgebreide personeel, dat jaarlijks noodig zou zijn om het gewas te berekenen, niet beschikbaar was. Bij een nader rapport, ter zake door den Inspecteur van genoemden tak van dienst in het laatst van het vorige jaar ingediend, bleef deze hoofdambtenaar de toepassing der statistieke uitkomsten op de regeling der landrenten voor

het oogenblik nog ontraden, en wel 1°. omdat de bevolking nog niet in de gelegenheid was gesteld hare bezwaren tegen de nieuwe opmetingen in te dienen; en 2°. omdat de toepassing der metings-resultaten op het heffen der landrente, bij zulke groote verschillen als in sommige residentiën worden waargenomen, en welke zich dan toch ook in andere gewesten kunnen voordoen, groot beleid en kennis van zaken vordert. Aan beide deze bezwaren is de tegenwoordige Gouverneur-Generaal zooveel mogelijk te gemoet gekomen door te bepalen (Indisch besluit 12 Jan. jl. N°. 7 (*)) op welke wijze de uitkomsten der opneming aan de dessahoofden zullen worden bekend gemaakt, en de bedenkingen, die daartegen mochten worden ingebracht, uit den weg geruimd, en door tevens de hoofden van gewestelijk bestuur aan te schrijven om telkens wanneer zij de verhooging der landrenten als een gevolg van de verkregen resultaten der statistieke opneming wenschelijk oordeelen, bij een gemotiveerd voorstel, onder overlegging van de noodige opgaven en in verband met het vigeerend cultuurstelsel, door tusschenkomst van den Directeur van binnenlandsch bestuur, vooraf de machtiging der Indische regeering daartoe te vragen. Voor de voorzichtigheid die dezen eersten stap kenmerkt, bestaat voorzeker alle grond. Intusschen heeft deze aangelegenheid de bijzondere aandacht van den ondergeteekende getrokken. Is nog vóór eenige maanden, met het oog op de gewestelijke raming der landrenten voor 1868, aan den Gouverneur-Generaal gevraagd, in hoever de uitkomst der kadastrale opneming daarop reeds invloed kon hebben gehad, de ondergeteekende heeft daarenboven het voornemen den Gouverneur-Generaal daarover te onderhouden en wenken mede te deelen, die wellicht met minder kosten en in korter tijd het gewenschte doel kunnen doen bereiken. Wanneer de opneming, naar men den ondergeteekende verzekerd heeft, nog 15 à 20 jaren zal duren en van jaar tot jaar kostbaarder wordt, dan zullen de uitgaven zeer aanzienlijk zijn en wellicht niet in evenredigheid staan met de daarvan verwachte voordeelen. De wijze waarop de opneming tot dusver geschiedt, is in vele opzichten niet zonder bedenking (†).

(*) Wij hebben dat besluit uit het Bijblad op het Staatsblad medegedeeld in den jaargang 1867, Deel II, blz. 435 vv., en daar tevens aangetoond dat dit besluit, ter liefde van het cultuurstelsel, de verbetering van het landelijk stelsel naar den achtergrond schuift, en dus de kostbare opneming *voor het oogenblik* schier nutteloos maakt.

(†) Men ziet het, de *volbloed*-conversatieve politiek (die van den heer Mijer is slechts *halfbloed*) oordeelt niet gunstig over de statistieke opneming, en wil daarin wijzigingen en vereenvoudigingen brengen op de wijze waarop de witte mieren het houtwerk ondermijnen. Zij sparen de oppervlakte en laten dus het getimmerte schijnbaar in wezen, maar inwendig doorknaagd heeft het alle kracht verloren en stort ten laatste ineen. Te verwonderen is trouwens die afkeerigheid van de statistieke opneming niet, omdat zij, bij de wijze waarop Mr. Mijer er mede omspringt, veel kost en geene baten voor de schatkist oplevert. De statistieke opneming maakt een deel uit van een groot plan tot hervorming van Java's socialen toestand; een deel dat natuurlijk, zoo min als de andere deelen van dat plan, in het kader der conservatieve stellingen past. Het halfbloed-conservatisme behoudt de kosten, maar geeft de voordeelen prijs; het volbloed-conservatisme zal, daar het de voordeelen niet met zijn stelsel vereenigen kan, ook liever de kosten besparen.

HEEREDIENSTEN.

De »Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs, 1867—1868" bevatten een rapport over het afdammen van ravijnen, in 1863 uitgebracht door den heer J. G. van Gendt Jr., destijds bij de commissie voor de vervoermiddelen op Java werkzaam, waarin eenige belangrijke gegevens voorkomen omtrent werken in heeredienst, vooral ten opzichte van die werken, zoo als dammen en waterleidingen, welke gezegd worden op die wijze het best, althans zonder wezenlijk ongerief voor de inlandsche bevolking, uitgevoerd te worden. Wie zich herinnert wat meermalen door deskundigen daaromtrent is aangetoond, zal zich wel is waar niet verwonderen over hetgeen door den heer van Gendt wordt medegedeeld; hij zal zelfs weinig nieuws vernemen. Doch terwijl een Hasselman niet schroomt het opperbestuur over de koloniën te voeren, en het Nederlandsche volk al dommelend zich wederom allerlei sprookjes laat vertellen, is het niet overbodig te herhalen hetgeen eigenlijk voor iemand die eenig gezond oordeel bezit, niet behoeft betoogd te worden.

Van de dammen in Pasoeroean waarover de heer van Gendt spreekt, waren twee, die te Pidek en Tanah Wangie, ten voordeele van huurlanden aangelegd. Bij den eersten ontving ieder man een daggeld van 25 cents, bij den tweeden van 35 cents. De dammen van Amprong en Soerak werden in heeredienst gemaakt. Elk man ontving dagelijks 1 kattie (zes Nederl. ons) rijst en $^1/_{40}$ kattie zout. De overige dammen werden in heeredienst zonder eenige betaling of tegemoetkoming gemaakt. Onder laatstgenoemde bevond zich de groote dam door de rivier Metrå, district Sengårå, uitgevoerd onder toezicht van den regent zelven. Volgens diens opgave werkten daaraan:

400 man met de patjol,
400 » » het houweel,
400 » die takkebossen sleepten.

8*

Het toezicht bestond uit:

den regent,
drie wedånå's,
vijf bekels,
negentig dessahoofden,
honderdvijftig bedienden der hoofden, koks, grassnijders, paardenjongens enz.,
veertig gamelanspelers,
twintig dansmeiden,
twaalf tandakkers en trompetters:

een totaal dus van 1521 menschen, die gedurende 100 dagen ongeveer bezig waren, en, door elkander gerekend, indien zij betaling naar de waarde van het werk hadden ontvangen, 26 cents per dag zouden verdiend hebben, aangezien de dam onder Europeesch toezicht en met de beste hulpmiddelen uitgevoerd, ongeveer *f* 40000 zou hebben gekost. Doch inderdaad is waarschijnlijk een veel grooter getal arbeiders te werk gesteld dan de regent opgaf.

»Hoewel het moeilijk is," zegt de heer van Gendt, »het misbruik dat de »hoofden van de bevolking maken in cijfers uit te drukken, geloof ik »zonder overdrijving te mogen aannemen dat gewoonlijk 2 of 3 maal »het toegestane aantal menschen wordt gebezigd, welk gevoelen ook wordt »gedeeld door de controleurs die met het maken van dammen te doen »hebben gehad, of zich de moeite gaven eens na te gaan hoeveel man»schappen wel uit hunne districten werden opgeroepen.

»De ongelukkige inrichting van het bestuur maakt het den hoofden »vooral gemakkelijk deze misbruiken ongemerkt en ongestraft te plegen, »daar de betrokken controleurs niet in kennis worden gesteld van het »aantal manschappen, waarop de regent in hunne districten recht heeft, »en er dus in 't geheel geene controle op hunne handelingen bestaat. »De werklieden zelven zijn geheel onkundig van de besluiten der regee»ring, en weten alleen dat zij straf ontvangen zoo zij aan de oproeping »van den regent of van zijne ambtenaren niet voldoen."

Uit het bovenstaande is gemakkelijk af te leiden dat, zoo voor het gedwongen werk òf weinig òf niets betaald wordt, het dagwerk niet minder onbeduidend is. De grond wordt gemeenlijk in mandjes of op bamboematjes aan een bamboestok, door twee Javanen gedragen, vervoerd. Te Pakkies had de heer van Gendt gelegenheid te onderzoeken wat op die wijze verricht werd. Een mandje hield gemiddeld 0,0191 teerling el grond in; 540 mandjes werden per uur aangebracht; tot het vullen en dragen werden 481 arbeiders gebezigd; een man werkt 9 uur per dag. Mitsdien bedroeg de arbeid van een man per dag slechts ongeveer een vijfde teerling el. Bij den dam te Telågå op het huurland Alkmaar,

waar de arbeiders onder beter toezicht werkten, verrichtten zij reeds dubbel zoo veel. »Het werken door particulieren en bij uitbesteding komt »dus goedkooper uit dan het werken in heeredienst, tenzij men den »arbeid van eenige duizenden menschen buiten rekening laat, omdat zij »onvoldoende of in het geheel niet betaald worden. Het Gouvernement »dat op deze wijze laat werken en kleine cijfers in zijne boeken vindt, »zal een grooter deficit in zijne uitkomsten ontwaren, dan de verkregen »besparing op werkloon bedraagt.... Jaarlijks gaan in de meest bevolkte »residentiën, als bij voorbeeld in Pasoeroean, honderd duizenden guldens »verloren door het gemis aan handen om de koffie te plukken."

Niet onaardig! Het koffiestelsel benadeeld door de heerediensten, en de heerediensten in bescherming genomen vooral ten behoeve van de cultures. Wat uit dit alles het duidelijkst spreekt, is schromelijk wanbestuur en roekelooze verspilling van arbeidskrachten. Maar wat doet dat er toe? De lessen der staathuishoudkunde gelden immers niet in eene Oostersche maatschappij? De heer van Gendt geeft zich dus waarschijnlijk ook vergeefsch moeite, wanneer hij de redenen nagaat die het werken in heeredienst zoo kostbaar maken.

Die redenen zijn volgens hem de volgende:

1°. »Omdat de werkman geen prikkel heeft om eenigen ijver bij zijn »werk te betoonen." Elke dessa moet haar contingent op den bepaalden dag leveren en die manschappen blijven onafgebroken vijf dagen op het werk, doch wonen soms 10 à 20 palen ver van het werk, en verliezen dan met de heen- en terugreis zeven dagen. »Wat wil men nu van »menschen verwachten die, zeven dagen van hunnen arbeid en van hun »gezin gehaald, gedwongen worden om te werken en in het fraaiste geval »niet meer voedsel ontvangen dan noodig is om te leven?" Doch dikwerf ontvangen zij ook dat niet eens.

2°. »Omdat het grootste deel der gedwongen arbeiders niet geschikt »is voor den arbeid." In Nederland betaalt men liever *f* 2 à 3 daags aan polderjongens, die van hunne jeugd af bij aardwerken opgevoed zijn, dan *f* 0,90 à *f* 1 aan boerenarbeiders, die de behandeling van schop en kruiwagen minder goed in hunne macht hebben. De Javanen die voor aardwerken worden gebruikt, zijn veelal met het handig gebruik van de patjol onbekend en dikwijls ook voor het werk te zwak.

Voor de orthodoxe Java-kenners is dit echter slechts dwaasheid; een Javaan wordt voor alles gebruikt, verdeeling van arbeid is een zot Europeesch verzinsel. Een Javaansche boer die niet in heeredienst aan de waterleidingen te werk gesteld wordt, acht zich, volgens de Memorie van Antwoord van den heer Hasselman, gemystificeerd. Daarentegen moet ieder Javaan uit den aard der zaak landbouwer zijn. Zoo er een zijn sawah verkocht om veel meer geld op andere wijze te verdienen, dan hij

zou kunnen doen door de bewerking van zijn halven bouw, zijn rampspoed ware niet te overzien. Hij is dan eensklaps, volgens de nieuwste ontdekkingen der conservatieven en pseudo-liberalen, een *proletariër* geworden.

3°. »Omdat het toezicht der hoofden onvoldoende is." Hetgeen de heer van Gendt hieromtrent zegt is zoo leerrijk, dat wij ons een lang citaat moeten veroorlooven. »De hoofden bewerken door hun bijzijn eene »voortdurende beweging onder het volk; zelden zal men de arbeiders »stil zien staan, doch dikwijls gaan ze met eene *microscopische snelheid* »vooruit, onder het een of ander voorwendsel. Wanneer alles maar in »beweging is en blijft, gelooven de hoofden hun plicht gedaan te hebben.

»De gamelan en de oorverscheurende javaansche trompet adsisteeren »hen in hunne werkzaamheden, en de rol, die de regent, de wedånå's »en andere hoofden, bijgestaan door de dansmeiden, dansers en muzi»kanten op het werk vervullen, komt eenigszins overeen met die van »den zanger bij onze heistellingen.

»Het is zeker dat ook deze vrolijke persoon, bij eene goed geregelde »heistelling, een nuttig effect, evenredig aan zijn loon, voortbrengt; »maar hier is de stelling niet geregeld. De spaakhouder heeft alleen »zijne spaak weggeworpen om de rol van heizanger te spelen, zonder »dat in zijn vorig werk wordt voorzien. Het werk staat niet stil, maar »orde en regel, overleg en beleid ontbreken. Zoo ziet men tallooze ar»beiders, hun mandje grond dragende, tot de knieën door den modder gaan, »en tegen taluds van 1 op 1 klauteren, de helft van hun vracht onder»weg verliezende, terwijl daarnaast een droog, waterpas pad ligt, dat »naar dezelfde plaats leidt. Maar, al ware een der hoofden eens zoo »bemoeiachtig den beteren weg op te merken, hij zou 't niet durven »zeggen; want op dat pad staat zijn wedånå, in de schaduw zijner »pajong, sirie te kauwen, het eenig verschijnsel dat nog leven in hem »verraadt, of wel, 't is een pad waarlangs de regent zich wel eens in »zijn stoel laat ronddragen, en dat door het heen en weder gaan der »vele arbeiders morsig zou worden. Niet zelden gebeurt het dat grond, »des morgens aangebracht, 's middags weder naar de plaats van oor»sprong wordt teruggevoerd; dat de koelies op eene enge plaats zoo »dicht op elkander zijn gesteld, dat van de 100 man slechts 10 kunnen »werken; dat de bruggen over de verlaten zoo smal zijn, dat steeds »honderden koelies staan te wachten om te kunnen passeeren."

4°. »Omdat het ontwerp niet voldoende bestudeerd is."

5°. »Omdat het gebruik van mechanische middelen om den arbeid te »vermeerderen, geweerd wordt."

In het Malangsche zag de heer van Gendt een stuk djatiehout van ongeveer 1500 pond over den grond sleepen door 24 sappies (runder-

beesten), begeleid door 12 koelies en een hoofd te paard. De kosten van dat vervoer kwamen op ƒ 1.60 per paal (ruim 1500 Ned. el) te staan. Had men een mallejan gebruikt, de kosten zouden 42½ cents per paal zijn geweest; want er waren dan slechts 6 sappies en 5 geleiders noodig geweest. Waarom doet men dat dan niet? Wellicht omdat de Javaan met onbekende werktuigen niet te recht komen kan? Alweêr een van die sprookjes waaraan de heer van Gendt niet gelooft, en terecht, want het tegendeel is bewezen. Neen, men doet het niet omdat eenige werktuigen, hoe eenvoudig ook, uitgaven zouden vorderen, terwijl het daarentegen de schatkist niet bezwaart al bezigen de inlandsche hoofden meer handen dan zij werkelijk noodig zouden hebben. »Ik zal niet »in gissingen treden," zegt de heer van Gendt, »hoeveel kracht der be»volking er verloren gaat door deze wijze van werken; hoe daardoor »materiëele en verstandelijke ontwikkeling wordt tegengewerkt, en de »duizenden, die men bespaart, door millioenen verlies op den voet wor»den gevolgd."

Leest nu, na kennis genomen te hebben van bovenstaande opmerkingen van een praktisch man, leest, zoo gij kunt zonder te groote verontwaaardiging, de reeks van ongerijmdheden door den tegenwoordige Minister van Koloniën in zijne Memorie van Antwoord betreffende de Indische begrooting voor 1868 op blz. 11 uitgekraamd, en gij zult beseffen hoe hoog noodig het is dat het beleid onzer koloniale zaken weder gesteld worde in handen van verstandige en cordate mannen.

H.

DE HERVORMING DER MOLUKKEN.

EERSTE GEDEELTE.

Er was een tijd toen de beschaafde Europeaan de waarde der landen van het verre Oosten en Westen alleen afmat naar de rijkdommen die hij er uit trekken kon, en hij in de menschen van eene andere huidkleur niets beters zag dan werktuigen om den blanke, door welke middelen dan ook, te verrijken. Indien men dan voor 't zielenheil der luie »naturellen" zorgde door hun het Christendom te prediken, meende men alles gedaan te hebben wat billijkerwijze in het belang dier minder bevoorrechte rassen kon gevorderd worden.

Alleen die wijze van beschouwen kan ons de handelingen onzer voorvaderen tegenover de bewoners van de Moluksche eilanden doen begrijpen. Met weêrzin leest men immers de geschiedrollen van de vestiging, uitbreiding en handhaving van ons gezag in den Molukschen Archipel. De heer Dassen heeft, in 1848, in zijn bekend werkje: »De Nederlanders in de Molukken", de geschiedenis verhaald van »de lotgevallen en het lijden" der inlanders; in geschriften van later tijd is hetzelfde onderwerp menigmaal behandeld, en wij behoeven dus daarop niet in het breede terug te komen. De geschiedenis van het monopolie der specerijen in de Molukken is eene der treurigste bladzijden van onze koloniale historie en wij aarzelen niet die eene vlek op den naam van Nederland te noemen. Minder dan iemand zijn wij geneigd het werk onzer voorvaderen hard te vallen. Talrijk waren hunne deugden; zij leefden bovendien in een tijd toen andere begrippen dan die wij over regeerplicht koesteren, algemeen gedeeld werden. Maar de waarheid mag niet verbloemd worden.

Die waarheid is: dat aan gouddorst *alle* belangen van de Moluksche eilanden zijn opgeofferd. De landen waar de bakermat van onze heerschappij in het Oosten stond, zijn door ons, Nederlanders, die daar als verlossers werden ontvangen, nog meer uitgemergeld dan door Spanjaarden en Portugeezen was gedaan. Een Chineesche muur is gedurende

twee eeuwen om de eilanden getrokken die de boven alles begeerde specerijen voortbrachten, en oorden door de Voorzienigheid op wonderbare wijze gezegend, zagen hunnen rijkdom in vloek veranderen. Oorlog, menschenroof, hongitochten, gestrenge politiestraffen voor dengeen die noten of nagelen in zijn bezit had (want de regeering eischte alle specerijen op), niets werd gespaard om een monopolie te versterken en te handhaven, dat uitputting en verarming, verbastering en stilstand van land en volk te weeg bracht of later ten gevolge had. Eenmaal waren de Moluksche eilanden bewoond door een welvarend, handeldrijvend, fier volk. De welvaart is verdwenen. De handel is te niet gedaan. De fiere Bandanees ontvluchtte zijn land, toen hij den strijd niet kon volhouden, en de Amboinees boog het hoofd. Mogen de karakterschetsen der bevolking van later tijd alles behalve gunstig heeten, het is alleen omdat onder onze heerschappij al de gebreken van een slavenvolk daar welig tierden. Honger en ziekten ontvolkten Manipa. In het algemeen is het zielental onder het heerlijkste klimaat en te midden der weligste vruchtbaarheid, sedert lang stationair gebleven.

Onwillekeurig doet de geschiedenis van de specerij-eilanden de opmerking oprijzen, door Dassen gemaakt: »Hetzelfde volk, dat weinige jaren vroeger binnen Haarlems en Leidens wallen de krachtigste bewijzen van fierheid en onafhankelijkheidszin gaf, wiens vrouwen daardoor mannen en wiens burgers onoverwinnelijke krijgers werden, begint, nog geen menschenleeftijd later, dezelfde misdrijven jegens een ander volk, als die waaraan het zelf had blootgestaan." Twee eeuwen lang is in mindere of meerdere mate dat treurige stelsel volgehouden, ondanks de lessen der wereldgeschiedenis, die zoo luide predikt dat op elk dergelijk nationaal misdrijf de straf onverbiddelijk volgt. Ondanks alle pogingen tot behoud van het monopolie; ondanks slavernij, hongitochten en soortgelijke middelen om het staande te houden; ondanks verbranding van de specerijen en uitroeiing van hetgeen den rijkdom der Molukken uitmaakte, als de productie te ruim werd en dus de winsten der edele Compagnie dreigden te dalen; zijn de voordeelen allengs verminderd, werd de cultuur ook elders aangevangen en uitgebreid, daalden de prijzen van noten, nagelen en foelie, en zijn de Moluksche eilanden, eertijds de eerste parel aan Neêrlands kroon, een lastpost geworden. Eene bevolking, deels buiten ons direct gezag voortlevende in voorvaderlijke barbaarschheid, deels gebogen onder onze heerschappij, maar dan ook ontzenuwd en den arbeid, zoo zij er niet toe gedwongen werd, als eene schande vliedende, getuigde luide van den zegen dien de heerschappij van een Christenvolk over de Molukken had gebracht. Ten slotte drong ieder op de opheffing van het monopolie aan, als nadeelig voor de schatkist en noodlottig voor die landen. Er restte alleen nog eenig verschil van meening over de vraag: hoe en

wanneer zullen wij het stelsel verlaten? En toen het verlaten werd, ging wel een juichtoon van goedkeuring op, maar bleef de afkeuring achterwege, die anders elke daad van de toenmalige regeering bij staatkundige tegenstanders uitlokte. Had de liberale regeering die in 1866 afgetreden is, niets anders gedaan dan van den Koning het bevelschrift te verzoeken om aan dien toestand een einde te maken, zij zou niet geheel te vergeefs de teugels van het bewind hebben gevoerd.

Wij stellen ons niet voor terug te komen op den lang vervlogen voortijd en op nieuw het tafereel van jammer en ellende te ontrollen, dat de heerschappij der Nederlanders over de Molukken heeft gebracht. De smet is uitgewischt, al zullen de rampzalige gevolgen zich nog lang doen gevoelen. Wij wenschen hier alleen in korte trekken uit een te zetten, hoe en waardoor de maatregelen tot stand kwamen, die het monopolie der specerijen hebben doen vervallen. Niet genoeg is daarop gelet. Het moge ijdel zijn onder het tegenwoordige bestuur der conservatieven te verwachten, dat kapitaal en Europeesche industrie zich naar het Oosten zullen wenden en vruchtbaar maken hetgeen onder eene vorige regeering werd gezaaid, het kan toch reeds voor de naaste toekomst zijn nut hebben uit een te zetten welke de tegenwoordige toestand is; want de aandacht zal daardoor in betere dagen (die wellicht al spoedig kunnen aanbreken) ook op die zoolang mishandelde eilanden gevestigd worden, en dit zal de hervorming doel doen treffen.

Wij zullen dus weinig over den voortijd zeggen. Genoeg zij het te constateeren, dat het nagelmonopolie op het einde der vorige eeuw door velen nog met een ander oog dan thans beschouwd werd, omdat het, even als in de dagen zijner invoering, nog voordeelen afwierp. Wel was de bevolking sedert onze vestiging stationair gebleven en waren verkeer en bedrijvigheid in de Molukken gedood; wel werden tot in veel later tijd beperkende bepalingen omtrent den handel en de vaart gehandhaafd, zoodat elke vreemde vlag werd geweerd; maar daarvoor bestond, ook tijdens de Engelsche tusschenbesturen van 1794 tot 1802 en van 1810 tot 1817, nog ééne reden: de groote winsten op noten, foelie en nagelen behaald. Zoolang immers de specerijen, hoe dan ook verkregen en hoe meêdoogenloos en kortzichtig men ook handelde om er meester van te worden, uit geen ander oord dan uit de Molukken in den handel werden gebracht, zoolang de Nederlanders den alleenhandel in die specerijen hadden behouden, werden daaruit schijnbaar voordeelen getrokken, die zich berekenen laten, wanneer men in aanmerking neemt, dat nog in 1790 in Nederland werd betaald:

Voor één pikol			kruidnagelen	f 445
»	»	»	foelie	» 2,251
»	»	»	notenmuskaat	» 1,067

Dat was dan ook de reden tot handhaving van een toestand die, zoo men hem goed nagegaan had, de overtuiging had moeten verschaffen, dat hij tot de ongunstigste uitkomsten moest leiden. De Oost-Indische Compagnie kon toch uit de winsten het stelsel handhaven. Maar om dat te doen, om haar monopolie gestreng in stand te houden, moest zij groote uitgaven doen, waardoor inderdaad de groote winsten, zonder dat men daarop behoorlijk acht gaf, aanmerkelijk zijn besnoeid. Kostbare en op ruime schaal ingerichte établissementen zijn in de Molukken aangehouden en waren daar onmisbaar. Dit had evenwel althans nog dit voordeel, dat, ondanks de afsluiting van den Molukschen Archipel voor den algemeenen handel, en ondanks de maatregelen die in het belang van den alleenhandel tot zoovele beperkingen aanleiding gaven, hier en daar nog eenige vergoeding aan de bevolking werd gegeven, omdat groot vertier op die sterk bezette punten ontstond. Maar toen de cultuur der nagelen en noten ook elders ingang vond en naar andere punten van den aardbol werd overgebracht; toen Isle de France, Cayenne, Brazilië in vroegeren tijd, later ook Singapore en vooral Poelo Pinang als mededingers optraden, zoodat Londen veel grooter specerijmarkt dan Amsterdam verkreeg; toen de prijzen daalden en daalden, en de productie in de Molukken steeds afnam en alleen door hoogere betaling en eenige verlichting van den druk kon worden staande gehouden; toen de bevolking zelfs niet meer in het genot kon komen van de indirecte voordeelen, die onze vestiging weleer nog verschafte, omdat men op de uitgaven ging bezuinigen; toen het afsluitingstelsel begon te waggelen en ook andere handelaren, vooral Oostersche vreemdelingen, met wie nu de bewoners der Molukken moesten concurreeren, in den Archipel doordrongen; toen, door de nabijheid van Singapore, de sluikhandel niet langer te weren was; toen moesten de noodlottige gevolgen van het stelsel zonneklaar uitkomen, de rampzalige toestand, nog verergerd door allerlei rampen van hooger hand die de eilanden troffen, zich in al zijne naaktheid vertoonen, en ieder onbevooroordeeld man opheffing en radicale hervorming eischen. Sedert eene halve eeuw bijna was de zaak dan ook in beginsel beslist. Waarom zijn dan nog zoovele palliatieven beproefd? Waarom heeft de schroom om de kwaal met wortel en tak uit te roeien, nog zoolang de ellende bestendigd? De verwaarloozing onzer buitenbezittingen eenerzijds en het vasthouden aan verouderde vooroordeelen aan de andere zijde kunnen alleen de verklaring geven. Men waande, dat er nog altijd eenig voordeel in de handhaving van vroegere toestanden gelegen was. Men deinsde terug voor doortastende hervorming en vreesde te breken met de politiek van uitsluiting en staatsalvermogen, omdat men zich nu beangst maakte over den schok voor de verdrukte bevolking of de op staatshulp steunende Bandaneesche perkeniers. Men draalde en wachtte totdat het eindelijk

zoover gekomen was, dat men om het monopolie te handhaven, even groote schatten had moeten ten offer brengen, als vroeger door dat monopolie waren overgewonnen. En toch was nog de optreding van een liberaal bestuur noodig, om eindelijk eene beslissing uit te lokken en tot dadelijk handelen te nopen. Wie echter de goede bedoelingen van hetgeen reeds eenige jaren te voren broksgewijze geschied was, wilde miskennen, zou der waarheid tekort doen. Veertig jaren vroeger had reeds van der Capellen den toestand doorgrond. Waren toen zijne inzichten gevolgd, dan zou reeds een nieuw menschengeslacht in de Molukken verrezen zijn, en konden reeds die schoone gewesten een geheel ander aanzien hebben verkregen en eene welvaart herwonnen die nu voor de toekomst is weggelegd. Wij zullen echter zien dat van der Capellen slechts weinig voor de Molukken kon doen.

Toen de Nederlandsche heerschappij in het begin dezer eeuw in den Indischen Archipel hersteld was, moesten de mannen die over het algemeen met zulke juiste inzichten en met zoo heldere begrippen het bestuur aanvaardden, bij de weder-inbezitneming der Molukken zich natuurlijk de vraag stellen: of het monopolie- en afsluitings-systeem niet behoorde te worden vervangen door vrije cultuur, vaart en handel? Eene speciale commissie, in 1820 naar de Molukken gezonden, oordeelde het monopoliestelsel onbestaanbaar met de belangen van het Gouvernement en de bevolking. In 1824 bezocht de Gouverneur-Generaal van der Capellen in persoon die gedeelten van onze bezittingen, en hij beaamde die uitspraak. Hij gaf een stoot aan het monopoliestelsel waarvan het zich niet weder kon herstellen, al vonden zijne inzichten in het moederland geenszins volledige goedkeuring.

Dr. Bleeker geeft in het tweede deel van zijn werk: »Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel," het volgende korte overzicht van de hoofdbepalingen der hervorming die van der Capellen beoogde. De in 1824 afgekondigde reglementen op het binnenlandsch bestuur en het beheer der financiën bevatten onder meer deze voorschriften:

Art. 14. Onthouding van eenige harde of willekeurige behandeling der ingezetenen..

Art. 15. Verbod tegen knevelarijen, geldafpersingen, dwangarbeid, mishandelingen of willekeurige handelingen jegens de inlanders.

Art. 39. Aanmoediging van landbouw, handel en vischvangst.

Artt. 55 en 148. Regeling der heerediensten, met uitzicht op hunne vervanging door vrijwilligen arbeid.

Art. 58. Verbod tegen onwettige heffingen, leverantiën enz. van den gemeenen man.

Art. 71. Beperking van het verbod (jassi) op het plukken van vruchtboomen.

Art. 72. Opheffing der grondslavernij.

Art. 79. Openbaarheid van het financiëel bestuur der negorijen, en goedkeuring daarvan door de bevolking.

Art. 150. Betaling van alle gouvernements-diensten, zonder uitzondering, volgens tarief, dat wel verhoogd, maar niet verminderd kan worden.

Art. 151. Betaling van alle leverantiën voor het Gouvernement, volgens tarief.

Art. 163. Afschaffing der hongi en der daarmede in verband staande verplichtingen.

Art. 164. Afschaffing van het extirpatie-stelsel.

Art. 165 en 166. Vrije cultuur van alle voortbrengselen, met regeling der nagelcultuur.

Art. 167. Toezegging van vrije beschikking over of hooge prijzen voor de nagelen.

Art. 170. Recht der bevolking tot beklag der regenten bij het Gouvernement.

Voor zoover het stelsel van levering der kruidnagelen aan het Gouvernement nog op enkele eilanden bestond, werd de opheffing daarvan onderworpen aan de goedkeuring van het Opperbestuur; maar inmiddels verhoogde de Gouverneur-Generaal den prijs waarvoor de Ambonsche bevolking de nagelen zou hebben te leveren, van 16 op 24 duiten het Amst. pond, en de belooning der hoofden van *f* 6.20 tot *f* 13.10 de bahar van 550 ponden.

In Nederland vonden de denkbeelden en regelingen van den heer van der Capellen geen voldoenden bijval.

De slotsom der overwegingen welke hier te lande daarop volgden, was: dat de Bandasche eilanden in geen geval konden worden beschouwd als geschikt voor een stelsel van vrije cultuur;

dat de verplichte teelt en levering van notenmuskaat en foelie door de perkeniers op contract met het Gouvernement, op den bestaanden voet moesten worden in stand gehouden;

dat de gedwongen teelt en levering van kruidnagelen op de Ambonsche eilanden moesten gehandhaafd blijven;

dat met het stelsel van bestuur der Molukken voortaan moest worden beoogd de grootst mogelijke hoeveelheid specerijen te verkrijgen, ten einde ze zooveel doenlijk te doen strekken tot voeding van Neêrlands handel en nijverheid, en om, door de daling der prijzen, eene algemeene voorkeur te verzekeren aan de specerijen der Molukken, boven die welke in andere landen geteeld worden;

dat tot bereiking van dat doel behoorden te strekken: het behouden der verplichte teelt van nagelen en noten op de plaatsen waar die van ouds had bestaan; het uitbreiden van die teelt door doelmatige bepalin-

gen; het krachtig bevorderen op alle andere eilanden van deze en andere cultures, vergezeld van vrijheid in de beschikking;

eindelijk, dat bij voortduring uit den Molukschen handel behoorden te worden geweerd alle vlaggen, behalve de Nederlandsche en die der inlandsche natiën, welke met de Nederlandsche zijn gelijk gesteld.

Naar aanleiding van deze beslissingen werden door den inmiddels naar Indië vertrokken Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies, bij besluit van 13 Augustus 1827 (*Indisch Staatsblad* No. 80), hoofdzakelijk de volgende bepalingen uitgevaardigd:

dat de Gouverneur der Molukken zich, ten aanzien van de specerijenteelt, als doel behoort voort te stellen om, met loslating van het oude beginsel, strekkende om slechts eene bepaalde hoeveelheid van den Molukschen bodem voort te brengen, integendeel de meest mogelijke specerijen te verkrijgen, ten einde ze zooveel mogelijk te doen dienen tot uitbreiding van handel en vertier;

dat tot dat einde werd behouden de van ouds bestaan hebbende verplichte teelt van notenmuskaat op Banda en van nagelen op Amboina, met inbegrip van de negorijen op den zuidkant van het eiland Ceram welke onder het onmiddellijk gezag zijn gesteld van den Adsistent-Resident van Hila en Saparoea.

dat op al zoodanige eilanden in de Molukken, waar de verplichte aanplant en levering niet bestaan, een ieder de vrije beschikking heeft over de door hem te telen specerijen en andere producten;

dat de verplichte leverantie van notenmuskaat op Amboina zou vervallen, en dat de vrije beschikking over dat product (behoudens het verbod van invoer op Banda) aan de planters zou zijn overgelaten;

dat de bestaande verbodswetten op den handel in buskruit en vuurwapenen, zoomede tegen den handel van vreemde schepen en vaartuigen in de Molukken, in volle kracht zouden blijven, terwijl in het algemeen de schepen welke tot den handel in de Molnksche eilanden werden toegelaten, zonder uitdrukkelijk verlof aldaar nergens zouden mogen handelen dan te Ambon, Banda, Ternate, Menado en Kema *);

dat de prauwen toebehoorende aan ingezetenen der Molukken, vrijelijk van het eene eiland van dien Archipel naar het andere ten handel mochten varen;

dat de voormelde vijf havens alleen toegankelijk zouden zijn voor Nederlandsche schepen, rechtstreeks komende uit Nederland, dan wel uit eene Nederlandsch-Indische bezitting, of uit China, en voor alle schepen

*) Het gebied van Menado op Celebes, waarin de havens Menado en Kema gelegen zijn, werd tot het Gouvernement der Molukken gerekend; wij zullen beneden zijne afscheiding daarvan vermelden.

en vaartuigen in Nederlandsch-Indië te huis behoorende, of toebehoorende aan inlandsche vorsten of volkeren met welke de Nederlandsche regeering in vriendschap is, mits rechtstreeks komende van huis of van eene der Nederlandsche bezittingen;

dat in de voormelde vijf havens mochten worden ter markt gebracht en tegen betaling van uitgaande rechten uitgevoerd, alle specerijen, niet herkomstig uit 's Gouvernements eigene plantagiën, en mitsdien niet vallende onder het (in zoover) nog bestaande monopolie-stelsel, mitsgaders alle andere voortbrengselen van den Molukschen grond of van de nijverheid der bevolking;

dat op Amboina, Ceram en andere in die residentie gelegen eilanden verboden zou blijven de invoer van kruidnagelen en op Banda die van notenmuskaat en foelie.

Zoo werd het oude stelsel voor Amboina en Banda bestendigd. Wel zouden er geene hongitochten en extirpatiën meer plaats hebben, maar het politie-toezicht was en bleef gestreng. Ook de grondslavernij werd in 1828 weder op Amboina ingevoerd. De redenen tot die handelwijze kan men vinden in eene memorie van een voormalig, thans overleden Gouverneur der Molukken, waarin men leest: »Die maatregel werd door de noodzakelijkheid geboden, vermits de inlander, wisselziek van aard en volstrekt niet aan zijnen geboortegrond gehecht zijnde, bij de minste grief zijne negorij verliet en zich elders vestigde. Hieronder nu kwam de nagelcultuur grootelijks te lijden, daar het getal boomen, hetwelk hij verplicht was te verzorgen en te onderhouden, voortaan onverzorgd bleef en de vruchten niet werden ingeoogst. Wel was hij in de negorij waar hij zich kwam vestigen, evenzeer verplicht het bepaalde getal van 90 boomen te planten en voor zijn aandeel te onderhouden, doch het behoeft geen betoog dat deze gestadige verhuizingen nadeelig op den oogst moesten terugwerken!"

Ook van den Bosch had een oogenblik het denkbeeld, eene hervorming in den geest van loslating van het verouderde stelsel tot stand te brengen. Hij benoemde in 1833 eene commissie, ten einde te overwegen, of men de teelt der specerijen niet zou laten varen en de Molukken voor den handel openstellen. Het rapport der commissie concludeerde om alles op den bestaanden voet te laten.

Dit had dan ook plaats. De heer Rochussen zag intusschen evenzeer als andere Gouverneurs-Generaal in, dat de staat van zaken in de Molukken ongezond en onhoudbaar was. Hij zond op nieuw een commissaris naar de Molukken om den toestand te onderzoeken, ook in verband met de destijds in overweging zijnde vrijverklaring van de havens van Makasser, Menado en Kema. De commissaris gaf eene treurige schets van den toestand van handel en vertier op Amboina, Banda en Ternate. Wie met den droeven staat van zaken uit dien tijd onbekend is, leze

hetgeen de wakkere oud-gouverneur der Molukken, de heer G. de Serière, onder andere in de nommers van Januari 1851 en Mei 1853 van dit *Tijdschrift*, daarover schreef. Uit die stukken en uit officiëele gegevens blijkt, dat de heer Rochussen het den plicht der regeering achtte zich het lot van hare onderdanen in den Molukschen Archipel aan te trekken en te trachten daarin verbetering aan te brengen. De commissaris en de Gouverneur-Generaal waren toen nog van meening: dat voorshands het monopolie moest blijven bestaan, maar met betere belooning voor de bevolking en gunstiger voorwaarden voor de perkeniers op Banda; dat intusschen het aanhouden eener gouvernements-cultuur in sommige gedeelten der Moluksche eilanden het evenmin noodzakelijk maakte de havens dier eilanden voor den grooten handel gesloten te houden, als dit op Java noodig geacht werd; dat, ondanks alle verbodsbepalingen en bij gemis aan middelen tot handhaving daarvan buiten onze établissementen, de handel ter sluik gedreven werd door vreemdelingen en inlandsche kooplieden van elders, waardoor de wettige handel der Molukken werd ondermijnd; dat de clandestiene invoer nog vermeerderd werd door de vreemde walvischvaarders die de Moluksche zee doorkruisen en zoodoende hunne waren met voordeel weten van de hand te zetten, en dat door de inmiddels besloten vrijverklaring der havens van Makasser, Menado en Kema, de nog overgebleven eigen en wettige handel der Molukken, vooral ook op de Aroe-eilanden en de groepen der Zuidooster- en Zuidwester-eilanden met totaal verloop bedreigd werd. Om deze redenen werd op openstelling en vrijverklaring der havens aangedrongen. De prijs der nagelen werd voorts op 30 duiten per pond gebracht. Meer geschiedde echter niet. Toen intusschen in 1852 de Moluksche Archipel door eene aard- en zeebeving vreeselijk was geteisterd, ziekten in volgende jaren de bevolking ten grave sleepten en de algemeene ellende daar evenzeer als het verlies voor de schatkist toenam, terwijl omstreeks dienzelfden tijd de discussie over het regeerings-reglement in het moederland op nieuw de onhoudbaarheid van het monopolie- en afsluitingstelsel in het licht had gesteld, met dat gevolg dat de bepaling van art. 106 van het regeeringsreglement van 1836 tot handhaving van het afsluitingstelsel was weggelaten, — stelde de minister Pahud de vrijverklaring der havens van Amboina, Banda, Ternate en Kajéli (op het eiland Boeroe) voor. In de Memorie van Toelichting tot dat wetsontwerp, in den zomer van 1853 aan de Tweede Kamer aangeboden, werd het monopoliestelsel in al zijne gebreken en gevolgen vrij goed geschetst, maar de Minister, die nooit en in geen enkel opzicht durfde doortasten, bleef ook nu halverwege staan. Wat was van een handel te wachten, die geene retouren kon leveren? Loslating van het stelsel van afsluiting der Molukken, maar gepaard met handhaving van het monopolie, kon geene verbetering aanbrengen. Zeer opmerkelijk is even-

wel de verklaring, destijds door de regeering afgelegd, dat de vrijverklaring der havens uit een financiëel oogpunt »buiten beschouwing kon blijven," want dat de handel zoo nietig was, »dat veelal de ontvangsten van de in- en uitgaande rechten door de perceptiekosten werden overschreden." De schatkist zou, wel is waar, ook de inkomende rechten derven welke op Java werden voldaan voor lijnwaden en andere goederen voor de consumtie der Molukken bestemd, waarvan het bedrag met geene juistheid was op te geven; maar de regeering vleide zich met de ijdele hoop, dat meerdere welvaart door den halven maatregel zou ontstaan, zoodat de opbrengst der verpachte middelen zou toenemen, en wees tevens op Makasser, waar eene matige directe belasting, onder de benaming van huistax, was ingevoerd, een voorbeeld dat later in de Molukken navolging zou kunnen vinden.

Krachtig was de aandrang tot loslating van het nagelen- en notenmonopolie, toen deze wet werd behandeld. De regeering legde aan het slot van de discussie, op 15 Augustus 1853, deze uiterst belangrijke verklaring af: »En wat nu meer bijzonder betreft de vraag, of al dan niet zal worden gevolg gegeven aan den wensch van sommigen tot opheffing van de verplichte levering van specerijen in de Molukkken, — het ligt in de bedoeling der regeering om, naarmate eene gewenschte ontwikkeling tot wijziging van het bestaande zal leiden, *daartoe* naar bevind van zaken *over te gaan*."

De openstelling der havens heeft voor den Molukschen Archipel weinig resultaten opgeleverd. Wanneer men de werken van de heeren Bleeker en van der Crab nagaat, luiden de verklaringen daaromtrent eenstemmig. Men weet dat deze geschriften het resultaat waren van de bezoeken, in 1855 en 1860 door de toenmalige Gouverneurs Generaal aan de Molukken gebracht. Het feit dat dit gedeelte onzer bezittingen binnen zoo korten tijd door twee landvoogden persoonlijk bezocht werd, doet zien hoezeer de aandacht daarop meer en meer gevestigd was. Elk opvolgend Gouverneur der Molukken drong toch op hervorming aan en opperde daarover zijne denkbeelden. De toestand werd hoe langer hoe slechter. De heer Bleeker schreef in 1855:

»Onder de artikelen van invoer te Amboina bekleeden lijnwaden de voornaamste plaats. In 1855 werd voor eene waarde van *f* 163,976 aan lijnwaden te Amboina ingevoerd, dat is bijkans 1/3 van de geheele invoerwaarde.

»Na de lijnwaden is rijst het belangrijkste invoerartikel. Op de staten over 1855 komt het voor met een cijfer van *f* 133,011, dat is meer dan 1/4 van de geheele invoerwaarde. Bijkans 1/5 dier waarde wordt voorgesteld door dranken, provisiën, tabak, koffie en thee, terwijl de overige artikelen van eenige beteekenis voor den invoerhandel bestonden uit aarden- ijzer- en koperwerken, gambier en amfioen.

»De voornaamste uitvoer-artikelen, behalve de nagelen, waren muskaatnoten, foelie, kajoepoeti-olie, houtsoorten en was. De waarde dezer artikelen komt voor op de staten van 1853 tot 1855 als volgt:

Uitvoerartikelen.	1853.	1854.	1855.
Muskaatnoten	f 5,063	f 2,943	f 4,575
Foelie	1,670	903	894
Kajoepoeti-olie	16,750	8,376	13,192
Houtsoorten	1,304	1,142	1,596
Totaal . . .	f 24,787	f 13,364	f 20,257

»Men ontwaart hieruit dat de vrijverklaring van de haven van Amboina nog geene gunstige verandering heeft te weeg gebracht in den uitvoer der voornaamste artikelen, en het laat zich ook niet voorzien dat daarin eene gunstige verandering van veel belang zal komen, zoolang niet het stelsel van bestuur van de nageleilanden met het stelsel van vrijen handel zal zijn in overeenstemming gebracht. Zoolang bovendien de Amboinees 6 maanden van het jaar aan verplichte diensten moet wijden, zal hij weinig lust gevoelen tot het voortbrengen van artikelen voor den uitvoer, en zal het zelfs voor particuliere ondernemers moeilijk zijn arbeiders te erlangen.

»De internationale handel in den Molukschen Archipel is nog voor eene groote ontwikkeling vatbaar; maar het ontbreekt op Amboina en de Uliassers aan persoonlijke vrijheid, aan vrije beschikking over het voornaamste handelsartikel, en, wat de vrije ingezetenen betreft, aan kapitaal, aan kennis van scheepsbouw, scheepvaart en handel, en aan veerkracht. Men heeft, zooals de gouverneur der Molukken Visser in zijne Memorie van overgave zegt, den boom zoodanig gesnoeid en van zijne beste takken beroofd, dat hij thans niet dan weinige schrale vruchten meer afwerpt.

»De invoerhandel is thans voornamelijk in handen van Arabieren. Zij varen van Java op Amboina of zenden slechts de artikelen per stoomgelegenheid geconsigneerd aan hunne landslieden en agenten, welke zich tijdelijk te Amboina gevestigd hebben.

»Men klaagt thans te Amboina, dat de invoerartikelen, met uitzondering echter der lijnwaden, sedert de vrijverklaring der haven in prijs zijn gestegen, terwijl de uitvoerartikelen in prijs zijn gedaald. Deze toestand kan echter niet het gevolg zijn der vrijverklaring, en moet aan andere voorbijgaande oorzaken zijn toe te schrijven."

In 1860 schetste de heer van der Crab den toestand in niet gunstiger kleuren, hoezeer hij ten opzichte van de gedwongen teelt der specerijen

nog zeer verouderde begrippen aankleefde. Ook hij constateerde evenwel dat de openstelling der havens geen voldoend effect gesorteerd had. Hij schreef:

»De ingezetenen van Banda, die râschepen, eene bark en een schoener in bezit hadden, hebben zich in het jaar 1858 daarvan ontdaan, omdat hun de gelegenheid en de middelen rot reparatie ontbraken. Later schijnt de handels-vloot van Banda weder geboren te wezen; althans in 1860 lag een schoener ter reede, welke gezegd werd aan een Europeeschen koopman te Banda-Neira te behooren.

»Veel verandering is in de handelsopgaven niet te ontwaren; er wordt echter meer geklaagd over achteruitgang dan geroemd op het tegendeel; onder de redenen daarvan wordt opgegeven de geregelde stoomvaart, waardoor de in vroegere jaren in elken westmoesson van Java, Makasser en elders komende handelsvaartuigen van goede vrachten beroofd zijn en bij die meerdere concurrentie geen voordeel genoeg vinden in den verkoop van handelsgoederen en provisiën, die vroeger tot hooge prijzen van de hand gezet werden, doch thans geregeld met de stoombooten worden aangevoerd.

»Niet alleen te Banda, maar ook op de andere hoofdplaatsen in de Moluccos is hetzelfde verschijnsel waargenomen, waarbij ook nog komt dat de geregelde vaart aan elders gevestigde kooplieden schoone gelegenheid oplevert om met belangrijke facturen lijnwaden en andere artikelen rond te reizen en zoowel in het groot aan den handelaar, als in het klein aan den geringen man, hunne waren af te zetten, door welke wijze van handelen zij zich van bijna de geheele omzetting verzekeren.

»Voornamelijk zijn het de Arabieren van Soerabaja en Batavia en zelfs van Palembang, die aldus op gezette tijden wederkeeren en de behaalde winsten uitvoeren, ten nadeele der stoffelijke welvaart van de ingezetenen.

»Tracht deze of gene handelaar zijne goederen direct van Java te ontbieden uit het entrepôt, en dus geheel zonder rechten, alleen met vracht bezwaard, dan nog kan hij de mededinging met de rondreizenden niet volhouden, omdat dezen lichtelijk een groot deel vrachtvrij, als passagiersgoed, kunnen medevoeren, en overigens, meestal op Java, op vendutie, groote facturen beschadigde lijnwaden voor geringe prijzen opkoopen, waarvan het onbeschadigde gedeelte ruim genoeg is om énorme voordeelen te behalen.

»De schepen die rijst of steenkool naar de Moluccos brengen, zijn ook doorgaans het eigendom van, of worden gevoerd door Arabieren; van die gelegenheden wordt op dezelfde wijze tot den handel in lijnwaden enz. gebruik gemaakt, waartoe laadruimte genoeg overblijft.

»Dit zijn trouwens verschijnselen in den handel, die moeilijk te beletten zijn.

»Het voornaamste gebrek dat aan den handel in de Moluksche eilanden in den weg staat, is de ontstentenis van uitvoer-artikelen; zoowel te Banda als te Ambon, Ternate en Menado, wordt dit in meerdere of mindere mate gevoeld.

»Van de tot elk dier plaatsen behoorende eilanden wordt geene genoegzame waarde voor belangrijke uitbreiding van den handel verkregen; alleen in den verkoop van de noten en foelie te Banda, der nagelen te Ambon en der koffie te Menado zou verbetering te wachten zijn, maar tegen deze verandering van beginselen komen staatkundige en velerlei andere bedenkingen op." In deze laatste woorden hoort men nog eens weder den nagalm van het oude stelsel.

In het moederland deden zich voor de regeering in 1859 twee bijzondere omstandigheden op, die haar noopten de aandacht op den toestand der Molukken te vestigen, namelijk de toenemende daling van den prijs der kruidnagelen en de afschaffing der slavernij in Nederlandsch-Indië op 1 Januari 1860, bij art. 115 van het regeerings-reglement van 1854 bevolen, ten gevolge waarvan nadere voorzieningen omtrent de notenmuskaatteelt in de perken op Banda noodzakelijk werden. De Minister van Koloniën Rochussen erkende in het regeeringsverslag over 1856 en in de stukken, gewisseld over de wet tot vaststelling van het koloniaal batig slot over datzelfde jaar, dat het »overweging verdiende, of niet eene verdere wijziging van de verplichting tot levering van kruidnagelen in *alle opzichten* wenschelijk was," ook omdat zij voor het Gouvernement »geen voordeel meer" (lees: belangrijk verlies) opleverde. Wat Banda betreft, schreef de Minister:

»De ondergeteekende stemt toe dat de vrijverklaring der perkhoorigen (veelal genoemd perkslaven) tot ongelegenheid voor de perkeniers kan aanleiding geven. Evenwel moet niet voorbij worden gezien dat die arbeiders reeds nu, in aantal althans zoo al niet in bruikbaarheid, door de verdere daar aanwezigen, bannelingen en vrije arbeiders, overtroffen worden. Wat het Indisch Bestuur ten gevolge der in het verslag aangehaalde koninklijke machtiging verricht heeft, is tot dusver niet gebleken. Wel blijkt dat over de opheffing der perkhoorigheid met het plaatselijk bestuur en met het betrokken departement van algemeen bestuur in overleg is getreden, en dat de Gouverneur-Generaal, bij besluit van 17 Juli jl., den directeur der middelen en domeinen nader heeft aangeschreven om het noodige dienaangaande voor te stellen.

»Ook het gelijktijdig met de bovenbedoelde machtiging gevraagd advies over het denkbeeld om aan de perkeniers de vrije beschikking over een derde van het product te laten, is tot dusver niet ontvangen. Beide punten zijn den Gouverneur-Generaal, eenigen tijd geleden, nogmaals in herinnering gebracht.

»Het komt aan de Regeering zeer twijfelachtig voor, of de verkoop van specerijen bepaaldelijk in de Molukken, waar de mededinging bezwaarlijk zeer beduidend zou zijn, wel aanbeveling verdient. Zij ziet althans geene genoegzame aanleiding om de proef te nemen; vooral niet op een oogenblik dat de prijzen van dit artikel zeer gedrukt zijn en de in den handel aanwezige voorraad geacht wordt voor jaren genoeg te wezen."

De adviezen van de Indische regeering kwamen eerst in 1863 in, ten gevolge van het overlijden van den gouverneur der Molukken, Goldman, zoodat het bestuur in andere handen was overgegaan. Die adviezen steunden eenparig op de meening dat hervorming dringend noodzakelijk was en dat alle belangen die eischten.

De toestand op de onderscheidene Moluksche eilanden waar het monopoliestelsel nog werd gehandhaafd, was verschillend. Staan wij thans daarbij meer bijzonder stil en gaan wij na welke de belangen waren die de hervorming noodzakelijk maakten.

Er was een tijd, zegt Dassen, dat eenige kleine eilanden, bij Gilolo gelegen, ruim 3,600,000 ponden nagelen 's jaars leverden, terwijl later Hoewamohel met eenige der Ambonsche eilanden ten minste een vierde gedeelte, en nog later deze laatste zonder Hoewamohel bijna de helft van deze hoeveelheid opbrachten. In de laatste helft der vorige eeuw werd de productie van Amboina in goede jaren nog op 2,500 bahaars of bijna 1,400,000 ponden geschat; in 1770 bedroeg zij zelfs weder eens 2,200,000 ponden. Gaat men de opgaven na, in dit Tijdschrift vroeger door den heer de Serière en in de reeds vermelde reis van Dr. Bleeker medegedeeld, dan ziet men dat van 1675 tot 1855 meer dan honderd millioen ponden kruidnagelen door de bevolking van Amboina, de Uliassers, Haroeko, Saparoea en Noesalaut zijn geleverd. De gemiddelde opbrengst per jaar was 564,000 ponden; maar die opbrengst was zeer afwisselend: nu eens een millioen, dan weder anderhalf of zelfs twee millioen ponden, gevolgd door jaren waarin de oogst totaal mislukte en slechts enkele duizenden ponden opleverde. Bij de beoordeeling van de productie in vroeger tijd moet men tevens in aanmerking nemen, dat de teelt naar de behoefte door hongitochten en extirpatie beperkt werd. Daarentegen werd op andere tijden alles in het werk gesteld om eene zoo groot mogelijke opbrengst te verkrijgen. In onze eeuw daalde de gedwongen levering, die tot Amboina en de Uliassers beperkt werd, steeds meer en meer. Van 1818 tot 1826 beliep zij niet meer dan 280,000 Amst. ponden 's jaars. De

teelt releveerde zich vervolgens eenigermate: de oogst klom sedert dien tijd tot gemiddeld 350,000 Amst. ponden. Het jaar 1863 was schier voorbeeldeloos gunstig. Het overtrof zelfs 1846, toen Amboina en de Uliassers 869,727 pond leverden. In 1856, nogmaals een voordeelig jaar, had de oogst 617,250 ponden bedragen. Maar in 1863 werden 946,653 Amst. ponden verkregen, waarvan 168,544 in de afdeeling Amboina, 663,077 in de afdeeling Saparoea en Haroeko en 115,032 in de afdeeling Hila en Larike. Doch de oogst van 1862 had daarentegen slechts 85,104 Amst. ponden opgeleverd en die van 1864 mislukte weder geheel en al; hij bedroeg ongeveer $^1/_{10}$ gedeelte van de geringe productie van 1862.

Tal van proefnemingen zijn ten koste van de bevolking genomen om de cultuur weder op te heffen. Zoo heeft de heer de Serière ons medegedeeld 1), dat in 1826 en later de bevolking gedwongen werd, met ontzaglijke moeite en opofferingen, geregelde nageltuinen aan te leggen, met paggers omwald. Het bleek evenwel dat de zaak geheel verkeerd was aangelegd. De uitkomst die zich eerst na 9 à 10 jaren kon openbaren, toonde dat de boomen op de nieuwe wijze geplant, nagenoeg niets opleverden.

Tot het plukken behoort geoefendheid en vlugheid; er is zelfs, zooals alle Indische autoriteiten constateeren, gevaar aan verbonden. Wilde de bevolking, waarvan elk man jaarlijks, volgens de officiëele opgaven, 90 boomen te onderhouden had, de vruchten van langdurigen arbeid oogsten, dan moest zij in den pluktijd hulp zoeken. Wilde zij die vruchten terstond genieten, dan stond zij die aan opkoopers af en moest dit steeds met verlies doen.

De rapporten van *alle* autoriteiten komen daarop neder, dat de belooning voor langdurigen arbeid en inspanning ellendig was. »Al neemt men aan," schreef de Raad van Indië, »dat de werkzaamheden der nagelcultuur van ieder werkbaar man slechts ééne maand arbeid vorderen, dan vertegenwoordigt dit, volgens gouvernements-tarief, een loon van *f* 6. In de afdeeling Amboina krijgt hij voor zijne nagelen evenwel slechts *f* 4.80. In dienst van particulieren zou hij maandelijks een loon van *f* 10 trekken."

De heer Bleeker kwam tot nog veel ongunstiger resultaten. Hij berekent dat het loon op Amboina tot *f* 2.25 per man 's jaars daalt, terwijl het voor Saparoea in 1854 *f* 5.25 bedroeg. De Gouverneur der Moluksche eilanden, wijlen Jhr. C. F. Goldman, verklaarde in October 1855 aan den toenmaligen Gouverneur-Generaal, dat elk inlander *zes* maanden van het jaar aan den arbeid werd gesteld voor zoogenaamde heere- en negorijdiensten, waarvan *vier* maanden tegen eenig loon en

1) Zie dit Tijdschrift, nommer van Januari 1851, bl. 54.

de *twee* overige zonder eenige tegemoetkoming. En dan spreekt men nog van de luiheid van den Amboinees onder zulk een stelsel! Wat zou er van den Europeaan worden, bij dergelijke, eeuwen lang voortgezette afpersing, kwelling en dwinglandij? Men heeft niet alleen de bevolking gedwongen nagelen te telen, maar het belang der hoofden door percenten, hassilgelden genaamd, geprikkeld, en hun voor 't overige eene zoo onvoldoende bezoldiging toegekend, dat zij trachten moesten het tekortkomende van de bevolking door heere- en negorijdiensten te verkrijgen. Wij komen daarop beneden terug.

Intusschen was Amboina sedert lang een lastpost voor de schatkist geworden. In 1824, toen van der Capellen velerlei hervormingen invoerde, was reeds het doel van het monopolie- en extirpatie-stelsel verijdeld. De Molukken brachten het bloedgeld niet meer op dat de Compagnie daarvan verkreeg; integendeel was die bezitting een hevel voor de financiën van den Staat geworden. Dit is later verergerd, en toen in 1863 tot de hervorming besloten werd, was de toekomst bij behoud van de verplichte nagelcultuur nog dreigender. Alle officiëele gegevens bevestigen dit. De prijzen der nagelen daalden in Europa steeds meer en meer. De verkoopprijs per Amst. pond was:

in 1852	41 cent.	in 1858	24 cent.
» 1853	47 »	» 1859	24 »
» 1854	38 »	» 1860	24 »
» 1855	41 »	» 1861	20 »
» 1856	33 »	» 1862	23 »
» 1857	31 »		

In het regeeringsverslag over 1863 lezen wij: »Volgens de mededeelingen van het Indisch bestuur kwamen de kruidnagelen, wegens kosten van inkoop en procenten aan de hoofden, reeds op Ambon zelf het Gouvernement te staan op *f* 34.65 per pikol, terwijl de opbrengst hier te lande (na aftrek van de »onkosten van aanvoer en verkoop in Nederland," waaronder echter niet begrepen waren de kosten op het vervoer van Ambon naar Java) in 1856 was *f* 28.11$^{1}/_{10}$, in 1855 *f* 34.02$^{7}/_{10}$ en in 1854 *f* 31.25$^{9}/_{10}$. De berekening van *f* 34.65 per pikol is echter niet geheel volledig, zijnde daarbij niet in aanmerking genomen: de tractementen der 5 nagel-gecommitteerden en van nagel-mandoers en bedienden bij de pakhuizen, de uitgaven voor de vaste jaarlijksche geschenken aan de regenten, de kosten van transport naar Ambon van de nagelen uit de afd. Hila en Larike, kosten van goeniezakken enz.; welk een en ander, berekend over een gemiddelden oogst van 350,000 Amst. ponden, het kostende verhoogt tot *f* 37.36, zoodat, met inbegrip van de uitgaven voor het vervoer van Ambon naar Batavia, de pikol ter laatstgemelde plaats aan het Gouvernement komt te staan op plus minus *f* 40.

»Sedert 1851 is de netto opbrengst hier te lande, na aftrek als boven der kosten van aanvoer en verkoop, geweest als volgt: 1857 niets verkocht, 1858 *f* 16.49 $^{8}/_{10}$, 1859 niets verkocht, 1860 *f* 15.54 $^{2}/_{10}$; 1861 *f* 12.35 $^{3}/_{10}$, 1862 *f* 16.43 $^{6}/_{10}$ en 1863 *f* 16.12 $^{3}/_{10}$ per pikol." De lezer kan het resultaat trekken.

Toenemende verliezen waren te voorzien, werd het verouderde stelsel niet losgelaten. Het liet zich toch verwachten dat na weinige jaren, wanneer een zeer aanmerkelijk getal toen nog jonge boomen vruchten zou beginnen af te werpen, wellicht het dubbele der tegenwoordige productie ten inkoop zou worden aangeboden. De prijs, daarvoor aan de bevolking te voldoen, was voor geene verlaging vatbaar. Zoo luidde het eenparig advies van alle autoriteiten. Het hoogstwaarschijnlijk toenemend aanbod zou daarentegen den marktprijs steeds ter nederdrukken. Mochten de prijzen zich in één enkel jaar al een weinig releveeren, zooals in 1862 plaats had, er was geene enkele reden om aan te nemen, dat zij tot het vroegere winstgevende peil zouden terugkeeren. Op den duur viel op verlies en op toenemende schade voor de schatkist te rekenen.

Welke redenen konden er dus bestaan om het monopolie te handhaven? De inkoopsprijs was opgevoerd buiten verhouding tot de waarde van het product. Toch ontving de ingedeelde bevolking, die aan grondslavernij en een hatelijk politietoezicht onderworpen was, voor den arbeid slechts een uiterst karig loon, dat soms niet eens de kosten der hulp kon bestrijden, welke zij zich gedurende den pluktijd verschaffen moest. Niet zelden werd zij, vooral in de afdeelingen Amboina en Hila, van meer winstgevenden arbeid afgetrokken. Het kan geene bevreemding wekken, dat zij de kruidnagelteelt als een drukkenden en ondragelijken last beschouwde.

Ja, er waren nog enkelen, die uit gehechtheid aan verouderde traditiën, evenals de heer van der Crab, van meening waren, dat »de eer" van Nederland medebracht eene specerijmarkt te behouden ten koste van allerlei belangen, en die van »staatkundige redenen" spraken, die het behoud van de cultuur wettigden. Maar *alle* Indische autoriteiten, die sedert verscheidene jaren geraadpleegd waren, adviseerden eenparig: dat het belang van de zoolang verdrukte bevolking, evenzeer als dat van de schatkist, de opheffing van het monopoliestelsel dringend vorderde.

Daartoe werd dan ook besloten. Eene bevolking, die gedurende twee eeuwen ruim genoodzaakt was geworden zich toe te leggen op de teelt van een product, waarover de vrije beschikking haar ontnomen was, mocht echter niet plotseling aan zichzelve worden overgelaten. Haar moest tijd worden gegund om voor het product een nieuwen uitweg op te sporen. Zij moest andere middelen van bestaan kunnen zoeken en hare vrijheid

leeren gebruiken tot ontwikkeling van eigen kracht en werkzaamheid. Nadat zij steeds gedwongen was geweest zich, in het belang van het Europeesch bestuur, met de kruidnagelteelt bezig te houden en daaraan veel onvergolden arbeid ten koste te leggen, ware het onverantwoordelijk geweest haar op eenmaal bloot te stellen aan het verlies der vruchten van hare inspanning, alleen omdat de Staat in de teelt geen voordeel meer zag. Als overgangsmaatregel moest haar tijdelijk de gelegenheid worden gelaten de nagelen tegen den gewonen prijs aan het Gouvernement te leveren.

Maar ook de inlandsche hoofden moesten worden schadeloos gesteld voor het verlies der cultuurprocenten, die zij onder den naam van hassil- en pitis-gelden ontvingen voor de specerijen die aan het Gouvernement geleverd werden.

Daarentegen bestond reden om de afschaffing van het monopoliestelsel door eenig equivalent te vervangen, zelfs in het belang van de bevolking.

De voormalige Gouverneur Goldman had het denkbeeld aangegeven, de kruidnagelteelt door eene gedwongene cultuur der cacao te vervangen. Dit plan vond zeer terecht in Indië en Nederland afkeuring. De cacao slaagt zeker voortreffelijk in de Molukken. Reeds bestond die cultuur op Amboina; zij wordt daar door een in 1859 toegestaan crediet van *f* 100,000 aangemoedigd. In 1863 waren in de residentie 3 à 400,000 cacaoboomen geplant, op Amboina deels in negorijtuinen, deels in die van 11 bijzondere ondernemers, op Ceram in 2 particuliere tuinen. Men leert meer en meer de beste wijze van bereiding kennen. Reeds was de Ambonsche cacao een gewild artikel op de markt van Manilla. De uitvoer, die in 1857 10 pikols bedroeg, was in 1862 tot 174 pikols geklommen; en ofschoon die uitvoer in 1864 weder tot slechts 149 pikols daalde, werd voor enkele partijen de buitengewone prijs van *f* 120 per pikol betaald. Maar wilde men gedwongen cultuur van dit product invoeren, dan zou de dwang der inlandsche hoofden, met al de daaraan verbonden misbruiken, worden bestendigd, zelfs al liet men de bevolking de vrije beschikking over het product. Niet eene gewijzigde toepassing, maar eene geheele verandering van stelsel was noodig, zoo men de bevolking uit haar diep verval wilde opheffen.

Het Indische bestuur stelde voor de bevolking aan eene belasting in geld te onderwerpen. De kruidnagelteelt zou vermoedelijk door enkelen, misschien door velen worden verlaten. Daarvan was eene vermindering der productie, en diensvolgens wellicht eenige verbetering van den prijs te verwachten. Nieuwe bronnen van welvaart konden met doelmatige leiding en aanmoediging van overheidswege geopend worden. Vooral het vervaardigen van kruidnagelolie, de teelt van notenmuskaat die vroeger ook op Amboina gebloeid had, en die van cacao kwamen

daarbij in aanmerking. De bevolking, van dwang bevrijd en daardoor in gunstiger toestand gebracht, mocht wel eenige bijdragen leveren ten behoeve van den Staat. Verschoonde men haar van alle opbrengsten, zij zou zonder grond boven andere inlanders begunstigd worden en er zou een toestand ontstaan die voor het Gouvernement op den duur niet houdbaar was.

De denkbeelden omtrent eene belasting liepen evenwel uiteen. Een der Gouverneurs, de heer Goldman, had zich tegen elke belasting in geld verklaard; zijn opvolger, de heer André Wiltens, wilde daarentegen de heffing tot *f* 10 per jaar voor elk huisgezin opvoeren, maar de afkondiging der belasting vijf jaren aan het eerste jaar der invordering laten voorafgaan. De Raad van Nederlandsch Indië wenschte een middenweg in te slaan en zijn advies vond algemeenen bijval. Dat advies stemt overeen met de zienswijze van den heer Bleeker, jaren te voren uiteengezet. De belasting moest tot *f* 5 per gezin klimmen, maar slechts trapsgewijze tot dat bedrag worden opgevoerd.

Het jaar 1863 was een heuglijk jaar voor de bevolking van de Molukken. De Regeering kondigde eindelijk verordeningen af, waardoor de verplichte teelt en levering van kruidnagelen voor Amboina met 1 Januari 1864 werd opgeheven.

Als overgangsmaatregel werd echter bij de daartoe betrekkelijke ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van 2 December 1863 (*Indisch Staatsblad* n°. 169), ingevolge de daartoe verleende machtiging des Konings, bepaald, dat uiterlijk tot ultimo December 1868 de kruidnagelen van hen, die ze kwamen aanbieden, nog tegen den ouden prijs door het Gouvernement zouden worden aangenomen. Aan de inlandsche hoofden werd voor het verlies van cultuurprocenten, welke zij onder den naam van hassil- en pitis-gelden genoten hadden, vooreerst en in afwachting van nadere regelingen, eene vergoeding in geld verzekerd, gelijkstaande aan het gemiddelde door hen in de laatste 10 jaren ter zake genoten.

Daar bij het bekend worden dezer regelingen op Amboina in de laatste dagen van 1863, de oogst, die eerst omstreeks het einde van Maart des volgenden jaars zou afloopen, nog in vollen gang was, en eene gedeeltelijke aanneming van het product tot onregelmatigheid en verwarring in de administratie zou geleid hebben, werd, onder nader verleende goedkeuring, ook nog gedurende het eerste kwartaal van 1864 het toen geleverde product op de oude voorwaarden, dat is met toekenning van hassil- en pitis-gelden aan de hoofden, in ontvangst genomen.

Daarentegen werd eene belasting in geld aan de bevolking opgelegd. De negorijbevolking zou onderworpen zijn aan eene rechtstreeksche heffing, in te gaan met 1 Januari 1864, van *f* 1.— per huisgezin, die vervolgens jaarlijks met eene gelijke som zou verhoogd worden, totdat zij met

Januari 1868 op *f* 5.— per gezin gebracht was. De heffing heeft echter in 1864 nog niet kunnen plaats hebben, wegens den tragen gang der officiëele correspondentie, over de te maken verordeningen gevoerd. Eerst in het *Indisch Staatsblad* voor 1865, N°. 42, komen de bedoelde verordeningen voor, met bepaling, dat zij gerekend worden in werking te zijn getreden met 1°. Januari 1865. Intusschen zou de belasting voor dat jaar al dadelijk worden geheven tot een bedrag van *f* 2.— per gezin, even alsof zij reeds in 1864 ware ingevoerd.

Zoo daagde dan voor Amboina het tijdstip, waarop de bevolking bevrijd werd van een juk, dat een smet was op den naam van Nederland. Zoo werd dan eene betere toekomst voorbereid en in waarheid de slavernij in Nederlandsch-Indië opgeheven; want het specerij-monopolie, ook van de ergerlijke misbruiken van vroeger ontdaan, was niets anders en niets beters.

BOEKAANKONDIGING.

Mémoire Bibliographique sur les Journaux des Navigateurs Néerlandais, réimprimés dans les collections de de Bry et de Hulsius, et dans les collections Hollandaises du XVII. *siècle, et sur les anciennes éditions Hollandaises des Journaux de Navigateurs Étrangers, la plupart en la possession de Frederik Muller à Amsterdam. Rédigé par P. A. Tiele, conservateur à la bibliothèque de l'Université de Leide. Amsterdam, Fr. Muller,* 1867.

Inventaris der Verzameling Kaarten, berustende in het Rijks-Archief. Uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken [*door P. A. Leupe*]. *Eerste gedeelte. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff,* 1867.

In deze beknopte aankondiging voeg ik twee werken bij elkander, die, ofschoon slechts van ter zijde of gedeeltelijk tot Nederlandsch Indië betrekking hebbende, toch voor hem die naar de kennis der geschiedenis en geographie van den Indischen Archipel streeft, van zeer groot gewicht zijn. De historicus en de geograaf kunnen de hulp van den bibliograaf en archivaris niet ontberen. De taak die zij te vervullen hebben, is te uitgebreid, te omvattend, dan dat het mogelijk zou zijn daaraan met eenig gunstig gevolg te arbeiden, indien zij niet slechts het gebouw uit de beschikbare bouwstoffen hadden op te trekken, maar nog bovendien in het bosch en in de steengroeven moesten gaan om de boomen en steenblokken bij elkander te zoeken en te keuren, die als bouwmateriaal moeten dienen. Tot die boomen en steenblokken waarmede de beoefenaar van de geschiedenis en aardrijkskunde van onze Indiën bouwen moet, behooren een groot deel der boeken en kaarten die ons de heeren Tiele en Leupe in de bovenvermelde werken doen kennen. Het werk dat zij te verrichten hadden was omvangrijk, moeilijk en nuttig; juist nuttig omdat het zoo moeilijk en omvangrijk is. Want zulke hulpmiddelen als zij geleverd hebben, zijn voor den historicus en geograaf even onmisbaar, als

het hun in den regel onmogelijk zal zijn ze zichzelven te verschaffen, zal de voorstudie niet al den tijd weg nemen, die aan de eigenlijke taak behoort. Verdeeling van den arbeid is hier gebiedend noodzakelijk.

De bibliographie is in Nederland, ofschoon zich in de laatste jaren vele teekenen van beterschap hebben voorgedaan, een treurig verwaarloosd vak. Ik geloof niet dat er in het beschaafde Europa eene tweede natie gevonden wordt die hare literatuur zoo weinig kent, en bij welke zoo weinig zorg gedragen wordt om de beoefenaars der wetenschap voor te lichten omtrent hetgeen hun de «Fundgruben" der eigene letterkunde kunnen opleveren, als de onze. En dit geldt zelfs van het beste en belangrijkste dat onze literatuur bezit. Geene natie heeft het van de laatste jaren der 16de tot de eerste der 18de eeuw de Nederlandsche afgewonnen in het aantal en de belangrijkheid der reistochten, ondernomen om in het belang van handel en scheepvaart de kennis van landen en volken te vermeerderen. Welk eene lange reeks van eerbiedwekkende namen en herinneringen rijst voor onzen geest, wanneer wij aan die grootsche en heldhaftige ontdekkingsreizen denken, ondernomen met zoo geringe hulpmiddelen en met zoo schitterende uitkomsten volbracht! De tallooze namen door onze ontdekkers aan zoovele kusten en eilanden, baaien en straten, kapen en rivieren gegeven, mogen van de hedendaagsche kaarten grootendeels verdwenen zijn, het ware onze plicht geweest, een plicht van dankbaarheid en piëteit, om die namen te bewaren en zooveel mogelijk te handhaven; maar het is een plicht waaraan wij daarom vooral ongedachtig zijn geweest, omdat wij zelven die namen niet meer kenden, omdat wij nooit meer die journalen en kaarten inzagen die van zooveel ijver en heldenmoed in de bevordering van geographische kennis getuigen, omdat wij zelfs met hun bestaan onbekend waren. En wie thans de behoefte gevoelt om, bij zijne historische en geographische nasporingen, met de hulpmiddelen bekend te worden door die oude reizigers geleverd, waar zal hij licht vinden omtrent hetgeen daarvan is uitgegeven of nog in het stof der archieven rust, omtrent de oudste uitgaven, en de latere die het best den oorspronkelijken tekst teruggeven, omtrent de kaarten waardoor die noeste beploegers der zee voor anderen hebben veraanschouwelijkt wat zij opgenomen en gepeild en berekend hebben? Wij zijn aan de heeren Tiele en Leupe warmen dank schuldig dat zij een begin hebben gemaakt om te doen wat tot dusverre zoo schromelijk was verwaarloosd, al is het dan ook nog niet meer dan een begin.

Ik herhaal het, de werken die ik hier aankondig hebben niet uitsluitend tot Nederlandsch Indië of den Indischen Archipel betrekking. Het werk van den heer Tiele spreekt van reizen naar alle oorden en alle hemelstreken; de kaarten in dit eerste gedeelte van het werk van den

heer Leupe beschreven, zijn de land- en zeekaarten van alle landen buiten ons rijk in Europa, die, hetzij gedrukt of in manuscript, op het »rijks-archief" voorhanden zijn, terwijl in het tweede gedeelte de kaarten van Nederland zullen volgen. Men zou kunnen meenen dat de aankondiging dier werken in het »Tijdschrift voor Nederl. Indië" minder eigenaardig is. Maar wie zoo oordeelde zou uit het oog verliezen, dat de Indische Archipel wel op verre na niet het eenige deel van den aardbodem is dat door onze reizigers en cartographen is onderzocht, beschreven en afgebeeld, maar dat zij toch daarop een zeer groot en gewichtig deel van hun arbeid hebben geconcentreerd, en dat voor hem die thans nog de geschiedenis en de geographie van Nederlandsch Indië grondig wil beoefenen, de kennis der hulpmiddelen die zij ons verschaft hebben, ten eenenmale onontbeerlijk is. Wie meenen zou dat hij voor de juiste kennis onzer vroegere betrekkingen tot den Indischen Archipel hetzij aan de oudere werken van Valentijn of Dubois, hetzij aan de nieuwe van van Kampen of Lauts genoeg had; wie gelooven kon dat nu wij den grooten Atlas van Nederlandsch Indië van Melvill van Carnbée en Versteeg bezitten, wij de kaarten in vroeger tijd ontworpen, kunnen ontberen; hij zou in eene schromelijke dwaling verkeeren. De geschriften van den heer van der Chijs over de *Stichting der O. I. Compagnie* en *de Nederlanders te Jakatra*, van den heer van Dijk over *Neêrlands vroegste betrekkingen met Borneo*, *den Solo-archipel*, *Cambodja*, *Siam en Cochin-china*, en van den heer de Jonge over *de Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, zijn daar om te bewijzen dat, althans wat die gedeelten betreft, de geschiedenis van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel nog te schrijven was toen zij de pen daarvoor opnamen, en geven ons de zekere overtuiging dat zij, wat de overige gedeelten betreft, en als geheel, nog altijd te schrijven is en door vlijtig onderzoek van verwaarloosde en vergeten bronnen ten eenenmale moet worden gereconstrueerd. En wat die oude kaarten betreft, het is er zeer verre vandaan dat onze tegenwoordige kennis van land en water van den Indischen Archipel zoo uitgebreid en zoo nauwkeurig is, dat de raadpleging dier vroegere hulpmiddelen nu geheel overbodig zou zijn geworden. Een merkwaardig bewijs daarvan is in 1865 door het Koninklijk Instituut van taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië gegeven, toen het in zijne werken, als bijlage tot de *Reistochten in de afdeeling Gorontalo* van den heer C. B. H. van Rosenberg, eene kaart van *de Bocht van Tomini*, *beseylt met den hoeker »de Brandtgans" in* 1682, in het licht gaf, die, zooals uit de toelichtende memoriën van de heeren Leupe en Obreen ten duidelijkste blijkt, een veel meer gevorderde kennis van dat vaarwater vertegenwoordigt, dan waarvan ook de beste der bekende kaarten van nieuweren oorsprong blijken draagt.

Maar die kaart behoort juist tot de belangrijke verzameling op 's Rijks Archief aanwezig, waarvan wij nu de nauwkeuriger kennis aan den heer Leupe verschuldigd zijn.

Ik zal na deze algemeene opmerkingen over elk der beide aangekondigde werken nog in eenige nadere bijzonderheden treden, om de inrichting daarvan wat nader te doen kennen en dus over het nut dier werken te beter te doen oordeelen.

Het zal den meesten die zich met de geschiedenis en aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië bezig houden, wel gaan zooals mij, dat zij de oude Nederlandsche en vreemde reizen die tot de kennis van dat deel der wereld kunnen bijdragen, hoofdzakelijk slechts kennen uit eenige dier menigvuldige verzamelingen van reisverhalen, die in Duitschland, Engeland, Frankrijk of de Nederlanden zijn in het licht gegeven. De verzameling van Isaäc Commelin, bekend onder den naam van »Begin en voortgang der Oostindische Compagnie" (2 Deelen, 1646), die der »Gedenkwaardigste Zee- en Landreizen naar Oost- en West-Indië" van den Leidschen boekhandelaar Pieter van der Aa (28 Deelen, 1706—1707), de »Historische beschrijving der reizen," naar het Engelsch en de Fransche vertaling van den Abt Prevost" (21 Deelen, 1747—1767), en de »Nederlandsche reizen ter bevordering van den Koophandel." (14 Deelen, 1784—1787), zijn in ons vaderland zeker wel de meest bekende van deze verzamelingen. Minder bekend zijn de collecties of reeksen van reizen uitgegeven door Cornelis Claesz, Marten Heubeldinck, Joost Hartgers en Gillis Joosten Saeghman, die allen in den loop der 17de eeuw in ons vaderland het licht zagen; maar door geheel Europa bekend en beroemd, ofschoon uiterst zelden volledig voorkomend, zijn daarentegen de verzamelingen van reizen van verschillende natiën, die door J. J. en J. T. de Bry te Frankfort, in eene Latijnsche en eene Hoogduitsche uitgave, en door Levinus Hulsius te Neurenberg in Hoogduitsche vertalingen zijn uitgegeven, en waaronder ook een groot deel der merkwaardigste Nederlandsche reizen zijn opgenomen. De verzameling der de Bry's verscheen in twee reeksen, waarvan de eerste, bekend onder den naam van de »groote reizen," de tochten naar Amerika bevat, en van 1590 tot 1634 in het licht kwam, terwijl de tweede reeks, de reizen naar het Oosten en het Noorden bevattende, en onder den naam van de »kleine reizen" bekend (alleen omdat het formaat dezer reeks wat kleiner is), van 1598 tot 1628 werd uitgegeven; de verzameling van Hulsius, die gedeeltelijk weder dezelfde stukken bevat, verscheen van 1598—1640.

De heer A. G. Camus, die in 1802 een »Mémoire sur la collection des grands et petits voyages" van de Bry in het licht gaf, deed reeds destijds opmerken dat deze verzameling wat de vertaling der oorspronkelijke berichten betreft, veel te wenschen overlaat, en dat het van groot

belang is voor ieder die de geschiedenis van de reistochten der 16de en 17de eeuw wil bestudeeren, om de oorspronkelijke uitgaven te raadplegen. In de verzameling van Hulsius zijn, volgens den heer Tiele, de vertalingen voor een deel met wat meer zorg vervaardigd, maar de meesten laten evenveel of zelfs noch meer te wenschen over. Ongelukkigerwijze zijn de oorspronkelijke uitgaven, vooral van de vroegste Hollandsche reizen, zeer zeldzaam geworden, en vindt men nergens in onze boekerijen eene eenigermate volledige verzameling. De heer Frederik Muller te Amsterdam, die zich sedert 15 jaren met die oude reisverhalen heeft bezig gehouden, is er allengs in geslaagd zich verreweg het grootste gedeelte te verschaffen, en het is aan zijne volhardende pogingen toe te schrijven, dat thans voor de eerste maal eene bibliographische beschrijving dier merkwaardige overblijfselen het licht kan zien.

Nadat de heer Muller in 1852 eigenaar was geworden van een volledig exemplaar der reizen door Cornelis Claesz. uitgegeven, maar al spoedig bemerkt had dat het onmogelijk was zich met de bestaande hulpmiddelen over deze en dergelijke verzamelingen voldoende inlichtingen te verschaffen, liet hij in December 1854 eene lijst afdrukken van al de oude reizen die hij tot dusverre had ontdekt, en hij zond die lijst, vergezeld van eene reeks van vragen, aan een aantal bibliothecarissen, bibliographen en geleerden. Het gelukte hem echter niet eenig bewijs van belangstelling hetzij in Nederland, hetzij in het overige van Europa uit te lokken. Alleen de heer James Lenox te Nieuw-York gaf een schat van aanteekeningen ten beste, waarvoor zijne eigene rijke bibliotheek hem de meeste bouwstoffen leverde 1). Hierdoor aangemoedigd liet de heer Muller in 1858 eene lijst van 122 geschriften tot dit onderwerp betrekkelijk in het weekblad »de Konst- en Letterbode" afdrukken, terwijl hij in October 1859, als een supplement op zijne Neêrlandsch-Russische bibliographie, het plan van het tegenwoordig werk uiteenzette. Destijds was hij voornemens zelf het werk te redigeeren, doch opgekomen verhinderingen deden hem ten slotte de taak aan den heer Tiele opdragen, die zich daarvan op hoogst verdienstelijke wijze gekweten heeft.

Daar de heer Camus bij de samenstelling van zijn »Mémoire" de oorspronkelijke Hollandschc reizen die thans in het bezit zijn van den heer Muller, voor een groot gedeelte niet kende en er dus in zijne opgaven groote gapingen bestaan, was het plan van de heeren Muller en Tiele om in de eerste plaats die gapingen aan te vullen; doch zonder alles te herhalen wat reeds door Camus was opgemerkt, wilden zij toch tevens

1) De heeren Muller en Tiele hebben de bijzondere verdiensten van den heer Lenox dankbaar erkend door het werk aan hem op te dragen.

hunne mededeelingen over de oude Hollandsche reizcn die in de verzamelingen van de de Bry's voorkomen, uit bibliographisch oogpunt geheel volledig maken. Opgaven van den inhoud geeft dus dit werk alleen voor zooverre zij bij Camus ontbreken; maar de lijst der oude uitgaven is zoo compleet mogelijk. Doch er zijn nog een aantal Hollandsche reizen der 16de en 17de eeuw, die in het werk der de Bry's geheel ontbreken en niet minder belangrijk zijn. Eenige kwamen voor in de verzameling van Hulsius, en deze werden nu aan een soortgelijk onderzoek onderworpen. Ook hier was de weg reeds eenigszins gebaand door A. Asher's »Essay en the collection of Hulsius," maar ook hier was voor de Nederlandsche reizen niet minder te doen overgebleven.

De verzamelingen van de de Bry's en Hulsius vormen dus den grondslag van het werk van den heer Tiele, en het was zijne oorspronkelijke taak de Hollandsche origineelen te doen kennen die in vertaling of uittreksel in genoemde verzamelingen voorkomen, de verschillende uitgaven, omwerkingen en andere vertalingen dier origineelen op zich zelf en in hare filiatie te beschrijven, en de meerdere voortreffelijkheid der origineelen in vergelijking met de bewerkingen van de de Bry's en Hulsius te doen uitkomen. Doch de studiën van de Heeren Muller en Tiele hadden hen natuurlijk ook volkomen te huis gemaakt in de Hollandsche verzamelingen die zij met de genoemde Duitsche moesten vergelijken. In deze vonden zij nog een aantal reisverhalen, door de de Bry's en Hulsius geheel ter zijde gelaten, en veelal niet minder belangrijk dan de door hen opgenomene; waarom ze ook op eene volledige bibliographische behandeling voorzeker niet minder aanspraak hadden. Daarom wordt in het werk van den heer Tiele, de bibliographische behandeling der Hollandsche reizen die bij de de Bry's en Hulsius voorkomen, aangevuld met die van alle Nederlandsche reizen opgenomen in de verzamelingen van Claesz., Heubeldinck, Commelin, Hartgers en Saeghman, d. i. in alle Nederlandsche verzamelingen ouder dan de achttiende eeuw. Eindelijk worden ook nog op denzelfden voet de Hollandsche uitgaven besproken van die vreemde reizen die in de collecties van de de Bry's voorhanden zijn. In het algemeen moet echter worden opgemerkt, dat de bibliographische mededeelingen omtrent al deze reizen niet verder gaan dan tot den aanvang der achttiende eeuw, en dat geene reizen zijn opgenomen die in het geheel niet in de tot basis van den arbeid dienende verzamelingen gevonden worden. De oudere slechts afzonderlijk voorkomende reisverhalen, de latere reizen en de verzamelingen sedert den aanvang der 18de eeuw ontstaan, zullen, nevens eenige bijvoegselen op het reeds geleverde, de stof voor een tweede werk uitmaken, waarmede de heeren Muller en Tiele zich thans bezig houden.

Het geheele werk dat wij thans aankondigen is in vier afdeelingen

gesplitst. De eerste geeft eene beschrijving van de zeven verzamelingen, t. w. van de de Bry's, Hulsius, Claesz., Heubeldinck, Commelin, Hartgers en Saeghman. Wat over de beide eerstgemelde verzamelingen gezegd wordt, bepaalt zich tot eenvoudige optelling der daarin voorkomende reisverhalen. Over de schrijvers zelven, over de aanleiding tot hunne verzamelingen, over het plan daarbij gevolgd, over de dubbele (Latijnsche en Hoogduitsche) uitgave der verzameling van de de Bry's en de onderlinge verhouding dier beide teksten, wordt niets of alleen hier en daar in den loop van het werk incidenteel een woord gezegd. De heer Tiele schijnt te hebben aangenomen dat zijne lezers met de geschriften van Camus en Asher over de de Bry's en Hulsius gemeenzaam zouden bekend zijn, en geeft zich dus niet de minste moeite om deze uitgevers bij zijne lezers te introduceeren. Dit zouden wij wel anders gewenscht hebben. Trouwens over de Hollandsche verzamelaars vernemen wij niet veel meer.

De tweede afdeeling, die de Hollandsche reizen in de verzamelingen van de Bry en Hulsius bevat, is in drie sectiën gesplitst, t. w. *a.* de verzameling der groote reizen van de Bry, *b.* die der kleine reizen, *c.* die van Hulsius. De derde afdeeling behandelt de reizen uit de Hollandsche verzamelingen der 17de eeuw, de vierde de Hollandsche uitgaven van de vreemde reizen voorkomende bij de Bry.

Er bestaan dunkt mij groote bezwaren tegen een zoodanig plan, waarbij iedere volgende afdeeling als het ware een supplement is op de vorige, en de plaats waarop de verschillende reizen voorkomen noch naar tijdsorde, noch naar de orde der bereisde landen is geregeld, maar alleen afhangt van hare toevallige opneming in eene vroegere of latere collectie. De orde der verzamelingen is geene wezenlijke orde. De opneming der reizen daarin is van toevallen of gelegenheden afhankelijk geweest; men heeft daarin geene vaste regelen gevolgd en ook niet kunnen volgen. Het kan niet missen of de heeren Muller en Tiele hebben zelven deze bezwaren gevoeld; het blijkt trouwens ten duidelijkste uit de volgende woorden der voorrede die de heer Muller aan het werk heeft toegevoegd:
»»On pourra m'objecter," disais-je en 1859, et j'aime à réproduire ici »ces paroles, »qu'il eût été plus convenable de composer avec ces an»»ciennes éditions hollandaises un travail à moi, entièrement indépen»»dant des collections des De Bry et fondé, je suppose, sur l'ordre »»chronologique dans lequel les différents voyages ont paru. Je me »»permettrai cependant de faire observer que le plan actuel présente un »»triple avantage: il m'autorise à m'étendre sur toutes les éditions de »»nos anciens voyages sans exception, à les compléter au moyen des »»anciennes éditions hollandaises de voyages étrangers, et à renvoyer »»tacitement le lecteur à un livre aussi généralement connu que l'est la

»»collection des de Bry."" Met hetgeen hier de heer Muller ten voordeele van het gevolgde plan aanvoert, kan ik niet recht vrede hebben. Het laatste punt was een voordeel voor den bewerker, maar is het niet voor den gebruiker; want, zooals ik reeds opmerkte, het werk der de Bry's, hoe bekend ook, is zeldzaam en weinigen kunnen er over beschikken. Waarom bij eene chronologische orde der reizen de vermelding der uitgaven niet even volledig had kunnen zijn, is mij niet duidelijk. Dat de enkele vreemde reizen in dit werk ter sprake gebracht, niet wel naar tijdsorde tusschen de Hollandsche konden worden ingevoegd, erken ik; maar waarom konden zij niet in een aanhangsel behandeld worden? Het vierde gedeelte van het werk doet zich ook nu meer als een soort van aanhangsel voor. Het beste wat, mijns inziens, ten voordeele van het gevolgde plan had kunnen gezegd worden is dit, dat eene chronologische behandeling wellicht grootere volledigheid in de opsomming aller Nederlandsche reizen gevorderd had, dan thans nog bereikbaar is. Het volgen van de orde der verzamelingen leidde tot eene betrekkelijke volledigheid, en vergunde te zwijgen over hetgeen nog niet onderzocht was. Die vorm was de gemakkelijkste voor den bewerker en gaf hem gelegenheid om nu reeds een schat van wetenswaardige zaken mede te deelen, die hij misschien nog lang had moeten terughouden, indien hij naar eene volledige chronologische lijst had gestreefd. Ik heb reeds gezegd dat eigenlijk in dit werk supplement op supplement wordt gestapeld; eene latere voortzetting kan op dezelfde wijze voortgaan, en men zal niet licht recht hebben den schrijver onvolledigheid te verwijten; hij zal zich steeds de deur tot voortzetting en aanvulling kunnen openhouden.

Maar wat alles afdoet en mijne kritiek op dit punt eigenlijk ontwapent, is dat de voortreffelijke registers aan het werk toegevoegd, alle bezwaren die tegen zijn vorm kunnen gemaakt worden bij het gebruik doen wegvallen. Op de gewone inhoudsopgave volgt namelijk in de eerste plaats eene chronologische lijst van alle Nederlandsche reizen in het werk behandeld, met aanwijzing der bladzijde waarop zij ter sprake worden gebracht; dan volgt eene lijst van alle verschillende uitgaven in het werk vermeld, met doorloopende nommers tot een getal van 322 voorzien; en eindelijk eene zeer nauwkeurige Alphabetische lijst van al de namen van reizigers, schrijvers en uitgevers waarover in het werk is gehandeld. Wie met deze hulpmiddelen niet met een oogopslag ontdekken kan waar in dit boek te vinden is wat hem kan dienen, voor hem worden zulke boeken niet geschreven.

Ik had deze aankondiging reeds lang geschreven, toen mij »de Nederlandsche Spectator" van 25 Januari in handen viel, waarin dit werk door Dr. A. v. d. Linde wordt beoordeeld. Die schrijver is van oordeel dat alleen de geographie tot richtsnoer bij de rangschikking der stof had

moeten verstrekken. Dit ware doenlijk als al de reizen naar eenig bepaald gedeelte van den aardbodem waren gericht geweest, maar daar de meeste reizigers op hunne tochten vele ver van elkander verwijderde landen aandeden, zie ik niet hoe zulk eene rangschikking naar geographische orde mogelijk zou zijn. Maar de chronologische orde komt mij ook daarom verkieslijk voor, omdat de oude reizen thans nog veel meer waarde voor de geschiedenis dan voor de geographie hebben.

Het tweede werk door mij aangekondigd kan met minder woorden beschreven woorden. Behalve eene belangrijke inleiding van den heer Leupe, die vooral bij de zorg der Oost- en West-Indische Compagniën voor de cartographie en het belang der op last dier maatschappijen vervaardigde kaarten stilstaat, en een goed ingerichten bladwijzer, heeft het geheel den vorm van tabellen, van welke de eerste kolom eene korte beschrijving van iedere kaart geeft, de tweede aanwijst door wien en wanneer iedere kaart is vervaardigd, met aanduiding tevens of, en zoo ja, door wien en wanneer zij is uitgegeven. In eene derde kolom zijn aanmerkingen geplaatst. Van iedere kaart wordt de titel zooveel mogelijk opgegeven zooals hij op de kaart zelve voorkomt; voorts de schaal, indien die is aangeteekend, met herleiding tot Nederlandsche maat, en eindelijk de grootte van iedere kaart. De eerste 12 bladzijden dier tabellen zijn gewijd aan de zee-atlassen der verzameling, die, volgens den heer Leupe, niet zoo volledig zijn als het behoorde, maar waaronder zeldzame uitgaven worden aangetroffen. De enkele kaarten, waarvan de beschrijving dan volgt, zijn doorloopend genommerd tot een getal van 2175. N°. 1—740, beschreven blz. 13—113, zijn zee-, kust- en rivierkaarten; N°. 741—2175, behandeld blz. 114—309, zijn landkaarten en plans. Van de eerste kategorie zijn N°. 339—499, van de tweede N°. 1135—1358 uitsluitend aan den Indischen Archipel gewijd. Er zijn onder deze kaarten ook vele gedrukte en enkele onuitgegevene van deze eeuw, maar verreweg het grootste gedeelte is uit den tijd der Oost-Indische Compagnie, terwijl eenige tot de vroegste tijden van het bestaan van dat handelslichaam opklimmen.

Men zal uit deze beschrijving van de aangekondigde werken gereedelijk kunnen opmaken dat de beoefenaars der geschiedenis en geographie van Nederlandsch-Indië aan de heeren Tiele en Leupe warmen dank schuldig zijn voor de voortreffelijke wijze waarop zij hen omtrent vele hoogstgewichtige bronnen voor hunne studie hebben ingelicht. Het vervolg der taak van den heer Leupe zal niet meer tot ons bestek behooren, maar de voortzetting van den arbeid van den heer Tiele zien wij met bijzondere belangstelling te gemoet.

P. J. V.

Verslag over het Jaar 1866, *zamengesteld door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia. Bruining en Wijt te Batavia*, 1867.

't Is een koude winterdag waarop ik mij tot het schrijven dezer aankondiging neêrzet. Daar buiten ligt een vaal lijkkleed uitgespreid over de toch niet zeer opwekkelijke natuur van Amstels omstreken, en boom en struik staan half dommelend gebukt onder den zwaren last, dien de laatste sneeuwstormen hun hebben opgelegd. Hoewel ik een ruim uitzicht voor mij heb, nu ik aan een der uiteinden woon van de zich toch eindelijk ook eens flink uitzettende hoofdstad, zoo ontwaart mijn oog toch niets wat mij opvrolijkt. Overal stilte, overal dood bijna. Alle arbeid in de open lucht is gestaakt, de vogels zijn naar weldadiger streek gevlucht, het vee staat in den warmen stal, en de enkele mensch die zich nog hier en daar vertoont, verhaast blijkbaar zijne schreden om toch maar zoo spoedig mogelijk uit de groote ruimte daar buiten, te komen in de enge maar koesterende ruimte daar binnen. Want daar wachten hem licht en warmte, terwijl het twijfelachtig geschemer der zon, die alleen nu en dan de aarde nog met een enkelen straal schijnt te willen begenadigen, als ten bewijze, dat ook zij huiverig is zich in dien kouden dampkring te wagen, hem in- en uitwendig als doet verstijven.

Hoe behagelijk is 't dan in het stille woonvertrek. Vrolijk knettert en flikkert daar voor mij het heldere steenkolenvuur en dartel dansen de wispelturige vlammen rondom het stevig beukenblok, als wilden zij het dwingen om de koesterende warmte terug te geven waarin het zomer op zomer gerijpt is. Gezellig schikken de leden van het gezin zich dan om den verkwikkelijken haard, of men zet zich met een werkelijk gevoel van welbehagen aan de met boeken rijk beladen schrijftafel. De Rijn- of Alpenreis van den jongsten zomer levert dan overvloedige stof tot aangename gesprekken, of men neemt met ingenomenheid kennis van 't geen landgenoot of vreemdeling ons door den druk wenschen mede te deelen. En dan gevoelen wij Noordelijken zoo ten volle, dat de korte zomer voor ons de tijd is van uitspanning, de lange winter daarentegen de tijd van inspanning, van werken. Evenzeer als ons gestel de koû noodig heeft tot versterking onzer zenuwen, zoo hebben wij den winter noodig voor onzen arbeid. Wat wij onder koesterende zonnewarmte ons tot taak stelden, moeten wij aan den warmen haard volbrengen. Maar waar de eerste levensbehoeften van den mensch, licht en warmte, hem niet dan op kunstmatige wijze bij dien arbeid kunnen verstrekt worden, daar is 't geen wonder dat die arbeid ook de blijken draagt onder zulke kunstmatige voorwaarden te zijn tot stand gebracht en dat hij allicht iets doods, iets gewrongens verkrijgt.

Hoe geheel anders is dat alles in het zonnige Oosten. Daar is de natuur altijd even vrolijk en lachend, even weelderig en rijk. Gaat ook daar de warmte zich gedurig aan dezelfde overdrijving te buiten als de koude bij ons, welnu, dan biedt het middaguur eene heerlijke gelegenheid aan tot rust, waarin men nieuwe krachten wint voor herleven in den koeleren avond. En waar het oog zich voortdurend mag verlustigen in de tot overdaad toe rijke natuur, daar moet het hart wel tintelen van levensvreugd en zelfs een dartelen gloed werpen op alles wat de mensch aldaar denkt en werkt.

Aan warmen haard de stem uit dat zonnige Java aan te hooren, heeft reeds iets verkwikkelijks. Wat zal onze Noordsche deftigheid een treurig contrast vormen met die Oostersche losheid, zoo redeneerde ik bij mij zelven, toen ik het lijvig boek bij de hand nam, waarin de Kamer van Koophandel van Batavia haar verslag over het jaar 1866 heeft neêrgelegd. Hoe heerlijk zal ik mij kunnen koesteren in die warme voorstelling van mijne Indische landgenooten van hun leven en van hun werken; hoe kras geteekend zullen hunne toestanden zijn, hoe vurig, ja overdreven misschien hunne begeerten en wenschen. Daarenboven wekten juist de laatsten in hooge mate mijne belangstelling. Immers Java's wèl of wee is van zoo beslissenden invloed op Neêrlands voorspoed, en het belang der broederen aldaar is nog veel meer het onze dan omgekeerd. En te meer zette ik mij tot een niet vluchtig doorbladeren, maar wel degelijk nauwkeurig doorlezen van dit werk, omdat de flink gestelde aankondigingen van vroegere jaargangen door zoo alleszins bevoegde rechters als de heeren Hubrecht en den Tex, mij eene rijke bron van belangrijke mededeelingen en opmerkingen beloofden.

Hoe moest echter mijne illusie al dadelijk beschaamd worden! Nog nauwelijks tot de tweede bladzijde van het voorbericht gekomen, en reeds grijnsde de ijskoude dood mij aan, daar waar ik den meest overmoedigen levenslust hoopte te begroeten. Ik lees daar toch niets minder dan dat de Kamer, die eerst sedert den 29sten October 1863 bestaat, en die dus nog maar drie jaarverslagen heeft kunnen leveren, nu reeds verklaart dien arbeid te zullen moeten staken, tenzij de regeering vijftig exemplaren voor hare rekening neme. Vijftig exemplaren! Een arbeid die, wanneer hij nooit begonnen ware, nu stellig als een onmisbare zou gewenscht worden, die de eenige is welke ons een helderen blik vergunt in alles wat op die levensmarkt voor Nederland gedurende een geheel jaar is voorgevallen, die door bekwame referenten in welbekende tijdschriften ten onzent met lof is aangekondigd, zulk een arbeid is dus afhankelijk van den al of niet verkoop van een luttel vijftigtal afdrukken? Treurig verschijnsel, maar bevreemdend tevens.

Betwist mij het recht niet dat laatste woord te gebruiken, omdat ook

het jaarverslag der Kamer van Koophandel van Amsterdam, sedert 1860 uitgegeven, evenmin zou kunnen verschijnen wanneer niet het stedelijk bestuur daartoe de hulp verschafte die deze Kamer van de regeering vraagt. Want ge zoudt dan, en ten onrechte, het belang van beide verslagen gelijk stellen. De handel van Amsterdam wordt onder dezelfde conditiën gedreven als die van een tal van andere markten: 't is een handel van in- en uitvoer, weinig van verbruik, geheel niet van eigen productie. Op zulk een handel blijft dus de toestand van het eigen land, staatkundig zoowel als productief opgevat, bijna geheel zonder invloed. Het politiek geïsoleerde Hamburg, tot het grondgebied der eigene wallen beperkt, bewijst, hoe eene groote Europeesche handelstad enkel door het buitenland kan bestaan en bloeien. Voor enkelen moge het relaas van den handelsloop van zulk eene stad belangrijk zijn, niemand die het onmisbaar zal noemen.

Maar in Batavia is de handel de vrucht van de productie van den eigen bodem. Het eigen land beslist daar over den omzet en dat wel geheel oppermachtig. Weinig of veel productie is daar hetzelfde als een bloeiende of een kwijnende handel. Is de oogst ruim, dan is ook de hoeveelheid goederen die er vermarkt wordt en scheepsruimte naar den vreemde zoekt, groot; faalt die oogst, dan faalt ook elke berekening van den koopman aldaar op een levendig verkeer. En evenzeer als de uitvoerhandel van die productie afhangt, zoo moet ook de invoerhandel daarmede rekening houden. Immers niet de toevoer van der vreemden voortbrenging, maar die van het eigen land maakt de koopmacht der ingezetenen groot of klein.

Niet geheel juist echter noemt licht menigeen deze bewering. In Australië en in Britsch Indië moge ze opgaan en overal elders alwaar de voortbrenger de vrije beschikking heeft over het door hem voortgebrachte, niet alzoo op Java, alwaar de een zaait en een ander maait. Eerst dan, wanneer het cultuurstelsel zal vervallen zijn, en het consignatiestelsel behooren tot die curiosa van regeeringsinmenging in den arbeid der onderdanen welke ons zoo vaak een glimlach afpersen wanneer wij de geschiedenis der nijverheid van oude volken doorbladeren, zal zulk een nuchter oordeel over Java's commerciëelen toestand opgaan. — Maar terwijl ik volgaarne de waarde dier tegenwerping erken, erkenne men ook dat ze nog pleit voor mijne stelling, dat een verslag, als het hier voor ons liggende, oneindig meer belang heeft voor het groote publiek, dan dat eener enkele, hoe aanzienlijke stad zelfs ook. Want in plaats van de magere lijst die de bewerkers van het Amsterdamsche handelsoverzicht voor zich hebben, mogen de mannen van Batavia in eene bijna onuitputtelijke bron van onderwerpen roemen. Moeten genen zich beperken tot de handelsbelangen, waarop de staatkunde alleen van ondergeschikten

invloed is, tijdelijk alleen, dezen daarentegen leven in een dampkring die zoozeer van staatkunde is doortrokken, dat zij geen voet kunnen verzetten, geen vinger verroeren, zonder met den wetgever in aanraking te komen. En welk een wetgever nog wel! Niet een autocraat, die met ijzervaste hand een reeds sedert onheuglijke jaren als versteend stelsel met onverbiddelijke gestrengheid en met onwrikbarc consequentie toepast, maar een wetgever die door de onvaste publieke meening van het oogenblik voortdurend als een riet ginds en herwaarts wordt geslingerd. In naam moge hij dezelfde blijven, inderdaad verandert hij gedurig, zoowel van persoon als van opvatting en inzicht. Ongelukkig toch is in het moederland het koloniaal beheer tot den politieken weerhaan gekozen, die altijd de staatkundige richting van het oogenblik aangeeft. En terwijl de welige bodem van Java er als naar hunkert om zelfs een kwistigen overvloed van tallooze voortbrengselen aan het moederland te leveren, hangt 't van de staatkunde van het oogenblik af of de volijverige hand zich daartoe reppen zal, dan wel slap en werkeloos ter zijde blijven hangen. Want het eene orakel in het moederland beweert heden dat Java schatten zal opleveren door dwang, het ander morgen weder dat alleen van vrijheid voordeelen te wachten zijn. Java is het terrein geworden waarop Neêrlands politici hunne veldslagen leveren. De groote belangen van dat land dreigen tot speelbal te verstrekken aan de staatkundige hartstochten van enkelen, die, ja, hoog opgeven van hunne liefde voor dat land, maar wier geringe kennis reeds van de behoeften aldaar hen ongeschikt maakt tot de voogdijschap welke zij zich aanmatigen. De Minister van Koloniën die niet ganschelijk van tact en handigheid ontbloot is, zou bij ons het lot van geheel het kabinet in handen hebben, indien hij zich slechts wist te handhaven. Maar tegen een dozijn bekwame mannen die altijd te vinden zijn om het beheer van het binnenland, van de financiën of van het rechtswezen op zich te nemen, zoekt men te vergeefs naar eenen enkelen man, die *blijvend* de koloniale zaken kan besturen. Nauwelijks toch treedt nu de een op, of hij valt om voor den ander plaats te maken, die den zetel evenzeer ontruimen moet eer hij er zich nog gemakkelijk op bewegen kan. En onderwijl lijdt de arme, om wien de strijd wordt gestreden.

Hoe een einde aan dien onzaligen strijd te maken? Alleen door het volk van Nederland meer kennis te verschaffen van de belangen waarover de strijd loopt. Want hij die meent, dat het groote publiek die kennis niet meer noodig heeft, dwaalt grovelijk. Ja, naar de warmte te oordeelen waarmede velen onzer politieke tinnegieters (of verlakkers) het woord over Java's toestand voeren, en naar de zekerheid van toon waarop zij dezen maatregel verderfelijk en genen een ware panacee noemen, zou 't bijna vermetel schijnen ook maar een oogenblik aan de zelfs uitnemende

kennis dier mannen te twijfelen. En toch is dat twijfelen wenschelijk, ja raadzaam zelfs, omdat men dan juist oordeelt en dus vrijer staat. De geheele politieke strijd bij ons te lande concentreert zich te veel in het koloniaal beheer, de partijnamen zelfs lossen zich te veel op in de eeretitels of scheldnamen waarmede men hen tooit of brandmerkt, die voor of tegen eene verandering van het vigeerend regeeringstelsel zijn, dan dat men de noodige kalmte zou bezitten om de koloniale quaestie geheel op zich zelve, ongedeerd door eenige politieke drangreden, te beschouwen en te behandelen. En vandaar gaat de groote menigte in haar oordeel over het beheer van Java eenvoudig af op de beweringen van die staatkundige leiders wier kleur zij draagt, en vermijdt zelfs eene polemiek daarover met anderen, omdat dan maar al te ras blijkt hoe politieke sympathiën, en niet, zoo als 't behoorde, koloniale kennis haar alzoo doet oordeelen.

Niet dat ik klagen zal over gebrek aan dagbladartikelen en brochures over koloniale zaken; integendeel, eer zou ik de kwistige overdaad daarvan willen betreuren. Maar bijna al die stukken dienen tot wapenen van aanval en verdediging: ze loopen over speciale punten, en te vergeefs zoekt men naar eene heldere voorstelling van den toestand van den dag, die zonder eenige staatkundige beweegreden is geschreven en eenvoudig een spiegel wil geven van Java's toestand. Daarom juich ik zoozeer de voorlezingen toe van den wakkeren N. G. Pierson, door hem dezer dagen in Felix Meritis te Amsterdam gehouden; want zijn doel is geen ander dan op eenvoudige en duidelijke wijze aan zijne landgenooten eene historische schets te geven van de ontwikkeling van dat Java, waarover een ieder spreekt en dat toch zoo weinigen maar kennen. En eene gelijksoortige voorstelling, geheel voegende natuurlijk in het cadre dat aan het verslag eener Kamer van Koophandel past, zou ik zoo gaarne van de representante van Batavia's handelaren ontvangen.

Zie, ik schrijf dezen wensch geenszins op het papier, omdat ik zoek naar een punt van kritiek op dit verslag. Integendeel, alleen waarachtige belangstelling voor dien arbeid geeft mij dien in de pen. Toen ik het verslag van het jaar 1866 opnam en gezet doorlas, verdween allengs de bevreemding over de klacht der Kamer, dat koopers haar ontbraken om den arbeid financiëel te kunnen vervolgen. Want in waarheid is de lectuur, hoe belangrijk ook, toch verre van aangenaam. Alles is gesplitst in hoofdgroepen en deze zijn weder bijna overladen met bijlagen, zoodat men eigenlijk in het gansche werk geen geheel vindt. En wanneer ik nu naga dat een verslag als het voor mij liggende, toch allereerst koopers zal moeten vinden bij handelaren, bij hen dus die gewoonlijk alleen voor uitspanning een boek in handen nemen, zelden maar voor studie, dan verwondert 't mij niet dat zij zich weinig geneigd voelen dit mozaïek

tot veraangenaming hunner snipperuren op te nemen. Juist met het oog op die lezers ware een behagelijke vorm, dunkt mij, als eene zaak van overwegend belang angstvallig te kiezen geweest, en dat te meer, omdat immers de staking of voortzetting van den geheelen arbeid afhankelijk is van iets meer debiet. Ieder schrijver moet zorgen het publiek te lokken, niet alleen door den inhoud, maar ook door den vorm van zijn geschrift; immers alleen wanneer men zijne werken leest, kan hij hopen zijne denkbeelden ingang te doen vinden. Hij moet eenigermate handelen als de winkelier, die zijne koopers lokt door hun alleen het begeerlijke voor te houden. En wanneer men nu het voorrecht heeft een zoo bekwamen penvoerder te bezitten als deze Kamer in haren Secretaris, dan is hier eenvoudig de wil tevens de daad. Zoowel hij als zijne voorgangers verstaan meesterlijk de kunst, om hunne denkbeelden helder en flink en met smaak weêr te geven; waarom dan van dat zeldzame voorrecht niet partij getrokken om het tweeledig doel te bereiken: koopers te lokken die den arbeid eene toekomst verzekeren, en Java's belangen van onschatbaar nut te zijn, door er het hart van het moederland voor te winnen?

Vraagt gij mij welken anderen vorm ik dan zou voorstaan, dan zal ik dadelijk toonen niet enkel te willen afkeuren, maar ook wel degelijk bereid te zijn den weg aan te wijzen dien 't, naar mijne overtuiging, raadzamer ware te volgen. Noem dat geene aanmatiging; want nog eens zij 't gezegd, alleen sympathie voor uw werk doet mij naar een middel tot meer algemeene verspreiding er van zoeken, op straffe van te licht bevonden te worden in mijn oordeel. Wanneer ik het voorrecht had secretaris der Kamer te zijn, ik zou 't als een gunst verzoeken de indeeling te mogen wijzigen. Allereerst zou ik verzoeken eene menigte der bijlagen achterwege te mogen laten en haar inhoud in hoofdzaak op te nemen in het algemeen overzicht van Java's toestand in het afgeloopen jaar, waarmede ik het verslag zou openen. De dorre opsomming van de handelingen der Kamer verbande ik naar het slot. Met een saillant stuk zou ik beginnen, met een stuk dat hem die het boek even opnam, dadelijk boeide en als dwong tot gezet lezen. Daarin zou ik alles verzamelen wat nu verspreid is in de verschillende algemeene beschouwingen waarmede iedere rubriek begint, en er eene photographische schets in geven van het land welks belangen als geconcentreerd zijn in de hoofdstad, voor wier commerciëele belangen de kamer opkomt. En omdat die commerciëele belangen afhankelijk zijn van den landbouw en van de nijverheid des lands, en deze weer afhankelijk van de wetgevende macht in het moederland, zoo had ik ongevraagd de schoonste ja meest begeerlijke aanleiding om alle wenschen en verzoeken geheel ongezocht te uiten, wijl ze immers daar zouden staan als de natuurlijke uitvloeisels van de feiten

die ik teekende! Geen bar oppositie-schrijven tegen de regeering, wier raadsvrouw dc Kamer is, bedoel ik, want dat zou onverstandig zijn. Maar wie zoo vrij en open zijne meening aan de regeering zegt, als men op tallooze plaatsen van de tot nut oe verschenen drie verslagen vindt, die is uitnemend bij machte om van dat relaas tevens een gemotiveerd request te maken tot inroeping van die verbeteringen welke blijkbaar — de feiten staan daar om ze als goed te ijken — wenschelijk, ja raadzaam zijn. Maak van hoofdstuk twee — handel — en van vier — nijverheid, handel, geldsomloop, — één geheel, dan vinden hoofdstuk drie — scheepvaart — en vijf tevens — geldmarkt — ongemerkt daarin eene plaats. Ook de hoofdinhoud der bijlagen zou daarin moeten vloeien, zoodat de lezer, die ze nu doorbladert of tout court overslaat, dan wel gedwongen werd kennis te nemen van 't geen hij nu veronachtzaamt, terwijl die stukken het boek nu, onnoodig, vrij lijvig maken. Hoe zouden alle scherpe hoeken, die zoo licht ontstaan wanneer lang geuite wenschen eindelijk in dringende verzoeken ja bijna in eischen overgaan, dan hunne barheid verliezen, als ze in zulk een net afgerond geheel van zelf als afgeslepen werden. Regeering en landgenoot wisten dan telken jare hoe 't op het bedrijvig terrein van Java er uitzag, en welke de billijke wenschen waren dergenen, die ons waarlijk geen geringen dienst bewijzen door hun arbeid, die zulke klinkende bewijzen van welslagen voor ons aanbiedt. En ons publiek kreeg meer kennis van den toestand aldaar, eene kennis die maar behoeft vermeerderd te worden om een einde te maken aan elken maatregel die Java waarachtig schadelijk is, hoe hij ook door de trompet der politiek als uitnemend worde uitgebazuind.

Of dan de nu bestaande rubriek van verschillende onderwerpen niet zou vervallen, en evenzoo de opneming van eene brochure, in haar geheel, over de verbetering van de haven te Batavia, waag ik niet te beslissen. Het overwegend belang der zaak wettigt voorzeker eene inschikkelijkheid, welke aan iederen schrijver over een ander onderwerp dan dit zoo bijuitstek belangrijke, als ongeraden zou geweigerd worden. Evenzeer kan ik mij den rechtmatigen trots des handels verklaren over de uitnemende werking der Javasche Bank, — trouwens geen wonder wanneer ze een zoo bekwaam man aan het hoofd mag hebben, — en ook daaruit de mededeeling van het geheele rapport. Maar men vergete toch niet, dat die brochures en rapporten reeds in handen zijn van degenen die dit verslag lezen, zoodat de opneming hier, eigenlijk alleen nut doet bij wijze van archief. En dàt uit te geven voegt alleen hem, die geen enkelen kooper behoeft te lokken, zeker zijnde van zijn debiet of van ruime middelen voor de uitgave van zijn werk. Wel degelijk echter zou ik prijs stellen op het behoud van de overzichten van den staat der assurantie-maatschappijen, die waarlijk van hoog belang zijn ,

eene mededeeling wel waardig, om navolging te vinden in het moederland.

Dàn eindelijk zou ik met de notulen der vergaderingen van de Kamer opkomen, en alle statistiek en cijferreeksen als bijlagen achteraan laten drukken, opdat niemand werd afgeschrikt van de lectuur, door die waarlijk ontzag en schrik inboezemende tabellen. Noodzaak een ieder om kennis te nemen van uwen arbeid, dan hebt ge in elken lezer dien gewint een voertuig tot verspreiding van uwe wenschen en een werktuig tot verbetering van den toestand der zoo rijke gewesten die u lief zijn door meer nog dan de vruchten welke ze voor u opleveren, en die voor Nederland een levenselement uitmaken.

Och, ik vraag zoo veel niet van u, vooral niet méér dan ge reeds gaaft. Integendeel, liever ontvang ik nog minder, maar dat mindere zóó, dat ge mij en anderen boeit en ons tot koopen niet alleen noopt maar dwingt. Ge kunt 't, daarvan hebt ge de proeven geleverd. En alle wapenen tot afwering van mijn verzoek op grond van onmacht, hebt ge alzoo onbedacht uit handen gegeven.

Toevallig ontvang ik onder 't schrijven dezer aanprijzing van dit verslag, — want 't is geene recensie die ik geef, — de ARGUS van 26 October jl. van Melbourne, en vind daarin een leading article over de noodzakelijkheid tot versnelde stoomgemeenschap met Engeland, daar ook, hoewel in vrijer verhouding, het moederland, zooals Nederland voor Java. Ik lees daarin dat Mr. Burstall van Melbourne aanneemt om de brievenmalen naar en van Engeland over te brengen in korter tijd dan nu, via Suez en Marseille, geschiedt, en wel via de Kaap in twee en veertig dagen. Hij wil eerst door een proeftocht het bewijs leveren der zelfs gemakkelijke mogelijkheid, eer hij de concessie aanvaardt, en verlangt dan van het Gouvernement voor elke reis £ 4000 subsidie en, uitgaande van Engeland, 150 emigranten tegen £ 14 per hoofd, en dat wel gedurende vijf jaren, voor eene maandelijksche lijn. Flink voorstel, dacht ik dadelijk, maar zou daardoor het geheele plan vervallen waaraan de Kamer van Batavia ééne enkele bladzijde in haar verslag en zes pagina's in hare bijlagen wijdt? En onwillekeurig drong zich toen de vergelijking bij mij op tusschen dat waarlijk meesterlijk geschreven, of liever nog meesterlijk gedacht artikel in den Argus, en de wel wat al te kalme wijze waarop de Kamer over de Brisbanelijn spreekt. Toch zou men eer van het weelderige Java een toon van enthusiasme verwachten voor een zoo wenschelijke verbetering der gemeenschap met het rijke goudland, dan van de bewoners van het zoo gematigde Victoria. En de redenen waarmede het verleenen der verlangde subsidie bepleit wordt, zijn zoo aardig en zoo juist gekozen, zoo helder gedacht en zoo flink voorgedragen, dat ik waarlijk schik had in den gevatten en

bekwamen schrijver en hem menigeen tot voorbeeld wilde stellen. Hoe zou een betoog van zijne hand over Java's belangen tot het hart van Nederland doordringen, moest ik toen onwillekeurig denken!

Maar zelfs den schijn wil ik vermijden, een woord van afkeuring uit te spreken over de wijze waarop de verslagen der Kamer tot nu toe zijn opgemaakt. Enkel bij te dragen tot wegneming van het gevaar dat de schrijvers dezen arbeid zouden moeten staken, verlang ik. Daarenboven, de vorm van dit verslag heeft mij reeds te lang bezig gehouden, zoodat mij zelfs geen tijd meer rest voor een overzicht van den inhoud. Dat acht ik evenwel ook onnoodig. Want het verslag is zoo geheel getrouw gebleven aan zijn naam, dat het bijna alleen feiten mededeelt en nauwelijks eene enkele beschouwing. En alleen de laatste zouden aanleiding kunnen geven tot eene soort alvast van recensie. Dat was geheel anders in het jaar 1864, toen de tariefshervorming breedvoerig en uitnemend in het verslag besproken werd, of toen de voorgedragen cultuurwet, in het daarop volgend jaar, ruime stof aanbood tot vrije uiting van gedachten. Die twee verslagen zullen dan ook nog jaren lang met belangstelling en met vrucht worden geraadpleegd door allen, die eene studie van die beide voor Java van zoo overwegend belang zijnde onderwerpen willen maken, en voor beiden, hopen wij, breekt eerlang de dag weêr aan, waarop ze op nieuw aan de kritiek der wetgevende macht worden onderworpen. Want beide onderwerpen eischen dringend wijziging en verbetering zoo 't Java op den duur wèl zal gaan, en 't moederland niet te laat betreuren zal doof te zijn gebleven voor rechtmatige eischen.

Alzoo blijft geheel deze breede aankondiging eigenlijk tot den eenvoudigen, ja nuchteren raad beperkt, dat de Kamer in 't vervolg liever in aangenamer vorm hare verslagen levere, — zoo resumeert allicht de te leur gestelde lezer. En wanneer hij er dan den raad bijvoegt, dat ik zelf liever voor 't vervolg betrachte wat ik anderen wijdloopig aanbeveel, zal 't mij niets verwonderen. Toch meen ik, dat juist door de opvolging van dien raad dit resultaat zou te verkrijgen zijn. dat ten eerste de Kamer koopers won voor haar verslag, en dus de mogelijkheid om haren loffelijken arbeid voort te zetten. Maar *last*, *not least*, dat Nederland dan eene onschatbare gelegenheid verkreeg, om meer, en bovenal juister kennis op te doen van dat land, hetwelk op onzer aller tongen leeft omdat het ons inderdaad overheerscht, terwijl de klachte gaat over het omgekeerde. Verschaft de Kamer van Koophandel van Batavia ons Nederlanders meer kennis van den toestand der rijke bezitting, waarvan zij de bedrijvige elementen vertegenwoordigt, dan zal heel Nederland haar dank weten. En heb ik daartoe bijgedragen door dit eenvoudig, maar welgemeend opstel, ik zal er mij dankbaar in verheugen. Het

soms wat warme woord misschien van den onbekenden vriend in het moederland, zij der Kamer, ik wensch 't van harte, welkom, als een bewijs van waarachtige belangstelling in haren arbeid.

Amsterdam, 4 Januari 1868. P. N. MULLER.

VARIA.

»De Javabode" zegt in een vorig no. van de maileditie, dat het besluit, volgens hetwelk de huurprijs van woeste gronden reeds ten volle in het *eerste* jaar moet worden betaald, waartegen de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia met zooveel kracht is opgekomen, en dat de aangekondigde uitbestedingen illusoir maakt, afkomstig is van de vorige liberale regeering en niet aan Mr. P. Mijer te wijten is.

Wij ontkennen dit ten stelligste. De vorige regeering heeft bepaald, dat woeste gronden niet, zooals in Bantam was geschied, tegen 50 cents per bouw, een veel te lagen prijs, zouden worden uitgegeven. Daarom werd gezegd, dat telkens eene minimum-pachtsom zou worden bepaald. Die verordening rustte op plichtmatige zorg voor de belangen der schatkist, en was niet in strijd met de belangen der nijverheid.

Maar uit geen enkel officiëel stuk blijkt, dat men in Indië, in 1867, krachtens die verordening recht had de pachtsom reeds ten volle in het eerste jaar te vorderen. Is dit vroeger en ook in 1865 en 1866 gebeurd? Dat blijkt evenmin; want dan zouden toen reeds dezelfde klachten gerezen zijn, als nu opgaan.

Wanneer de heer Kollman, of welk ambtenaar ook, eene nadere definitie uit de verordening van 1864 heeft gedistilleerd in den geest van de reactionnaire richting, bewijst dit dat sommigen in Indië eene plooibaarheid bezitten, die wij gaarne voor hunne verantwoording laten; meer niet. Zoolang echter de Javabode niet kan aantoonen, hetgeen zelfs de heer Hasselman ontkent, dat de handelwijze, in 1867 gevolgd en waarvan vroeger niets bekend was, een direct gevolg van de verordening van 1864 moet zijn, is de verdediging van mr. P. Mijer even onhandig als strijdig met de feiten. Men kan van elke goede wet misbruik maken. Geen liberaal bestuur is bij machte dit te verhinderen, wanneer de reactie den geest en de letter der wet miskent of er iets uit afleidt, dat nooit bepaald of bedoeld was.

In »de Java-bode" van 29 November jl. wordt in het overzicht eene mededeeling gedaan, waarop wij de aandacht van den nieuwen Minister voor de zaken der Hervormde Eerediensten, als voorstander van de scheiding van Kerk en Staat in Indië, bijzonder vestigen. Vroeger althans was hij een voorstander van dat beginsel, hoezeer toen op een ander standpunt geplaatst.

Te Batavia is eene predikantsplaats opengevallen door het vertrek van Ds. Bierhaus. Het Kerkbestuur droeg Ds. Brouwer, van Probolingo, voor; maar daar de Gouverneur-Generaal een request van enkele orthodoxen ontving, met verzoek om een predikant van hunne richting te benoemen, werd de voordracht aan het kerkbestuur gerenvoyeerd, zooals Mr. P. Mijer, als Minister, ook in Nederland had gehandeld ten aanzien van eene voordracht der Oost- en West-Indische commissie voor de Protestantsche kerken. Maar het Kerkbestuur te Batatavia persisteerde bij *zijne* voordracht. Diens ondanks zou de G. G. naar Nederland hebben geschreven om de uitzending van een orthodox predikant en zelfs van een bepaald aangewezen persoon te verkrijgen. De man wordt niet genoemd.

In den tusschentijd kwamen twee predikanten van verlof te Batavia terug, Ds. van Davelaar, die de moderne richting is toegedaan, en Ds. de Gaay Fortman, die tot de orthodoxe richting behoort. In 1854 zijn bepalingen vastgesteld, die aan alle predikanten eene bepaalde aanspraak geven op de laatst genoten jaarwedde, terwijl hun tijdelijk eene standplaats kan worden aangewezen »met de vorige in rang zoo min mogelijk en liefst in het geheel niet verschillend," en zij bij de eerste vacature herplaatst worden in hunne »eigenaardige, dat is aan de voor hun verlof bekleede evenredige standplaats." Dit werd vastgesteld in het belang van de predikanten en »in dat van de schatkist," zooals het besluit (*Indisch Staatsblad*, N°. 52) uitdrukkelijk zegt.

Nu was eene vacature op de hoofdplaats open, dat is *de* »eigenaardige" standplaats van Ds. van Davelaar, vroeger predikant te Batavia, en eene zeer geschikte standplaats voor Ds. de Gaay Fortman, vroeger te Samarang geplaatst. Zij werden, overeenkomstig de bepalingen die voor Indië wettelijk verbindend zijn, achtereenvolgens door het Kerkbestuur voorgedragen — en de voordracht werd aangehouden. Ds. van Davelaar, het wachten moede, verkreeg op zijn verzoek Palembang als standplaats en Ds. de Gaay Fortman wacht noch steeds. De Gouverneur-Generaal hoopte zijn protégé uit Nederland te zien komen, maar de commissie hier te lande weigert tot diens benoeming mede te werken 1).

De hoofdplaats van Nederlandsch-Indië wordt dusdoende van geestelijke-

1) De Gouverneur-Generaal heeft eindelijk in zooverre het hoofd gebogen, dat hij Ds. de Gaay Fortman, volgens de Indische bladen van December, te Batavia heeft benoemd.

hulp verstoken; de schatkist betaalt tractementen aan predikanten die niets te doen hebben, en de anarchie neemt ook op dit gebied toe. Willekeur is aan de orde van den dag. Ziedaar het werk der reactie op kerkelijk gebied.

Intusschen is de heer Hasselman ook omtrent dit onderwerp, volgens de Memorie van Beantwoording op de Indische begrooting voor 1868 (waarop wij terugkomen), ijverig bezig »te overwegen." Hij is het echter ook in dezen vierkant oneens met Mr. P. Mijer, en wil niet dat de Staat zich met de richting der predikanten bemoeie. Maar inmiddels gebeuren in Indië zelf alweder zeer »vreemde" zaken en trekt de Gouverneur-Generaal links en de kerkbesturen rechts, tot schade van de gemeenten, de predikanten en 's Rijks schatkist. De Heer Hasselman is overigens tot de gemelde conclusie gekomen, tevens overwegende, dat er volstrekt »geene behoefte aan hervorming" bestaat. Welk een logisch betoog en welk een heerlijke toestand!

Men leest in de Staats-Courant van 17 Jan. jl.:

»Volgens den *Courier des États Unis* heeft een ondernemend Amerikaan, met name Torrey, op de Noordkust van Borneo een grondgebied van 16,000 vierkante mijlen met één of twee millioen inwoners, hem door eenen inlandschen vorst afgestaan, overgedragen aan eene maatschappij, in de Vereenigde Staten gevormd om het voor handel en nijverheid te benuttigen, onder den naam van »American Trading Society of Borneo."

»Deze maatschappij zou vooreerst alle bescherming van het Gouvernement der Vereenigde Staten ontvangen, en aan hetzelve vervolgens hare nederzetting overdragen; dit zou reeds tusschen haar bestuur en den Staats-Secretaris Seward afgesproken zijn."

Dit bericht is zeer onbepaald en onnauwkeurig en lijdt, althans wat het bevolkingscijfer betreft, ongetwijfeld aan kolossale overdrijving. Het geheele Nederlandsche gedeelte van Borneo, ongeveer drie vierden van het eiland, wordt in de verslagen der Regeering op nog geen millioen inwoners geschat, en het is niet waarschijnlijk dat het noordelijk, van ons gezag onafhankelijk gedeelte zooveel talrijker bevolking zal voeden. Een gebied van 16,000 vierkante mijlen, al hebben wij hier natuurlijk aan Engelsche mijlen te denken, schijnt ook wel wat heel groot en is meer dan de oppervlakte van ons geheele koninkrijk. Maar de grootste zwarigheid is deze. Het noordelijke, niet Nederlandsche gedeelte van Borneo kan weder in drie onderdeelen gesplitst worden: Serawak, dat onder het

bestuur staat van den bekenden Radja Brooke, wiens voorbeeld Torrey tot navolging schijnt te hebben opgewekt, het rijk van Broenei, en eenige districten die het oppergezag van den Sultan der Soeloe-eilanden erkennen. Daar het zich nu niet laat denken dat Radja Brooke een deel van zijn gebied zal hebben afgestaan en hij ook bezwaarlijk een »inlandsch vorst" kan genoemd worden; daar de Sultan van Broenei zich bij art. 10 van het den 27sten Mei 1847 met Engeland aangegaan contract verbonden heeft, geenen afstand van grondgebied in eenig deel der aan zijn gezag onderworpen landen aan eenige vreemde natie of hare onderdanen te doen zonder de toestemming van Hare Britsche Majesteit; en daar de Sultan der Soeloe-eilanden sedert 1851 het oppergezag van Spanje erkent en dus waarschijnlijk over zijn grondgebied ook niet zonder voorkennis en toestemming dier mogendheid kan beschikken, moet de vraag zich natuurlijk voordoen, hoe Torrey den afstand van dat gebied kan verworven hebben, en hoe óf hij zelf, óf de Amerikaansche maatschappij, óf eindelijk het Gouvernement der Vereenigde Staten zich daarin zullen kunnen handhaven, zonder tot ernstige moeilijkheden aanleiding te geven.

Het is intusschen mogelijk dat de Yankees over deze zwarigheden heenstappen, en het bericht, eenige overdrijving daargelaten, in de hoofdzaak waarheid behelst. Bevestigt het zich, dan is het voor ons, beheerschers van het grootste deel van den Indischen Archipel, weder eene ernstige waarschuwing. Indien wij den weg van natuurlijke en geleidelijke ontwikkeling met onze Indiën wilden inslaan, dan zouden wij van de Engelschen in Noord-Australië en van de Amerikanen op Borneo niets te vreezen hebben; maar ieder zal gemakkelijk inzien dat ons stelsel om Indië door kunstmiddelen ten behoeve der Nederlandsche schatkist te exploiteeren, meer en meer onhoudbaar wordt, wanneer de Amerikaansche en Engelsche *go-ahead* mannen allengs een cordon om onze bezittingen slaan; en dat dan het stelsel der conservatieven ons met ieder jaar in grooter moeilijkheden zal wikkelen; door de inspanning van krachten waartoe het ons zal noodzaken, gedurig minder voordeelen zal opleveren; en na korter of langer tijd de voortduring van ons gezag in den Indischen Archipel ernstig zal in de waagschaal stellen.

Men schrijft ons van Java:

»Vroeger was het hoofd van gewestelijk bestuur in Banjoewangi (thans een resident, en vóór de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur een adsistent-resident) belast met de betrekking van gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok. Volgens besluit van den Gouverneur-

Generaal heeft eene administratieve scheiding plaats gehad en werd het beleid der zaken van de twee eilanden opgedragen aan den adsistent-resident van Beleling. Dit kon eertijds niet plaats hebben, omdat er geene ambtenaren dan van ondergeschikten rang op Bali aanwezig waren. Tegenwoordig heeft men daar den gemelden adsistent-resident, een ambtenaar die zijne carrière geheel en al op Bali gemaakt heeft, daar sedert elf jaren gevestigd is, met de verhouding tusschen de vorsten, de bevolking en het Indisch bestuur goed bekend is en algemeen wordt gewaardeerd en bemind.

»Nu heeft de heer Hasselman, niet alleen de volkomen juiste administratieve afscheiding van Bali en Lombok van Banjoewangi afgekeurd, maar ook bevel gegeven daarop geheel terug te komen, zoodat de resident van Banjoewangi op nieuw voor de zaken van Bali en Lombok wordt gecommitteerd, hoezeer deze met die aangelegenheden weinig bekend is of zijn kan.

»Reeds waren de archieven naar Bali overgebracht. De vorsten en grooten waren met de administratieve afscheiding bekend gemaakt; zij was plechtig door de bevoegde macht in Indië afgekondigd en met genoegen vernomen. Welken indruk moet het nu op de nog min of meer onafhankelijke vorsten maken, dat men daarop zoo spoedig terugkomt? Is dergelijke wankelbaarheid van inzichten bevorderlijk aan het prestige van ons hoog gezag? Wat moeten de vorsten en grooten van ons bestuur denken? Kan de positie van den adsistent-resident van Beleling daardoor in hun oog in aanzien rijzen? Waarom wordt dan toch voortdurend heden afgebroken hetgeen gisteren is opgebouwd? Waarlijk, de conservatieve regeering die beweerde opgetreden te zijn om den klem des bestuurs in Indië te herstellen, heeft tot dusverre niets gedaan dan de verwarring vermeerderen en het prestige van ons gezag verzwakken. Waar moet dat heen? Men ziet bij het spel van zekere onhandige partijmannen in Nederland meer en meer voorbij, dat ons gezag louter op moreelen invloed steunt. Ik kan toch geen enkelen goeden grond vinden om de handelwijze van den heer Hasselman te rechtvaardigen.

»Men wil weten dat de redenen van het herstel van den vroegeren toestand deze zouden zijn. Men verhaalt hier vooreerst dat de Minister van de meening uitgaat, dat, zoo de adsistent-resident van Beleling iets doen mocht dat door het hooger bestuur niet werd goedgekeurd, men hem gemakkelijker zal kunnen desavoueeren, indien een resident, gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, boven hem geplaatst is. Mag dat eene reden genoemd worden? Indien die regel opgaat, dan bestaat er geen grond om niet evenzeer nevens de residenten van Timor, Menado, Palembang enz. een gecommitteerde te benoemen, ten einde hen gemakkelijker van tijd tot tijd zonder schade voor ons prestige te

kunnen desavoueeren en schaakmat zetten. Maar zal dat inderdaad in de oogen van den Inlander een ander effect hebben dan wanneer de Indische regeering hunne handelingen afkeurt? De zaak is eenvoudig: de Indische vorsten zullen het fijne verschil niet vatten, maar de heer Hasselman past een Westersch begrip op een Oosterschen toestand toe.

»Eene andere reden om de administratieve afscheiding af te keuren, zou daarin gelegen zijn, dat men er tegen opzag Bali en Lombok tot een geheel afzonderlijk gewest te verheffen. De heer Hasselman schijnt namelijk van oordeel te zijn dat dit niet kan geschieden zonder vermeerdering van kosten. Men behoefde intusschen nog geenszins Bali tot residentie te verheffen. Ook in Benkoelen en Billiton zijn adsistent-residenten met het bestuur belast, ofschoon deze gewesten toch op zichzelven staan. Men moest daarbij tevens hierop letten, dat, ten gevolge van de overeenkomsten met sommige vorsten op Bali gesloten, de kosten van het bestuur op dat eiland door de uitkeeringen van die vorsten worden gedekt. Maar in de tweede plaats is het volstrekt niet noodig het kleine Banjoewangi, wanneer de zaken van Bali en Lombok daarvan zijn afgescheiden, als eene afzonderlijke residentie te laten bestaan. Wil men geld vinden, dan kon dat gewest gevoegelijk bij eene andere residentie worden ingelijfd. Niemand op Java kan dus de gronden tot afkeuring van het besluit van den Gouverneur-Generaal beamen. De zaken op Bali zullen er geenszins beter door gaan en aan ons gezag is alweder een neep toegebracht."

Tot zoover onze correspondent. In hoofdzaak wordt hetgeen hij ons mededeelt, door de stukken over de Indische begrooting voor 1868 gewisseld, bevestigd.

In de Memorie van Beantwoording verklaart de heer Hasselman, dat de regeling in Indië uitgevaardigd en die reeds haar beslag had verkregen, »niet is bestendigd. De administratieve betrekking van Bali en Lombok is in stand gehouden *en — voor zooveel noodig — hersteld.* Het voornaamste motief voor de verheffing van Banjoewangi tot eene afzonderlijke residentie blijft dus bestaan." Gronden voor het herstel van den vroegeren toestand op Bali deelt de Minister echter niet mede, en dit is de hoofdzaak. Wij kunnen dus niet uit officiëele bronnen nagaan, in hoever de ons gedane mededeeling der motieven tot afkeuring van het besluit van den Gouverneur-Generaal gegrond is.

Wij voegen hierbij enkel nog, dat zeer terecht in het Voorloopig Verslag over de Indische begrooting is opgemerkt, dat de ligging van Banjoewangi geen grond meer oplevert om dat betrekkelijk zoo kleine gewest niet bij Bezoeki te voegen. Vroeger was de gemeenschap moeilijk, maar dit bezwaar is vervallen door de voltooiing van den grooten weg door het bosch van Soember-Waroe. Werd Banjoewangi bij Bezoeki ingelijfd, even

als Patjitan bij Madioen is gevoegd, dan zou men de kosten van de verheffing van Bali tot een afzonderlijk gewest daardoor kunnen vinden. Banjoewangi telde in 1864 slechts 45,097 inwoners, waaronder 42,518 inlanders, 247 Chineezen, 248 Arabieren, 1974 andere vreemde Oosterlingen en 110 Europeanen. De uitgestrektheid ontgonnen bouwland, zonder eenige uitzondering, bedraagt, volgens het regeeringsverslag, 10,647 bouws. De kosten van bestuur zijn bijgevolg onevenredig groot. Wanneer er geene betere redenen bestaan — en wij betwijfelen dit — om Banjoewangi als eene afzonderlijke residentie te behouden, dan ons gemeld werden, dan is deze nieuwe bijdrage tot de wijze, waarop de heer Hasselman het prestige van het gezag opvat en handhaaft, niet de minst opmerkelijke.

L.

Men schrijft ons met de jongste mail uit Indië:

»De Gouverneur-Generaal heeft, hangende de enquête over het landbezit op Java en terwijl over een tal daarmede in verband staande punten, maar ook over hetgeen al of niet woeste gronden zijn en welke rechten of aanspraken daarop beweerd kunnen worden te bestaan, een onderzoek wordt ingesteld, alle aanzoeken tot uitgifte van woeste gronden, aan de Regeering gericht, aangehouden, en daaromtrent het gevoelen van het Opperbestuur ingewonnen. Neemt men nu daarbij in aanmerking hetgeen de heer Hasselman in zijne redevoeringen over de zaak der woeste gronden heeft gezegd, dan is er zeer veel kans dat het zal blijken, dat de uitgifte vooreerst aan een haakje is gehangen. Is dat eene eerlijke uitvoering van het regeerings-reglement?"

Wij achten ons verplicht deze mededeeling openbaar te maken. Wij zijn niet in het bezit van officiëele berichten, en onze kennis van hetgeen in Indië omgaat, moeten wij dus putten uit hetgeen ons welwillend door particulieren uit de koloniën wordt gemeld. Wij mogen daaraan meer of minder waarde hechten, naarmate onze correspondenten zich in een toestand bevinden om goed ingelicht te zijn, en wij publiceeren een èn ander wanneer wij van de geloofwaardigheid der berichtgevers overtuigd zijn.

De *Staats-courant* wordt door de conservatieve ministers in den laatsten tijd gebruikt om onjuiste mededeelingen te wederspreken, wanneer die door de pers in Nederland verspreid zijn. Niets is meer geschikt om belanghebbenden voor te lichten. Wellicht zullen wij ook wel eens der-

gelijke terechtwijzing ontvangen. Mocht de Minister van Koloniën bijv. kunnen goedvinden eene gerustellling aan de aanvragers om uitgifte van woeste gronden te geven, wanneer de ons verstrekte mededeeling niet op goede gronden mocht steunen, dan zou dit in het publiek belang zijn.

Wij veroorloven ons evenwel daarbij een bescheiden verzoek te doen. Wanneer eene regeering, in haar officiëel orgaan, aan dagbladen of tijdschriften een démenti geeft, dan brengt hare waardigheid mede op de hoofdzaak te letten en de onjuistheden tegen te spreken en te rectificeeren. Insinuatiën of polemiek achten wij niet overeenkomstig met het standpunt van een gouvernement. Wordt een feit onjuist voorgesteld, men zegge: dit is de waarheid. Gaat men daarentegen op détails of op den vorm vitten, al is eene gedane mededeeling in hoofdzaak niet onjuist, dan brengt men het publiek op een dwaalspoor en is de officiëele waarheid somtijds weder niet de »naakte waarheid," om met Mr. P. Mijer te spreken.

Wij zijn tot deze opmerking gekomen door de polemiek, onlangs tusschen de Regeering en de *Middelburgsche Courant* gevoerd. Laatstgenoemd blad werd den 17 Januari aldus wegens eene opgenomene correspondentie beantwoord:

»Het bericht, voorkomende in de *M. C.* en andere dagbladen, omtrent eene beslissing, *die in den Raad van Ministers zou zijn genomen,* betreffende het al of niet aanvaarden van het lidmaatschap der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, is verzonnen.

»Het schijnt niet overbodig, het publiek bij deze gelegenheid althans eene enkele maal te waarschuwen tegen de vele valsche tijdingen, die ten aanzien van daden en voornemens der Regeering en van hooge staatsbeambten, dagelijks, *met bekende bedoeling,* worden verspreid in onderscheidene couranten, veelal onder den naam van correspondentiën uit de Residentie."

Het Nederlandsche volk, in den regel zoo kalm en bezadigd, zal bij deze *ab irato* nedergeschreven regelen, geheel in den stijl der Fransche communiqués, de schouders hebben opgetrokken over de wijze, waarop de tuchtmeester van de pers de roede zwaaide, met geheele miskenning van het standpunt van het Gouvernement.

Worden toch valsche tijdingen »met *bekende* bedoeling" verspreid, dan zal dat een ieder duidelijk zijn; het is derhalve voorzeker volslagen »overbodig" nog eenmaal in de *Staatscourant* daartegen op te komen. Wat bekend is, kan men stilzwijgend voorbijgaan. Die zinsnede bevat echter eene insinuatie en is daardoor niet geschikt om het publiek omtrent de waardij van eenig gerucht in te lichten. Dit kan alleen geschieden door het bloote uiteenzetten der feiten, koel en bedaard. Uitvallen mogen aan de pen van een regeerings-persoon niet ontsnappen. Zoo doende zou men in eene polemiek treden, die ver leiden kan.

Wij zouden dit punt niet gereleveerd hebben, had het bedoelde blad ten opzichte van het onderwerp dat aanleiding tot deze officiëele tegenspraak gaf, die in allen deele verdiend. Het schijnt waar te zijn, dat, nadat de Minister van Hervormde en andere Eerediensten eene candidatuur voor het lidmaatschap der Tweede Kamer had aangenomen, »de Raad van Ministers" omtrent dat punt geene beslissing heeft genomen. Anders zou de Minister van Binnenlandsche Zaken zich ter elfde ure niet zoodanige candidatuur te Assen hebben laten welgevallen. Maar even zeker is het, dat dagen en weken te voren in de dagbladen was medegedeeld, dat onderscheidene Ministers eene candidatuur zouden aannemen, en dat die handeling in het breede was besproken, — terwijl eenige Ministers later candidaturen afgewezen hebben, althans voor de kiesdistricten Delft en 's Hertogenbosch, alsmede, naar men verzekert, voor Amsterdam. Welnu, dat zal wel niet geschied zijn zonder eenigerlei overleg of bespreking van dit onderwerp, zij het dan ook niet »in den Raad van Ministers." Het conservatieve kabinet is immers bij uitstek homogeen en aaneengesloten! Was het bericht, in het Zeeuwsche blad medegedeeld, dus in den vorm onjuist, in het wezen der zaak ligt althans veel dat naar waarheid zweemt, al was het ook niet de officiëele waarheid. Er bestaat toch wel middel om een onderwerp waarbij de hoofden der departementen betrokken zijn, ook buiten den *Ministerraad* te bespreken.

Wij zijn nooit van meening geweest, dat de *Staatscourant* alleen moet strekken om besluiten en benoemingen wereldkundig te maken. Zoo anderen of wij een bericht mededeelen, dat blijkt onjuist te zijn, dan kan het in het publiek belang zijn, een démenti te geven. Het kan veel schadelijk misverstand uit den weg ruimen, indien de regeering openheid betracht. De publieke zaak worde publiek behandeld; dat juichen wij toe. Maar men rectificeere dan *feiten*, voor zoover zij onjuist zijn, en deele eenvoudig den stand der zaak mede. Dat zal gunstiger indruk voor de Regeering maken en meer waarde aan de officiëele waarheid doen hechten, dan wanneer men handelt als in het geval dat ieders aandacht getrokken heeft.

In den winter van 1860 trad de heer van Hoëvell in de afdeeling »Koophandel" der Maatschappij »Felix Meritis" te Amsterdam op, om daar eene spreekbeurt te vervullen, en kort daarna werd dit voorbeeld door Dr. Bosch gevolgd.

Het baarde veel opzien, dat het toenmalige hoofd der koloniaal-liberale partij daar den 2 Februari 1860 de koloniale quaestie behandelde.

Fel was bij het daarop gevolgde gemeenzaam onderhoud de oppositie tegen de vijf stellingen door den heer van Hoëvell vooropgezet. Men bestreed met levendigheid de hoogst matige eischen door den defendens gedaan, en noemde den »vrijen loontrekkenden arbeid," dien hij de plaats van het dwangstelsel wilde zien innemen, eene onmogelijkheid. De heer Mr. C. Sandenbergh Matthiessen, — die later het ontwerp van wet tot vaststelling der grondslagen waarop landbouw-ondernemingen in Indië konden worden gevestigd, met pen en mond bestreed, omdat het niet ver genoeg ging, en die, met al den ijver van een adept, veel ingrijpender en sneller hervorming eischte, — stond in 1860 op om »het batig slot" tegen den vrijen arbeid met vuur in bescherming te nemen. Geen enkel argument, klonk het, had de heer van Hoëvell aangevoerd, om te bewijzen, dat de dwangcultuur niet bij machte was de productie te verhoogen. Hij eindigde met eene waarschuwing aan de Amsterdammers, om geen geld in suikerondernemingen op woeste gronden te steken; want vrije cultuur loste zich op in gedwongen geldschieting. De heer R. W. J. C. Bake kwam voor den dag met cijfers (die echter onmiddellijk, en later meer bepaald door Dr. Bosch, werden te niet gedaan), om aan te toonen, dat de gouvernements-cultures niet waren achteruitgegaan. De heer mr. J. E. Banck betoogde, dat physieke dwang bij het cultuurstelsel ten eenenmale was uitgesloten. Wij herinneren ter loops, dat toen nog de rotting als politiestraf gebruikt werd. De heer J. A. A. Santhagens meende, dat loslating van het cultuurstelsel allernoodlottigst voor Neêrlands handel en nijverheid zou zijn. De heer mr. M. J. Pijnappel vroeg of vrije cultuur niet evenzeer inkrimping van de verbouwing van voedingsmiddelen ten gevolge zou hebben als gedwongen cultuur. De heer F. 's Jacob toonde wel is waar uit de cijfers van den heer Bake aan, dat het cultuurstelsel op zich zelf stationnair was gebleven, maar verwees de vrije cultuur naar woeste gronden. De Javaan werkt liefst niet, beweerde men; klimaat, gemeenschappelijk landbezit, irrigatie-stelsel en heerediensten, allen onmisbaar in de Indische maatschappij, maakten vrijen arbeid onbestaanbaar. Het was een geluk voor Java, dat de koloniale baten niet door het moederland konden worden ontbeerd. De heer van Hoëvell moest die veelzijdige verheerlijking van het dwangstelsel telkens wederleggen en tevens opkomen tegen allerlei overdreven eischen, die gesteld werden om eene hervorming op Java mogelijk te maken. Wie die debatten herleest, ziet met hoeveel talent hij zijn standpunt verdedigde. De toenmalige conservatieve partij maakte zich echter ten slotte zelfs vroolijk over de vermetelheid van den heer van Hoëvell, om *te Amsterdam* zijn stelsel te gaan verdedigen.

In het laatst van het jaar 1865 heeft het »Indisch Genootschap" te

's Gravenhage eenige openbare vergaderingen gewijd aan de bespreking van het gouvernements cultuurstelsel op Java, zijne waarde en zijne toekomst, in verband met de destijds bij de Staten-Generaal aanhangige zoogenaamde cultuurwet. »Het is ons te doen om waarheid en veelzijdige toelichting van het vraagstuk," sprak de Voorzitter; »ieder geïntroduceerde kan deel nemen aan de beraadslaging, en de introductie kan door elk lid geschieden." De meeste sprekers gingen verder dan de heer van Hoëvell in 1860 had gedaan; zij juichten de aangebodene wet toe of bestreden ze op grond, dat zij niet al hunne wenschen bevredigde. De behoudspartij zweeg. Slechts een flauwe nagalm van de debatten, te Amsterdam gevoerd, liet zich even vernemen: zoo althans noemde het een der sprekers, toen ééne enkele stem, niet de stellingen van de meeste opponenten van 1860 deed hooren, maar beschouwingen van allerlei aard inbracht, die onderling met elkander in strijd waren en eigenlijk geene verdediging van de gouvernements-cultuur inhielden.

In de afgeloopene maand heeft nu de heer N. G. Pierson zes voordrachten gehouden over »de koloniale quaestie," op dezelfde plaats waar de heer van Hoëvell vroeger stond, namelijk weder in de afdeeling »Koophandel" der Maatschappij »Felix Meritis" te Amsterdam. Daar schetste hij den toestand van Java vóór de invoering van de gouvernements-cultures; hij ontwikkelde de geschiedenis van die cultures en de gevolgen daarvan voor Indië en Nederland, om ten slotte met aandrang geleidelijke, maar besliste, opheffing van het nog bestaande stelsel aan te bevelen en op de krachtigste wijze de noodzakelijkheid van hervormingen in liberalen geest aan te toonen. Wij komen op die hoogst belangrijke voordrachten terug.

Op den 17den Januari jl. werd, na afloop der voordrachten, het gemeenzaam onderhoud geopend. De Voorzitter, Mr. N. J. den Tex, stelde voor de quaestie dadelijk in het hart aan te tasten en zich tot twee punten te bepalen: de mogelijkheid van vrijen arbeid op Java en de wenschelijkheid der oplossing van communaal in individueel grondbezit. En wat gebeurde? De heer Pierson had eigenlijk met zijn eigenaardig talent de grondslagen van de zoogenaamde cultuurwet verdedigd; het was ons eigen programma dat hij uiteengezet had, terwijl ook die spreker hier en daar nog iets verder was gegaan dan de regeering die in 1866 aftrad. Men hoorde nu, acht jaren nadat een storm in die zaal tegen de koloniaal-liberalen was losgebroken, nadere toelichting door tal van feiten van de stellingen van den heer Pierson; — maar geene bestrijding. De heeren G. J. de Clercq, president der Ned. Ind. Bank, Mr. J. W. Tijdeman, C. A. W. van Hoorn, J. van Swieten en I. D. Fransen van de Putte voerden bewijzen aan dat vrije arbeid op Java gedijt, en stelden de nadeelen van het communaal bezit in het licht. Allen

brachten den heer Pierson dank en betoogden de wenschelijkheid en noodzakelijkheid van de door hem uiteengezette hervormingsplannen. En toen het gebleken was dat niemand strijd verlangde te voeren, en de Voorzitter het woord opnam om ook van zijne zijde instemming met de denkbeelden van den heer Pierson te betuigen, voegde hij daarbij een woord tot »de leden van het Indisch Genootschap, waarvan eenigen naar Amsterdam waren gekomen om aan den verwachten strijd deel te nemen, inlichtingen te geven en eene oppositie te beantwoorden, *»die zich niet had laten hooren.*" Dat werd door den heer den Tex geconstateerd.

Vanwaar het verschijnsel dat de verdedigers van het verouderde stelsel thans zwijgen, waar op wetenschappelijke gronden en met terzijdestelling van politieke driften, met de historie in de hand, onze beginselen worden verkondigd? Waarom trad nu in »Felix Meritis" niemand op om hen te bestrijden die eenparig het bestaande afkeurden? Er was geen strijd, *faute de combattants.* Het is ontwijfelbaar dat er onder de aanwezige personen waren, die eene meer conservatieve richting toegedaan zijn, en die het geenszins aan oratorisch talent ontbreekt om hunne meening te kunnen uiteenzetten. Waarom traden zij niet in het strijdperk?

Sedert de laatst verloopene jaren is veel licht over Java en de gouvernements-cultures verspreid. Menige stelling, in 1860 stoutweg geopperd, zou thans met schouderophalen beantwoord worden. De strijd, door den heer van Hoëvell volgehouden, was moeilijk. Maar wanneer men nagaat, welke vorderingen de kennis van de wezenlijke waarde van de gouvernements-cultures en van het stelsel van bestuur heeft gemaakt; wanneer men ziet dat de wezenlijk liberale politiek, zonder eenige uitzondering bijna, door de Indische pers wordt verdedigd; dan is het verklaarbaar dat de oppositie zweeg, toen op uitnemende wijze het liberale stelsel was verkondigd en door tal van feiten aangedrongen. De tegenpartij gevoelt zich allengs zwakker en zwakker; wel klinken nog stemmen in het gewoel van den politieken strijd en schel marktgeschreeuw in enkele bladen; maar als men op het terrein der wetenschappelijke bespreking komt, zwijgen onze tegenstanders. Dat moet onze vrienden meer en meer opwekken om den strijd vol te houden, want dat is een nieuw bewijs, dat de toekomst ons is. Het is reeds een opmerkelijk verschijnsel, dat een man, tot dusverre vreemd aan den strijd tusschen onze politieke richtingen, een zoo hoog gewaardeerd staathuishoudkundige als de heer Pierson, de taak op zich neemt om het beschaafde publiek, in Neêrlands hoofdstad, in de afdeeling »Koophandel" van »Felix Meritis", voor te lichten, en dat hij, tot de conclusie komende dat geene oplossing van »de koloniale quaestie" mogelijk is dan in den geest van de voorstellen van het jongste liberale kabinet,

te midden van het toch niet zoo bijzonder liberale Amsterdam alleen toejuiching en ondersteuning vindt, terwijl de oppositie te vergeefs wordt gewacht en zich niet laat hooren. Dit bewijst op overtuigende wijze, hoezeer onze beginselen veld winnen.

De hoogleeraar Buys heeft er ons aan gewend, dat hij met groote openhartigheid zijne meening ontwikkelt, ook dan wanneer zij met het heerschend gevoelen zijner eigene staatkundige vrienden niet overeenstemt. Wij hebben achting voor onafhankelijkheid van geest en waarheidsliefde. Meestal lezen en herlezen wij de opstellen van den heer Buys met genoegen, wegens vorm zoowel als inhoud, en klinkt er ons soms de stem der berisping en des verwijts uit toe, dit baart bij ons geene rancune. Maar de heer Buys kan en zal het ons dan ook niet euvel duiden, zoo wij hem op eene uitspraak wijzen, die, naar onze meening, op geene goede gronden steunt. Wie boven alles waarheid zoekt, zal steeds bereid zijn eene minder juiste opvatting te rectificeeren.

In het *Gidsnummer* van Januari van dit jaar komt een opstel voor, dat weder bijzonder de aandacht heeft getrokken. Wij behoeven bijna niet te zeggen, dat wij het artikel: »Avontuurlijke politiek" bedoelen. Veel komt daarin voor dat alleszins behartigenswaard is. Veel beamen wij. Ten aanzien van sommige punten staan wij eene andere meening voor. Doch het is hier niet de plaats dat artikel te ontleden en de punten van overeenstemming of verschil op te geven; wij bepalen ons tot ons terrein en wenschen slechts ééne zinsnede te releveeren.

De heer Buys merkt zeer terecht op, dat de tegenwoordigheid van sommige leden van het kabinet, en niet het minst die van den Minister van Financiën, het conservatieve Ministerie alle kansen om te blijven bestaan zou ontnemen, zelfs zoo Graaf van Zuylen daarvan geen deel uitmaakte. Hij vervolgt zijne beschouwing aldus:

»De Minister van Koloniën is een ander struikelblok, weinig minder groot dan zijn ambtgenoot van Financiën, *niet zoozeer om zijne persoonlijke hoedanigheden*, als om de beginselen welke hij voorstaat. Na hetgeen wij hierover twee maanden geleden in ditzelfde tijdschrift mededeelden, kan eene nadere uiteenzetting van deze stelling nu veilig achterwege blijven. Het echte koloniale behoud, dat onder de tegenwoordige omstandigheden reactie is, het behoud van de heeren van Foreest en

Insinger, kan evenmin op eene meerderheid in als buiten de Kamer aanspraak maken, en slechts zoolang gehandhaafd blijven als de heer Hasselman er in slaagt eene practische discussie over beginselen van koloniaal regeeringsbeleid af te snijden. Tegenover eene zachtzinnige, vredelievend gestemde Kamer is dergelijke tactiek één, misschien twee jaren vol te houden; maar de dag der verantwoording kan zich in geen geval lang laten wachten, en op dien dag zal de Minister van Koloniën zijn verzoek om ondersteuning van alle kanten, uit Nederland zoowel als uit Indië, met een onverbiddelijk *non possumus* beantwoord zien."

Prof. Buys ziet in den heer Hasselman dus »den man van het echte koloniale behoud." Maar hoe juist nu ook de grondgedachte over de optreding van zulk een Minister van Koloniën moge zijn uitgewerkt, wij veroorloven ons de vraag, op welke gronden de meening steunt dat de Staten-Generaal, hun vertrouwen aan den heer Hasselman ontzeggende, dat zullen doen alleen om zijne beginselen, en »niet zoozeer om zijne persoonlijke hoedanigheden." De heer Buys bedoelt toch onder »persoonlijke hoedanigheden" de handelingen en daden van den staatsman in het publiek leven en tegenover het Parlement. Maar wanneer hij dan schrijft: »wat deed graaf Schimmelpenninck tot nog toe om aanspraak te kunnen maken op dergelijk vertrouwen?" dan verzoeken wij den kundigen publicist zich de vraag te stellen: wat was, schreef en deed de heer Hasselman gedurende zijn geheel publiek leven?

Het Ministerie van Koloniën zou, om aan het kabinet eenige vastheid te geven, door een man niet alleen van vaste beginselen, maar ook van groote bekwaamheden en parlementairen tact moeten bekleed zijn. Maar wat van dat alles wordt in den heer Hasselman gevonden? Openbaart zich niet in zijn geheele optreden diezelfde mengeling van inconsequentie, gebrek aan doorzicht en aanmatigenden toon, die graaf van Zuylen zoo onmogelijk heeft gemaakt? De heer Buys herleze eens de redevoeringen van den Minister, benevens de Memorie van Toelichting op de Indische begrooting voor 1868 (om van oude zonden, de niet zeer helder gestelde geschriften van den oud-resident, niet te spreken), en hij zal weinig reden vinden om van de »persoonlijke hoedanigheden" van den heer Hasselman veel heil voor het conservatieve ministerie te verwachten.

Vrij algemeen, ook onder onze politieke tegenstanders, staat de meening vast, dat juist de »persoonlijke hoedanigheden" van den heer Hasselman geen recht geven om te verwachten, dat de derde Minister van Koloniën in dit Kabinet de koloniale quaestie met vaste hand in eene of andere richting zou weten te sturen. Reeds teekende de heer Wintgens, thans Minister van Justitie, protest aan tegen zijne houding, en die heer was, als afgevaardigde, een man van het »echte behoud," zoo als de heeren van Foreest en Insinger. Indien de heer Buys zich de

moeite wil geven, om, bij zooveel meer dat reeds hierover geschreven werd, ook een opstel in het Augustus-nommer des vorigen jaars van dit Tijdschrift over des Ministers antecedenten te herlezen, en daarmede de artikelen van den heer B. over »het koloniale vraagstuk" in dit en in het vorige nommer in verband te brengen; indien hij aan mannen van welke richting ook, die hij als deskundigen beschouwt, de vraag wil voorleggen: is mijne opvatting al of niet gegrond, — dan zal hij zich kunnen overtuigen dat wij niet tegen beter weten aan of uit overdreven ingenomenheid met eigene begrippen, aan den heer Hasselman te kort doen.

Indië heeft boven alles behoefte aan stabiliteit. Zelfs aan de conservatieven moet het duidelijk zijn dat de heer Hasselman die behoefte niet kan bevredigen, en dat hij, zelfs ook bij hen, geene aanspraak kan maken op dat vertrouwen, dat de burgerij, tot welke richting ook behoorende, volgens de uitspraak van den heer Buys aan het financiëel beleid van graaf Schimmelpenninck ontzegt. Omdat het vonnis over dien Minister geveld, naar onze overtuiging ook in volle gestrengheid op den heer Hasselman toepasselijk is, hebben wij gemeend deze opmerking aan den heer Buys te moeten onderwerpen, opdat niet op zijn gezag eene dwaling veld winne.

X.

Reeds meer dan eens werden in dit Tijdschrift de besluiten van den Gouverneur-Generaal van 26 Sept. jl. betreffende de verhooging van de traktementen der inlandsche hoofden en de beperking van de persoonlijke diensten der bevolking te hunnen behoeve, in het voorbijgaan ter sprake gebracht (zie het nommer van Dec. jl., blz. 447 en 519). De geest dier besluiten is liberaal, zoo liberaal zelfs dat men nauwelijks begrijpen zou hoe ze van een zich conservatief noemend staatsman konden uitgaan, indien men niet in allen gevalle in die besluiten een terugtred opmerkte bij vergelijking met de belangrijker traktementsverhooging, gepaard met geheele opheffing der persoonlijke diensten — vrijwillig huldebetoon uitgezonderd — die reeds door den vorigen Gouverneur-Generaal was afgekondigd en grootendeels geregeld. Dit neemt niet weg dat de besluiten van September een sterk accommodatie-vermogen in den heer Mijer verraden, en volkomen het oordeel bevestigen dat reeds in het nommer van Februari 1867, blz. 131, over hem werd uitgesproken. Dat de besluiten van September het uitvloeisel zouden zijn van de beginselen van den heer Mijer, is onaannemelijk; want verondersteld dat hij beginselen heeft, dan kunnen dit geene andere zijn dan die hij als opposant tegen de koloniale staatkunde van het jongste liberale kabinet en als hoofd van het in diens

plaats opgetreden conservatieve kabinet heeft beleden en onder andere in de schorsing der ordonnantie zijns voorgangers van 5 Januari 1866 heeft geopenbaard. Maar die beginselen verdragen zich zeker niet met maatregelen die met de ordonnantie zijns voorgangers zoo na overeenkomen, als dit behoudens een voelbaar onderscheid maar eenigszins mogelijk was. De heer Mijer, verstandig genoeg om te erkennen dat Indië niet langer naar de beginselen der orthodoxe oudgasterij kan geregeerd worden, friseert de liberaliteit in het weinige wat hij doet, om op Java, waar men liberale maatregelen wil, niet alles tegen zich in te nemen; maar om tevens met zijne oude politieke vrienden in Nederland op een goeden voet te blijven, doet hij zoo weinig mogelijk en zoekt zijne redding in eindeloos onderzoeken en overwegen.

Die geest van transactie die den heer Mijer bezielt, en in het algemeen het gewone kenmerk is van staatslieden, wien hunne positie meer waard is dan hunne overtuiging, is intusschen een zeer verderfelijke geest, en werd volkomen juist geteekend door den heer Mirandolle, in de Inleiding van zijne beide artikelen over de Hervorming der rechtsbedeeling in Indië, in de nommers van Januari en Februari 1867 van dit tijdschrift, waar hij zegt, dat het aan dezen geest, die in 1854 de overhand behield, is toe te schrijven dat de toestand in Indië met elk jaar meer gespannen wordt, en dat de behoefte aan *radicale* maatregelen zich allengs dringender doet gevoelen. Wie in politieke maatregelen aan allen wil behagen, voldoet ten slotte niemand; wie tusschen strijdige beginselen wil doorzeilen, kan slechts knoeien. Ook de besluiten van Sept. jl. zijn in den grond als onbruikbaar knoeiwerk aan te merken. Men moge daardoor aanvankelijk nog als bevredigd zijn omdat men erger verwacht had, de bezwaren zullen zich spoedig genoeg laten gevoelen, en geene der drie partijen, die in de zaak zijn betrokken, de inlandsche bevolking, de hoofden en het Gouvernement, heeft reden om met de regeling ingenomen te zijn.

Velen beschouwen de verplichte diensten der bevolking aan hare hoofden, zoodra zij verder gaan dan vrijwillig huldebetoon, als een misbruik en een onrecht. Maar een misbruik kan men niet wettelijk regelen, een onrecht kan men niet door beperking tot recht maken. Wie misbruiken wettelijk regelt, bestendigt ze, en wie het onrecht wettelijk beperkt, sanctionneert het deel dat hij in wezen laat. Maar wat verkeerd en onrechtvaardig is, mag slechts genegeerd en niet enkel gelimiteerd worden. Door het tot kleinere proporties terug te brengen, versterkt men in zekeren zin het onrecht; want het is moeilijker op te heffen, wanneer het minder in het oog loopt. Wanneer in eene maatschappij, waarin de groote heeren gewoon waren den nijveren burger te bestelen en uit te plunderen, een wetgever opstond, die verklaarde dat

een wekelijksche diefstal tot een beperkt bedrag, b. v. van *f* 100 voor een hertog, *f* 50 voor een graaf, *f* 25 voor een baron, zou geoorloofd zijn, maar dat, zoo die heeren de maat te buiten gingen, zij aan gestrenge straffen zouden onderworpen zijn, dan zou men bezwaarlijk kunnen beweren dat die wetgever een beteren rechtstoestand aan die maatschappij had geschonken.

Indien de verplichte diensten voor de hoofden onrecht zijn, dan is de bevolking door de beslissing van den heer Mijer benadeeld. Maar neem aan dat de zaak twijfelachtig is, dan heeft zij evenzeer recht om te klagen dat die quaestie zonder onderzoek, zonder dat zij zelve of die haar voorspreken zijn gehoord, eigenmachtig door den wetgever is gepraejudicieerd. Wij willen eens aannemen dat wij hier te doen hebben met een twijfelachtig geval waaromtrent kan worden getransigeerd, dan zou die transactie op eene onderlinge overeenkomst van de hoofden en de bevolking moeten berusten; maar niet op de willekeurige beslissing van een derde, die zich ongeroepen met een *sic volo*, *sic jubeo*, in het geschil mengt.

De bevolking van Java heeft dus in de eerste plaats recht om zich te beklagen, dat door de besluiten van September eene quaestie, voor haar van overgroot belang, in haar nadeel is gepraejudicieerd.

Wij willen de mogelijkbeid niet urgeeren dat in enkele gevallen de druk der gedwongen diensten door de regeling wordt verzwaard, en de hoofden, met de wet gewapend, nu meer zullen vorderen dan zij gewoon waren, ofschoon ook die mogelijkheid niet geheel kan ontkend worden. Maar een ernstiger bezwaar achten wij het, dat de beperking der diensten voor de hoofden niet is te handhaven. Een wetgever die het stelen volstrekt verbiedt, zal moeite genoeg hebben om te waken dat het verbod nooit wordt overtreden; maar wie het stelen tot een bedrag van *f* 50 veroorloofde, zou tien- en honderdmaal meer moeite hebben om te zorgen dat niet van tijd tot tijd voor een waarde van *f* 51 of *f* 52 gestolen werd. Het verschil tusschen *al* en *niet* geeft ten minste eene duidelijke, goed te controleeren démarcatie, maar hoe zal men het controleeren of een hoofd dien men recht geeft op 12 man, nog niet soms ook een dertienden in dienst stelt. De onmogelijkheid van goede controle zal spoedig te weeg brengen dat in het geheel geene controle wordt geoefend, en de bevolking zal in de beperkende bepalingen der wet geene andere bescherming tegen ongelimiteerde indienststelling vinden, dan, als het veel is, een zekere schroom der hoofden om het in het oog vallend grof te maken, een schroom intusschen waarvan de invloed op hunne handelingen geheel van de omstandigheden zal afhankelijk zijn.

De hoofden wier positie bij eene voldoende traktementsverhooging met geheele afschaffing der persoonlijke diensten, volkomen zuiver zou geweest

zijn, zullen nu dikwijls in eene dubbelzinnige positie verkeeren. De groote moeilijkheid om in ieder geval juist binnen de gestelde grens te blijven en die niet, ook maar met een halven stap. te overschrijden, en de strafleloosheid waarmede vermoedelijk kleinę overtredingen zullen kunnen begaan worden, zullen hen gedurig, en soms half onwillig, eene schrede verder brengen; zij zullen soms zondigen bijna zonder het te willen 'of te weten, maar, even als iemand die eigenlijk meer geld uitgeeft dan hij missen kan, doch door de zucht om zijn fatsoen op te houden daartoe gedrongen wordt, daarbij steeds een gevoel van onvoldaanheid hebben en eene vrees voor de mogelijke gevolgen. Waarlijk, ook voor de hoofden zelve ware het beter dat het voor hen niet langer noodig ware een niet geheel aan hunne positie geëvenredigd inkomen door een zeker bedrag van gedwongen arbeid hunner onderhoorigen aan te vullen!

De heer Mijer heeft echter in zijne besluiten den indruk willen geven dat het hem met het waken tegen overtreding zijner voorschriften volkomen ernst is; maar hij is daardoor vervallen in een ander, onzes inziens, zeer ernstig bezwaar. Het besluit *Staatsbl.* nº. 123 stelt als straf voor het misdrijf van knevelarij door inlandsche hoofden en ambtenaren begaan, »dwangarbeid in den ketting voor den tijd van vijf tot tien jaren, voorafgegaan door tentoonstelling", en bepaalt vervolgens dat ook als knevelarij zal beschouwd worden »het vorderen van persoonlijke diensten of van leveringen ten behoeve van wien ook, welke niet uitdrukkelijk bij algemeene verordening zijn toegelaten". Een regent dus die, in plaats van veertig, één en veertig, een patih die, in plaats van vijftien, zestien heeredienstplichtigen in dienst stellen, zijn strafbaar met 5 à 10 jaren arbeid in den ketting, voorafgegaan door tentoonstelling. Mij dunkt, deze bepaling heeft het zeker nadeel dat zij de hoofden diep moet krenken, en daarentegen een zeer onzeker voordeel. Moeilijk kon iets worden uitgedacht waardoor een grootere knak werd toegebracht aan dat prestige, dien eerbied voor de hoofden, dien het zoozeer de taktiek van het conservatieve beleid is bij de bevolking te onderhouden, dan de bedreiging met dergelijke onteerende straffen. Maar een wezenlijke bescherming voor de bevolking is in die straffen niet gelegen. Juist omdat zij te zwaar en voor de hoofden te onteerend zijn, zullen zij niet worden toegepast, en daarmede zal ook de bedreiging alle uitwerking missen.

Der regeering eindelijk is door deze besluiten in meer dan één opzicht een strop om den hals gehaald, en het is nauwelijks te betwijfelen of de tijd zal spoedig komen, waarop zij zich ernstig over deze maatregelen zal beklagen. Er is nu eene aanzienlijke jaarlijksche geldsom ten offer gebracht om eene zeer gebrekkige en niet te controleeren beperking in de praestatie der persoonlijke diensten tot stand te brengen. Wanneer

de dwaze illusiën dat het conservatieve stelsel op den duur houdbaar is, zullen zijn voorbijgegaan, en de ernstige voorbereiding van Java voor een anderen soicalen toestand, waarin gedwongen dienstpraestatiën aan de hoofden niet passen, wordt aangevangen, dan zal men inzien dat wat nu voor traktementsverhooging aan de hoofden geschonken is, nutteloos is weggeworpen, en men zal andermaal even diep in de beurs moeten tasten, alsof er niets tot beperking der persoonlijke diensten gedaan ware.

Men mag intusschen aannemen dat dit bezwaar in de oogen der tegenwoordige regeering, die aan het conservatieve regeeringsbeleid een eeuwigdurend bestaan wenscht te verzekeren, niet zeer zal wegen. Maar wij wenschen haar van ganscher harte geluk met al de beslommeringen en moeilijkheden, waarin de controle van overtredingen die men verbiedt en te gelijkertijd uitlokt, het bestuur en de administratie wikkelen zal. Ongelukkigerwijze zal de last daarvan niet alleen en misschien niet het meest gedragen worden door hen, die, niets ongemoeid kunnende laten wat door politieke tegenstanders was tot stand gebracht, deze ongelukkige transactie hebben uitgedacht; maar ook door hen die gaarne het besluit van 5 Januari 1866 in geheelen omvang hadden gehandhaafd gezien, en onschuldig de straf zullen dragen van de halve maatregelen die zij afkeuren en verfoeien.

De heer Mijer, die geene politiek van beginselen volgt, maar alleen schijnt te vragen hoe hij zich het langst in zijne positie kan handhaven, maar juist daardoor reeds nu de conservatieven zeer ontstemd heeft, zonder de liberalen te bevredigen, loopt wellicht nog gevaar van weldra een volbloed-liberaal, een *radikaal* misschien te worden, wanneer hij tot de erkentenis komt, die men hem reeds in eenige dagbladen heeft *toegeschreven*, maar volgens den Minister Hasselman *toegedicht*, dat Indië niet meer conservatief *kan* geregeerd worden. Wij die overtuigd zijn dat geene andere dan eene liberale regeering zich in en voor Indië kan staande houden, verwachten dan ook dat de heer Mijer zijn aangevangen *volte face* vroeger of later geheel zal volbrengen en tot zijn liberaal standpunt van 22 Mei 1848 zal terugkeeren.

De goede zijde der besluiten van September ligt onzes inziens voornamelijk daarin, dat de afschaffing van het apanage of ambtelijk landbezit en van de gedwongen leverantiën daardoor is gehandhaafd. In zooverre trouwens zijn die besluiten geheel in de liberale richting en eenvoudige bevestiging van hetgeen reeds in de geschorste ordonnantie van 5 Jan. 1866 was vastgesteld. Merkwaardig is echter de inconsequentie. Zoo iets op Java *adat* is, dan is het zeker het ambtelijk landbezit, en daarvan zou men wel het laatst de afschaffing verwacht hebben van hen die steeds op grond der *adat* tegen alle hervormingen ijveren. Hoe zal men zulke handelingen conservatief noemen? en als zulke liberale maat-

regelen op een zoogenaamd behoudend regeeringsbeleid geënt worden. doet men dan iets anders dan de verwarring vermeerderen, en ontbinding bevorderen van een stelsel van bestuur, waaraan meer en meer alle samenhang ontbreekt? In de oogen van consequente en overtuigde conservatieven moeten zulke maatregelen den geheelen toestand in Indië volkomen bederven, en zij zullen het aan den heer Mijer te wijten hebben dat er ten slotte niets anders zal overschieten dan juist zulke maatregelen waartegen zij thans hunne kreten van verontwaardiging en afgrijzen richten, namelijk uiterst *radicale.*

Der conservatieven schrik en vrees is de tot zelfstandigheid ontwikkelde Javaan. Zij miskennen het geheel dat juist in die zelfstandigheid van het individu de bloei en voorspoed van een volk gelegen is. De liberale politiek wil die zelfstandigheid bevorderen, maar weet ook dat het daarmede eerst dan recht ernst zal zijn, wanneer, zooals de heer Mirandolle aan het slot van zijn boven aangehaalde bijdragen schrijft, de inlander rechten zal hebben, die rechten zal kennen, en die rechten door eene onpartijdige macht in den staat zal gehandhaafd zien. Maar van dien toestand zijn wij nog verre verwijderd, en de tegenwoordige regeering maakt dien afstand alle dagen grooter, ook dan wanneer zij besluiten neemt waarin zij het door hare liberale voorgangers aangenomen stelsel volgt, omdat zij dit doet ten halve en buiten verband met de hoofdgedachte, die in de handelingen der voorgangers het leidend beginsel was.

Wij kunnen ons dus maar half verheugen over het goede dat, reeds door het liberaal bewind verordend, in de besluiten van September door het conservatief bestuur is gehandhaafd. Wij zijn geneigd uit te roepen *non tali auxilio, non defensoribus istis!* Wij houden van hetgeen zuiver gedacht en eerlijk uitgevoerd is, en hebben in de deugdzaamheid van knoei- en lapwerk weinig vertrouwen.

Wij zouden bij deze vluchtige beschouwing der besluiten van September niet tot de bijzonderheden afdalen, indien daartoe niet, wat één punt betreft, aanleiding bestond in eene aanmerking die ons als afkomstig van hooggeplaatste inlandsche ambtenaren op Java, volkomen tot een oordeel bevoegd, is medegedeeld. Naar hunne meening is bij de lijst der bezoldigingen aan die besluiten verbonden, waarop traktementen voorkomen die van *f* 1200 tot *f* 5 's maands variëeren, de positie van de Djaksa's zoo geregeld, dat die dringend eenige wijziging behoeft. Djaksa's zijn hoofdpersonen in het justitie-wezen, en ieder die de zaken der inlandsche politie in de binnenlanden van Java eenigszins heeft kunnen gadeslaan, weet hoeveel op den Djaksa (officier van justitie) aankomt. De heer Mirandolle had zich in zijne bijdragen over de hervorming der rechtsbedeeling niet in te laten met cijfers en berekeningen van kosten, maar wat hij op blz. 168 over de bezoldiging van den Djaksa zegt,

strekt ten deele tot versterking van de argumenten door de bedoelde inlandsche ambtenaren tegen de in de besluiten bepaalde verhouding van de traktementen der Djaksa's aangevoerd.

De heer Mirandolle die de vraag: »welke zijn de gebreken die het rechtswezen aankleven, en hoe moeten die verholpen worden?" meer bepaald uit een juridisch oogpunt behandelde, kon daar met eene vluchtige vermelding van dit punt volstaan, maar de financiëele zijde der zaak is daarom toch niet onbelangrijk. Hoewel het rechtswezen, uit wetenschappelijk oogpunt beschouwd, daar niets mede te maken heeft, zoo kan toch de wetgever die, als hervormingen plaats vinden, de instellingen in bijzonderheden heeft te regelen, die financiëele zijde niet veronachtzamen, zonder gevaar te loopen van belangrijke fouten te begaan. Wanneer het in Nederland eene absurditeit zou wezen het traktement van een officier van justitie te regelen met het oog op de meerdere of mindere verleiding tot plichtverzaking die hem omgeeft, dan is dat op Java met een inlandsch rechterlijk ambtenaar niet het geval. Over dat onderscheid mogen wij ons niet beklagen; het is grootendeels onze eigen schuld; wij hebben niets gedaan voor de wetenschappelijke en zedelijke vorming van de inlandsche rechterlijke ambtenaren: integendeel, ook die ambtenaren waren zoo slecht bezoldigd, dat zij zonder extra-inkomsten niet overeenkomstig hun stand konden leven. Beschaving en welvaart worden door eene goede regeering bevorderd, tot eene goede regeering wordt vereischt eene goede rechtsbedeeling, eene goede rechtsbedeeling vordert kundige en rechtschapen ambtenaren, welke op hunne beurt recht hebben op eene goede bezoldiging, en wel zoo eene, die in behoorlijke verhouding tot de aan anderen verleende traktementen staat. Dit is nu naar het gevoelen van bovengenoemde inlandsche autoriteiten met de bezoldiging der djaksa's, met name van die in de adsistent-residents afdeelingen, niet het geval. Voor deze djaksa's is, naar hunne meening, de traktementsverhooging bijster gering, daar hun slechts *f* 100 's maands zijn toegelegd. Bij hen rijst de vraag of een *djaksa* in een ass.-residents afdeeling eene zoo veel minder gewichtige, met minder werkzaamheden bezwaarde betrekking heeft dan een *hoofddjaksa* ter hoofdplaats eener residentie, die bij de nieuwe regeling *f* 250 's maands krijgt? Zij ontkennen dit en beweren dat er bijkans geen verschil in den werkkring bestaat, ja dat zelfs die van de *djaksa's* soms eerder iets uitgebreider is dan die van de *hoofddjaksa's*. De eersten zijn werkzaam bij den regentsraad, de policierol, den landraad en de rechtbank van ommegang van eene afdeeling; de laatsten hebben met den regentsraad niets te maken, omdat ter hoofdplaats bij dien raad een afzonderlijke djaksa aangesteld is, die ook *f* 100 's maands ontvangt. De adsistent-residents afdeelingen zijn, met weinige uitzonderingen, even groot als die waar de residenten gevestigd zijn. In vroe-

gere tijden hebben de inlandsche officiren van justitie op de hoofdplaatsen van de residentiën den titel van *hoofddjaksa* gekregen, omdat de landraden en de zittingen der rechtbanken van ommegang van twee, drie en meer regentschappen op de hoofdplaatsen der residentiën gehouden werden. Toen was het billijk die ambtenaren hooger te bezoldigen; maar nu in elk regentschap een adsistent-resident is aangesteld, zijn die verhoudingen in de traktementen niet meer in overeenstemming met den aard der zaak; want een *djaksa* heeft thans eigenlijk meer dienst te praesteeren dan een *hoofddjaksa*. Op grond van deze beschouwingen wenscht men eene billijker regeling ten aanzien der betrekkingen van *djaksa* en *hoofddjaksa*, en zou men aan de *djaksa's* der adsistent-residents afdeelingen denzelfden titel en hetzelfde tractement als aan die van de hoofdplaatsen der residentiën willen toegekend zien, met benoeming tevens van afzonderlijke djaksa's voor de regentsraden, zoo als dit op de hoofdplaatsen geschiedt.

In hoeverre deze wenschen juist en uitvoerbaar zijn, willen wij niet beslissen. Wij wilden ze althans mededeelen in de hoop, dat, zoodra zich daartoe voegzame gelegenheid aanbiedt, op deze bedenkingen zal worden gelet. Daarom dus wilden wij, bij gelegenheid dat wij ons opgewekt gevoelden den transactiegeest, die in de besluiten van 26 Sept. 1867 zoo treurig uitkomt, aan de lezers van dit Tijdschrift aan te wijzen, de ons medegedeelde aanmerkingen over de traktementen der djaksa's niet onvermeld laten.

D.

DE HERVORMING DER MOLUKKEN.

TWEEDE GEDEELTE.

Wat wij tot dusverre behandelden was slechts een gedeelte van het samenstel van maatregelen omtrent de Moluksche eilanden genomen. Wenden wij ons nu tot Banda. Daar bestond een andere en nog ingewikkelder toestand. Van de vier groepen eilanden, die deze residentie uitmaken, wordt betrekkelijk weinig partij getrokken. Alleen de eigenlijke Banda-groep was voor de Oost-Indische Compagnie een begeerlijk plekje. Daar bloeide toch 't weligst de geurige muskaatnoot en verkreeg men daarvan ook de foelie. Toen de Bandaneezen gevlucht of verdreven waren, handelde men met hun land even als de veroveraars van Mexico met den bodem gehandeld hadden, en gaf stukken grond aan Europeanen, meestal soldaten, om daarop noten te telen. De pachtgronden werden perken en de bezitters perkeniers genoemd; de grond zou door slaven bearbeid en het product aan de regeering geleverd worden. De invloed van zulk eene instelling moest demoraliseerend zijn voor allen, maar bepaald voor de vrije bevolking op de omliggende eilanden en het geringe overschot van niet »perkhoorige" Bandaneezen. Wij zullen de geschiedenis van die instelling niet in bijzonderheden mededeelen; zij is bekend. De toestand in latere jaren is door Dr. Bleeker meermalen voor de lezers van dit Tijdschrift uiteengezet. Genoeg zij het aan te stippen, dat de slechte voeding der slaven, — want de Compagnie achtte daarop bezuiniging mogelijk en gaf spoedig geene rijst, maar slechts sago en visch, — steeds nieuwen toevoer noodzakelijk maakte. De sterfte was groot; de slavenhandel moest daardoor aanmoediging verkrijgen. De invoer van slaven en levensmiddelen, alsmede de karige betaling van de noten en

foelie aan de perkeniers lokte tot smokkelhandel uit, waardoor een schijn van welvaart op de Banda-eilanden ontstond, zoodat op Neira eene stad verrees met 70 à 80 goede Hollandsche huizen. Maar die toestand moest veranderen, toen de smokkelhandel in de 18e eeuw door een energiek Gouverneur door geweldige middelen gefnuikt werd. Banda bloeide nu enkel voor het Gouvernement en de ambtenaren der Compagnie. Wel leefden de perkeniers ruim van slavenarbeid en andere winsten; maar de slavernij deed ook daar hare onvermijdelijke gevolgen gevoelen; de meesters werden evenzeer gedemoraliseerd als de onderhoorigen en verloren grootendeels alle energie, terwijl het geringe overschot van vrije bevolking den arbeid als vernederend beschouwde en de bronnen van welvaart verwaarloosde, die, bij de belemmeringen, door het monopolie te weeg gebracht, voor handel en nijverheid nog overbleven. De Banda-eilanden met hunne perken waren bijna uitsluitend het voorwerp van de zorgen der bestuurders: voor de omliggende, veel uitgebreider eilanden-groepen werd niets gedaan. De Banda-groep was eene plantaadje te midden van eene reeks bezittingen waarvan men geen partij trok en voor wier ontwikkeling men niets over had.

Ja, de Compagnie bevorderde de verspreiding van het Christendom in de Molukken, deed de inlanders die door de Portugeezen tot het Catholicisme waren overgehaald, bekeeren, en zond predikanten en catechiseermeesters naar den Archipel. Maar kunnen Christendom en slavernij te zamen gedijen? De ongunstige oordeelvellingen, over de inlandsche Christenen zoo dikwijls en, ofschoon vaak met groote overdrijving, toch niet geheel zonder grond, uitgesproken, geven het antwoord op die vraag.

Kan het in elk geval verwondering wekken, dat van de perkeniers en de Bandaneezen veeltijds eene weinig gunstige schets wordt gegeven? Trotschheid en luiheid zijn de hoofdzonden, den vrijen inlander toegerekend. Maar wij veroorloven ons de vraag: zoo wij zelven te midden van eene bevolking van slaven of van tot dwangarbeid veroordeelde misdadigers leefden, zou dat achting voor den arbeid bij ons aankweeken? En wat moest dan wel de invloed van zulk een toestand op de minder verlichte Bandaneezen zijn? Die staat van zaken heeft demoraliseerend gewerkt en dat kon wel niet anders. Ook de vrije Ambonsche burger achtte zich verheven boven den tot grondslavernij gedoemden Christen of Mohammedaanschen inlander, die de negorijen bevolkte.

In 1778 woedde een orkaan, die de muskaatboomen velde en groote ellende op Banda te weeg bracht. De Compagnie verhoogde toen de prijzen van het product; maar dien slag is Banda nooit te boven gekomen. De kiemen van verval, sedert lang aanwezig, hebben zich van toen af steeds sterker vertoond. Later moest de slavenhandel gestaakt

worden en het werd moeilijker werkkrachten te verkrijgen, al vulde de Regeering die door ballingen en aanwerving van vrijwilligers op Java aan. Daarbij kwam dat de Compagnie in den laatsten tijd van haar bestaan de beperkende bepalingen omtrent den handel, door het monopolie vereischt, ook voor Banda niet kon handhaven. Makassaren en Boegineezen drongen tot de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden door en werden geduchte mededingers van de perkeniers, eertijds alleenhandelaren. Zij moesten dus hunne perken verpanden en beleenen, zoodat de schuldenlast ontzettend werd. De Compagnie moest zelfs eenmaal de perken tegen betaling der hypotheken overnemen en gaf ze toen weder in bruikleen uit. Aardbevingen en orkanen vervolgden in 1815 en 1852 het werk der verwoesting van Banda's welvaart; terwijl, onder de bestaande omstandigheden, de vrijverklaring van de vaart op dat gedeelte van den Archipel in 1827, in verband met de stichting van Singapore, daaraan den laatsten slag gaf. De verheffing van Banda tot vrijhaven kon alleen geen herstel aanbrengen. Slechts in verband met de opheffing van het monopolie had deze iets goeds kunnen uitwerken. Inmiddels werden de contracten tusschen de Regeering en de perkeniers nu en dan gewijzigd, omdat de laatsten hulp noodig hadden. Rentelooze voorschotten en prijsverhooging werden telkens aangevraagd. Zoolang de noten en foelie hooge prijzen bedongen, was 't niet meer dan billijk, dat de Regeering iets van hare winsten afstond. Maar eindelijk werd de toestand onhoudbaar door de daling van de prijzen der specerijen. De betaling aan de perkeniers had dus de uiterste grenzen bereikt, en toen zij in 1854 en 1860 bij dringende memoriën nieuwe hulp van de Regeering verzochten, en tevens, wegens de wettelijke afschaffing der slavernij, voorziening in de behoefte aan arbeiders werd gevorderd, was hervorming de algemeene leus.

Nog gingen velen uit van het dwaalbegrip, dat Banda eene voordeelige bezitting voor den Staat was. Men kwam in de laatste jaren zelfs in de meeste geschriften met het cijfer van zes tonnen gouds voor den dag, als de vermoedelijke bate die Banda afwierp. Algemeen bijna was die dwaling (1). Het was weder de heer Van Hoëvell die hier, gelijk in zoovele andere zaken, juister zag en in het Parlement voor zijne meening uitkwam. Den 23sten December 1850 verdedigde hij in de Tweede Kamer tegenover wijlen den heer J. C. Baud de stelling, dat, zoo men alle kosten becijferde, niet alleen zou blijken, dat de nagelcultuur op Ambon groot verlies gaf, maar dat ook de notenmuskaat en

(1) Zie onder meer de nota van den Oud-Gouverneur Goldman, in ons Juli-nummer van 1864 door Dr. Bleeker opgenomen, onder den titel van: „Notenteelt op de Banda-eilanden en verbetering van het lot der perkeniers."

foelie van Banda geene winst meer opleverden en in de toekomst met verlies dreigden. — De uitkomst heeft zijn helderen blik recht doen wedervaren.

Over 1854—1857 schatteden evenwel sommigen de jaarlijksche winst op de noten en foelie nog op *f* 384,000 's jaars. Maar toen na 1860, op hernieuwden aandrang van de perkeniers, de Regeering de zaak nauwkeurig overwoog, kwam zij tot het volgende resultaat.

Volgens eene berekening van den Directeur van Financiën was op de Bandasche specerij-cultuur over het laatst bekende jaar (1861) eene winst door het land behaald van slechts *f* 49,107. Sedert de in 't laatst van 1859 weder verleende machtiging tot verhooging van den leveringsprijs werd aan de 34 perkeniers per Amst. pond betaald: voor foelie 1ste soort, naar gelang van de ligging der perken, 42 en 39 cents, voor foelie 2de soort, naar gelang als voren, 21 en 19 cents, en voor notenmuskaat, voor 1ste soort, mede naar gelang van de ligging der perken, 19 en 16 cents, en voor 2de en 3de soort respectievelijk 6 en 4 cents. De oogst van 1861 kwam wegens kosten van inkoop gemiddeld te staan, voor de foelie op *f* 50.04 en voor de noten op *f* 18.59 per pikol; terwijl de netto opbrengst hier te lande, na aftrek alleen van de onkosten van afscheep op Java en aanvoer en verkoop in Nederland, in datzelfde jaar respectievelijk beliep *f* 52.99$^{8}/_{10}$ en 54.06$^{4}/_{10}$, hetgeen voor foelie en noten te zamen eene winst gaf van *f* 264,520, welke winst echter tot het boven opgegeven cijter van *f* 49,107 werd teruggebracht na aftrek van alle overige op de specerij-cultuur vallende uitgaven, als: tractementen van opzieners en boschwachters, betalingen enz. aan arbeiders, hand- en reëngagementsgelden, kosten van afpakking en vervoer der specerijen naar Java, enz., enz., een en ander in 1861 ten bedrage van *f* 215,413.

In de jaren 1855—1864 was de netto opbrengst van foelie en noten hier te lande per pikol als volgt:

	Foelie:	Notenmuskaat.
1855	*f* 139.87$^{3}/_{10}$	*f* 132.06$^{9}/_{10}$
1856	» 131.67	» 130.28$^{9}/_{10}$
1857	» 108.80$^{6}/_{10}$	» 109.02$^{2}/_{10}$
1858	» 88.50$^{6}/_{10}$	» 97.90
1859	» 76.54$^{2}/_{10}$	» 87.02$^{7}/_{10}$
1860	» 67.04$^{4}/_{10}$	» 80.43$^{4}/_{10}$
1861	» 52.99$^{8}/_{10}$	» 54.06$^{4}/_{10}$
1862	» 52.09$^{9}/_{10}$	» 50.00$^{3}/_{10}$
1863	» 47.83$^{2}/_{10}$	» 39.43$^{5}/_{10}$
1864	» 65.03$^{5}/_{10}$	» 75.53$^{1}/_{10}$

Zoo was dan de tijd daar, dat, in weêrwil van velerlei hulp en tegemoetkoming aan de perkeniers, hun toestand ongunstig bleef en Banda

binnen weinige jaren een lastpost voor de schatkist dreigde te worden, gelijk Ambon reeds sedert lang was geweest.

De Indische regeering werd dus ernstig op hervorming bedacht. Ware er gegrond vooruitzicht geweest, dat de prijzen der specerijen in Europa spoedig en duurzaam zouden stijgen, men had weder palliatieven kunnen beproeven. Maar alle aanleiding ontbrak om zich dat voor te spiegelen. Eer was voortgaande daling te verwachten, daar de concurrentie steeds grooter werd en het gebruik dier specerijen waarvan de Europeesche markt vroeger uitsluitend door Banda werd voorzien, voorzeker niet toeneemt.

De perkeniers hadden in 1860 zeer verschillende middelen tot verbetering van hunne positie aangeprezen. Er waren er die ronduit oplossing van het monopolie begeerden; de meerderheid deed daarentegen een beroep op vernieuwde en krachtige hulp van het Gouvernement. Allen, zonder onderscheid, haakten nogtans naar verandering. Het is zeer natuurlijk, dat menschen, gewoon te steunen op de hulp van de Regeering en vroeger levende van slavenarbeid, voor de vrijheid terugdeinsden. Het bewijst intusschen voor meer levensgeest en meer energie dan men den perkeniers toedacht, dat sommigen de Regeering op den goeden weg hebben voortgestuwd en bijna allen met ernst tot de hervorming hebben medegewerkt.

De toestand van Amboina was evenwel gemakkelijker te regelen geweest. Daar gold het eenvoudig de bevrijding eener lang onderdrukte bevolking door welberaamde maatregelen. De Regeering kon die maatregelen decreteeren, want door de opheffing van het monopolie en de grondslavernij werden geene belangen van anderen gekrenkt. Tegenover de perkeniers op Banda was de toestand verschillend; er bestonden contracten van allerlei aard, hypotheken, overeenkomsten met vrijwillige arbeiders in de perken aangegaan, en meer wederzijdsche belangen, die regeling vereischten.

De Raad van Indië, ten volle overtuigd dat het tot dusverre toegepaste stelsel voor de werking van zuiverder begrippen moest wijken, schreef: »Weldra zal het onder de herinneringen van vervlogen dagen behooren te worden gerangschikt." Doch het belang der perkeniers gedoogde, zoo meende de Raad, vooralsnog slechts de voorbereiding tot een beteren toestand. Met het oog op den gunstigen invloed, door vroeger verleende hulp zoo op de perkeniers als op de productie hunner landen uitgeoefend, adviseerde de Raad nogmaals tot verhooging van den inkoopsprijs van noten en foelie.

De Gouverneur-Generaal vereenigde zich niet met dat advies en terecht. De conclusie was niet logisch. Werd toch al ruimer productie ten gevolge van betere belooning van de perkeniers verkregen, het zou zijn

ten koste van de wederpartij: den Staat. Dat zou de balans geheel ten nadeele van het Gouvernement hebben doen overslaan. Bij ruimer productie, tegen hooger inkoopsprijs, zou het resultaat financiëel steeds nadeeliger worden. De heer Sloet van den Beele opperde daarom het denkbeeld, overeenkomsten aan de perkeniers aan te bieden, waarbij het Gouvernement zou afzien van de pretensiën die het nog op de perken had, onder andere uithoofde van een voorschot uit 's lands kas, waarvan nog *f* 189,000 terug betaald moest worden, terwijl daarentegen de perkeniers hunnerzijds afstand zouden doen van alle aanspraken op de vervulling van de door de Regeering tegenover hen aangegane verbindtenissen, en tevens zouden op zich nemen eene jaarlijksche opbrengst, hetzij in producten of in geld, te leveren.

Deze denkbeelden vonden bij het Opperbestuur onverdeeldeu bijval. Het hulpbetoon aan de perkeniers had immers de uiterste grenzen bereikt. Het kon niet op den weg der Regeering liggen, voortdurend producten te blijven inkoopen tegen prijzen buiten verhouding tot de marktwaarde, waarvan verlies voor de schatkist een onvermijdelijk gevolg moest zijn. Elke hulp onder de bestaande omstandigheden tijdelijk verleend om de positie der perkeniers dragelijker te maken, moest — dit had de Landvoogd uiteengezet — ten gevolge hebben, dat zij minder genegen zouden worden bevonden om later tot eene schikking met het Gouvernement toe te treden, die, zoo zij al voor eenig uitstél vatbaar was, welhaast gebiedend noodzakelijk zou zijn. Het denkbeeld van den Raad van Indië zou minstens *f* 16,000 verlies 's jaars aan den Staat berokkenen, en dit kon zelfs aanmerkelijk hooger stijgen. Het wezenlijke belang der perkeniers kon niet door tijdelijke hulp worden bevorderd; want dit zou een stelsel van bescherming in het leven roepen, waaraan eenmaal een einde moest komen, en dan zou de schok des te grooter zijn. Bij hen bestond bovenal behoefte aan opwekking van sluimerende energie. Reeds verlangden eenigen dat men hen op eigene krachten liet steunen. Daarom waren de plannen van den Gouverneur-Generaal, om middelen van overgang te vinden en volle vrijheid aan te bieden, in de hoogste mate rationeel.

De Koning machtigde den Minister van Koloniën, na ook hieromtrent, evenals vroeger aangaande Amboina, de adviezen van den Raad van State te hebben ingewonnen, de noodige voorschriften aan den Gouverneur-Generaal te zenden en met dezen in nader overleg te treden. De grondslagen der hervorming, door den Landvoogd aanbevolen, werden, nadat daaromtrent rijp overleg had plaats gehad, schier algemeen goedgekeurd. En ondanks de kleinmoedigheid van sommigen, die verwezenlijking van het geopperde plan ondenkbaar achtten, heeft de uitkomst de goede verwachtingen daarvan opgevat volkomen gerechtvaardigd.

De overwegingen hier te lande losten zich op in eene in Februari 1864 door den Koning verleende machtiging:

1°. om de eigenaars der specerij-perken op de Banda-eilanden, voor zooveel zij tot de na te melden voorwaarden zouden toetreden, bij anthentieke acte te ontheffen van de verplichting om in hunne perken specerijen te telen en het product te leveren aan het Gouvernement; zoomede van de verplichting tot terugbetaling der geldelijke voorschotten, door hen vroeger uit 's lands kas genoten; hun derhalve de vrije beschikking te verzekeren over hun eigendom en de vrijheid om te beschikken over de vruchten, welke zij goed mochten vinden in hunne perken te telen, en te hunnen aanzien buiten werking te stellen de artt. 3—10 der publicatie van 29 April 1824 (*Indisch Staatsblad*, n°. 21[a]) en alle verdere op het monopolie betrekking hebbende of daarmede in verband staande bepalingen; mits de eigenaars hunnerzijds:

a. afzagen van alle rechten, die zij mochten beweren te hebben op de hulp of bemoeienis van het Gouvernement, hetzij voor het bekomen van arbeiders, hetzij wegens de levering van rijst, lijnwaden of andere goederen, hetzij ter zake van tegemoetkoming voor onderhoud van woningen of gebouwen, hetzij in eenig ander opzicht; en

b. overnamen alle verplichtingen van het Gouvernement, voortspruitende uit overeenkomsten met arbeiders die in de perken werkzaam waren, onder verbindtenis om die overeenkomsten stiptelijk te vervullen, en met voorbehoud van het recht der Regeering om op de volvoering toe te zien en daarvoor te waken;

2°. om aan de toetredende perkeniers, die verlangden in het genot te blijven van gronden welke mochten blijken geen deel der specerij-perken uit te maken, deze niet perkhoorige gronden tegen lagen prijs te verhuren;

3°. om, onder nadere goedkeuring des Konings, de gronden der toegetreden perkeniers aan eene grondbelasting te onderwerpen.

Van deze facultatieve machtiging tot opheffing van het monopolie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 71[a]) werd in Augustus 1864 aan de perkeniers mededeeling gedaan. Voor slechts vier perken verklaarden de eigenaren zich bereid om de gestelde voorwaarden zonder eenig voorbehoud aan te nemen. De overige perkeniers, op drie of vier na die zich onvoorwaardelijk tot toetreding ongenegen betoonden, verklaarden de hun toegedachte vrijheid niet te kunnen aanvaarden, dan na een driejarig tijdperk van overgang, dat hen niet alleen ruimer van geld zou voorzien, maar hen tevens in de gelegenheid zou stellen, handelsbetrekkingen aan te knoopen. Zij verzochten daarom dat de Regeering nog gedurende de jaren 1865, 1866 en 1867 de helft van hun product tegen den tot hiertoe bepaalden prijs mocht in ontvang nemen. In-

dien zij dan aanstonds wierden ontheven van de verplichting tot terugbetaling der geldelijke voorschotten, vroeger uit 's lands kas genoten, zouden zij met 1 Januari 1868 van de aangeboden vrijheid gebruik maken.

Het kwam der Indische regeering aannemelijker voor, zonder uitstel bepaalde overeenkomsten aan te gaan, ook met die eigenaren van perken die aldus voorwaardelijk wenschten toe te treden, dan daarmede nog drie jaren te wachten.

Onder de nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings werd alzoo de Gouverneur der Moluksche eilanden aangeschreven, in de acten van overeenkomst met de voorwaardelijk toetredenden te vermelden, dat de Regeering genegen was tot en met het jaar 1867 de *helft* der op hunne perken geteelde foelie en notenmuskaat voor den tot hiertoe betaalden prijs en voor het overige op de nog vigeerende voorwaarden in ontvangst te nemen, voor zoover de perkeniers daarover niet anders wenschten te beschikken; maar dat na dien tijd de Regeering ontheven zou zijn van de gehoudenheid om de helft der producten aan te nemen, en ook alle andere op haar rustende verplichtingen zouden zijn geëindigd.

Zeer enkele van de 34 perkeniers zijn tot heden nog niet tot de nieuwe overeenkomst toegetreden. In de Memorie van Toelichting tot afdeeling IV, hoofdstuk Departement van Binnenlandsch Bestuur, der Indische begrooting voor 1868, komt onder de uitgaven in Indië eene som van eene tonne gouds uit dien hoofde voor. De Regeering deelt in den toelichtenden en uitgewerkten staat omtrent de bestemming van dit krediet, onder verwijzing naar vroegere stukken, het volgende mede: »Het in die Memorie vermelde overgangstijdperk eindigt 31 December 1867. Nader blijkt dat niet *drie* maar *vier* perkeniers meer voordeel blijven zien in eene voortdurende levering van hun product aan het Gouvernement onder de oude bepalingen. Ofschoon men zich mag voorstellen, dat na eenige jaren de bemoeienis van het Gouvernement geheel zal kunnen ophouden, moeten nog voorloopig gelden beschikbaar blijven ten einde de verplichtingen jegens vier niet toegetredenen te kunnen naleven. Bij de onmogelijkheid om die uitgaven in bijzonderheden met eenige zekerheid te ramen, wordt te dier zake eene ronde som voorgedragen, die voor aanvulling vatbaar zal moeten zijn."

Ziedaar dus de uitkomst. Nog slechts vier perkeniers hebben de vrijheid niet durven aanvaarden; maar zelfs de heer Hasselman geeft ons te hunnen aanzien hoop voor eene niet te ver verwijderde toekomst. Met de 30 overige perkeniers hielden de Staatsbemoeienissen sedert 1 Januari jl. op. Voor Banda is dus het monopoliestelsel met al de daaraan verbonden misbruiken en beperkingen voor de ontwikkeling der bevolking, evenzeer als voor Amboina, opgeheven; nog slechts een zeer kleine stap

is te doen om de levering van notenmuskaat en foelie aan het Gouvernement geheel tot het verledene te doen behooren.

Tijdens de behandeling van de plannen tot hervorming in de Molukken hadden zich nog onderscheidene vragen voorgedaan, waarbij wij even wenschen stil te staan.

In de eerste plaats was de vraag gerezen: moet de tusschenkomst van den wetgever niet worden ingeroepen om de voorgenomen hervormingen tot stand te brengen? Die vraag werd door het Indisch bestuur en het Opperbestuur ontkennend beantwoord. In 1853 had de Minister van Koloniën uitdrukkelijk aan de Staten-Generaal te kennen gegeven, »dat de Regeering zich vrijheid wenschte voor te behouden om het toen nog bestaande stelsel los te laten", en geene enkele stem was opgegaan om aan het uitvoerend gezag die vrijheid te betwisten; integendeel was toen op de hervorming aangedrongen, die in 1863 en 1864 tot stand kwam.

Andere overwegingen van ernstigen aard kwamen hierbij. Voor Java was eene regeling der cultuur-aangelegenheden bij de wet noodzakelijk en wenschelijk, omdat daar sedert lang weifeling en ongewisheid heerschen, waaraan enkel door eene bij de wet bekrachtigde regeling een einde kan komen. Maar die drangreden gold niet ten aanzien van het monopolie der specerijen. Algemeen en door alle autoriteiten werd opheffing verlangd. De financiën van den Staat konden daardoor niet anders dan gebaat worden; daarover bestond geen verschil. De bevolking werd van drukkende verplichtingen en hatelijke lasten en belemmeringen ontheven; zij zou voortaan iets tot de kosten van het bestuur bijdragen. De toestand der perkeniers was onhoudbaar. Ook zij verlangden verandering. Deze moest door vrijwillige overeenkomsten verkregen worden, waarvan eene der voorwaarden was, dat zij voortaan eene opbrengst aan het land zouden praesteeren. Nieuw licht kon de openbare behandeling van deze onderwerpen niet verspreiden. Men was het eens over de noodzakelijkheid van onverwijlde hervorming in aller belang, en over de wijze waarop die hervorming tot stand kon komen. De wet zou geene meerdere stabiliteit aan den nieuwen toestand kunnen geven; want terugkeer tot het verouderde stelsel was buiten elke mogelijkheid. Men zou dus hier niet slechts al de wezenlijke voordeelen van wettelijke regeling gemist hebben; maar zij zou de uitvoering der beraamde hervormingen, waarover eenstemmigheid van gevoelen bestond, hebben vertraagd; want wettelijke regeling vordert tijd. En elke vertraging sleepte directe verliezen na zich.

Zeer enkelen waren echter van meening dat de Chineezen van grondeigendom op Banda moesten verstoken blijven, èn dat overgang der perken in hunne handen behoorde te worden uitgesloten. Doch verreweg de meesten, en bepaaldelijk de Raad van State, verklaarden zich tegen dat verouderde begrip. Die uitsluiting ware doelloos. Mocht toch al het chineesche landbezit op Java, te midden eener talrijke inlandsche bevolking, volgens sommigen eene nadeelige zijde hebben, die wij echter nooit hebben kunnen inzien en integendeel met alle kracht zullen blijven ontkennen; mocht de Chinees op Java, omdat hem vele nuttige uitwegen voor zijn kapitaal en zijne vlijt versperd zijn, terwijl hij steeds gebruikt werd als pachter van 's lands middelen en als werktuig van het exploitatiestelsel, eenige verkeerdheden hebben ingezogen, die het natuurlijk gevolg zijn van zijn toestand; — op Banda zou hij met kapitaal moeten komen om een perk over te nemen en te cultiveeren; daar zou hij vrije arbeiders moeten huren of brengen en een element van ontwikkeling wezen, zonder eenig gezag over den niet talrijken vrijen burger, die geen landbouwer is, te kunnen oefenen. Banda heeft de grootste behoefte aan kapitaal en energieke mannen. Waarom een nuttig element uitgesloten, dat, zoo het al verkeerde neigingen heeft, ze daar niet zou kunnen botvieren? Waarom den perkenier verstoken van de gelegenheid, zoo hij zich niet in staat gevoelt zelf den rijkdom van zijnen bodem te exploiteeren, zijn goed af te staan aan vlijtige menschen, wier tegenwoordigheid een prikkel te meer zou zijn voor anderen, sluimerende krachten zou opwekken en de aandacht vestigen op eilanden-groepen waar zooveel schatten in den grond bedolven zijn, die bij goede leiding te voorschijn zullen komen? Omtrent de Chineezen op Banda worden bovendien zeer loffelijke getuigenissen afgelegd. De Regeering verwierp dus zeer te recht het verouderde denkbeeld van uitsluiting van den Chinees, en reserveerde zich bij de contracten alleen het recht van goedkeuring der overdrachten van de perken, omdat zij daarop toch zekere aanspraken kon doen gelden en voor de naleving van overgedragene verplichtingen dient te waken.

Maar van overwegend belang was de vraag: of de hervorming doel kon treffen, indien niet ook ten opzichte van de inrichting van het bestuur, en boven alles ten opzichte van de heerediensten in den Molukschen Archipel, nadere voorzieningen werden getroffen? Daarop werd door het Opperbestuur de aandacht van het Indisch bestuur gevestigd en nadere voorstellen gevraagd.

Wij stipten reeds met een woord aan, hoe ontzettend zwaar de last der heerediensten op den Amboines drukt en tot welke misbruiken die toestand aanleiding geeft. Zonder hervorming in dit opzicht was geene ontwikkeling van volk en land te wachten.

Toen in 1855 de Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist de Moluk-

ken bezocht, gaf de Gouverneur Goldman daaromtrent eene verklaring, waarvan de inhoud dus werd geresumeerd (1):

»De Gouverneur der Moluksche eilanden treedt in eene beschouwing der diensten, welke onder de benaming van heerediensten van de bevolking gevorderd worden.

»Hij onderscheidt deze in beloonde diensten en onbeloonde diensten.

»De beloonde diensten bestaan in:

»1°. De werkzaamheden bij de pakhuizen, het geldkantoor en het civiel en militair bouwdepartement.

»2°. Het lossen en laden van gouvernementsgoederen.

»3°. Het laden van steenkolen in de stoomschepen.

»4°. Het lossen van rijst van den leverancier.

»5°. Het transport van reizende ambtenaren, officieren en militairen per orembaaien en draagstoelen.

»6°. Het afhalen en overbrengen van 's Gouvernements gelden en goederen van en naar Amboina.

»7°. Het boegseeren van schepen.

»8°. Het leveren van materialen ten behoeve der onderscheidene Gouvernementswerken, zoo te Amboina als in de onderhoorige afdeelingen.

»9°. Het overbrengen van brieven van Amboina naar Saparoca, Haroeko en Hila, en omgekeerd.

»De onbeloonde diensten zijn:

»1°. Het bouwen en behoorlijk onderhouden van het negorij's huis, de woningen van den regent en van den schoolmeester, de kerk, de mesigit, het schoolgebouw en de baleo of het raadhuis.

»2°. Het bouwen en behoorlijk onderhouden van de negorij-orembaaien en andere tot de negorij behoorende vaartuigen.

»3°. Het maken en onderhouden van wegen en bruggen in en buiten de negorij.

»4°. Het praesteeren van kwartodiensten, bij maandelijksche afwisseling, bij den regent.

»5°. Het vervoer van regenten en schoolmeesters naar Amboina en andere plaatsen, alwaar hunne tegenwoordigheid in dienstzaken gevorderd wordt."

De Gouverneur der Moluksche eilanden noemde die diensten »*zeer drukkend*", vooral de levering van kwarto's voor de onderscheidene werkzaamheden ter hoofdplaats, daar de betaling van $23^1/_2$ duit, der bevolking daarvoor toegekend, onevenredig wås aan het werk, en er menige dag werd besteed om zich van de negorijen naar de hoofdplaats en vandaar naar de negorijen te begeven, waarvoor natuurlijkerwijze evenmin iets werd uitbetaald als voor de zondagen, die de opgeroepen kwarto's ter hoofdplaats moesten doorbrengen zonder werk te verrichten.

(1) Zie ons October-nummer van 1868.

Met den tijd aan de nagelcultuur besteed, moest de Amboinees zes maanden van het jaar aan heere- en negorijdiensten geven, waarvan vier maanden tegen eenig loon. Vooral de leverantie van hout was uiterst drukkend. De groote bezwaren en de verderfelijke invloed der blandongdiensten op Java deden zich bij soortgelijke diensten in de Molukken niet minder sterk gevoelen. En als men dan bij den heer van der Crab, die overigens al de heerediensten al zeer licht telt, de mededeeling leest, dat in later jaren een aannemer met eigen middelen hout kapte en transporteerde, dan vertoont zich die druk in nog ongunstiger licht.

De zoo even aangehaalde schrijver, ofschoon tot de weinige verdedigers der gedwongen beloonde en onbeloonde diensten behoorende, laat zich op eene andere plaats (1) het volgende ontvallen:

»De regenten hebben aan die wettige inkomsten niet genoeg voor hun onderhoud; zij moeten goed gekleed gaan, hunne vrouwen en kinderen van sieraden voorzien, en zijn gehouden tot eenige staatsie, hoe gering die ook wezen moge; zij moeten dus ook naar middelen omzien om hun inkomen te vergrooten, en zoeken die in den kleinhandel of in de vischvangst; gezwegen van andere wegen die door inlandsche hoofden zoo gemakkelijk te vinden zijn, doch niet altijd wettig kunnen genoemd worden."

Wij meenen dat waar zulk een toestand bestaat, geene ontwikkeling van volkswelvaart denkbaar is.

Intusschen hebben de voorstellen tot hervorming der heerediensten op Amboina nog altijd geen gevolg gehad, niettegenstaande in 1866 bij twee besluiten bepaald is, tot welke persoonlijke diensten de inboorlingen van de residentiën Ternate en Banda verplicht zijn, en daarbij (gelijk ook in het besluit van den tegenwoordigen Landvoogd omtrent de heerediensten in Riouw, *Ind. Staatsbl.* voor 1867, nº. 1) als beginsel is vastgesteld, »dat van de inboorlingen die onder rechtstreeksch gezag staan van de Indische regeering, geene persoonlijke diensten, beloond of onbeloond, mogen worden gevorderd, anders dan in geval zulks tot wering van rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk mocht noodig zijn."

Wij missen dan tot dus verre in het Indisch Staatsblad eene afschaffing der gedwongen diensten op Amboina, ook van de diensten voor de hoofden, die, nadat men hen zoolang gebruik, of liever misbruik, van de krachten en bezittingen der bevolking heeft laten maken, niet zonder schadeloosstelling van deze voordeelen kunnen

---

(1) De Moluksche eilanden. Reis van Z. E. den G. G. C. F. Pahud door den Molukschen Archipel, blz. 149.

beroofd worden. De eenige reden die voor dit verzuim kan worden bijgebracht, is dat eerst in dit jaar de hervorming haar volledig beslag krijgt, en met dezen oogst de facultatieve levering van nagelen ophoudt. Inmiddels heeft men kunnen nagaan, welke de werking van de heffing der belasting in geld zou zijn. Hoewel vroeger beweerd is dat de Amboinees een onoverwinnelijken afkeer van eene belasting in geld zou hebben, blijkt uit geene enkele mededeeling dat het hoofdgeld niet geregeld geïnd wordt en de heffing eenig bezwaar zou ontmoeten. Bij de Indische begrooting voor 1868 deelt de Regeering mede, dat de belasting, die in 1867 geraamd was op ƒ 32,657, ad ƒ 4 per huisgezin berekend, thans geraamd wordt op ƒ 40,815, daar de heffing tot het vroeger bepaalde maximum van ƒ 5 per gezin zal worden gebracht. Dit eenvoudig feit vernietigt alle beschouwingen, vroeger tegen eene belasting in geld, door de negorijbevolking op te brengen, aangevoerd. Nu het blijkt dat de bezwaren tegen zoodanige heffing hersenschimmig waren, zou het wellicht in het belang der bevolking zijn, liever dan dat de opheffing der heerediensten blijvend bezwaar zou ondervinden, die opheffing te gelasten onder voorbehoud dat later, wanneer en naarmate de welvaart daardoor toeneemt en de Amboinees meer tijd te zijner beschikking krijgt, nog eene matige verhooging van het hoofdgeld zal worden verordend.

Maar ook de afschaffing van gedwongen diensten voor het Gouvernement, die voor andere gedeelten van den Molukschen Archipel tot stand kwam, mag op Amboina evenmin langer uitblijven als de opheffing van den druk dien de diensten voor de hoofden daar veroorzaken. Nu de belasting goed blijkt te werken, bestaat geene enkele reden tot verschooning voor langer uitstel. Zonder afschaffing van de heerediensten heeft Amboina toch geene toekomst. Geene vrijheid van beweging, geene ontwikkeling en geene vermeerdering van handel en landbouw zijn denkbaar, zoo de negorijbevolking op Amboina niet over tijd en arbeid beschikken kan. Nergens in Indië is die druk zoo groot als daar.

In het algemeen heeft het Gouvernement in de laatste jaren de aandacht meer dan vroeger op het bestuur en den algemeenen toestand van de onderscheidene deelen van den Molukschen Archipel gevestigd en gaat steeds voort regelingen daaromtrent vast te stellen. Wij stippen nog het volgende aan.

In het bestuur zijn wijzigingen en bezuinigingen ingevoerd, die door de vroeger besproken hervormingen mogelijk werden. In 1864 is Menado afgescheiden van het Gouvernement der Moluksche eilanden en tot eene op zich zelve staande residentie verklaard. Bij besluit van 6 December 1866 (*Indisch Staatsblad* 1867, *no.* 139) ging men nog een stap verder en werd het Gouvernement der Molukken geheel opgeheven. Ternate en

Amboina werden op zich zelve staande residentiën en Banda werd als adsistent-residentie aan Amboina ondergeschikt. De som die daardoor bezuinigd is, kon bij het opmaken van de begrooting van 1868 nog niet worden opgegeven.

Voorts werd bij ordonnantie van 21 September 1865 het verbod tegen het nemen van pandelingen mede op Banda toepasselijk verklaard.

En eindelijk werd, ten gevolge van de nieuwe contracten met de vorsten van Ternate, Tidore en Batjan gesloten, in 1865 eene nadere regeling der rechtspleging in burgerlijke zaken voorloopig voor de residentie Ternate vastgesteld.

Ziedaar wat tot dusverre tot hervorming van dien heerlijken Molukschen Archipel, zoolang de speelbal der vuigste hartstochten, werd gedaan. De kanker die aan de welvaart dezer eilanden knaagde, het eeuwenheugend specerij-monopolie, is eindelijk opgeheven. Maar dit is niet genoeg, en er zullen nog jaren van aanhoudende zorg en inspanning noodig zijn om de gevolgen uit te roeien van het kwaad dat door eeuwen van geweld en verdrukking werd gewrocht. Boven alles is noodig dat de arbeid in de oogen van den vrijen burger en den mesties worde gereleveerd. De Amboinees en de Bandanees hebben zich, als burgers, eeuwen lang omringd gezien door perkhoorigen en grondslaven. Geen beter middel voorwaar, om den arbeid in minachting te brengen. Goede leiding en tijd zullen noodig zijn om de gebreken, die tengevolge van dat ellendige stelsel in het volkskarakter hebben wortel geschoten, geheel daaruit te doen verdwijnen. Maar men moet zich niet door die gedachte laten ontmoedigen. Reeds geven de perkeniers bijna algemeen het bewijs, dat meer levenskracht en energie in de Molukken bestaat, dan men durfde vermoeden. De overige bewoners dezer eilanden mogen lang verwaarloosd en mogen door twee eeuwen van verdrukking en monopolie verbasterd zijn, het ontbreekt niet aan bewijzen, dat afstammelingen van een goed ras nooit de nationale deugden en goede hoedanigheden geheel verzaken. Waren die eilanders niet een moedig, nijver en welvarend volk, toen de Europeanen zich daar kwamen nederzetten? En zou de nakomeling der Nederlanders de voorvaderlijke eigenschappen wel ooit geheel verzaken? Neen, vrije burgers, mestiezen en inlanders hebben, naar onze innige overtuiging, eene toekomst. Ook de Alfoer is geenszins van goede eigenschappen ontbloot. De Molukken kunnen weder worden de schoonste der parelen aan Neêrlands kroon, nu de smet van vroeger wanbestuur uitgewischt is en een nieuwe dageraad gloort; want de natuur heeft daar alle kiemen voor eene onbegrensde ontwikkeling gelegd.

Moeilijk is de taak van het Gouvernement om de Molukken verder op te beuren. Wij ontveinzen niet dat daartoe veel beleid en volharding zal noodig zijn. Om die hervorming te voltooien en te doen gedijen, moet de inlander door onderwijs tot hooger trap van ontwikkeling worden gebracht. De vrije burger en de mesties van Amboina vereischen in dit opzicht de ernstige zorg van het Gouvernement, wellicht nog meer dan de negorijbevolking. Het onderwijs moet uitgebreid en verbeterd worden. Daardoor zal eerbied voor den arbeid worden gekweekt. Ledig-gang moet men als eene schande leeren beschouwen. Kleinhandel en vischvangst kunnen groote voordeelen opleveren. De wateren der Molukken bevatten schatten, niet minder dan de bodem. Het verkeer met de Zuidwester- en Aroe-eilanden zal herleven, en nu degeen die nagelen of noten bezit, niet meer gestraft en vervolgd wordt, zal de handel artikelen van uitvoer vinden. De vervaardiging van kruidnagelolie en mandjes of andere snuisterijen was steeds eene geliefkoosde bezigheid, en zal het nog meer worden, nu, sedert 1864, de Amboinees niet meer *f* 2 per pond aan de Regeering behoeft te betalen voor hetzelfde product, dat zij voor eenige stuivers per pond van den inlander had ingekocht.

Voor den landbouw en den handel staat een onmetelijk veld open. Vroeger beweerde men dat de nagelcultuur niet kon worden uitgebreid wegens gemis aan gronden. Toch is een aanmerkelijk gedeelte des lands op Amboina onbebouwd. Het is zeer waarschijnlijk dat bij opheffing der grondslavernij aanvankelijk minder specerijen zullen worden geteeld. Dan zullen wellicht de prijzen bij geringer voorraad stijgen en kan een nieuw leven voor de cultuur ontwaken.

De cacao-boom belooft aanzienlijke voordeelen. De cochenille- en zijdewormenteelt is vatbaar voor groote ontwikkeling. Het djatihout komt in overvloed voor. Zie de regeeringsverslagen in, en gij vindt jaar aan jaar belangrijke mededeelingen omtrent de teelt van allerlei producten, b. v. omtrent de uitbreiding van het aantal klapperboomen, waarvan in elke residentie reeds honderdduizenden voorkomen. Maar de grootste zegen van die eilanden is de sagoboom. Op Boeroe en Ceram vooral vindt men onmetelijke bosschen van sagoboomen die een onbegrensden voorraad opleveren, en voor Amboina, waar de aanplant van sagoboomen in de jaren 1858 tot 1861 mede aanmerkelijk is uitgebreid (1), kan de uitvoer naar Singapore, waar het ruwe product tot gekorrelde of zoogenaamde parel-sago wordt bereid, een belangrijke tak van handel wor-

(1) In de „Bijdragen tot de kennis van de voornaamste voortbrengselen van Ned. Ind., uitg. door de M. t. N. v. 't A.", IV, de Sago, blz. 87, is vermeld dat, volgens opgaven deels van den heer van der Crab, deels van de regeeringsverslagen, in de afdeeling Amboina voorhanden waren:

den. Arrowroot, eene reeds zeer verbreide cultuur, katoen, tabak, koffie en suiker kunnen, bij aanmoediging van overheidswege, daarnevens artikelen van uitvoer opleveren. Zoo het Europeesch kapitaal zich naar de Molukken wendt; zoo de Regeering de meer afgelegen eilandengroepen die steeds ter wille van het monopolie verwaarloosd zijn, met zorg beheert; indien het bestuur en het rechtswezen verbeterd worden; dan zullen deze landen, die eenmaal òf een lastpost dreigden te worden òf het reeds waren, de tijden der oude welvaart voor handel en scheepvaart zien herleven; en de voordeelen eertijds door dwang en onedele middelen verkregen, zullen milder dan ooit in de schatkist en in handen van particulieren vloeien. Wij behoeven in geene breede aanwijzing te treden van hetgeen de Moluksche Archipel kan voortbrengen. Tal van geschriften van vroeger en later tijd, uit de dagen van zoogenaamden bloei zoowel als uit die van verval, verspreiden daarover licht. Waar ter wereld treft men zulk eene veelzijdigheid van voortbrengselen aan? Waar is heerlijker ooft te vinden? Waar is de natuur, te land en te water, milder en meer gereed om de inspanning van den mensch te beloonen?

Niet in één dag evenwel zullen de sporen van vroegere dwingelandij en wanbestuur vernietigd worden. Behalve door nagel- en notenmonopolie, door hongitochten, extirpatie en politiestraffen, heerediensten en al wat drukkend en belemmerend is, werden de bewoners der Molukken nog door allerlei proefnemingen gekweld om den gouddorst der Europeesche heerschers te bevredigen. In 1787 werd den Amboineezen het aanplanten en onderhouden van 10,000 notenmuskaatboomen opgelegd, met verplichting tot levering van noten en foelie tegen de meest onevenredige betaling. De cultuur van noten en foelie aldaar bracht gemiddeld jaarlijks 3,000 Amst. ponden op. In 1827 werd die cultuur vrijgegeven. Zoo bitter was het dwangstelsel geweest, dat velen, het belang dat zij bij die cultuur hadden, geheel voorbij ziende, zoodra zij daarvan bevrijd waren, de notenmuskaatboomen omkapten en ze voor brandhout verkochten. Waarom geschiedde dit? Uit vrees, het gevolg

in 1858	585,494	sagoboomen.
„ 1859	759,249	„
„ 1860	959,767	„
„ 1861	1,473,866	„
„ 1862	1,476,984	„

Voor het jaar 1863 wordt een cijfer van 1,606,756 boomen opgegeven, maar daarin zijn ook de sagoboomen van de afdeeling Hila en Larike, voor zoover deze op het eiland Amboina ligt, begrepen. Er wordt echter bijgevoegd dat voor dit gedeelte het aantal sagoboomen nauwelijks 80,000 zal bedragen, waaruit dus volgen zou dat ook in 1863 de aanplant nog eenigszins is uitgebreid. Het regeeringsverslag over 1864 maakt van de sagoteelt op Amboina in het geheel geen gewag.

van de herhaalde handelingen van vroeger bestuur, dat de opheffing van den dwang slechts tijdelijk zou zijn. Men meende dit door de verwoesting der plantsoenen te kunnen voorkomen. Maar toen men zag dat het ernst was om de cultuur vrij te laten en men niet meer eene herhaling van de knevelarijen der Compagnie behoefde te duchten, ging de bevolking uit eigen beweging notenmuskaatboomen planten, die op Amboina welig tieren.

In het regeeringsverslag over 1864 wordt medegedeeld dat het aantal dier boomen in de afdeeling Amboina, het eenige gedeelte van den Molukschen Archipel behalve de Banda-groep waar zij worden aangekweekt, toen bedroeg 7,100 vruchtdragende en 24,182 jonge boomen, tegen 6,971 en 27,462 in 1863. »Het product," — lezen wij daar, — »is een der weinige artikelen van uitvoer dezer residentie. In den handel worden de noten tegen 20 à 25 cents het kattie van de bevolking ingekocht en naar Makasser, Java en Singapore uitgevoerd. Deze uitvoer bedroeg in 1863 2 vaten en 94 $\frac{20}{100}$ pikols noten en 16 $^1/_4$ pikol foelie, ter waarde van *f* 3,000, en in 1864 136 pikols noten en $11\frac{1}{2}$ pikols foelie, ter waarde van *f* 5,390." De uitvoer van het laatste jaar was dus zesmalen grooter dan tijdens het monopolie.

Ook de kaneel- en koffie-cultures werden door de Regeering beproefd en na ondragelijke kwelling van de bevolking weder verlaten.

Konden de Amboinees, Bandanees, Tidorees en Ternataan lust in den arbeid verkrijgen, zoolang landbouw, handel en nijverheid door het monopoliestelsel en de slavernij in ketenen geslagen waren? Heinde en ver deed zich de demoraliseerende invloed van den vroegeren toestand gevoelen; hij was verderfelijk voor land en volk en gaf op nieuw het bewijs dat zulk een stelsel, al mocht het tijdelijk voordeel aanbrengen, de kiemen van bederf in zich bevat. Alleen door de vrijheid en eene natuurlijke ontwikkeling kan het heerschers en overheerschten wel gaan.

Met het verledene is in 1863 gebroken en telken jare valt een schakel te meer uit het vroegere stelsel van bestuur der Molukken weg. Veel, zeer veel is er noodig om die bezittingen uit hun verval te verheffen en tot welstand en ontwikkeling te brengen. Hoe meer geschiedt tot beschaving van de bevolking en om haar de waarde van tijd en arbeid te doen voelen en waardeeren, des te eer zal een gelukkig tijdperk in de volkshistorie intreden. In 1829 beweerde een resident van Banda, dat men den Bandaschen burger evenmin tot een nijver leven zou kunnen bewegen, als men den casuaris den arend zou kunnen doen navliegen. Treurige uitspraak voorwaar over de bewoners van streken, waar sedert zoo langen tijd pogingen zijn aangewend om het Christendom voort te planten! Mogen wij evenwel bij een waarlijk rechtvaardig, beleidvol en krachtig bestuur niet beter van den bewoner der

Molukken verwachten? Reeds zijn hervormingen tot stand gebracht waartegen enkelen als tegen een berg opzagen, en waarvan men de mogelijkheid met de geheele angstvallige terminologie der oudgasterij in twijfel trok. Dit geeft hoop op beter. Men vergete niet dat daar nog een eindeloos ruim veld geopend is voor beschaving en onderwijs, voor Christendom en verlichting van geheel oorspronkelijke stammen. De vrijheid zal bovendien de beste loutering van gebreken voor naam-Christenen zijn en een vruchtbaren akker opleveren om betere begrippen te zaaien. De hervorming der Molukken eischt tijd om vruchtbaar te zijn. De eerste groote stap is echter nu gedaan. Het gebouw behoeft slechts verder opgetrokken te worden. De tijd zal het overige doen, mits men langzaam, maar aanhoudend op den liberalen weg voortga. Dan zal Nederland weder voordeelen plukken van die schoone eilanden. Het is toch ondenkbaar dat zij boven elk ander land zoo ruimschoots door de natuur gezegend zouden zijn, om dien rijkdom ongebruikt te zien blijven en voor de bevolking verloren te zien gaan.

De geschiedenis van het monopoliestelsel in de Molukken rechtvaardigt de oud-vaderlandsche spreuk: onrechtvaardig verkregen goed gedijt niet. Die geschiedenis is eene les die ook op de wijze van bestuur van andere bezittingen toepasselijk is. Elk »uitputtend exploitatiestelsel" is noodlottig in werking en gevolgen. Verschaft het al tijdelijk voordeel, het loopt uit op kwijning, verval, demoralisatie en financiëele nadeelen. De hervormingen die wij kortelijk beschreven hebben, zijn zonder ophef tot stand gekomen. Maar zij zullen onberekenbaar nut stichten, zoowel voor het moederland als voor de daarbij betrokken koloniën. Met voldoening mag reeds aanvankelijk de Regeering, die dit een en ander tot stand bracht, op haar werk nederzien. Den Koning, die het vroegere stelsel in de Molukken afschafte, zij dank en lof gebracht.

Onder de regeering van Koning Willem III werd de slavernij in West-Indië en de grondslavernij, met het monopolie, in de Molukken vernietigd. Wat de voorvaderen misdeden, is daardoor ten deele hersteld. Nog prijkt geene eerzuil op Amboina's stranden, om die gebeurtenis te vereeuwigen. Maar die eerzuil is opgericht in de harten der moedige Amboineezen, die in onze legerbenden, onder Neêrlands driekleur, zoo dikwijls als mannen streden, wanneer klewangwettende krijgszangen rust en orde verstoorden en ons gezag bedreigden. Thans zal de Amboinees, even als de Nederlander, de Oranjevaan als die der vrijheid kunnen begroeten. En de eerzuil die de hoogste en de vereerendste voor vorsten is, in 1863 opgericht, zal hooger opgetrokken worden, naarmate die eilanden elk jaar in welvaart en beschaving toenemen. De vlek is in elk geval uitgewischt, die op Neêrlands blazoen kleefde. Wat de toekomst over de Moluksche eilanden moge brengen, het nageslacht zal

erkennen dat in onze dagen hervormingen zijn ingevoerd en nog meerdere voorbereid, die getuigen van een juist inzicht in de belangen van Nederland en van de aan ons gezag toevertrouwde volksstammen. Veel zal echter ook van particulieren ondernemingsgeest afhangen, opdat het aangevangen werk recht nuttig worde. De Regeering kan en moet nog tot veel medewerken. Maar wij zelven weten dat kapitaal en energie daar gewacht en gewenscht worden, om de geurigtste vruchten af te werpen. Ons hoofddoel was daarop de aandacht te vestigen en tot het bestudeeren van de onmetelijke hulpbronnen van dien Archipel uit te lokken, nu handel en scheepvaart daar zoovele elementen van voeding kunnen vinden. Meer en meer nadert de dag, waarop het overgangstijdperk eindigt. Daarom roepen wij kapitalisten, handel en scheepvaart op, om het oog te vestigen op den Molukschen Archipel; want nu de feilen, door de voorvaderen bedreven, hersteld zijn, zou het onverantwoordelijk zijn de voordeelen van landbouw en handel, die, door de zon van vrijheid van handel en van verkeer gekoesterd, daar meer en meer zullen ontluiken, aan Europeesche en Oostersche vreemdelingen over te laten en die niet ten bate van het moederland te willen oogsten. Het zal van de energie en den ondernemingsgeest van onze landgenooten afhangen, of van de Molukken veel of weinig partij tot eigen voordeel zal getrokken worden, en de dagen zullen herleven, toen van daar de grootste schatten verkregen werden, en of ook daardoor de banden tusschen moederland en koloniën, door wederzijdsch belang gevlochten, meer en meer zullen worden toegehaald.

HET KOLONIALE VRAAGSTUK.

III.

De Luitenant-Generaal van den Bosch had op Java zijne taak volbracht, en verliet den 2den Februari 1834 de reede van Batavia om naar het vaderland terug te keeren. Den 18den Mei kwam hij aldaar aan, en reeds den 30sten dierzelfde maand werd hij benoemd tot Minister van Koloniën.

Sedert 23 Januari 1833 had Baud hem als Vice-president van den Raad van Indië ter zijde gestaan, en nadat van den Bosch zelf, den 27sten Juni van dat jaar, als Commissaris-Generaal, bekleed met eene dictatoriale macht, in het openbaar was opgetreden, had Baud den 2den Juli de betrekking van Gouverneur-Generaal aanvaard.

Baud trad onder zeer zonderlinge omstandigheden op, en had eene zeer eigenaardige taak te vervullen. Hij zou slechts als Gouverneur-Generaal *ad interim* fungeeren, ook na het vertrek van van den Bosch, totdat een *definitieve* opvolger zou zijn benoemd. Aan Baud werd uitdrukkelijk opgedragen: *om al de inrichtingen door van den Bosch ingevoerd, ongekrenkt te handhaven*, en hij moest zich daarbij gedragen, behalve naar de algemeene en bijzondere wetten en bepalingen, ook naar de *aanwijzingen welke van den Bosch gemachtigd werd hem omtrent sommige aangelegenheden, bij wijze van additioneele instructie, achter te laten.* Baud had dus geen zelfstandigen werkkring, maar werd geslagen in het gareel van van den Bosch, naar wiens inzichten en voorschriften hij uitsluitend te handelen had. Onder die voorschriften behoorde ook, dat de begrooting voor 1834 ook zou gelden voor volgende jaren, en dat de jaarlijksche remise voorloopig werd vastgesteld op 10 millioen gulden, behalve hetgeen op 1 Januari nog in 's lands kassen zou blijken aanwezig te zijn boven een bedrag van 10 millioen als werkend kapitaal. Dit was de afscheidsgroet van van den Bosch aan Java.

Voor Baud was de taak die hij te vervullen had, moeilijk en on-

aangenaam. Baud was in zijn hart liberaal. Hij wilde wel *gedwongen cultuur*, omdat hij daarin uitsluitend het middel zag om aan de productie op Java groote uitbreiding te geven. Maar hij wilde niet, wat van den Bosch tevens begeerde en wat vooral het hatelijke van het cultuurstelsel uitmaakt: *gedwongen levering aan het Gouvernement tot onevenredige prijzen.* Thans echter zou hij zoowel het een als het ander moeten voorstaan en bevorderen. Hij toch moest *al de inrichtingen door van den Bosch ingevoerd, ongekrenkt handhaven*, en hij zou moeten medewerken om de waarachtige ontwikkeling van Java en de welvaart der Javanen tegen te houden of te vernietigen. Dat hem dit moeilijk moet gevallen zijn, bewijst menige uitspraak van later tijd. Alleen »de nood van het moederland" was het middel waarmede hij zijn geweten gerust stelde.

Hoe zwaar de nood van het moederland ook bij hem woog, — en hij had dien in al zijne uitgestrektheid leeren kennen vóórdat hij op Java kwam, — toch kan het niemand verwonderen, dat hij, met zijne meer gematigde denkbeelden, niet met die gestrengheid als van den Bosch werkzaam was aan de uitbreiding van het cultuurstelsel.

Blijkbaar was Baud het opdrijvings-systeem niet toegedaan en wilde hij het cultuurstelsel niet doen worden eene geldmakerij. Bij eene *geheime* missive van den 10[den] September 1834, — nadat hij door eene inspectiereis zich van den toestand van Java had overtuigd, — schreef hij aan den Minister: »Ik wil voor Uwe Excellentie niet verbergen, dat het alle aanstrenging [sic!] zal vorderen, om de bepaalde *tien millioen* over te maken. De Directeur-Generaal van Financiën heeft, in zijne rapporten, reeds meer dan eenmaal den twijfel aan de mogelijkheid eener zoodanige remise opgeworpen, in verband *eensdeels* tot onze eigen behoeften, *anderdeels* tot den staat van het circuleerend medium." Hij gaf daarbij verder te kennen, dat niet kon gedacht worden aan het remitteeren van een excedent der gelden, in kas in Indië boven de *tien millioen*, omdat die som, als administratief kapitaal, in 1834 nog niet voor de helft aanwezig was. En hij stelde ten slotte in het licht, dat de suiker- en indigo-cultures, hoe noodzakelijk ook ter bekoming van verscheidenheid van producten voor remises, voor het Gouvernement nog niet winstgevend waren, zoodat hoofdzakelijk op de koffiecultuur »de hoop moet berusten om, *met der tijd*, ons werkend kapitaal gebracht te zien op de bepaalde hoogte van *tien millioen gulden*, en om inmiddels de remises op de bepaalde hoogte te kunnen houden." Bedenkt men nu verder, dat reeds bij *geheim* besluit van 12 September 1835 bevolen werd, het administratief kapitaal te brengen op 12½ millioen, en dat dit toen nog niet voldoende beschouwd werd voor de behoefte, dan zal men te beter kunnen waardeeren de harde eischen, die aan Indië werden gesteld.

Van den Bosch schrikte, toen hij het zooeven genoemde bericht van Baud ontving. En geen wonder! Juist had hij den Koning geraden, om niet te breken met het volhardings-systeem tegenover België; en dat was geschied in het vooruitzicht op steeds klimmende remises uit Indië. En nu te moeten vernemen dat het moeite zou kosten zelfs voortdurend *tien millioen* te leveren, dat streed te veel met zijne verwachtingen en met de hoop die hij op het cultuurstelsel gevestigd had; dat raakte zijne eer; dat was onbestaanbaar met de ontzettende verantwoordelijkheid die hij, door zijn advies aan den Koning, had op zich genomen. In zijn rapport van 12 Februari 1835 aan den Koning deed hij uitkomen, dat door Baud »niet onduidelijk werd te kennen gegeven het oogmerk, om *niet meer* dan 10 millioen over 1834 te remitteeren, en ook voor den vervolge het vooruitzicht op *grootere* remises te verminderen. Dat zulk een oogmerk (schreef hij verder) onbestaanbaar is met de belangen en bedoelingen van het Gouvernement, behoeft wel geen betoog, en dat het geenszins gewettigd wordt door de zwakke gronden, die de Gouverneur-Generaal daarvoor opgeeft, zal Uwer Majesteit blijken. Ik acht het dan ook noodzakelijk, zulke oogmerken krachtdadig te bestrijden en tegen te gaan; inzonderheid ook, uithoofde van den verkeerden indruk die daardoor aan den Heer de Eerens (toen op reis naar Indië) zou kunnen worden gegeven."

Die pogingen werden dan ook krachtdadig bestreden, en het was of van den Bosch, onder den indruk der groote verantwoordelijkheid die hij zoo onberaden had op zich genomen, voor goed een eind wilde maken aan elk meer gematigd denkbeeld, dat, nu of in het vervolg, in het hart van eenig Gouverneur-Generaal mocht oprijzen. Van de belangen van Indië en zijne bevolking was geen sprake meer; de opbrengsten van het cultuurstelsel moesten uitsluitend en tot een steeds klimmend bedrag aan de belangen van het moederland worden gewijd. En nu ontving Baud, bij kabinets-missive van 12 Februari 1835, een antwoord, zóó kwetsend en grievend als wellicht ooit door een Minister aan een Gouverneur-Generaal gegeven is. In dat antwoord wijst van den Bosch op de uitbreiding die door hem, gedurende zijn verblijf in Indië, aan de koffiecultuur gegeven is, en laat daarop volgen: »En deze zoude dan moeten strekken om, *met der tijd*, het werkend kapitaal op de bepaalde hoogte, en de remises op den tegenwoordigen voet te houden? Welken indruk kan Uwe Excellentie zich voorstellen, dat zulke opgaven, in verband beschouwd tot al hetgeen reeds door mij ten aanzien van de presumtieve uitkomsten der begrooting gezegd is, maken moeten? *Moeten zij niet aan het doorzicht van Uwe Excellentie in deze zaak doen twijfelen?* — Mij zou het mogelijk geweest zijn, in drie of vier jaren, de remises tot 10 à 12 millioen te doen stijgen; maar voor den vervolge

zouden van eene verdere uitbreiding der industrie geene daaraan geëvenredigde uitkomsten te verwachten zijn? Wanneer het oogmerk van U. E. was, het Gouvernement te doen wankelen in deszelfs verwachtingen, gegrond op de voordeelen welke Java later kan opleveren, waarom dan niet opgetreden met bewijzen, die zulks ontegenzeggelijk aantoonden? Maar hoe te verwachten, dat die hoop, waaraan zoovele gewichtige belangen van het moederland zóó nauw verbonden zijn, zal worden opgegeven op grond van een bloot gezegde, als het ware met zich zelf in tegenspraak?" En nu werd de stellige verwachting uitgedrukt, dat voor 1835 op »eene remise van *ten minste twee millioen boven de tien*, op de begrooting (voor 1834) aangewezen," zou kunnen gerekend worden. Vermeerdering van inkomsten en *bezuiniging op de uitgaven* zouden dien eisch van *twaalf* millioen moeten bevredigen.

Nog scheen van den Bosch niet gerust. Nog scheen hij te vreezen, dat de gegeven terechtwijzing niet krachtig genoeg op Baud werken zou. En nu kwam hij met het persoonlijk gevoelen des Konings, opdat Baud toch maar zijne gematigde politiek zou verlaten en het opdrijvingssysteem volgen, dat men in het moederland zoo dringend noodzakelijk achtte. De Koning, schreef hij, meende te bespeuren een kenhelijk afwijken van de instructiën en bepalingen, die steeds stipt moesten worden achtervolgd, en had tevens met bevreemding gezien, dat slechts *met der tijd* het werkende kapitaal op tien millioen gebracht, en de remises op gelijke som gehouden kunnen worden. En dan volgt woordelijk het volgende: »Zijne Majesteit ziet met bezorgdheid te gemoet den ongunstigen indruk die, door dergelijke meeningen, bij den opvolger van Uwe Excellentie kan worden te weeg gebracht, en welke al lichtelijk den ijver zoude kunnen doen verflauwen, om tot uitkomsten te geraken, *die zóó dringend, in het belang van het moederland, worden gevorderd.* Het is dan ook het verlangen des Konings, dat deze brief aan hem medegedeeld worde, opdat Zijne Excellentie bekend zij met 's Konings wijze van zien in deze, en wete dat (zoolang de uitkomsten het vertrouwen, daarop gesteld, wettigen,) eene volledige en ongeveinsde aankleving van het ingevoerde stelsel van bestuur, *een ijverig streven om van jaar tot jaar de remises te doen stijgen*, benevens een stipt achtervolgen der nagelaten instructiën en verordeningen, van het hoofd des bestuurs *wordt gevorderd,* en dat de stipte voldoening daaraan alleen *hem 's Konings vertrouwen zal kunnen doen behouden;* uit welken hoofde ook alle openlijke of meer bedachte ondermijning dezer beginselen moet worden tegengegaan en als onvereenigbaar met 's Konings bedoelingen worden beschouwd."

En voor het geval nu, dat Baud soms mocht twijfelen, of deze woorden wel met volkomen juistheid 's Konings persoonlijk gevoelen uitdruk-

ten, eindigde van den Bosch zijne missive aldus: »Alvorens dezen te doen afgaan, heb ik hem onder het oog van Zijne Majesteit gebracht, ten einde mij te vergewissen, dat in denzelven de gevoelens en bedoelingen van Hoogstdenzelven met juistheid zijn aangewezen, en het is na bekomen toestemmende verzekering deswege, dat ik dezen afzend.”

Na deze ministeriëele terechtwijzing en deze koninklijke vermaning, bleef voor Baud niets anders over, dan òf te bukken voor de strenge eischen van het moederland, òf te vragen om zijn ontslag. Reeds den 10den Februari 1834, en dus slechts enkele dagen nadat van den Bosch Java verliet, had Baud dringend aan den Minister verzocht, geen gevolg te geven aan een mogelijk voornemen, om zijn verblijf in Indië te verlengen. Aan dat verzoek werd voldaan door het Koninklijk Besluit van 5 September 1834, waarbij de Luitenant-Generaal de Eerens werd benoemd tot Luitenant-Gouverneur-Generaal, om later als Gouverneur-Generaal op te treden als Baud het bestuur zou neêrleggen, hetgeen bepaald werd op één jaar na de aankomst van de Eerens op Java. Deze kwam aldaar aan den 24sten Februari 1835, terwijl Baud den 29sten Februari 1836 het bestuur aan hem overdroeg.

Toen Baud alzoo bovenstaande terechtwijzing en vermaning ontving, was het oogenblik van zijn vertrek reeds bepaald, en kon hij zich dus, zonder zijne overtuiging al te veel geweld aan te doen, schikken naar de omstandigheden.

Maar nu wachtte hem nog eene dubbele verrassing. Kort vóórdat hij het bestuur over Java in handen van zijn opvolger overgaf, ontving hij een Koninklijk Besluit van 12 September 1835, waarbij hij, »als openbaar bewijs van 's Konings tevredenheid over de wijze waarop hij de hem opgedragen taak vervulde,” werd bevorderd tot Commandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw. Na de zoo scherpe aanschrijvingen en blijken van afkeuring, die hij slechts enkele maanden te voren ontvangen had, zal een zoodanig openbaar blijk van goedkeuring wel niet door hem zijn gewacht. Het was een wezenlijke verrassing.

Bij het zoo even genoemde besluit was echter nog een ander (*geheim*) van dezelfde dagteekening, waarbij de remise voor 1836 bepaald werd op *achttien millioen gulden*, behalve hetgeen op ultimo December van dat jaar, boven een werkend kapitaal van 12½ millioen, aan geld of producten mocht blijken aanwezig te zijn. Die tweede verrassing was voor Baud zeker nog oneindig grooter dan de eerste. Hij had uit volle overtuiging te kennen gegeven, dat het alle *aanstrenging* zou behoeven voortdurend tien millioen te remitteeren en het administratief kapitaal op een gelijk bedrag te houden, en nu werd hij beantwoord met het bevel om reeds over 1836 minstens achttien millioen te leveren en het administratief kapitaal op 12½ millioen te brengen. Waarlijk, dit bevel

moet Baud pijnlijk hebben aangedaan. Hij zal het levendig hebben gevoeld, hoe door zulke *ongemotiveerde* en overdreven eischen Java en de Javanen werden te gronde gericht, en hoe ook onze eigen toekomst, voor zoover die met de koloniën in betrekking stond, aan het zoogenaamde volhardings-stelsel werd opgeofferd.

Baud verliet Java, en de Eerens had de treurige taak te vervullen, om het opdrijvings-systeem van het moederland in toepassing te brengen. Het is bekend, dat aan de ontzettende eischen die men deed, niet anders kon worden voldaan, dan door aan de ééne zijde de Javaansche bevolking totaal uit te putten, en door aan den anderen kant alles na te laten wat op Java de moreele of materiëele ontwikkeling slechts op eenigerlei wijze zou kunnen bevorderen. Op de begrooting, *die binnen de grenzen moest blijven van die van* 1834, moesten millioenen bezuinigd worden, om toch maar aan de strenge bevelen van het moederland te kunnen voldoen. En hoe ver zich die bezuinigingen uitstrekten, blijkt o. a. uit een klein maar sterk sprekend feit. De resident van Banjoemas vroeg, in Mei 1835, *f* 30 koper 's maands voor het inlandsch onderwijs, en tien maanden later werd hem te kennen gegeven, dat in zijne voordracht, *om redenen van algemeene toepassing*, niet kon worden getreden. Die woorden: *om redenen van algemeene toepassing*, hebben geene toelichting noodig, en omvatten eene reeks van tekortkomingen, waaraan wij ons, tegenover Java, hebben schuldig gemaakt.

Uit Nederland had men echter het laatste woord nog niet gesproken. Naarmate de nood aldaar klom, naar diezelfde mate werden aan Indië steeds hoogere eischen gesteld. Over 1837 moest *twee en twintig millioen* worden geremitteerd. Daarbij werd al wederom »gestrenge spaarzaamheid" den Gouverneur-Generaal op het hart gedrukt. De uitgaven die in Indië ten behoeve van Indië zelf plaats hadden, moesten, schreef van den Bosch, uit de belastingen in Indië geheven worden bestreden. En zoo dat, met inachtneming van de meest mogelijke spaarzaamheid, bleek onmogelijk te zijn, moest men trachten daartoe te geraken »door eene voorzichtige verhooging van belastingen, en wel van de zoodanige, die daartoe het meest vatbaar zouden worden geacht." Op die wijze werd de schatkist van Nederland gevuld. En om nu toch maar alle gematigde denkbeelden en alle gevoel van medelijden met de Javaansche bevolking bij den Gouverneur-Generaal te onderdrukken, gebruikte van den Bosch een soortgelijk middel als hij reeds tegenover Baud gebezigd had, namelijk het woord des Konings. Hij betuigde, bij eene *geheime* missive van 8 November 1836, 's Konings goedkeuring »wegens den ijver, waarmede tot dusver voldaan is aan Hoogstdeszelfs bepalingen betrekkelijk de jaarlijksche remises en de stipte opvolging der bestaande

voorschriften," — en hij voegde er de verzekering bij: »dat hij zich gelukkig zou achten, de handelingen van het Indisch bestuur steeds met lof aan Zijne Majesteit te mogen kunnen kenbaar maken, en Hoogstdeszelfs goedkeuring van dezelve aan Uwe Excellentie te mogen aanbieden."

Door terechtwijzingen en vermaningen, door prikkeling der eerzucht en door voorspiegeling van koninklijk gunstbetoon, trachtte men alzoo, als het ware, elken Gouverneur-Generaal op te zweepen, om ons toch maar uit Indië een steeds grooter bedrag aan millioenen te zenden. De bron waaruit die millioenen voortkwamen, scheen onuitputtelijk, en de verhoogde remise van het eene jaar gaf aanleiding, om die voor het daarop volgende al wederom hooger te stellen. Steeds beknibbelende op de uitgaven, en van de werkkrachten der Javanen steeds meer eischende, scheen men de jaarlijksche schatting die aan Java werd opgelegd, tot in het oneindige te willen opvoeren. Het jaar 1837 had, met inachtneming der grootst mogelijke spaarzaamheid, en — zooals in een kabinets-schrijven van 28 September 1838 van den Minister aan den Koning zeer naïef werd gezegd, — »met niet noemenswaardigen teruggang van het administratief kapitaal," zijne 22 millioenen geleverd. En daarmede was, in de oogen van van den Bosch, volkomen gerechtvaardigd het besluit, waarbij de remise voor het jaar 1838 al wederom hooger en op *vijf en twintig millioenen* gesteld was. Uiterst merkwaardig zijn de woorden die van den Bosch in het zoo even genoemde kabinetsschrijven tot den Koning richtte, om een der redenen voor het gedurig opvoeren der koloniale remises te doen kennen. »Ik acht het noodig, — schreef hij, — het bestuur in Indië zoo nauw mogelijk in zijne uitgaven te beperken, dewijl er een bestendige tendance bestaat tot rijkelijkheid, die niet te veel kan worden tegengegaan, en waartoe een der geschiktste middelen mij schijnt te zijn: de remise zóó hoog te bepalen, als men slechts met zekerheid kan aannemen, dat zij zal kunnen bedragen.''

Van den Bosch wilde, zooals men weet, de uitgaven steeds houden binnen de grenzen der begrooting voor 1834. »Ik zie," — schreef hij nog den 13[den] November 1837 aan den Koning, — »geen reden, waarom het totaal bedrag der begrooting voor 1838 hooger zou moeten gesteld worden dan voor 1834." Intusschen was die begrooting voor 1834 gebaseerd op de uitkomsten van de jaren 1831, 1832 en 1833. En bedenkt men nu, dat de Eerens, nog Luitenant-Gouverneur-Generaal zijnde, bij missive van 29 October 1835, er de aandacht van Baud reeds op gevestigd had, dat van den Bosch, bij het ontwerpen zijner begrooting voor 1834, »grovelijk was misleid geworden, en dat aan hem een cijfer was voorgelegd dat in geenen deele met de behoeften overeenstemde," terwijl hij later, bij kabinetsmissive van 23 Maart 1839, meer in bijzonderheden aantoonde, dat de uitkomsten der jaren 1831,

1832 en 1833, geheel anders waren geweest dan van den Bosch had vermeend, en dat o. a. de werkelijke uitgaven van het departement van oorlog, over dat tijdvak, de toegestane sommen met een aanmerkelijk bedrag hadden overschreden, — dan werpt dat alles een treurig licht, aan de ééne zijde op de voortdurende beknibbeling der uitgaven voor de behoeften van Java, en aan den anderen kant op de steeds hoogere eischen aan Indië voor de behoeften van het moederland.

Maar van den Bosch beging daarenboven nog een kapitale fout bij wat hij noemde: *de remise zóó hoog te bepalen, als men slechts met zekerheid kan aannemen, dat zij zou kunnen bedragen.* Want juist de remise werd tot een overdreven hoog bedrag in Nederland bepaald, lang voordat men dáár eenige de minste »zekerheid" had, dat de mogelijkheid tot het doen dier remise bestond. In zijne zucht om het aantal millioenen al hooger en hooger op te voeren, scheen van den Bosch er niet aan te denken, dat een mislukte, of zelfs maar een minder gunstige oogst, al zijne berekeningen kon doen falen. Reeds Baud had hem hierop opmerkzaam gemaakt, maar werd uit de hoogte afgewezen. In een *geheim* rapport van 7 September 1835 schreef van den Bosch daaromtrent aan den Koning: »Het ongegronde oordeel van den heer Gouverneur-Generaal a. i. hieromtrent, is blijkbaar het gevolg dáárvan, dat hij zich in Indië niet op het standpunt verplaatsen kan, gevorderd om te beslissen wat hier, in het belang van den Staat, kan en moet worden gedaan; en het zal dan ook, na aangewezen te hebben dat de gedachte gevaren niet bestaan, niet noodig zijn hierbij langer te verwijlen."

Het is uiterst gemakkelijk zich op die wijze van wezenlijke bezwaren af te maken. Maar vergat van den Bosch dan, dat eene zoodanige handelwijze vernietigend werken moest op de Javaansche belangen? Hij had de jaarlijksche begrooting van Indië gewrongen in het keurslijf van die voor 1834, en tot een onmogelijk cijfer vastgesteld. En als dan nu de producten niet opleverden het bedrag waarop, bij het bepalen der remise, gerekend was, dan moest immers het tekortkomende al wederom gedeeltelijk worden gevonden uit beknibbelingen op die reeds zoo laag gestelde begrooting? Is het wonder dat een zoodanig stelsel vernietigend werkte op de Javaansche belangen en ook onze eigen toekomst bedreigde?

Het jaar 1838 bracht ons in dien toestand. De oogst van dat jaar was, ten gevolge van veelvuldige regens en hevige winden, ten deele mislukt, en kon met geene mogelijkheid opbrengen het cijfer van 25 millioenen waarop de remise was vastgesteld. En nu zal ik, uit een tweetal hoogst belangrijke *geheime* brieven van den Gouverneur-Generaal, die onlangs zijn openbaar gemaakt, en uit handelingen van van den Bosch

doen zien, in welken overspannen en onhoudbaren toestand men, door dat opdrijvings-systeem, geraakt was, en hoe van den Bosch alles aanwendde, om nog zoolang mogelijk, *zelfs tegenover den Koning*, de treurige werkelijkheid geheim te houden. Voorzeker, de verantwoordelijkheid die hij op zich nam, toen hij den Koning aanraadde het volhardings-systeem te bestendigen, zal hem in dat tijdperk zwaar hebben gedrukt.

Bij eene kabinets-missive van 9 September 1838, deelde de Eerens aan van den Bosch mede, dat de oogst van dat jaar zou blijven verre beneden de verwachting die men daarvan aanvankelijk gekoesterd had. Die mededeeling werd gestaafd door cijfers, getrokken uit de zoo nauwkeurig mogelijke ramingen van de onderscheiden residenten. Ze was dus voor geene gegronde tegenspraak vatbaar. Had hij zich in het begin van het jaar gevleid, *grootendeels* te zullen kunnen voldoen aan de op het Indisch bestuur gelegde verplichting tot het remitteeren van 25 millioen gulden, thans had hij last gegeven, »om met nauwkeurigheid na te gaan, welke andere middelen bij de hand konden genomen worden, om in het ontbrekende aan de remises te voorzien." Vervolgens onderwierp hij aan de overweging van den Minister: »of de ramingen in Nederland van de vermoedelijke opbrengst der kolonie, op een oogenblik dat nog geen *enkel* bericht omtrent de bestaande vooruitzichten van dáár ontvangen is, niet altijd zeer onzeker moeten zijn? *en of der kolonie alzoo geen lasten werden opgelegd, ten gevolge van berekeningen welke veelal slechts op gunstige veronderstellingen rusten.*" Hij achtte het daarom wenschelijk, de opgaven uit de koloniën af te wachten en eerst dan de remise *vast te stellen*, daarbij steeds een *minimum* bepalende, daar toch *alle* producten steeds naar Nederland geconsigneerd werden. »Onder mijn bestuur althans," — aldus eindigt de Gouverneur-Generaal zijn belangrijk schrijven, — »is op die consignatiën nog *niets* voor de behoefte der kolonie teruggehouden. Zelfs de hoeveelheid koffie welke de heer staatsraad Baud, blijkens zijn aan Uwe Excellentie gericht schrijven van den 4den Januari ll., n°. 194, vooronderstelde dat ik had doen verkoopen ter bekoming van specie, is daartoe niet aangewend, en evenmin hoop ik daartoe in den vervolge over te gaan. *Alleen in zeer dringende* noodzakelijkheid, stel ik mij voor gebruik te maken van de autorisatie van Uwe Excellentie, bij het geheim kabinets-schrijven van den 13den Maart jl., lett. Y, n°. 1, herhaald, om producten van de hand te zetten ter voorziening in eene eventuëele behoefte aan geld. Daar het dus zóó zeker is, dat ik van hier *alles* zal remitteeren wat maar eenigszins mogelijk is, geloof ik, dat het moederland er geen schade bij hebben kan, door de verplichtingen der kolonie op het minimum te stellen, in stede van die, van jaar tot jaar, op een aanmerkelijk hooger cijfer te brengen. *Het Indisch bestuur zou eindelijk buiten staat wezen, aan*

die verplichtingen te voldoen, en zou zich deswege bezwaarlijk als verantwoordelijk kunnen beschouwen."

Deze brief bracht van den Bosch in een ontzettend moeilijken toestand. Vroeger had hij een soortgelijk beweren van Baud zeer uit de hoogte behandeld. Hier echter ging dat niet, want hij stond tegenover de logica der cijfers en tegenover een logisch betoog. De eerste kon hij slechts door andere cijfers te niet doen, en die waren niet te bekomen; het laatste was onwederlegbaar. Hij voelde den grond onder zijne voeten wegzinken. Java, het heerlijke Java, lag uitgeput vóór hem. En niettegenstaande deze uitputting, had men de millioenen zelfs nog voor een groot deel moeten verkrijgen door het maken eener belangrijke schuld bij de Handelmaatschappij. Maar nu werd tevens van die zijde op afdoening aangedrongen, want ook de kas der Handelmaatschappij was uitgeput. Waarlijk, de toestand van van den Bosch was niet benijdenswaardig, en de ontzettende verantwoordelijkheid die hij zoo onvoorzichtig had op zich genomen, moet hem loodzwaar hebben gedrukt. Hij durfde dan ook den werkelijken toestand niet blootleggen voor de oogen des Konings, in de hoop wellicht, dat men zich in Indië te bevreesd had gemaakt, en dat er, op de eene of andere wijze, nog uitkomst komen zou. Daarom nam hij tot een uiterst middel de toevlucht en *legde den brief van de Eerens niet aan den Koning over.* Die brief »werd" — zooals van Deventer ons in het derde deel, blz. 34, van zijn belangrijk werk te kennen geeft — »*gedeponeerd;* Exh. 1 Januari 1830, kabinet, geheim, lett. C." — En in plaats nu van dien officiëelen brief, werd aan den Koning overgelegd een tegelijkertijd ontvangen *particulier* schrijven van den Gouverneur-Generaal, waarbij deze hoofdzakelijk opkwam tegen terechtwijzingen en afkeuringen die hij had ontvangen omtrent door hem gedane uitgaven, doch waarin slechts ter loops over de gevreesde misrekeningen in de opbrengst der producten gesproken werd. Het was voor van den Bosch gemakkelijk, die gevreesde misrekeningen met algemeenheden te beantwoorden, nu ze door geene cijfers waren gestaafd. Hij deed dat dan ook. En toen hij zijn *particulier* antwoord aan de Eerens den Koning ter goedkeuring aanbood, ging dit vergezeld van eene missive, waarin hij o. a. te kennen geeft: »Uit dit laatste stuk (zijn particulier antwoord aan de Eerens), aan welks inhoud ik de vrijheid neem mij te gedragen, zal Uwe Majesteit ontwaren, dat de misrekeningen, waarvoor de Gouverneur-Generaal beducht is, uit hoofde van de mindere opbrengst van den oogst van 1838 dan geraamd is geworden, mij voorkomen van geen bijzonder gewicht te zijn." Het was de oude taktiek, die hij steeds tegenover de minder gunstige mededeelingen uit Indië had in acht genomen.

Van den Bosch kon, ook nu, met gerustheid die verzekering geven,

want hij wist, dat, ondanks alle misrekeningen, de 25 millioenen komen zouden. Aan het koninklijk besluit, waarbij jaarlijks de remise werd *vastgesteld*, *moest* worden voldaan, onverschillig waar men de gelden dan ook van daan haalde. De 25 millioenen zijn dan ook geleverd.

Maar hoe?

Men verneemt dat uit de tweede missive van de Eerens die ik op het oog had, namelijk die van 20 Mei 1839. In die missive wordt er allereerst op gewezen, dat, niettegenstaande de ondervonden teleurstelling met de koffie, en later ook eenigszins met de indigocultuur, het is mogen gelukken om de verlangde 25 millioenen naar Nederland te remitteeren. Daarna vervolgt de Gouverneur-Generaal aldus: »Aan deze, in de gegeven omstandigheden, voor de kolonie hoogst bezwarende, doch, als door den Koning opgelegd zijnde, dure verplichting, is evenwel niet kunnen worden voldaan, dan ten prejudice van de overige, op de kolonie rustende lasten, tot kwijting van welke slechts hebben kunnen worden bestemd de producten welke, na afzondering van de voor de remises benoodigde hoeveelheden, beschikbaar bleven, zonder echter *daarvoor* voldoende te zijn. In het ontbrekende is echter gedeeltelijk voorzien door Banka's tin; doch daar dit metaal moest dienen tot stijving van 's lands kas, is hierdoor, aan den anderen kant, het administratief kapitaal, hetwelk reeds onder ult° December 1837 *f* 133,391 minder bedroeg dan de *f* 12,500,000 waarop het is vastgesteld, tot op *f* 11,823,024 verminderd."

De verlangde 25 millioenen konden dus enkel verkregen worden door het aanspreken van goederen die eene andere bestemming hadden, en door vermindering van het administratief kapitaal. Hierdoor werden de moeilijkheden niet weggenomen, maar alleen verplaatst. Men verneemt dat uit het slot der missive. »Bij de steeds toenemende uitbreiding der cultures zal, zonder wellicht tot ernstige ongelegenheden aanleiding te geven, het voormeld kapitaal voor geene meerdere inkrimping vatbaar zijn, en zal mitsdien, van dit middel geen verder gebruik kunnen worden gemaakt *tot voorziening in het tekort in de administratie van* 1838. Na al hetgeen ik omtrent dit tekort bij mijne in den hoofde dezes aangehaalde missive heb gezegd, acht ik het onnoodig hierover verder uit te weiden; zullende ik casu quo de eer hebben hierop terug te komen, bij het mededeelen of voordragen der middelen, welke voor de voldoening der onderscheiden vorderingen van de factorij als anderszins, uit het bedoeld tekort voortvloeiende, zullen behooren te worden aangewend."

Ook deze missive werd niet onder de oogen des Konings gebracht, maar, even als de vorige, *gedeponeerd*. Toch zullen door dit schrijven alle illusies zijn verdwenen, die van den Bosch zich nog mocht hebben gemaakt. Het tijdstip naderde, waarop de verwikkeling der Indische

financiën niet langer kon verborgen blijven. In het najaar van 1839 ontving van den Bosch een *particulier* schrijven van de Eerens, dd. 6 Juli 1839. En het was naar aanleiding van dat schrijven, dat hij zich eindelijk genoodzaakt zag, den Koning met den treurigen toestand der geldmiddelen in Indië bekend te maken. Hij deed dit bij kabinetsmissive van 16 November 1839. Opheldering werd echter niet gegeven. Van den Bosch gaf te kennen, dat alles hem zóó raadselachtig en verward was, ook uit hoofde van de geldelijke verlegenheid in welke het Gouvernement in Indië zich scheen te bevinden, dat hij niet dadelijk een bepaald voorstel kon doen, maar pogingen zou aanwenden om, hetzij door nadere informatiën van de Handelmaatschappij, hetzij door nader te ontvangen stukken, de zaak op te helderen.

Was werkelijk voor van den Bosch de toestand zoo ingewikkeld, dat daaromtrent geene behoorlijke ophelderingen te geven waren? Men moet het aannemen op zijne zoo pertinente verklaring aan den Koning. Maar die bewering klinkt toch eenigermate vreemd, als men nagaat, dat de Eerens, bij zijn zoo even aangehaald particulier schrijven verzocht had, dat de *te zijner justificatie* overgezonden stukken aan den Koning mochten worden medegedeeld, — maar dat van den Bosch te kennen gaf, dat hij dit niet konde doen zonder bijvoeging eener nota, ten bewijze dat die stukken weinig aan het doel beantwoordden, het opmaken van welke nota hij, om veelvuldige werkzaamheden, genoodzaakt was tot »*eene meer gepaste gelegenheid*" uit te stellen.

Die »meer gepaste gelegenheid" is echter voor van den Bosch nimmer aangebroken, want kort daarop (31 December 1839) trad hij als Minister van Koloniën af, nadat een wets-ontwerp, hoofdzakelijk tot regeling van de geldelijke aangelegenheden met de Handelmaatschappij, door de Tweede Kamer met groote meerderheid verworpen was.

Zou van den Bosch, toen hij het staatstooneel verliet, tevreden zijn geweest over hetgeen hij op Java tot stand gebracht en over de wijze waarop hij de millioenen aan Nederland geleverd had? Mij dunkt, dát was onmogelijk. 't Is waar, de Koning benoemde hem tot Minister van Staat en schonk hem den grafelijken titel. Maar koninklijk gunstbetoon, hoe vleiend ook, is alleen niet voldoende, om den staatsman tevreden te doen zijn met zich-zelven.

Van den Bosch had aan het verlangen des Konings voldaan, en was aan den geldelijken nood van het moederland krachtdadig te gemoet gekomen. Maar daarvoor had hij prijs gegeven alles wat hij vroeger voor de ontwikkeling en de welvaart van Java had wenschelijk gekeurd. Hij had een stelsel ingevoerd, lijnrecht in strijd met zijne eigene denkbeelden, en evenzeer lijnrecht in strijd met alle commerciëele, politieke en oeco-

nomische beginselen, een stelsel dat elke natuurlijke ontwikkeling op Java onmogelijk maakte. Hij had den Javanen een hard juk opgelegd. Hij had de hardheid van dat juk schier ondragelijk gemaakt, door eene schikking met België te ontraden en daardoor den nood en de behoeften van het moederland belangrijk te doen klimmen. En toen hij nu aftrad als Minister van Koloniën en het staatstooneel vaarwel zeide, liet hij daarenboven nog de financiën van Indië in een verwarden toestand achter, beladen met eene schuld van veertig millioenen aan de Nederlandsche Handelmaatschappij.

Kon dat alles tot voldoening en tevredenheid stemmen, als hij bedacht, hoe geheel anders het had kunnen zijn, indien hij aan een meer natuurlijk boven een zoo kunstmatig stelsel de voorkeur had gegeven, en indien de behoeften van Nederland, door dat ongelukkige volhardingssysteem, niet tot in het oneindige waren vermenigvuldigd? Alleen de gedachte, dat het cultuurstelsel slechts een voorbijgaand stelsel was en met den nood van het moederland zou verdwijnen, kon eenige gerustheid geven. Maar wanneer zou die tijd aanbreken? In 1840 althans zag het er met onze financiën somber en akelig uit.

Baud aanvaardde, als Minister van Koloniën, de nalatenschap van van den Bosch. Hij was, zooals wij weten, geen bewonderaar van het cultuurstelsel, gelijk dat onder van den Bosch was tot stand gekomen. Hij was, zooals hij in 1851 zelf verklaarde, een aanklever van mildere beginselen, wiens begrippen echter moesten zwichten voor den onvermijdelijken drang van omstandigheden, die hij niet kon veranderen noch verminderen. Het uitputtings-systeem op Java moest blijven bestaan, om aan de uitputting der Nederlandsche schatkist te gemoet te komen. De harde verplichtingen die het cultuurstelsel den Javaan had opgelegd, moesten diens schouderen blijven drukken. Het stelsel van geldmakerij bleef het heerschende stelsel, al wist men ook, dat dit eenmaal tot eene ontzettende uitbarsting leiden zou. En die uitbarsting is gekomen. Terwijl de Nederlandsche natie, van alles onkundig, onder de meest aangename gewaarwordingen hare millioenen uit Indië ontving, bereidden zich dáár, als de gevolgen van het cultuurstelsel, en vooral van de strenge toepassing er van, tooneelen voor, die de sterkste zenuwen zouden doen trillen. En de gebeurtenissen van Demak, Grobogan en Tagal verkondigden, als het ware, aan het ontzette Nederland: ziedaar de wijze waarop het cultuurstelsel u zijne millioenen schonk!

Op den 21sten November van het jaar onzes Heeren 1867, stond in de

Tweede Kamer der Staten-Generaal een Minister van Koloniën op, die aan de vertegenwoordiging en aan de natie verkondigde, dat aan het koloniale vraagstuk reeds een *grondige* oplossing gegeven *was*; — terwijl hij den treurigen moed had er bij te voegen: »van den Bosch heeft aan Java een stelsel van bestuur gegeven, dat bij eene *milde* en *onbekrompen* ontwikkeling de schoonste resultaten heeft gegeven, waarop thans door de leden van de verschillende partijen met evenveel genoegen wordt gewezen."

Zeide ik te veel, toen ik in den aanvang te kennen gaf, dat zulke verklaringen meer bewijzen »voor het fanatiek geloof van den heer Hasselman aan de juistheid der beginselen waarop het cultuurstelsel rust, dan voor zijne kennis der historie en voor eene juiste appreciatie der feiten?"

Alvorens tot eene conclusie te komen, is er nog een tweede vraag te beantwoorden, namelijk deze: in welken toestand heeft het cultuurstelsel ons gebracht? Ik kan, bij de beantwoording daarvan, uitermate kort zijn, omdat wij ons thans bevinden op het gebied der feiten die in het openbaar plaats grepen, en die ik dus slechts even heb te noemen, om hunne beteekenis te doen uitkomen.

Toen de treurige tijdingen uit midden-Java het oor van Nederland bereikten, was het duidelijk, dat aan eene verdere uitbreiding van het cultuurstelsel niet te denken viel. Die rampen toch waren daaraan toe te schrijven, dat men het stelsel tot over zijne verste grenzen had uitgezet. Er zou dus eer moeten worden ingekrompen; en die inkrimping heeft dan ook werkelijk reeds plaats gehad.

Een hoofdproduct, de indigo, putte, zoowel de bevolking als de gronden, zoodanig uit, dat reeds Baud en Rochussen dit artikel als onhoudbaar hadden aangewezen. Baud, als Minister van Koloniën, zeide daarvan: »moesten de directe en indirecte voordeelen van het moederland niet bij elke gelegenheid op den voorgrond staan, de kennis van de bezwaren die de indigocultuur na zich sleept, en haren invloed op de ontzettende duurte van de rijst, zoude voorzeker moeten leiden tot het besluit om die cultuur geheel op te heffen, en om de 50,000 bouws, thans daarvoor niet slechts gebezigd, maar ook *uitgemergeld*, voor goed terug te geven aan de rijstteelt." En Rochussen, toen hij in 1851 als Gouverneur-Generaal aftrad, verklaarde: »De indigocultuur werkt zeer schadelijk voor de bevolking; *zij zal duurzaam niet zijn vol te houden*;" terwijl hij reeds, bij besluit van 2 December 1850, de intrekking der indigo-

15

cultuur had voorgeschreven overal, waar geen 30 Amsterdamsche ponden per bouw werden verkregen. — Onder het tweede Ministerie Thorbecke werd die door Baud en Rochussen veroordeelde cultuur, nevens nog andere cultures, ten slotte finaal ingetrokken.

Ook de koffiecultuur was voor geene uitbreiding vatbaar, zooals ze dan ook meer dan 25 jaren volkomen stationair is gebleven, en zeer zeker niet is vooruitgegaan.

Uit de belasting in arbeid was dus op geene meerdere inkomsten te rekenen. Maar ook de belasting in geld kon met geene mogelijkheid worden verhoogd, zoolang het zoo uitputtend cultuurstelsel daarnevens stond.

Men stond dus tegenover stationaire inkomsten.

Maar hoe was het nu met de uitgaven gesteld? Konden die ook stationair blijven?

Men oordeele:

De Commissaris-Generaal du Bus had, om evenwicht te brengen tusschen ontvangsten en uitgaven, ontzettende bezuinigingen ingevoerd, of reeds bevolene in stand gehouden, zooals b. v. het staken van alle openbare werken gedurende de eerste vijf jaren (1). Van den Bosch had, zooals wij zagen, dat bezuinigings-stelsel nog belangrijk uitgebreid, en de uitgaven binnen schier onmogelijke grenzen beperkt, om toch maar aan de steeds klimmende eischen van Nederland te kunnen voldoen. Ook Baud kon daarin geen verandering brengen. De nood van het moederland dwong er hem toe. In 1842 schreef hij in een particulieren en vertrouwelijken brief aan den Gouverneur-Generaal: »De boog is hier te lande bij voortduring sterk gespannen. Ik kan en mag niet adviseeren tot het verlaten van een stelsel, welks strekking is: om ruime bijdragen uit de koloniale geldmiddelen te verzekeren, en te verhoeden, dat die boog kome te barsten." Onder Baud moest alzoo de politiek van van den Bosch worden voortgezet. En de bezuinigings-woede die dezen bezield had, kon door genen niet worden losgelaten. Men bleef aan Indië het volstrekt noodige onthouden. Alles werd naar de toekomst verschoven. Op die wijze groeiden de tekortkomingen en nalatigheden tot een ontzettend cijfer aan. Eenmaal echter zou de tijd komen, dat aan zoodanige politiek een einde moest worden gemaakt. Eenmaal zou men moeten beginnen, om Indië uit zijn verval op te heffen, en men zou eenmaal het enge keurslijf moeten verbreken, waarin men de maatschappelijke behoeften van Indië geslagen had. Dan zou men, in een steeds klimmend cijfer van uitgaven, als het ware aan Indië moeten teruggeven, wat gedurende eene reeks van jaren aan Indië ten onrechte onthouden was.

---

(1) Zie de Adstructieve Memorie bij de 1e Oost-Indische Leening, te vinden bij de Waal, Deel I, blads. 165 enz.

Na 1848 scheen dat oogenblik aangebroken. De geheimenissen waarin de Indische toestanden tot nu toe waren gehuld, begonnen te wijken voor het licht, dat de zich vormende liberale koloniale politiek daarover uitstortte. De machtige kampioen voor waarheid en recht (van Hoëvell) deed zijne welsprekende stem in het Nederlandsche parlement hooren, en, een einde willende maken aan de geheimzinnigheid waarmede, zeer ten nadeele van Indië, de Indische belangen tot nu toe behandeld waren, legde hij voor het verbaasde Nederland de tekortkomingen en nalatigheden bloot, waaraan wij ons tegenover Indië steeds hadden schuldig gemaakt. Schier op elk gebied van de Indische maatschappij was dan ook achteruitgang en verval, en steeds klimmende uitgaven zouden noodig zijn, om haar uit dien toestand op te heffen.

Men weet wat sedert 1848 is gebeurd. Behoud van het cultuurstelsel, gelijkstaande met stationaire inkomsten, stond bij de conservatieven op den voorgrond. En zij die van verandering spraken, werden uitgemaakt voor sloopers, zonder dat men bedacht, dat juist de grootste sloopingskracht zat in het conservatieve beginsel. Want tegenover het stationaire der inkomsten, stond het klimmen der uitgaven. Schoorvoetend ging men daartoe over, omdat men het, reeds toen, scheen te gevoelen, dat daardoor de Indische baten ons zouden ontvallen, terwijl men aan die baten nog groote behoefte had. De nood van het moederland was wel grootendeels geweken, maar de naweeën er van deden zich nog in groote mate gevoelen. Hoofdzakelijk waren het de uitgaven voor oorlog en marine, die het budget verhoogden. Die verhoogingen waren echter in den aanvang tamelijk bescheiden. Toch zouden ze het batig slot reeds spoedig hebben gesloopt en een tekort hebben doen ontstaan op de Indische begrooting, als dit niet door eene omstandigheid ware voorkomen, eene omstandigheid echter van hoogst onzekeren aard. Ik bedoel, de belangrijke rijzing van de koffieprijzen.

Om zich eene duidelijke voorstelling te maken van den invloed dien deze rijzing op de Indische begrootingen gehad heeft, bedenke men, vooreerst, dat, bij de hoeveelheid koffie die jaarlijks geveild wordt, de prijsverhooging van één cent eene vermeerdering van inkomsten te weeg brengt van meer dan een millioen gulden, en in de tweede plaats, dat in 1848 de koffie gold 19 cents, en in 1863 en 1864 45 à 46 cents. Uit dit een en ander laten zich de hooge batige sloten die wij sedert 1848 gehad hebben, volkomen verklaren, ook al ondergingen in dien tijd onze uitgaven eene niet onbelangrijke verhooging.

Maar de prijs der koffie kan niet eeuwig stijgen. Sedert 1864 is ze dan ook reeds 7 à 8 cents teruggegaan, en er waren oogenblikken waarin ze met nog grooter achteruitgang werd bedreigd.

Zullen de tegenwoordige prijzen zich voortdurend kunnen staande hou-

den? Niemand kan daaromtrent zekerheid geven. Maar er bereiden zich omstandigheden voor, die op den prijs der koffie van grooten invloed kunnen zijn. Men denke aan de ontzettende koffieaanplantingen in Britsch-Indië, aanplantingen op zoo reusachtige schaal, dat ze, volgens particuliere berichten, nu reeds in omvang zouden gelijk staan met de aanplantingen van geheel Java. Als eenmaal die koffie op de Europeesche markt geworpen wordt, zal daardoor de prijs van het artikel voorzeker niet rijzen, afgescheiden nog van andere oorzaken, zooals de voortdurend onzekere politieke toestand van Europa, die daarop nadeelig kunnen werken.

Tegenover dat alles staat nu het steeds klimmende cijfer der uitgaven. Waren het vroeger hoofdzakelijk de uitgaven voor oorlog en marine die al meer en meer het budget bezwaarden, en scheen het, of men, tot behoud van het cultuurstelsel, het bajonnetten-systeem van van den Bosch noodig had, — later is men gaan inzien, dat in Indië, *op elk gebied*, verbetering en herstel niet langer konden worden uitgesteld. Sedert 1864 vooral zijn daardoor de uitgaven belangrijk geklommen. Het waren niet alleen de liberalen die het Indisch budget verhoogden, maar ook de conservatieven konden niet langer weêrstand bieden aan den drang der omstandigheden. De uitgaven voor 1868 zijn dan ook ruim 5½ millioen hooger voorgedragen, dan ze voor 1867 vastgesteld werden. Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat ook de koloniale bijdragen aan Nederland belangrijk daalden. In het Indische budget voor 1867 zien wij die nog uitgetrokken voor eene som van *f* 16,231,789.63, terwijl ze op het budget voor 1868 slechts tot een bedrag van *f* 9,936,595.40 voorkomen. En nu eenmaal, ook door de conservatieven, de dringende noodzakelijkheid is erkend om voor Indië meer dan tot nu toe te doen, zullen de behoeften, in al hare uitgestrektheid, zich al meer en meer vertoonen en bevrediging eischen. Van jaar tot jaar zal men daardoor de uitgaven zien klimmen en, daar tegenover, de koloniale bijdragen zien dalen, om spoedig geheel te verdwijnen. En als dan een misgewas of zelfs maar een minder goede oogst ons treft, of als de prijs der koffie slechts enkele centen daalt, dan ontstaat daarenboven een tekort op het Indische budget, waardoor, ook in verband tot den toestand onzer eigen financiën, eene financiëele crisis moet ontstaan, die doodend zal zijn voor onze welvaart en onze ontwikkeling.

Ziedaar den toestand waarin het cultuurstelsel, en het streng vasthouden daaraan tot op dit oogenblik, ons gebracht heeft. Wij staan als het ware op een vulkaan; en de uitbarsting daarvan kan nog alleen worden voorkomen door aan het koloniale vraagstuk spoedig eene gezonde oplossing te geven.

Die quaestie is thans aan de orde. En nu blijft mij, ten slotte, nog

over de beantwoording der vraag, in welke richting die oplossing geschieden moet: in de richting van vrijheid of van dwang?

In de richting van dwang? Maar vergeet men dan, dat wij juist door het vasthouden aan het dwangstelsel, ook nadat het zijne diensten bewezen had, zijn geraakt in den toestand, waaruit wij nu moeten geholpen worden? Vergeet men dan, dat wij, door die gehechtheid aan het cultuurstelsel, thans worden bedreigd met eene financiëele crisis?

Toch zoekt het tegenwoordig Ministerie eene oplossing van het koloniale vraagstuk nog altijd in die richting, — maar heeft daardoor dan ook reeds drie Ministers van Koloniën versleten. Mijer is weggeloopen. Trakranen is weggezonden. Hasselman is voortdurend in diepe overpeinzingen weggezonken.

In die richting kunnen nog wel dertig Ministers van Koloniën versleten worden, zonder dat men één stap verder komt en zonder dat het gevaar wordt weggenomen, dat ons thans bedreigt. En dat komt omdat de conservatieven, bij hun streng vasthouden aan het cultuurstelsel, ééne belangrijke omstandigheid over het hoofd zien, namelijk deze: dat het cultuurstelsel geen blijvend stelsel was, dat het enkel was eene geldmakerij die uit tijdelijken nood ons helpen moest, en dat die geldmakerij niet enkel kan geschieden door verarming en uitputting van den Javaan door middel van dwangarbeid, maar ook door uitputting van Java door middel van onthouding van alles wat de Javaansche maatschappij voor verval kan behoeden. Van den Bosch zag dat zeer goed in. Hij gevoelde, dat de gedwongen cultures alleen niet voldoende waren om in de behoeften der Nederlandsche schatkist te voorzien, ook omdat die cultures slechts tot eene zekere grens konden worden uitgebreid en dan stationair zouden zijn; en daarom plaatste hij daarnevens zijn normaal budget van 1834, dat hij op schier onmogelijke wijze wilde gehandhaafd zien.

Willen dus de conservatieven het cultuurstelsel behouden als middel om koloniale bijdragen te erlangen, dan moeten zij de zaak niet ten halve doen; dan moeten zij niet alleen den Javaan uitputten en verarmen, maar dan moeten zij ook elke ontwikkeling, elke verbetering in de Javaansche maatschappij tegengaan, dan moeten zij het Indische budget tot een oneindig lager cijfer terugbrengen en het daarop houden. Het gaat toch niet aan, om aan de ééne zijde elke vermeerdering van inkomsten onmogelijk te maken, en aan den anderen kant de uitgaven, van jaar tot jaar, met vele millioenen op te voeren.

In de richting van dwang is alleen het tweeledig stelsel van van den Bosch mogelijk.

Maar zou de toepassing er van, in dezen tijd, wel denkbaar zijn? Is het wel denkbaar, dat men een tijdelijk hulpmiddel, eene geldmakerij

waarbij alle oeconomische beginselen en alle beginselen van moraliteit werden prijs gegeven, thans tot een vast regeerings-beginsel zou kunnen en durven verheffen? Is het wel denkbaar, dat men het treurspel, zoo als dat vóór 1848 gespeeld werd, nog eenmaal zou kunnen en durven opvoeren?

De meest strenge conservatief zal daarop wel geen toestemmend antwoord geven kunnen.

Maar dan blijft er ook niets anders over, dan eene oplossing van het koloniale vraagstuk in de richting der vrijheid.

Ook in deze richting echter moet men de zaak niet ten halve doen. Men moet haar ernstig willen. Halfheid, zoowel in de eene als andere richting, helpt niets hoegenaamd. Zoo heeft dit Gouvernement woeste gronden in erfpacht willen uitgeven, en de Minister Hasselman onderzoekt nu weêr, of en hoe dat moet geschieden. Maar die maatregel, *op zich zelven*, brengt ons geen stap verder. Zoolang men de Gouvernements-cultures wil handhaven, kan de uitgifte van woeste gronden niet veel beteekenen. Krachtige bevordering van particuliere industrie nevens strenge handhaving der Gouvernements-cultures is ondenkbaar. Het zijn twee beginselen die lijnrecht tegenover elkander staan. Zal een koopman, uit eigen beweging, een concurrent tegenover zich plaatsen, die oneindig krachtiger is dan hij, en die hem ten slotte moet ten gronde richten?

Neen, men trachte niet slechts eene enkele liberale gedachte te verwezenlijken, maar men ga den breeden koninklijken weg der vrijheid op. Men geve uitvoering aan het liberale programma in zijn geheel.

Op die wijze alleen is redding mogelijk uit den onhoudbaren toestand, waarin het te lang vasthouden aan een tijdelijk stelsel ons gebracht heeft.

Verbreekt men langzamerhand, maar met vaste hand de banden, die thans nog Java en den Javaan gekluisterd houden, dan zal men eene ontwikkeling zien ontstaan, waarvan men zich nu schier geen denkbeeld vormen kan. Dan zal men Java, overgegeven aan de vrije nijverheid, in productie met reuzenschreden zien vooruitgaan. Dan zal de Javaan, vrij over zijn arbeid kunnende beschikken, zich weten op te heffen uit den staat van verarming, waarin hij nu, kunstmatig, gehouden wordt. Dan zal men de consumtie op Java, nu stationair, met kracht zien vooruitgaan. Dan zullen van die toenemende welvaart in Indië, onze fabrieken en onze handel, en daardoor ook onze eigene schatkist, de natuurlijke gevolgen ondervinden. En dan zal men op Java een belastingstelsel kunnen vestigen, waarvan de opbrengst met die voortgaande welvaart en ontwikkeling gelijken tred houdt, en dat, niet afhankelijk van goede of kwade oogsten, van hooge of lage koffieprijzen, in staat zal zijn om

aan de behoeften van Indië in ruime mate te voldoen en ook nog eene matige bijdrage te leveren aan de Nederlandsche schatkist.

En als wij dan, na eenige jaren, te boven zijn de bezwaren, uit den aard der zaak verbonden aan den overgang van het eene stelsel naar het andere, dan zal men zich verbazen hoe men zoo lang nog zich heeft kunnen hechten aan een uitgediend en versleten stelsel, en hoe men zoo lang nog heeft kunnen tegenhouden eene oplossing van het koloniale vraagstuk in de richting der vrijheid.

B.

HET GEVANGENISSTELSEL IN VREEMDE KOLONIËN.

De voorstanders van alle misbruiken, zoowel in Nederland als elders in de wereld, hebben meestal één en hetzelfde stelsel of argument, waarmede zij die misbruiken verdedigen en de gevolgen van elk wanbestuur, waarop door hervormers gewezen wordt om de noodzakelijkheid eener verbetering te doen uitkomen, zoeken weg te cijferen. Zij verwijzen steeds naar het bestaan van dezelfde bezwaren in andere landen, even alsof zulks ooit iets anders kon bewijzen, dan dat een herstel des te wenschelijker en voor het land, waar eene hervorming het eerst zal worden ingevoerd, des te eervoller moet wezen. Voor zulke kampvechters voor de misbruiken in onze eigene Koloniën, moeten wij hier eenige bijzonderheden omtrent het gevangenisstelsel in de Engelsche Koloniën mededeelen, welke hun het middel aan de hand zullen geven, om de gebreken en tekortkomingen, die ook onze gevangenissen kenmerken, te verdedigen en elke heilzame verbetering *ad kalendas Graecas* uit te stellen. Dat de gevangenissen en tuchthuizen in onze Koloniën alles behalve volmaakt zijn en geenszins het kenmerk dragen der toepassing van de meer beschaafde, menschlievende en verlichte denkbeelden van onzen tijd, is genoegzaam bekend. Doch het schijnt dat in eenige Engelsche Koloniën de toestand en de bejegening der gevangenen niet beter is, en dat ook daar angstvallig de komst van een Howard, een Vincent de Paule of een Suringar wordt te gemoet gezien. Ongeveer drie jaar geleden zond de heer Cardwell, de toenmalige Engelsche Secretaris van Staat voor de Koloniën, eene voortreffelijke en wel doordachte circulaire aan de Gouverneurs van onderscheidene Engelsche Koloniën, waarbij hij deze bestuurders onderrichtte van den tegenwoordigen toestand der openbare meening en der praktijk opzichtelijk de tucht in de gevangenissen in het Vereenigd Koningrijk, terwijl hij hen voorzag van eene lange reeks van vragen, die hun tot leiddraad zouden strekken bij het instellen van een

onderzoek en het uitbrengen van een verslag omtrent den aard en het beheer van hunne eigene gevangenissen en strafplaatsen.

De antwoorden op de circulaire en de 37 vragen die zij bevatte, zijn allengs bij het Ministerie van Koloniën in Engeland ingekomen, en in het begin van Februari van dit jaar openbaar gemaakt in een daarvan aan het Parlement medegedeeld beknopt verslag of *digest.* De lezing van dit hoogst merkwaardig verslag is alles behalve geschikt om den menschenvriend te verblijden. Wel is waar, zijn in eenige Koloniën, blijkens het verslag, in het stelsel der gevangenissen zeer lofwaardige en heilzame verbeteringen gebracht; maar in andere gewesten vinden wij de jammerlijkste verkeerdheden en feilen aangevoerd, die luide om hervorming smeeken. Ons bestek gedoogt niet hier een overzicht te geven van den toestand van het kerkerwezen in ieder land in het bijzonder, ofschoon de kennisneming daarvan ook voor onze koloniale overheden zeer nuttig en leerzaam zou zijn. Wij zullen dus alleen de slotsom mededeelen, waarin de schrijver van het verslag zijne geheele bevinding samenvat en de gebreken doet uitkomen welke ontdekt zijn. Men zal daaruit zien, dat de meeste daarvan van denzelfden aard zijn als ook bij ons bestaan. De opsomming daarvan geeft als het ware van zelf de middelen aan de hand die tot herstel vereischt worden. Zij kan aldus tot richtsnoer strekken voor die ambtenaren en menschenvrienden onder onze landgenooten, die zich zouden wenschen te wijden aan eene zaak, waar nog zooveel schoons en edels te verrichten overblijft en een onsterfelijke roem kan worden verworven.

»De gebreken der gevangenissen in de onderscheidene Koloniën," zegt het verslag, »zijn in hunne bijzonderheden beschreven, en zij kunnen niet wel in één algemeen oordeel worden samengevat. Voor zoover een algemeen overzicht mogelijk is, kan worden gezegd dat de centrale gevangenissen goed, maar de plaatselijke gevangenissen slecht zijn, even alsof de eersten de menschlievendheid en het organiseerend vermogen der overheden uitgeput hadden; dat aan de eerste vereischten van veiligheid en genoegzame gezondheidsmaatregelen, althans in de plaatselijke gevangenissen zelden voldaan wordt; dat nauwelijks één enkel voorbeeld van werkelijken strafarbeid, door den beugel, den trapmolen, of andere oefening, aangewezen kan worden; dat er geen behoorlijk toezicht bestaat van inspecteurs door bijzondere kunde voor het werk geschikt, gewapend met voldoende macht, en voor hunne handelingen verantwoordelijk; dat er, voornamelijk tengevolge van het gemis aan zulk eene inspectie om de onderscheidene handelingen der plaatselijke gezaghebbers na te gaan, een algemeen gebrek bestaat aan eenvormigheid in het lijfstraffelijk stelsel van elke kolonie, aangezien nauwelijks twee gevangenissen van dezelfde klasse in tucht en strengheid aan elkander gelijk zijn, tenzij die gelijk-

heid ontsta uit hetzelfde gemis van deze twee hoofdzaken; en dat de ergerlijke gevolgen der samenleving in de gevangenissen meestal worden vermeerderd door eene gebrekkige splitsing, die gevangenen van de slechtste klassen in plaatselijke gevangenissen laat verblijven, instede van bovenal voor zulke personen eene plaats in centrale kerkers interuimen. De mindere gebreken, zooals te veel voedsel, te lange slaap, ontoereikendheid van opzichters en dergelijken, zijn wellicht minder algemeen dan de hier opgenoemde hoofdgebreken.

»Een aanzienlijk getal gevangenissen zijn in de laatste jaren merkelijk verbeterd; en ofschoon men waarschijnlijk nog geene belangrijke afneming van misdaad daaraan kan toeschrijven, mag men wellicht vertrouwen, dat zij die althans niet meer bevorderen; maar er bestaan vele plaatselijke gevangenissen, waaraan zelfs deze negatieve deugd gewis moet worden ontzegd, die geheel onverbeterd blijven, en eene ceuwige schande zijn voor de koloniën die ze onderhouden. Niet weinige worden gevonden, die de noodelooze onmenschelijkheid eener verderfelijke ongenoegzaamheid van gezondheidsvoorzorgen paren aan een volslagen gemis aan afschrikkende straf. In eenige van deze zouden de vertrekken met recht kunnen worden beschreven als geplaveid met menschelijke lichamen (paved with bodies), en men heeft zelfs gevallen genoemd, waarin ook deze uitdrukking beneden de waarheid blijft. Ongedierte, onzedelijkheid, ziekte, te lichte of geen arbeid, onmatig voedsel, onbeperkte slaap, onbedwongen vrijheid voor alle karakters en leeftijden, soms zelfs van beide geslachten, om elkander te bederven en bedorven te worden, met gelegenheid om te ontsnappen, van welke de gevangenen zelden verlangen gebruik te maken, dit alles vormt een tafereel dat overdreven mag schijnen, maar waarvan slechts een klein gedeelte op gevolgtrekking berust.

»In vele koloniën is het dulden van zulke groote gebreken toe te schrijven (om de woorden van een der Gouverneurs te bezigen) niet zoo zeer aan eenig opzettelijk verzuim van de zijde van het uitvoerend gezag of van de koloniale wetgeving, maar veeleer aan het zeer verklaarbaar gemis van een levendig besef van hetgeen instellingen van zulk een aard behooren te zijn, en van de wijze waarop de lijfstraffelijke tucht, het stelsel van zedelijke verbetering en andere hervormingen der hedendaagsche wetenschap moeten worden ingevoerd."

Dit merkwaardig verslag eindigt met eenige opmerkingen omtrent de belangrijkste vereischten van een goed gevangenis-stelsel, wier juistheid en toepasselijkheid ook in onze koloniën dadelijk in het oog vallen: »Bij de organisatie van een stelsel van straf in ieder land der wereld, dient immer één hoofddoel in het oog te worden gehouden, dat is de gelijkvormigheid van tucht in alle gevangenissen, zoodat gelijksoortige rechterlijke veroordeelingen, door welke rechtbank ook uitgesproken en op welke

plaats ook ten uitvoer gelegd, hetzelfde bedrag van straf zullen met zich brengen. Een der gevolgen van het gebrek aan eenvormigheid, geboren uit de omstandigheid dat sommige gevangenissen in hare tucht zeer zwak zijn, is dat de poenale deugdelijkheid der betere gevangenissen in groote mate krachteloos gemaakt wordt. De slechte plaatselijke gevangenissen, indien zij al niet werkelijk scholen voor misdaad worden, schieten in allen gevalle te kort in dat gedeelte van hare taak, hetwelk bestaat in het smoren der eerste kiemen van de misdaad, voor zij nog zijn ontloken. Het kan zeer wel zijn, dat de uitwerking van een goed stelsel nooit merkbaar zal worden gevoeld, vóórdat zulk een stelsel in het land algemeen is; want eerst dan wordt de toevoer der vlottende misdadige bevolking afgesneden. Dit is een centraal en algemeen belang; en het moet aan de plaatselijke overheden niet geoorloofd blijven zulk een belang door onkunde of onverschilligheid in de waagschaal te stellen.

»Er is nog een ander punt van organisatie dat van het hoogste gewicht blijft en nogtans zeer verwaarloosd is: dat der verdeeling van de gevangenen. Misdadigers van alle soort, voor wie de wet verschillende soorten van tucht bestemd had, worden onophoudelijk onder elkander vermengd, tot groot nadeel niet alleen van de poenale uitwerking, maar ook van de geldelijke oeconomie. In de grootere koloniën bestaan gemeenlijk nu reeds drie soorten van gevangenissen, namelijk de distrikts gevangenissen, de provinciale gevangenissen, en de centrale gevangenissen; maar tegenwoordig neemt elke soort alle gevangenen meer of minder door elkander vermengd op. Men heeft in overweging gegeven, dat centrale gevangenissen zullen worden opgericht of waar zij bestaan zullen worden vergroot, zoodat zij alle volwassen gevangenen kunnen opnemen die tot meer dan 12 maanden veroordeeld zijn; dat de middelste soort van gevangenissen alle andere volwassen personen zullen ontvangen, veroordeeld wegens misdaden waarvan de hoogere gerechtshoven kennis nemen, zoowel als personen die nog wegens misdaad moeten terecht staan, en geene andere personen wie het ook zij; en dat de laagste klasse van gevangenissen slechts bestemd zullen blijven voor volwassen personen opgesloten ter zake van schuld, ongehoorzaamheid aan rechterlijke bevelschriften, loutere policie-overtredingen en nalatigheid in de betaling van boeten. Zulk een onderscheid, streng in het oog gehouden, van eerste of crimineele, tweede en derde of penitentiaire gevangenissen, zou bovendien eenigszins de uitwerking kunnen hebben, dat het in het gemoed der onwetenden eene onderscheiding zou aankweeken tusschen de graden van misdadigheid van elke handeling. Zulk een stelsel zou volledig moeten worden gemaakt door een verbeteringsgesticht voor jeugdige personen, en in sommige gevallen zelfs door een industriëel verblijf voor de tijdelijke opneming en tewerkstelling van misdadigers die uit de peni-

tentaire inrichtingen ontslagen zijn. Waar voorts groote getallen Aziaten aanwezig zijn, zouden afzonderlijke depôts in de manier van het vagebonden-depôt van Mauritius moeten worden opgericht voor de ontvangst van hen die opgesloten worden voor loutere vagabondage of verbreking van verbintenissen den arbeid voor den landbouw betreffende.

»De lijfstraffelijke wetten van de onderscheidene koloniën zijn zeer verschillend. Afgescheiden van het feit van het bestaan van eenige gevaarlijke zoo niet geheel verwerpelijke (1) wetten, schijnt het dat eene herziening der verordeningen betreffende den duur en den aard der veroordeelingen aan de invoering van een goed lijfstraffelijk stelsel noodzakelijk dient vooraf te gaan. De wijze der uitvoering van een doemvonnis is in vele opzichten zelfs nog belangrijker dan zijn duur, en is zelfs in werkelijkheid hetgeen het bedrag der straf bepaalt. Er zijn vele redenen om te vooronderstellen, dat de straftijd voor eerste overtredingen korter zou behooren te wezen dan die welke gemeenlijk in de meeste koloniën wordt opgelegd, maar dat zij van eenen hoogst poenalen aard (of a high penal kind) in de toepassing zou moeten zijn en vergezeld zou moeten gaan van eene onafgebrokene afzondering; en dat daarentegen in het geval van delinquenten bij wie misdaad eene gewoonte geworden is, de straftijden de grootste verlenging zouden moeten erlangen, welke de openbare meening zou toelaten, niet noodzakelijk met dezelfde inachtneming van die afzondering welker hoofddoel is om de criminalisatie (the criminalisation) te voorkomen van personen die nog niet in de ongerechtigheid verhard zijn.

»Men zou ook in overweging kunnen geven, dat het niet weinig zou bijdragen om gevangenissen te ledigen welke nu opgevuld zijn met personen opgesloten wegens niet-betaling van boeten, indien deze boeten door afbetaling bij termijnen vergemakkelijkt werden, naar gelang van de inkomsten van den overtreder. Zulk een plan zou ook voor de armen minder drukkend zijn dan het thans bestaande stelsel; het zou waarschijnlijk geene mindere uitwerking hebben op de schuldigen, en zou zeker

(1) Het verslag bevat hier de volgende gewichtige en behartigenswaardige noot: „Als voorbeeld hiervan kunnen worden aangehaald de geeselwetten (whipping laws) van Bahamas, Granada en West-Australië. Eene wet die onschadelijk of zelfs heilzaam zou kunnen zijn daar waar slechts het schuim van het gemeene volk (the dregs of the rabble) door haar kan worden getroffen, kan onderdrukkend en gevaarlijk worden waar de groote massa des volks niet door beschaving boven haar bereik geplaatst is. Indien eene geringe overtreding tot eene misdaad wordt verheven in een land waar de rechten van vaste eigendommen slechts onvolkomen begrepen worden, dan kan de eerbied voor de wet in het algemeen hierdoor lijden, en kunnen groote en kleine regelen in denzelfden geest van weêrspannigheid worden vermengd en verward. Het gevaar is nog grooter in die koloniën waar een overheerschend en een lager volksras bestaan, of overblijfselen van eenen geest van slavernij gevonden worden.”

eene dubbele winst voor het land zijn, daar het de kosten van onderhoud in de gevangenis zou verminderen en den voordeelgevenden arbeid in het algemeen niet zou storen.

»En eindelijk, alhoewel de verklaring van eene toeneming van misdaad in grooter evenredigheid dan de vermeerdering van bevolking het eerst gezocht moet worden in de gebreken van het poenale stelsel, kan geene groote vermindering zelfs van een goed stelsel verwacht worden, zoolang het niet ondersteund wordt door agenten met een wijder werkkring. Gewisheid van ontdekt te worden is meer afschrikkend dan strengheid van straf, en eene goede policie zal meer afdoen dan gevangenissen. Maar, ofschoon de gelegenheid tot misdaad door eene goede poliçie moge worden verminderd, ofschoon de verleidingen in eene zekere mate mogen worden opgewogen door de strengheid van straf, en ofschoon zelfs de gewoonte der misdadigheid door eene hervorming in verbeterhuizen moge worden weggenomen, kan de neiging tot strafbare handelingen niet anders worden verminderd dan door maatregelen bestemd tot bestrijding van de groote bronnen van elk vergrijp: dronkenschap (door drank of opium) en gebrek aan opvoeding."

BOEKAANKONDIGING.

Iets over den rechtstoestand der Landbouw- en Nijverheidsondernemingen van Europeanen en daarmede gelijkgestelden in de residentiën Soeracarta en Djocjacarta. Samarang, gedrukt bij C. J. Morel, 1867.

Door Mr. W. K. van Dedem te Samarang is onder bovenstaanden titel eene brochure uitgegeven, uit het Indisch Weekblad van het Recht overgedrukt. Met groote belangstelling hebben wij met die brochure kennis gemaakt, en wij hopen dat de bedoeling des Schr., bij het overdrukken beoogd, om de aandacht in ruimer kring op het daarin behandelde onderwerp te vestigen, volkomen zal bereikt worden. De Schr. is jurist en een goed jurist; hij heeft dan ook zijn onderwerp voornamelijk uit een juridisch oogpunt beschouwd, maar ofschoon dan ook de rechtsquaestie geheel op den voorgrond treedt, zoo is die toch niet zoo in abstracto behandeld, dat niet elk die met Indische aangelegenheden eenigszins bekend is en daarin belang stelt, den gang zijner redeneering gemakkelijk volgt. De conclusie van den Schr. is dan ook geheel dezelfde als die reeds gevonden wordt in de bijdrage in het Octobernummer van het vorige jaar van dit Tijdschrift, waar hetzelfde onderwerp door Mr. Mirandolle behandeld werd. Op verschillende gronden betoogen beide schrijvers, dat de regeling van den zoogenaamden landverhuur geheel in strijd met alle economische wetten is geschied, dat zij de particuliere industrie belemmert zonder aan eenig ander belang welk ook bevorderlijk te zijn, *and last not least* dat zij geheel in strijd is met de rechtsbegrippen volgens welke de afstand en cessie van gronden in de Vorstenlanden plaats greep voordat het Hollandsch Gouvernement die nog door bepalingen geregeld had, welke rechtstoestand nog geldig is wanneer die afstand van gronden aan inlanders plaats heeft.

Het strekt ons Indisch gouvernement weinig tot eer dat zijne regeling de bewijzen draagt van groote onbekendheid met rechtstoestanden die

reeds bestonden, terwijl het niet onopgemerkt mag blijven dat de Javaansche opvatting van meer staatsmanswijsheid en verlichter oordeel getuigt, dan het Indisch gouvernement in het jaar onzes Heeren 1857 bezat. Het behoeft toch waarlijk geen betoog meer dat zakelijke rechten op den grond noodzakelijk vereischt worden bij de invoering van nieuwe cultures die niet kunnen gedreven worden zonder dat aanzienlijke kapitalen aan dien grond worden toevertrouwd. En nu heeft men de fout begaan van aan de overeenkomsten die den afstand van grond in de Vorstenlanden regelen, het geheel persoonlijk karakter van huur en verhuur te geven, terwijl de voorwaarden waarop die cessie vroeger onder de Javanen gebruikelijk was, zeer zeker een zakelijk recht in zich sloten. De voordeelen aan die regeling verbonden, hadden de Javanen reeds vroeger ingezien en erkend, maar het Nederlandsch gouvernement, dat daarenboven als verplichting stelde de teelt van stapelproducten voor de Europeesche markt, waaraan fabriekmatige arbeid verbonden is en waartoe dus geheel andere kapitalen gevorderd worden dan voor de cultures van producten voor de inlandsche markt, datzelfde gouvernement scheen te ignoreeren hetgeen aan het doorzicht der Javaansche vorsten en wetgevers niet was ontgaan.

Het verzoek door de landhuurders in de Vorstenlanden ingediend, om in dezen toestand van zaken wijziging te brengen, is eindelijk na lange overwegingen van de hand gewezen; maar zoo al de Regeering bijna 3 jaren heeft moeten overwegen vóórdat zij in deze materie tot eene beslissing is kunnen komen, het blijkt echter niet dat zij de zaak nader heeft onderzocht, en dit ware van deze onderzoekende Regeering toch te verwachten geweest. Mocht zij tot een onderzoek nog willen overgaan, dan zal zij ontwaren dat hetgeen door haar geignoreerd wordt, in de Vorstenlanden van algemeene bekendheid is. Als bewijs hiervan verwijzen wij naar een merkwaardig stukje, te lezen in »de Locomotief" van 4 Novemb. 1867. De onbekende schrijver van dat betoog toont duidelijk aan, dat volgens de Javaansche wetten, en volgens de in de Vorstenlanden door de inlandsche rechtbanken gevolgde jurisprudentie, de cessie van gronden aan inlanders zakelijke rechten op dien grond medebrengt. De schr., hoewel volkomen bekend met het Javaansche zoowel beschreven als onbeschreven recht op dit stuk, is minder gelukkig in zijne beschouwingen over het Ned. Ind. recht voor den Europeaan, daar hij uit het Javaansche recht het bewijs put dat de Europeesche landhuurder, in strijd met het reglement van 1857, geen huurder maar erfpachter zou zijn. Die conclusie daarlatende bevestigt echter zijn betoog volkomen het sustenu van Mr. van Dedem, dat de aard der cessie van gonden, zooals die door de Javanen zelven werd begrepen, zakelijke rechten medebracht, in welken rechtstoestand de Ned. Ind. regeering, tot nadeel van alle belanghebbenden, door hare regeling in 1857 storend heeft ingegrepen.

Wij hebben niet veel hoop dat de door Mr. van Dedem verlangde wijziging in het reglement van den landverhuur in de Vorstenlanden onder deze Regeering zal tot stand komen, maar de verdiensten van zijn werk worden daardoor niet verminderd. De particuliere industrie in de Vorstenlanden heeft reeds eene groote vlucht genomen, niettegenstaande de wettelijke bepalingen aan hare uitbreiding zooveel mogelijk in den weg stonden. Indien daarin nu verandering gebracht werd, en aan het kapitaal daar benoodigd slechts die zekerheid gegeven werd, welke daaraan in geen beschaafd land zou worden onthouden, dan is het te voorzien dat van die eenvoudige maar verstandige wijziging in de wetgeving schoone vruchten zoowel door Indië als door Nederland zouden geplukt worden. Aan Mr. van Dedem komt de eer toe dit overtuigend op een heldere en duidelijke wijze te hebben aangetoond, en wij eindigen met den wensch, hierboven uitgesproken, dat het doel van den schr.: de aandacht op dit onderwerp in ruimere kringen te vestigen, volkomen worde bereikt.

Max Havelaar, or the coffee auctions of the Dutch Trading Company, by Multatuli, translated from the original manuscript bij Baron Alphonse Nahuys. London, 1867.

Onder bovenstaanden titel verscheen in het begin der voorgaande maand Februari in het Engelsch eene vertaling van het bij ons overbekende werk van Multatuli, die in Engeland veel opzien baart. Het is natuurlijk geenszins ons voornemen om terug te komen op een boek, vroeger in dit Tijdschrift besproken en dat ieder ten onzent kent. Maar wij oordeelen het zeker niet onbelangrijk om onze lezers bekend te maken met den indruk dien het in het buitenland geeft. Wij laten daarom hier eene vertaling volgen van het artikel dat het te Londen verschijnend dagblad *the Daily News* aan dit werk heeft gewijd. Dit blad, ofschoon geenszins zulk eene machtige circulatie hebbende als de *Times*, staat niettemin in de algemeene schatting boven aan, uithoofde van de gematigdheid, degelijkheid en goede trouw, die al zijne artikelen kenmerken. Onder zijne oprichters was de bekende romanschrijver en menschenvriend Charles Dickens. Nog heden telt het onder den talrijken staf zijner medearbeiders de kundigste en meest geachte staatshuishoudkundigen, geletterden en staatslieden. Hieronder behoort onder anderen de bekende Graaf Arrivabene, thans lid van het Italiaansche Parlement, doch die vroeger gedurende een langdurig verblijf in Engeland vele hoogst

belangrijke geschriften over de maatschappelijke economie in het licht gaf, wier verdiensten ook in ons land, dank zij de vertalingen van onzen uitstekenden landgenoot Professor Ackersdijk, bekend zijn. Wij herinnerden dit met een enkel woord om aan onze lezers te doen zien, waarom in Engeland aan het oordeel van *the Daily News* veel waarde wordt gehecht. Thans laten wij dat blad verder zelf spreken, terwijl wij ons van alle aanmerkingen, waartoe het artikel anders wel aanleiding zou geven, onthouden.

»Holland is niet langer hetzij de geduchte vijand of wel de trouwste vriend van Engeland. Onze naijver op de dapperheid ter zee van de Nederlanders is uitgestorven; onze afkeer van hunne krachtige mededinging in den wereldhandel heeft opgehouden eene reden van bestaan te hebben. De tijd is voorbij toen de kampvechters der rechten des volks op Holland zagen als op een schitterend voorbeeld van volksregeering, en toen de tegenstanders van erfelijk gezag in de Nederlandsche staatslieden, die hun ambt uit kracht der stemmen van hunne medeburgers uitoefenden, de toonbeelden meenden te zien van alle nationale regenten. Gedurende verscheidene jaren scheen de geschiedenis van dat land even rustig te zijn als zijne kanalen. Niets gebeurde geschikt om de belangstelling van naburige natiën op te wekken, behalve de tijdingen van eene noodlottige overstrooming of het uitbreken van eene pest onder het vee. Dit wil echter niet zeggen dat binnen zijne grenzen altijd rust geheerscht heeft: Ministers zijn plotseling ontslagen, en het Parlement is soms onverwachts ontbonden geworden. De liberale partij heeft onderscheidene ongedachte nederlagen geleden; de behouders hebben, bij uitzondering, overwinningen behaald. Doch in het buitenland zijn deze gebeurtenissen met een onverschillig oog aangezien geworden. Tenzij het een of ander groot beginsel op het spel staat, welks gewicht algemeen is, en welks zege of nederlaag eene algemeene instede van eene plaatselijke uitwerking heeft, blijft het van luttel belang hoe dikwijls in een constitutioneel land een nieuw ministerie gevormd of een beroep op het volk gedaan wordt. Nederland heeft dit met zijne naburen gemeen, dat zijne inwoners bedreigd worden met de gevolgen van die geestelijke reactie tegen de vrijheid van geweten en de wereldlijke opvoeding, welke ook in andere landen tweespalt veroorzaakt, en ook onder ons zelven niet zonder heftige verdedigers is. Maar het ware onderwerp van geschil dat het gemoed der Nederlanders in beweging brengt, is van nog veel uitgebreider belang; want het betreft het welvaren niet van hen zelven alleen, maar ook van dertig millioen Oosterlingen, en dit is eene zaak waarbij de geheele wereld belang heeft, omdat het in eenen nieuwen vorm al die vraagstukken doet oprijzen, welke tot de afschaffing der slavernij in onze eigene Koloniën en in de Vereenigde Staten geleid hebben. Nu dit geduchte vraagstuk in Nederland in discussie is,

moet de gang van zaken in dat land door elken vriend der vrijheid met belangstelling worden gade geslagen.

»Even als in Amerika de waarheid dat de slavernij een vloek is, niet ten volle beaamd werd vóór de verschijning van »de hut van vader Tom," bleef ook het publiek in Holland onbewust van de ongerechtigheden die in de Nederlandsch-Indische bezittingen gepleegd worden, totdat acht jaar geleden een werk: »Max Havelaar" geheeten, onder de oogen der burgers kwam. Het is in vorm een roman, maar in werkelijkheid een staatkundig vlugschrift. De openbaringen die het bevat, deden het land beven en hebben sedert aanhoudend den grond uitgemaakt van geschil in de wetgevende vergadering. Geene officiëele wederlegging werd ooit beproefd van de lijst van afschuwelijke feiten die de schrijver bijeengebracht heeft. Anderen, even goed onderricht, maar verreweg minder moedig dan de schrijver, de heer Douwes Dekker, zijn gedwongen geweest om te erkennen, dat hij beneden de werkelijkheid gebleven is. De overheden en zij voor wie het behoud der misbruiken een synonym is voor 'schraging der gevestigde autoriteiten,' hebben hun best gedaan om den man te vervolgen, die de rotte plek in het stelsel bloot gelegd heeft. Hij heeft geldelijke verliezen ondervonden, alzoo de deuren voor alle ambten waartoe hij geschikt is, voor hem gesloten werden, en hij werd onmeêdoogend verguisd wegens de tweevoudige misdaad, dat hij onvaderlandslievend genoeg was om de dwalingen van zijn eigen Gouvernement aan het licht te brengen, en dat hij de eccentriciteit had om gerechtigheid te vorderen voor de millioenen in Indië die de onderdanen van den koning der Nederlanden zijn. Het Engelsch publiek kan zich nu een denkbeeld vormen van de toedracht der zaak, nu eene Engelsche overzetting van dit merkwaardig boek juist op dit oogenklik verschenen is. Ofschoon Max Havelaar voor velen die niets anders dan romans lezen, minder aanlokkelijk moge zijn dan de ziekelijke en dwaze verdichtsels welke in de leesbibliotheken navraag vinden, zal het niettemin door andere verstandigere lezers hartelijk verwelkomd worden. Wat ons daarbij raakt, zijn de nieuwe feiten welke daarin gevonden worden; en deze zullen wij kortelijk beschrijven.

»De Nederlandsche Indiën worden bestuurd door inlandsche opperhoofden, Regenten genoemd, aan wie het Gouvernement bezoldigingen toelegt, en door Nederlanders, »Residenten" geheeten, die met de gezaghebbers in het moederland of met de door deze uitgezonden machthebbers in de Oost in gemeenschap staan. De inlanders erkennen de Regenten als hunne wettige meesters en gehoorzamen hunne bevelen. De Residenten zijn de meesters der Regenten en bezigen dezen als agenten, ten einde aan hunne eischen uitvoering te doen geven. Op Java, de belangrijkste van deze koloniën, hebben de Regenten de macht om den inlandschen

arbeider te dwingen om te werken, op welke wijze zij zulks ook verlangen. Zij genieten een traktement; maar dit is aan hunne behoeften ongeëvenredigd, en indien het niet ware dat zij bovendien eene percentswijze inkomst trokken van de binnen hunne afdeeling gekweekte producten, en dat zij de willekeurige beschikking over den arbeid en den eigendom des volks bezaten, dan zouden zij buiten machte zijn om in eenen staat overeenkomstig hunnen rang te leven. De betaling der Residenten is ook zeer gering, maar hunne inkomsten worden verhoogd door premiën op de producten. Wat de inlander uit eigen beweging doet, is de aanplanting van rijst. Deze is voor Java hetzelfde wat de wijngaard voor zekere gedeelten van Frankrijk en Duitschland is, namelijk de plant die het gemakkelijkst aangekweekt wordt en van wier cultuur de grootste voordeelen worden getrokken. Maar het Nederlandsch Gouvernement, zich in het geheel niet bekreunende om den bebouwer van den grond, en slechts bedacht op zijne eigen inhalige belangen, dwingt den inlander om zulke artikelen als koffie, suiker, indigo of kaneel aan te planten. De wensch van dit Gouvernement is voor den Regent eene wet. Hij gelast het onder zijn toezicht staande volk om die soort van artikelen aan te kweeken, welke het meest gezocht zijn. Men verzekert ons, dat als een gevolg hiervan de arme Javaan soms van zijne rijstvelden verdreven wordt, en dat »dikwijls hongersnood het gevolg van zulke maatregelen is." Wij zouden verwonderd zijn indien dit het geval niet was. Tegen de onderdrukking, waarvan hij het slachtoffer is, heeft natuurlijk de beklagenswaardige landbouwer geen redmiddel. Hij durft zich niet bij den Europeeschen Resident te gaan beklagen over de lasten die de Regent hem oplegt, want het Nederlandsche bestuur ondersteunt de rechten van den Regent over de inlanders, en de Regent zou iedereen gevoelig straffen die zich tegen zijn gezag weêrspannig zou durven betoonen. Soms wordt de zaak wanhopig, en de ellendige inlanders sterven zoo snel, dat een onderzoek naar de oorzaak ingesteld wordt. Men zegt dat eenige jaren geleden geheele districten door hongersnood ontvolkt werden; de moeders boden hare kinderen voor voedsel te koop aan; moeders aten hare eigene kinderen op. Doch toen trad het moederland tusschenbeiden. In de zalen der Nederlandsche Vertegenwoordiging werden klachten ingebracht, en de toen besturende Gouverneur moest bevel geven, dat de uitbreiding der cultuur voor de zoogenoemde Europeesche markt niet langer tot het uiterste van eenen hongersnood zou worden gedreven. Men zal vragen, waarom de Europeesche Residenten toelaten dat de misbruiken zoo welig tieren? Dat zij zoo doen, is niet de fout van hunne instructiën, want zij zijn allen, vóór de aanvaarding van hun ambt, verplicht den eed af te leggen dat zij de inlandsche bevolking tegen afzetterij en onderdrukking beschermen zullen. Maar in de prak-

tijk zijn zij bevreesd om tusschen beiden te treden, omdat de uitkomst zou zijn vermindering der producten, het daaruit voortvloeiende ongenoegen van hunne meerderen en het waarschijnlijk verlies van hun ambt. Van daar dat de officiëele verslagen immer de navolgende zinsnede: »de rust blijft ongestoord", moeten bevatten.

»De verschijning van Max Havelaar stond gelijk aan eene volslagene wederlegging van de officiëele verslagen, welke het bestuur in het moederland als de waarheid bevattende had aangenomen. Dat het stelsel is zooals beweerd wordt, schijnt zeker te wezen. Wij kunnen ons dus niet verwonderen, dat de uitkomsten zoo bejammerenswaardig zijn. Het schijnt duidelijk dat de Javanen in werkelijkheid, zoo al niet in naam, slaven zijn. De liberalen in Holland zijn te recht verontwaardigd dat nog op hun land de smet blijft kleven van zulk een stelsel van ongerechtigheid. Zij worden door de behouders bejegend met het antwoord, dat het behoud van gevestigde rechten een plicht is, en dat de belastingen in het vaderland zouden moeten klimmen, indien men den inlanders in den Oosterschen Archipel recht deed wedervaren. De liberalen zeggen: geeft den landman een stuk grond en laat hem dat bebouwen zooals hij goed vindt; doet hem gevoelen, dat hij een vrij man is, en op het eind zal het land beter bebouwd, het volk meer vergenoegd en zijne opbrengst vermeerderd worden. De behouders zijn welsprekend in hunne klachten over de luiheid van den inlander, en zijn overtuigd, dat hij, indien hij niet een slaaf van zijne tegenwoordige meesters was, ras een prooi zou worden der afzetterij van andere onderdrukkers. Om kort te gaan, wij hebben slechts naar de Nederlandsche behoudsmannen te luisteren, om de herhaling te vernemen der onmenschelijke drogredenen, die de slavendrijvers altijd aangevoerd hebben, en voor welker halstarrige prediking zij bitter en rechtmatig gestraft geworden zijn. Op dit oogenblik is de behoudende partij aan het bewind, en hare koloniale staatkunde zegevierend. De Koning kiest openlijk partij voor de behouders (1). Maar de oppositie is sterk genoeg om de verheffing der partij van teruggang en onrechtvaardigheid van korten duur te maken. De verschijning van Max Havelaar in het Engelsch zal de strekking hebben om sympathie te verwekken tusschen hen die, dat werk hier lezende, door den inhoud verontwaardigd worden, en hen die in Nederland arbeiden om herstel aantebrengen. Geen Nederlandschen Staatsman zal het in dit land aan bewonderaars ontbreken, indien hij er naar streeft om zijne natie van het verwijt te verlossen, dat in den Oosterschen Archipel het Gouvernement eene praktikale bevestiging geeft aan de afschuwelijke leer, dat de mensch zijne medeschepselen in slaafsche banden mag houden."

(1) Wij laten de menigvuldige minder juiste uitdrukkingen in dit stuk aan hare plaats; maar tegen de hier gebezigde phrase teekenen wij protest aan.

Aus dem Indischen Leben von Dr. W. R. van Hoëvell. Aus dem Holländischen von Wilhelm Berg. Leipzig, Ludwig Denicke, 1868.

Terwijl »Max Havelaar" in eene Engelsche vertaling verschenen is en te gelijker tijd ook door eene der Revues aan het Fransche publiek wordt voorgesteld, heeft een Duitsch schrijver, Dr. Wilhelm Berg, het plan opgevat om eene ruimere keus te doen uit de Nederlandsche koloniale literatuur, en onder den algemeenen titel »Indische Bibliothek" eene geheele reeks van geschriften over Indië uit het Hollandsch te vertalen. De aandacht des vertalers is, natuurlijk genoeg, in de eerste plaats gevallen op de fraaie verzameling van schetsen, vroeger in verschillende Tijdschriften verspreid, die de heer van Hoëvell in 1860 onder den titel »Uit het Indische leven" heeft in het licht gezonden. Onder onze lezers zal wel niemand zijn die deze schetsen niet kent, en het zou dus geheel overbodig zijn ze hier nogmaals aan eene beschouwing of kritiek te onderwerpen. Wij hebben hier alleen met de Duitsche vertaling te doen, en over die vertaling zelve hebben wij ook niet veel te zeggen: alleen dit, dat het werk van den heer van Hoëvell in goede handen is gevallen, dat de vertaling doorgaans zoo los en ongedwongen is, als ware zij een oorspronkelijk werk, en dat zij, ofschoon zich niet stijf aan de *woorden* klemmende, den *zin* van het origineel schier altijd goed getroffen heeft. Zeker zou hier en daar op eene enkele misstelling te wijzen zijn. Op blz. 2 drukken de woorden; »würde ein Leben euch nicht mit Entsetzen erfüllen, welches das Bild einer Locomotive mit ihrem Gefolge ist?" den zin van het oorspronkelijke niet uit, dat veel nauwkeuriger zegt: »dessen Bild eine Locomotive mit ihrem Gefolge ist." op blz. 32 is uit den welbekenden »Sultan van Sumanap", een zeer raadselachtige »Sultan van Samarang" geworden. De ophelderingen van Maleische of Javaansche woorden, door van Hoëvell gebezigd, zijn niet altijd even juist, b. v. als *Siri* door »Kautabak" (elders beter »Betel"), *Dessa* door »Städtchen", *Dalam* door »Haus" verklaard worden. En zoo zou hier nog wel meer zijn aan te merken; maar dit zijn kleinigheden tegenover het belangrijke feit, dat eene zeer verdienstelijke vertaling van een der beste Hollandsche werken over Indië in Duitschland verschenen is, bestemd om het eerste deel van eene geheele reeks van dergelijke vertalingen uit te maken.

Het blijkt uit het net uitgevoerde werkje, dat de vertaler zich met den heer van Hoëvell in betrekking heeft gesteld; want het prijkt met eene opdracht van den vertaler aan den schrijver, en met een brief van den schrijver aan den vertaler. De laatste geeft over het plan en doel der uitgave van de »Indische Bibliotheek" eenige opheldering, en verdient wel dat wij dien hier in het Hollandsch vertaald mededeelen.

»Geëerde heer Dr. Wilhelm Berg!

»Indien ik er niet oprecht voor uitkwam dat uw plan om eene vertaling van mijn boek »Uit het Indische leven" uit te geven, mij zeer aangenaam is, dan zou ik de geoorloofde ijdelheid van een schrijver, welken naam hij ook drage, verloochenen.

»Maar veroorloof mij de vraag: waarom is bij het verlangen om uwe landgenooten met voortbrengselen der Hollandsche pers bekend te maken, uwe keuze juist op dit boek gevallen, bij welks uitgave de letterkundige waarde geenszins op den voorgrond stond?

»Mijn levensloop is u bekend. Gij weet hoezeer ik er naar gestreefd heb om Indië in Holland meer en meer populair te maken, om de belangstelling en liefde voor dat heerlijke land, dat sedert eeuwen zoo nauw met ons verbonden is, bij mijne landgenooten op te wekken en aan te vuren, en om zoodanige verbeteringen in het bestuur van Indië uit te lokken en voor te bereiden, waardoor de volken aan de andere zijde van den Oceaan in steeds ruimere mate aan de algemeene ontwikkeling zouden kunnen deelnemen, die onzen tijd zoozeer kenmerkt.

»Onder de vele en velerlei middelen die ik daartoe heb aangewend, behoort ook de uitgave van het boek, dat gij thans aan het Duitsch publiek wilt aanbieden. De ontvangst die het te beurt valt, zal leeren of gij eene goede keus hebt gedaan.

»Maar ik hoop dat gij ook de motieven zult kenbaar maken, die mij tot de uitgave van dit boek hebben bewogen. Wilt gij tot dat einde dezen brief voor uwe vertaling plaatsen, zoo geef ik daartoe volgaarne mijne toestemming, Uwe landgenooten zullen dan ten minste geen valsch oordeel vellen; want ik wensch niet dat dit werk als een maatstaf van de Hollandsche literatuur in het algemeen zou beschouwd worden.

»En hoe zal men bij het lezen van dit boek de betrekking van Holland tot Indië beoordeelen? — Men zal, bij onpartijdig en rechtvaardig oordeel, tot de overtuiging komen, dat, evenals in de sociale toestanden en instellingen van Duitschland nog veel te verbeteren is, zoo ook in den Indischen Archipel, onder het bestuur eener vreemde, daar vooral als koloniseerend optredende mogendheid nog veel uit den weg geruimd, veranderd en verbeterd moet worden, wat nu nog aan de algemeene ontwikkeling belemmerend in den weg staat. Maar daarbij zal men erkennen, dat in Holland het krachtigste streven wordt gevonden, om die schoone taak op waardige wijze te vervullen.

»En dit streven blijft niet zonder zegenrijke gevolgen. Reeds in de korte tijdruimte, sedert de eerste verschijning dezer schetsen verloopen, is niet weinig gedaan om de maatschappelijke kwalen te verhelpen, die in dit boek aan de kaak worden gesteld. Ik zal niet wijzen op de vrijheid

van spreken en schrijven die Indië in de laatste jaren verworven heeft, en die in het minst niet achterstaat bij de vrijheid, die gij in dit opzicht in Duitschland geniet. Ik behoef u niet te herinneren, hoe niet alleen het onderwijs voor Europeanen is verbeterd en uitgebreid, maar hoe het ook, in een betrekkelijk zeer korten tijd, voor de inlanders werd verordend en gedeeltelijk ten uitvoer gebracht, en hoe zich de weldadige gevolgen daarvan reeds in vele opzichten openbaren. Maar boven alles moet ik uwe opmerkzaamheid richten op een feit, hetwelk ieder, tot welk land of welke natie hij ook behooren moge, met dankbaarheid en tevredenheid moet vervullen. Tusschen nu en den tijd waarin dit boek geschreven werd, is de slavernij in alle Nederlandsche koloniën opgeheven. Ook de schets in dit werk die den menschonteerenden slavenhandel in Nederlandsch-Indië teekent en brandmerkt, heeft hare voorbeelden niet meer in de werkelijkheid en behoort aan het verleden. En ofschoon de opheffing der slavernij in andere landen voor de slaven zelven met treurige gevolgen gepaard ging, en het bloed van de voor- en tegenstanders der slaven-emancipatie in stroomen vergoten werd, had in onze koloniën de volvoering van dit humanistisch denkbeeld zonder zwarigheden plaats. In Indië had deze daad der rechtvaardigheid voor de slaven slechts gezegende gevolgen.

»Gij begrijpt dus, geëerde heer! dat diegenen onder mijne landgenooten, die de voortgaande ontwikkeling en beschaving der Indische volken als de taak van Holland beschouwen, in al deze in zoo korten tijd verkregen uitkomsten een aanhoudenden prikkel voelen om op denzelfden weg voort te gaan. En als wij op deze wijze onzen plicht doen, als de vele millioenen menschen die den Indischen Archipel bewonen, door ons tot de algemeene beschaving gebracht worden, waardoor ieder in het bijzonder tot het welzijn van het gansche menschelijke geslacht bijdraagt, als wij deze taak als eene kleine, rustige en vreedzame natie vervullen, die alle vreemde elementen welke haar tot bereiking van haar doel kunnen behulpzaam zijn, in zich opneemt: — wie zal ons dan onze nationaliteit betwisten? of wie van ons zal toegeven dat iemand, wie hij ook zij, het recht heeft tegen ons bestaan op te komen uithoofde onzer geringheid, of omdat wij in de groote werkplaats der natiën geen plekje waard zijn?

Maar waar dwaal ik heen? Ik kom terug op mijne vraag: Waarom is uwe aandacht in de eerste plaats op dit boek gevallen? Ik ken uw plan en kan dus zelf deze vraag beantwoorden. Gij wilt een bijzonderen tak van onze Hollandsche literatuur, een tak die zich eerst in de laatste jaren heeft ontwikkeld, gij wilt de Hollandsche werken over Indië voor het Duitsche publiek toegankelijk maken. Het bestaan van dien tak van literatuur is een treffend bewijs te meer van den vooruitgang waarop ik u zoo even opmerkzaam maakte. Toen ik naar Indië ging, vroeg ik aan

een Gouverneur-Generaal, tot wien ik in nauwe betrekking stond, of hij mij eenige bronnen kon aanwijzen waaruit ik de kennis van het land mijner toekomst zou kunnen putten. Hij verwees mij naar de Engelsche schrijvers Raffles en Crawfurd, en hij had gelijk; want de Hollandsche literatuur bood mij bijna geene bouwstoffen.

»De eerste sporen der beterschap in dit opzicht leverde Indië zelf. Het voegt mij niet aan te wijzen, welk aandeel ik zelf aan die beweging gehad heb; maar zeker is het dat toen ik in 1848 Indië verliet, zoowel op zuiver wetenschappelijk als op letterkundig gebied, mannen van groote verdiensten aan het werk waren, die door de vruchten van hunnen geest, zoowel in afzonderlijke werken als in periodieke geschriften, de kennis van den Indischen Archipel met reuzenschreden hebben verbreid.

»En deze vooruitgang nam aanhoudend toe, vooral sedert Indië eene grootere drukpersvrijheid erlangde. Ook Holland ving in 1848 aan, een warm aandeel aan die beweging te nemen. Door de politiek erlangde die beweging verdubbelde kracht. En zoo werd een nieuwe tak der Hollandsche literatuur geboren, dien men de Indische literatuur van Holland zou kunnen noemen.

»Eenige vruchten dier literatuur, voor zoover zij niet te streng wetenschappelijk, maar voor het grootere publiek bestemd en geschikt zijn, wilt gij aan uwe landgenooten leeren kennen, en aan dit werk van mij gunt gij de eer der prioriteit. Met dankbaarheid erken ik deze onderscheiding. Mocht het u gelukken uw voornemen overeenkomstig uwe wenschen te volvoeren. Met dezen wensch, geëerde heer Dr. Berg, besluit ik deze regelen als

Uw toegenegen

's Hage,
7 Dec. 1867. van Hoëvell."

Het is duidelijk dat de heer van Hoëvell door dezen brief een oogenblik het woord tot het Duitsche publiek heeft willen richten, om bij den aanvang eener onderneming om de Hollandsche literatuur over Indië onder onze Duitsche naburen bekend te maken, het standpunt aan te wijzen van hen die naar de verbetering der Indische toestanden en de ontwikkeling der Indische volken streven, en die aan die literatuur over Indië verreweg het grootste aandeel hebben. Men zal moeten erkennen dat hij daarbij de tegenstanders met verschooning behandeld, en zooveel hem mogelijk was verhoed heeft, dat in Duitschland tegen de zoogenaamde »behoudende" (wij zouden ze noemen »vernietigende") politiek, die nu tijdelijk weder de overhand heeft, eene soort van »hue and cry" werd aangeheven, zooals door de Daily News ter gelegenheid der Hollandsche vertaling van Max Havelaar werd geuit. Hierin

toch ligt iets hinderlijks voor het nationaal gevoel. 't Is waar dat het vooruitstrevend gedeelte der natie geen schuld heeft aan de handelingen van hen die de misbruiken en het uitputtend exploitatie-stelsel willen bestendigen, en daardoor het vaderland tegenover het buitenland te schande maken, en het zou hun daarom te vergeven zijn indien zij de solidariteit van die schande van zich afwezen, door, ten koste hunner tegenpartij, duidelijk in het licht te stellen, dat zij niet medeplichtig zijn. Maar de vaderlandsliefde verzet er zich tegen om alzoo de tekortkomingen van het eene deel der natie tegenover de goede bedoelingen van het andere te stellen, en van Hoëvell heeft getoond dat hij de spreuk in eere houdt: »qu'il faut laver son linge sale en famille." Het is daarom dat hij tegenover het buitenland alleen van de resultaten door de vooruitstrevende partij verkregen, en niet van de hardnekkige en meer en meer verbitterde tegenwrijtingen gewag maakt, en dat hij zooveel mogelijk aan de geheele natie eer geeft van hetgeen inderdaad slechts door een deel onder verwoeden tegenstand van een ander deel is gewrocht. Wij hadden wel gewenscht dat »Max Havelaar" op eene soortgelijke verschoonende wijze bij het Engelsche publiek ware ingeleid.

Ofschoon het eerste deel der »Indische Bibliothek" nog slechts voor weinige weken in het licht kwam, vernemen wij reeds onder het schrijven dezer aankondiging dat het door een tweede is gevolgd, waartoe de stof is geleverd door de verzameling van vier Indische novellen, die de heer Dr. J. ten Brink in de Guldenseditie onder den titel »Oost-indische dames en heeren" heeft in het licht gegeven. Als welgeslaagde »bijdragen tot de kennis van de zeden en usantiën der Europeesche maatschappij in N.-Indië" verdienen deze novellen ongetwijfeld die onderscheiding, even als wij het ook zouden toejuichen indien aan de »Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier" van den majoor W. A. van Rees in volgende deeltjes eene plaats werd ingeruimd. Maar wij zouden gaarne aan Dr. Berg, zoo hem deze aankondiging onder de oogen mocht komen, in bedenking geven daarnevens eenige schetsen en novellen te plaatsen, die meer de verbreiding van de kennis der *inlandsche* maatschappij op het oog hebben. Wij zouden hem willen wijzen op de drie novellen, die onder de titels: »Garsia, de Rongging," »de dochter van den bekel" en »de Chineesche muil" in de »Indiana" van den heer Brumund zijn opgenomen; op de novelle van den heer D. H. in »de Gids" voor 1865, nommer van Juli, »het huisgezin van Si Drono" getiteld, op eenige ankere dergelijke verhalen in de onderscheidene jaargangen van het Indische jaarboekje »Warnasari," en eindelijk op de verschillende werken waarin de heer W. L. Ritter de inlandsche toestanden en verschillende episoden uit de geschiedenis van het Nederlandsch gezag in Indië in een romantisch kleed heeft gestoken.

Wij meenen echter dat het kader der »Indische Bibliothek" eene ruimere keuze toelaat, en ook in populairen vorm geschreven reisverhalen, schetsen van land- en volkenkunde, historische schetsen en dergelijke niet buitensluit. Bedriegen wij ons daarin niet, dan kan de oogst vrij groot zijn, en dan vermoeden wij dat wel weder een van de eerste geschriften waarop het oog des vertalers vallen zal, een werk van den heer van Hoëvell zal wezen. Wij bedoelen zijne zoo los en bevallig geschreven »Reis over Java, Madura en Bali", waarvan het alleen te bejammeren is dat het derde deel, 't welk ons voornamelijk met Bali moest bekend maken, nu 14 jaren geleden, zonder eenige aan het publiek bekende reden, na de verschijning van de eerste aflevering, niet alleen midden in een hoofdstuk, maar midden in een volzin en zelfs midden in een woord is blijven steken. Zou het mogelijk zijn dat bij den heer van Hoëvell de lust om aan het werk dat den gronslag legde voor zijn letterkundigen roem, althans op eene of andere wijze een fatsoenlijk einde te maken, werd opgewekt door de kans om het onder een grooter publiek te zien optreden en waardeeren? In dat geval zou het ons dubbel verheugen indien Dr. Berg ook dat werk in zijne »Indische Bibliothek" mocht willen inlijven.

VARIA.

In de nommers van dit Tijdschrift van November en December van het voorgaande jaar hebben wij melding gemaakt van de ondernemingen van het bestuur van Zuid-Australië, ten doel hebbende, om de Noordkust van Australië, die in de onmiddellijke nabijheid van onze Nederlandsch-Indische bezittingen ligt, te koloniseeren, en van eene uitrusting van twee schepen voorzien van de noodige emigranten en behoeften, bestemd om eene nederzetting te vestigen op zoodanig punt van die Noordkust, als voor het doel het geschiktst zou worden bevonden. Wij geven thans een afschrift van eenen brief die door Kapitein Cadell, den bevelhebber der uitrusting, hieromtrent geschreven is aan den Agent-Generaal van het Gouvernement van Zuid-Australië, die in Londen gevestigd is. Uit de dagteekening van dezen brief blijkt dat deze bevelhebber zich op het oogenblik der afzending van dit schrijven te Timor Koepang bevond.

Aan boord van het stoomschip der Zuid-Australische ontdekkings-expeditie *the Eagle*, Timor Koepang, 27 November 1867.

Ik schreef u het laatst van Burke Town. Ik heb sedert dien tijd eenige nog al belangrijke ontdekkingen gemaakt, waarvan de navolgende de voornaamste zijn. Vooreerst de ontdekking van de monding van de Roper-rivier op 14°45′ Zuiderbreedte. Het is eene heerlijke rivier, ten volle beantwoordende aan Leichardts beschrijving; aan hare oevers zal goed weiland gevonden worden, het beste dat mij in het Noordelijk territoir bekend is. Noordwaarts voortgaande komt men aan eene rivier van matige breedte, die op 14°27′ Zuiderbreedte in de golf vloeit, terwijl men eene andere kleinere aantreft op 14°05′ Z.b. Wij kwamen in eene schoone haven, met eene uitgestrektheid van ongeveer 50 vierkante E. mijlen, en waarin verscheidene kleine stroomen benevens eene rivier van matige grootte zich ontlastten; dit was op 12°33′ Zuiderbreedte en 136°55′

Oosterlengte (van Greenwich). Onmiddellijk noordwaarts van Probable eiland (nabij Arnhems Baai), dat door Flinders onder zeer verschoonbare omstandigheden als droog land werd beschreven, zeilde ik een diepe baai in, 20 mijlen lang en 10 mijlen breed, en waarin drie groote rivieren hare wateren uitgieten. De *Eagle* zeilde eene daarvan op, die vijf vademen in den ingang had; eene andere van gelijke diepte werd nauwkeurig door de scheepsbooten onderzocht. Deze baai, die ik voornemens ben naar zijne Genade den Secretaris van Staat voor de Koloniën, den Hertog van Richmond, te noemen, is slechts door een smal schiereiland van de zeeëngte die ik vroeger ontdekt had, gescheiden. Aan de Noordkust werd eene schoone rivier met eenen opmerkenswaardig gemakkelijken ingang gevonden, tusschen de Gruon en Turner punten. Drie lage, gevaarlijke rotsen, in wier onmiddellijke nabijheid Flinders, zonder daarvan bewust te zijn, in den nacht voorbij zeilde, zijn in eene Noord-Oostelijke en Noordelijke, ½ Noordelijke richting, op eenen afstand van 13 mijlen van Kaap Arnhem gelegen. Ik ben voornemens om ze naar Sir Roderick Murchison (President van de Londensche Geographische Vereeniging) te noemen, daar deze met recht een schutspatroon van elke aardrijkskundige ontdekking is te achten. Ook eenige andere minder gevaarlijke punten enz. zijn gedurende den voortgang der uitrusting in kaart gebracht. Wij zijn in den laatsten tijd eenigszins door ziekte geteisterd geworden; doch de doctor bericht dat de zieken snel herstellen, sedert wij hier de voornaamste levensbehoeften hebben ontvangen. Na het door mij volbracht onderzoek van de kusten van het Noordelijk territoir, ben ik bepaald van gevoelen, dat de ligging van de Liverpool verreweg den besten zetel voor zijne hoofdplaats aanbiedt; en ik zal dat punt dan ook daartoe aanbevelen. Ik ben ook overtuigd dat de voorkeur die Finnis aan Adams Baai boven de Victoria gaf, zeer gegrond was; deze rivier is snelvloeiend en gevaarlijk, terwijl het land dat aan het bevaarbaar gedeelte van hare wateren gelegen is, van den allerellendigsten, steenachtigsten en dorsten aard is. Hierbij komt dat de hitte zeer sterk is, hetgeen oorzaak was dat onze expeditie dáár meer geleden heeft, dan gedurende eenige andere tijdruimte van onze ontdekkingsreis. Ik ben overtuigd dat het mogelijk zal zijn om de noodige landopmetingen van de 300,000 acres grond ten uitvoer te brengen, gedurende het goede jaargetijde van den Z. O. moeson van 1868. Alles te Escape Cliff werd door ons volkomen teruggevonden zoovals wij het verlaten hadden. De inlanders hadden werkelijk noch de gebouwen, noch iets van hetgeen zich daarin bevond, aangeraakt. Zij hadden zelfs de pisangs aan den boom laten verrotten, liever dan ze weg te nemen. Zij meldden ons, dat het vee wel was, en zij waren zelfs gedurende ons kort verblijf zeer vriendelijk. Wij ontmoetten nimmer het geringste bewijs van vijandigheid

van de zijde der inboorlingen van het Noordelijk territoir, maar zij verleenden integendeel den grootsten bijstand voor de aanschaffing van brandstof en water. Doch ik moet nu eindigen, want het schip is gereed om onder stoom te gaan."

Het gouvernement van Britsch Indië heeft eindelijk de wenschelijkheid ingezien om belangrijke wijzigingen te brengen in de beginselen en voorschriften omtrent het verleenen van verlof aan zijne ambtenaren en officieren. Het heeft eene commissie benoemd aan welke de taak is opgedragen om hierover een verslag uit te brengen en een ontwerp voor een nieuw reglement voor te stellen. De eerste aanleiding hiertoe ontstond uit de onophoudelijke klachten der Indische officieren. De noodzakelijkheid van eene verandering inziende, kwamen zoowel de Gouverneur-Generaal als de overige leden van den Wetgevenden Raad tot het besluit, dat het wenschelijk was om een nieuw stelsel van verloven aan te nemen dat in gelijken vorm den militairen en den burgerlijken dienst zou omvatten. Dientengevolge werd eene commissie ingesteld uit de financiëele, binnenlandsche en militaire secretarissen van het Gouvernement en een particulier persoon bestaande. Het door deze commissie uitgebracht uitvoerig verslag en de daar op gegronde nieuwe wettelijke verordeningen hebben de algemeene goedkeuring van het Wetgevend Lichaam in B. Indië verworven, en bovendien bij de officieren en ambtenaren van den Indischen dienst, zoowel als bij de drukpers in Indië en Engeland, zooveel bijval gevonden, dat het geen den minsten twijfel lijdt of het concept-reglement zal spoedig door het Opperbestuur in Engeland worden bekrachtigd. Alvorens hier de belangrijkste bepalingen daarvan te beschrijven, moeten wij opmerken, dat de Engelsche bureaucratie twee soorten van verlof erkent, namelijk dat voor eigene zaken of belangen en dat wegens ziekte, waaraan respectievelijk de namen van *furlough* en *sick leave* worden gegeven. Dit onderscheid wordt bij het nieuwe reglement, wat de militaire beambten betreft, afgeschaft, terwijl tegelijk bepaald wordt, dat het verlof genomen onder de nieuwe bepalingen, geen verbeuring van het ambt zal medebrengen. Officieren met verlof zullen $50^0/_0$ van hun werkelijk traktement behouden; doch dit verlofstraktement blijft onderworpen aan een *maximum* van £ 1200 's jaars en aan een *minimum* van £ 250 's jaars. Buitengewone activiteitstoelagen komen bij de berekening van het verlofstraktement niet in aanmerking. Het langste verlof voor eigene belangen of bedoe-

lingen zal voor twee jaren mogen zijn; en eene tijdruimte van minstens drie jaren zal na den terugkeer van zulk een verlof moeten verstrijken vóórdat eenig nieuw verlof, hoe kort ook, zal kunnen worden verleend. Slechts het geval van ziekte zal eene afwijking van dezen regel toelaten. *Acht jaren* werkelijke dienstverrichting in B. Indië geven den officier aanspraak op een tweejarig verlof; *zes* jaren nadat hij zijnen dienst hervat zal hebben, zal hij een derde jaar mogen aanvragen, en een vierde en vijfde jaar na gelijke tusschenruimten van zes jaren. Het Gouvernement behoudt zich bij het VI[de] artikel het recht voor om in tijden van noodzakelijkheid verloven te weigeren; de bewoordingen van dit artikel verklaren: »Alle vergunningen van verloven voor eigene zaken blijven ondergeschikt aan de eischen van den openbaren dienst, en aan zoodanige regelingen als noodzakelijk zullen worden geoordeeld om het getal der afwezigen te beperken."

Genoten verlof wegens ziekte zal onder gewone omstandigheden geen inbreuk maken op eens officiers recht om een verlof voor eigen zaken te nemen. Dit wordt algemeen beschouwd als een groot voorrecht voor de belanghebbenden.

Een ander almede zeer belangrijk voordeel voor den officier is, dat hij onder het nieuwe reglement niet verplicht zal zijn om zijn geheele verlof in eens te nemen. Hij zal het bij gedeelten kunnen genieten of zelfs kunnen laten oploopen. Maar in dit laatste geval zal slechts voor twee jaren het volle verlofstraktement kunnen worden genoten. Het volgende is het voorbeeld, dat door de commissie zelve tot toelichting van deze bepaling aangegeven wordt: »Een officier die 20 jaren in Indië gediend heeft zonder verlof te hebben genomen, heeft aanspraak op vier jaren verlof. Doch hij kan tegelijkertijd slechts twee jaren nemen met genot van verlofstraktement; het overig gedeelte blijft te zijner beschikking voor eene toekomstige berekening van verlof, waartoe hij gerechtigd zal zijn. Hij kan dit voordeelig verschil nemen na voltalligmaking van drie dienstjaren, te rekenen van den dag van zijn terugkeer van het eerste gedeelte van het verlof."

Extra-verlof voor dringende particuliere zaken voor zes maanden of één jaar zonder verlofstraktement zal, even als nu reeds geschiedt, ook voortaan kunnen worden toegekend, en geene beperkingen worden gesteld met opzicht tot de plaats, waarnaar de officier zich gedurende den verlofstijd zal mogen begeven.

Ingeval van verlof wegens ziekte zal voortaan eene afwezigheid van drie jaren met traktement worden vergund. Deze tijd zal zelfs tot vijf jaren kunnen worden verlengd, doch voor de twee laatste jaren wordt geen traktement hoegenaamd gegund. De evenredigheid van verlofstijd die, bij de latere toekenning van pensioen, als actieve dienstijd zal worden

berekend, blijft zoo als zij thans is, namelijk: twee jaren voor eenen diensttijd van 20 jaren, drie voor 25, en vier voor 30 jaren. Zes maanden verlof voor particuliere zaken, mits in Indië zelf doorgebracht, zullen met het genot van het volle activiteitstraktement en de helft der toelagen kunnen worden genoten. Ook zal aan alle beambten in den militairen dienst een kort verlof, den tijd van drie maanden niet te boven gaande, kunnen worden verleend, terwijl hun elk jaar *zestig dagen* verlof toegestaan worden zonder eenige korting van het activiteitstraktement of de toelagen. Dit verlof kan overal worden doorgebracht ten Oosten van de Kaap de Goede Hoop of van Egypte. Het XXXIIIste artikel bepaalt, dat de officieren zullen moeten verklaren of zij de nieuwe bepalingen willen aannemen, dan wel onder de thans bestaande reglementen willen blijven dienen, zoodat de toepassing van het nieuwe reglement aan hunne keuze onderworpen blijft.

De nieuwe regeling is voornamelijk ook wenschelijk geacht, omdat onder de bestaande bepalingen slechts weinige officieren verlof konden erlangen, ofschoon daartoe voor hen vaak dringende noodzakelijkheid bestond, en dit wel omdat verlof was verleend aan andere krijgsmakkers, die, door een misbruik, van geneeskundige certificaten voorzien waren. Van al de officieren die op dit oogenblik van Indië afwezig zijn, hebben, zoo het schijnt, 83% hun verlof ten gevolge van de verklaring eens doctors verkregen, terwijl slechts 16% voor particuliere zaken verlof hebben bekomen. Andere officieren die geacht worden rust en verandering van luchtstreek dringend te behoeven, zijn genoodzaakt op hun post te blijven. De Commissie maakt hier de opmerking: »Aldus lijdt niet alleen het Gouvernement, maar de dienst in het algemeen. Een verlof voor eigene belangen is zoo goed als onmogelijk geworden, en eenige van de beste officieren van het leger zijn hierdoor gedoemd geworden tot een gemis van dien heilzamen invloed die het best door periodieke bezoeken aan Europa wordt geoefend, en die in het geval van een man van hun beroep als onmisbaar kan worden beschouwd."

De personen die waarschijnlijk over de nieuwe regeling zullen klagen, zijn de officieren die belast zullen worden met de waarneming der werkzaamheden van hunne met verlof afwezige krijgsmakkers, omdat zij slechts de helft der toelagen zullen genieten, — eene schikking welke het Gouvernement in staat zal stellen om met de éene hand veel te besparen van hetgeen het met de andere hand aan de afwezigen wegschenkt. De Commissie heeft dit voorzien en erkend, maar zij is, volgens hare eigene verklaring, »overtuigd dat het geheele ontwerp slechts nauwkeurig behoeft te worden onderzocht, om te worden goedgekeurd door allen die aan de werking der bepalingen onderhevig zullen zijn." Vooral de volgende aanmerking heeft ook veel kracht: »Daar alle officieren elk op

hunne beurt het voordeel zullen genieten van een hooger verlofstraktement, zal het verlies zelfs van een gedeelte der buitengewone toelagen, vroeger of later, voor allen vergoed worden." Het lijdt ook geen twijfel dat vele officieren gaarne voor een paar jaren eene betrekking zullen willen bekleeden, waaraan uit den aard der zaak eene hoogere verantwoordelijkheid en dus ook een hooger aanzien verbonden zullen zijn, al ware dit dan ook slechts met de helft der hoogere soldij, omdat zulks hun eene ruimere gelegenheid moet aanbieden om van hunne geschiktheid voor hoogeren rang te doen blijken en zich op het slagveld of elders te onderscheiden.

De voorgestelde bepalingen voor den burgerlijken dienst stemmen in vele opzichten overeen met die voor het leger; doch er zijn eenige punten waarin zij aanmerkelijk verschillen. Het *totaal* beloop van het verlof dat door den burgerlijken ambtenaar zal kunnen worden genoten, is beperkt tot zes jaren; het *maximum* van den verloftijd die in eens kan worden aangevraagd, is drie jaren in stede van twee zoo als bij het leger; acht jaren werkelijke dienst geven den burgerlijken ambtenaar aanspraak op twee jaren verlof, en hij zal een jaar meer kunnen nemen na de voltalligmaking van elke vier jaren doorgebracht in Indië. Verlof wegens ziekte zal worden aangemerkt als »een verlof bij anticipatie (furlough by anticipation)," maar het ambt en het traktement zullen gedurende drie jaren kunnen worden behouden. Elk jaar zal een maand verlof kunnen worden toegestaan, of ook zal men dit gedurende drie jaren kunnen laten oploopen, maar drie maanden van zulk een verlof zullen als het *maximum* worden aangemerkt. De burgerlijke verlofstraktementen zullen het *maximum* van £ 1200 en het *minimum* van £ 300 's jaars niet mogen overschrijden.

De gewichtigste tegenwerping welke in B. Indië lang het bestuur weêrhouden heeft om vroegere onbillijkheden in het verleenen van verlof op te heffen en de landsdienaren met eene grootere vrijgevigheid te bejegenen, was de bewering dat zulk eene mildheid aanleiding zou geven tot eene algemeene wegstrooming van ambtenaren en officieren uit Indië naar Europa. Deze bedenking wordt door de Commissie uitvoerig en nadrukkelijk bestreden, en zij toont aan hoe een billijk en edelmoedig stelsel van verloven de zedelijkheid, gezondheid en bekwaamheid der Indische dienaren van het bestuur moet bevorderen en meer dan iets anders zal bijdragen om in de Indische maatschappij het Europeesch, of beter gezegd het vaderlandsch of Engelsch element te doen doordringen, zoodat ook het bestuur in de kolonie, zoowel als het geheele moederland, in het einde hierdoor onberekenbaar gebaat worden. Van de gevreesde wegvloeiing van ambtenaren en officieren sprekende, zegt de Commissie: »Houdt men de tegenwoordig bestaande bijna oogenblikkelijke gemeen-

schap per telegraaph met Europa in het oog, zoowel als de wekelijksche stoomgemeenschap die in het aanstaande jaar (1868) zal worden ingevoerd, dan kunnen de diensten van eenen in Europa afwezigen officier, in gevallen van onverwachten drang, weder even snel in Indië beschikbaar worden gemaakt, als zulks vroeger het geval was met officieren die zich met verlof in de Himalayas bevonden."

Wij hebben de ontworpene bepalingen opzettelijk eenigszins uitvoerig beschreven, omdat het hier eene zaak geldt welke ook onze ambtenaren en officieren na aan het harte ligt, en niet kan nalaten bij hen en bij onze bewindslieden ruime stof tot overdenking en discussie op te leveren. Ook bij ons heeft de onweêrstanbare loop des tijds onberekenbare veranderingen medegebracht in den maatschappelijken toestand van N. Indië en de betrekkingen tusschen het moederland en de kolonie, veranderingen welke natuurlijk ook op het lot der ambtenaren en officieren niet zonder invloed kunnen zijn gebleven.

Nederlandsch Indië is niet het eenige land, waar de termieten, ten onrechte genaamd witte mieren, soms schromelijke vernielingen aanrichten. Ook in vele Engelsche, Fransche en Spaansche koloniën veroorzaken zij dikwijls groote schade en verwoesting. Langzaam maar zeker streven deze onvermoeide dieren naar de verovering der geheele wereld. Hunne vorderingen zijn zoo onweêrstaanbaar, dat onlangs zelfs het zuidwestelijk gedeelte van Frankrijk een prooi van hunne invallen geworden is; en wij twijfelen of wel zoo spoedig een nieuwe Karel Martel zal worden gevonden, die bij machte zal zijn om deze oostersche veroveraars te verdrijven. Dit heeft aanleiding gegeven, dat in den laatsten tijd vele Fransche geleerden naar een middel gezocht hebben, om voorwerpen tegen de witte mieren te behoeden. Het blijkt echter, dat zulk een behoedmiddel nog niet gevonden was. Vooral de uitstekende Fransche geleerde, de heer Quatrefages, heeft zich veel moeite gegeven om weermiddelen te vinden; maar het schijnt, dat alle door hem uitgedachte stoffen slechts eene kortstondige werking hebben. Hieronder schijnt eene inspuiting van gasachtige chloor het meeste baat te geven. Maar de kracht daarvan vervliegt zeer spoedig, en het middel heeft ook in de toepassing op groote schaal vele moeilijkheden.

Ook bij vele andere Gouvernementen was de verwoesting die de witte mieren veroorzaken, vaak eene bron van angstige zorg en onderzoek.

Vooral was de beveiliging van het timmerhout het doel van gestadige proeven; doch bijna altijd bleek zij onmogelijk te zijn. Telkens deed men proefnemingen, door het hout in vergiftige vloeistoffen te dompelen of zelfs te koken, doch met weinig of geen goeden uitslag. De vernielende uitwerking van deze dieren openbaarde zich in de laatste tijden vooral ook in de verwoesting die zij in de bouwstoffen voor de spoorwegen veroorzaakten, en die te meer verwondering baarde, omdat men gemeend had, dat de trilling en het geraas, te weeg gebracht door de treinen, genoegzaam zonden zijn om de mieren te verschrikken en het hout en ijzer te behoeden. Meestal werden deze bouwstoffen besmeerd met koolteer; maar de ondervinding bewees overal, ook op de telegraphische lijnen, dat hierbij weinig baat gevonden werd.

Onlangs schreef het bestuur van St. Helena eene prijsvraag hierover uit, en loofde eene belooning uit van £ 50 voor hem die het beste behoedmiddel tegen de witte mieren zou aangeven, terwijl het aan het bestuur van Madras opdroeg om den prijs toe te kennen. Het schijnt dat deze belooning toegewezen is aan zekeren heer Brown. Het door dezen opgegeven specifiek is voor onze koloniën te meer belangrijk, omdat de stof waaruit het verkregen wordt, in N. Indië overvloedig voorhanden is. Het wordt namelijk gezegd te bestaan in eene zekere djati-olie. Deze olie wordt getrokken uit het schaafsel en andere nutteloze stukken van djati-hout, welke natuurlijk in alle omgekapte bosschen en in elke timmermanswerkplaats waar djati-hout gebezigd wordt, overvloedig gevonden worden. De brokken worden geplaatst in eenen pot, die in den grond begraven wordt en in den bodem een klein gat heeft. Hieronder wordt een andere kleine pot geplaatst, bestemd om de olie op te vangen. Vervolgens wordt een sterk vuur aangelegd; en spoedig daarna bevindt men, dat het hout tot houtskool overgegaan is, terwijl in den lageren pot eene kleine hoeveelheid sterkriekende olie opgevangen is. Deze wordt gezegd een voortreffelijk vernis uit te maken, waarmede de bouwstoffen ingesmeerd worden, en wel met zulk een goed gevolg, dat hout hetwelk daarmede ingewreven was, gedurende een langen tijd opzettelijk in het midden van een groot mierennest was geplaatst geworden, zonder zelfs in de geringste mate door deze dieren te zijn aangetast, terwijl een andere balk, die niet was ingesmeerd, in denzelfden tijd geheel verslonden was geworden.

Onder de vele gebreken die nog steeds aan de jaarlijksche regeeringsverslagen over de koloniën kleven, is de onvolledigheid en achterlijkheid der mededeelingen omtrent de zoogenaamde Buitenbezittingen geen van de minste. Een der belangrijkste elementen voor het oordeel over de waarde dier Buitenbezittingen voor Nederland, is ongetwijfeld de kennis der financiëele uitkomsten van het beheer. Het verslag over 1863 kon het in de opgaven omtrent dit punt niet verder brengen dan het jaar 1858; het verslag over 1864, door den Minister Trakranen ingediend, zweeg geheel over de geldelijke uitkomsten der Buitenbezittingen; zijn opvolger, de heer Hasselman, had het, zoo het schijnt, tot dusver te druk om aan het grondwettig voorschrift omtrent de koloniale verslagen in het geheel eenige aandacht te wijden; men heeft althans nog niets van een later verslag vernomen. Wij zijn dus in 1868 zoo ver dat wij van de financiëele uitkomsten der Buitenbezittingen een overzicht kunnen geven, loopende over de jaren 1839 tot 1858. Bij de groote veranderingen die allengs in vele Buitenbezittingen hebben plaats gegrepen, kan men aan zulke verouderde cijfers niet veel waarde meer toekennen. Zij hebben alleen nut, wanneer men die oude cijfers met nieuwere kan vergelijken en in verband brengen met de regeeringsmaatregelen, waaruit zich het verschil tusschen de vroegere en latere laat verklaren.

Tot zulk eene beoordeelende vergelijking worden wij, wat de residentie Riouw betreft, eenigermate in staat gesteld door een zeer belangrijk schrijven, gedagteekend Riouw 25 Nov. 1867, voorkomende in de maileditie van den »Java-bode" van 14 Dec. jl., waarin bijzonderheden omtrent de financiëele uitkomsten van Riouw over 1866 en 1867 worden medegedeeld. Alvorens de aandacht bij die bijzonderheden te bepalen, geven wij hier de tabel van de uitkomsten in die residentie van 1839 tot 1858 verkregen, zooals zij aan de regeeringsverslagen kan ontleend worden.

Financiëele uitkomsten van het beheer der residentie Riouw.

Jaren.	Baten.	Lasten.	Nadeelig verschil.
1839	*f* 224,900	*f* 360,509	*f* 135,609
1840	» 227,720	» 349,086	» 121,366
1841	» 243,256	» 359,140	» 115,884
1842	» 253,608	» 291,380	» 37,772
1843	» 183,754	» 294,703	» 110,949
1844	» 196,168	» 269,848	» 73,680
1845	» 206,696	» 305,640	» 98,944
1846	» 174,491	» 261,095	» 86,604

Jaren.	Baten.	Lasten.	Nadeelig verschil.
1847	f 151,854	f 248,025	f 96,171
1848	» 152,447	» 259,839	» 107,392
1849	» 127,961	» 278,171	» 150,210
1850	» 151,117	» 270,797	» 119,680
1851	» 144,673	» 261,054	» 116,381
1852	» 198,330	» 294,034	» 95,704
1853	» 217,105	» 297,351	» 80,246
1854	» 276,775	» 297,976	» 21,201
1855	» 247,755	» 274,126	» 26,371
1856	» 259,062	» 281,652	» 22,589
1857	» 264,880	» 348,691	» 83,811
1858	» 229,819	» 437,060	» 207,241

Het blijkt uit dit overzicht dat de financiëele uitkomsten van het beheer van Riouw zeer afwisselend zijn geweest, en dat zich slechts in één punt bestendigheid heeft vertoond, namelijk dat ieder jaar een nadeelig saldo heeft opgeleverd. Het bedrag van dit nadeelig saldo was echter zeer afwisselend. Het bereikte zijn minimum in 1854, toen het slechts ruim f 21,000 bedroeg, en steeg in 1858 tot een bijna tienmaal hooger bedrag, namelijk tot meer dan twee tonnen gouds.

De inkomsten die het Gouvernement uit deze residentie trekt, bestaan voor het grootste gedeelte uit de gewone verpachte middelen, en de ondervinding leert dat overal het bedrag der pachtschatten zeer wisselvallig en van allerlei tijdelijke en plaatselijke omstandigheden afhankelijk is. De uitgaven zijn zich veel meer gelijk gebleven dan de inkomsten, en het groot verschil in de nadeelige saldo's is vooral aan de sterke afwisseling in de inkomsten toe te schrijven. Eene bijzondere reden voor stijging van inkomsten en uitgaven beiden was in de jaren 1839—1842 de Nederlandsche vestiging te Indragiri op Sumatra's Oostkust, welk gewest toen bestuurd werd door een adsistent-resident, staande onder den resident van Riouw. De ontruiming van Indragiri in 1843 bracht dadelijk in dat jaar belangrijke vermindering der inkomsten te weeg. De uitgaven schijnen reeds het jaar te voren, met het oog op de aanstaande ontruiming, verminderd te zijn. De bemoeiing van het Nederlandsch Gouvernement met de gebeurtenissen in Siak op Sumatra's Oostkust, gaf aanleiding tot eene belangrijke vermeerdering der uitgaven en van het nadeelig saldo in 1857; en op het jaar 1858, dat het hoogste bedrag van uitgaven en het grootste nadeelig saldo oplevert, rustten al de kosten

van de vestiging in Siak en de maatregelen tot organisatie van dat gewest, uit het contract van 31 Dec. 1857 met den Sultan van dat rijk voortvloeiende, zonder dat daaraan vooralsnog eene vermeerdering van inkomsten kon beantwoorden.

In bovengemelden brief in den »Java-bode" lezen wij thans het volgende: »De onlangs gehouden publieke veiling der verschillende pachten geeft mij een geschikte aanleiding om u iets over den financiëelen toestand der residentie Riouw mede te deelen. Moge Riouw tot dusver een lastpost geweest zijn, zoo zullen de ondervolgende cijfers aantoonen, dat het zulks, bij voortdurenden vooruitgang, niet lang meer zal blijven.

»Voor het jaar 1866 waren de volgende pachtschatten bedongen:

Voor	de amfioenpacht	*f*	96,000	's jaars.
»	licentiën op de Pho- en Tophospelen	»	27,600	»
»	diverse kleine middelen (peper)	»	30,360	»
»	het slachten van varkens	»	18,360	»
»	arak en sterke dranken	»	18,120	»
»	de kleine lombard	»	1,800	»
	Totaal	*f*	192,240	's jaars.

»In 1867 zijn deze directe inkomsten tot het cijfer van *f* 221,904 geklommen, terwijl nu onlangs de verschillende pachten (voor 1868) voor *f* 407,088 zijn afgestaan.

»In twee jaren tijds zijn dus de pachtinkomsten meer dan verdubbeld, terwijl de uitgaven dezelfde bleven. Indien het toenemend verbruik van opium ooit als bewijs voor vermeerdering van rijkdom mocht gelden, dan voorzeker zouden weinige residentiën met Riouw kunnen wedijveren Bracht het recht tot den verkoop van amfioen in het klein voor 1867 nog slechts de som van *f* 108,000 op, thans is een pachtschat van *f* 243,720 bedongen. Doch ook bij de andere middelen is een groote vermeerderiug zichtbaar. De licentiën op de Pho- en Tophospelen brachten *f* 42,720 op; het recht tot den verkoop van arak en sterke dranken werd tegen den prijs van *f* 45,000 gekocht, terwijl *f* 29,220 voor de pacht »het slachten van varkens" werd besteed. Slechts de kleine lombard schijnt in 1867 weinig bezocht te zijn; immers men wilde slechts *f* 612 in het jaar betalen om het recht te hebben panden te beleenen.

»In 1866 bedroegen de gezamenlijke inkomsten dezer residentie de som van *f* 393,990, die door de uitgaven met *f* 308,836 werd overtroffen. Van deze som verslonden onze bezittingen op de Oostkust van Sumatra *f* 105,000, terwijl ongeveer *f* 150,000 voor de Nederlandsche Marine en ruim *f* 140,000 voor het garnizoen ter hoofdplaats werd uitgegeven. Op verschillende tijdstippen zond de Regeering geld over, en wel tot een gezamenlijk bedrag van *f* 314,025, waardoor in het te kort werd voorzien.

»Dit cijfer is ongetwijfeld hoog, en als men nu in aanmerking neemt, dat men hier niets van Gouvernements-cultuur weet en de Regeering dus niet door producten schadeloos wordt gesteld, dan zal het menigeen onbegrijpelijk voorkomen dat Nederland niet afziet van een kolonie of bezitting, die 's jaars item zooveel kost. Men moet echter niet uit het oog verliezen, dat dit groot tekort grootendeels te wijten is aan de uitgaven, die uit de kas van Riouw voor Marine en Oorlog bestreden worden. Niemand zal willen beweren dat de twee oorlogschepen die hier steeds ter reede liggen of in de Riouwsche wateren kruisen, voor de rust en het behoud der residentie noodzakelijk zijn, zoodat de tractementen der officieren en manschappen, alsmede hun vivres, ten laste van Riouw behooren te komen.

»Verschillende gewapende kruisbooten en een gewapend Gouvernements-stoomschip zullen voorzeker wel in staat zijn om ons gezag te handhaven. Doch de manschappen moeten toch ergens stationeeren, en de Riouwsche ingezetenen zullen voorzeker de laatsten zijn die zich daarover beklagen. Stelt men nu een *f* 100,000 voor Marine en Oorlog op rekening der Algemeene Kas, dan komt men tot de gevolgtrekking dat deze residentie in 1868 geheel in eigen behoeften zal kunnen voorzien, daar de pachtinkomsten *f* 214,848 meer zullen bedragen dan in 1866.

»Wel is waar is er een reorganisatie van het gewestelijk bestuur op til, die de uitgaven eenigszins zal vermeerderen, doch ongetwijfeld zal de betere controle die daardoor mogelijk gemaakt wordt, evenzeer invloed op het cijfer der inkomsten uitoefenen."

Wij kunnen de gapingen niet aanvullen, die tusschen bovenstaande opgaven, loopende tot 1858, en die van den briefschrijver over 1866 bestaan, maar duidelijk is het dat eene aanmerkelijke verandering en ontwikkeling in de tusschenbeiden liggende jaren in deze residentie moet hebben plaats gegrepen. De uitgaven vermeerderden van *f* 437,060 in 1858 tot *f* 702,862 in 1866; in de inkomsten laat zich eene meer dan evenredige vermeerdering van *f* 229,819 tot *f* 393,990 waarnemen. Van dit laatste bedrag werden bijna *f* 193,000 verkregen door de verpachtingen te Riouw, en dus twee ton langs andere wegen. Voor 1868 hebben de verpachtingen te Riouw *f* 407,000 opgeleverd, en dus zullen de gezamenlijke inkomsten, indien de andere middelen slechts op dezelfde hoogte blijven, *f* 607,000 bedragen. Indien men nu met den briefschrijver aanneemt, dat de uitgaven ongeveer op dezelfde hoogte zullen blijven, en dat daarvan een bedrag van ongeveer *f* 100,000, als eigenlijk ten laste der Algemeene Kas komende, moet worden afgetrokken, dan zal in 1868 Riouw in zijne behoeften kunnen voorzien; en mocht eene aan die der verpachtingen evenredige stijging in de andere middelen

plaats grijpen, dan zou het een batig saldo kunnen opleveren, dat evenwel bezwaarlijk zoo groot zou worden, dat het zich niet meer geheel in de op Riouw drukkende uitgaven voor oorlog en marine, boven hetgeen het voor zijne eigene bescherming noodig heeft, verschool.

De oorzaak van de aanzienlijke vermeerdering van uitgaven en de, gelukkig! daarmede meer dan tred houdende vermeerdering der inkomsten van Riouw, is ongetwijfeld voor een groot gedeelte aan de onder Riouw ressorteerende gewesten op Sumatra's Oostkust toeteschrijven. De organisatie van het burgerlijk bestuur in het rijk Siak, bij besluit van 27 Maart 1864 (Staatsbl. N°. 48), volgens welke daar een adsistent-resident, twee controleurs der eerste en drie der tweede klasse, met de toevoeging van het noodige inlandsch personeel, zijn geplaatst; de schadeloosstellingen aan de inlandsche vorsten en grooten in dit rijk en ook nog, als een uitvloeisel der vroegere vestiging, in dat van Indragiri betaald, en de kosten van het materiëel der vestiging, verklaren volkomen het bedrag van ruim een ton gouds in de uitgaven, door den briefschrijver ten laste van Sumatra's Oostkust gebracht. Maar daarentegen moet Sumatra's Oostkust ook niet onbelangrijk tot de inkomsten bijdragen; want men zal gemakkelijk begrijpen dat Riouw, waar, omdat het eene vrijhaven is, geene in- en uitgaande rechten geheven worden, alleen geene twee ton boven de opbrengst der verpachte middelen in 1866 kon opleveren. In 1863 zijn de bestaande belastingeu van den Sultan en de rijksgrooten van Siak tegen schadeloosstelling overgenomen. Sommige belastingen zijn daarna afgeschaft, maar behouden zijn, ofschoon met meer of minder wijziging, de in- en uitgaande rechten, het door den Sultan genoten zoutmonopolie, de opiumpacht en de belasting op de troeboekvisscherij. Wat deze middelen opbrengen en in-hoeverre ook in Deli, Batoe Bara en andere vazalstaatjes van Siak eenige belasting ten behoeve van het Gouvernement geheven wordt, is ons geheel onbekend.

De schrijver uit wiens brief wij hierboven een groot gedeelte mededeelden, besluit met eenige opmerkingen over de vele hulpmiddelen die de residentie Riouw aanbiedt, en de groote ontwikkeling waarvoor zij vatbaar is, indien Nederlandsche kapitalen daar hun macht komen uitoefenen. »Toen ik nog te Batavia was," zegt hij, »hoorde ik in vollen ernst beweren, dat op Riouw noch gras noch groenten konden groeien, en runderen er niet wilden telen. Het zal wel niet noodig zijn zulke verdichtsels te weêrspreken, doch misschien is het niet ondienstig om juist op de groote vruchtbaarheid van dezen archipel te wijzen. Het schiereiland Tandjong-Pinang moge steenachtig en minder geschikt tot bebouwen zijn, verscheidene eilanden behoeven daarentegen in vruchtbaarheid geenszins voor vele streken op Java onder te doen. Hij die de prachtige gambier- en pepertuinen op de eilanden Bintang, Battam, Gin enz. aanschouwt, moet

het betreuren dat tot nu toe alleen Chineezen profijt van den grond trekken, en slechts een enkele Europeaan zijn kennis en kapitaal tot ontginning der woeste velden heeft aangewend. Dit is te meer te betreuren daar de gronden voor een spotprijs van den Sultan van Lingga of den Onderkoning in huur zijn te bekomen. Europeanen van geld en goeden wil voorzien, zouden zich hier een ruim en schitterend veld voor hunne ondernemingen geopend zien. Als een bewijs voor de schaarschte van het geld moge dienen, dat men hier, bij soliede belegging, van 18 tot 24 percent 's jaars maakt."

In het regeeringsverslag van de koloniën over 1863 lazen wij op blz. 214, niet zonder een gevoel van mismoedigheid, het volgende over de steenkolen van Borneo:

»Ten gevolge van de sedert jaren verkregen ondervinding, dat het stoken van Borneo-kolen op stoomschepen om verschillende redenen niet is aan te bevelen, werd in 1863 besloten van Gouvernementswege geene grootere aanmoediging te geven aan steenkolen-ontginningen in de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo, dan noodig is voor de zekerheid dat, ingeval de aanvoer van steenkolen uit Europa of Australië door deze of gene omstandigheid wierd gestremd, uit eigen boezem de noodige brandstof zou kunnen verkregen worden. De nadeelen aan het gebruik van Borneo-kolen verbonden, waren voornamelijk de mindere specifieke zwaarte dan Engelsche kolen, waardoor een aanzienlijk meerder verbruik werd gevorderd, en het nalaten van veel roet. Niet alleen eischten de stoomketels hierdoor spoediger vernieuwing, maar ook de kosten van het kolen-verbruik waren hooger, terwijl bovendien meer bergruimte werd vereischt dan bij aanwending van Engelsche kolen. Aan de voorstellen van den chef van het mijnwezen omtrent de opening eener nieuwe Gouvernements-kolenontginning »Delft" boven Martapoera, werd dan ook geen gevolg gegeven."

Bij het lezen dezer woorden drong zich op nieuw de gedachte aan ons op, dat de menigvuldige onderzoekingen sedert jaren op het gebied van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië in het werk gesteld, bestemd schijnen om schier nimmer eenig voldoend resultaat op te leveren. Alleen de tinontginning op Biliton en op Karimon levert goede uitkomsten, alle andere ondernemingen zijn of in de geboorte gesmoord of na korten tijd gestaakt. De concessie voor het graven van koper op Timor is onuitgevoerd ge-

bleven; van het denkbeeld dat gedurende een paar jaren bij de Indische regeering in overweging was, om diamant-gronden op Borneo aan de Europeesche nijverheid over te geven, is in Januari 1865 om staatkundige en financiëele redenen afgezien; de Maatschappij tot bevordering van Mijnontginning in Ned. Indië, die aanvrage tot overneming van de exploitatie der kolenmijnen in Koetei gedaan had, heeft, staande de eindelooze onderhandelingen, in den loop van 1865 moeten liquideeren; van de groote plannen tot ontginning der petroleum-bronnen van Java en Madura en de daarmede samenhangende verdeeling dier eilanden in petroleum-districten, die als zoovele perceelen aan de ondernemers zouden worden toegewezen, verneemt men niets meer; wat de steenkolen van Benkoelen betreft schijnt men het nog altijd niet verder gebracht te hebben dan tot onderzoekingen, hoe goede uitkomsten die ook hebben opgeleverd; aan eene ontginning der marmergroeven in Patjitan schijnt wegens het gebrek van vervoermiddelen of om andere redenen niet te kunnen gedacht worden; de concessie om op Noordelijk Celebes goud te graven werd in 1849 aan een Europeeschen ondernemer geweigerd, en sedert de verplichte goudlevering door de vorsten van dat gebied door eene andere belasting is vervangen, is daar de goudgraverij schier geheel te niet geloopen. Overal, waar wij ons wenden, tallooze bewijzen van den mineralen rijkdom van den Indischen Archipel; overal daarnevens even talrijke bewijzen van ons gebrek aan moed, aan kracht of aan geschiktheid om uit dien rijkdom voordeel te trekken! De eenige gunstige uitzondering leverde, nevens de Biliton-Maatschappij en de Karimon-tinmijnen-Maatschappij (welke laatste, terwijl zij hare werkzaamheden op Groot-Karimon voortzet, die thans ook tot Singkep heeft uitgebreid), de steenkolen-ontginning te Pengaron in het gebied van Bandjer-massin. Sedert de opening dezer mijn in 1849 was de loop der productie als volgt:

Jaar	1849 . . .	1,160	ton	Jaar	1857 . . .	10,931	ton
»	1850 . . .	4,343	»	»	1858 . . .	13,402	»
»	1851 . . .	7,376	»	»	1859 . . .	5,863	»
»	1852 . . .	7,752	»	»	1860 . . .	558	»
»	1853 . . .	11,840	»	»	1861 . . .	1,839	»
»	1854 . . .	14,000	»	»	1862 . . .	2,476	»
»	1855 . . .	15,979	»	»	1863 . . .	1,962	»
»	1856 . . .	13,325	»	»	1864 . . .	3,680	»

De groote vermindering die deze productie in 1859 onderging, was het gevolg van den in dat jaar in Bandjer-massin uitgebroken opstand. Wat in dat jaar gegraven werd verkreeg men schier uitsluitend in de eerste helft des jaars. In de tweede helft en in het geheele jaar 1860 moesten de werkzaamheden in de mijn schier geheel stilstaan, en ook sedert konden zij zich, zoolang de onlusten voortduurden, niet weder

tot het vroegere standpunt verheffen. Men had echter allen grond om te onderstellen dat, nu de rust in Bandjer-massin geheel hersteld is, de kolenproductie weldra weder hare vroegere vlucht zou hernemen en nog grooter omvang erlangen. Maar eensklaps verkondigt ons de Regeering, dat het gebruik der vroeger zoo hoog geprezen Borneo-kolen met allerlei bezwaren en moeilijkheden verbonden is, en dat daarom de exploitatie wel niet geheel is gestaakt, maar toch tot zeer matige proportiën is teruggebracht, en met geen ander doel wordt aangehouden, dan om, bij ontstentenis van Engelsche kolen, de gebrekkige Borneo-kolen als surrogaat te doen dienen.

Het is niet onbelangrijk en, gelukkig! in hooge mate bemoedigend, tegenover de aangehaalde pessimistische beschouwing der Regeering omtrent de Borneo-steenkolen de uitkomsten te stellen van het officiëel rapport van den heer C. de Groot omtrent deze kolen, opgenomen in het XXXe Deel van het »Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië," dat wij, dank zij de bij uitnemendheid slechte regeling van den boekhandel tusschen Nederland en Nederlandsch Indië, in het moederland nog slechts uit de Indische dagbladen kennen. De mail-editie van den »Java-bode" van 15 Nov. 1867 bevat een uitvoerig uittreksel uit dit rapport, waaruit blijkt dat de Borneo-kolen, evenals die van Boekit Soemoer in Benkoelen, in geen opzicht voor goede Engelsche kolen behoeven onder te doen en die in sommige opzichten overtreffen; dat het echte steenkolen en geene bruinkolen zijn; dat men ze ten onrechte in kwaden naam heeft gebracht, door op alle Borneo-kolen toe te passen het terecht ongunstig oordeel over kolen afkomstig van inlandsche ontginningen, zonder deskundig toezicht op Poeloe Laoet en Poeloe Nangka ondernomen; en dat het voor het land zonder twijfel voordeeliger is, Indische steenkolen afkomstig uit de Gouvernements-ontginningen boven Martapoera, dan kolen uit Engeland aangevoerd, voor het stoomgebruik in de Indische wateren aan te wenden. De rapporteur geeft, naar aanleiding der door hem uiteengezette feiten, ten slotte den Gouverneur-Generaal in overweging, om bij besluit te bepalen, dat voortgegaan zal worden met de steenkolenontginning voor Gouvernements-rekening ter voorziening in de behoefte der stoommarine in Indië aan die brandstof, tot het tijdstip waarop die kolenontginning geheel aan de particuliere nijverheid kan worden overgelaten; om tevens de hoeveelheid steenkolen vast te stellen die de Regeering verlangt dat jaarlijks door de Gouvernements-kolenontginning boven Martapoera zal worden opgebracht, en de regeling van den arbeid overeenkomstig de vereischte hoeveelheid in te richten, en eindelijk om te verordenen, dat de ontworpen Gouvernements-steenkolenontginning »Delft," waarvan door de Regeering is afgezien, dadelijk aan de particuliere nijverheid zal worden overgelaten, en dat de Directeur der burgerlijke

openbare werken, na overleg met den hoofd-ingenieur van het mijnwezen, ter bevordering der zaak gepaste openbaarheid aan dit voornemen geven zal.

Uit Indië wordt ons geschreven dat bij het Gouvernement aldaar op aanschrijving van den Minister van Koloniën een voorstel in overweging moet zijn om de Ommegaande Rechtbanken op te heffen en in de plaats daarvan de rechtspleging aan inlandsche rechtbanken (Pradoto's), zooals die nog in de Vorstenlanden bestaan, op te dragen. De heer Hasselman is vroeger Resident van Djokjokarta geweest en was toen in de gelegenheid de rechtspraak der Pradoto's gade te slaan. Hier hebben wij dus eindelijk eens een onderwerp dat niet nader behoeft te worden onderzocht, maar waaromtrent de Regeering zonder onderzoek een gevestigde opinie heeft. Een staaltje van de rechtsbedeeling dier rechtbanken wordt ons medegedeeld in »de Java-Bode" van 14 Decemb. 1867, no. 33, en de kennismaking daarmede geeft ons de overtuiging, dat, indien wij ons moeten bedroeven dat er nog zoovele koloniale aangelegenheden zijn waarin die Minister zonder voorafgaand onderzoek geen oordeel durft uitspreken, het nog veel treuriger gesteld is met zijne kennis van die zaken waarin hij gelooft eene gevestigde overtuiging te mogen hebben.

Het aangehaalde vonnis luidt:

»De Pradoto:

»Gezien —

»Nog gezien —

»Gehoord —

»Nog gehoord —

»Overwegende dat het uit de verklaringen der getuigen, niettegenstaande de ontkenning van den beklaagde, volkomen bewezen is, dat beklaagde, volgens de verklaringen van de bewoners der dessa Setan, sterk dobbelt, geen bedrijf in den landbouw heeft willen uitoefenen en ook in de omstreken van die dessa de rust verstoort; dat beklaagde op den 5^{den} September 1864 door den Raden Behie Pasmodilogo, Panewoepolicie te Klatten, is gearresteerd, aangezien hij bekend staat als een persoon van slecht gedrag die voor de algemeene rust gevaarlijk is;

»Gehoord —

»Gelet op —

»Verklaart den beklaagde schuldig aan wangedrag;

»Condemmeert hem beklaagde dien ten gevolge tot tepronkstelling, 25 rottingslagen en 5 jaren kettingarbeid met bannissement buiten Java en Madura, ter plaatse door het Gouvernement te bepalen.

»Aldus gevonnisd bij gemelde Pradoto op Donderdag den 9 Redjep 1793 (8 December 1864)."

Bij zijne bekende ingenomenheid met die inlandsche rechtbanken en sympathie voor de straf van rottingslagen, zal de Minister Hasselman waarschijnlijk noch in het *dictum* noch in het *condemnatum* van dit vonnis iets vinden dat niet met zijne zienswijze strookt. Gelukkig echter voor den Minister zelven ligt het wel in de bedoeling de rechtspraak van de Pradoto's op Java uit te breiden, maar nog niet die in Nederland in te voeren. In dat geval toch zou de Minister met ernstige gevaren bedreigd worden. Wij weten niet of hij niet wel eens een partijtje maakt, het landbedrijf oefent hij zeker niet uit, en met de hand op het hart zal hij niet kunnen ontkennen, dat hij, door aan de laatste kamerontbinding mede te werken, de rust in het land verstoord heeft. De veroordeeling tot tepronkstelling, 25 rottingslagen en 5 jaren kettingarbeid met bannissement zou hij niet kunnen ontgaan. Het zoude dan voor hem raadzaam zijn zoo spoedig mogelijk den ministeriëelen zetel te verlaten en elders, bijv. te Tiel, het landbouwbedrijf te gaan uitoefenen, en zich in allen geval nooit meer schuldig te maken aan het verwekken van onrust in den lande door kamerontbinding als anderszins; want anders zou de Pradoto hem schuldig verklaren aan wangedrag.

Intusschen zou het wenschelijk zijn dat deze Minister, die toch zooveel onderzoekt, geene aanschrijvingen naar Indië zond die in het rechtswezen grijpen, vóórdat hij ook met dat onderwerp door een ingesteld onderzoek een weinig beter bekend was geworden.

HET ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH INDIË.

Het achtste hoofdstuk van het regeerings-reglement voor Nederlandsch Indië, handelende over het onderwijs, bevat de volgende bepalingen:

Art 125. Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg van den gouverneur-generaal.

De inrichting daarvan wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, bij algemeene verordening geregeld.

Het verslag, bedoeld bij het 1e lid van art. 60 der grondwet, doet den staat van het openbaar onderwijs, ook dien van de scholen voor de inlandsche bevolking bestemd, jaarlijks kennen.

Art. 126. Het geven van onderwijs aan Europeanen of daarmede gelijkgestelde personen is vrij, behoudens het toezicht der overheid en het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers.

Art. 127. Overeenkomstig regels, bij algemeene verordering te stellen, wordt voldoend openbaar lager onderwijs gegeven, overal waar de behoefte der europeesche bevolking dit vordert en de omstandigheden dit toelaten.

Art. 128. De gouverneur-generaal zorgt voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking.

Door het opnemen van deze bepalingen in het reglement deed de wetgever van zijne belangstelling voor de zaak van het onderwijs in Indië blijken. En geen wonder voorzeker. De staat toch heeft het grootste belang bij de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der bevolking, maar bovendien is het ook zijn plicht te zorgen dat allen, die zich op zijn grondgebied bevinden en zich onder zijne hoede en bescherming stellen, in de gelegenheid zijn zich moreel en intellectueel te ontwikkelen. Die plicht is vroeger vaak uit het oog verloren, want het is toch voorzeker geen bewijs van belangstelling voor die aangelegenheid te noemen dat het regeerings-reglement van 1836 geene bepaling omtrent het onderwijs inhoudt. Men meende toen dat dit onderwerp eigenaardiger te huis behoorde in

de instructie voor den gouverneur-generaal, maar ook daarin werd het vergeten. Evenwel de wetgever van 1818, van 1827 en van 1830 dachten niet zoo stiefmoederlijk op dit punt; zij althans hadden voor het onderwijs nog eenige woorden ten beste. Of die woorden veel hebben uitgewerkt, zullen wij later zien.

In het »Reglement op het beleid van de Regering, het Justitiewezen, de Culture en den Handel in 's Lands Aziatische Bezittingen" van 1818 vindt men onder de artt. 99 en 100 de volgende bepalingen:

Art. 99. De regeering zorgt, zooveel mogelijk, dat er op de onderscheidene plaatsen in Nederlandsch Indië scholen bestaan. De onderwijzers worden uit 's lands kas, of uit bijzondere schoolfondsen, bezoldigd.

Art. 100. De regeering maakt ook de noodige verordeningen omtrent de scholen der Inlanders. De regeering geeft aan de Inlanders gelegenheid, om op de Nederlandsche scholen onderwezen te worden. Zij beraamt tevens de geschiktste middelen tot uitbreiding der kennis van de maleische, javaansche en andere talen onder de europeesche bewoners.

Het reglement van 1827 bevat de volgende voorschriften:

Art. 99. De regeering zorgt, zooveel mogelijk, dat er op de onderscheidene plaatsen in Nederlandsch Indië scholen voor het *lagere* onderwijs bestaan. Voor zooverre er geene bijzondere en voldoende schoolfondsen zijn, worden de onderwijzers uit 's lands kassen bezoldigd.

Art. 100. De regeering neemt ook de noodige maatregelen tot instandhouding van de scholen der Inlanders, en zorgt, ingevolge de bestaande bepalingen, voor de uitbreiding der kennis van de inlandsche talen onder de europeesche ambtenaren, in afwachting van de meer krachtdadige middelen, welke er tot dat einde in het moederland zelve zullen genomen worden.

In het reglement van 1830 vindt men mede twee artikelen aan het onderwijs gewijd, aldus luidende:

Art. 97. De regeering zorgt zooveel mogelijk, dat er op de onderscheidene plaatsen in Nederlandsch Indië scholen voor het lager onderwijs, ook ten dienste voor de kinderen der Inlanders, bestaan. Voor zooverre er geene bijzondere en voldoende schoolfondsen zijn, worden de onderwijzers uit 's lands kassen bezoldigd.

Art. 98. De regeering beraamt de geschiktste middelen tot uitbreiding van de kennis der javaansche, maleische en andere oostersche talen onder de ambtenaren.

Wanneer wij thans ons tot taak stellen na te gaan wat er op het gebied van het onderwijs in Indië is verricht en inhoever de regeering aan de haar bij onderscheidene reglementen opgelegde verplichting heeft voldaan, willen wij, op het voetspoor van hetgeen in de jaarlijksche verslagen der hoofdcommissie voor het onderwijs en in de koloniale regee-

ringsverslagen geschiedt, ons opstel splitsen en in de eerste plaats spreken van het onderwijs voor Europeanen, in de tweede plaats van dat voor de Christen-Inlanders en in de derde plaats van dat voor de niet-Christen-Inlanders.

I.

Toen in 1816 de koloniën onder het nederlandsch gezag terugkeerden, werd er op gansch Java van gouvernementswege geen onderwijs voor Europeanen gegeven. De eerste gouvernementsschool werd, bij besluit van 6 November 1816, te Weltevreden opgericht en was in het volgende jaar voltooid. Toen men eenmaal de eerste schrede gezet had en commissarissen-generaal, daarin door den directeur tot de zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen, den hoogleeraar Reinwardt, ijverig ondersteund, de bevordering en uitbreiding van het onderwijs zich tot taak stelden, zag men spoedig ook elders gouvernements lagere scholen verrijzen. In het tijdvak van 1817—1820 waren dan ook lagere scholen, door het gouvernement opgericht, aanwezig te Weltevreden, Batavia, Samarang, Soerabaja, Grissee, Banjoewangi en Soerakarta (1). De hoogleeraar Reinwardt was niet lang met de zorg voor het schoolwezen belast, want in 1822 vertrok hij naar het vaderland en werd vervangen door den heer J. van der Vinne, die den titel erlangde van »Inspecteur over het middelbaar en lager onderwijs" en die zich van 1818 af als secretaris der te Batavia gevestigde plaatselijke commissie van nabij met de aangelegenheden van het onderwijs had bezig gehouden. In het tijdvak van 1820—1823 vermeerderde het getal scholen met twee, namelijk te Rembang en te Makassar. Drie jaren later, dus in 1826, waren ook te Djokjokarta, Sumanap, Padang, Amboina en Banda scholen opgericht. Met het jaar 1827 trad het tijdvak in dat onder den commissaris-generaal du Bus de Ghisignies algemeene bezuinigings-maatregelen moesten worden genomen, die ook op het onderwijs werden toegepast. De eerste daad van bezuiniging was de intrekking van den post van inspecteur, die vervangen werd door eene onbezoldigde »Hoofdcommissie van onderwijs." Het getal gouvernementsscholen vermeerderde in het tijdvak van 1827—1833 slechts met vijf. Nieuwe scholen werden opgericht te Pekalongan, Tagal, Pasoeroean en Riouw, benevens eene tweede lagere school te Weltevreden. In 1834 tot 1845 werd op nieuw de gelegen-

(1) Wij ontleenen deze en eenige volgende bijzonderheden onder anderen aan het verslag van den staat van het schoolwezen in Indië over 1846—1849. Doch de mededeelingen, hier gedaan, stemmen op dit en ook op andere punten niet geheel overeen met een overzicht van de uitbreiding van het onderwijs na 1817, voorkomende in het schoolverslag van 1858.

heid voor het geven van onderwijs uitgebreid door het oprichten van vijf scholen, namelijk te Bangkallang, Ternate, Benkoelen, Menado en Samarang. Op het eind van 1845 waren er 24 gouvernements lagere scholen met 1445 scholieren, waarvan 557 gratis onderwijs ontvingen.

Na dezen tijd werd geregeld met het oprichten van scholen voortgegaan. Wij zouden dit gaarne in bijzonderheden willen aantoonen, maar vinden ons daartoe niet in staat, omdat de verschillende officiëele bronnen niet met elkander overeenstemmen. Wij bepalen er ons daarom liever toe hier eene tabel over te nemen, voorkomende in het koloniaal regeeringsverslag van 1862 en het getal scholen en leerlingen van 1854 af vermeldende, welke tabel wij aanvullen met de cijfers in de volgende verslagen opgenomen, zoodat uit onderstaanden staat blijkt van de uitbreiding van het gouvernements lager onderwijs in de jaren 1854—1864.

Jaren.	Getal scholen.			Getal leerlingen.		
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.	Betalende.	Gratis.	Totaal.
1854	29	12	41	1343	1301	2644
1855	30	12	42	1465	1387	2852
1856	34	13	47	1354	1800	3154
1857	36	14	50	1519	1721	3240
1858	36	16	52	1452	1758	3210
1859	40	17	57	1449	1736	3185
1860	41	17	58	1434	1871	3305
1861	43	17	60	1575	1888	3463
1862	42	18	60	1645	1943	3588
1863	46	18	64	1595	2160	3755
1864 (*)	48	18	66	1745	2015	3760

Om eenigszins te kunnen nagaan in hoever, met deze cijfers voor oogen, de gelegenheid om onderwijs te ontvangen in overeenstemming is te noemen met de behoefte, dienen wij de bevolkingsstaten en de regeeringsverslagen te raadplegen.

Volgens het jongste openbaar gemaakte verslag (dat van 1864) be-

(*) In de 2 of 3 volgende jaren schijnt het getal scholen niet vermeerderd te zijn, want in de stukken omtrent de koloniale begrooting voor 1868 vinden wij ook van 66 scholen gewag gemaakt.

droeg de europeesche bevolking van Java en Madura 27105
die van de Buitenbezittingen 6572

Te zamen . . . 33677

Het cijfer der kinderen beneden de 16 jaar beliep voor:
Java en Madura 11308
de Buitenbezittingen 2889

Te zamen 14197 kinderen.

Stellen wij dat hiervan de helft schoolplichtig is te noemen, dan ziet men dat 7099 kinderen de school zouden moeten bezoeken. Nu waren in 1864 de gouvernements-lagere scholen bevolkt met 3760 kinderen.
De particuliere schoolinrichtingen werden bezocht door 1270 »

Te zamen 5030 schoolgaande kinderen, zoodat er volgens die berekening 2069 kinderen van onderwijs verstoken zouden zijn. Doch men vergete hierbij niet dat vele kinderen van europeesche familien de school niet bezoeken, maar in plaats daarvan huisonderwijs ontvangen. En aangezien het cijfer van hen, die onder deze categorie moeten gerangschikt worden, niet is op te geven, is daardoor ook het getal van degenen die van alle onderwijs verstoken zijn, in het onzekere. Toch zal men echter wel tot het besluit kunnen komen dat dit getal niet buitensporig groot is.

Naar ons inzien is uit den staat, dien wij zooeven opnamen, eene voortdurende zorg en belangstelling der regeering voor het onderwijs, voorzooveel de behoefte der europeesche bevolking aangaat, af te leiden. Wij zien toch in een tijdvak van 11 jaren het getal scholen van 41 tot 66 gebracht en het getal leerlingen van 2644 tot 3760 geklommen. Wil men nog eenige jaren meer teruggaan om de uitbreiding van het onderwijs voor Europeanen te meer in het oog te doen springen, dan behoeven wij alleen te vermelden dat in 1833 het getal gouvernementsscholen 19 bedroeg, waarop 1160 kinderen onderwijs genoten.

Er is echter nog iets anders waaruit eene voortdurende en steeds klimmende zorg en belangstelling der regeering voor het onderwijs is af te leiden. Gaat men toch de uitgaven na die het onderwijs voor Europeanen gevorderd heeft, dan ziet men dat van 1848 af bijna in elk jaar een hooger cijfer dan in het vorige voor deze aangelegenheid is besteed. Dit blijkt uit de volgende opgaaf van kosten:

In	1848	is uitgegeven	f	93561.64
»	1849	» »	»	63101.37½
»	1850	» »	»	119526.54
»	1851	» »	»	140733.74
»	1852	» »	»	136614.60½
»	1853	» »	»	149818.10½

In	1854	is	uitgegeven	*f* 175065.70
»	1855	»	»	» 179597.11½
»	1856	»	»	» 208870.42
»	1857	»	»	» 207415.05½
»	1858	»	»	» 246751.81
»	1859	»	»	» 252599.08
»	1860	»	»	» 264785.45
»	1861	»	»	» 290859.70
»	1862	»	»	» 351385.87.

Deze cijfers, die wij aan het jongst gepubliceerde schoolverslag, dat van 1864, ontleenen, duiden aan de werkelijke kosten, die sedert 1848 voor het onderwijs aan Europeanen en daarmede gelijkgestelden zijn besteed. Daarbij zijn — men lette hier wel op — buiten aanmerking gelaten de uitgaven voor de hoofdcommissie van onderwijs en die voor het onderwijs aan inlandsche christenen. De koloniale begrooting van 1863 tot 1868 evenwel, die wij hebben geraadpleegd om te zien wat in die jaren voor deze aangelegenheid is beschikbaar gesteld, wijzen wel aan de kosten voor de hoofdcommissie, maar niet afzonderlijk welk bedrag voor het onderwijs aan Europeanen en welk bedrag voor het onderwijs aan inlandsche Christenen gerekend moet worden bestemd te zijn.

Op	de	begrooting	voor	1863	vindt	men	uitgetrokken	*f* 462,500.—
»	»	»	»	1864	»	»	»	» 509,779.—
»	»	»	»	1865	»	»	»	» 537,813.—
»	»	»	»	1866	»	»	»	» 558,973.—
»	»	»	»	1867	»	»	»	» 587,697.—
»	»	»	»	1868	»	»	»	» 695,303.—

Neemt men nu in aanmerking dat de werkelijke uitgaven voor het onderwijs aan inlandsche Christenen van 1857 tot 1863 beliepen tusschen de *f* 20,000 en *f* 30,000, dan mag men tot de conclusie komen dat ook na 1862, evenzeer als in het tijdvak van 1848 tot 1862, telken jare eene steeds hoogere som voor het onderwijs aan Europeanen en daarmede gelijkgestelden besteed is; want ofschoon de cijfers van 1848 tot 1862 de werkelijke uitgaven aanwijzen en die van 1863—1868 de sommen die op de begrooting geraamd zijn, toch mag men voorzeker niet aannemen dat de raming zoo ruim genomen is dat het verschil tusschen raming en werkelijke uitkomst bijv. eene ton gouds zou hebben bedragen.

Blijkens de tusschen de regeering en de tweede kamer der staten-generaal gewisselde stukken omtrent de koloniale begrooting voor 1868 is er sprake van eene reorganisatie van het lager onderwijs voor Europeanen, waarvan o. a. de aanstelling van vier inspecteurs

voor deze soort van scholen en eene verbetering van de tractementen der europeesche onderwijzers bestanddeelen zullen uitmaken. Tevens zal een nieuw reglement, geschoeid op de nederlandsche wet van 1857, worden in werking gebracht. Dit reglement is evenwel nog niet afgekondigd, waarschijnlijk omdat — aldus wordt in de memorie van beantwoording der regeering gezegd — tegen eenige door het opperbestuur in het oorspronkelijk ontwerp gebrachte wijzigingen bedenkingen zijn gerezen. Het aanstellen van vier inspecteurs ontmoette bij de tweede kamer bezwaar; het getal werd buitensporig groot genoemd. De minister verklaarde in zijn antwoord dat hij over de zaak nog geen grondig oordeel kon uitspreken, doch dat dit getal wellicht niet te ruim is, omdat die inspecteurs alleen bijgestaan zullen worden door enkele plaatselijke schoolcommissiën.

Wij meenen met dit een en ander in het licht te hebben gesteld wat direct door het gouvernement voor het gewoon of lager onderwijs in Indië is gedaan. Moge in vorige eeuwen de regeering eene groote zorgeloosheid aan den dag hebben gelegd, en moge in de eerste jaren dezer eeuw de belangstelling grooter hebben kunnen zijn, later heeft het gouvernement met loffelijken ijver zich van zijne taak gekweten om de europeesche bevolking in de gelegenheid te stellen gewoon lager onderwijs te ontvangen. Die uitkomst is, niemand zal het ontkennen, het gevolg van de handelingen der indische regeering, maar men vergete daarbij echter niet dat veel wat in de laatste jaren geschiedde het uitvloeisel is van de bemoeiingen en het initiatief der hoofdcommissie van onderwijs, die steeds — de jaarlijks gepubliceerde verslagen (1) geven er getuigenis van — met ijver en belangstelling de zaak van het onderwijs heeft behartigd, ook in dien tijd toen hare voorstellen niet altijd de goedkeuring der regeering verwierven. De hoofdcommissie heeft met 1° Januari 1867, door de instelling van een departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid, opgehouden te bestaan en hare bevoegdheden en verplichtingen zijn overgedragen op den chef van genoemd departement.

Bij het bespreken van hetgeen voor het onderwijs voor Europeanen in Indië gedaan is en gedaan wordt, moeten wij ook bepaaldelijk stilstaan bij het meer uitgebreid onderwijs dat op kosten van het gouvernement, soms meer speciaal voor de opleiding in een of ander vak van wetenschap, gegeven werd, en verder ook bij de gelegenheid door particulieren, hetzij geheel zelfstandig, hetzij met ondersteuning van gouvernements-wege geopend om onderwijs te ontvangen.

(1) Voortaan zal — blijkens besluit van 15 Juli 1865 — instede van jaarlijks, om de vijf jaren een verslag van den staat van het schoolwezen worden gegeven en jaarlijks slechts een kort overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen op het gebied van het onderwijs worden ingediend. (Zie Bijblad op het Staatsblad van N. I. deel IX, afl. 2, blz. 142.)

Reeds vóórdat het gouvernement de taak op zich nam scholen op te richten, vond men op Java particulier onderwijs. Te Batavia, maar ook daar alleen, terwijl op de Buitenbezittingen zelfs geen spoor van onderwijs voor Europeanen te vinden was, bestonden twee instituten, een voor jongens en een voor meisjes. Gelijktijdig met de oprichting van de eerste gouvernements-school te Samarang, in 1818, werd in die stad eene school gevestigd voor de opleiding van jongelieden tot officier bij de land- en zeemacht, tot ambtenaar bij den waterstaat en tot landmeters. Deze school, die dadelijk zeer veel ondersteuning en medewerking schijnt gevonden te hebben, bestond echter slechts acht jaren. Tengevolge van de in de indische administratie noodig geoordeelde bezuinigingen werd reeds in 1825 door het opperbestuur in Nederland last gegeven, geen nieuwe élèves meer aan te nemen en na plaatsing der aanwezige kweekelingen tot de intrekking der school over te gaan (1).

De hoogleeraar Reinwardt was reeds in 1819 bedacht op het in het leven roepen van inrichtingen van middelbaar onderwijs en als gevolg van zijne aan het gouvernement gedane voorstellen werden geldelijke toelagen aan de zooeven bedoelde instituten, die te Batavia bestonden, toegestaan en deze daardoor in zekere betrekking tot het gouvernement gebracht. »Desniettemin — vinden wij in het verslag van den staat van het schoolwezen in Indië over 1846—1849 opgeteekend — ofschoon deze scholen indertijd bijzonder hebben uitgemunt, konden zij niet worden aangemerkt genoegzaam te voorzíen in die behoeften aan middelbaar onderwijs, welke de hoogleeraar Reinwardt op het oog had."

In 1824 werd op 's lands kosten een instituut voor vrouwelijke opvoeding te Batavia opgericht. Niettegenstaande de tevredenheid der ingezetenen over dezen maatregel der regeering algemeen schijnt geweest te zijn, werd, na een slechts kortstondig bestaan, door den commissaris-generaal du Bus tot opheffing der school besloten en moest zij het lot deelen van de militaire school van Samarang. Na de intrekking van het jongejufvrouwen-instituut werd dadelijk te Batavia eene dagschool opgericht, waaraan door het indisch bestuur »beschermende ondersteuning" verleend werd. Indien het woord »beschermende" in den zin van geldelijke moet worden opgevat, dan is het vrij zonderling te noemen dat men de eene instelling om geldelijke redenen doet vervallen en op hetzelfde oogenblik de oprichting van eene andere mogelijk maakt.

Toen de javasche oorlog in 1830 geëindigd was, waardoor men de handen weer ruim kreeg en dus gelegenheid had op nieuw eenige meerdere aandacht aan het onderwijs te schenken, werd in 1832 te Soera-

(1) Zie van Deventer, Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel, Deel II, blz. 41—42.

karta een instituut opgericht voor de javaansche taal. Het doel van deze instelling, zooals wij dit in het in 1834 gewijzigd reglement omschreven vinden, was: »jonge ambtenaren in de gelegenheid te stellen, eene wetenschappelijke kennis der javaansche taal te verkrijgen, zich daarin, mondeling en schriftelijk, op eene verstaanbare wijze te leeren uitdrukken, en zich voorts bekend te maken met de wetten, de geschiedenis en de volksinstellingen der Javanen, ten einde alzoo te worden opgeleid, om met meer vrucht in het binnenlandsch bestuur te worden gebezigd, en daarbij tot de hoogere ambtsbetrekkingen op te klimmen." Het instituut werd echter in 1843 na een elfjarig bestaan, gedurende welken tijd daaraan eene som van f 234,000.— door het gouvernement was ten koste gelegd, ingetrokken, omdat het niet ten volle beantwoordde aan de aanvankelijk daarvan gekoesterde verwachting (1).

Ongeveer gelijktijdig met de oprichting van het instituut te Soerakarta werd te Soerabaja eene school voor de zeevaart gevestigd, die echter ook korte jaren na hare stichting, in 1845, weer te niet ging.

Sedert 1832 werden gelden toegestaan voor de militaire kinderschool; eene zeer nuttige instelling, die in 1828 door de menschlievende bemoeiingen van den generaal Schenck te Weltevreden in het leven was geroepen. Die school werd echter in 1841 ingetrokken, gelijktijdig dat door de regeering aan het opperbestuur in Nederland voorstellen werden gedaan tot oprichting van een pupillencorps.

Het denkbeeld tot het in het leven roepen van zoodanig corps is uitgegaan van den generaal-majoor de Stuers, die als opperbevelhebber van het indische leger den 13den Maart 1835 eene memorie aan het indisch gouvernement aanbood over de verdediging van Java. In die memorie lezen wij het volgende: »Ik geloof dat van deze kinderen (inlandsche kinderen) partij zou te trekken zijn, indien men ze, nog jong zijnde, onder strenge tucht plaatste en hun vroeg den militairen geest inprentte. Tot dat einde zou ik wenschen, dat alle inlandsche kinderen van het mannelijk geslacht, wier ouders genegen zijn hen af te staan, (en hoevele soldaten tellen wij niet in de gelederen, die niet in staat zijn hunne kinderen te onderhouden, ja die ze zelfs geheel aan de moeder overlaten, zoodat ze zich in de kampongs onder de inboorlingen verliezen!) vereenigd werden en geplaatst in een établissement, op te richten in eene goedkoope en gezonde streek van Java, alwaar zij als pupillen van den staat, onder toezicht van eenige brave oud-gedienden, eene geheel militaire en strenge opvoeding zouden genieten. Hunne instructie zou zich, behalve lezen, schrijven en rekenen (alles op Lancastersche wijze),

(1) De redenen der intrekking vindt men vermeld in: Van Deventer, Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, Deel II, blz. 47—48.

geheel tot militaire oefeningen moeten bepalen." De opvolger van den heer de Stuers in het bevel over het indische leger, de generaal Cochius, diende in November 1837 eenige beschouwingen op dit plan aan het gouvernement in, waarvan het gevolg schijnt geweest te zijn dat in 1839 over deze aangelegenheid stukken tusschen de indische regeering en het opperbestuur werden gewisseld. Toen de generaal de Stuers in het moederland was, heeft hij ook daar steeds, wanneer hij kon, de aandacht der regeering op de oprichting van een pupillencorps gevestigd. Zoowel in zijne memorie van Augustus 1842 over de vereeniging der legers van Indië en Nederland als in die van Augustus 1843 over de werving van het indische leger komt hij op zijn denkbeeld van 1835 terug en diende verder in September zelfs een concept-reglement in. Het duurde echter nog geruimen tijd voordat aan het denkbeeld gevolg werd gegeven, want eerst in 1848 werd, ter uitvoering van het den 21sten Oct. 1847 genomen koninklijk besluit, te Kedong-Kebo (residentie Bagelen) een pupillencorps opgericht. Wij laten nu geheel ter zijde inhoever men bij de oprichting het oorspronkelijk denkbeeld van den heer de Stuers heeft gevolgd — iets wat den heer Penning Nieuwland blijkens een in het *Tijdschrift voor Ned.-Indië* opgenomen brief (zie jaargang 1856, deel I, blz. 220) niet onverschillig scheen. In navolging van den hoogleeraar Veth hebben wij, gebruik makende van diens opstel in hetzelfde Tijdschrift (zie jaargang 1851, deel I, blz. 89), ons verplicht geacht op het aandeel te wijzen dat de generaal de Stuers aan het in het leven roepen van deze inrichting heeft gehad.

Het pupillencorps bestaat nog en schijnt goede resultaten op te leveren. Blijkens het jongste koloniale regeeringsverslag zijn sedert de vestiging 271 pupillen bij het leger ingedeeld.

In 1853 werd te Soerabaja eene particuliere ambachtsschool gevestigd. Die school was hare oprichting verschuldigd aan een voorstel van eenige ingezetenen aldaar, waartoe eene voordracht van den heer van Lakerveld, den 31sten Augustus 1852 in de afdeeling Soerabaja der maatschappij tot nut van 't algemeen gehouden, aanleiding had gegeven. Die voordracht had de overtuiging gevestigd dat iets gedaan moest worden om den ambachtsstand in Indië aan te moedigen, en vooral dat eene poging moest worden gewaagd om de inlandsche kinderen uit den betreurenswaardigen staat waarin zij verkeeren op te heffen en hen ook voor iets anders geschikt te maken dat tot het verrichten van schrijfwerk op een bureau. Reeds op het eind van October werd een adres ingediend aan den gouverneur-generaal om verlof te erlangen tot de oprichting van bedoelde school, waarop bij besluit van 9 Januari 1853 in gunstigen zin werd beschikt. De school werd den 2den Mei 1853 geopend en ondervond dadelijk van alle zijden veel ondersteuning en sympathie. De toenmalige gouverneur-generaal, de heer Duymaer van Twist, aanvaardde

den titel van »beschermheer der school", en deed ook persoonlijk door het verleenen eener belangrijke jaarlijksche gift van zijne sympathie voor deze instelling blijken. Reeds spoedig leverde zij zeer bevredigende uitkomsten op. Blijkens het eerste verslag, loopende over de eerste acht maanden van haar bestaan, bedroeg op 1° Januari 1854 het getal leerlingen 66, dat op ult°. December van dat jaar tot 81 geklommen was, terwijl de aanvraag om plaatsing aanhoudend toenam, zoodat het bestuur het noodig oordeelde geene jongelieden beneden den ouderdom van 14 jaren toe te laten. Maar tegenover deze lichtzijde was er ook eene schaduwzijde. Men had geen geschikt locaal voor de school, terwijl ook, ondanks de belangelooze pogingen van directeuren, de middelen ontbraken om voldoend onderwijs te geven. Verder werd, daar de particuliere industrie niet aan een groot getal jongelieden het uitzicht voor een bestaan opende, van het gouvernement verzocht dat het aan jongelieden die op de school hunne opleiding hadden ontvangen, de gelegenheid zou verschaffen om in 's lands dienst te treden, bijv. als opzichter bij de gouvernements-gebouwen, als machinist of als opzichter bij de gouvernements-kultures. Dit verzoek vond geen gunstig onthaal. De regeering kon er niet in treden en bood alleen eene som van *f* 500 ten geschenke aan tot aanschaffing van boeken. Die handelwijze der regeering had reeds spoedig hare nadeelige gevolgen, want niet alleen verminderde de belangstelling bij hen, die de inrichting tot nu toe met geldelijke bijdragen hadden ondersteund, maar ook het getal leerlingen was op ult. Dec. 1855 tot 59 gedaald. Het bestuur deed nog andermaal eene poging om de regeering te bewegen de instelling te hulp te komen, eene poging die ook door den resident van Samarang werd ondersteund. Noch het een noch het ander kon de indische regeering tot andere gedachten brengen. Aan de directie werd te kennen gegeven: »dat aan hare voorstellen geen gevolg kon worden gegeven, eensdeels omdat het voornemen bestond tot het daarstellen van eene technische of polytechnische inrichting, en ten andere omdat in de ambachtsschool, zooals die destijds bestond, weinig levenskracht werd bespeurd, en dat ook het verleenen van een subsidie aan dezelve als voorbarig werd beschouwd, aangezien de nuttigheid en de noodzakelijkheid daarvan niet voldoende was aangetoond." Het gevolg van deze handelwijze der regeering was, dat de ambachtsschool met ult°. September 1856 werd opgeheven, waardoor eene hoogst nuttige inrichting, vooral om het doel dat zij beoogde, het inlandsche kind gelegenheid te geven om zich te verheffen uit zijn staat van vernedering, verviel.

De voorgespiegelde polytechnische school werd ook niet zoo spoedig in het leven geroepen. Eerst in 1860 werd, na verkregen machtiging des konings, bepaald dat te Soerabaja voor rekening van den staat eene ambachtsschool zou worden opgericht, die in de eerste plaats zou

bevatten eene teekenschool voor den ambachtsstand en alwaar voorts, met uitsluiting van practisch onderricht, theoretisch onderwijs zou worden gegeven in de wetenschappelijke vakken van bouw- en werktuigkunde, ter vorming van bekwame handwerkslieden en opzieners. Voor het practisch onderricht zouden de werkplaatsen van het leger worden benuttigd. Het groote doel dat men ook met deze school beoogde, was om van Europeanen afkomstige, maar als Inlanders opgevoede kinderen te verheffen uit den verlaten toestand waarin zij zich bevinden, en hen op te leiden tot nuttige leden der maatschappij. Deze school, geopend in Maart 1862, schijnt, blijkens de beide jongste regeeringsverslagen, aan het doel te beantwoorden.

In 1855 werd te Batavia, door eene vereeniging onder voorzitterschap van den predikant J. F. G. Brumund, eene christelijke ambachtsschool opgericht. Zij werd door het gouvernement erkend en toegelaten, »mits niet worde afgeweken van de gestelde voorwaarden, dat niets worde verricht in strijd met de wet en de staatkundige belangen van Nederlandsch Indië en dat haar bestuur zich zal onderwerpen aan de bepalingen op het lager onderwijs." Het doel dezer inrichting is — blijkens het verslag der directie omtrent den staat der school in 1862 — »om die kinderen, welke anders buiten de mogelijkheid zijn eenige opvoeding te krijgen, in de gelegenheid te stellen die kundigheden op te doen, die hen in staat stellen later zelve in hun onderhoud te voorzien. Tot dat einde worden ze zoo eenvoudig mogelijk opgevoed, en wordt getracht ze aan orde en werkzaamheid te gewennen, en worden hun zoo min mogelijk behoeften gegeven, die ze, in de maatschappij komende, niet zouden kunnen bevredigen."

Eene inrichting van eenigszins dezelfde strekking en die mede in 1855 tot stand kwam, is het gesticht voor verwaarloosde hulpbehoevende kinderen te Djatti. Blijkens het koloniaal verslag van 1863 telt het geene andere pupillen dan die, door overlijden of vertrek hunner ouders van alles verstoken, dikwijls ongedoopt en oningeschreven in de registers van den burgerlijken stand, voorzeker als Inlanders in de eene of andere kampong zouden zijn opgegroeid.

Eene andere inrichting waarvan wij niet nalaten mogen hier te gewagen, is het opvoedings-instituut te Herwijnen, dat in de tweede helft van 1851 geopend werd. Het onderwijs dat hier gegeven zou worden, zou veel uitgebreider zijn dan tot dusver in Indië gegeven was. Niet alleen zou gelegenheid gegeven worden tot het aanleeren der nederduitsche, fransche, engelsche en hoogduitsche talen, maar ook van latijn en grieksch, benevens maleisch en javaansch, waarmede ook gepaard zou gaan onderwijs in reken-, stel- en meetkunde, geschiedenis, natuurlijke historie, aardrijkskunde, physica, de gronden der scheikunde, der

werktuigkunde en der geologie en de muziek. »Het onderwijs in deze vakken — aldus lezen wij in het verslag omtrent het schoolwezen in 1850—1852 — heeft ten doel om de scholieren in staat te stellen vandaar eene academie te bezoeken of wel hen voor de ambtelijke loopbaan in het algemeen te bekwamen." In hoever dit doel bereikt werd, valt moeilijk te zeggen. Misschien is het niet zoo geheel gewaagd te beweren dat de verwachting te hoog werd gespannen, want in 1852 bepaalde het onderwijs zich tot het latijn, fransch, engelsch, hoogduitsch, de cijfer- en stelkunst, aardrijkskunde en geschiedenis. Evenwel dit heeft zich misschien later verbeterd, ofschoon het uit de verslagen niet blijkt, en in elk geval zou dit zich hebben kunnen verbeteren, wanneer het instituut een langer bestaan gehad had. Het verviel echter in 1856. Reeds in het vorige jaar had de commissie voor het instituut zich ontbonden en de inrichting aan den directeur, Dr. Gastmann, overgedaan. Deze ontving van het gouvernement eene toelage van *f* 12,000, onder verplichting van zijn kant om, ter voorziening in het hulppersoneel, zes personen uit Nederland te ontbieden. »Het schijnt echter — aldus lezen wij in het koloniaal verslag van 1856 — dat hierin moeilijkheden zijn ondervonden, althans er was op ult° Dec. 1856 nog niemand aangekomen. In Mei 1856 werd aan Dr. Gastmann toegezegd eene maandelijksche toelage van *f* 2000 voor hoogstens drie jaren, onder voorwaarde dat de schoolgelden van *f* 900.— op *f* 720.— 's jaars zouden worden teruggebracht. Deze beschikking werd genomen naar aanleiding van onderhandelingen tusschen den heer de Perez, lid in den raad van Nederlandsch Indië, en voornoemden directeur. Geheel onverwachts echter gaf Dr. Gastmann in Juli 1856 te kennen, dat hij wegens ziekte zijner echtgenoote het instituut te Herwijnen niet langer dan 15 Augustus zou kunnen staande houden. Latere voorstellen van zijne zijde om een gymnasium in de nabijheid van Batavia op te richten, onder genot van het vroeger toegezegde subsidie van *f* 2000 's maands, werden niet aannemelijk geacht, waarop Dr. Gastmann naar Nederland vertrok en het instituut gesloten werd." Moge het instituut niet dadelijk in alle opzichten aan de verwachting hebben beantwoord, zeker is het dat met de vernietiging van deze instelling — waarvan het gouvernement ook in meerdere of mindere mate de schuld draagt — aan de ingezetenen van Nederlandsch Indië de eenige gelegenheid werd benomen om hunne kinderen in Indië zelf dat onderwijs te doen ontvangen, dat bij eene eenigzins beschaafde opvoeding niet ontbreken mag.

De val van deze instelling deed evenwel op nieuw de plannen op het tapijt brengen tot oprichting van een gymnasium in Indië voor gouvernements-rekening. Sedert 1839 was daarvan sprake, toen, onder dagteekening van 25 Maart van dat jaar, de hoofdcommissie van onderwijs een uitvoerig adres aan de regeering indiende, waarin zij ten krachtigste

aandrong op de oprichting van een gymnasium te Batavia op groote schaal. In het algemeen verslag van den staat van het schoolwezen onder ult°. Dec. 1845 vinden wij daaromtrent het volgende opgeteekend:

»Wat de gouvernements-scholen aanbelangt, bij de hoofdcommissie is het een onderwerp van ernstige overweging geweest om op Java eene landsinrichting daar te stellen voor het middelbaar onderwijs, want ofschoon op sommige particuliere inrichtingen in meer vakken onderwijs gegeven wordt, dan op de gouvernements-scholen, zoo is het er nogtans ver af dat daaraan op goede gronden de naam van middelbaar onderwijs zou kunnen worden geschonken. Die inrichtingen toch, door bijzondere onderwijzers voor hunne eigene rekening, onder goedkeuring of op aanmoediging der hoofdcommissie opgericht, bestaan in Nederland evenzoo, en worden aldaar, onder den naam van bijzondere scholen der tweede klasse, gerangschikt onder de lagere scholen. Middelbaar onderwijs heeft eene hoogere beteekenis, als dienende tot opleiding voor het hooger of universiteitsonderwijs, en het is uit dit oogpunt dat de hoofdcommissie in het jaar 1839 aan de hooge regeering bij een uitvoerig rapport het voorstel deed om in de nabijheid van Batavia een gymnasium op te richten, ook bestemd voor het onderwijzen der oude talen. In één woord, alle vakken van middelbaar onderwijs zouden bij dat gymnasium gedoceerd worden, ten einde de jongelieden hier te lande te bekwamen in al die wetenschappen, welke hen kunnen in staat stellen om des verlangende in het vaderland terstond tot het hooger onderwijs te kunnen worden toegelaten."

Men stelde zich voor de kosten, die voor de oprichting van zoodanige instelling gevorderd werden, grootendeels te vinden door intrekking van het kostbare instituut te Soerakarta, dat bovendien, zooals wij hierboven gezien hebben, niet aan de verwachting beantwoordde, en door eenige onschadelijke bezuinigingen op de inrichting der eerste school te Weltevreden. De gouverneur-generaal de Eerens was zeer met het plan van een gymnasium ingenomen en ook bij de ingezetenen van Nederlandsch Indië schijnt het algemeene ondersteuning gevonden te hebben. Niet te verwonderen voorzeker, want het wegzenden der kinderen naar het moederland was voor de ouders zoowel een bezwaar als eene opoffering. De verminderde inkomsten der gouvernements-ambtenaren, evenals van den handelstand, maakten het voor velen moeilijk hunne kinderen in Europa hunne opvoeding te doen genieten; terwijl de wetenschap dat zij hen geheel moesten overlaten aan vreemden, die daarvoor misschien niet altijd die liefderijke zorg zouden koesteren, de ouders te eerder moest doen besluiten hunne kinderen in Indië te doen verblijven.

Gaf de hoofdcommissie door haar voorstel blijk dat zij wilde medewerken om in eene dringende behoefte te voorzien, bij de regeering in het moederland vond zij niet die ondersteuning voor haar plan, welke

zij had mogen verwachten. Eerst werd eene beslissing lang vertraagd, maar toen eindelijk in 1843 een besluit genomen werd, bleek het dat wel het instituut te Soerakarta werd ingetrokken, maar dat het gymnasium nog niet komen zou; want de delftsche akademie werd aangewezen als de plaats, waar zij hunne opleiding moesten ontvangen, die zich voor den indischen dienst wilden bekwamen.

Met den val van het instituut te Herwijnen kwam men, zooals wij zeiden, op nieuw op het plan van een gymnasium terug, maar ook toen zag men zijne wenschen niet spoedig bevredigd. Eerst bij koninklijke beschikking van 19 Januari 1859 werd machtiging verleend tot oprichting te Batavia van een instituut voor opvoeding en gymnasiaal onderwijs, onder den naam van Gymnasium Willem III, waartoe het indisch bestuur in de eerste vijf jaren *f* 85,800 's jaars, in de volgende vijf jaren *f* 94,800 en na het tiende jaar *f* 103,800 op de begrooting van uitgaven zou mogen brengen, behoudens heffing van schoolgelden ten laste van 's lands kas.

Deze inrichting, bestemd om daarin zoowel externes als internes op te nemen, werd in September 1860 geopend, terwijl als rector-directeur de heer dr. S. A. Naber aan het hoofd werd geplaatst.

Volgens de officiëele berichten viel over den gang van zaken al dadelijk niet zeer te roemen. »De verhouding — aldus lezen wij in het verslag van den staat van het schoolwezen over 1861 — van docenten tot den rector-directeur onderscheidde zich niet door die eendrachtige samenwerking, welke het belang der inrichting in zoo groote mate vorderde. Bovendien liet de stemming onder de docenten veel te wenschen over, waarvan teleurgestelde verwachtingen van den een, benarde financiëele omstandigheden voor den ander, en vooral de door allen hoogst bezwarend geoordeelde verplichting om ook buiten de voor het onderwijs bestemde uren aan de opvoedingstaak der internes deel te nemen, de voornaamste redenen waren."

Op grond van hetgeen wij ook elders omtrent het gymnasium Willem III gelezen hebben, zouden wij durven aannemen dat de positie van den directeur niet alleen om zijne verhouding tegenover docenten minder benijdenswaardig was, maar dat hij ook ten gevolge van andere omstandigheden eenigszins bemoeilijkt werd in zijn werkkring. Wanneer wij toch zien dat de vice-president van den raad van Indië, die bij de officiëele opening der school het woord voerde, aldus sprak: »Een nog grooter bezwaar en oorzaak van het te niet gaan des instituuts (van Herwijnen) was, naar mijne overtuiging, gelegen in de te onafhankelijke positie des directeurs, tusschen wien en de oprichters geen band bestond, als tusschen het gouvernement en zijne ambtenaren, en die zich daardoor aan alle controle wist te onttrekken," dan is misschien de onderstelling niet gewaagd, dat de bemoeiingen van curatoren van het gymnasium Willem III zich wat al te ver hebben uitgestrekt, terwijl

de verantwoordelijkheid voor al de genomen maatregelen natuurlijkerwijs op den directeur alleen drukte. Dit schijnt eene wanverhouding tusschen curatoren en den directeur te hebben doen ontstaan, die ten gevolge had dat eerstgenoemden aan de regeering voorstelden den directeur te ontslaan, waaraan deze voldeed ofschoon zij geene groote en gewichtige grieven tegen zijn bestuur kon aanvoeren. Dit ontslag was ook het eenige middel om aan de bestaande spanning een eind te maken, want curatoren konden moeilijk aanblijven als men den heer Naber in het gelijk stelde.

De functiën van directeur werden toen tijdelijk vervuld door den conrector, dr. J. Meuleman, terwijl later, omdat deze voor eene definitieve benoeming niet in aanmerking wenschte te komen, het directeurschap werd opgedragen aan den heer P. van Swieten, »door wiens bekwame leiding — aldus verklaarde het collegie van curatoren in zijn verslag over 1861 — en door wiens doelmatige regelingen het gymnasium thans in bloeienden toestand verkeert" (1) De heer van Swieten bleef zijne betrekking van directeur tot in den loop van 1867, toen het gymnasium eene verandering onderging, vervullen.

Ter opheffing van de bezwaren, die voor docenten in de verplichting ten aanzien der opvoeding buiten de lesuren gelegen waren, werd door curatoren besloten dat de werkkring der docenten zich voortaan tot het eigenlijk onderwijs zou bepalen, en dat aan de inrichting eenige personen zouden worden verbonden, aan wie buiten de schooluren de taak der opvoeding zou worden opgedragen. De regeering vereenigde zich hiermede en in den aanvang van 1862 werden drie opvoeders aangesteld. De heer Naber heeft in een opstel, getiteld: »Algemeen verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch-Indië, B. gymnasium Willem III," geplaatst in het Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek van den heer Sloet tot Oldhuis, deel XXVI, stuk 4, den genomen maatregel omtrent de opvoeding besproken, naar welk belangrijk opstel wij den belangstellenden lezer verwijzen, omdat wij niet te uitvoerig mogen zijn.

Het onderwijs zelf aan het gymnasium onderging in 1861 ook eenige verandering. Aan de inrichting was een pro-gymnasium verbonden ten gevolge van de ongelijke, dikwijls onvoldoende opleiding der toegelaten leerlingen. Het verslag van 1861 vermeldt dat van de 65 leerlingen, die den leeftijd van 12 jaren bereikt hadden, niet minder dan 36 bij het pro-gymnasium waren ingedeeld. Ten einde dezen abnormalen toestand — hoofdzakelijk een gevolg van de achterlijkheid der pupillen in de nederlandsche taal — niet te bestendigen, werd het onderwijs aan

(1) Dit loffelijk getuigenis zal voorzeker de heer S. F. Groen niet onderschrijven, die in een ten vorige jare bij de heeren Lange en Co. te Batavia verschenen geschrift in zeer scherpe en voor den heer van Swieten zeer onheusche bewoordingen den gang van zaken op het gymnasium heeft veroordeeld.

het pro-gymnasium van dat aan het gymnasium afgescheiden en het eerstgenoemde uitsluitend aan Nederlanders van geboorte opgedragen. Tegen dat pro-gymnasium had de heer Naber meer dan een bezwaar, zooals men in zijn boven aangehaald geschrift ontwikkeld vindt.

Eene andere en belangrijker verandering onderging het gymnasium in het najaar van 1867, met het oog op de in 1863 en 1864 in het moederland vastgestelde regelingen voor het middelbaar onderwijs en voor het onderwijs in indische taal-, land- en volkenkunde. Was het gymnasium, zooals uit het reglement van 1859 blijkt, o. a. bestemd voor de opleiding van hen die tot de lessen op de hoogescholen zouden worden toegelaten, thans is het bestemd voor allen, die algemeene ontwikkeling boven die van het lager en buiten het hooger onderwijs zoeken, en voor hen, die zich de vereischte kundigheden willen eigen maken, vereischt om tot ambtenaar bij den burgerlijken dienst in Indië benoemd te kunnen worden (1). Met het oog op die tweeërlei strekking werd het gymnasium gesplitst in twee afdeelingen: afdeeling *a*, volgens de wet op het middelbaar onderwijs in Nederland, ingericht op den voet eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus; afdeeling *b*, voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. Het onderwijs dat in afdeeling *a* gegeven wordt, bevat dezelfde vakken als in art. 17 der wet op het middelbaar onderwijs zijn vermeld, en het onderwijs in afdeeling *b* betreft dezelfde vakken, al is ook de omschrijving eenigszins anders, die aan de rijksinstelling van onderwijs in indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden onderwezen worden.

Ten bewijze hoezeer men steeds in Indië er prijs op heeft gesteld de gelegenheid te bezitten tot het ontvangen van een alleszins voldoend onderwijs, mogen wij hier de bijzonderheid niet onvermeld laten dat in 1856 eenige ingezetenen van de residentie Pasoeroean het plan vormden aldaar eene inrichting van hooger-, middelbaar- en lager onderwijs in het leven te roepen. Zij wendden zich tot dat einde in Mei 1857 tot de regeering met het verzoek te willen bewerken dat aan de leerlingen van het op te richten instituut de examina tot toelating op de nederlandsche academiën in Indië zouden worden afgenomen. De regeering gaf hierop te kennen dat bij haar het denkbeeld in overweging was, dat ook, zooals wij gezien hebben, in 1860 verwezenlijkt werd, om een of meer inrichtingen van gymnasiaal onderwijs in Indië tot stand te brengen. Wij hebben in latere verslagen hiervan niets meer vernomen, zoodat men het er voor houden mag dat met de oprichting van het gymnasium Willem III de wenschen der ingezetenen van Pasoeroean in meerdere of mindere mate zijn bevredigd.

(1) Omtrent de bestendiging der afdeeling „Klassieke studien" zou eene nadere beslissing genomen worden. Of aan die toezegging voldaan is, is ons onbekend. Het nieuwe reglement, vastgesteld bij besluit van 21 Augustus 1867, is in zijn geheel opgenomen in het Bijblad op het Staatsblad van Ned.-Indië, deel X, afl. 1.

Het bestaan van die inrichting te Batavia is evenwel geen beletsel geweest, dat men ook nog elders pogingen in het werk heeft gesteld zoodanige of eene dergelijke instelling te doen in het leven roepen. Zoo heeft de vrijmetselaarsloge *La constante et fidèle* te Samarang het initiatief genomen voor de inrichting van eene hoogere burgerschool daar ter stede. Inhoever dat denkbeeld, dat nog slechts van den jongsten tijd dagteekent, tot uitvoering is gebracht, kunnen wij niet opgeven. Alleen weten wij dat op het aan de regeering gedaan verzoek tot oprichting dier school te kennen is gegeven dat, met het oog op art. 126 van het regeerings-reglement, daarvoor geene bijzondere vergunning der regeering noodig is (1). Uit het tweede nommer van het Maandblad voor opvoeding en onderwijs is het ons verder bekend dat tot het verkrijgen van een kapitaal van *f* 100,000, dat men blijkens het uitgegeven prospectus noodig rekende ter voorziening in het tekort dat, vooral ten gevolge van de laaggestelde schoolgelden, zou ontstaan, door de commissie voor de geldelijke aangelegenheden der op te richten school is besloten: bewijzen van aandeel *à f* 50 uit te geven, eene inschrijving te openen tot donatiën, hetzij in eens, hetzij bij termijnen, hetzij bij de maand, en eene loterij te houden van vrouwelijke handwerken en andere voorwerpen.

Wij zouden nu ook moeten gewagen van de particuliere schoolinrichtingen, meer uitsluitend bestemd voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs, die op vele plaatsen in Indië tot stand werden gebracht. De opsomming daarvan achten wij weinig nuttig; alleen willen wij niet onvermeld laten dat, blijkens het jongste schoolverslag, dergelijke inrichtingen gevonden werden, behalve op de drie hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaja, ook te Tjandjoer, te Bandong, te Pekalongan, te Rembang, te Salatiga, te Probolingo, te Tengeragoong en te Padang. Hieruit blijkt dat thans ook nog de ingezetenen van menige plaats in Indië hunne wenschen ten opzichte van het onderwijs niet bevredigd zien, maar men vergete niet dat niet overal de europeesche bevolking zoo sterk is dat een particulier zich de kosten aan de oprichting van eene school verbonden, durft getroosten.

Aan belangstelling voor het onderwijs van de zijde der particulieren heeft het echter — het overzicht dat wij gaven leverde daarvan onwedersprekelijke bewijzen — nimmer ontbroken. Ware die belangstelling aan den kant der regeering steeds even groot geweest, men zou niet zoo menige instelling, dikwijls reeds korten tijd na hare geboorte, hebben te niet zien gaan. Want een feit is het dat de regeering, vooral in den aanvang, haren steun onthield aan vele inrichtingen voor onderwijs, die zich

(1) Zie Bijblad op het Staatsblad van Ned. Indië, deel IX, Afl. 4.

boven het elementaire verhieven, of, zoo zij daaraan aanvankelijk steun schonk, dien spoedig geheel of gedeeltelijk onttrok. Daardoor zag men zoovele pogingen mislukken, hetgeen geenszins ten voordeel strekte van de europeesche bevolking.

Wij zouden hiermede onze mededeelingen over het onderwijs voor Europeanen kunnen sluiten, ware het niet dat wij ten slotte nog bij een paar punten een oogenblik moesten stilstaan.

Het onderwijs voor Europeanen in Indië ondervindt eene groote moeilijkheid, waarmede het steeds heeft te kampen. De omstandigheid dat in Indië de kinderen reeds vroegtijdig worden overgelaten aan de zorg van inlandsche bedienden, omdat den ouders veelal òf de tijd òf de lust ontbreekt zelf zich met die zorg te belasten, heeft ten gevolge dat de kinderen, behalve dat zij de eigenaardigheden en het karakter dier bedienden dikwijls overnemen, geheel en al het hollandsch spreken ontwennen of dit niet aanleeren, maar daarentegen aan het maleisch babbelen geheel en al gewoon geraken. In meer dan één verslag der hoofdcommissie van onderwijs wordt hierop gewezen. Wij vinden o. a. — om slechts één voorbeeld te noemen — in het verslag omtrent den staat der scholen in 1856 het volgende met betrekking tot de residentie Cheribon vermeld: »Reeds in vroegere verslagen is door de subcommissie gewezen op de gebrekkige huiselijke opvoeding en den te velen omgang met inlandsche bedienden, als het groote struikelblok tegen de verstandsontwikkeling en het vruchtbaar schoolonderwijs der kinderen, waarbij nog gevoegd moet worden de noodzakelijkheid om aan kinderen in eene hun geheel vreemde taal onderwijs te geven, zoodat alle ingevoerde en erkende verbeteringen, zelfs de zorgvuldigste behartiging der belangen van het onderwijs, de ruime uitbreiding daaraan gegeven, en de meerdere zorg daaraan besteed, schipbreuk lijden."

De hoofdcommissie van onderwijs heeft steeds getoond van dit groote nadeel voor de ontwikkeling der kinderen overtuigd te zijn. In 1849 deed zij in eene circulaire blijken niet alleen het kwaad te kennen, maar tevens het middel te willen aanwenden om het te keer te gaan. Dat middel was de oprichting van goede bewaarscholen. In Mei 1850 werd te Batavia zoodanige school geopend. De kinderen, die deze school bezochten, werden buiten den omgang van inlandsche bedienden gehouden; zij leerden hollandsch spreken en daarenboven werd hun verstand en lichaam geoefend. Ofschoon de school aanvankelijk belangstelling en ondersteuning ondervond, zag men echter spoedig het getal kinderen dat de school bezocht, verminderen, en was dit na verloop van vijf jaren tot 3 of 4 ingekrompen, zoodat zij eindelijk te niet ging. De pogingen, die men elders voor hetzelfde doel aanwendde, leverden geen gunstiger uitkomst op, want de bewaarscholen te Pekalongan, Bagelen, Kediri, Soerabaja, Amboina en Ternate deelden in hetzelfde lot van die te Batavia. Met deze ondervinding

voor oogen zal het voorzeker niemand verwonderen dat de hoofdcommissie van onderwijs in 1858 op een voorstel van den heer Mr. Peitsch te Almelo om in Indië bewaarscholen op te richten, adviseerde dat het op nieuw vestigen eener bewaarschool voor gouvernements-rekening minder noodzakelijk is te achten.

Wij hebben van deze poging van het gouvernement om in eene erkende behoefte te voorzien, gewag gemaakt, ten einde te doen uitkomen dat, terwijl de regeering doorgaans weinig geneigd werd bevonden om veel geld beschikbaar te stellen voor inrichtingen van onderwijs, die zich boven het elementaire verheffen, de europeesche ingezetenen daarentegen niet altijd genoeg doordrongen waren van de noodzakelijkheid om door de eerste opvoeding een goeden en degelijken grondslag te leggen, en de bedoelingen van het Gouvernement in dit opzicht wel eens miskenden.

Het tweede punt, waarop wij nog met een zeer kort woord de aandacht willen vestigen, is de positie der onderwijzers. Sedert jaren liet die zeer veel te wenschen over en hun toestand was inderdaad beklagenswaardig. Langzamerhand echter is die verbeterd, waartoe de voorstellen der hoofdcommissie zeer veel hebben bijgedragen. Die voorstellen vonden evenwel niet altijd gehoord. Zoo was, blijkens het schoolverslag van 1857, door de hoofdcommissie, met het oog op de geringe kans op bevordering of vermeerdering van inkomsten voor de gouvernements-onderwijzers, die meer bijzonder ontmoedigend werkt op zoodanige eerste onderwijzers, die vijftien en meer dienstjaren tellen, voorgesteld haar te machtigen »om bij wijze van exceptioneelen maatregel, tot het erlangen eener derde vijfjarige tractementsverhooging ad *f* 75.— 's maands, zoodanige eerste onderwijzers voor te dragen, die geruimen tijd geene bevordering genoten en weinig vooruitzicht op lotsverbetering hadden, en zulks als eene buitengewone belooning voor bewezen diensten en verdere aanmoediging." De regeering achtte zich echter onbevoegd in dit voorstel, als uitmakende eene afwijking van bestaande bepalingen, te treden, terwijl er ook evenmin termen gevonden waren de zaak aan de beslissing van het opperbestuur te onderwerpen, te minder, omdat zulks ontijdig zou zijn en, zoo noodig, gevoegelijk zou kunnen geschieden bij eene eventueele regeling van het onderwijs. In de laatste jaren zijn evenwel eenige bepalingen vastgesteld, die de positie van de onderwijzers eenigszins hebben verbeterd. Zoo is bij gouvernements besluit van 12 November 1859 aan de onderwijzers eene belangrijke som meer toegekend wegens indemniteit voor huishuur. In 1860 werd bepaald dat bij overplaatsing van onderwijzers en bij het toekennen van binnenlandsch verlof wegens ziekte, de transportkosten uit 's lands kas zullen worden vergoed, terwijl het volgende jaar besloten werd

de gouvernements-onderwijzers voortaan te rangschikken onder de passagiers der eerste klasse. Bij besluit van 5 Mei 1863 werd voorgeschreven dat »de van verlof uit Nederland terugkeerende onderwijzers, wanneer geene betrekking gelijk aan de laatstelijk door hen bekleede vacant is, tijdelijk op een minder activiteits-tractement en in eene mindere betrekking zullen kunnen worden geplaatst, doch dat alsdan het ontbrekende aan het laatstelijk door hen genoten activiteits-tractement uit 's lands kas zal worden bijgepast." Eindelijk is bij besluit van 1 Juni 1865 eene verordening vastgesteld waarbij wordt opgegeven wie tot onderwijzers voor de dienst in Indië benoembaar en welke voordeelen aan de uitzending uit Nederland verbonden zijn.

HERMAN.

EEN ZWANENZANG VAN DE CONSERVATIEVE KOLONIALE POLITIEK.

De strijd die in Nederland bij de stembus en in 's lands raadzaal wordt gevoerd, heeft zulk een omvang verkregen, dat geen onderdeel van 's lands bestuur, hoe gewichtig ook, meer bijzonder in staat is de aandacht te boeien. De strijdvraag is deze geworden: zal Nederland met zijn historisch verleden breken en zal de vertegenwoordiging al dan niet hare grondwettige rechten handhaven tegenover een kabinet, dat met den dag meer en meer de allures van de feodalen in Pruisen begint aan te nemen. Sedert de bijeenkomst der nieuwe kamer is die strijd onafgebroken voortgezet. De groote meerderheid besefte intusschen, dat aan den toestand van spanning, waarin land en volk verkeeren, geen nieuwe prikkels behooren gegeven te worden. Van daar dan ook dat over de Indische begrooting voor 1860, nadat zij in de sectiën onderzocht is, onverwijld een eindverslag is uitgebracht, ontdaan van politieke beschouwingen, waartoe de memorie ter beantwoording van het verslag over de vroeger ingediende ontwerpen van wet anders zoo ruime stof opleverde.

Dit besluit van de overgroote meerderheid der Tweede Kamer om zich van alle politieke en oeconomische beschouwingen bij de behandeling der Indische begrooting voor 1868 te onthouden, is zeer natuurlijk en begrijpelijk. Wat zou het hebben kunnen beteekenen daarover uit te weiden, in den toestand waarin het kabinet, in hetwelk de heer Hasselman zitting heeft, verkeert? Het ministerie stond tegenover zijne verklaring: dat het alleen dan den Koning langer zou pogen te dienen, wanneer de ontbinding der Tweede Kamer het voldoenden steun gaf. Maar dien steun heeft het ministerie niet erlangd: het stond tegenover een parlementaire blaam. Eene nieuwe crisis is dus onvermijdelijk, en het ware daarom doelloos tijd verspillen, thans bij de behandeling der Indische begrooting over de beginselen van koloniaal beleid strijd te voeren. Er was zelfs één — zijn wij goed ingelicht, conservatief — lid in de sectiën der

Kamer, die de geheele behandeling der Indische begrooting voor 1868, even als die voor het moederland, vooreerst uitgesteld wenschte te zien, omdat hij »daarin gevaar zag voor de goede werking onzer constitutioneele instellingen." Zoo ver ging de meerderheid niet, en te recht. Men wilde althans zooveel mogelijk orde in de Indische administratie houden en de begrooting, als kredietwet, afdoen, enkel lettende op de cijfers. Zoo gaat het immers altijd in dergelijke momenten met de staatsbegrooting. Reeds te lang was de afdoening der zaak uitgesteld.

Maar bovendien bestond bij vele andere leden nog eene gewichtige beweegreden om de Indische begrooting aldus af te doen, nu eene crisis voor het geheele kabinet onvermijdelijk naderde. Zij formuleerden hunne onthouding van de bespreking van beginselen van koloniaal regeeringsbeleid aldus: »omdat de lezing der op het einde van 1867 ingediende Memoriën van Antwoord omtrent de Indische begrooting voor 1868 en omtrent hoofdstuk X der Staatsbegrooting hun de overtuiging had ingeboezemd, dat omtrent die beginselen moeilijk eene discussie met den tegenwoordigen Minister van Koloniën te voeren ware, of dat die althans niet tot een gewenscht einde leiden kon. Die stukken hadden toch op hen den indruk gemaakt, dat de Minister gebroken had met de verbindtenissen, door het tegenwoordig Kabinet bij zijne optreding omtrent de wijze van oplossing van het koloniaal vraagstuk aangegaan. Zij deden hem kennen als voorstander van teruggang in de koloniale politiek, en dus van een stelsel dat, volgens de bedoelde leden, in de Kamer slechts bij eene kleine minderheid verdediging vond. Indien de Minister van Binnenlandsche Zaken te kennen had gegeven, dat het Kabinet aan de vroegere toezeggingen omtrent het koloniaal regeeringsbeleid getrouw bleef, dan kon men dit niet anders dan uit zijne veelomvattende bezigheden verklaren, die hem belet hadden de bedoelde stukken te lezen."

Dergelijke houding is verklaarbaar en van het standpunt der wetgevende macht op dit oogenblik volkomen gewettigd. Voor ons daarentegen, die op eene beslissing slechts zijdelings invloed kunnen uitoefenen, als een der organen van de publieke opinie, is het onderzoek van de regeeringsbeginselen van den derden Minister van Koloniën in het conservatieve kabinet niet onverschillig. Wij schrijven de geschiedenis van den dag en voor de toekomst kan het zijn nut hebben dit politiek testament te ontleden, opdat, wanneer men later op dit tijdperk onzer parlementaire historie mocht terugzien, het duidelijk blijke dat de beginselen van den tegenwoordigen minister onhoudbaar waren, en Indië naar zulke begrippen onmogelijk te regeeren is.

Wat ons vooral noopt deze Memorie van Beantwoording tot het voorwerp eener studie te maken, is dat zij duidelijk bloot legt wat de heer Hasselman op het terrein der praktijk eigenlijk wil. Zijne bedoelingen

toch worden daardoor vrij wat duidelijker in het licht gesteld dan door de bloote algemeenheden, die in de weinige debatten over koloniale belangen vroeger door hem waren ten beste gegeven. Wij laten alle quaestiën van ondergeschikt belang, in verband tot deze begrooting, ter zijde. Het komt op de hoofdpunten van 's Ministers zienswijze aan. En wij kunnen hier den heer Hasselman *au naturel* zien optreden; want men kan als met den vinger aanwijzen, wat hij zelf in dit stuk schreef. Hier en daar vergeet hij immers geheel en al, dat hij raadsman van de Kroon is, belast met de portefeuille van koloniën, en keert hij terug tot de vormen en den stijl van den brochure-schrijver.

De klachten over de verwarring op administratief terrein in Indië zijn veelvuldig. Wat ware nu de plicht van elke regeering geweest, die er prijs op stelde orde en regelmaat en daarmede ons prestige te handhaven? Zoo spoedig mogelijk zorg te dragen, dat geen dag verzuim plaats had in de vaststelling der Indische begrooting voor 1868, opdat de leemten van die van 1867 aangevuld zouden worden. Het Kabinet »harrewarde", zeide de heer de Brauw den 20sten Maart, liever met de vertegenwoordiging en vertraagde alles. De heer Hasselman werkte eerst de begrooting om, die de heer Trakranen gereed had liggen. Daarmede verliep de zomer van 1867. Hij zond de begrooting niet bij de opening der zitting in, en toen de Kamer zich haastte een zeer belangrijk verslag uit te brengen, zwoegde en tobde hij alweder een paar maanden, tot 26 December jl., over zijn antwoord, klagende over de stapels stukken die hij eerst moest doorlezen, alvorens hij van alles op de hoogte kon wezen, en zich op zijne onervarenheid beroepende, nadat hij jaar en dag over zijne »ervaring" geredeneerd en op krachtig handelen aangedrongen had: een toon dien hij zelfs nu nog, in strijd met zijne handelingen, bleef aanslaan. Inmiddels was de Kamer, »nog slechts veertien maandjes oud", op nieuw ontbonden.

Maar was er dan geene dringende noodzakelijkheid om het Indisch bestuur vóór 1 Januari van dit jaar eene nieuwe begrooting of kredietwet toe te zenden? Klacht op klacht rijst in Indië over de wijze, waarop bezoldigingen, pensioenen en betalingen worden gekweten. Men wijt dat aan de nieuwe inrichting der comptabiliteit. De heer Hasselman kan zich over »de gegrondheid der bewuste klachten niet wel uitlaten, noch met eenige *beslistheid* verklaren of de oorzaak dier klachten in de wet dan wel in hare uitvoering gelegen zij." Hij had uit Indië ophelderingen gevraagd. Voor de toekomst worden, »zoo noodig", wijzigingen in die wet aangekondigd. Om verbeteringen in zoodanige wet te kunnen brengen, moet men evenwel in de eerste plaats begrip van orde en regelmaat hebben. En wat zegt de heer Hasselman ons? Hij klaagt over den omslag en de vermeerdering

van arbeid door de nieuwe vormen; vroeger was »het Indisch financiëel beheer, even als alle andere takken van dienst, hoogst eenvoudig ingericht, in dier voege dat met een betrekkelijk gering personeel veel werd afgedaan." »Eenvoudig" moge de inrichting van ons Indisch financiëel beheer geweest zijn, maar was het ook ordelijk, goed en doelmatig? Het verschil in de cijfers der uitgaven en inkomsten in het werk van Money en in de officiëele opgaven is geen zeer sterk bewijs voor de voortreffelijkheid der toenmalige Indische boekhouding. De heer Rochussen heeft gezegd, dat de zaak zeer eenvoudig was. Maar nu hebben toch de heeren Mijer, Trakranen en Hasselman de rekening niet effen kunnen maken. Wij hebben nooit aan oneerlijkheid gedacht... Maar het verschil in cijfers is nog niet opgelost en de vraag is of de »eenvoudige" Indische boekhouding dat immer tot klaarheid zal kunnen brengen. De Memorie van Beantwoording geeft ons andere bijdragen tot het antwoord op de gedane vraag. De tijd was »te kort" om aan de Kamer eene opgave te doen van de uitgaven van elk departement van algemeen bestuur in Indië sedert 1862; nog minder kan de Regeering eene opgave doen van de kosten der Buitenbezittingen sedert 1849; men bezit bij het Departement van Koloniën geene latere Indische rekeningen dan van 1862; in Indië bestaat een achterstand in het afsluiten der Indische rekeningen, die ook weder bij deze begrooting noopt om bij de Algemeene Rekenkamer en het Departement van Financiën buitengewoon personeel te bezoldigen om dat alles bij te werken. Evenmin is de Regeering in staat opgaven mede te deelen omtrent de jaarlijksche effectieve sterkte van het Nederlandsch-Indisch leger en van het totaal bedrag der daarvoor jaarlijks bestede gelden van 1848 af. De Minister kon dat niet uit de Indische rekeningen doen samenstellen; hij had daartoe »geen tijd" en geen voldoend personeel. Ziedaar een paar punten, die licht verspreiden over den goeden ouden tijd. Zulk een toestand zou bij één koopman kunnen goed gaan, zoolang hij veel, zeer veel geld verdiende; maar zoodra de winsten minder ruim vloeien, zou zulk een wanorde hem met ondergang dreigen.

Aan dien toestand moest de nieuwe wetgeving een einde maken. Wat gebeurt? De wanorde neemt toe, in plaats van door regelmaat te worden vervangen, ten gevolge van de toepassing, door mr. Mijer aan de comptabiliteitswet gegeven. Een bekwaam en niet weifelend landvoogd zou hebben voorzien in de gevolgen van de invoering van nieuwe regelen. »Onvolledigheid der begrooting," zegt de heer Hasselman, »kan geene verwarring in Indië veroorzaken; de landvoogd kan daarin steeds voorzien." Maar doet de heer Mijer dat? *Nu* is men, naar men meldt, bezig aan de haven van Samarang; een jaar is met heen en weder schrijven verloopen. De klachten over wanbetaling houden daaren-

boven steeds aan. De heer Mijer heeft zich, als minister, door de besnoeiing der onvoorziene uitgaven moeilijkheden berokkend, zooals te voorzien was. Daar is vermoedelijk de oorzaak der klachten, die over wanbetaling van het Nederlandsch-Indisch bestuur gerezen zijn, voor een gedeelte te zoeken. Maar gesteld dat de nieuwe organisatie van de begrooting ook tot de moeilijkheden heeft bijgedragen, dan had de Regeering in het moederland zich behooren te beijveren om daaraan, nu men eenige ondervinding heeft opgedaan, door eene verbeterde begrooting voor 1868 ten spoedigste in werking te doen treden, zooveel mogelijk te gemoet te komen. Maar die begrooting heeft men laten liggen. Zou, als men op deze wijze voortging, niet ten slotte de partij van teruggang zeggen: »de Indische begrooting kan niet bij de wet vastgesteld worden?" De lofrede op den ouden sleur bewijst wat men »na eenigen tijd" wellicht zou hebben willen wijzigen.

Nog zonderlinger en treffender is de wijze, waarop de heer Hasselman in de bezwaren wil vooorzien, die men in Indië ondervindt ten gevolge van de fout van den minister Mijer om de onvoorziene uitgaven lager te ramen en posten willekeurig te besnoeien. Nadat de heer Hasselman eene onvolledige begrooting had overgelegd, sommige posten derwijze ramende, dat er onvermijdelijk een te kort moest zijn, wijst hij ons op de noodzakelijkheid om elke Indische begrooting vroeg in het jaar dat voorafgaat, vast te stellen. Daarvan zal echter een onvermijdelijk gevolg zijn, dat men met zekere ruimte moet ramen, wat trouwens ook altijd in de bedoeling heeft gelegen; en hoe begrijpt de heer Hasselman de toepassing van dien regel? Hij achtte juist de begrooting hier en daar wat ruim opgemaakt en besnoeide sommige posten op de meest willekeurige wijze. In ons November-nummer van het vorige jaar hebben wij reeds aangetoond, dat met die begrooting niet in de materiëele behoeften van Indië kan worden voorzien. De Gouverneur-Generaal, door de ondervinding geleerd, drong daarenboven reeds in het begin van 1867 *in het algemeen* op hooge raming der onvoorziené uitgaven voor 1868 aan. De heer Trakranen noodigde hem uit »bepaalde voorstellen te doen, zoo de ondervinding het ontoereikende der voor 1867 uitgetrokken bedragen mocht bevestigen." Wat doet de heer Hasselman bij de nu ingediende gewijzigde begrooting? In Indië heeft men sommige vaste posten in 1867 beter geraamd en de uitgaven, die hoogst waarschijnlijk ook weder voor 1868 te doen zijn, met *f* 373,167.40 verhoogd. De heer Hasselman, ofschoon opmerkzaam gemaakt op de onvolledigheid der begrootings-ontwerpen, en de reeds aangewezen posten verhoogende, schrapt als tegenwicht eenvoudig ruim een half millioen van de onvoorziene uitgaven weg, onder andere *twee ton* van het Departement van Burgerlijke openbare Werken, waarin reeds vroeger het

snoeimes met onberadenheid was gezet. Te recht vraagt men in het eindverslag: is de Gouverneur-Generaal dan weder van meening veranderd en heeft hij »vermindering, in plaats van vermeerdering der hier bedoelde posten raadzaam gekeurd?" Volgens den heer Hasselman is dus het middel om in eene te lage raming van een post te voorzien, — nog lager te ramen en in 't wilde hier en daar wat te schrappen.

Wij zouden veel over dit punt kunnen zeggen. Terwijl op de wezenlijke behoeften van Indië niet wordt gelet, wordt er toch meer geld uitgegeven. Wij zien in alles slechts volslagen gemis aan een stelsel van regeeringsbeleid, behalve op één punt: Indië terug te voeren tot het veroordeelde »uitputtend exploitatie-stelsel." Men bekommert zich in dat systeem niet over verwaarloozing van allerlei belangen van den kolonialen dienst, maar eischt remises voor het moederland. De citroen wordt uitgeperst, en men denkt er niet aan dat, wanneer hij eindelijk geheel droog is, Nederland in de eerste plaats de gevolgen daarvan zal ondervinden. Men moge dat met fraaie woorden trachten te kleuren; wij zullen zien dat de heer Hasselman in 1868 niets anders beoogde dan terugkeer tot een vroeger tijdperk, door hemzelven veroordeeld.

Is het inderdaad mogelijk op zoo onberaden en ondoelmatige wijze als hij dit beproefde, zonder oordeel of onderzoek, tegen uitzetting van uitgaven te waken? Of is het niet klaar dat onvoldoende voorziening in hetgeen noodig is, slechts tot tijdelijke vermindering leidt, die later door zooveel sterker klimming moet worden opgewogen? Maar wat meer is, de begrooting voor 1868 is, ondanks de besnoeiing, toch nog 6 millioen hooger dan de vorige! En toch, de conservatieve regeering had vermeerdering van inkomsten en inkrimping der uitgaven beloofd. Het eindcijfer toont wat van die belofte geworden is. De uitgaven klimmen, omdat zij ondoeltreffend besteed worden. Maar de inkomsten? Spreekt men den heer Hasselman van herziening der belastingen, dan ontkent hij dat het bestaande stelsel (indien wij het aldus mogen noemen) den naam van »gedrochtelijk" verdient. Op den toon, den heer Hasselman eigen, voegt hij de Kamer toe: dat beweren »moet worden toegeschreven aan mindere bekendheid met de eigenaardigheden der Indische toestanden." Wat hier vreemd, ja bespottelijk schijnt, is ginds — zeer natuurlijk. Hij heeft echter veel over de zaak gedacht en zal — rijp overleggen. Van een zoo ervaren man, die vroegere regeeringen tot krachtig en onverwijld handelen drong, is dit wat al te bescheiden. Het Indisch bestuur had uitzending van een deskundig ambtenaar verzocht; de heer Hasselman — »overweegt" evenzeer dat denkbeeld. Zoo onderzoekt en overweegt hij meer. Omtrent het stelsel van opiumpacht, vroeger door hem in geschriften behandeld, zegt de Memorie van Antwoord, dat er »overwegingen aanhangig zijn." De oprichting van een Departement

der Buitenbezittingen, hoezeer het niet wordt bestreden, heeft geen aanspraak op meer dan »overweging."

Talmen, overwegen en kort afbijten, ziedaar wat den heer Hasselman kenmerkt tegenover 's lands Vertegenwoordiging in Nederland; in principe reageeren tegen alles wat in later jaren tot materiëele en zedelijke opheffing van Indië werd beproefd, ziedaar zijne houding tegenover de koloniën zelve.

Wat heeft deze regeering in bijna twee jaren gedaan? Was er, sedert jaren, langduriger tijdperk van volslagen stilstand in bijna alles? Een totaal onnoodig wetsontwerp is in gereedheid gebracht om den Gouverneur-Generaal te machtigen, maatregelen tegen veeziekten te nemen. Ziedaar de vrucht van de werkzaamheden van den heer Hasselman. De conservatieve partij was opgetreden om het werk der hervorming op koloniaal gebied in handen te nemen. De heer Hasselman zegt nu: »och wat! die koloniale quaestie bestaat niet; zij is sedert 1830 opgelost." Dit neemt echter niet weg dat, ook naar zijne meening, in vele détails der Indische huishouding verandering noodig is. Zoo werkt hij sedert maanden de suikerregeling van zijn voorganger om, maar schijnt nog steeds te overwegen of hij al dan niet tot regeling bij de wet zal overgaan. Handelen doet hij inmiddels in niets. Zoo hij fondsen aanvraagt om irrigatie-werken aan te leggen, hij voegt er onmiddellijk bij, dat hij eerst nog eens zal onderzoeken, of men juist die en hoe men ze zal uitvoeren. Het eenige wat hij doet, is breken met alle gedane beloften en ons door ledige klanken terugvoeren tot de dagen van voor 1848, alsof er nooit een strijd op koloniaal gebied gevoerd was. De heer Hasselman ignoreert dien. Hij behoort met hart en ziel tot de partij van teruggang; maar toch is hij niet de man van die partij en voldoet haar niet, getuige de redevoeringen van zijn ambtgenoot voor justitie. Men heeft na de eerste restauratie in Frankrijk eene partij die niets vergeten en niets geleerd had, de *momies de l'ancien régime* genoemd. De heer Hasselman heeft alles vergeten wat hem in 1860 als hervormingsgezind man — zij het dan ook een uiterst bedeesd hervormer — kenmerkte. Naarmate zijne indrukken van den kring waarin hij vroeger op Java verkeerde, en de kennis van de behoeften der inlandsche maatschappij minder levendig worden, vergeet hij alle humane neigingen en leert de stellingen der oudgasten, of liever van de XIII, al meer en meer aan. Wat in liberalen zin gewrocht is, vindt bij hem afkeuring. Maar hij stelt daarvoor niets in de plaats. Bij een goeden wil tot reageeren behoort voorzeker, zoo men de partij van teruggang tevreden zal stellen, de macht om dat te doen.

Spreek den heer Hasselman van een krachtig, mild en rechtvaardig bestuur, zooals door de conservatieven beloofd is, dan zal hij antwoor-

den: weg met alle hersenschimmige theoriën, »die het welzijn van een gezegend land en een goedaardig volk ten offer brengén." »Een verstandiger beleid" moet worden gevolgd, »meer in overeenstemming met de eigenaardigheid van den Oosterschen en onzen financiëelen toestand." Hoe wil hij nu daartoe komen? Als voornaam regeeringsinstrument werd tot in 1866 de rotting gebruikt. Hij betreurt, dat geene »maatregelen van voorbereiding of van overgang" zijn genomen alvorens de straf der rottingslagen af te schaffen. Het passenstelsel is opgeheven. De man die altijd van eigene ervaring spreekt, en geen enkel officiëel bericht daaromtrent heeft ontvangen, waagt eene gissing en acht het »waarschijnlijk," dat »de toeneming der misdrijven door de afschaffing van het passenstelsel *min of meer* zou veroorzaakt zijn." Spreekt men van verbetering van het rechtswezen, dan deelt hij ons mede, dat voorstellen uit Indië zijn ontvangen, onder anderen tot hervorming van de landraden op Java en Madura, maar »de hervorming is te kostbaar op éénmaal." Wie heeft ooit gehoord, dat men »op éénmaal" eene belangrijke hervorming invoerde? Wie verlangt dat? Voor overijlde luchtsprongen zijn wij van de zijde van dezen goedmoedigen en weinig actieven Minister niet bevreesd. Maar, zegt hij verder, het gaat toch ook nu zoo kwaad niet. Het inlandsch reglement is »zoo eenvoudig!" Rechtskennis is overbodig; de administratieve ambtenaar is beter met het volkskarakter bekend en heeft daardoor »veel voor" boven de rechterlijke ambtenaren. Wie de opstellen van den heer Mirandolle heeft gelezen, en weet wat onlangs nog in het Buitenzorgsche plaats had, zal de waarde van dat beweren beseffen.

Spreekt men van de middelen om den Javaan vrije beschikking te laten over tijd en arbeid, dan hoort men de wonderlijkste argumentatie. Zoo gij den Javaan goed loon aanbiedt om irrigatiewerken te maken, hij zal dat als »eene mystificatie" beschouwen en hij »laat het werk, hoe hoog het aangeboden dagloon ook moge zijn, in den steek." De bevolking is er nog niet rijp voor, dat arbeid zich zou regelen naar vraag en aanbod. Het »verschil van toestand wordt niet in het oog gehouden bij de verwoesting die men onder de heerediensten meer en meer tracht aan te richten." De bevolking zou ontheffing van dien druk niet »begrijpen." Zonderling, dat die bevolking in de laatste jaren de noodige wegen goedkoop en goed in vrijen arbeid tot stand bracht! Nog vreemder dat zij zelfs de transporten zonder dwang verricht! Maar de heer Hasselman zal aan die »hersenschimmige theoriën" paal en perk stellen. Hij kondigt ons aan, dat de uitbestedingen van werken en van leverantiën en transporten, die natuurlijk in vrijwilligen en betaalden arbeid moeten plaats hebben, ofschoon bij art. 38 der comptabillteitswet verplichtend gesteld, niet behooren te worden toegepast, want »de duurte en de

eischen van steeds hooger en hooger loonen zullen toenemen." Dergelijk systeem is volgens hem goed in Europa, maar voor Indië deugt dat niet.

Van grondeigendom wil de Minister niet hooren. Voorzeker moet hierop de schoone phrase doelen: »Van het goed gevolg waarmede hervormingsplannen zijn gesmeed en opgedrongen, is den ondergeteekende niet veel gebleken." Maar er is meer. Het landelijk stelsel trok in de eerste plaats de aandacht van allen, die voor Indië degelijke hervormingen wenschen, en de heer Hasselman had in 1860 ook wel eenig onbestemd denkbeeld, dat de knoop daar lag. Ook geeft hij ons een nieuw en afdoend bewijs van het nut der statistieke opneming door mededeeling van de resultaten in de residentie Kadoe. Maar hij voegt er bij, dat de landvoogd bevolen heeft bij de verhooging der landrente »te letten op het vigeerend cultuurstelsel." Intusschen schrijft hij in een vorige paragraaf de tegenwoordige opbrengst der landrente juist aan de gedwongen cultures toe, en spiegelt ons voor, met volslagen miskenning van de feiten en alsof het werk van van Deventer niet bestond, dat vóór 1830 door gemis aan dwangcultuur »groote achterstanden ontstaan zijn." Ook op dit gebied mag men stilstand en reactie te gemoet zien, zoo de heer Hasselman aan het bestuur blijft. Hij heeft immers de verzekering ontvangen, dat de opneming »nog 15 à 20 jaren zal duren en van jaar tot jaar kostbaarder wordt. Dan zullen de uitgaven zeer aanzienlijk zijn en wellicht niet in evenredigheid staan met de daarvan verwachte voordeelen." De heer Hasselman zou daarom den Gouverneur-Generaal hierover »onderhouden" en hem zijne wenken mededeelen om het gewenschte doel met minder kosten en in korter tijd te doen bereiken. Wanneer men de stelling volhoudt, dat de dwangcultuur andere bronnen van inkomst »milder" doet vloeien, dan kan men opmetingen en opnemingen staken; dan is het eenig noodige om meer welvaart over Java te verspreiden en de schatkist te baten gevonden; men behoeft dan slechts het dwangstelsel alom weder uit te breiden.

De heer Hasselman beweert, dat alle gronden, bijgebracht tot bestrijding van zijne meening, »dat men zonder cultuurstelsel toch geene hoogere landrente zou kunnen heffen", hoogst oppervlakkig zijn. Zij komen hem niet afdoende voor. Maar wat moet men wel zeggen van de daarop volgende vraag, »waarom verhoogt men de landrente, of liever de als zoodanig geheven wordende vertiening dan niet op de Buitenbezittingen, waar geen cultuurstelsel bestaat?" Zulk eene vraag kan alleen hij doen, die het verschil in toestanden en in middelen van bestaan op Java en de overige eilanden van den Indischen Archipel niet in het minst beseft. Dat verschil strekt echter in dezelfde memorie tot verdediging van het onderscheid in de belastingen in en buiten Java. De heer Hasselman

schrijft: »Belastingen, die op de ééne plaats schadelijk werkten, en uit dien hoofde moesten worden afgeschaft, zijn op andere plaatsen zonder nadeel behouden." Hebben nu de gronden zelfs op Java in alle residentiën dezelfde waarde? En hebben zij geene hoogere waarde dan op de Buitenbezittingen? Kan de bevolking elders dezelfde voordeelen van den grond trekken? Is dan het beweren, dat men op Java geene verhooging van de landrente tot stand brengt omdat dit een tegenwicht is voor den last der gedwongen cultures, met zulk eene wedervraag wederlegd? Of is dit niet juist »hoogst oppervlakkig en niet afdoende?" Hangt de opbrengst eener belasting niet af van de welvaart der bevolking, hare dichtheid, de aanwezigheid van kapitaal en van nijverheid, en vele andere omstandigheden, die evenzeer voor Europa als voor onze bezittingen in Indië gelden, maar die met gedwongen cultures niets te maken hebben? Zou men niet even goed de bewering, dat de dwangcultures geene hoogere opbrengst van de landrente op Java in den weg staan, neen, de inning gemakkelijk maken, kunnen aanbevelen door de vraag te stellen, alsof die er iets toe deed: »waarom verhoogt men in Limburg de grondbelasting ook niet? In Nederland bestaat toch geen cultuurstelsel?" Het verband zou evenzeer begrijpelijk zijn.

Alle nieuwigheden, al wat in verband staat met diergelijke theoriën, zegt de heer Hasselman, behoort afgeschaft te worden. Er is nu eenmaal een laag uniform port op Java ingevoerd, »omdat de geest des tijds dat medebracht;" maar de heer Hasselman vermindert de sommen, uit Indië voor het postwezen aangevraagd, en als de brievenposterij niet »spoedig" meer opbrengt, is hij wel »geneigd daarin verandering te brengen." De geest des tijds kan in dat opzicht wel wat gekortwiekt worden, ten koste van de belangen van handel en verkeer. Gemeentebesturen op Java, — de heer Hasselman denkt er niet aan; dat zou zijn toegeven aan den geest des tijds. Le bon vieux temps boven alles.

Neen, terug tot het alleenzaligmakende stelsel van dwangcultures en exploitatie! Geen belastingen in geld, maar in arbeid, en hoe meer des te beter!

Vraag nu den heer Hasselman wat hij onder het regeerstelsel voor Indië verstaat, en hij antwoordt u op alles met één enkél woord. Op den eisch tot hervormingen, op welk gebied ook, antwoordt hij: »cultuurstelsel" en nogmaals »cultuurstelsel." Daarin lost alles zich op. Het prestige van ons gezag moet beter gehandhaafd worden — door het cultuurstelsel. De stoffelijke welvaart van Indië kan en moet vermeerderen — door het cultuurstelsel. Daarvan is alleen vermeerdering van landbouw-nijverheid te wachten. Ja, er zijn woeste landen op Java in menigte; maar in de eerste en laatste plaats eischt de heer Hasselman werkkrachten en water voor zijn *idée fixe* op. De moreele verbetering

van Indië is alleen te verwachten van — het cultuurstelsel, vrijgemaakt »niet van voorgespiegelde, maar van daaraan werkelijk klevende bezwaren." De financiën van moederland en koloniën moeten worden geschraagd — door het cultuurstelsel; daardoor kunnen de uitgaven ingekrompen en de inkomsten vermeerderd worden; daardoor alleen kan een toestand worden verhoed, waarbij de begrootingen gedurig stijgen, »middelerwijl de inkomsten, waarvoor niet de vereischte zorg is gedragen, stationair blijven." Bedenk wat gij wilt, alles komt altijd op hetzelfde neder. De heer Hasselman beweegt zich slechts in één kring, die als door toovermacht om hem schijnt getrokken te zijn. Daarbuiten ziet en weet hij niets. Als hij moet handelen, staan hem de handen verkeerd en zijne »ervaring" laat hem in den steek. Hij raadpleegt dan stapels papieren en klaagt over gemis aan tijd en personeel of onderzoekt en overweegt eindeloos. Maar herinner hem zijn *cheval de bataille* en hij zal u op hoogen toon toevoegen: gij weet er niets van; ik heb de oplossing van alle koloniale quaestiën in één woord samengevlochten, reeds voor veertig jaren uitgevonden!

Wie zoo spreekt als de heer Hasselman, moet eenigermate het recht daartoe hebben en door zijne doorwrochte kennis van Indische toestanden anderen het zwijgen kunnen opleggen. De wezenlijk kundige man is in den regel humaan en bescheiden. Beleefdheid jegens 's lands Vertegenwoordiging is bovendien eene voorwaarde van gemeen overleg. In het Voorloopig Verslag vindt de reactionaire minister geene aanleiding om op onheuschen toon te antwoorden. En toch vloeit de Memorie van Antwoord over van bitse gezegden. Zoo wordt de opmerking dat »sommige Europeesche ambtenaren" een te hoog tractement en periodieke tractementsverhooging genieten, bejegend met de verklaring: »Deze bewering draagt niet de blijken van *nauwgezet onderzoek en behoorlijk nadenken.*" Reeds had dat beweren, zooals de heer Hasselman verder schrijft, in de Kamer zelve tegenspraak ontmoet. Elders leest men: »Tusschen aanbevelingen, [tot hervorming van het belastingstelsel], *die niet altijd even doordacht en juist berekend zijn*, en oplossingen, is een groote afstand." Over de opmerkingen omtrent het defensiewezen sprekende, zegt de heer Hasselman: »De wijze, waarop in deze paragraaf in het algemeen wordt gesproken over hetgeen sedert eene reeks van jaren in het belang der defensie van Java is gedaan en daargesteld, geeft geen hoogen dunk van degenen die zich *daarmede* hebben bezig gehouden." Waarmede? Doelt dit op hen, die zich bezig hielden met het bespreken van het Indische defensiewezen, of op hen, die het ingericht hebben? En dan volgt: »Is dit zoo streng afkeurend oordeel gegrond op locale kennis, ervaring en meer juiste inzichten, waarvan hier echter niet blijkt, dan is het jammer dat van dit meerder licht niet eerder is kunnen worden partij getrokken."

Wie zoo boud spreekt, moet zich althans zelf niet tot algemeenheden bepalen. Hij behoort blijk te geven van talent en doorzicht, van kennis van Indië en van besef van de grootsche taak, die een minister van koloniën in onze dagen te vervullen heeft.

Geeft de Memorie van Beantwoording eenig blijk van dit alles? Wat wij er uit lezen is het voornemen van den heer Hasselman, zoo het hem gegeven werd het bestuur in handen te houden, Java terug te brengen tot den toestand van 1830, zonder zich af te vragen, of dat mogelijk is, en zonder te letten op hetgeen sedert veertig jaren door de ondervinding als onhoudbaar is gewraakt. Hij wil terug tot een stelsel van dwangcultuur en dwangarbeid; dat wordt ons genoeg aangewezen. Maar op welke wijze? Dat is duister ook voor hemzelven. Maar waar de kracht ontbreekt, bestaat evenwel de wil om het regeerings-reglement te verscheuren, overeenkomstig een wensch, vroeger door hem te kennen gegeven.

Geef den Javaan gereedschappen; laat hem arbeiden onder toezicht van de hoofden en een grooter personeel Europeesche ambtenaren; geef hem »een dagloon, dat voor elken werkman zooveel zou behooren te bedragen, *dat hij zich behoorlijk kan voeden;*" laat heere- en cultuurdiensten in menigte verrichten; dan wordt alles »op de minst kostbare wijze," maar tevens »het spoedigst en doelmatigst" tot stand gebracht. Dan krijgt het moederland ruime baten en de Javaan is o! zoo gelukkig, »terwijl de bevolking, in stede van haar tijd in ledigheid door te brengen en te demoraliseeren, nuttig wordt bezig gehouden." Het is mogelijk, dat van den Bosch, uit de West-Indische slavenkoloniën teruggekeerd, vóór 1830 zoo over zijne toekomstige plannen met betrekking tot Java dacht. Maar dat een minister in 1868 dit als zijn ideaal van een »mild, krachtig en regtvaardig" bestuur durft nederschrijven, is bijna ongelooflijk. Hoe, — de Javaan, die zijne portie rijst per dag verdient, zou verder niets noodig hebben? Dat kan alleen bij hem opkomen, die den inlander niet hooger stelt dan een levend werktuig. Als hij meer loon ontvangt, of over zijn tijd kan beschikken, vreest de heer Hasselman dat hij op 's duivels oorkussen zal gaan rusten en gedemoraliseerd worden! Waar is het bewijs, dat goed beloonde arbeid bij particulieren den Javaan gedemoraliseerd heeft? Is de tabakscultuur zoo verderfelijk voor de bevolking geworden? Of vertoont zij in kleeding en woningen niet de blijken van meerdere welvaart, en besteedt zij niet meer voor onderwijs, waar de vrije landbouwnijverheid, ondanks alle belemmeringen, staande bleef? Is daar het opium-verbruik toegenomen? Is daar iets verwezenlijkt van hetgeen de conservatieve theorie als gevolg van gemis aan dwang verwacht?

De heer Hasselman licht door twee voorbeelden de gevolgen van een

meer liberaal regeerstelsel toe. Men bewandelde »een dwaalspoor" omtrent de heerediensten. Geene »verwoesting" mag daarin »met zooveel drift" gebracht worden. »Onder die diensten zijn er tot welke de bevolking zich verplicht rekent, en die in dier voege kunnen worden gevorderd en opgelegd, dat daaruit *eerder voordeel* dan bezwaar en druk voortvloeit."

De heer Hasselman zou de zaak aldus willen opgevat hebben: »Het aanleggen van waterleidingen geschiedt in den regel, voor verreweg het grootste aandeel, in het belang der bevolking. Nu meent men dat daar, waar de Regeering eene waterleiding ter besproeiing der velden van de bevolking noodzakelijk en wenschelijk oordeelt, de noodige werken niet in heeredienst, maar in vrijen arbeid, tegen het door de werklieden gevraagde loon, zullen worden daargesteld. *Dit begrijpt de Javaan niet.* Hoe, vraagt hij zich af: de waterleiding moet dienen om *mijne* rijstvelden te besproeiien, en toch kan ik, daaraan werkende, een loon eischen zoo hoog ik goed vind? Dit is vreemd. Hij krijgt achterdocht, hij beschouwt het, met één woord, *als eene mystificatie*, en laat het werk, hoe hoog het aangeboden dagloon zijn moge, in den steek. Die van regeeringswege, in overleg met hoofden en bevolking, eene waterleiding wenschelijk oordeelt, ontwerpt en uitvoert, moet tevens bepalen wie er het gebruik van zullen hebben en dan verplicht zijn het werk tot stand te brengen."

Wij zijn geene voorstanders van autoriteitsgeloof. Maar nu herleze men toch ook eens hetgeen de oud-resident Hasselman in 1860 over datzelfde onderwerp schreef. Hij zeide: »Bij het uitvoeren van werken bij heeredienst ziet men het werkvolk meestal uiterst traag en loom. Zal het werk noemenswaardige vorderingen maken, dan moeten de hoofden er aanhoudend bij zijn en dikwijls strenge straffen toepassen. Bij het graven van waterleidingen door heerediensten hebben wij gezien, dat men aldus te werk ging. Men begon zich, ter werkplaats gekomen, door een scherm van groen loof tegen de zonnestralen te beschutten, en vervolgens den arbeid aanvangende, werd de grond met een gescherpt hout losgemaakt en met handen vol in een klein gevlochten mandje gedaan. Dit gevuld zijnde werd het mandje door een werkman, die zich boven op den kant der leiding even comfortabel had ingericht, als zijn collega beneden op den bodem, aan een touwtje naar boven gehaald en daar geledigd, en zoo treuzelde men voort, dat het vermoeiend was om aan te zien. Wanneer, in tegenstelling van die wijze van werken of tijd dooden, men den Javaan bezig ziet om in zijn eigen belang rijstvelden te bewerken, dan hinderen hem de zonnestralen niet en hij werkt met een lust, kracht en ijver, welke elk denkbeeld van luiheid en indolentie doen vervallen, en ook bij hem ziet men dan de spreuk bevestigd: »geld verzoet den arbeid."

»Hetgeen door heerediensten wordt daargesteld is dan ook in den regel hoogst gebrekkig en vordert een gestadig en kostbaar onderhoud, zoowel aan arbeid als aan materialen. Er gaat met die wijze van werken in het algemeen eene groote waarde aan arbeid en materialen verloren."

Een van twee is nu waar: òf de resident Hasselman had eene onjuiste ervaring opgedaan, toen hij, uit Indië teruggekeerd, zóó schreef; òf de Minister Hasselman had aan zijne »ervaring" als ambtenaar in Indië moeten denken en zich in 1868 minder door eene tot dweepziekte overgeslagen partijzucht moeten laten vervoeren.

Hoe verder hij zich in het opstellen van zijn antwoord verdiepte, des te warmer werd de heer Hasselman. Hij schetst ons een bekoorlijk tafereel van de wijze, waarop regentswoningen oudtijds werden gebouwd. »Men leverde *op gelegen tijden* [de Minister laat dit in cursiefletters drukken, en schijnt het dus werkelijk ernstig te meenen] »houtwerken, sierappen, ribben en andere materialen. De regenten zorgden voor de verdere bewerking." Door wie? Die woningen werden zoo »bij gedeelten" opgebouwd en onderhouden. »Van lieverlede werden zij beter ingericht en kostbaarder." Ten wiens koste? Och! dat was, »behoudens wellicht eenige weinige uitzonderingen, zoo weinig mogelijk bezwarend." Dat was »eene gewoonte, een adat, die eeuwen heeft bestaan," waarover »in den regel" niemand klaagde. Daar ontstaat verandering! De verderfelijke geest des tijds bemoeit zich ook met alles! De bevolking »waardeert en begrijpt" dat niet; zij wil gaarne balken kappen en uitsleepen; zij is vol ijver om voor de regenten kostbare woningen te bouwen en die te onderhouden; zij wil die eeuwenoude adat behouden zien; zij zou het niet begrijpen en gedemoraliseerd worden, als men haar van dien »weinig bezwarenden" last onthief. Neen, zij duidt dat euvel! Even als de vrouw die een dracht slagen van haar teederen echtvriend ontving, den man die zich daarmede bemoeide, roept zij ook ons toe: »ik wil geslagen worden en hout sleepen!" Dat was geen misbruik en knevelarij, verre vandaar; dat is »de adat." Men lette niet »op zeden en gewoonten" en was zoo »verkwistend," dat men voor regentswoningen, die vroeger »op zoo eenvoudige en weinig kostbare wijze" werden gebouwd, »tot ƒ125,000!!" schrijft de officiëele brochure-maker, te goed deed. In edele verontwaardiging vervolgt hij: »Is dat geene hervorming met groote sprongen? Is dit voor een groot gedeelte geen doellooze geldverspilling? Men had de zaak geleidelijk moeten verbeteren. Meende men dat er in dit opzicht te veel van de bevolking werd gevergd, zooals *ik* beken dat wel gebeurd kan zijn, zonder te willen toegeven dat het in den regel plaats had, dan had men daaraan geleidelijk moeten te gemoet komen, door bijvoorbeeld in de binnenlanden ƒ8000 en op de hoofdplaatsen ƒ10,000 of iets meer of

minder voor den opbouw of vernieuwing eener regentswoning beschikbaar te stellen." Aan wien moest dat sommetje verstrekt worden? Aan de hoofden natuurlijk. Wel, een zoo ervaren man als de Minister zal wel beseffen in wiens zak dat dan gaat. Verdeeling onder de bevolking ware te dwaas, want naar welken maatstaf zou men den arbeid en de geleverde materialen moeten beloonen?

De heer Hasselman, die altijd op zijn »ervaring" stoft, beweert verder, »dat men hem verzekerd heeft," dat men met den smaak en de behoefte van den bewoner somtijds zoo weinig te rade ging, dat hij zulk een kostbaar verblijf alleen voor recepties bezigde en in eene op Oostersche wijze ingerichte woning daar naast verblijf hield. Wat men nu en dan conservatieve Ministers van Koloniën verzekert, is intusschen geen Evangelie. Zoo verhaalde de heer Rochussen in 1860 aan de Tweede Kamer, dat de opstand in Banjermassin aan de inmenging van de vertegenwoordiging en aan de pers te wijten was; zelfs had men onder de opstandelingen — eene overzetting van het *Bijblad* gevonden! De inlander genoot die lectuur voorzeker met een langen Gouwenaar in den mond. Nooit is eenig bewijs voor het fabeltje geleverd, ter goeder trouw door den heer Rochussen naverteld. Dit had den heer Hasselman tot omzichtigheid kunnen aansporen. Een zoo ervaren man moet op geene vertelseltjes afgaan.

Maar is dat feit, al ware het juist, een bewijs tegen een »mild, rechtvaardig en krachtvol" regeerstelsel? Is het niet veeleer geldverspilling, de hoofden eene kleinigheid in de hand te stoppen, geheel onvoldoende om den arbeid en de geleverde materialen te betalen? En zou men »geleidelijk" niet ten slotte toch tot meerdere uitgaven komen?

»Op wiens last," vraagt de Kamer eindelijk in het eindverslag, »heeft de bouw van zulke kostbare regentswoningen plaats gehad?" Zoo diergelijke geldverspilling niet sedert lang is tegengegaan, heeft dan ten minste de heer Hasselman die voor de toekomst onmogelijk gemaakt? Of denkt hij eenvoudig tot de hooggeroemde adat terug te keeren? Zal dat ons prestige verhoogen en den Javaan tevreden doen zijn, nu hij zich van dien druk reeds ontheven achtte? Is volslagen reactie mogelijk, al verzetten wij ons met nadruk tegen doellooze geldverspilling, in dit opzicht even als in alle andere opzichten? Waarom niet, zal de heer Hasselman zeggen? Dat is »eenvoudig:" heere- en cultuurdiensten zijn zoo heilzaam, en de Javaan »begrijpt noch waardeert" de nieuwigheden van den geest des tijds.

De Javaan is dan sedert eenige jaren in zijne begrippen al ontzettend achteruitgegaan, of de heer Hasselman gaf eene zeer onjuiste schets, — wij achten de terminologie van mr. J. Heemskerk Az. minder voegzaam voor welopgevoede menschen, — toen hij in 1860 schreef:

»Het Javaansche volk is niet zoo dom en stug, dat, wanneer men het met beleid in een beteren toestand tracht te brengen, het zich daartegen zal verzetten: zij, die het beweren, zijn, dunkt ons, al te teêrgevoelig;" en er bijvoegde, dat de bevolking heerediensten als »eene ware plaag" beschouwt, »welke eigen vlijt onderdrukt en uitdooft en indolentie en onverschilligheid in de hand werkt. De Javaan zelf, hoe ook gewoon en gehecht aan ouden sleur en gewoonten, is er zeer tegen ingenomen en tracht er zich zooveel mogelijk aan te onttrekken." Eindelijk schreef hij, dat de Javaan, hoeveel eerbied hij voor zijne hoofden heeft, hier vierkant tegen hen overstaat.

Hoe rijmt dat al verder met de verwonderlijke mededeeling van den regent en den contrôleur van Grissee, dat de zoutmakers te dier plaatse zelven zouden verklaard hebben »liever onder parentah te willen werken dan geheel vrij. Zij achten zich zelven te lui" — zoo luidde verder het bericht — »om zonder dwang den ganschen dag te werken: wel is waar geene loffelijke verklaring, doch, helaas! desniettemin zeer waar." De Gouverneur-Generaal heeft dit beweren nader door den resident van Soerabaja doen onderzoeken, »en de juistheid der beide verklaringen is volkomen bevestigd." Het bleek toch, dat de zoutmakers van Grissée en Sidajoe de voorkeur geven aan verplichten boven vrijen arbeid. De Raad van Indië is wat ongeloovig op dat stuk. Hij beweert »dat men de kennis der plaatselijke toestanden mist" om deze wel zeer »vreemdsoortige" verklaring op te helderen. Maar mr. P. Mijer hecht waarde aan die verklaringen.

Het is niet te ontkennen, dat de zoutmakers den geheelen dag schijnen te willen werken; zij zouden anders er niet toe komen te verklaren, dat zij dan maar op parentah moeten arbeiden, aangezien zij zich »te lui" achten om dat vrijwillig te doen. Dergelijk besef kan natuurlijk alleen voortspruiten uit de overweging, dat er voordeel is bij den arbeid van een geheelen dag. Of de Regeering heeft het zout noodig, en die Javanen zijn de voorbeeldigste aller onderdanen, daar zij hun eigen wenschen geheel aan de behoeften van het Gouvernement ondergeschikt maken, óf, wat misschien waarschijnlijker is, de zoutmakers hebben behoefte om het geld van den vollen arbeidsdag te verdienen. Zoodra zij van een dezer begrippen, welk ook, doordrongen zijn, redeneeren die Javanen tot dusver al vrij goed. Maar die logica die hen noopt liever gedwongen dan vrijwillig naar hun doel te streven, komt ons, even als den Raad van Indië al zeer zonderling voor. Wij weigeren dat, zonder kennis van de oorzaken en beweegredenen, aan te nemen, ondanks de verzekeringen van mr. P. Mijer en diens liefde voor de »naakte waarheid." Daar schuilt een addertje onder het gras. De heer Hasselman »begrijpt en waardeert" dat echter voorzeker volkomen; dat is zoo een van de

»eigenaardigheden van den Oosterschen toestand;" dat is de »adat:" iets gedrochtelijks in Europa, maar zeer eenvoudig en natuurlijk in Indië, waar de bevolking nog niet »rijp" is voor vrijen arbeid, maar liever veel arbeid en materialen opbrengt dan eenig geld. De heer Hasselman heeft immers zijn vroeger ietwat geschokten eerbied voor al wat »adat" is herkregen. Hij zal aan die geldverspilling paal en perk stellen en zoodoende »stabiliteit" in de financiën bevorderen. Hij zal beletten, dat Oost-Indië, even als de West-Indische koloniën, eerlang een subsidie zal behoeven van het moederland. Hij lost »the question to be or not to be" op.

Hoe zal dit geschieden? Daar ligt de knoop. Bezien wij nu eens wat de heer Hasselman, behalve handhaving der heerediensten, dan toch eigenlijk voor had. Het citeeren van eene phrase, door den heer Fransen van de Putte in 1863 geschreven, »het cultuurstelsel *heeft* én voor Java én voor Nederland heilzaam gewerkt," doet niet af. Ja, in zoo ver onderschrijven wij dat gezegde, dat de Europeesche nijverheid daardoor heeft gezien wat met kapitaal in onze koloniën tot stand te brengen is en de bevolking heeft geleerd welke partij zij van den bodem kan trekken, terwijl Nederland groote voordeelen van Java heeft genoten. Maar de geschiedenis der gouvernements-cultures is daar om tevens de kolossale schaduwzijde te doen zien. De heer Hasselman beweert, »dat een groot gedeelte der voordeelen, ontspruitende uit de gouvernements-cultures, door Indië zelf wordt genoten." Men behoort daarbij te voegen, dat het *al* de nadeelen tevens heeft ondervonden, — én nog ondergaat, voor zoo ver niet die cultures voor en na, door liberale en conservatieve regeeringen, zijn opgeruimd. Zoo de gedwongen cultures in een verleden tijdperk eene nuttige zijde hadden, nu Europeesch kapitaal bereid zou worden bevonden onder een waarlijk mild, krachtvol en rechtvaardig bestuur zich naar onze overzeesche bezittingen in Indië te wenden, is de uitspraak, die voor het verledene ten deele juist was, volstrekt niet meer toepasselijk.

»Het behoud van de bestaande bronnen van inkomst moet verzekerd worden," schreef de heer Hasselman nogtans verder; hij liet dat cursief drukken en herhaalde dat. *Hoe* moet dat evenwel plaats hebben? Hij zegt het ons niet. De uitgaven vermeerderen onder zijn bestuur en moeten wel toenemen. De inkomsten dalen, ook door prijsvermindering van de producten in het moederland. Op welke wijze is daarin nu te voorzien? Wil hij de vroeger ingetrokken cultures weder invoeren? Zij zijn onhoudbaar bevonden, ook uit een financiëel oogpunt. Hij bewaart te dien opzichte een zeer welsprekend stilzwijgen. Wat dan? Suiker en koffie blijven alleen over. De suikercultuur wil hij regelen; dat weten wij. Daarbij zal hij zich niet storen aan »voorgespiegelde," maar alleen aan

»werkelijk daaraan klevende bezwaren." Maar art. 56 van het regeeringsreglement moet te dien opzichte de wet zijn, of de wet wordt verscheurd. De regeling, bij koninklijk besluit toegezegd, — terwijl de groote meerderheid der Tweede Kamer wettelijke regeling verlangt, opdat niet weder voor twintig jaren een greep worde gedaan, — zal »mild zijn van de zijde van het Gouvernement." *Mild* voor wie? Voor contractanten en bevolking tevens? Dan zullen de weinige millioenen schijnbare winst te niet gaan. Maar wij zijn met de inzichten van den heer Hasselman genoeg vertrouwd, door hetgeen hij ons aangaande de heerediensten leert, om te begrijpen waar hij heen wil. De dwangarbeid zal worden uitgebreid; en »om eenige vergoeding te erlangen, zal het te pas komen eenige nieuwe suiker-ondernemingen uit te geven." De heer Hasselman is een aartsvijand van uitbestedingen. Zoo zullen dan voor enkelen de gulden dagen van weleer terugkeeren, ten koste van de belangen der schatkist en bovenal van de zegeningen, die beschikking over grond, tijd en arbeid voor de bevolking met zich brengt. Waar blijft de belofte, door den landvoogd, als minister, in 's konings naam plechtig afgekondigd, dat de rechten van den Javaan op den grond zullen worden geëerbiedigd? En heeft men niets geleerd door de vele proeven vroeger genomen om de gedwongen suikercultuur in daarvoor minder geschikte oorden in te voeren? Maar genoeg. Dit is althans een bepaald voornemen.

Wat de koffiecultuur betreft, is de heer Hasselman minder duidelijk. Hij verwijst naar de enquête. Maar inmiddels »zijn de belangen van deze gewichtige cultuur niet voldoende behartigd." Hij zal »in het algemeen bedacht zijn en blijven op de instandhouding der zoo winstgevende koffiecultuur." Door welk toovermiddel zal hij den teringlijder genezen? Door aanschrijvingen om »pluk en bereiding met de meeste zorg te doen geschieden." Als men het op »ruime betaling laat aankomen, zal men teleurgesteld zijn." De Europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden moeten beter toezicht houden. De achteruitgang in qualiteit is het gevolg van »bijzondere en tijdelijke omstandigheden," zooals in 1863, toen het transport door de weêrsgesteldheid was belemmerd. Maar zal de zorg voor pluk en bereiding verbeteren, nu men den inlander weder oneindige afstanden doet doorloopen? De Minister Hasselman keurde toch de intrekking van het vierpalenbesluit bij uitstek goed. Wat zullen de ambtenaren en hoofden kunnen doen, al drijft men den Javaan naar de tuinen? Verschaf den heer Hasselman eerst een tal blankofficieren en voer den rotting weder in; anders zal het geven van voorschriften op het papier om de koffiecultuur te ontwikkelen, ijdel zijn. Immers sedert een tal van jaren blijft zij op Java stationair, terwijl de concurrentie van andere koloniën steeds grooter wordt, en werd zelfs toen de rotting de »in-

standhouding" verzekerde. Bovendien, de heer Hasselman, al schrijft hij nu en dan op bitsen toon, is te goedhartig om zijn eigen denkbeeld in praktijk te willen gebracht zien, al ware het ook uitvoerbaar.

De heer Hasselman »beseft het ernstige van den toestand ten volle." Hij doet echter niets, zooals wij gezien hebben, om den toestand te veranderen en nieuwe bronnen van inkomst te scheppen. Ja, wel schemert hem flauw het denkbeeld voor den geest, dat de particuliere industrie door uitgifte van woeste gronden kan worden aangemoedigd; maar hij doet ons tevens zien, hoe de conservatieve regeering dit opvat. In 1867 werd door een ambtenaar in de afdeeling Malang, residentie Pasoeroean, bezwaar gemaakt tegen de uitgifte van woeste gronden, omdat eene vaste bevolking zich daarop zou vestigen en dan aan hulpplukkers voor de koffiecultuur gebrek kon ontstaan. De heer Trakranen schreef het Indisch bestuur aan om dezelfde reden »voorloopig met de uitgifte van woeste gronden in Malang niet voort te gaan." En zoo draaien wij in een kring rond. De ontwikkeling van Java door gedwongen cultuur heeft hare grenzen; daar boven gaande, ziet men teruggang. Maar ontwikkeling langs den natuurlijken weg wordt door datzelfde stelsel belet. Zoo komt men niet vooruit. Eene bevolking, die niet verplicht was aan de koffietuinen te arbeiden en alleen als hulpplukkers in enkele maanden des jaars daar werkt en een schamel loon verdient, moet beschikbaar blijven!

Kan het verwondering wekken, dat de Tweede Kamer geen lust gevoelde om met den heer Hasselman, na zulk eene uiteenzetting van zijne zienswijze, nu niet meer in algemeenheden, maar met het oog op feiten en cijfers, in eene ernstige discussie te treden. Nooit heeft sedert lang een Minister van Koloniën zonderlinger taal gevoerd en zich minder op de hoogte van zijne taak weten te plaatsen. Wie de geschiedenis en de feiten, die eene bijna veertigjarige »ervaring" leert, niet kent of ontkent; wie ons wil terugvoeren tot een lang vervlogen tijdvak en van eene restauratie droomt, die niet enkel eene sociale revolutie, maar, naar onze innige overtuiging, nog geheel andere en veel noodlottiger verschijnselen ten gevolge zou hebben; wie, een loflied aanheffende op den goeden ouden tijd, niet in staat is zich in het heden te verplaatsen, maar zich met geen ander wapen dan holle klanken tegen de werkelijkheid en den geest des tijds wil aankanten, — zonder te weten wat hij doen moet om den stroom te keeren of het *sehnsüchtig* beminde verleden weder in het leven te roepen, — met zulk een man is geene discussie mogelijk.

Onder de zwakste elementen van het conservatieve Kabinet behoort voorzeker de heer Hasselman. Het was een der grootste misgrepen hem, als den vertegenwoordiger van de politiek van den heer Rochussen, uit het kleine Geldersche stedeke naar de groene tafel te verplaatsen.

De goede man is daar volstrekt niet in zijn element. De drie schakeeringen van conservatief koloniaal beleid hebben intusschen op de meest overtuigende wijze de onmacht en de beginselloosheid van die richting doen uitkomen. Indien de strijd tusschen ministerie en vertegenwoordiging niet zulk een omvang had gekregen, dat daardoor ten slotte elk ander vraagstuk werd overschaduwd, maar de Indische begrooting voor 1868 en het koloniaal beleid in zijn ganschen omvang behandeld waren, dan had het kabinet dáár de woorden van den heer W. van Goltstein tot een waarheid zien worden: »dit ministerie heeft zijn eigen graf gegraven." Jammer, dat het in Nederland ontstane malaise zoo noodlottig op Indië terugwerkt en Java bovenal de fouten boet, door anderen begaan. Maar gelukkig voor de welvaart en de rust van moederland en koloniën, dat de Memorie van Beantwoording, waaruit wij de voornaamste punten van algemeenen aard opnamen, een zwanenzang en een testament moet zijn. Van hem die dat opstelde, nemen wij afscheid. Geen opvolger zal zijne nalatenschap dan onder beneficie van inventaris kunnen aanvaarden, en dat stuk van een politiek doode is in zoover niets dan eene curiositeit, zonder eenige conséquence. Het heeft zelfs zijne vermakelijke zijde, — zoo iets van het laatste tooneel van een politiek kluchtspel. Hoe dor officiëele bescheiden doorgaans zijn, dit document is, waar de heer Hasselman zelf spreekt, bijzonder amusant. Ongelukkigerwijze heeft het optreden van den heer Hasselman ook eene zeer ernstige zijde. Het zal tijd en moeite kosten in Indië de gevolgen van dergelijke fantastische verschijningen op politiek terrein uit te wisschen. De koloniale quaestie, bij het aftreden van het kabinet in 1866 onopgelost gebleven, is nog meer verwikkeld, en eene beslissing is meer dan ooit urgent geworden. Mocht die beslissikg spoedig en met nadruk ter hand genomen worden, en het belang van moederland en koloniën niet langer aan onvruchtbaren partijstrijd worden opgeofferd!

X.

DE ADMINISTRATIEVE INDEELING VAN NEDERLANDSCH INDIË.

Er zijn in de laatste jaren, ten gevolge deels van de uitbreiding van het Nederlandsch gezag, deels van nieuwe inzichten omtrent de vereischten van het gewestelijk bestuur, zoo vele wijzigingen gebracht in de administratieve indeeling onzer bezittingen in den Indischen Archipel, dat daaruit niet zelden moeilijkheid en duisterheid ontspruit voor hen die zich met de studie der Indische aangelegenheden bezig houden of wat daarover geschreven wordt gaarne lezen en verstaan. De Staatsbladen der laatste jaren zijn vol van besluiten die in de indeeling en samenstelling der gewesten en in de ondergeschiktheid van het eene aan het andere allerlei veranderingen gebracht en nieuwe namen voor afdeelingen of oude met nieuwe beteekenis in zwang gebracht hebben. De gewone handboeken van aardrijkskunde en land- en volkenkunde van Ned. Indië, de gebruikelijke kaarten (ook de allernieuwste niet altijd uitgezonderd), de oudere afleveringen zelfs van het nog niet voltooide »Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch-Indië", zijn niet op de hoogte van deze wijzigingen, en in den Regeerings-almanak van Indië zijn de opgaven omtrent het gewestelijk bestuur niet zoo ingericht, dat zij van de indeeling een gemakkelijk overzicht geven. Wij meenen dus aan velen eenen goeden dienst te bewijzen door de samenstelling van eenige staten, waarin de tegenwoordige indeeling zoo duidelijk mogelijk wordt voorgesteld en door eenige aanteekeningen toegelicht. Beginnen wij met het eiland Java.

I.

Java met Madura en Bali.

De tegenwoordige administratieve indeeling van het eiland Java berust

hoofdzakelijk op de verordeningen van 20 Januari 1866 (Ind. Stbl., No. 5 en 6), nader aangevuld en gewijzigd door de besluiten van 11 en 13 Dec. 1866 (Ind. Stbl., No. 142, 144 en 148). Deze besluiten geven echter aanleiding tot de volgende opmerkingen.

1°. Dat in de verordening van 20 Jan. 1866, Stbl. n°. 6, B, 1°. het aantal adsistent-residenten op Java en Madura (met Bali) is gebracht op 60, namelijk 17 van de eerste en 43 van de tweede klasse, terwijl de aantooning bij die ordonnantie gevoegd slechts van 17 adsistent-residenten der eerste en 42 der tweede klasse gewag maakt. Dit heeft wel eenigszins het aanzien van eene bloote vergissing te zijn, die dan hersteld is door het besluit van 13 Dec. (Stbl. n°. 148), waarbij eene 60ste adsistents-residents afdeeling in Madioen is aangewezen.

2°. Dat bij de verordening van 20 Jan. 1866, Stbl. n°. 5, de op zich zelve staande adsistent-residentie Patjitan, evenals Krawang en Banjoewangi, tot eene residentie was verheven, waarop bij besluit van 11 Dec. (Stbl. n°. 144) is teruggekomen in dier voege, dat Patjitan met Madioen is vereenigd. Hieruit blijkt dat Patjitan het karakter van *op zich zelve staande* adsistent-residentie verloren heeft; maar op welken voet het nu met Madioen is vereenigd, blijkt niet. Ik heb in onderstaanden staat aangenomen dat het ten minste eene adsistent-residents afdeeling is gebleven, en onder een adsistent-resident der eerste klasse zal gesteld zijn. Is dit juist, dan volgt er uit dat het getal der adsistent-residenten eerste klasse, hoofden van afdeelingen, thans tot 18 moet gestegen zijn.

Ofschoon het mijne bedoeling was hoofdzakelijk de aandacht bij de indeeling voor het Europeesch bestuur te bepalen, heb ik toch gemeend dat het nuttig zou zijn ook de verhouding tusschen de afdeelingen en de regentschappen zoo duidelijk mogelijk in het licht te stellen. Ofschoon in het algemeen de afdeelingen en regentschappen geheel aan elkander beantwoorden, komen er toch enkele gevallen voor waarin twee of drie afdeelingen in één regentschap en twee regentschappen in ééne afdeeling samenkomen. Voor dit gedeelte van mijne taak heb ik veel dienst gehad van het jongst verschenen nommer der »Aanteekeningen over koloniale onderwerpen" van den heer E. de Waal, waarin »de nieuwe inrichting van het gewestelijk bestuur op Java" behandeld wordt.

De intrekking van het regentschap Buitenzorg (Bogor), dat men nog vermeld vindt in den tweeden druk van de Hollanders »Land- en Volkenkunde" (1866), D. I, bl. 161, heeft reeds plaats gehad bij besluit van 21 Febr. 1864 (Stbl. n°. 26). Ardjowinangon dat in hetzelfde werk, t. a. p. bl. 166, nog onder de regentschappen van Madioen voorkomt, werd als zoodanig reeds in 1850 opgeheven.

JAVA

(met Madura en Bali.)

Residentiën.	Afdeelingen. Onmiddellijk onder den resident.	Onder een adsistent-resident 1e klasse.	Onder een adsistent-resident 2e klasse.	Regentschappen.
Bantam	Serang		Anjer	Serang
			Pandeglang	Pandeglang.
			Tjiringin	Tjiringin.
			Lebak	Lebak.
Batavia	Stad en voorsteden (Noorderkwartier)	Tangerang (Wester-kwartier)		
		Meester Cornelis (Zuider- en Ooster-kwartier.)		
		Buitenzorg		
Krawang	Krawang			Krawang.
Preanger Regentschappen	Bandong			Bandong.
		Tjiandjoer		Tjiandjoer.
			Soemedang	Soemedang.
			Limbangan	Limbangan.
			Soekapoera	Soekapoera.
Cheribon	Cheribon			Cheribon.
		Indramajoe		Indramajoe.
			Galoe	Galoe.
			Madjalengka	Madjalengka.
			Koeningan	Koeningan.
Tagal	Tagal			Tagal.
			Brebes	Brebes.
			Pamalang	Pamalang.
Pekalongan	Pekalongan			Pekalongan.
			Batang	Batang.
Samarang	Samarang			Samarang.
		Salatiga	Ambarawa	Salatiga.

Residentiën.	Afdeelingen. Onmiddellijk onder den resident.	Onder een adsistent-resident 1e klasse.	Onder een adsistent-resident 2e klasse.	Regentschappen.
Samarang			Demak	Demak.
			Grobogan	Grobogan.
			Kendal	Kendal.
Japara (1)	Patti			Patti.
			Japara	Japara.
			Koedoes	Koedoes.
			Joana	Joana.
Rembang	Rembang			Rembang.
		Toeban		Toeban.
		Bodjonegoro		Bodjonegoro.
			Blora	Blora.
Soerabaja	Soerabaja			Soerabaja.
		Grissee		Grissee.
		Modjokerto		Modjokerto.
		Sidhoardjo		Sidhoardjo.
			Sidajoe	Sidajoe.
			Lamongan	Lamongan.
			Bawéan	Bawéan (eiland).
Madura (2)	Pamakassan			Pamakassan.
		Madura		Madura.
		Sumanap		Sumanap.
			Sampang	Sampong (onder-regent).
Pasoeroean	Pasoeroean			Pasoeroean.
		Malang		Malang.
			Bangil	Bangil.

(1) Bij Japara behooren ook nog de Karimon-Djawa eilanden, die tot geene der afdeelingen behooren, maar die eenigermate eene bijzondere afdeeling uitmaken, waarover een posthouder is gesteld.

(2) Op Madura is alleen Pamakassan Gouvernements-grondgebied. De regenten van Madura en Sumanap zijn nog aan te merken als inlandsche vorsten, vasallen van het Gouvernement, en voeren den titel van Panembahan. Sampang behoorde vroeger tot het regentschap Madura, maar werd in 1861 (Stbl. n°. 58) daarvan afgescheiden en tot een afo adsistent-residentie verheven, waar het inlandsch bestuur aan een onderregent of Ronggo werd toevertrouwd.

Residentiën.	Afdeelingen. Onmiddellijk onder den resident.	Onder een adsistent-resident 1e klasse.	Onder een adsistent-resident 2e klasse.	Regentschappen.
Probolinggo	Probolinggo			Probolinggo.
			Loemadjang	
			Kraksaän	
Bezoeki	Bezoeki			Bezoeki.
			Panaroekan	Panaroekan.
			Bondowosso	Bondowosso.
Banjoewangi (1)	Banjoewangi			Banjoewangi.
			Boeleleng (eiland Bali)	
Banjoemaas	Banjoemaas			Banjoemaas.
		Tjilatjap		Tjilatjap.
			Poerwokerto.	Poerwokerto.
			Poerbolingo	Poerbolingo.
			Bandjar Negara	Bandjar Negara.
Bagelen	Poerworedjo			Poerworedjo.
				Koetoardjo.
		Ledok		Ledok.
			Keboemen	Keboemen.
			Karanganjer	Karanganjer.
			Ambal	Ambal.
Kadoe	Magelang			Magelang.
			Temanggong	Temanggong.
Djokjokarta				
Soerakarta.				

(1) De Resident van Banjoewangi is tevens gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok; alleen de landschappen Boeleleng en Djembrana op Bali zijn rechtstreeks aan het Nederlandsch gezag onderworpen, zoodat de inlandsche hoofden van die voormalige rijkjes thans als ambtenaren met den rang van Regent beschouwd worden. Te Boeleleng is een adsistent-resident, te Djembrana een controleur 2e klasse geplaatst, beide staande onder den Resident van Banjoewangi.

Residentiën.	Afdeelingen. Onmiddellijk onder den resident.	Onder een adsistent-resident 1e klasse.	Onder een adsistent-resident 2e klasse.	Regentschappen.
Madioen	Madioen			Madioen.
		Ngawi		Ngawi.
		Patjitan		Patjitan.
			Magetan	Magetan. Poerwodadi.
			Ponorogo	Ponorogo. Soemorotto.
Kediri	Kediri			Kediri.
			Ngrowo	Ngrowo. Trengalek.
			Berbek	Berbek.
			Blitar	Blitar.

(*Wordt vervolgd.*)

EEN PAAR VOORBEELDEN.

Wij meenen den lezers van het Tijdschrift geen ondienst te doen door de mededeeling van enkele bijzonderheden, ontleend aan berichten omtrent twee landbouwondernemingen op Java, waarvan ons onlangs inzage verleend werd. Zijn er ook slechts weinigen die thans nog betwijfelen dat de vrije nijverheid zich krachtig zal kunnen ontwikkelen, zoo maar de Regeering hare belemmerende inmenging laat varen, om zich met verstand en beleid op hare taak toeteleggen, toch heeft het zijn nut die overtuiging te bevestigen door te wijzen op hetgeen reeds nu, onder ongunstige omstandigheden wel is waar en daarom nog slechts op betrekkelijk kleine schaal, hier en daar tot stand wordt gebracht.

De ondernemingen die wij op het oog hebben, zijn beide op door het Gouvernement verhuurde woeste gronden gevestigd; doch in zeer verschillende streken van het eiland. De eerste waarvan wij iets zullen mededeelen, bevindt zich in het oosten van eigenlijk Java, de tweede in de Soenda- of westelijke streek.

Tot de gewesten die na den Javaschen oorlog door den Soesoehoenan van Soerakarta aan Nederland werden afgestaan en dientengevolge onder het rechtstreeksch bestuur van den Nederlandschen landvoogd werden gebracht, behoorde ook de tegenwoordige residentie Kediri. Zij is begrensd ten Noorden en Noordoosten door de residentiën Rembang en Soerabaja, ten Oosten door Pasoeroean, ten Westen door Madioen, ten Zuiden door den Indischen Oceaan, en beslaat eene oppervlakte van 125 vierkante mijlen, of bijna gelijk aan die der Nederlandsche provinciën Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht te zamen. De bevolking, die in 1861 bedroeg 375,635 zielen, wordt in het regeeringsverslag over 1864 gesteld op 431,178 zielen. Er is dus in dit opzicht vooruitgang, en, wanneer men ook op de opgaven, voorkomende in het Aardrijkskundig Woordenboek van Nederlandsch Indië, v. Kediri, let, gestadige vooruitgang. Niettemin is het betrekkelijk bevolkingscijfer beneden het gemiddelde van geheel Java, en daarenboven zeer ongelijk in de verschillende deelen der residentie. Dit laatste blijkt niet uit de jaarlijksche regeeringsverslagen, die slechts zeer onvolledige statistieke gegevens leveren. De gewestelijke statistiek zou te

hulp moeten komen, doch daar geen latere dan die over 1861 onder ons bereik is, moeten wij ons vergenoegen met daaruit te putten, hetgeen trouwens voor ons tegenwoordig doel voldoende is. De vijf regentschappen dan waarin de residentie verdeeld is, hadden in 1861:

Kediri	22.93	vierk.	mijlen,	91247	zielen	of	3979	per	mijl.
Ngrowo	23.73	»	»	89562	»	»	3774	»	»
Trengalek	21.20	»	»	72378	»	»	3414	»	»
Berbek	19.87	»	»	82456	»	»	4200	»	»
Blitar	29.98	»	»	39992	»	»	1333	»	»

Blitar, het uitgestrektste regentschap, is dus het dunst bevolkt.

De residentie Kediri is grootendeels eene uitgestrekte vlakte, die zich om de gebergten Wilis ten Westen, Keloet en Kawi ten Oosten ombuigt, en door het Zuider strandgebergte begrensd wordt. De bodem is over het algemeen vruchtbaar en voor rijstcultuur zeer geschikt, vooral waar eene menigte kleine rivieren gelegenheid tot irrigatie aanbieden. Deze storten zich allen in de Kali Brantas of rivier van Kediri, die, uit Pasoeroean komende, het midden van Kediri in zijn gansche lengte doorstroomt, om zich bij Modjokerto in de residentie Soerabaja in twee hoofdtakken te splitsen, die de delta van Soerabaja vormen. De rivier van Kediri is voor prauwen bevaarbaar, die de gemeenschap tusschen de hoofdplaats Kediri en Soerabaja onderhouden, hetgeen echter in den droogen tijd niet dan met groote moeite en gevaar geschiedt. Het veilig vervoer van producten langs dezen weg laat dus veel te wenschen over, gelijk dan ook in gansch Java de rivieren voor dat doel slechts geringe waarde bezitten. Ware het eiland in handen van eene krachtige en voortvarende Europeesche natie, het zou zich waarschijnlijk al spoedig verheugen in een tal van kunstwegen, van spoorwegen vooral, hetzij de voertuigen daarop door stoomkracht, hetzij door trekbeesten werden voortbewogen. Het nut daarvan is echter ook ten onzent erkend, in beginsel.

Kediri heeft waarschijnlijk luisterrijke dagen gekend vóór de invoering van den Islam, die zich in de laatste helft der vijftiende eeuw onzer jaartelling in deze streken verbreidde. Vele overblijfselen van tempels en paleizen schijnen daarvan te getuigen. De voornaamste daarvan zijn: het monument bekend onder den naam Panampikkan, op een afzonderlijken, ongeveer 3000 voet hoogen bergtop van het Wilis-gebergte opgericht. Volgens de beschrijving door den heer Noordziek, destijds adsistent-resident van Ngrowo, in het tijdschrift van het Bataviaasch genootschap, deel V, geplaatst, bestaat het uit drie terrassen, die steenen tafels, altaren en vele beelden dragen, grootendeels van opschriften voorzien. Als eene bijzonderheid wordt vermeld dat geene overlevering verbonden

Laatstgenoemd cijfer bracht destijds onzen tegenwoordigen Minister van Koloniën, toen nog adsistent-resident, in verukking. In zijne nota van 1846, opgenomen in het werk van van Deventer, III, 225, lezen wij toch: »Met 30000 huisgezinnen worden onder anderen uit die »residentie verkregen: 70000 pikols koffie, 50000 ponden indigo, 20000 »pikols suiker; nemende het koffieproduct nog jaarlijks toe. Zoodanige »resultaten waren nimmer verwacht; want het is mij door bijzondere »omstandigheden bekend, dat in 1836 geraamd werd, onder anderen, »dat Kediri in 1841 zou leveren 25000 pikols koffie, en in dat jaar »heeft de afdeeling Ngrowo alleen, met de overwichten, 61000 pikols »geleverd, een bewijs hoezeer de verwachtingen zijn overtroffen." De onderstelling dat de koffie-oogst jaarlijks steeds overvloediger zou worden, is echter al spoedig gelogenstraft; want uit de regeeringsverslagen blijkt dat in elf jaren, van 1854—1864, de jaarlijksche opbrengst gemiddeld slechts 36549 pikols heeft bedragen. Die achteruitgang is waarschijnlijk ten deele te wijten aan de omstandigheid dat de gouvernementstuinen (de hoeveelheid bosch- en paggerkoffie is hier niet aanzienlijk) zich in de vlakte bevinden. Daar waar vroeger bosschen stonden, zal de koffieboom aanvankelijk hebben kunnen tieren, doch de bodem zal op den duur de noodige vruchtbaarheid niet behouden hebben. Reeds Junghuhn betreurde het dat de koffietuinen niet op de uiterst vruchtbare hellingen van den berg Kawi, in stede van in de dorre vlakten van Blitar en Kediri waren aangelegd. Op zijne reis (in 't laatst van 1844) vond hij echter reeds nabij Welingi, waar toch het terrein nog vlak en nauwlijks 1200 voet hoog was, geen spoor van bewoning meer. Zou men hieruit niet mogen opmaken dat de Minister Hasselman, toen hij onlangs meende de belangrijke ontdekking te hebben gedaan dat het Nederlandsche volk zich ten eenenmale vergist wanneer het nog gelooft aan het bestaan van een koloniaal vraagstuk, terwijl dit toch reeds voorlang door den heer van den Bosch is opgelost, meer met oude herinneringen dan met de nuchtere werkelijkheid is te rade gegaan?

Wij zijn ver van te willen ontkennen dat de maatregelen door het Nederlandsch bestuur kort na 1830 genomen, op den toestand van Kediri aanvankelijk gunstig gewerkt hebben, al kleefden daaraan ook vele verkeerdheden. Doch het is niet aan dwangcultuur dat die residentie haren toenemenden bloei te danken heeft; maar aan den omzet van de vele voortbrengselen die de bevolking voor eigene rekening, of voor die van Europeesche ondernemers teelt. Dit komt duidelijk uit wanneer men bedenkt dat de afdeeling Blitar, die volgens Dr. Bleeker in 1848 slechts 9868 inwoners telde, thans reeds, ofschoon betrekkelijk nog schaars bevolkt, een cijfer van 39992 zielen aanwijst. Het is vooral de tabak die hier wonderen verricht heeft: vooreerst de Javasche tabak, voorna-

melijk uit het district Sringat, die voor inlandsch verbruik zekere vermaardheid heeft verworven, en dan de kooltabak die de Europeesche markten opzoekt. De heer J. de Mol van Otterloo, die deze streken in 1852 bezocht, vond overal tabak geplant, doch nergens de gelegenheid en grond voor die cultuur zoo geschikt als in de afdeeling Blitar. Hij verkreeg op zijn verzoek vergunning zich aldaar te vestigen, en associeerde zich met den heer de Wildt, die de administratie der zaak op zich nam. »En wat waren", schrijft hij in zijne brochure »de vrije arbeid in Rembang en Kediri," Utrecht, 1859, »de uitkomsten van mijn waag»stuk? want op Java schroomden velen niet de zaak aldus te noemen.

»Zie hier het antwoord:

»In het jaar	1853 oogstten wij	35000/2	ned. pond
	1854	150000/2	»
	1855	220000/2	»
	1856	441000/2	»
	1857	1100000/2	»

Wij schrijven niet meer af, hoe belangrijk die kleine brochure ook zij; want inderdaad het wordt tijd dat wij overgaan tot de mededeelingen die de stof voor ons opstel zouden leveren. Zoo wij ons onder weg wat lang hebben opgehouden, het was om ten minste een oppervlakkig denkbeeld te geven van dat gedeelte van Java waar de door ons bedoelde onderneming werkt.

Eerst in 1863 en 1864 zijn enkele perceelen woeste gronden in Kediri in huur uitgegeven.

»In 1864," zoo leest men in het regeeringsverslag over dat jaar, »werden, na verschafte gelegenheid tot mededinging overeenkomstig Indisch Staatsblad 1862, n°. 56, een negental perceelen in huur uitgegeven, namelijk: 4 in Bantam (een van 300 bouws en de overige elk van 500 bouws) tegen een jaarlijkschen huurschat van f 0.50 per bouw; 2 in de Preanger regentschappen (respectievelijk groot 300 en 148 bouws) tegen f 6 per bouw, en 3 in Kediri, waarvan twee (respectievelijk groot 530 en 512 bouws) tegen f 4, en het andere, groot 500 bouws, tegen f 5 per bouw 's jaars. Al deze perceelen werden, bij gemis aan andere inschrijvers, gegund aan de eerste aanvragers."

De gronden, thans genaamd Djoeleg, maken een der bedoelde perceelen uit, en wel dat van 530 bouws, hetwelk tegen f 4 per bouw in huur werd gegeven. Het huurcontract dagteekent eerst van Juli 1865, en in dat jaar hebben de eerste beplantingen met koffieboomen plaats gevonden. Een tweede perceel, groot 531 bouws, en naast het eerstgenoemde gelegen, werd in 1867 in huur uitgegeven, tegen een huurschat van f 9 per bouw. Het wordt Graboe genoemd.

Beide perceelen liggen in het district Welingi, hetwelk volgens de

statistiek over 1861 groot is 7.44 vierkante mijlen of 180 vierkante palen, en destijds eene bevolking had van 5895 zielen, waarvan 5871 Javanen. Slechts een zeer gering gedeelte der uitgestrektheid was bebbuwd. Men vond er 1078 bouws sawah, 200 bouws tegalgrond. Die rijstvelden waren verdeeld onder 624 hoofden van huisgezinnen, zoodat ieder ongeveer 2 bouws bezat, en daar de aanslag der landrente *f* 3079.13 bedroeg, werd voor die belasting circa *f* 3 per bouw opgebracht, een zeer laag cijfer, hetgeen zich eenigermate verklaren laat door de omstandigheid dat, gelijk wij hiervoor herinnerden, de heffing der landrente eerst in 1859 hier werd ingevoerd, terwijl vroeger de zoogenaamde fictieve landrente of verrekening met plantloon voor gedwongen cultuur plaats vond. Die 624 grondbezitters worden in de statistiek genoemd »werkbare mannen," een naklank misschien van den ouden regel dat de lasten, in het belang van het algemeen te dragen, opgelegd werden aan hen die aandeel hadden in het grondbezit. Thans echter worden niet enkel de grondbezitters te werk gesteld, en zoo waren er dan ook in het district Welingi 830 dienstplichtigen, ja, bij de koffiecultuur waren 852 huisgezinnen ingedeeld. De uitgestrektheid djatibosch in het district wordt op 16 vierkante palen begroot, en is, ten minste voor een deel, begrepen in het houtcontract dat vroeger ten name van W. B. Loudon stond, en waaromtrent, bij de Memorie van Beantwoording betreffende het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1863, eenige bescheiden aan de Tweede Kamer werden overgelegd. De huurgronden liggen op ongeveer drie palen of een klein uur gaans benoorden de hoofdplaats Welingi, en op ongeveer 8 palen bezuiden Gresik, een dorpje in de vlakte welke de bergen Keloet en Kawi scheidt. Het plaatsje Welingi werd met onderscheidene andere geheel verwoest door de uitbarsting van den vulkaan Keloet, welke den 16[den] Mei 1848 plaats had.

Wij laten thans eenige uittreksels volgen uit hetgeen de beheerder der landen over de onderneming schrijft.

»Aan het productief maken van de huurgronden met vrije arbeiders »valt niet te twijfelen, en dat wel tegen een prijs die belanghebbenden »geen teleurstelling zal veroorzaken. Al zijn mijne verwachtingen niet »geheel vervuld wat spoedig werken betreft, zal dit toch aan de »ontginning niet schaden; want een groot gedeelte van het volk is in de »maanden Juli, Augustus, September en October, de drukste maanden »van het tabakkappen in Blitar, ten gevolge der hooge loonen die daar»voor betaald worden, en die men gemiddeld op *f* 1 per man, per dag »kan stellen, niet te houden, tenzij ik mijne betalingen veel verhoogde, »iets dat schadelijk in de andere maanden zoude werken.

»Had ik hetzelfde aantal boomen, circa 400000 op 300 bouws, op »een grooter terrein aangeplant, ik zou mijne tuinen in dezen

»moeson met veel regen niet schoon hebben kunnen houden, iets »waarmede ik zelfs nu de grootste moeite heb. Na den kaptijd van de »tabak, voor welk werk op dit oogenblik zeker 3000 mannen gebezigd »worden, zal denkelijk de toeloop van volk, even als in het verleden »jaar, zelfs te groot worden.

»Ik wil dan ook niet te veel tuinen in eens aanleggen, en stel als »maximum 200 bouws per jaar, waartoe ik gedurende dezen westmoe- »son hoop te komen, zoo de regens het branden en schoonmaken van »het bosch niet te zeer beletten."

Met hetgeen hier gezegd wordt omtrent de belangrijke beweging die de tabaksoogst te weeg brengt, en de loonen die daarbij verdiend worden, komt vrij wel overeen de aanteekening op blz. 245 van de bijlagen tot het regeeringsverslag betrekkelijk Oost-Indië over 1864. Die aanteekening vermeldt echter nog eene bijzonderheid die opmerking verdient, namelijk dat ook vrouwen en kinderen bij de behandeling van de tabak werkzaam zijn, hetgeen niet slechts in Kediri, maar ook elders plaats vindt. Het belang der opmerking blijkt uit hetgeen de heer de Mol van Otterloo daarover in zijne aangehaalde brochure zegt. »Het gelukte mij," zoo verhaalt hij, »het zoover te brengen dat ik voor het sorteeren en »opbossen van de tabak in de schuren 6 à 700 vrouwen daags bekwam; »eene uitkomst te opmerkelijker, indien men in aanmerking neemt dat »in de genoemde residentie (hier wordt van Rembang gesproken) het »vroeger voor eene vrouw schande was, buiten het planten en snijden »van padi, ander werk dan huiswerk te verrichten, en dat men daar »als dwangmiddel gebruikte, indien een man niet bij het werk kwam, »de vrouw uit te brengen, hetgeen ook altijd de gewenschte uitkomst gaf, »namelijk het onmiddellijk verschijnen van den man." Al wederom een kleine bijdrrge tot de kennis van het hooggeroemd cultuurstelsel!

Tot ons leedwezen moeten wij ook eene kleine bijdrage leveren tot waardeering der buitengewone voortvarendheid waardoor zich het Indisch bestuur kenmerkt. De beheerder van Djoeleg verzocht aan het Gouvernement recht van opstal op 10 bouws grond, om daarop een pakhuis, droogbakken en een woonhuis te bouwen, en was na anderhalf jaar wachtens nog zonder antwoord.

»De gronden," zoo lezen wij verder, »zijn grootendeels voor koffiecultuur »zeer geschikt, kleigrond met een flinke humuslaag; alleen de westelijke »grenzen minder, waar de bovengrond veel met zand vermengd is. Het »geheele terrein bestaat uit heuvels en is doorsneden met ravijnen. De »pacht gaat in voor $^1/_5$ het vierde jaar, $^2/_5$ het vijfde jaar, enz. Er »zijn verscheidene rivieren die het land doorloopen, en wellicht genoeg »water om daarmede later de molens te drijven. Een der voornaamste »zaken bij de ontginning van woeste gronden is de regeling der loonen,

»en ik geloof daarvan vrij gelukkkige uitkomsten te kunnen mededeelen. »Elke drie dagen, 's avonds ten vijf ure, wordt alles afgerekend. Be»halve aan pannen- en steenbakkers, worden geen voorschotten gegeven. »Zooveel mogelijk moet er bij taak gewerkt worden. Ieder die zich »aanmeldt, begint met opgenomen te worden in het corps dagarbeiders, »tegen betaling van 33 cents voor elf uren werkens (het aantal werk»bare mannen varieerde van 143 tot 367, en is nu 170). Ik zorg »echter hun de voordeelen van werk bij taak te doen begrijpen, en op »die wijze geschiedt het babatten en branden van bosch, schoonhouden »van de tuinen, brengen van bamboe, alang enz. De Javaan is met »dit taakwerk zeer ingenomen, zoodat reeds $^3/_4$ der tegenwoordige be»volking op deze wijze arbeidt. In dagloon is de ontginning van een »zoo groot land ondoenlijk. — De gezondheidstoestand is nu beter dan »vroeger, toen cholera, koortsen en andere ziekten aan de orde van »den dag waren. De zieken worden zoo goed mogelijk van genees»middelen voorzien. Het is mij reeds gebeurd dat ik op één dag een »ons quinine heb moeten toedienen. — Op het land bestaat geen gouver»nements-policie; het staat onder den Mantri van Welingi. Diefstallen »vinden nog al dikwijls plaats; de daders worden echter nimmer ontdekt. — »Aan de bevolking worden geen sawahs gegeven, de aanvoeren van rijst »op den passer zijn voldoende. Ik geef echter aan iedereen die een »huis wenscht te bouwen, een stukje grond, en hetgeen daarop door hem »geteeld wordt, blijft tot zijne beschikking. In het eerste jaar deed ik »een voorraad padi op, waarvan ik nu pas, hoewel met verlies, ben »afgekomen. Iedereen wilde wel padi hebben, doch in voorschot, het»welk bijna gelijk staat met totaal verlies. — Bruikbare wegen voor kar»ren en rijtuigen waren er niet. Ik heb dan ook moeten maken, be»halve de wegen op het land zelf, een weg naar Welingi, en ben nog »bezig aan een weg naar Papat, die vrij wat korter zal zijn dan de »bestaande. De weg naar Malang, tot dusver in den westmoeson on»begaanbaar, wordt door het bestuur langzamerhand verbeterd. — Tot »den inventaris behooren, behalve een rijtuig en eenig trekvee, de ga»melan, de apotheek, allerlei gereedschap en een voorraad ijzer en »staal. Honderden patjols, arits en wadoengs (zijnde zekere soort van »houweelen en kapmessen, waarvan men in de platen bij Raffles de »afbeeldingen vinden kan) raken te zoek. De Javaan die bij aanneming »werkt, ontvangt die gereedschappen, welke men onmogelijk elken avond »kan innemen, en neemt ze mede wanneer hij het land verlaat. — »Door aanvankelijke mislukking van kweekbeddingen was ik in den be»ginne genoodzaakt djaboetans, dat zijn planten uit gouvernements»tuinen zonder eene daaraan bevestigde kluit aarde, te gebruiken; doch »die wijze van planten is voor hier zeer ongeschikt. De planten blijven

»2 à 4 dagen onderweg en komen uit veel hoogere streken. Veel is »dan ook dood gegaan, in stede waarvan ik poeterans, uit eigen bed- »dingen en van een kluit aarde voorzien, heb geplant. In het eerste »jaar, 1865/66, zijn c. 150000 boomen op eene uitgestrektheid van »125 bouws geplant; in 1866/67 ruim 250000 boomen op ongeveer »200 bouws. De dadap (schaduwboomen) moest ik uit de gouverne- »mentstuinen laten halen. De kosten waren 1 cent per stek. — Tegen »Maart 1868 zullen er op de twee perceelen 700000 koffieboomen kun- »nen zijn, en in dat jaar zal reeds een kleine oogst verkregen worden."

Uit het bovenstaande zal onze lezer in Nederland den aard van landbouwondernemingen op woeste gronden eenigermate kunnen leeren kennen. Hij zal de daaraan verbonden bezwaren niet licht tellen, doch tevens moeten erkennen dat, wanneer het beheer met overleg en beleid gevoerd wordt, ook van die ondernemingen goede uitkomsten te verwachten zijn, zoowel voor hem die zijn kapitaal en tijd daaraan besteedt, als voor de inlandsche arbeiders, die, goed loon krijgende, en een goede behandeling genietende, voorzeker langs dien weg vrij wat spoediger aan orde en arbeidzaamheid zullen gewend worden dan door dwang en slecht beloonden arbeid. Te merkwaardiger zijn ook de door ons medegedeelde bijzonderheden, omdat, oppervlakkig beschouwd, het karakter van de bevolking van Kediri al licht zou doen vermoeden dat, in die residentie althans, een sterker prikkel noodig ware om den kleinen man aan het werk te houden, dan de middelen waarover een particulier, met geenerlei gezag bekleed, te beschikken heeft.

Wij willen evenwel niet beweren dat uitgifte van woeste gronden, zelfs op beteren grondslag dan de tegenwoordige huurcontracten, tot eene eenigszins voldoende oplossing van hetgeen men noemt »het koloniaal vraagstuk" kan leiden, wanneer daarmede niet vele andere maatregelen gepaard gaan. De heer Mijer, toen hij nog minister was, en zijn opvolger, de heer Trakranen, schenen te denken dat, zoo maar eene wet op uitgifte in erfpacht van zulke gronden tot stand kwam, alle bezwaren konden geacht worden te zijn overwonnen. Politieke moeilijkheden van het oogenblik, misschien ja; maar zeker niet de velerlei belemmeringen met welke de vrije nijverheid op Java nog altijd te worstelen heeft. Zelfs houden wij ons overtuigd dat, tenzij gansch andere beginselen van regeering worden aangenomen, de ontginning van woeste gronden en de teelt daarop van producten voor de Europeesche markt geen groote vlucht zullen nemen. Een enkele moge het beproeven, de staatkundige en economische toestand van onze Oost-Indische bezittingen is ten eenenmale ongeschikt om daarheen vele ondernemers en groote kapitalen te trekken.

Doch hetgeen thans op betrekkelijk nog kleine schaal geschiedt, be-

wijst voor hoe groote ontwikkeling het land vatbaar is, mits men niet langer op gouvernements landbouw en handel, maar op den bloei van bijzondere ondernemingen zijne verwachtingen voor de toekomst bouwe.

Des te ergerlijker is het te vernemen hoe het Indisch gouvernement zijne eigenlijke taak dikwerf verwaarloost. De mail-éditie van het Nieuw Bataviaasch Handelsblad van 12 Februari bevat een schrijven uit Blitar aan de Soerabaja Courant, waarin mededeelingen voorkomen die doen zien dat het bestuur zich aan de orde en veiligheid aldaar maar weinig laat gelegen zijn. Al schrijve men voorzichtigheidshalve veel op rekening van overdrijving, er blijft genoeg over om diep te betreuren dat de welvaart die in Kediri, vóoral ten gevolge van hetgeen door de particuliere industrie wordt tot stand gebracht, zeer zou kunnen toenemen, door zorgeloosheid van het bestuur weder op het spel wordt gezet.

Thans nog iets omtrent eene andere onderneming, in het district Garoet, in het hart der Preanger-regentschappen gelegen, eene onderneming die wellicht geacht kan worden in bijzonder gunstige omstandigheden te verkeeren, wanneer men bedenkt dat zij wordt beheerd door iemand die van wege zijn ijver, kunde, en geschikthid om met de inlanders om te gaan, een bij uitstek goeden naam heeft verworven. Wij geven het woord aan een ooggetuige:

»Aan het land is de naam Waspada, Schoonzicht', gegeven, en voor»zeker heeft geen plek op dien naam meer recht dan die waar de heer »Holle zijne onderneming heeft aangelegd. Trof de onvergelijkelijk schoone »omgeving mij reeds bij mijn eerste bezoek, toen alles nog woest en »wild was, toen men zich niet dan met moeite en inspanning een weg »kon banen langs de steile berghellingen, of door de tot meer dan »manshoogte opgeschoten, dicht in een gewassen glagah en alang-alang, »in dubbele mate was zulks het geval nu de vroegere wildernis, waar »tijgers en rhinocerossen een ongestoord leven leidden, herschapen is in »eene keurig aangelegde theeplantage, allerwege doorsneden met ge»makkelijk begaanbare paden. De geschiedenis van het nog zoo jeug»dige Waspada levert een treffend bewijs van den weldadigen invloed »dien de vestiging van zoodanige ondernemingen, wanneer zij goed geleid »en beheerd worden, op den welstand van de inlandsche bevolking uit»oefent. Terwijl men vroeger in de naaste omgeving van de plek, »waar de heer H. zijne gronden verkreeg, geen spoor van bevolking of »van eenige cultuur ontdekken kon, en het even gemakkelijk zou ge»weest zijn daar ter plaatse duizend bouws woeste gronden aan te wijzen

»als de 148 bouws waartoe de aanvraag beperkt werd, ziet met thans bijna »geen enkele ledige plek meer, en strekken zich de eigen ontginningen »der bevolking (tabak, mais, katjang enz) uit tot dicht aan de grenzen »der theeonderneming; zoodat ter uitbreiding van deze nog slechts on»geveer 50 bouws konden verkregen worden op een paar heuvelruggen, »die nog alleen onbebouwd waren gebleven.

»Niet alleen dat door de vestiging van Waspada in den naasten omtrek »misschien duizend bouws door de inlanders ontgonnen zijn, die anders »nog jaren lang woest en onbebouwd zouden zijn gebleven, maar merk»waardig is het op te merken, hoe de wijze van werken door den heer »H. op zijne theegronden ingevoerd, wordt nagevolgd door de inlanders »bij hunne eigene ontginningen.

»De lezers van het Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Neder»landsch Indië weten dat de heer H. zich sedert jaren wijdt aan de be»hartiging van de belangen van den Indischen landbouw, en in meer »dan één betoog zijne waarschuwende stem heeft doen hooren tegen »de wijze waarop men veelal gewoon is nieuwe terreinen in ontgin»ning te brengen; onder anderen ook in een opstel getiteld: »een »groot gevaar dat sluipend nadert," opgenomen in deel XII van ge»noemd Tijdschrift, blz. 122. Dat gevaar is het langzaam wegspoelen »van den vruchtbaren bovengrond, vooral op hellende terreinen; waar»tegen door een terrasgewijzen aanleg behoort gewaakt te worden. Op »Waspada is deze theorie overal in praktijk gebracht. Het geheele »perceel is eene aaneenschakeling van berghellingen en ravijnen. Al die »hellingen nu zijn terrasgewijze aanlegd, herschapen in meer of minder »gelijkvormige trappen, naar gelang van de mate van helling van het »terrein, en op de dus gevormde horizontale, slechts naar de binnenzijde »iets afhellende, terrassen zijn de theeheesters geplant, soms op éène »rij, soms op twee, meestal op drie. Wegspoeling van grond is zoo»doende onmogelijk gemaakt, en Waspada gevrijwaard tegen de be»zwaren waarmede men tegenwoordig op Parakan Salak en andere oude »theeondernemingen te kampen heeft, en ten gevolge waarvan ver»scheidene tuinen van eene nieuwe aardlaag voorzien moeten worden.

»Den terrasgewijzen aanleg hebben de inlanders die geheel voor hunne »eigene rekening gronden zijn gaan ontginnen, dadelijk afgezien en nagevolgd, »met dit resultaat dat al de door hen in de nabijheid van Waspada »aangelegde tabaksvelden uitmuntend zijn geslaagd, terwijl daar waar »nog de oude wijze van werken gevolgd was, de tabak aan het boven»gedeelte van bijna alle tegen de bergen aangelegde hoemats uiterst schraal »stond, zich halverwege beter begon te ontwikkelen, terwijl alleen in »het lagere gedeelte van het veld krachtige en welig tierende planten »werden aangetroffen.

»Zoo strekt dan deze onderneming tot een zegen voor de bevolking »die in hare buurt gevestigd is., en door vermeerdering van het aantal »van zoodanige ondernemingen, bestuurd door kundige en voor de bevol»king welgezinde Europeanen, zal het belang der inlanders, en ten slotte »ook dat van het moederland, vrij wat meer gebaat worden dan door »uitbreiding van de gedwongen koffiecultuur.

»De ontginning van de gronden van Waspada is aangevangen in 1864, »en successievelijk zijn aangeplant:

1e	kwartaal	1865	116370	heesters
2e	»	»	3230	»
3e	»	»	940	»
4e	»	»	251700	»
1e	»	1866	606224	»
2e	»	»	89090	»
3e	»	»	35000	»
4e	»	»	182470	»
1e	»	1867	136700	»

»Reeds in den loop van 1866 heeft men een begin kunnen maken »met het plukken van sommige heesters, waarvan 1579 Ned. ponden »drooge thee, grootendeels Souchon, werden verkregen. Voor 1867 re»kende men op eene opbrengst van 26000 Ned. ponden."

Wij kunnen hier bijvoegen dat de thee van Waspada onlangs den aanzienlijken prijs van 103 tot 118 cents per half Ned. pond op de Amsterdamsche markt behaalde.

Wij besluiten ons opstel met den wensch dat zij die in staat zijn omtrent de werking van bijzondere landbouwondernemingen in onze Oost-Indische bezittingen nauwkeurige berichten te verschaffen, die ter voorlichting van een belangstellend publiek ten beste mogen geven.

BOEKAANKONDIGING.

Ost-Indische Damen und Herren von Dr. J. ten Brink. Aus dem Holländischen von Wilhelm Berg. Erster Theil. Leipzig, Ludwig Denicke, 1868.

Reeds in ons vorig nommer maakten wij gewag van de verzameling van geschriften over Nederlandsch Indië, die de heer Berg, onder den algemeenen titel »Indische Bibliothek" in Duitsche vertalingen in het licht geeft. Van Hoëvells »uit het Indische leven" werd zeer spoedig gevolgd door het eerste deel van ten Brinks Oost-indische Dames en Heeren. Van de vier aaneengeschakelde novellen, bestemd om de zeden en usantiën der Europeesche maatschappij in Indië toe te lichten, die de heer ten Brink onder gemelden titel in het licht gaf, bevat dit eerste deel der Duitsche vertaling er slechts ééne. Het geheel zal dus vier deeltjes van de »Indische Bibliothek" vorderen. De vertaler heeft de opdracht aan den heer Fransen van de Putte, dien hij *Franz* van de Putte noemt, behouden, en schrijft ook het motto af uit den »Carel ende Elegast" onder den naam »*Canel* ende Elegast." Op blz. 63, noot, staat *Stieljes* voor *Stieltjes*, op blz. 160 tweemaal *Oudgart* voor *Oudgast*. Uit deze voorbeelden blijkt reeds dat de correctie althans van hier en daar voorkomende Hollandsche namen en woorden nauwkeuriger had kunnen zijn. 't Is schier altijd het lot van onze taal, wanneer men in den vreemde eens een Hollandsch woord of een titel van een Hollandsch boek citeert, tot onkenbaarheid toe mishandeld te worden, en ik ben overtuigd dat het veel heeft bijgedragen tot den slechten reuk waarin ons Hollandsch bij velen in den vreemde staat. Niet zelden ontstaan door die verminking woorden die in het geheel niet zijn uit te spreken, en op geen menschelijke taal meer gelijken. Wij zouden Dr. Berg wel willen verzoeken daarop acht te geven. De fout ligt

zeker, — hier, gelijk doorgaans, — niet zoozeer bij den schrijver, die wel beter weet, als bij den corrector; maar bij den schrijver toch in zooverre, dat hij verplicht is den corrector op zulke klippen opmerkzaam te maken en er hem voorbij te helpen, b. v. door te zorgen dat juist zulke woorden in zijne kopij met bijzondere zorg en duidelijkheid geschreven zijn,, of hem anders meer te controleeren. De zaak is in zeker opzicht eene kleinigheid, maar daar de heer Berg voornemens is eene reeks Hollandsche geschriften te vertalen, is het eene kleinigheid die dikwerf kan terugkeeren, en die juist daardoor van belang wordt. Met het Maleisch of andere Indische woorden is het al niet beter gegaan. Dus lezen wij op blz. 28 *petek* voor *peteh*, op blz. 113 *linkaas* voor *tinka's*. Bevreemden doen deze verschijnselen mij niet sedert ik bemerkte hoe zelfs in Gerard Kellers »Zomer in het Noorden" Deensche en Zweedsche woorden en namen even ergerlijk mishandeld worden. Maar het is en blijft een misstand.

De minder juiste verklaring van Maleische woorden, die ik in het vorige deeltje moest gispen, is nu, dank zij de hulp die Dr. ten Brink zelf op dit punt verleent, doorgaans vermeden. Maar op blz. 2 vind ik *sirih* weder door *Kautabak* verklaard. De sirih-pruim bestaat uit betelblad, pinangnoot, gambier en kalk, en heeft niets met tabak gemeen, dan dat een tabakspruim vaak als toegift genoten wordt.

Er zal hier en daar nog wel wat meer aan te merken vallen; maar de vertaling zelve is weder uitstekend gelukt, vloeiend en aangenaam om te lezen. Onze literatuur heeft aan Dr. Berg groote verplichting; want nooit is op zoo groote schaal in den vreemde eene poging beproefd om de aandacht daarop te vestigen. Deze vertalingen schijnen veel opmerkzaamheid en een goed onthaal te vinden; zij zijn zelfs tot Engeland doorgedrongen, waar de Saturday Review er onlangs eenige regelen aan wijdde, onder opmerking dat zulk eene populaire literatuur over Britsch-Indië schier geheel ontbreekt. Dr. Berg zal door het vervolg van zijn arbeid kunnen bewijzen, dat de stof in onze literatuur niet zoo spoedig is uitgeput. De Saturday Review merkte echter tevens op, dat de schetsen die de vertaalde schrijvers van de Europeesche maatschappij in Indië leveren, niet zeer gunstig zijn. Zouden aangenamer tafereelen worden opgehangen, indien het leven der Engelschen in Indië naar waarheid werd geteekend? Bovendien vleien wij ons dat ook ware schetsen zouden kunnen geleverd worden, die van die Indische maatschappij een gunstiger indruk gaven dan wij erkennen dat de lezing der novellen van Dr. ten Brink achterlaat.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, uitgegeven door het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië. 3de Volgreeks. D. I, 1866, D. II, 1868.

Toen de onlangs overleden heer S. Keyzer, aan wiens nagedachtenis wij in het volgend nommer eenige regelen hopen te wijden, nadat hij in 1864 aan het hoofd was geplaatst der te Delft tot stand gekomen inrichting van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde, uithoofde zijner vermeerderde werkzaamheden zijne betrekking als Secretaris van het Instituut nederlegde, en na eenigen tijd in die moeilijke betrekking werd vervangen door den heer J. Millard, een man die, hoe verdienstelijk ook, niet tot de officiëele beoefenaars der Indische wetenschap behoort, bestond bij velen de vrees dat de wetenschappelijke werkzaamheden en werken van het Instituut daaronder zeer zouden lijden. De uitkomst heeft die vrees niet gerechtvaardigd. De uitgaven van het Instituut zijn in de laatste jaren talrijker en misschien belangrijker dan ooit geweest. De reeks der afzonderlijke werken werd vermeerderd met

C. H. B. von Rosenberg, *Reistochten in de afdeeling Gorontalo*, 1865.

C. H. B. von Rosenberg, *Reis naar de Zuidoostereilanden*, 1867.

en

Mr. J. A. van der Chijs, *Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel*, 1867,

en van de derde volgreeks der verzameling kleinere stukken, onder den naam van »Bijdragen" uitgegeven (welke nieuwe serie van datzelfde jaar 1864 dagteekent), kwam voor weinige dagen de laatste aflevering van het tweede deel in het licht.

Van de afzonderlijke werken willen wij thans niet gewagen: zij zouden eene breedere bespreking verdienen, waarop vooral de beide geschriften van den heer von Rosenberg in deze bladen recht hebben (werken over Japan liggen eenigszins buiten onzen kring); maar van de »Bijdragen" kunnen wij getuigen dar deze beide deelen in rijkdom, verscheidenheid en belangrijkheid van inhoud voor geen der vroegere deelen onderdoen. Ongelukkig hebben zij denzelfden leelijken titel behouden, waardoor deze verzameling zich van den aanvang af heeft onderscheiden. In de eerste plaats is die titel een onlijdelijke kakophonie, in de tweede plaats een niet minder onlijdelijk pleonasmus, want welke andere »Bijdragen" zou een »Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië" wel uitgeven dan »Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië"? »Bijdragen, uitgegeven door" enz. ware dus volkomen genoëg. Maar in de derde plaats is die titel ook onlijdelijk lang, en kan toch bij de aanhaling nauwelijks zonder onduidelijkheid verkort worden.

»Bijdragen" alleen is althans zeker niet genoeg; want er bestaan een aantal boeken wier titel met dat woord begint. Ik ben daarom sedert jaren gewoon »Bijdragen van het Delftsch Instituut" te schrijven; maar eigenlijk is dit niet meer juist, sedert het Instituut zijn hoofdzetel naar den Haag verplaatst heeft. Maar hoe zal men zich in 's hemels naam helpen? Een titel, maar vooral de titel van een recueil dat dikwijls moet worden aangehaald, behoort een korten naam aan de hand te geven, uit één, hoogstens twee woorden bestaande, waaraan het dadelijk van andere recueils van dien aard wordt onderscheiden. *De Oosterling* en *Indiana* zijn voortreffelijke titels, *Indisch Magazijn*, *Indisch Archief* kunnen ook zeer goed door den beugel. Onze eigen titel: *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, is reeds te lang, of liever hij moest een tweede verklarende titel zijn, volgende op een naam liefst uit een enkel woord bestaande, b. v. *Insulinde*. Ware dit tijdschrift niet sedert eene zoo lange reeks van jaren onder dien naam bekend geweest, en waren niet de hiëroglyphen *T. v. N. I.*, die al zeer beknopt zijn, algemeen bekend, ik zou nog een verandering proponeeren. Maar wat, in 's hemels naam, zal men maken van »Bijdragen voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië"? Is er ooit wanluidender, onhandiger, onhandelbaarder titel uitgedacht? Men zegge niet dat men »uitgegeven" enz. in allen gevalle bij de aanhaling kan achterwege laten. Immers er is ook een »Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap." Het weinig sprekende verschil tusschen de beide titels wordt niet dadelijk gesaisisseerd, en voorkomt dus de verwarring niet, tenzij bepaaldelijk de nadruk gelegd worde op *het Instituut* en op *het Genootschap*. En daarom, gelijk ik gewoon ben het eene »Bijdragen van het Delftsch Instituut" te noemen, heb ik het andere sedert jaren »Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap" genoemd. Zoo krijgt men ten minste een duidelijk sprekend onderscheid; maar ieder zal moeten toegeven dat ook deze namen nog veel te lang zijn.

Maar meer dan genoeg over den titel. Ik zeide reeds dat de inhoud dezer beide deelen vol verscheidenheid en belangrijk is, en ga dit aantoonen door de voornaamste stukken op te noemen en eenigszins te classificeeren. Vrij wat ruimte wordt in de eerste plaats ingenomen door Verslagen van algemeene- en bestuursvergaderingen, naamlijsten van leden en dergelijke, die wij eigenlijk liever in een afzonderlijken bundel vereenigd zagen, gelijk het Batav. Genootschap sedert eenige jaren heeft aangevangen zijne Notulen afgezonderd van zijn Tijdschrift in het licht te geven. Verder komen er onder de stukken eenige voor die buiten ons gebied liggen, zooals in Deel I een opstel over de »Boschnegers in

de kolonie Suriname," opgenomen omdat het Instituut zijne werkzaamheden ook tot West-Indië uitstrekt, en stukken over de Lioe-Kioe eilanden, die hunne opneming verschuldigd zijn aan de gewoonte, in den tijd der Compagnie ontstaan, om China en Japan als een soort van aanhangsel van Nederlandsch Indië te beschouwen. Al de overige stukken hebben inderdaad tot Nederlandsch Oost-Indië betrekking en kunnen tot de volgende groepen gebracht worden.

Tot het gebied van taal- en letterkunde behoort in de eerste plaats het hoogst nuttig en vlijtig bewerkt, maar ongelukkig betiteld: »Overzicht der taal- en letterkunde van Ned. Oost-Indië" van den heer G. K. Niemann. Die titel zou iets geheel anders doen verwachten dan het stuk geeft. De inhoud is zuiver bibliographisch, en geeft een overzicht van de geschriften over de taal- en letterkunde van Ned. Indië uitgegeven, gesplitst in een algemeen overzicht van vroegere geschriften en een jaarverslag over hetgeen van 1862—1864 in het licht verscheen. Wij hopen dat de heer Niemann zich spoedig opgewekt zal gevoelen om dezen nuttigen arbeid in een verslag over de jaren 1865—1868 te vervolgen. Niet minder belangrijk zijn de »Mededeelingen over de letterkunde der Bataks" van denzelfden schrijver, waardoor hij de resultaten der studiën van den heer v. d. Tuuk op dat gebied voor ruimer kring heeft toegankelijk gemaakt (1).

Wat de Maleische taal betreft hebben wij vooral op mededeelingen van de heeren van der Tuuk en Klinkert te wijzen. Die van eerstgenoemden bestaan in een verslag van een Maleisch verhaal, behelzende de lotgevallen van Samaun, en in een uitvoerig en hoogst belangrijk stuk getiteld; Kort verslag der Maleische Handschriften, toebehoorende aan de »Royal Asiatic Society" te Londen, zijnde de hier en daar eenigszins vermeerderde vertaling van een stuk kort te voren door den schrijver in de Engelsche taal in het Tijdschrift der Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland geplaatst. De heer Klinkert schonk de volgende stukken: »Verzameling en opheldering van eenige Maleische spreekwoorden en spreekwijzen," eene bijzonder interessante bijdrage; »Iets over de Maleische school- en volksleesboeken, bekroond en uitgegeven door het Gouvernement," eene scherpe maar zeker niet geheel onverdiende kritiek, die intusschen een antikritiek van den heer Gonggrijp uitlokte, mede in deze »Bijdragen" opgenomen; en eindelijk de vertaling van het »verhaal eener pelgrimsreis van Singapore naar Mekka," gedaan in 1854, door den bekenden Abdoellah ben Abdil Kadir Moensji. De Maleische tekst is te Singapore uitgegeven

(1) Tot het Bataksch heeft ook betrekking eene lijst van „opgemerkte fouten in August Schreiber's Kurzer Abriss einer Batta'schen Formenlehre," door v. d. Tuuk, een stuk dat hier, dunkt mij, minder op zijne plaats is.

en te Batavia overgedrukt. Toch deed het mij leed dien hier te moeten missen.

Eindelijk gaf de heer Engelmann hier den eersteling zijner Soendaneesche studiën, bestaande in den tekst, de transscriptie en de vertaling met eenige aanteekeningen van eene Soendaneesche dongeng (vertelsel, fabel), »de otter en de krab" getiteld, eene bijdrage te meer te waardeeren, naarmate bijdragen tot de kennis der Soendaneesche literatuur zeldzamer zijn.

Onder de bijdragen tot de geschiedenis en land- en volkenkunde van den Archipel vermelden wij in de eerste plaats de stukken van Robertus Padt-brugge, Gouverneur der Molukken omstreeks 1679. Zij bestaan uit eene beschrijving der zeden en gewoonten van de bewoners der Minahasse, zeer belangrijk ter vergelijking met den tegenwoordigen toestand, en het journaal zijner reis naar Noord-Celebes en de Noordereilanden in 1677, gevolgd door vele bijlagen, een aanhangsel en eenige nalezingen en verbeteringen. Het schijnt dat wij de zorgvuldige bewerking en toelichting dezer interessante stukken aan de heeren Robidé van der Aa en Leupe verschuldigd zijn.

De heer van der Aa schonk ons bovendien nog een rapport van den Commissaris van Sevenhoven over den toestand van Billiton in 1823, en eene historische bijdrage over de vermeestering van Siauw (een der Sangi-eilanden) door de Oost-Indische Compagnie. Verder behooren nog tot de rubriek Land- en Volkenkunde: eenige mededeelingen omtrent Banjoewangi, getrokken uit het verslag van het gewestelijk bestuur, — eene wel kleine, maar onwaardeerbare bijdrage tot de kennis van dit merkwaardig en nog zoo weinig bekend gewest; eene kleine mededeeling van Emil Stöhr over het rijzen van Java's Oostkust; een verhaal van een tocht naar het gebergte Bator op Bali, uit Zollingers nalatenschap, door den heer Robidé van der Aa vertaald overgenomen uit Petermanns »Mittheilungen," en eene Statistiek der bevolkingsdichtheid van Java en Madura op het einde van 1864, door Dr. Bleeker.

Onder den titel van »Inhoudsopgaven" gaven de »Bijdragen" reeds vroeger een systematisch geordend overzicht van den inhoud van onderscheidene over Nederlandsch-Indië handelende tijdschriften, een nuttige arbeid daar het zoo uiterst bezwaarlijk is zonder zulke hulp op te sporen waar in die onafzienbare schatkamers iets over eenig onderwerp is te vinden. In deze nieuwe Serie vult de heer Leupe die inhoudsopgaven aan met die van stukken Nederlandsch-Indië betreffende in onze verschillende tijdschriften voor het zeewezen. Jammer dat de inhoudsopgave der XII deelen van de beide eerste Seriën van de »Bijdragen" zelve, die hier mede voorkomt, niet ook systematisch geordend is.

Maar vooral is aan de beoefenaars der Indische wetenschap een hoogst

belangrijke dienst bewezen door het laatste stuk dat wij nog te vermelden hebben, afkomstig van de hand van den heer Boudewijnse. Het is een Alphabetisch overzicht van het werk van den heer van Deventer: »Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java.'' Dat er een schat van kennis in dat werk ligt opgesloten, is evenzeer bekend en erkend, als dat het, bij de wijze waarop het is ingericht, verbazende inspanning kost om er die schatten uit op te delven. De heer Boudewijnse geeft ons in dien doolhof den draad van Ariadne, en heeft daardoor allen die zich met de studie van Javaansche toestanden bezig houden, ten duurste aan zich verplicht.

Wij kunnen niet beter wenschen dan dat het Instituut voortga ons eene lange reeks van boekdeelen te schenken, die even schoone en nuttige bijdragen voor de kennis van Ned. Indië bevatten.

P. J. V.

VARIA (1).

De meerderheid der Kamer had besloten bij de vaststelling der Indische begrooting voor 1868 den strijd over politieke of oeconomische quaesties af te snijden.

Een strijd met eenig lid van het kabinet van Zuylen was langer onmogelijk, nu de toestand des lands in het eindverslag over de algemeene beschouwingen was genoemd »even voorbeeldeloos als treurig," en nu het kabinet, dat geene ondersteuning vond bij de meerderheid, »een onbegrijpelijk proces voor zijn bestaan bleef voeren, een proces, waarbij zooveel men zien kon, geenerlei landsbelang betrokken was."

Een ministerie, dat ondanks twee Kamerontbindingen de meerderheid tegen zich ziet aangroeien en getroffen is door de motie-Keuchenius, de afstemming eener begrootingswet waarvan eene kabinetsquaestie was gemaakt, en eindelijk door de motie-Blussé, en dat zich toch blijft vastklemmen aan de portefeuilles, moet zich wel door de vertegenwoordiging alle kredieten zien weigeren; de verwerping van alle hoofdstukken der staatsbegrooting voor 1868 is het laatste middel, dat der oppositie overblijft.

Was het dus al of niet rationeel in zulk een toestand de Indische begrooting voor 1868, waarvan de vaststelling door de handelingen van de Regeering reeds te lang was vertraagd, eenvoudig als eene quaestie van cijfers te beschouwen?

De conservatieve partij dacht er anders over.

Gebruik makende van de wetenschap, dat de liberale leden der Tweede Kamer met den heer Hasselman in geene discussie wilden treden, vielen zij gedurende twee dagen hunne tegenstanders aan, sarden-

---

(1) Wij stellen ons voor, nader meer bepaald terug te komen op de discussie, die in de Tweede Kamer in de laatste dagen van de vorige en in de eerste dagen van deze maand over de Indische begrooting voor 1868 is gevoerd.

Ditmaal wenschen wij slechts enkele punten aan te stippen, die wij, als losse opmerkingen, van verschillende hand afkomstig, het best in de rubriek *varia* geplaatst achtten.

hen, deden allerlei persoonlijke uitvallen en schroefden den man, die aan de groene tafel zat, en die zelfs in zijne officiëele stukken den vorm en den toon van den brochure-schrijver niet kan afleggen, op tot allerlei uittarting.

De aanvallen bestonden echter alleen in kritiek van hetgeen eene vorige regeering had gedaan. Hoe zwak is een stelsel niet, dat alleen bestaat in afkeuring van hetgéen voorgangers deden en geen eigen denkbeeld tot grondslag heeft!

Welk een fanfaronnade van de conservatieven, om onder zulke omstandigheden eene meerderheid op fellen toon uit te tarten, die besloten heeft den constitutioneelen regeeringsvorm en de rechten der vertegenwoordiging te handhaven tegen een kabinet, dat, terwijl het zich dagelijks meer in discrediet brengt, toch een proces tot levensverlenging voert, telkens als het ware nog om één dag uitstel smeekende, zoodat de oppositie eindelijk weigert langer strijd te voeren, maar zich genoodzaakt ziet la mort sans phrases toe te passen! — Welk een goed begrip van constitutioneele vormen, in den toestand waarin de vertegenwoordiging tegenover het kabinet verkeert, de discussiën op die wijze eindeloos te rekken!

Dergelijke houding moet het gevoel doen ontstaan, waardoor de heer Mijer eenmaal zeide bij eene discussie bevangen te zijn, een gevoel namelijk als van iemand die zich op een vaartuig op zee bevindt, dat sterk geslingerd wordt.

Ondanks de meest sarrende houding van den heer Hasselman en zijne bondgenooten, die elkander den bal toewierpen om nog meer te kunnen praten, — zwegen dan ook onze vrienden.

Was die houding niet even waardig als beschamend voor de reactie?

L.

De heer Hasselman heeft het oordeel, dat wij vroeger over hem uitbrachten, bij de discussiën over de Indische begrooting voor 1868 volkomen bevestigd.

Geen ongelukkiger vertegenwoordiger van de dertien had ooit aan de groene tafel kunnen zitting nemen.

De twee »expectoratiën" door hem bij de algemeene beschouwingen over de begrooting uitgesproken, waren geene uiteenzetting van een stelsel, maar meestal persoonlijke aanvallen tegen anderen.

Wat noopte den heer Hasselman zulke eene houding aan te nemen?

Wie viel hem aan?

Is dat handhaven van het prestige van het gezag?

Zelfs niet plicht tot zelfverdediging kan medebrengen eigene waardigheid uit het oog te verliezen en den tijdelijken machtstitel te gebruiken om staatkundige tegenstanders te bejegenen zooals de heer Hasselman deed, wetende, dat zij den aanval met minachting onbeantwoord zouden laten.

Die heer heeft op de meest overtuigende wijze doen zien, dat men gemis aan bekwaamheid en tact niet kan vergoeden door aanmatiging en felheid van toon.

Mr. P. Mijer, aan de groene tafel gezeten, was de laatste conservatieve Minister van Koloniën, die het begrip van zekere solidariteit tusschen opvolgende regeeringen nog scheen te huldigen.

De heer Trakranen brak met die traditie.

Niemand dreef dit echter ooit zoover als de heer Hasselman. Zijne redevoeringen waren geene vertoogen, maar artikelen voor de presse militante, waarvan men de verkeerdheden betreurt, maar duldt, omdat dat kwaad op den duur zijn eigen genezing medebrengt.

Maar als een bewindsman zich niet op hooger standpunt weet te plaatsen, en zich zulke bitse kritiek van hetgeen zijne voorgangers deden, veroorlooft, geeft hij dan geen aanleiding om te doen denken dat hij door besef van eigen tekortkoming gedreven wordt en in een ongemotiveerden aanval op anderen afleiding zoekt?

L.

De heer Hasselman, zich in zijne op 30 Maart gehouden speech tegen het verwijt van reactie verdedigende, wees op den strijd, door Frédéric Bastiat tegen Proudhon gevoerd. Hij vroeg: was Bastiat een domper, omdat hij tegen utopiën te veld trok?

De bescheidenheid van den heer Hasselman is bekend en dat hij zich met Bastiat vergelijkt, is dus wel zeer weinig.

Proudhon had tot zinspreuk *la propriété c'est le vol.*

De liberale richting op koloniaal terrein wil den Javaan nu juist geven wat Proudhon bestreed. Wij verlangen voor den inlander in onze overzeesche bezittingen *la propriété*, grondeigendom en het recht om over tijd, arbeid en goederen te beschikken, een stelsel waarop alleen een goed belastingstelsel gebaseerd kan worden.

Frédéric Bastiat moet zich dus wel in zijn graf omkeeren, wanneer een man als de heer Hasselman zich in zijne plaats wil stellen.

De geestige Franschman schreef als titel boven een zijner werken: »*Harmonies économiques*."

Welke harmonie tusschen de economie en de speeches van den heer Hasselman bestaat, zal wel altijd een raadsel blijven.

L.

Een der stellingen van den heer Hasselman om aan te toonen dat hij een tweede Frédéric Bastiat was, is deze geweest: »In het denkbeeld van kadastrale opneming, die hier in Nederland, waar men in alles zooveel verder is, énorme sommen gekost heeft en die toch gebrekkig is, zie ik voor Java een bepaald *hors d'oeuvre*."

Hij wil echter niet alles op eenmaal afbreken wat geschied was; maar men kon »geldverspilling" tegengaan door de leiding en de geheele regeling der zaak op te dragen aan de hoofden van gewestelijk bestuur; dan »zou men genoeg hebben aan eenige landmeters en wellicht hier en daar een schrijver."

Wanneer men reactionair is, moet men den moed hebben daarvoor uit te komen. Dat deed althans de heer Nierstrasz, die in de statistieke opneming een groot kwaad zag en ze wilde staken.

Terecht voegde de heer Fransen van de Putte, bij de discussie over het amendement om den betrokken post uit de begrooting te lichten, den heer Hasselman toe, dat elke belasting gegrond moet zijn op de kennis van het belastbaar vermogen, en met niet minder recht vroeg hij of het opdragen van de opnemingen aan de residenten niet gelijk zou staan met vernietiging van de zaak, omdat dan alle eenheid zou verdwijnen, maar bovenal omdat de residenten den tijd en de kennis om zulk een omvangrijken arbeid te leiden, geheel missen.

Wat moet men van zulk een denkbeeld, als de heer Hasselman thans voorstond, denken, nadat diezelfde Indische ambtenaar, kort na zijne terugkomst van Java, en dus nog onder den verschen indruk van hetgeen hij gezien had, het volgende geschreven heeft:

»Wij herhalen het intusschen, een minder ordelijke opbrengst van *f* 10,000,000 aan belasting kan onbegrijpelijk veel kwaad stichten, en met volle overtuiging scharen wij ons aan de zijde van degenen, die het landrentestelsel aan eene grondige herziening willen onderwerpen.

»*Het herzieningswerk is echter eene taak, welke met de gewone middelen onuitvoerbaar is.*

»Men dient dus *onbekrompen* de middelen aan personeel enz. enz. te verschaffen, om het vereischte onderzoek in te stellen."

L.

De heer Hasselman had eene grief tegen de statistieke opneming op Java, die ons ook na de velerlei zonderlinge en weinig logische betoogen, die wij van hem hebben gelezen of vernomen, met verbazing heeft vervuld.

Het personeel, met de opneming en de onderzoekingen belast, trad te veel »in het inwendige van de dorpshuishouding en van al hetgeen daar bestaat."

Dit is een versleten argument, jaren geleden steeds tegen elke hervorming of zelfs partiëele verbetering op Java aangevoerd en onhoudbaar bevonden.

De karrevrachten papieren, die het resultaat van de suiker-enquête waren en de herhaalde enquêtes over de tabakscultuur hebben geen onwil of verzet in het leven geroepen.

Maar wat hebben de laatste conservatieve ministers, onder toejuiching van hunne geestverwanten, gedaan, om de indiening van eene wet tot uitgifte in erfpacht van woeste gronden te ontduiken?

Men heeft een onderzoek over geheel Java ingesteld omtrent de rechten van den inlander op den grond; dus juist hetgeen zoo afkeurenswaard wordt geacht. Of is soms daarvoor geenerlei navraag bij den inlander noodig? Wat blijft er derhalve over van het beweren: elk onderzoek, waardoor men in de inwendige huishouding der gemeenten op Java treedt, is niet aan te raden en verwekt weërzin?

Zeker publicist schreef in 1860: »Voor eene te groote inmenging in »de Javaansche huishouding behoeft men niet beducht te zijn. Het Ja»vaansche volk is niet zoo dwaas en stug, dat, wanneer men het met »beleid in eenen beteren toestand tracht te brengen, het zich daartegen »zal verzetten. Zij, die dit beweren, zijn, dunkt ons, al te teërgevoelig."

Wie schreef dat? De oud-resident — J. J. Hasselman.

L.

De heeren Hasselman, Rochussen, Nierstrasz en hunne bondgenooten beweren, dat de onveiligheid op Java vermeerderd is door de afschaffing van het passenstelsel met al de daaraan klevende misbruiken.

De heer Rochussen keurt ook daarom de statistieke opneming af, omdat de sawah's niet in individueeleen eigendom zijn overgegaan en omdat de Javaan op zekere tijden van naam verandert.

Als dit laatste een beletsel is tegen eene statistieke opneming, wat zou dan het weder-invoeren van het passenstelsel baten?

Weten misdadigers zich in den regel niet van goede passen te voorzien? Is grooter inconsequentie denkbaar dan bestrijding van de statistieke opneming op grond van de naamsverwisselingen bij den Javaan in gebruik, terwijl men een waarborg voor de veiligheid daarin zoekt, dat men van allen, ook van het zwervende deel der bevolking, een pas vordert, waarvan dan toch de naam van den houder wel het hoofdelement zal uitmaken?

Maar naar consequentie vragen die heeren niet!

P.

De heer Nierstrasz is een der nieuwe Indische specialiteiten in de Tweede Kamer.

Hij argumenteert onder meer aldus: De bevolking in de streken waar »het cultuurstelsel" niet bestaat, is »slechter gekleed, ziet er minder welvarend, ja armoedig uit," in vergelijking met de inlanders in de streken, waar de Gouvernements-cultures vigeeren. Men kan, volgens hem, den vrijen arbeid op Java niet invoeren of organiseeren.

Men moet zijne kennis van Indië wel bij uitsluiting putten uit de geschriften van den heer van Herwerden om zoo te redeneeren. Sedert lang neemt niemand echter de moeite meer die boekjes te wederleggen.

De heer Nierstrasz beweert dat nergens meer armoede heerscht, meer knevelarij en geweld aan de inlandsche bevolking wordt gepleegd, dan waar particuliere industrie bestaat.

Zouden de Preanger-regentschappen, vergeleken met Rembang en andere streken waar de vrije tabakscultuur bloeit, dergelijke ongerijmdheden staven?

De heer Nierstrasz wees daarbij op de Vorstenlanden, onder herinnering dat de productie daar zoo gering is. Hij beriep zich op de cijfers van de regeeringsverslagen. Wie in de Staten-Generaal over Indische aangelegenheden spreekt, moest althans weten, dat eene der groote leemten in die verslagen juist in de uiterst gebrekkige mededeelingen omtrent de Vorstenlanden gelegen is. De inzage van eenig verslag van de Kamer van Koophandel van Samarang of van de geschriften over den rechtstoestand van de landhuurders in de Vorstenlanden, in den laatsten tijd algemeen in Nederland door de belanghebbenden verspreid, bewijst dit voldingend.

Mais c'est ainsi que l'on écrit l'histoire, uit het oogpunt der momies de l'ancien régime.

X.

De heer Hasselman heeft in de handelingen van de liberale regeering, die aan het régime van de conservatieven is voorafgegaan, tal van misslagen ontdekt.

Eene der fraaiste ontdekkingen was deze: een hoofdambtenaar zou, als resident van Menado, de zaken aldaar, en vooral de koffiecultuur, »magnifiek," zeide hij, maar in het *Bijblad* leest men: »ergerlijk in de war hebben gestuurd." Maar die ambtenaar was later, op aanbeveling van den Minister Fransen van de Putte, belast met de enquête over de koffiecultuur op Java. De heer Hasselman bracht over dien hoofdambtenaar eene hoogst ongunstige meening uit, onder andere op grond van eene kantteekening, door een der Indische ambtenaren met verlof, tijdelijk bij het departement gedetacheerd zijnde, op een rapport over de handelingen van dien voormaligen resident van Menado ter neder gesteld.

De heer Bosch is schrijver dezes niet persoonlijk bekend. Alleen weten wij uit vroegere en latere discussiën, in de Tweede Kamer gevoerd, dat die ambtenaar eene eervolle carrière achter zich heeft, een speciaal man voor het koffievak is en zelfs tweemalen van den heer Rochussen gratificatiën verkreeg, omdat hij de koffiecultuur in Bondowosso zoozeer had weten uit te breiden.

Wel verre van een bijzonder liberaal man te zijn, zullen de lezers van het *Tijdschrift* zich herinneren, dat de heer Trakranen zijne afkeuring en de intrekking van het zoogenaamde vierpalen-besluit hoofdzakelijk in de Tweede Kamer verdedigde op grond van de rapporten van den heer Bosch. Ook nu weder beriep de heer van Nispen van Sevenaer zich op die stukken.

Welken naam verdient nu zulk eene houding door een voormalig Indisch ambtenaar, thans aan de groene tafel gezeten, tegenover een ander Indisch hoofdambtenaar aangenomen?

De Minister wist, dat zijn ambtsvoorganger geen bepaald persoon tot eene commissie in Indië kon benoemen. De benoeming geschiedt door den landvoogd. Gesteld de vorige Minister heeft geschreven: »die en die ambtenaren zijn op wachtgeld; ik geef u in overweging een hunner met de koffie-enquête te belasten," dan kan dit toch in geen geval voor den Gouverneur-Generaal een bevel zijn.

Indien evenwel eene betrekking in Indië op eene wijze is vervuld die in strijd is met de tijdelijke inzichten, telkens afwisselend en altijd even verward, die de heer Hasselman als minister aankleeft, was het dan zijne taak een Indisch hoofdambtenaar daarom in 's lands raadzaal ten toon te stellen, of had hij den landvoogd zijn verlangen moeten te kennen geven om die commissie aan een ander op te dragen? Was de benoeming op soortgelijke aanbeveling geschied, de vervanging kon dan toch op dezelfde wijze binnen 's kamers plaats hebben.

Zouden de kantteekeningen, op alle geschriften van of rapporten over den heer Hasselman of andere Indische ambtenaren, werden zij in de Staten-Generaal overgebracht en daar met de noodige opmerkingen voorgelezen, niet wellicht die heeren nog erger aan de kaak stellen?

Men heeft den Minister Fransen van de Putte van conservatieve zijde zeer euvel geduid, dat hij een tip van den sluier oplichtte, die over vele Indische aangelegenheden verspreid ligt, door overlegging van eenige stukken uit het archief. Sedert het optreden van conservatieve Ministers werd dan ook weder de tegenovergestelde weg bewandeld. Zij maakten het Ministerie van Koloniën op nieuw tot een matglazen huis en hielden allerlei stukken terug, zelfs als de Staten-Generaal die meenden noodig te hebben om gewichtige regeeringsbeginselen te beoordeelen. Men zeide: zulke rapporten moesten geheim, extra-geheim blijven; want de ambtenaren zouden niet meer vrijmoedig hunne gedachten aan de regeeringspersonen mededeelen, als zij wisten, dat al hunne geschriften openbaar gemaakt werden. Maar de heer Hasselman, die overigens dezelfde leer huldigt, brengt eene los daarheen geworpen *kantteekening* en fragmenten van rapporten in de Tweede Kamer, waardoor een Indisch hoofdambtenaar diep gegriefd moet worden! Vraagt men meer, dan geldt de oude leer weder.

Wanneer men door partijwoede verblind geraakt, gebeuren zeer zonderlinge zaken.

Zou echter het prestige van het gezag bij dat alles wel winnen?

Kan de ijver van de Indische ambtenaren en de gehechtheid van de Europeesche bevolking op Java aan ons bestuur toenemen, wanneer zij bloot staan aan uitingen, zooals de reactie zich vooral in den laatsten tijd veroorlooft?

X.

De heer van Wassenaer Catwijck wilde meer weten van de zaak van den heer Bosch en diens benoeming. Hij was over de mededeelingen van den heer Hasselman zoo verrukt, dat hij het plan opperde om eene motie voor te stellen over de vraag, of de Minister, die hem had doen benoemen, wel in »'s lands belang" had gehandeld.

Eilieve, eene motie van een ultra-conservatief over de benoeming van een ambtenaar! En hoe hebben die heeren de motie-Keuchenius in en buiten de kamer bestempeld, — eene motie, waarin zij, ofschoon zij alleen de houding van de overgebleven ministers en hunne handelingen

bij de uittreding van den minister Mijer uit het kabinet van Zuylen betrof, verkozen eene afkeuring van de *benoeming* van den Gouverneur-Generaal te zien? Dat was een greep naar de rechten van de Kroon en dergelijk »marktgeschreeuw" meer. Werd toen niet in het breede betoogd, dat de ministers tegenover de Staten-Generaal voor hunne houding niet verantwoordelijk waren, ja, ontkend, dat de contrôle der vertegenwoordiging in eenig geval de benoeming van een Indisch ambtenaar mocht raken, al werd het besluit der benoeming door een verantwoordelijk minister gecontrasigneerd?

Maar nu wilde de heer van Wassenaer Catwijck een *afgetreden* minister treffen met dergelijke motie!

Die heer neemt het echter zoo nauw niet. De motie Blussé was immers ook in zijn oog »een greep naar de souvereiniteit."

Hij spreekt voorts mede over Indische belangen en is onbekend met de allereerste bepalingen van het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch-Indie. Hij zou anders weten, dat, met uitzondering van den Gouverneur-Generaal, den luitenant Gouverneur-Generaal en de leden van den Raad van Indië, de benoeming en het ontslag van Indische ambtenaren niet afhangen van den Minister van Koloniën, maar van den Gouverneur-Generaal. Geene aanbeveling, van wien ook, behoeft de landvoogd in dit opzicht na te komen, al had de Minister die uitgezonden. Eene motie om de benoeming af te keuren, kon dus den landvoogd treffen, maar niet eenig minister. Maar de Gouverneur-Generaal is *daarvoor* aan de Tweede Kamer *niet* verantwoordelijk.

Houdt de kennis van Indische aangelegenheden niet gelijken tred met die van Indisch staatsrecht bij sommigen, die daarover op hoogen toon medespreken?

X.

In de zitting van 31 Maart jl. heeft de Minister van Koloniën herhaald wat reeds in zijne Memorie van Beantwoording voorkomt, dat uit een rapport van den Resident van Soerabaja zoude blijken dat de Javaan bij den zoutaanmaak liever met dwang in heeredienst, dan vrij, tegen met onderling goedvinden vastgesteld loon arbeidt. De Javaan werkt dus liever gedwongen dan vrij en uit eigen beweging. Zoo luidt de conclusie die de Minister uit dat rapport trekt. De eenvoudige mededeeling van een dergelijk rapport zoude bij eene onpartijdige beoordeeling allicht de vrees kunnen doen ontstaan, dat er iets haperde aan het gezond verstand van

den Javaan die de verklaring deed, of van den Resident die haar in zijn rapport opnam, of van den Minister die er geloof aan sloeg. Maar wat is het geval? Voor eenigen tijd werden in de Indische couranten luide klachten aangeheven omtrent de wijze waarop door het Gouvernement in Indië met dien zoutaanmaak in vrijen arbeid gehandeld was. Het Gouvernement, vreezende geen genoegzamen voorraad van zout te zullen hebben, spoorde de bevolking aan tot den aanmaak van zout, onder belofte het product voor een goeden prijs te zullen overnemen. De bevolking toog aan het werk en vervaardigde zout; maar nu bleek het dat het Gouvernement wèl genoegzamen voorraad had, waarop de weigering volgde om dat zout voor den beloofden prijs in ontvangst te nemen; en daar het Gouvernement het zoutmonopolie handhaaft en geen concurrentie bij den verkoop van zout kan toelaten, verbood het nu ook dit zout ondershands te verkoopen, zoodat aan die menschen groote schade werd toegebracht. Onder dergelijke gegevens is het niet vreemd dat er Javanen gevonden worden, die dan nog liever in heeredienst werken, waarbij zij zeker zijn van hun karig loon, dan dat zij op die wijze misleid en bedrogen worden. Nu is de vraag, zijn die omstandigheden aan den Minister bekend? Zoo niet, dan was het zijn plicht ook daarnaar een onderzoek in te stellen; zoo ja, dan was het unfair op die wijze de vertegenwoordiging, die dit alles niet kon weten, een rad voor de oogen te draaien.

C.

In de ministerieële redevoering van den 31sten Maart lezen wij: »De Generaal van den Bosch voorzag dien toestand bij uitnemendheid. Het spreekt van zelf dat zoo lang die staatsman zoodanige toestanden slechts als theoriën overwoog, hij zich niet in allen omvang kon voorstellen de vlucht welke de toepassing er van zoude kunnen nemen (dus voorzag hij den toestand niet). Nauwelijks echter was zijn stelsel eenige jaren in werking, of het bleek dat het zelfs *alle* verwachtingen overtrof (dus ook die van Generaal v. d. Bosch). En die staatsman bezat eene scherpzinnigheid welke hem toen reeds deed voorzien wat in den laatsten tijd gebeurd is (dus voorzag hij het weêr wel)."

De voordracht van den Minister munt niet uit door logische volgorde en helderheid van begrippen, maar, zegt de heer W. van Goltstein: »Zij is zaakrijk en getuigt van praktischen zin." Slechts weinigen bezitten het doorzicht van dien afgevaardigde, en zijn in staat deze hoedanigheden in die redevoering op te sporen.

C.

Van de particuliere industrie op Java getuigde de Minister Hasselman op den 31sten Maart jl.: »Aanzienlijke kapitalen zijn er door verloren gegaan; van kwaad tot erger gaande onderkruipt op het laatst de een den ander. Er ontstaat daaruit opdrijving van loonen en onwil bij de bevolking." Over die voorstelling in het algemeen ontving de Minister reeds een wèlverdiende terechtwijzing van den heer v. d. Hucht; maar onverklaarbaar en onverklaard is gebleven de theorie van den Minister, dat opdrijving van loonen onwil bij de bevolking doet ontstaan. Wij wisten reeds van den Minister dat de Javaan liever gedwongen dan vrijwillig arbeid; maar dit schijnt niet de eenige idiosynkrasie van dat volk te zijn. Zelfs indien bij de particuliere industrie de concurrentie van de industriëelen onderling ten gevolge heeft, dat er hooger loonen aan de arbeiders worden uitbetaald, ontstaat daardoor bij hen onwil. Zij willen, schijnt het, geen hooge loonen, maar verkiezen een slechte en karige bezoldiging boven goede betaling. Het is een vreemd volk dat zich in onze Koloniën bevindt, en met het oog daarop is het wenschelijk, dat de leiding der Koloniën steeds opgedragen blijve aan mannen die zich zoo weinig mogelijk door de regelen van het gezond verstand aan banden laten leggen.

C.

De heer Enklaar is in den Tijdspiegel van 1 Maart nog eens teruggekomen op de batigslot-quaestie en zijne polemiek tegen het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië. Zijn oordeel is nu ten onzen aanzien iets minder bar; maar toch blijft hij nog altijd zeer onbillijk tegenover de heeren van de Putte, Betz en van Bosse, wanneer hij te kennen geeft dat Ministers, die in het gebruik der batige sloten berusten, elk begrip van eerlijkheid ter zijde stellen en zich medeplichtig maken aan de dubbele misdaad om willens en wetens gestolen goed te naasten en ten bate van Nederland aan te wenden.

De heer Enklaar trekt altijd te velde tegen die drie oud-Ministers. Dit hindert mij. Genoemde heeren hebben volstrekt de behoefte niet gevoeld om zich tegen zijnen aanval te verdedigen, dien misschien zelfs niet eens gelezen. Maar mij deed het leed, dat, terwijl de Redactie met het ernstigste streven om voor Indië nuttig te zijn hare taak aanvaard had, de bedoelingen van sommige harer leden verdacht werden gemaakt en hunne handelingen in een ongunstig licht werden geplaatst. Geheel vrijwillig en zonder voorkennis van die heeren heb ik in onze Varia van Mei 1867 tegen den Javabode, en in die van Januari 1868 tegen den

heer Enklaar, de houding der Redactie verdedigd. Die houding was niet om voor het batig slot te strijden; maar eenvoudig om op een mild en rechtvaardig beheer van Indië, behoorlijke voldoening aan alle Indische belangen, wegneming van alle hinderpalen voor Indië's ontwikkeling aan te dringen. Of er dan nog iets van het batig slot zou kunnen overblijven, is eene andere vraag. Misschien moet die ontkennend beantwoord worden, maar dit te beslissen was onze taak niet. Kan wat wij voor Indië verlangen, wat aan Indië rechtmatig toekomt, niet verkregen worden zonder dat het geheele batig slot wordt opgeofferd, welnu dan worde het opgeofferd. Dit is het standpunt der Redactie, als zoodanig. Die Redactie wil op Java niets dat op onrecht en willekeur rust, niets wat Java verarmt, niets waarvoor de maatschappelijke belangen op Java verwaarloosd worden, niets wat een monopoliehandel ten nadeele van handel en scheepvaart in het algemeen bestendigt, niets wat onze fabriek-nijverheid belet eene hoogere vlucht te nemen. Tegen alles wat eene zoodanige strekking heeft, is en blijft haar Tijdschrift in ieder opvolgend nommer met onverbiddelijke consequentie gekant. Kan behoudens dit alles een batig slot verkregen worden? en zou, indien een batig slot restte nadat aan alle Indische behoeften behoorlijk voldaan was, Nederland zich dit mogen toeeigenen? deze vragen onderzoekt de Redactie als zoodanig niet. Zij heeft daaromtrent niets in haar programma opgenomen, omdat zij in haar programma alleen punten stelde die voor al hare leden evident waren. Dit sluit niet buiten dat zij ook in haar Tijdschrift de gelegenheid open stelt tot discussie over zoodanige punten, die nog niet voor al hare leden uitgemaakt zijn. Dit hebben, ook ten aanzien der quaestie van het batig slot, onze nommers van Augustus en October 1867 bewezen.

De leden der Redactie nu die niet van oordeel zijn dat het ongeoorloofde van elk batig slot evident is, en dat dus de geheele onafhankelijkheid der Nederlandsche financiën van die van Indië als eerste eisch op den voorgrond had moeten gesteld worden, zijn niet uitsluitend de drie oud-Ministers, die, volgens den heer Enklaar »welstaanshalve en voor hunne eigene eer niet toegeven kunnen, dat zij willens en wetens onrechtvaardig verkregen geld ten nutte van Nederland hebben aangewend." Ik heb er vroeger reeds op gewezen dat ik zelf in December 1865, een jaar voordat zich de tegenwoordige Redactie van het Tijdschrift gevormd had, en dus niet *par esprit de corps*, maar uit overtuiging, tegen den heer van der Wijck de leer heb verdedigd, dat er overdrijving ligt in den eisch van geheele onafhankelijkheid der Nederlandsche financiën van die van Indië, in de leer dat elk batig saldo door Nederland genoten *diefstal* is. Voor mij bestond er niet de minste aandrang om zoo iets te zeggen »welstaanshalve en voor mijn eigen eer." Ik werd door geen antecedenten hoegenaamd in mijn oordeel belemmerd, en schreef eenvoudig wat ik meende.

Ik zal mij veroorloven hier de woorden te herhalen die in het Gidsnommer voor December 1865 te lezen staan. Zij kunnen misschien ook nu nog behulpzaam zijn om misverstand uit den weg te ruimen en billijke waardeering te bevorderen. Zij luiden dus:

»De liberale richting in koloniale aangelegenheden, destijds de oppositie-partij, had voor eenige jaren eene leuze die sedert in vergetelheid geraakt is. Zij vorderde voor Nederland en Indië *gemeenschap van kennis en belang*. Men verstond daardoor dat Nederland en Indië beschouwd zouden worden als twee deelen van één groot geheel, die er naar moesten streven elkander zoo goed mogelijk te kennen, elkanders belangen zooveel mogelijk te steunen en te schragen. Even als men bij de heffing der belastingen in de verschillende provinciën des rijks niet angstvallig vraagt of van iedere provincie juist zoo veel gevraagd wordt als ten haren eigenen behoeve wordt uitgegeven, maar de geheven sommen gebezigd worden waar het welzijn van eenig deel het vordert, omdat het belang der deelen ook dat van het geheel is; zoo meende men destijds dat men niet angstvallig behoefde te vragen, of wat Indië opbracht ook voor Indië werd uitgegeven, maar dat het genoeg was dat wat Nederland en Indië gezamenlijk opbrachten ten behoeve van het geheel werd besteed. Leverde de Indische dienst op zich zelven beschouwd een batig saldo op, het was naar dat stelsel geen onrecht, dat het ten behoeve van het moederland [lees liever Nederland] werd besteed; mits dat batig slot geen afgeperst bloedgeld, maar de spontane vrucht van Indië's welvaart was. Ja, het kon zelfs in dit stelsel geenszins worden veroordeeld, dat Indië zich tijdelijk een weinig bekromp of zich een weinig meer dan gewoonlijk inspande om het moederland [lees: Nederland] te steunen, waar dit door bijzondere omstandigheden in buitengewonen nood was geraakt, omdat het stelsel medebracht, dat ook Nederland hetzelfde voor Indië zou doen, wanneer Indië in buitengewonen nood mocht verkeeren. Er waren tijden geweest dat het moederland [lees: Nederland], wel verre van batige saldo's uit Indië te trekken, in Indische tekorten had moeten voorzien, en zulke tijden konden wellicht terugkomen. Wat kwaad was er in dat, wanneer de Indische schatkist zich in overvloed verheugde, zij ook op hare beurt in de Nederlandsche tekorten voorzag? Mocht zelfs over eene langere reeks van jaren de balans der materiëele voordeelen aanmerkelijk naar de zijde van Nederland overslaan, wat nood indien dit gecompenseerd werd door moreele voordeelen, die Indië verplicht was aan den band die het met Nederland verbond; indien het door Nederland werd opgevoerd tot meerdere beschaving, en in het ontwoekeren van vruchten aan zijn milden bodem door Nederlandsche kennis en kapitaal werd gesteund? En was het niet inderdaad Indiës belang, dat Nederland groot en machtig zou zijn, in staat om de Kolonie [lees:

Indië] te beschermen en op den weg van rustigen vooruitgang te steunen, evenzeer als aan de andere zijde het welbegrepen belang van Nederland verbood Indië uit te putten of in de ontwikkeling zijner welvaart te belemmeren? Eindelijk werd dit stelsel ook nog daardoor aanbevolen, dat er zoovele uitgaven moeten gedaan worden voor Nederland en Indië gezamenlijk, waarbij het aandeel van ieder der twee groote deelen des rijks onmogelijk te berekenen is. Heeft Indië geen belang bij de Nederlandsche diplomatie? Plukt Indië niet velerlei vruchten van hetgeen in Nederland voor onderwijs en kunsten en wetenschappen wordt besteed? Zijn niet de strijdkrachten van het moederland [lees: Nederland] ook ten deele voor de handhaving van de veiligheid der Koloniën [lees: van Indië] bestemd?

»Ziedaar wat men zich destijds dacht bij die leuze van: »gemeenschap »van kennis en belang," en het stelsel dat zich daarin uitsprak, was toenmaals het mijne en is het tot heden gebleven....

»Ik zag dus met mijne vrienden in een batig slot der Indische kas, ten behoeve van Nederland besteed, op zich zelf niets ongeoorloofds. Het was gedeeltelijk teruggave van vele niet te berekenen kosten ook ten behoeve van Indië gemaakt, gedeeltelijk compensatie van moreele voordeelen van en door Nederland genoten, gedeeltelijk terugbetaling van vroegere uitschotten of voorschot op uitgaven, later door Nederland te doen, wanneer Indië op buitengewone ondersteuning mocht aanspraak maken. Vandaar dan ook, dat de toenmalige koloniale oppositie hare wapenen niet rechtstreeks tegen het batig saldo keerde, en niet meende dat, wanneer onze staatsschulden voor een deel uit de overschotten van den dienst van Java betaald werden, de geboden »gij zult niet stelen," »gij zult uws naasten goed niet begeeren" geschonden waren. Maar wat zij meende te moeten bestrijden, dat was de wijze waarop de batige saldo's verkregen en tot het hoogst mogelijke bedrag opgevoerd werden; het was het cultuurstelsel met zijn onrechtvaardigen dwang, zijn willekeurige beschikking over den arbeid en de velden der bevolking, zijn noodlottigen invloed op de teelt der eerste levensbehoeften: het waren belastingen als de bazar- en vischpacht, waardoor de bevolking werd uitgezogen, of monopoliën als het opium-debiet, waardoor zij stelselmatig vergiftigd werd; het was de gedurige, de systematische opoffering der belangen van Indië aan die van het moederland (lees: Nederland), het stelsel om 20 millioenen onderdanen te beheerschen alleen met het doel om Nederland welvaart en overvloed te doen genieten en met een spoorwegnet te overdekken; het was de geheime instructie van den Gouverneur-Generaal, waarvan art. 1 dus luidde: »de Gouverneur-Generaal zal, in overeenstemming met de inzichten van het Opperbestuur in het Moederland, de geldelijke maatregelen en schikkingen van hetzelve met al zijnen invloed

ondersteunen, en zal, door gepaste middelen, medewerken tot *gestadige vermeerdering van het beschikbaar voordeelig slot*, ten behoeve van het Moederland;" eene bepaling, waarvan art. 2: »Hij zal de voorstellen der administreerende departementen en ambtenaren, strekkende tot vermeerdering der uitgaven, zoo dezelve op geen onvermijdelijke noodzakelijkheid steunen, beschouwen als onvatbaar voor inwilliging of ondersteuning," de waardige tegenhanger vormde."

Na deze welgemeende, in December 1865 geschreven verklaring, zou ik een jaar later niet tot de Redactie van het Tijdschrift van Ned. Indië zijn toegetreden, indien de eisch van volstrekte onafhankelijkheid der Nederlandsche financiën van Indië op den voorgrond ware gesteld. Maar ik weiger niet mij beter te laten onderrichten en dus voor de opneming in het Tijdschrift te stemmen van de vertoogen van hen die verder wenschen te gaan. Dit is mijn standpunt; dit is ook, geloof ik, het standpunt der drie oud-Ministers die leden der Redactie zijn. Indien zij daarom moeten aangevallen worden, dan wil ik met hen aangevallen worden. Indien zij daarom, zooals de heer Enklaar beweert, ongeschikte personen zijn om op te treden als leden der Redactie van een tijdschrift aan de belangen van Ned. Indië gewijd, dan ben ik daartoe even ongeschikt.

Maar dan is het met den heer Enklaar zelven niet veel beter gesteld, want ook hij acht niet iedere rechtstreeksche bate door Nederland van Indië te trekken door de rechtvaardigheid uitgesloten. »Ik geloof," zegt hij, »dat Nederland, zonder in 't minst of geringst zijn geweten te bezwaren, belangrijke baten voor de schatkist uit Java trekken kan, namelijk door 't verkoopen, of beter misschien door het in altijddurende erfpacht uitgeven van de onmetelijk groote domeingronden en van de op domeingronden aangelegde gouvernements-koffietuinen, waarvan, naar mijne meening, het eigendomsrecht onbetwistbaar is, waarover de Staat geheel naar goedvinden beschikken kan, zonder iemands rechten te krenken." Deze stellingen worden ongetwijfeld evenzeer betwist, zulk eene handeling evenzeer voor een diefstal aan den Javaan gepleegd uitgekreten, als het tegenwoordig batig slot; maar niet van onze zijde. Het blijkt hier en elders dat de heer Enklaar inderdaad onze geestverwant is; maar juist daarom hindert mij het misverstand dat tusschen hem en ons bestaat, en verdriet het mij dat ik er nog niet in geslaagd ben hem te overtuigen dat, zoo er al een klein verschil van nuance in onze meeningen is, dit inderdaad niet waard is dat wij er langer over twisten.

Het blijkt nu dat wij het eens zijn op deze punten:

1°. Dat het batig slot, zooals het vroeger verkregen werd, en ten deele nog wordt, eene schande voor Nederland is.

2°. Dat niet iedere rechtstreeksche bate door Nederland uit Indië

getrokken *a priori* kan veroordeeld worden; maar dat dit van den aard dier bate afhangt.

Alleen omtrent de vraag wat als rechtmatige bate kan beschouwd worden, zou er misschien nog eenig verschil overblijven; maar waarschijnlijk zeer weinig, daar ook wij allen dwang, alle knevelarij, alle onrecht, alle achteruitzetting van Indische belangen ongeoorloofd keuren.

Van de grieven tegen het Tijdschrift kan, dunkt mij, na dit alles al zeer weinig overblijven, en als de drie oud-Ministers, hoe zij dan ook vroeger mogen gehandeld hebben, thans doordrongen zijn van de meeningen in de beide hier opgegeven punten geformuleerd, en die ook de meeningen van den heer Enklaar zijn, dan begrijp ik ook niet waarom zij ongeschikt zouden moeten geacht worden om als leden der Redactie van het Tijdschrift op te treden. Of hunne vroegere handelingen met hunne tegenwoordige meeningen geheel overeenstemmen, is hier minder de vraag, dunkt mij. Met die van een groot deel der natie, zijn ook hunne meeningen over koloniale zaken allengs ten gevolge van vermeerderde kennis en grondiger discussie gewijzigd en vooruitgegaan. Ik geloof niet dat b. v. de heer van Bosse ontkennen zal, dat voor hem sedert 1849 in die zaken heel veel nieuw licht is opgegaan. 't Zou dunkt mij zeer onbillijk zijn hem nu te verwijten dat hij, toen hem de portefeuille van financiën voor de eerste maal was toevertrouwd, van de Indische baten heeft gebruik gemaakt, ofschoon zij op zeer afkeurenswaardige wijze verkregen waren. Want wie dacht er toen aan, die baten in het algemeen te veroordeelen? Was zelfs niet de hevigste oppositie tot enkele punten beperkt, en nog zeer verre van de algemeene veroordeeling van het geheele stelsel verwijderd? Ja, indien iedere rechtstreeksche bate, hoe ook verkregen, in beginsel een *diefstal* was, dan had de heer van Bosse ongelijk met dat gestolen goed ten behoeve van Nederland te gebruiken. Maar was er wel iemand in wien toen zulk een bewering was opgekomen? Met de wijze waarop de baten verkregen werden, had de Minister van Financiën niet te maken, die ging zijn ambtgenoot voor Koloniën aan. Ja! ware het notoir geweest dat die baten door slechte middelen werden verworven, dan had de Minister van Financiën, dan had het geheele Kabinet moeten tusschen beiden treden; maar notoir was dat toen niet. Ten hoogste werden door enkelen bescheiden twijfelingen geopperd.

Ik geloof dan ook dat de beschuldigingen van den heer Enklaar uitsluitend op later tijdperk doelen, toen de overtuiging van de onrechtvaardigheid van het koloniale stelsel meer algemeen was doorgedrongen. Maar ook met het oog op dat tijdvak, zelfs op het allerjongste dat hier in aanmerking kan komen, het tijdvak van het tweede Ministerie Thorbecke en van het Ministerie van de Putte, kan ik ze niet billijk vinden.

Is er in dat tijdvak geen ernstig streven geweest om aan de Koloniën recht te doen? Kan het aan de Ministers geweten worden dat het streven mislukt is? Is het niet een zeer avontuurlijk denkbeeld, dat de Ministers zoo maar het batig slot en de instellingen waarop het rustte, eigenmachtig konden ter zijde stellen, terwijl hunne pogingen om door de wet in die instellingen verandering te brengen op den fellen tegenstand, hun geboden, afstieten? Wat wil dan de heer Enklaar? Had de heer v. d. Putte aan de Kamer een voorstel moeten doen om het batig slot te vernietigen?

Maar de heer v. d. Putte wilde bij zijne cultuurwet de koffie-cultuur bestendigen? Is dit niet het beste bewijs dat hij ook in hoofdzaak de bestaande batigslot-politiek bestendigen wilde? Op die laatste vraag antwoord ik met volle overtuiging: »neen!" Geen staatsman kan, dunkt mij, meenen dat het wijs en voorzichtig geweest ware het doodvonnis der Gouvernements-koffiecultuur reeds in de cultuurwet uit te spreken. Daarvoor was noch de natie noch de vertegenwoordiging rijp, en zulk eene plotselinge hervorming van alles te gelijk, als enkele heethoofden begeerden, zou, ware zij mogelijk geweest, voor Indië even noodlottig zijn geworden als voor Nederland. Men moet zelfs in het hervormen orde bewaren en zich de taak niet onmogelijk maken door alles tegelijk te entameeren. Dit is een goede les die ons het Engelsche tusschenbestuur op Java geleerd heeft.

P. J. Veth.

HET INLANDSCH BESTUUR IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

De vorsten van het oude Menangkabau waren in schijn autocraten, die met onbeperkte macht over hun uitgestrekt gebied heerschten. Maar inderdaad was hun gezag zeer gering. Zij waren geen heerschers in den eigenlijken zin van het woord, maar, althans in lateren tijd, uitsluitend het voorwerp van traditioneele vereering. Wanneer de Daulat Jang di Pertoean zich aan den volke vertoonde, werd hem door iedereen de diepste eerbied bewezen, en wie hem naderde, hurkte eerbiedig neder en hield den destar in de hand — een eerbewijs dat alleen aan hem werd betoond. Verliet de vorst zijne eenvoudige woning te Pagar-oedjoeng (1), om een reis door zijn gebied te maken, dan volgde hem een voor den Maleier aanzienlijke stoet en droeg men hem den gouden pajong vooruit (2), en naderde hij op zijn reis een dorp, dat tot de laras Bodi Tjiniago behoorde, dan steeg hij af van zijn paard, om op de schouders van een der aanwezenden, die hem kwamen begroeten, als in triomf door het dorp te worden gedragen. Den tijd, dien hij hier doorbracht, nam hij zijn intrek in het huis van den radja of van den aanzienlijksten persoon van het dorp, waar ook de voornaamste ingezetenen bijeenkwamen, om den vorst hunne hulde en hunne giften te brengen. In de negariën die tot de laras Bodi Tjiniago behooren, schijnen deze geschenken, behalve in rijst, in goud bestaan te hebben:

Amas manah toekoep boeboeng
Hak denting pengkaloewaran (3);

(1) Het huis te Pagar-oedjoeng, voor 't welk eenige beschreven steenen geplaatst zijn en dat thans door een penghoeloe bewoond wordt, is niet de oorspronkelijke vorstelijke woning. Ben ik wel onderricht, dan is dit huis in lateren tijd door het Gouvernement voor de regenten van Tanah Datar opgericht geworden. De oorspronkelijke woning schijnt geheel vernield.

(2) Waar zijn de overige regalia gebleven: het gouden matje, de gouden waringin, enz.?

(3) Dit zou althans in deze spreuk zijn opgesloten. Vraagt men echter den inlander naar

in de laras Kota Pilihan slechts in honderd gentangs rijst, terwijl er tevens, zooals bij alle groote inlandsche feesten, een karbouw werd geslacht.

Tot deze blijken van hulde en vooral tot deze geschenken bepaalde zich het doel, waarmeê de vorst een reis door zijn gebied ondernam. Met de aangelegenheden der negariën liet hij zich niet in, en in het algemeen had hij geen bemoeienis met de regeering. In naam alleen was hij met het hoogste gezag in alle zaken bekleed; inderdaad was zijn macht niet veel grooter dan die van den geringste zijner onderdanen. Zoo werd dan ook op zijne door de hadat voorgeschreven vraag, in alle negariën die hij op zijn reis doortrok: of er geen geschil moest worden beslecht, of men geen zaak ter zijner kennis wenschte te brengen, ouder gewoonte, steeds ontkennend geantwoord.

Er bestonden trouwens geen geregelde betrekkingen tusschen den souverein en het volk. De radja's, die in vele negariën waren gevestigd, hadden wel is waar voor het meerendeel oorspronkelijk hunne aanstelling aan den Jang di Pertoean te danken, maar daar zij niet, gelijk de aanzienlijken en grooten op Java, in land of op eenige andere wijze werden bezoldigd, en daar het den vorst aan macht ontbrak om zich te doen gelden en hun ontzag in te boezemen, gevoelden zij zich tegenover hem in eene onafhankelijke stelling geplaatst. Het gezag en de invloed van de meeste dezer radja's was overigens zeer onbeduidend. Zij of de orang gedang radja, d. i. de personen die de radja's zelve in hunne plaats aanstelden in elke der negariën die onder hen waren bescheiden, doch waar zij niet metterwoon waren gevestigd, beslisten volgens de hadat slechts in die zaken, die niet door het dorpsbestuur konden uitgemaakt worden. Wilden zij hunne bemoeienis verder uitstrekken, of waagden zij het zich in het dorpsbestuur te mengen en in strijd met de hadat te handelen, dan verzette de negari zich als één man daartegen:

Radja adil radja di sambah,
Radja lalin radja di sanggah. (1)

Over het algemeen waren zij weinig van de overige dorpsbewoners onderscheiden, en de afstammelingen van radja's, die men nog hier en daar aantreft, zijn in den regel eenvoudige landbouwers.

---

den woordelijken zin van die spreuk, dan kan hij, vreemd genoeg, de gevraagde verklaring niet geven. Dit is mij althans tot nog toe bij alle inlanders, die ik er naar gevraagd heb, voorgekomen. Ook mij is de zin dus onbekend, maar wellicht kan een ander dien uitleggen. Het kan dus zijn nut hebben, die woorden hier mede te deelen.

(1) De rechtvaardige vorst wordt geëerd; de slechte, hij die zich tegen de hadat verzet, wordt geweerd.

Van meer beteekenis en invloed schijnen de zoogenaamde Bahasa ampat balei geweest te zijn. Deze vier personen: de Bandhara Soengei Tarab, de Mengkoedoen Soemanib, de Toean Kali Padang Ganting, en de Toean Gedang Batipoe (1), deze vier personen en de drie orang gedang radja die over de kampongs van de negari Pagar-oedjoeng aangesteld waren, namelijk van Balei Djangga, Kampong Tengah en Batoe Ampil, waren na den Jang di Pertoean de voornaamste personen van het rijk. Doch ook zij hadden slechts een schaduw van macht, en hun gezag en hun werkkring, die grootendeels van hun persoonlijkheid afhingen, waren, naar 't schijnt, in den regel tot hun onmiddellijke omgeving beperkt. Gelijk de radja's waren zij eenvoudige landbouwers, en nog menig inlander weet te verhalen, hoe de Toean Kali Padang Ganting, den eenvoudigsten landbouwer gelijk, zelf zijne sawahs bewerkte.

Bij gebreke dus van personen die de bevelen van den vorst aan het volk overbrachten en voor hunne getrouwe opvolging en naleving waakten, was er geen eigenlijke regeering, in den zin dien wij daaraan hechten, bestaanbaar. Jang di Pertoean was slechts in naam het hoofd van het rijk, en Menangkabau was slechts de collectieve benaming voor een menigte onafhankelijke staatjes, die aanvankelijk door geen anderen band waren vereenigd, dan door dien van gemeenschappelijke afkomst, taal en gebruiken. Elke negari was zelfstandig en had geen gemeenschap met het hoofd van het rijk.

Het ligt voor de hand, dat in dien staat van zaken menigmaal tusschen naburige negariën twisten ontstonden, die, door geen hooger gezag beslecht, tot strijd en plundering aanleiding gaven. Werd b. v. iemand een buffel ontstolen, en bleek het dat de dader van dien diefstal tot een naburige negari behoorde, dan gebeurde het maar al te dikwijls, dat, wanneer de bestolene met het hoofd zijner soekoe voor de hoofden van den schuldige verscheen, hij geen recht kon verkrijgen; en daar alle ingezetenen eener negari, volgens de hadat, solidair aansprakelijk zijn voor het misdrijf door een hunner gepleegd, zoo ontstond daaruit in de meeste gevallen een hevige strijd tusschen de negariën onderling. Vandaar dat de meeste kota's nog van steenen wallen en omheiningen van de stekelige auer doeri omringd zijn, waardoor zij tegen den inval van een vijand beschut werden. Soms had er een geregeld gevecht op het open veld en op een bepaalden dag, naar 't schijnt des Zaterdags, tusschen de vijandige negariën plaats. Dit zijn de zoogenaamde

(1) Omtrent den eigenlijken werkkring van deze personen kan ik geen nauwkeurige berichten meêdeelen. Bij gemis van litterarische hulpmiddelen, moet ik mij hier uitsluitend bepalen tot de mondelinge opgaven, die mij door geloofwaardige inlanders verstrekt zijn; en dat die inlichtingen uit den aard der zaak schraal zijn, vooral waar het gebeurtenissen en zaken betreft die reeds lang tot het verleden behooren, behoeft wel geen betoog.

prang batoe en prang bedil, die telkens herhaald werden, totdat een der partijen niet meer op het slagveld verscheen en zich aan den eisch van de tegenpartij onderwierp.

Hoe kinderachtig ook de wijze waarop de strijd werd gevoerd, in ons oog moge schijnen, en hoe weinigen er ook het leven bij lieten, toch moet de aanhoudende onrust, waarin de negariën verkeerden, en het volslagen gemis van veiligheid buiten de grenzen der kota, van zeer noodlottigen invloed op de algemeene welvaart geweest zijn. De behoefte aan een onderling verbond tusschen naburige dorpen, zoowel om onderlingen strijd te voorkomen, als om een vijand ontzag in te boezemen en gezamenlijk te weren, deed zich dus weldra gevoelen. Tusschen zulke dorpen die gezamenlijk van één moederdorp afstamden, zooals b. v. de XIII Kota's, bestond reeds van zelf zulk een verbond. Zij noemden zich dan ook, volgens Salomon Müller (zie zijne Bijdragen tot de kennis van Sumatra, p. 109), de wezenlijk verbonden, of, zooals zij zelf zich uitdrukken: Solok-Salajoe rapat niân (nan?) Tigablas Kota. Maar ook die dorpen, welke niet door dien natuurlijken band waren vereenigd, vormden zich tot confederaties, die, vast ineengesloten:

sakabeh ba' kajoe
sahibeh ba' nasi (1),

nog onveranderd tot op den huidigen dag zijn blijven bestaan, en aan ons Bestuur den grondslag hebben geleverd voor de administratieve verdeeling in larassen, districten en afdeelingen. De meeste gewesten in de Padangsche Bovenlanden dragen een naam die zulk een verbond aanduidt: de IV, de VI, de XII, de XX Kota's b. v., dat zijn landschappen die uit vier, zes, twaalf en twintig dorpen bestaan.

De toenadering die tusschen de dorpen ontstond, breidde zich langzamerhand tot de bondgenootschappen zelve uit. Wel zijn er nog op dit oogenblik negariën en larassen, die, tengevolge van oude veeten wellicht, elkaâr afstooten als 't ware, maar had de politieke toestand van het rijk zijn natuurlijken ontwikkelingsgang kunnen volgen, dan zou toch vermoedelijk, ook zonder inwerking van buiten, van onderen af die eenheid in het rijk zijn ontstaan, die de vorst zelf niet kon bewerken.

In die uit eigen beweging ontstane bondgenootschappen beperkte die eenheid zich echter tot den wederkeerigen waarborg van rust en veiligheid en tot onderlinge bescherming. De tijd heeft ontbroken om te weeg te brengen, dat

(1) Als (de deelen van) één stuk hout te zaâm verbonden, aan elkander klevend als een klomp rijst. Ba' of bak is de gewone verkorting van baängkoeh, dat van gelijke beteekenis is als saparti.

uit dien embryonairen toestand van staatkundige eenheid, het eenhoofdig bestuur zich zelfstandig ontwikkelde. Elke der negariën, die tot een confederatie behoorden, had haar eigen, zelfstandig bestuur, en alleen in gevallen dat de rust of de veiligheid werden bedreigd, kwamen de voornaamste personen der negariën bijeen om met elkaâr te beraadslagen. Elk der dorpen vaardigde één persoon af, den radja, den orang gedang radja of den oudsten penghoeloe (de waardigheid van radja was in vele gevallen met die van penghoeloe vereenigd), en deze personen zijn de zoogenaamde Datoek beranam of bertoedjoe enz., waarvan de geschiedenis onzer eerste krijgsverrichtingen zoo dikwijls gewag maakt, en die, naar 't schijnt, van de volmacht voorzien waren om met den vijand in onderhandeling te treden en vrede te sluiten. Het priesterbestuur, dat zich in den Padari-tijd vestigde, en dat van zulk een gewichtigen, zij het dan ook voorbijgaanden invloed op de zeden en gewoonten en op het gansche volksbestaan is geweest, zoude waarschijnlijk aan de autonomie der negariën wel een eind gemaakt hebben. Mag men de mondelinge overlevering gelooven, dan zou o. a. reeds de Toeankoe Lintau in de gewesten die zijne woeste benden hadden veroverd, alle gezag zoo in 't groote als 't kleine aan zich hebben getrokken. Hoe spoedig zoude wellicht onder dit krachtig en despotisch bestuur die diepgewortelde en verderfelijke instelling, het Erfrecht, omver zijn geworpen! Gelijk het gemeenschappelijk grondbezit op Java, stoot deze met den Islam strijdige instelling alle hervorming en elke radikale verbetering af. Maar ook den Padari's was de tijd niet gegund, om diepingrijpende en blijvende maatregelen te nemen. Hadden wij aanvankelijk met hen gemeene zaak gemaakt, hadden wij hun invloed gebruikt, in plaats van het luttele en onaanzienlijke aantal hunner tegenstanders, en daarmede die oude, noodlottige instellingen tegen hen in bescherming te nemen, hoeveel beter zou het thans wellicht met de welvaart en de toekomst van den inlander gesteld zijn! Wij behoefden het priestergezag niet te vreezen, wij hadden het aan onze inzichten dienstbaar gemaakt en later, des noods, geheel onderworpen.

Maar die beschouwing zou ons te ver leiden. Keeren wij tot ons onderwerp terug.

Uit de hierboven gegeven schets van den toestand van Menangkabau onder de heerschappij zijner eigen vorsten en vóór de vestiging van ons gezag — een schets die bij gemis van gegevens niet anders dan vluchtig en oppervlakkig kon zijn en voor wier juistheid ik niet onvoorwaardelijk kan instaan — blijkt voldoende, dat van oudsher het zwaartepunt van het inlandsch bestuur in het dorpsbestuur heeft gelegen, en daar de negari uit verscheiden soekoes of stammen bestaat, die elk weder hun eigen, zelfstandig bestuur hebben, is het in de eerste plaats van belang

het soekoe-bestuur, dat tot heden onveranderd in stand is gebleven, van nabij te beschouwen.

Onder soekoe verstaat men, zooals bekend is, de vereeniging van eenige gezinnen, die oorspronkelijk afstammen van een en dezelfde moeder (de vader behoort niet tot het Maleische gezin in de engere beteekenis van het woord sa-mandei). De leden van dezelfde soekoe hebben een gemeenschappelijke begraafplaats en wonen in het dorp gewoonlijk bij elkander, zoodat zij als 't ware een afzonderlijke wijk vormen. Van een afstand gezien, schijnt het dorp uit een menigte afzonderlijke groepen van palmen te bestaan; dit zijn soekoes en kampongs of onderdeelen van soekoes. Het zal wel overbodig zijn te herinneren, dat, volgens de overlevering, de oorspronkelijke Maleische wetgevers Kjai Toemanggongan en Perapatih Sebatang, op raad van den schranderen Tjatjah-Bilang-Pandei, de bevolking hunner landen in een aantal van zulke soekoes of stammen gesplitst en aan elk daarvan een eigen naam gegeven hebben, zooals Djambah, Malajoe, Tandjoeng enz., die ook op de afstammelingen der oorspronkelijke soekoes is overgegaan. Tot heden toe zijn die namen onveranderd blijven bestaan, en weet elk inlander tot welke soekoe hij behoort. Oorspronkelijk bewoonden waarschijnlijk al de leden van één soekoe hetzelfde dorp, doch later zijn, door de voortdurende toeneming der bevolking en door oorlogen als anderszins, de leden der soekoes uit elkander geraakt en naar alle richtingen verspreid, zoodat men tegenwoordig in de meeste negariën gelijknamige soekoes aantreft. In verscheidene dorpen treft men b. v. personen aan, die tot de soekoe Pilihan, Malajoe of Djambah behooren.

Over elke soekoe staat een penghoeloe, die, zooals de naam reeds aanduidt, de spits, het hoofd van den stam is. Behalve in godsdienstzaken is hij met het hoogste gezag in alle zaken bekleed, hij regelt alle aangelegenheden der soekoe en beslist in alle geschillen die tusschen de leden ontstaan. Is hij een man van karakter en kunde, dan heeft hij werkelijk aartsvaderlijke macht, en hoewel de Maleier geen verschil van rang of stand schijnt te kennen, wordt de penghoeloe toch door alle leden der soekoe met eerbied, of juister, met eerbiedige gemeenzaamheid behandeld.

In het bestuur zijner soekoe is hij nogtans niet geheel vrij, zoodat hij volkomen naar eigen inzicht en goedvinden zou handelen. De hadat, die in de meeste gevallen voorziet, heeft hem aan vaste regelen gebonden.

Aan het woord hadat wordt zoo velerlei beteekenis gehecht, en bij het algemeen is het begrip van dat woord nog zoo onbepaald, dat het niet ondienstig zal zijn er een oogenblik bij stil te staan.

Hadat is de algemeene naam voor wetten, zeden, instellingen, ge-

woonten, gebruiken en inzettingen. Naar hun oorsprong onderscheidt men ze in:

1°. Hadat sabenar-benar hadat of waarachtige hadat. Dit zijn alle voorschriften die in den Koran vervat zijn. In naam hebben deze boven alle andere den voorrang, en ten opzichte van sommige zaken, zooals het huwelijk en den priesterstand, vinden zij onvoorwaardelijke toepassing. Waar zij echter met de overoude Maleische instellingen in strijd zijn, worden zij op zijde gezet en volgt men de laatste. Dit is o. a. met de belangrijkste instelling, het Erfrecht, het geval. Het bekende gezegde, waardoor de verhouding van den Islam tot de inheemsche inzettingen aangeduid wordt:

Hadat bersendi sarat,
Sarat bersendi hadat. (1)

is dus niet zeer juist; want hieruit zou men wederzijdsche samenwerking, volmaakte overeenstemming opmaken. Maar het kan niet ontkend worden, dat er een zeer merkbaar streven heerscht, om de Mohammedaansche wet van lieverlede in de plaats van de inlandsche te doen treden.

2°. Hadat jang kawi of nan terhadat of nan terpakei, d. i. de hadat die, van den grijzen voortijd en van Maleische wetgevers afkomstig, nog heden gevolgd wordt: o. a. de hadat poesaka, de hadat negari, de hadat penghoeloe enz., en over het algemeen de hadat die de huishoudelijke aangelegenheden der soekoe betreft. In de rechtspleging heeft nu eens de eerstgenoemde, dan weder deze hadat den voorrang.

3°. Hadat moepakat of istihadat. Hieronder verstaat men de regelingen die nog voortdurend voor onvoorziene gevallen bij onderling overleg gemaakt worden. Van deze hadat alleen, die niet op vaste grondslagen steunt, geldt soms het saillante en in vele gevallen zoo kenschetsende woord: hadat is misbruik.

Deze hadat is ook uit den aard der zaak niet in alle streken gelijk. En hetgeen men zoo dikwijls hoort aanvoeren en, op misverstand steunend, tot misverstand aanleiding geeft: »de hadat is schier overal verschillend", is alleen juist met betrekking tot de hadat moepakat. De twee eerste categoriën van hadat zijn overal, zonder onderscheid, in de Padangsche Bovenlanden van kracht.

Radja sa-daulat, penghoeloe sa-handika,
Orang toea sa-oendang oendang.

Het is dus overeenkomstig deze, deels oude, deels jongere, deels be-

(1) De hadat steunt den godsdienst, de godsdienst de hadat.
Bij Salomon Müller (Bijdragen tot de kennis van Sumatra, p. 114) lees ik: adat bersandar sjarth, dan sjarth ber-sandar adat. Ik laat in 't midden welke van de twee lezingen de juiste is, maar zeker is het, dat het in den mond van den inlander nooit anders luidt dan zooals hierboven neêrgeschreven is.

schreven, deels onbeschreven bepalingen en voorschriften, dat de penghoeloe zijn soekoe bestuurt. Handelt hij in strijd daarmede, dan loopt hij gevaar niet gehoorzaamd te worden.

Tot voorlichting en tot volvoering der hadat staan den penghoeloe drie personen ter zijde, die hem echter geheel ondergeschikt zijn: de penghoeloe is het hoofd der uitgebreide familie die men soekoe noemt, en heeft over alle leden der soekoe een vaderlijk gezag. Deze drie personen: de malim, de manti en de doebalang, worden, gezamenlijk met den penghoeloe, in tegenstelling van de anak boeah of de leden der gemeente, de vier djinni of ook wel de orang berhadat genoemd, ofschoon aan dit laatste woord ook een meer uitgebreide zin wordt gegeven.

Elk van deze personen heeft zijn eigen werkkring.

De malim, of de pandita, zooals hij ook wel genoemd wordt (de gezamenlijke malims eener negari heeten naar hun aantal: de pandita beranam, bertoedjoe enz.), licht ten eerste in alle zaken voor die tot de hadat behooren. Bij overtredingen of misdrijven is hij bepaaldelijk belast met het aanwijzen der straffen, die daarop door de hadat gesteld zijn. Is namelijk een misdrijf ter kennis van den penghoeloe gekomen, dan belegt hij een rapat, een vergadering, waarin, behalve de orang berhadat, eenige oudste leden der soekoe (orang toea) bijeenkomen. Nadat der vergadering het voorloopig onderzoek door den manti medegedeeld is, en de personen die in de zaak zijn betrokken gehoord zijn, gaat de malim tot een toelichting over van den aard van het misdrijf en de straf die daartegen volgens oude inzettingen bedreigd wordt. Hij vertegenwoordigt in zeker opzicht ons openbaar ministerie, maar hij is niet belast met het opsporen en vervolgen van misdrijven. Gelijk al de andere leden der rapat heeft hij stem in het vaststellen van het vonnis, dat eerst dan wordt geslagen, wanneer de vergadering eenstemmig (sapakat) is.

Een tweede werkzaamheid van den malim is in sommige bepaalde misdrijven, zooals het afdrijven van het menschelijke embryo, het weder in het huwelijk treden met een vrouw van wie men driemaal gescheiden is (talak tiga), zwangerschap buiten het wettig huwelijk (boenting tidak berlaki), het voorloopig onderzoek in te stellen. Hiermeê is anders de manti belast.

Ten derde moet de malim tegenwoordig zijn bij huwelijks- en sterfgevallen, bij welke gelegenheden hij kleine geschenken in geld ontvangt.

Ten vierde moet hij er bepaaldelijk voor zorgen, dat de bandars der sawahs in goeden staat worden gehouden. Voor deze bemoeienis erlangt hij een vierde van de zakat.

Hij int, ten vijfde, de zakat. De malim is amil.

De zakat bedraagt hier:

één karbouw van elke dertig stuks karbouwen (sanisab of saboeah zakat), d. w. z. van minder dan dertig karbouwen brengt men geen zakat op, van dertig tot zestig karbouwen één stuk, van zestig tot negentig karbouwen twee stuks, enz.;

van zestig stuks rundvee, één stuk;

één geit of schaap van elke honderd en twintig geiten of schapen;

een tiende van elke duizend gentangs padi;

een amas, d. i. een gewichtje dat een zestiende deel van een thail bedraagt, van elke twintig thail stofgoud;

een thail van twee kati zilvergeld, dus een veertigste.

Deze belasting wordt eens in 't jaar geheven. Men gaat daarbij echter met geen fiscale gestrengheid te werk. Naar de wijze waarop de zakat geïnd wordt, schijnt ze veeleer een vrijwillige gift, waartoe de geloovige zich verplicht acht. Is de padi geoogst, dan geeft de eigenaar daarvan bij gelegenheid kennis aan den malim en begeeft zich met dezen op een bepaalden dag naar het veld, om het deel dat tot zakat bestemd is aan te wijzen en te verdeelen. Evenzoo wordt gehandeld ten opzichte van alle andere zaken, die tot de zakat behooren.

Onmiddellijk na de inning, wordt de zakat door den malim verdeeld. Soms echter niet geheel in natura; want volgens de hadat staat het iedereen vrij de voorwerpen die de zakat uitmaken, voor een betrekkelijk geringen prijs te koopen. De verdeeling geschiedt als volgt:

een vierde voor den amil;

een vierde voor de fakirs [Fakirs zijn personen, van elders afkomstig, die zich tijdelijk in het dorp ophouden, om zich verder op den godsdienst toe te leggen. Daar ze reeds in zekere mate met de schriften bekend zijn, staan ze gewoonlijk aan het hoofd van kleine soerou's];

een vierde voor de armen in de negari woonachtig;

een vierde voor de garim, d. z. moerids op huwbaren leeftijd, die in de negari te huis behooren (moerid jang lepas deri hakilbalil).

Zijn er ook onverzorgde weezen, anak jatim, in het dorp, dan verdeelt men de zakat in vijven.

Met minder gewichtige werkzaamheden dan de malim is de manti belast. Hij stelt, zooals ik hierboven reeds aanduidde, bij overtredingen en vergrijpen tegen de hadat het voorloopig onderzoek in, 't zij uit eigen beweging, 't zij op last van den penghoeloe. Kleine geschillen worden met vergunning van den penghoeloe door hem zelven vereffend. Hij is rechter van instructie en tevens vrederechter.

De minste in rang van de djinni is de doebalang, of, zooals hij ook wel heet, de pegawei; de laatste naam schijnt eerst onder ons Bestuur in zwang gekomen. Hij staat weinig in aanzien en is niet veel meer

dan een gewoon dorpeling; oude lieden spreken hem dan ook met ang of awak ang aan. Hij handhaaft de orde in het dorp en ziet toe dat de bevelen van den penghoeloe ten uitvoer gelegd worden. Hij is de agent van policie.

De waardigheid van de vier djinni is erfelijk. Dezelfde hadat die hieromtrent voor de hoofden van gezinnen van kracht is, wordt ook te hunnen opzichte gevolgd; vrouwen, die in sommige gevallen aan het hoofd van een gezin kunnen staan, worden echter uit den aard der zaak met geen waardigheid in de soekoe bekleed. De penghoeloe, zoowel als de overige djinni, wordt dus opgevolgd door zijn oudsten neef van moederszijde (cousin germain) of, bij ontstentenis van neven van moederszijde, door zijn broeder die op hem in leeftijd volgt; en eerst dan wanneer al zijn broeders overleden zijn, komt de oudste zoon van zijn oudste zuster in aanmerking (1).

Voordat iemand tot eene waardigheid aangesteld wordt, heeft er in de soekoe een beraadslaging plaats, of er geen redenen van overwegenden aard zijn die zich daartegen verzetten. Heeft b. v. degeen die volgens de hadat als penghoeloe moet optreden, lichamelijke gebreken, die de vervulling van zijn plichten als penghoeloe beletten, of is hij te beperkt van verstand om de belangen zijner soekoe naar eisch te behartigen, dan wordt hij voorbijgegaan en in zijn plaats de persoon aangesteld, die na hem de meeste aanspraak op die waardigheid heeft. Dit schrijft de hadat voor, en alleen ten gevolge van kuiperijen en ongeoorloofde middelen wordt er wel eens van dien regel afgeweken.

Niet alle leden der soekoe mogen aan die beraadslaging deel nemen. In het district Kotta VII (Sidjoendjoeng) zijn daartoe alleen de orang berhadat en eenige orang toea gerechtigd, niet alle toengganei of hoofden van huisgezinnen. Alleen in Loeboe Tarab, een laras in het genoemde district, hebben al de toengganei's in die beraadslaging stem. Dit is trouwens hadat moepakat en niet op alle plaatsen op dezelfde wijze geregeld.

In deze negari mogen sommige personen tot de stemgerechtigden behooren, in gene weder niet; het is er overigens verre van af dat dit geheel bij onderling overleg zou kunnen worden geregeld. De hadat kawi wijst bepaaldelijk voor elke betrekking de stemgerechtigden aan, en alleen in kleine bijzonderheden en in enkele gevallen kan daarop een uitzondering plaats hebben. Zoo waren b. v. in vroegeren tijd alleen de

(1) Een rang of waardigheid gaat dus evenmin als de harta poesaka rechtstreeks op de kamanakan over, een dwaling die men in bijna alle geschriften over Sumatra zal aantreffen. Eene uitvoerige toelichting daarvan hoop ik in eene afzonderlijke studie over de hadat poesaka te geven; zij behoort niet tot het bestek van dit opstel.

penghoeloes gerechtigd om aan de stemming deel te nemen, wanneer er een orang gedang radja moest aangesteld worden; en bij de benoeming van een radja, alleen de orang gedang radja.

Eenmaal in een waardigheid aangesteld zijnde, blijft men daarmeê levenslang bekleed. Men kan nogtans op verzoek of wegens vergrijpen tegen de hadat ontslagen worden.

Vroeger zal een penghoeloe wel hoogst zelden uit eigen beweging zijn waardigheid neêrgelegd hebben. De voordeelen en het aanzien, aan die betrekking verbonden, hielden hem daarvan terug. Thans, nu de heerediensten op den penghoeloe meer dan op eenig ander hoofd drukken, en hij telkens gevaar loopt met arrest te worden gestraft, wanneer de heeredienstplichtigen die tot zijne soekoe behooren niet opkomen, terwijl hij voor al die zorgen en moeiten geen andere belooning ontvangt dan een onevenredig klein aandeel in de cultuurprocenten (een voordeel dat op sommige plaatsen, waar zoogenaamde penghoeloe rodi bestaan, nog niet eens door hem wordt genoten), thans gebeurt het niet alleen dikwijls, dat een penghoeloe verzoekt ontslagen te worden, maar is er menigmaal niemand te vinden, die in zijne plaats wenscht te treden. Er is alle reden om te vreezen, dat hier, gelijk op Java (1), van lieverlede de zoo achtenswaardige stand der dorpshoofden geheel zal gedemoraliseerd worden.

Ontslagen wordt èen penghoeloe, wanneer hij door de gezamenlijke negarihoofden aan een zwaar vergrijp tegen de hadat wordt schuldig verklaard, o. a. voor de volgende misdrijven: soembang salah (overspel), manikam memboenoeh (moord), maling tjoeri (diefstal), menjamoen menjakar (roof en manslag), menjiat membakar (brandstichting), oemboe oembei en tipoe tipa (oplichterij) enz. Ontslagen wordende, verliest hij zoowel zijn betrekking als zijn titel, die beide op een ander overgaan. Het is een tamelijk algemeene dwaling, dat een penghoeloe zijn waardigheid niet kan verliezen.

Wordt een soekoe wegens volksverloop of om een andere reden bij een andere ingelijfd, dan blijft de penghoeloe zijn titel behouden.

Wat hierboven van het soekoebestuur gezegd is, geldt eveneens van het kampongbestuur.

De kampong is een onderdeel van de soekoe. Wordt de soekoe te talrijk, zoodat zij moeilijk door één penghoeloe naar eisch kan worden

---

(1) Behartigenswaard en volkomen op deze gewesten toepasselijk is wat omtrent de dorpshoofden op Java gezegd wordt in eene nota over de herziening van het landelijk stelsel, ingediend aan den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist, in September 1852, voorkomende, als bijlage D, in het derde deel van de „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java," door den Resident van Deventer bijeenverzameld. Men leze vooral pag. 327.

bestuurd, dan splitst zij zich weder in kampongs, die elk voor zich zelve op dezelfde wijs als de soekoe bestuurd worden.

Zijn namelijk eenige nauw aan elkander verwante gezinnen der soekoe te rade geworden, om gezamenlijk een afzonderlijke kampong te vormen, dan vragen de hoofden van deze gezinnen, de toengganei's, daartoe vergunning aan den penghoeloe der soekoe. Wordt die verleend, dan kiezen zij uit hun midden den meest aanzienlijke tot penghoeloe, die, tegen betaling van 1 thail 1 pau aan den penghoeloe der soekoe, en van dezelfde som aan de gezamenlijke negari-hoofden, in die betrekking wordt aangesteld. Zulk een kamponghoofd blijft echter ondergeschikt aan den penghoeloe der soekoe, en zoo wordt ook het hoofd der oudste en aanzienlijkste soekoe door de overige hoofden als hun meerdere erkend. Alle penghoeloes, zoowel van soekoes als kampongs, dragen echter den gemeenschappelijken naam van penghoeloe hadat, of kortweg, penghoeloe. Ons Bestuur onderscheidt evenwel pangh. soekoe, pangh. kampong en pangh. hadat, alsof onder 't laatste een afzonderlijke rang moest verstaan worden. Dit is blijkbaar een vergissing.

Heeft zich een nieuwe kampong gevormd, dan geeft die zich zelve een naam, waarbij in de eerste plaats wordt gelet op de natuurlijke kenmerken die een kampong mocht hebben. Staat er b. v. een groote koebang (een ficus-soort) in de kampong, dan noemt deze zich Kampong Koebang.

Op sommige plaatsen zijn de soekoes in een menigte kampongs gesplitst en worden deze maar door een paar gezinnen gevormd. Dit kan zijn oorsprong hebben in ontvolking der kampongs, zooals b. v. in de laras Saning Bakar in het district Singkarah; maar elders, en bepaaldelijk in de afdeeling Agam, is dit het gevolg van een misbruik dat van de hadat gemaakt wordt. Vele personen aldaar, b. v. in de negari Kota Gedang, hebben zich tot penghoeloe kampong doen aanstellen, alleen om van de heerediensten te worden bevrijd, en om hun geldelijk belang hebben de hoofden der soekoes daarin berust, ook waar volstrekt geen splitsing der soekoe in kampongs vereischt werd. Zulke kamponghoofden zijn dan ook maar penghoeloe in naam, en onderscheiden zich in niets van de overige leden der soekoe, dan dat ze persoonlijk van heerediensten vrijgesteld zijn. Elders, waar al de hoofden zonder onderscheid aan de heerediensten deel nemen, zooals tot nog toe in het district Poear Datar, bestaat er tot dit misbruik geen aanleiding.

De gezamenlijke penghoeloes vormen het bestuur der negari. Deze hoofden gezamenlijk (rapat penghoeloe) behandelen alle zaken die de gansche negari betreffen, en vereffenen alle geschillen die niet door de hoofden der soekoes afzonderlijk kunnen uitgemaakt worden.

Het oorspronkelijk dorpsbestuur is dus een in zich zelf afgesloten ge-

heel. Het berust op de zelfstandigheid der soekoe en op de aartsvaderlijke macht der penghoeloes.

Gaan wij thans na, welke veranderingen het dorpsbestuur ondergaan heeft, en — met vermijding van bijzonderheden — hoe op den oorspronkelijken grondslag van het soekoebestuur door ons Bestuur voortgebouwd is.

Het soekoebestuur en, in het wezen der zaak, ook het dorpsbestuur is onveranderd blijven bestaan; beider instandhouding is trouwens gewaarborgd door het zoogenaamde plakaat pandjang, en vooral door onze onmacht om die in het volksbestaan zoo diep gewortelde instellingen aan 't wankelen te brengen. Met het veelhoofdig dorpsbestuur op zich zelf is echter geen eigenlijk gezegd bestuur denkbaar; zonder tusschenpersonen tusschen ons Bestuur en de penghoeloes der soekoes, kon er onzerzijds niet aan gedacht worden, om met eenige klem ons gezag te doen gelden. Een eerste onmisbare maatregel was de aanstelling van zoogenaamde penghoeloe kapala, die elk met het bestuur over een negari werden belast, en van larashoofden, aan elk waarvan weder eenige penghoeloe kapala ondergeschikt zijn. Gene, de pengh. kapala, genieten, behalve de cultuurprocenten, een traktement van *f* 20 's maands; deze, de larashoofden (een ongelukkig gekozen benaming, daar laras niets anders dan soekoe beteekent), sedert een viertal jaren, van *f* 80 's maands. Enkele pengh. kapala zijn met het bestuur over meer dan één negari belast, en enkele larashoofden ontvangen slechts *f* 20 's maands, doch dit zijn uitzonderingen.

Het denkbeeld om in deze gewesten, in navolging van Java, eene inlandsche aristocratie in 't leven te roepen, is vermoedelijk niet vreemd gebleven aan het besluit om de larashoofden zoo ruim te bezoldigen. Immers vindt deze maatregel geen grond in de behoeften van deze personen, die in levenswijs of beschaving weinig van de overige inlanders verschillen (enkele uitzonderingen tellen wij niet); en door een stand van bevoorrechte personen te scheppen, en deze door hun geldelijk belang nauw aan ons te verbinden, wordt het bestuur over deze gewesten in enkele vertrouwde handen gebracht en aanmerkelijk vereenvoudigd. Buitendien bestaat op de Buitenbezittingen, gelijk reeds zoo dikwerf is opgemerkt, het noodlottige streven om in alles Java zooveel mogelijk tot voorbeeld te nemen, en zonder veel op den eigenaardigen toestand van landen en volken te letten, in den geheelen Archipel het bestuur op één leest te schoeien. Als voorbeeld, hoe weinig er op den eigenaardigen toestand van elke landstreek gelet wordt, en hoe licht de rechten der bevolking geteld worden, moge weêr dienen, dat onlangs het hoofdbestuur te Batavia de bepalingen op de uitgifte van woeste gronden, die op Java vigeeren, in haar geheel toepasselijk gemaakt heeft op de Padangsche Bovenlanden. En toch heeft het Gouvernement

hier niet het minste recht op den grond, en druist deze maatregel tegen alle recht en billijkheid aan.

In het aanstellen van ruim bezoldigde hoofden ligt in alle geval de onmiskenbare strekking, hier een klasse van hoofden te vormen bij welke, gelijk bij de regenten op Java, het zwaartepunt van het inlandsch bestuur van lieverlede kon worden overgebracht. Het blijft overigens nog altijd de vraag, in hoever dit denkbeeld verwezenlijkt kan worden, want in weêrwil van het uitgebreid gezag en het aanzien, reeds sedert zooveel jaren den regenten op Java verzekerd, is het een overschatting van hun macht en hun invloed, wanneer zij de krachtigste zuilen genoemd worden, die ons gezag aldaar schragen.

Hoe het ook zij, in de toepassing van dat denkbeeld op Sumatra heeft men gefaald, en inderdaad hebben de laras- en negari-hoofden niet eenmaal de vroegere radja's en orang gedang radja's, wier gezag zoo gering was, vervangen.

De oorzaak daarvan moet vermoedelijk in een misvatting van de hadat gezocht worden. Had men, voortbouwende op de hadat penghoeloe, in beginsel aangenomen, dat aanvankelijk uit de voornaamste soekoehoofden de penghoeloes kapala en de larashoofden zouden worden benoemd, en vooral dat, gelijk alle andere inlandsche waardigheden, ook de waardigheid van larashoofd in het vervolg erfelijk zou zijn, dan zou men het voorgestelde doel wellicht bereikt hebben. Men is echter, naar 't schijnt, op een dwaalspoor gebracht door de oude inlandsche inzetting, dat eene beraadslaging van eenige daartoe gerechtigde personen aan de benoeming van elk hoofd moet voorafgaan. Zooals uit het voorafgaande blijkt, heeft die beraadslaging geen ander doel, dan om te voorkomen, dat geheel ongeschikte personen eene betrekking verkrijgen, waarop zij overigens door hunne geboorte de meeste aanspraak hebben; maar geenszins om iemand naar goedvinden te kiezen. En toch schijnt men het laatste te meenen; want iedereen zonder onderscheid kan tot penghoeloe kapala of tot larashoofd worden gekozen. Er is hier geen sprake van verkregen rechten of aanspraken, van den voorrang die, volgens de hadat, de een boven den ander geniet, — iedereen, wie hij ook zij, zelfs een schurk — 't is nog onlangs gebleken — die wegens misdrijven verbannen geweest is, kan tot de hoogste inlandsche waardigheid opklimmen.

Dat deze bepaling tot allerlei misbruiken aanleiding geeft is tastbaar. Bij een verkiezing worden allerlei kuiperijen in 't werk gesteld. De een belooft om gekozen te worden, dat zoo een negari op hem hare stemmen uitbrengt, zij van heerediensten zal vrijgesteld worden (zooals een vóór weinig tijds ontslagen larashoofd in Batipoe). Die toezegging heeft naderhand allerlei moeilijkheden berokkend. De ander staat bij voorraad aan eenige invloedrijke personen de cultuurprocenten af die hij

later als negari- of als larashoofd zal trekken. Een derde weet door de ongeoorloofde pressie, die hij als larashoofd kan uitoefenen, een van zijn kinderen te doen kiezen, en zoo zijn er een menigte hoofden die op slinksche wijze tot hun tegenwoordigen rang zijn verheven. Daarbij komt dat ook de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in vroegere jaren menigmaal hun invloed aangewend hebben om personen voor eene betrekking bij het inlandsch bestuur te doen kiezen, die daarvoor niet den minsten aanleg of de minste geschiktheid hadden (1).

't Een en 't ander heeft ten gevolge, dat het gezag van die hoofden uiterst gering is. Noch hun geboorte, noch hun karakter boezemen den inlander ontzag in. De anak boeah's zijn er zich trouwens maar al te wel van bewust, dat zij het zijn die een hoofd tot zijn tegenwoordigen rang hebben verheven. Vandaar bij hen een gevoel van onafhankelijkheid, van weêrspannigen trots, dat de persoonlijkheid van het hoofd niet in staat is te fnuiken. Zij eerbiedigen en gehoorzamen hunne eigen hoofden, die krachtens het recht van geboorte en overeenkomstig de hadat tot hun meerderen zijn aangesteld; deze hoofden zijn de natuurlijke handhavers van hunne aloude wetten en instellingen, en aan hen is de behartiging van hunne teederste belangen toevertrouwd: Ze zijn de penghoeloe hadat. Gene, de negarie- en larashoofden, zijn slechts kapala rodi, zooals zij hen met een veelbeteekenend woord noemen. Zij beschouwen die door ons bezoldigde hoofden als personen die uitsluitend het toezicht hebben op de verplichte cultuur en de heerediensten, die zich overigens met de aangelegenheden der soekoe niet mogen inlaten, en tot het eigenlijk inlandsch bestuur, dat der negariën en soekoes, in geen betrekking staan.

De personen dus door wier tusschenkomst alleen wij eenigen invloed kunnen verkrijgen op de oude wetten en instellingen en op de gansche inlandsche maatschappij, zijn van het onmisbare werktuig tot alle hervorming, het dorpsbestuur, geheel geisoleerd. De schakel tusschen ons gezag en het oorspronkelijk inlandsch bestuur wordt gemist. Vooral is

(1) Een oud-sergeant bij de Djajang Sekars, die nog vóór weinige jaren, God beter 't, met het bestuur over de belangrijkste afdeeling uit de Bovenlanden belast was, stelde o. a. op eigen gezag een gewezen bediende tot penghoeloe kapala voor. Een bejaard hoofd, die het waagde eenige bescheiden bedenkingen in 't midden te brengen, liet hij zonder vorm van proces in de gevangenis zetten, om, zooals hij 't heette, zich wat te bekoelen.

Dergelijke daden van brutaal geweld waren vroeger niet zeldzaam. Geen wonder! Het was toen voldoende dat men eenige jaren als oppassend onderofficier te boek had gestaan, om tot de belangrijkste betrekkingen bij het binnenlandsch bestuur op te kunnen klimmen. — En dan verwondert men zich nog, dat deze lieden zooveel minder nut gesticht hebben, dan de Engelsche ambtenaren onder het Britsche tusschenbestuur!

Sedert de laatste jaren is het personeel bij het binnenlandsch bestuur wat gezuiverd en behoeft men dus niet meer te vreezen voor wandaden, die in het oog van menigen oudgast voor het kenmerk van veeljarige ervaring, van praktische bedrevenheid golden.

dit het geval waar, zooals tot nog toe in het district Poear Datar, in elke soekoe een zoogenaamde panghoeloe rodi aangesteld is, die het toezicht houdt op het ten uitvoer leggen van alle bevelen die van ons bestuur, zoo ten opzichte der heerediensten als der koffiecultuur, uitgaan; terwijl de eigenlijke penghoeloe soekoe, die in dat district ten overvloede geen cultuurprocenten genieten, met ons bestuur in geen aanraking komen. Dáár vooral zijn de kapala rodi als 't ware een macht op zich zelve, die naast en nevens het dorpsbestuur — maar niet op het dorpsbestuur werkt. De raderen van het bestuur grijpen niet in elkander, of waar ze met elkaâr in aanraking komen, zijn ze aanhoudend in botsing.

Vandaar de kreupele gang van het bestuur in deze gewesten; de horten en stooten, waarmeê alle gezagsoefening, elke bestuurshandeling, hoe gering ook, gepaard gaat; de verlamming waaraan het gansche organisme van het inlandsch bestuur schijnt te lijden. Schier in elken tak van dienst, in politie, in justitie, in verplichte cultuur, in heerediensten, schier in alles is dit merkbaar. Zelfs den oppervlakkigsten reiziger moet het in 't oog vallen, hoeveel beter het daarmeê op Java gesteld is.

Eén ijverig en waakzaam, een scherptoeziend en doortastend persoon, die aan het hoofd van het bestuur is geplaatst, is op zich zelf niet bij machte, om de schadelijke gevolgen van dezen radicaal gebrekkigen toestand te voorkomen. Het kwaad kan alleen worden verholpen door den natuurlijken band tusschen de leden van het inlandsch bestuur te herstellen. De negari- en larashoofden moeten niet meer alleen en op zich zelven staan, maar hun gezag moet op den breeden grondslag van het soekoebestuur worden gevestigd. Men moet terugkomen van het vicieuse beginsel, om alle personen voor negari- of larashoofd verkiesbaar te stellen. Dat beginsel is in strijd met het algemeen belang en in strijd met den geest van de oude volksinstellingen. Waarom in het vervolg niet die personen aangesteld tot negari- en larashoofd, die daartoe door hunne geboorte, door hunne maatschappelijke stelling het eerst in aanmerking komen? Waarom de tegenwoordige verkiezingen niet door een beraadslaging vervangen, niet mempilih, maar moepakat, zooals de oorspronkelijke term luidt? Waarom, in één woord, bij de organisatie van het inlandsch bestuur niet de oude instellingen tot richtsnoer genomen?

Op die wijze zou men allengs een invloedrijke klasse van hoofden verkrijgen, die, aan onze inzichten dienstbaar gemaakt, den heilzaamsten invloed op de bevolking kon uitoefenen. Een inlandsche aristocratie, gelijk die der regenten op Java, heeft wel is waar haar schaduwzijde, maar zoolang men het personeel der Europeesche ambtenaren niet belangrijk zal uitbreiden, zoolang het lichter zal vallen het over-

heerschte ras door zijn eigen hoofden, dan door ons (nog zoo weinig in de taal, de zeden en gewoonten van dit volk doorgedrongen) vreemdelingen te besturen, zoolang heeft zij ook hare tastbare voordeelen.

'tZij mij vergund met een enkele opmerking over eenige min belangrijke categoriën van inlandsche ambtenaren te eindigen: de inlandsche schrijvers, pakhuismeesters en mantri's. Allen hebben een gelijk traktement van *f* 20 per maand, zonder vooruitzicht op eenige verhooging. De pakhuismeesters vinden in die geringe bezoldiging een gereede aanleiding tot stelen, en de mantri's en inlandsche schrijvers, die in minder gunstige omstandigheden geplaatst zijn, tot traagheid en knevelarijen. Is het trouwens wel menschkundig, dat men hen niet, door wat gering uitzicht op bevordering dan ook, tot werkzaamheid en inspanning aanspoort? Is het billijk, dat men den inlandschen ambtenaar die in den dienst is vergrijsd, een gelijke bezoldiging toelegt als den aankomenden knaap? Is het wonder, dat de laatste vonk van ambitie weldra bij hen uitgedoofd is?

Het gaat met hen als met de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur ter Westkust van Sumatra, die aan dezelfde eischen hebben voldaan om tot controleur te worden benoemd als hunne confrères op Java, aan wie zooveel hoogere eischen in hunne betrekking gesteld worden, en die toch in alle opzichten bij de reeds zoo begunstigde ambtenaren op Java moeten achterstaan. — De traktementen der ambtenaren bij de landelijke inkomsten en cultures op Java zijn sinds ruim een jaar verhoogd. Wanneer zullen wij in dat voorrecht eens deelen? (1)

Januari 1868. Poear Datar (Padangsche Bovenlanden)

A. W. P. VERKERK PISTORIUS.

(1) Onbekendheid met het Menangkabausch dialekt heeft mij doen besluiten alle Maleische woorden zoo te laten afdrukken als zij in het Handschrift van den Schrijver voorkwamen, ook dan wanneer ik eenige misstelling vermoedde. Ook de eigennamen wilde ik liever onveranderd behouden, en daarom heb ik b. v. Pagar-oedjoeng laten drukken, ofschoon ik meen dat dit Pagar-roejoong moet zijn.

P. J. V.

HET ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH INDIË.

II.

Wij gaven in ons vorig opstel te kennen dat wij in de tweede plaats wenschten te spreken over het onderwijs voor Christen-Inlanders. Dit onderwijs is van zeer oude dagteekening, omdat het een der middelen was waardoor men het Christendom onder de volken van den indischen archipel trachtte te brengen. De geschiedenis der stichting en verbreiding van het Christendom in Indië is dus ook de geschiedenis van het onderwijs. Zonder ons in al te veel bijzonderheden te verdiepen, meenen wij het toch onze taak te zijn in grove trekken aan te wijzen wat op dit gebied van onderscheidene zijden is verricht.

Toen de zendeling Franciscus Xaverius in 1546 eenige maanden op Ambon vertoefde, richtte hij daar zeven scholen op, welk getal in 1560 tot 31 gestegen was, terwijl op dat tijdstip op de nabij gelegen Uliassers 26 scholen gevonden werden. Al deze scholen vervielen echter nadat in 1607 de Portugeezen door de Nederlanders verdreven waren. Het duurde evenwel niet lang of zij verrezen weder, ofschoon in grondslag veranderd. Waren zij tot nu toe dienstbaar geweest aan de verbreiding van het roomsch-katholieke geloof, voortaan zouden zij het middel zijn om den gereformeerden godsdienst voort te planten, want de Oost-indische Compagnie, de »koopman-koning," zooals Harthoorn haar noemt, had eene bepaald godsdienstige kleur. »De strekking van het onderwijs is om tot eer van God en van Christus en tot zaligheid van zondaren geloovigen te vormen, opdat de koning rustig regeere en de koopman voordeelig handelen moge." (1) Aan den eersten gouverneur-generaal, Pieter Both, werd dan ook in 1609, in artikel 13 zijner instructie, gelast, de predikanten en schoolmeesters, die met de vloot

(1) S. E. Harthoorn, De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Neêrlands Oost-Indië, blz. 307.

medegaan om in Indië te blijven, aan te stellen waar hij, na ingewonnen berichten, zou oordeelen dat zij den besten en meesten dienst zouden kunnen doen, »zorg dragende, dat zij zich getrouw en vreedzaam in hunnen dienst mochten kwijten, tot vermaning van de aan land zijnde personen van de Compagnie, tot bevordering van de bekeering der onchristenen en tot leering van hunne jeugd, opdat de naam van Christus verbreid en de dienst der Compagnie bevorderd worde, naar behooren." In de ordonnantie en instructie voor den gouverneur-generaal en de raden van Indië van 24 Augustus 1617 worden dezen in art. 32 vermaand, jaarlijks te berichten met hoedanig succes de zaken zoo van den handel als van den oorlog, »en bijzonder in het stuk van de voortplanting der christelijke religie, scholen en anderszins," overal werden gedreven, terwijl art. 34 het voorschrift bevat: »De gouverneur-generaal en raden zullen ook overal op de voortplanting van de christelijke religie, opbouwing van goede scholen en andere zaken daartoe noodig, alle behoorlijke order stellen en te dien einde de aankomende predikanten, met advies van anderen, die hun naast zijn, in zoodanige plaatsen aanstellen en zenden, waar zij verstaan zullen, dat zij naar hunne bekwaamheid den meesten dienst kunnen doen."

Men ziet dus dat voortplanting van het Christendom en onderwijs hand aan hand gingen. Dit kon ook niet wel anders. Toen eenmaal de Compagnie zich het »christianiseeren," zooals Harthoorn het noemt, waartoe handelsbelang, nationale eer en christelijk geweten gelijkelijk noopten, tot taak stelde, moest van zelf het brengen van onderwijs onder de indische volken volgen; want van eene evangelieprediking zonder de bevolking daarvoor door onderwijs vatbaar te maken, was voorzeker niet veel nut te wachten.

Cornelis Matelief schijnt, nadat de Nederlanders zich op Ambon hebben gevestigd, de eerste geweest te zijn die aldaar eene school oprichtte. Daar geen onderwijzer of predikant aanwezig was, stelde hij zekeren Wogma — den op het kasteel aanwezigen doctor — tot schoolmeester aan om de kinderen lezen, schrijven en bidden te leeren. Matelief beloofde bij zijn vertrek de zending van predikanten en nam drie zonen van amboineesche hoofden mede om hen in Nederland te doen onderwijzen. Dit voorbeeld werd later meermalen nagevolgd. In Holland in de leer der hervormde kerk opgebracht, werden deze jonge Amboineezen bij hunne terugkomst tot schoolmeesters aangesteld. (1)

In 1615 kwam ds. C. Wiltens, de eerste indische predikant, op Ambon, aan wien het opzicht over de opgerichte school werd toevertrouwd. Aanvankelijk kon hij zich evenwel met het schoolonderwijs niet veel bezig hou-

(1) Dr. P. J. Veth, Het christendom in onze koloniën en overzeesche bezittingen, in „Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in Tafereelen", Dl. II, Taf. XXVIII.

den, waardoor de school geheel en al in verval geraakte. De opvolger van Wiltens, Sebastiaan Dankaerts, zette het aangevangen werk voort. In zijn »Discours, belangende het voortplanten der christelijke religie onder de Indianen in Amboina," bericht hij dat bij zijne komst op Ambon de school verkeerd was »in een pakhuis van touwen, zeilen en andere vodderijen meer" en dat de gewezen scholieren alles hadden verleerd. Dankaerts besloot evenwel de school op nieuw te openen, die spoedig door 80 kinderen bezocht werd. Daar als redenen, waarom de ouders hunne kinderen de school niet hadden doen bezoeken, werd opgegeven, dat armoede hen dwong hunne kinderen in plaats van naar de school naar den akker te zenden, en dat bovendien het schoolgaan doelloos was omdat de leerlingen der school geene aanstelling in gouvernementsdienst bekwamen, werd toegezegd dat ieder kind, voor elken dag dat het ter school zou komen, een pond rijst zou ontvangen, opdat de ouders geene schade zouden lijden, en tevens werd het uitzicht geopend dat de kinderen, wanneer zij eene zekere hoogte bereikt en belijdenis des Christendoms afgelegd zouden hebben, in zulk eene betrekking zouden worden geplaatst, waardoor zij als vrije menschen een goed bestaan zouden hebben. (1) De eerste opvolgers van Dankaerts — deze werd toch in 1622 naar Batavia verplaatst — lieten zich weinig aan het onderwijs gelegen zijn, maar des te meer trok het bestuur zich de scholen aan. In 1645 beliep het getal scholen op Amboina 33, waarin 1300 kinderen onderwijs ontvingen. De onlusten van 1636 en 1650 deden de scholen ledig blijven, doch spoedig werden zij weêr geopend en met nieuwe vermeerderd, zoodat wij het getal scholen in 1667 tot boven de 40 en in 1727 tot 54 geklommen zien.

Het schijnt dat gedurende het verder bestaan der Compagnie het onderwijs geen reuzenschreden deed. Vele bijzonderheden verneemt men niet en wat men verneemt getuigt niet van grooten ijver. Omstreeks het einde van het bestaan der Oost-indische Compagnie had echter eene gebeurtenis plaats, die de gelegenheid opende, al was het ook niet dadelijk, eene verandering te doen plaats vinden. In 1797 werd het nederlandsch zendelinggenootschap opgericht, dat zich de voortplanting en bevordering van den christelijken godsdienst, bijzonder onder de heidenen, ten doel stelde. Dit genootschap bepaalde zich niet enkel tot Amboina en onderhoorigheden; maar ook tot Banda, Ternate en Timor, tot de Zuidwester-eilanden, niet het minst tot de Menahassa van Menado, strekte het zijne werkzaamheden uit. Het voornaamste wat het voor Amboina

---

(1) Men vindt deze bijzonderheden uitvoerig vermeld in het Algemeen Verslag van den staat van het schoolwezen in N. I., onder ulto. Dec. 1849, blz. 68 en vv., en ook in het zooeven aangehaalde werk van den heer Harthoorn, blz. 314 en vv.

deed, had in 1835 plaats, toen het den zendeling-onderwijzer B. N. J. Roskott uitzond, ten einde, voor rekening van het genootschap, te Batoe Meirah op Amboina een kweekschool op te richten voor de opleiding van inlandsche onderwijzers. Eenige jaren later werd eene dergelijke inrichting in de Menahassa door hetzelfde genootschap in het leven geroepen, waarvoor in 1849 de zendeling N. Graafland naar Indië vertrok. Beide zijn nog aan het hoofd der respectieve inrichtingen geplaatst. De heer Roskott is tevens sedert 1852 van wege het gouvernement belast met het toezicht over de inlandsche scholen in het ressort van Amboina.

In de Menahassa heeft het zendelinggenootschap zijne grootste werkzaamheid betoond, terwijl dit gewest ook na de herstelling van ons gezag de belangstellende aandacht van het gouvernement heeft getrokken. Het grootste getal der scholen in de Menahassa wordt, zooals blijkt uit een staat dien wij zoo aanstonds zullen laten volgen, door het zendelinggenootschap bekostigd, terwijl die op Amboina en naburige eilanden door het indisch bestuur worden onderhouden. Blijkens het laatst openbaar gemaakt verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië, dat over 1864, bevonden zich in de residentie Amboina, de Aroe- en Zuidwestereilanden daaronder begrepen, 107 inlandsche scholen, die door 8218 kinderen bezocht werden. Van die 107 scholen waren er 9 die onderhouden werden door het nederlandsch zendelinggenootschap, terwijl het onderhoud van al de overigen ten laste van 's lands kas kwam. Opdat dit genootschap, welks geldelijke middelen geene al te groote uitbreiding gedoogen en dat desniettemin naar voortzetting van zijn arbeid wenscht te streven, ontlast worde van het onderhoud der scholen door zijne zorg opgericht en in bloeienden toestand gebracht, werd aan het gouvernement het voorstel gedaan om de zooeven bedoelde 9 inlandsche christenscholen voor zijne rekening over te nemen. Nadat daarvoor door het indisch bestuur de machtiging des konings was gevraagd, is deze op het eind van 1864 verleend.

Omstreeks welken tijd men op Menado met het oprichten van scholen een aanvang gemaakt heeft, is niet met juistheid te bepalen. In het reeds vroeger aangehaald Verslag van den staat van het schoolwezen in Nederlandsch Indië onder ult°. December 1849, vinden wij vermeld dat in 1825 het gedeelte der bevolking van Menado, dat het Christendom had aangenomen en slechts in de districten Menado en Negri-baroe werd aangetroffen, zich in een hoogst treurigen toestand bevond. Het was toch verstoken van alle schoolonderwijs, daar met eene enkele uitzondering zelfs de leermeesters niet in staat waren hun naam te schrijven. Men mag evenwel aannemen dat die toestand korte jaren daarna zal veranderd zijn, want in 1830 had de zendeling Hellendoorn 9 scholen onder zijn toezicht, en in 1833 en 1834 hadden Riedel en Schwarz 10 scholen

met 387 à 507 leerlingen. In 1835 waren er 22 genootschaps- en 11 gouvernementsscholen en in 1836 en 1837 telde men 35 scholen met 1200 à 1500 leerlingen. In 1838 bevatten de toen bestaande 43 scholen, waaronder 11 gouvernements-scholen, ruim 3500 leerlingen, en in 1839 telde men 34 genootschaps- en 11 gouvernements-scholen. Omtrent het getal scholen en leerlingen in 1842 en volgende jaren vinden wij eene volledige statistiek in de Mededeelingen van wege het nederlandsch zendelinggenootschap (1), die wij meenen hier te moeten inlasschen, ten einde te doen zien dat in de Menahassa van Menado het zendelinggenootschap met steeds toenemenden ijver en belangstelling werkzaam is geweest.

Jaren.	Getal gouvernementsscholen.	Getal genootschapsscholen.	Getal negerijescholen (2).	Totaal.	Getal der op de schoollijsten ingeschreven kinderen.	Getal der gezet opkomenden.	Verhouding ten honderd der gezet opkomenden tot de ingeschrevenen.
1842	10	50	»	60	4100	2535	61,8
1843	11	56	»	67	4313	2442	56,5
1844	11	51	»	62	3673	2380	64,8
1845	11	54	»	65	4317	3048	70,6
1846	11	52	»	63	4677	3197	68,3
1847	11	69	»	80	6396	4067	63,6
1848	12	75	»	87	7680	5006	60,5
1849	12	79	21	112	10432	6283	60,2
1850	12	80	22	114	10390	6291	60,5
1851	12	82	23	117	10778	5930	55,0
1852	12	82	23	117	10551	5555	52,7
1853	12	83	23	118	10536	5749	54,6
1854	12	88	23	123	10704	6604	61,7
1855	12	94	22	128	11034	6558	59,4
1856	12	97	18	127	11172	6323	56,6
1857	12	100	19	131	11448	6535	57,0
1858	12	103	17	132	12074	7268	60,2
1859	12	105	20	137	12639	6945	54,9
1860	12	108	22	142	13045	7033	53,9
1861	12	112	23	147	13106	6671	50,9

(1) Zie 1e jaargang, blz. 268, en 7e jaargang, blz. 226.

(2) De negerijscholen werden eerst op het eind van 1848 door den resident van Olpen opgericht. De negeriën zorgen voor het onderhoud van het schoolgebouw en de leermiddelen; de boeken en schrijfgereedschappen worden zooveel mogelijk door de ouders bekostigd.

In de volgende jaren schijnt, voorzoover wij uit de verslagen van den staat van het schoolwezen hebben kunnen nagaan, de toestand stationair geweest te zijn. Het getal gouvernements-, genootschaps- en negeriescholen onderging toch in 1862—1864 genoegzaam geene verandering.

Omtrent het onderwijs voor Christen-Inlanders op Java kunnen wij kort zijn. Te Depok (in het Buitenzorgsche) en te Toegoe (residentie Batavia) werden door de eigenaars dier landen, de heeren C. Chastelein en Vinck, respectivelijk in 1714 en 1744, inlandsche christengemeenten gesticht. De wijze van ontstaan der inlandsche gemeente te Depok wordt door den hoogleeraar Veth aldus verhaald: »De heer Cornelis Chastelein liet bij zijn dood, in Juni 1714, zijn landgoed Depok bij uiterste wilsbeschikking na aan diegenen zijner slaven, die bij zijn dood, of binnen twee jaren daarna, het christendom mochten omhelzen, in welk geval zij tevens zouden ophouden slaven te zijn. Honderd-en-vijftig zielen, meest van Makassaarsche en Balineesche afkomst, voldeden aan die voorwaarde." (1) Blijkens het schoolverslag over 1849 telde de school te Toegoe vroeger omstreeks 30 leerlingen, maar was zij reeds sedert eenige jaren, door gebrek aan toezicht, zeer in verval geraakt. In 1852 vond de onderwijzer zoo weinig ondersteuning, dat hij zijn arbeid staakte. In 1854 werd echter het onderwijs daar weêr opgevat. De school te Depok telde in 1849 60 leerlingen. Al mogen de berichten omtrent deze school niet zoo ongunstig luiden als omtrent die te Toegoe, toch heeft zij nimmer gebloeid en bloeit ook thans niet. In 1849 werd de school bezocht door 60 kinderen en in 1864 bedroeg dit getal 64. In 1864 evenals in eenige vorige jaren stond zij onder de leiding van den heer Gonggrijp. Verder zijn op Java nog scholen voor inlandsche christenen gesticht en bestaan die misschien thans nog, ofschoon dit uit de jongste schoolverslagen niet blijkt, te Japara en in de residentiën Samarang en Soerabaja. Die te Japara stond onder het bestuur van den zendeling P. Jansz, die in Samarang onder het bestuur van den zendeling W. Hoezoo. Omtrent de school in de residentie Soerabaja vinden wij in het schoolverslag over 1852 vermeld, dat op het landgoed van den heer Gunsch te Sidokarie 180 christenen woonden, die het bedrijf van pottebakker en houthakker uitoefenden. »Zij onderscheiden zich" — aldus lezen wij in dit verslag — »daarin van de overige Javanen uit de lagere volksklasse, dat zij meer begeerig zijn om te leeren lezen en schrijven. Sedert hunnen overgang tot het Christendom hebben dan ook enkelen dit geleerd, en onderwijzen nu op hunne beurt weder anderen. Er bestaat reeds het eerste begin eener school, namelijk

(1) Dr. P. J. Veth, Het christendom in onze koloniën en overzeesche bezittingen.

eene plaats waar eenige kinderen bijeenkomen, om door een daartoe gestelden persoon onderricht te ontvangen. Dit zoogenaamde schooltje is daargesteld en wordt in stand gehouden door den landheer Gunsch." Het eenige wat wij in de volgende verslagen omtrent deze school vernemen is, dat zij ten gevolge van het vertrek van den zendeling F. van der Valk in 1855 gesloten is.

Ook op Borneo heeft men getracht door middel van onderwijs en prediking van het christendom beschaving onder de bevolking te brengen. In 1836 hebben afgevaardigden van het te Barmen (Pruisen) gevestigde rijnsche zendelinggenootschap zich op de zuidkust van Borneo, in Bandjermassing, neêrgezet. Zij stichtten scholen in het district Poelopetak, waarbij zij inlandsche medehelpers aanstelden. Hun werkkring strekte zich in 1849, blijkens het schoolverslag over dat jaar, uit tot de posten Bintang, Palangkai en Palingkau, terwijl twee hulpscholen, onder dajaksche meesters, gevonden werden: eene te Mengkatieb en eene te Mentagie. Al deze scholen werden door 420 kinderen bezocht. De gouverneur-generaal Rochussen vereerde deze scholen met een bezoek tijdens zijn kortstondig verblijf te Bandjermassing, in September 1849. Het eenige wat wij in volgende verslagen met betrekking tot deze scholen op Borneo vernemen, is dat aan de zendelingen eenig subsidie uit 's lands kas verstrekt werd. Daar men uit de verslagen later niets van dezen arbeid verneemt, mag men aannemen dat die ten gevolge van den opstand van 1859 tijdelijk geschorst is; doch blijkens den regeerings-almanak voor N. I. over 1867 zijn thans weêr van dit genootschap zendelingen te Bandjermassing gevestigd, terwijl het ook zendelingen in de Bataklanden en op het eiland Nias onderhoudt.

Om eenigszins den omvang te leeren kennen dien het onderwijs voor Christen-Inlanders op de door ons genoemde eilanden heeft, behoeven wij slechts te vermelden, dat het gezamenlijk getal leerlingen op deze soort van scholen bedroeg: in 1845 meer dan 10,000, in 1849 meer dan 15,000, in 1852 meer dan 18,000 en in 1860 meer dan 20,000. Deze cijfers duiden echter het getal ingeschrevenen aan, dat, zooals uit de vroeger medegedeelde statistiek omtrent het onderwijs in de Menahassa blijkt, aanmerkelijk grooter is dan dat der kinderen die geregeld de school bezoeken. Wat het gouvernement voor dit onderwijs deed, blijkt uit de sommen die jaarlijks daarvoor besteed zijn.

In 1819	werd	hiervoor	betaald	f	8,376.—
» 1848	»	»	»	»	9,380.—
» 1849	»	»	»	»	11,119.—
» 1850	»	»	»	»	10,068.40
» 1851	»	»	»	»	9,835.—
» 1852	»	»	»	»	15,411.—

In 1853	werd	hiervoor	betaald	*f*	13,288.—
» 1854	»	»	»	»	14,283.—
» 1855	»	»	»	»	14,533.46
» 1856	»	»	»	»	16,489.—
» 1857	»	»	»	»	20,447.35
» 1858	»	»	»	»	25,063.—
» 1859	»	»	»	»	29,012.85
» 1860	»	»	»	»	31,001.94
» 1861	»	»	»	»	24,496.88
» 1862	»	»	»	»	30,420.06
» 1863	»	»	»	»	24,920.14

Wat na 1863 voor deze aangelegenheid is besteed, kunnen wij niet opgeven, omdat ons daarvoor de gegevens ontbreken, terwijl ook uit de koloniale begrootingen niet blijkt hoeveel afzonderlijk voor de scholen van Christen-Inlanders bestemd is.

In de laatste jaren is over het onderwijs in de Menahassa door onderscheidene bevoegde personen zeer in het breede van gedachte gewisseld; de godsdienstige strekking van het onderwijs heeft dezen een woord tot goedkeuring, genen tot afkeuring doen spreken. Ofschoon er nu voorzeker grond is om het met Bartholo (1) te betreuren, »dat onze voorouders met zooveel haast en zoo kwistig het zaad des Christendoms hebben uitgestrooid op een akker, nog geheel onvoorbereid om het te ontvangen" (2); ofschoon ook het nederlandsch zendelinggenootschap ongetwijfeld scholen gesticht heeft bepaald met het oog op de evangelisatie; toch zou men onrecht doen indien men ontkende, dat naar de bereiking van dat hoofddoel is en wordt gestreefd op eene wijze die ten gevolge heeft, dat nevens het Christendom ook onderwijs onder de inlandsche bevolking wordt gebracht. In zoover zal ieder de nuttige strekking van den arbeid der zendelingen moeten erkennen.

Ofschoon wij van oordeel zijn dat zuiver maatschappelijk onderwijs aan evangelisatie moet voorafgaan, in tegenstelling bijv. met het gevoelen van den heer Groen van Prinsterer, die dan eerst in Indië zegen van het onderwijs verwacht, wanneer het met de verkondiging van het Christendom in verband wordt gebracht, toch kunnen wij het ook van ons standpunt zeer goed verklaren, dat het zendelinggenootschap onderwijs en evangelieprediking gepaard doet gaan. Dit genootschap zou zelfs de taak uit het oog verliezen, die het zich bij zijn ontstaan oplegde te

(1) Zie zijn geschrift: Het inlandsch schoolwezen en de evangelisatie.

(2) De zendeling Riedel verklaarde: „Ik zag doopregisters uit welke het blijkt dat op één dag honderden gedoopt werden, en wel zonder onderwijs, zonder onderzoek en zonder uitzicht op toekomstig onderwijs."

vervullen, wanneer het anders handelde en alleen door onderwijs beschaving wilde bevorderen. Het doel waarmede die instelling werd opgericht was toch, om »het licht van kennis en deugd te verspreiden op de wereld, den weg des geloofs in den gekruisten en verheerlijkten Christus als den eenigen weg tot rust van het hart aan deze, en tot eeuwige gelukzaligheid aan gene zijde van het graf, voor redelijke menschen, die zondaars geworden zijn, aan te wijzen en meer algemeen bekend te maken, en dus een rijk van zaligheid te stichten en op te bouwen op aarde, en te arbeiden aan de bevolking van den hemel."

Is nu eene vereeniging van onderwijs en evangelieprediking, zooals het zendelinggenootschap beoogt, voor de belangen van het onderwijs nuttig?

Hooren wij daaromtrent het eerst den heer Harthoorn. In zijn werk: »De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Neêrlands Oost-Indië" lezen wij het volgende: »Eene andere niet minder schadelijke vereeniging van ongelijksoortige bestanddeelen treft men aan bij het christelijk-kerkelijk schoolonderwijs (1). De zendeling is schoolopziener, de inlandsche predikant is schoolmeester. Een zelfde instituut leidt een en denzelfden persoon op tot hulpprediker en onderwijzer. Kerkelijk onderwijs en lager onderwijs is hier dus één. Die inrichting stamt uit vroeger dagen toen kerk en staat één waren, toen de school een kerkelijke inrichting was en een kerkelijk belang moest dienen. Die inrichting kon door het Zendelinggenootschap behouden worden, om den dienst dien het van de school verlangde. Het vergeet dan ook niet in de instructie van den stichter der kweekschool op Ambon deze woorden te schrijven: »het is noodig aan te merken het onderscheid, dat er is tusschen de gewone scholen en die van het Zendelinggenootschap, die bijzonder ten doel hebben de kinderen op te leiden tot leden der christelijke kerk.... Alles worde dus naar dit bijzonder doel gewijzigd." Het geheele onderwijs is daarom door en door kerkelijk. Op de kweekschool in de Menahassa staan lager onderwijs en theologisch onderwijs naast elkander. Een geschrift over de inleiding op de bijbelboeken wordt dienstbaar gemaakt aan het taalonderwijs, voor zooveel daartoe spellen, het bespreken der leesteekens en het gebruik van woorden kan gerekend worden. Nu,

(1) De heer Graafland, en zoo wij ons niet bedriegen ook anderen, die den heer Harthoorn bestreden hebben, komen op tegen die qualificatie van „christelijk-kerkelijk onderwijs." Wij meenen volkomen terecht, want die uitdrukking zou doen veronderstellen dat er dogmatisch onderwijs gegeven wordt. En dit zou zeer zeker in strijd zijn met den grondslag van het genootschap. In de meermalen aangehaalde bijdrage van den hoogleeraar Veth lezen wij het volgende: „Het nieuwe genootschap kenmerkte zich in het algemeen door een gematigden en verlichten geest. Ofschoon het niets wilde doen in strijd met de „ordening" der hervormde kerk, wilde het toch niet eenzijdig gereformeerd zijn. Het noodigde dus allen uit om zich, als medewerkende of contribueerende leden, bij het genootschap aan te sluiten, die, tot welk kerkgenootschap ook behoorende, het doel der instelling beaamden."

als men in 3 jaren ongevormde personen moet opleiden voor de dubbele betrekking van onderwijzer en predikant, dan kan men het zoo nauw niet nemen. 't Is duidelijk, zoodra men gewone en geen zendingscholen verlangt, kan lager onderwijs en kerkelijk onderwijs niet gepaard gaan. Het lager onderwijs vormt nuttige burgers; het kerkelijk onderwijs geloovige lidmaten. Het lager onderwijs leert voor het dagelijksch leven onmisbare kundigheden; het kerkelijk onderwijs protestantsch godsdienstige waarheden. Het lager onderwijs behoeft een eenvoudig welgevormd onderwijzer, het kerkelijk onderwijs een in theologie ervaren man. Als men slechts bedenkt hoeveel het reeds in zich sluit een Inlander voor den dienst der school geschikt te maken, hoeveel moeite het kost de elementaire kundigheden het eigendom van zijn geest te doen worden, hoeveel inspanning en oefening het vereischt hem goed schoolhouden, ontwikkelend onderwijzen te leeren, dan reeds moet men het gewonnen geven, dat het belang der school dringend vordert, lager onderwijs en kerkelijk onderwijs streng van elkander gescheiden te houden."

De heer Harthoorn staat in dit gevoelen geenszins alleen. De heeren Bleeker, Schiff en Gevers Deynoot onder anderen deelen geheel zijne zienswijze. Eerstgenoemde verklaart omtrent den toestand van het schoolonderwijs op Ambon het volgende: »De bijbelsche geschiedenis en de aardrijkskunde van Palestina worden den leerlingen met den meesten ijver ingeprent. Er worden menschen gevormd, die wel lezen, schrijven en rekenen, die eenig denkbeeld erlangen van de geographie van de Molukken, doch vooral van het Heilige land, die meer gevormd worden tot leden van een kerkgenootschap dan tot ware christenen, en aan welke volstrekt niet worden onderwezen die kundigheden, welke hen tot industriëelen en meer practische menschen zouden kunnen maken." (1) De heer Schiff verlangt op de gouvernements-scholen noch koran noch bijbel, alleen verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, — het bijbelsch onderwijs daarbuiten, op de catechisatie bij leeraar of zendeling. In de Menahassa wordt, zooals hij meent, de inlandsche jeugd tot op zekeren leeftijd ter school gezonden, vóór dat het catechetisch onderwijs aanvangt. »Doch," laat hij er op volgen — »ik vrees, dat men daar nog te veel de ambonsche methode volgt en het school- en catechetisch-onderwijs niet genoeg uiteen houdt" (2). De heer Gevers Deynoot verklaarde in de vergadering van het Indisch Genootschap van 3 Maart 1865 dat in de Menahassa en op Ambon het onderwijs over het algemeen vrij goed is, »met uitzondering alleen van de wat al te godsdienstige kleur, die aan het onderwijs gegeven wordt."

(1) P. Bleeker, Reis door de Minahassa en den Molukschen archipel, deel II, blz. 184.
(2) Het inlandsch schoolwezen en de evangelisatie in Ned. Indie, door Bartholo.

Hier tegenover staat nu het gevoelen van den heer Graafland, directeur der kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Tanawangko, die Harthoorn's oordeel over het onderwijs in de Menahassa heeft toegelicht (1). In het opstel des heeren Graafland lezen wij het volgende: »Het onderwijs wordt gaandeweg beter en doelt hoe langer zoo meer op de ontwikkeling van het verstand en de vorming van het hart. De hulpmiddelen vermeerderen voortdurend en de omvang van het onderwijs wordt langzamerhand uitgebreid. Vooral is de toeleg op verbetering en vermeerdering der leerstof. Deze is gekozen naar de behoefte van de alifoersche maatschappij, en geldt geen uitheemsche toestanden of zaken, die buiten het bereik hunner bevatting liggen. De leesboeken zijn geen vertalingen van europeesche boeken. Het godsdienstig element geldt geen dogmatiek of theologische wetenschap, maar alleen den christelijk godsdienstigen geest bij leervakken, waar die van toepassing is. Het godsdienstig onderwijs bestaat in het lezen van geschiedenis, hetzij in het Nieuwe Testament of in het bijbelsch leesboek van Wilken, en het leeren en bespreken van de vragen uit het eenvoudig boekje van Wester." Dit geldt de scholen in de Menahassa. Om nu te doen uitkomen, dat de omvang van het onderwijs aan de kweekschool voor onderwijzers te Tanawangko niet overdreven is, trekt Graafland eene parallel tusschen hetgeen in denzelfden tijd op de kweekschool te Soerakarta en die te Tanawangko moet onderwezen worden. En de conclusie is, dat er geen verschil is; want tegenover het onderwijs in bijbelsche geschiedenis, bijbelverklaring, inleiding op de bijbelboeken en geloofsleer te Tanawangko, staat dat in andere vakken, die te Soerakarta onderwezen worden. De heer Harthoorn heeft evenwel aan den heer Graafland een antwoord gegeven (2). Daarin betoogt Harthoorn dat de vergelijking anders zou zijn uitgevallen, zoo de heer Graafland de kweekschool te Solo geen twee vakken te veel en die te Tanawangko twee vakken te weinig had toegeschreven. De twee vakken, die op laatstgenoemde school meer zouden onderwezen worden, zijn catechetiek en homiletiek, die dus het godsdienstig onderwijs te Tanawangko uitbreiden. Is deze meening juist, dan moet voorzeker daar het onderwijs in de godsdienstige vakken veel tijd vorderen. Die tijd zou, daar de leerlingen bij de aankomst op de school weinig ontwikkeld zijn, met vrucht kunnen worden aangewend voor het maatschappelijk onderwijs.

Aan zuiver maatschappelijk onderwijs zouden wij de voorkeur schenken; maar aangezien dit niet van het zendelinggenootschap te verwachten is, achten wij het de roeping van den Staat, dat hij steeds meer

(1) Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 10e dl. 4e stuk.

(2) S. E. Harthoorn, Het inlandsch onderwijs. De heeren van der Valk en Graafland beantwoord. Soerabaja, Thieme en Co.

uitbreiding geve aan het onderwijs voor Inlanders. De Staat toch is waarschijnlijk alleen in de gelegenheid een neutraal onderwijs te doen geven. Dit schijnt men ook in 1845 begrepen te hebben. Eenige jaren tevoren, in 1839, bestond er eene sterke neiging bij het gouvernement om het voorzien in de behoefte aan onderwijs op Java uit zijne handen te geven. Maar in 1845 kwam men geheel van dit denkbeeld terug. De minister van koloniën schreef in dit jaar in eene missive aan den waarnemenden gouverneur-generaal onder anderen het volgende: »Bij eene nadere en opzettelijke overweging van deze zaak is het voorgekomen, dat de regeering de leiding daarvan niet uit hare handen moet geven, en dat zij die althans niet opdragen moet aan het Bijbelgenootschap, hetwelk, hoe ook bezield door den geest van voorzichtigheid, bezwaarlijk zou kunnen nalaten, om aan het onderwijs eene godsdienstige strekking te geven. Dit intusschen moet zorgvuldig worden vermeden. In al de indische regeerings-reglementen is het beginsel van gewetensvrijheid en van bescherming der bestaande godsdienstige gezindten uitgedrukt. De regeering moet zich ten deze zorgvuldig handhaven op het onzijdige standpunt, dat sedert de eerste vestiging der Nederlanders in Indië het hare is geweest." Mochten de omstandigheden gedoogen steeds met kracht voort te gaan op den weg, dien men, echter nog slechts gedurende weinige jaren, is ingeslagen, dan zou daardoor misschien de mogelijkheid geboren worden dat het zendelinggenootschap zich verder niet meer behoefde bezig te houden met het vormen van onderwijzers en het geven van gewoon lager onderwijs, en daardoor voortaan zich geheel aan zijne hoofdtaak zou kunnen wijden. (1)

III.

Thans in de derde plaats het onderwijs voor de niet-christen-Inlanders. Dat onderwijs is niet van oude dagteekening. Men kan zeggen dat eerst in 1849 de eigenlijke grondslag daarvoor is gelegd. Alvorens dit aan te wijzen, ga eene korte herinnering van vroegere pogingen vooraf.

Daendels schijnt de eerste geweest te zijn die eenige belangstelling voor het inlandsch onderwijs betoonde. Hij legde toch in zijne instructie van 27 September 1808 aan de regenten als plicht op te zorgen voor

---

1) Nadat het bovenstaande reeds geschreven was, komt ons in handen de mailcourant van 11 Maart jl., waarin melding gemaakt wordt van een gerucht, dat de genootschapsscholen in Menado, die onder het toezicht der zendelingen staan, aan het gouvernement ter overneming zijn aangeboden. Mocht dergelijk aanbod werkelijk zijn gedaan, dan hopen wij in het belang van het onderwijs, dat het gouvernement bereid zal gevonden worden het aan te nemen.

het onderwijs der jeugd, het oprichten van scholen en het aanstellen van goede en geschikte onderwijzers. Reeds vroeger (1) wezen wij aan wat in de regeerings-reglementen voor Indië van 1818, 1827, 1830 en 1854 omtrent deze aangelegenheid voorkomt. De Gouverneur-Generaal van der Capellen, die aan de bepalingen van het reglement van 1818 uitvoering moest geven, bepaalde in Maart 1819, dat ter zake van het onderwijs eene enquête op Java zou worden ingesteld, waardoor bleek dat in dat jaar op geheel Java nergens eene inlandsche school te vinden was. Eenige jaren later hebben evenwel gedurende een korten tijd een drietal scholen op Java bestaan, namelijk te Pasoeroean, Poerwokerto en Tjiandjoer. De eerste, opgericht in 1823, ging in 1838 te niet uit gebrek aan leerlingen; de tweede, opgericht in 1824, verviel bij de reorganisatie van Krawang in 1835; en de derde, in 1823 gesticht, door den Commissaris-Generaal du Bus ingetrokken, later heropend, hield omstreeks 1846 op te bestaan.

Om een sterk sprekend bewijs te geven van de geringe belangstelling die in dien tijd bij de indische regeering voor het Inlandsch onderwijs bestond, moeten wij eene resolutie van den gouverneur-generaal de Eerens van Maart 1836 vermelden. De resident van Banjoemas was er steeds op uit geweest een onderwijzer te vinden voor eene school, die hij op de hoofdplaats van zijn gewest wilde oprichten. In 1835 slaagde hij daarin en reeds in Mei 1835 gingen 17 kinderen ter school. De resident wendde zich tot de regeering met verzoek voor een paar jaren eene som van *f* 30 koper 's maands te zijner beschikking te stellen, ten einde daaruit den onderwijzer te beloonen voor het geven van gratis onderwijs of tegen verminderd tarief aan kinderen van min- of onvermogenden. De generale directie van financiën verklaarde evenwel dat zij zich tegen de inwilliging van het verzoek moest verzetten, omdat de ondervinding niet leerde dat het oefenen van Inlanders in het schrijven door geldelijke ondersteuning van het Gouvernement behoefde te worden aangemoedigd en bevorderd, daar toch de meeste en zelfs geringe ambtenaren zulks kenden of in het schrijven met romeinsche karakters door hunne schrijvers of door anderen werden te hulp gekomen, terwijl jongelingen van hun vader of broeder, of wel van een inlandschen onderwijzer leerden. Wanneer het gouvernement dat onderwijs door eene geldelijke tegemoetkoming in de residentie Banjoemas zoude wenschen te bevorderen, dan zouden voorzeker ook andere residentiën, die daarin met gemelde residentie gelijk stonden, zooals o. a. de overige toenmaals nieuwe residentiën, op eene gelijke ondersteuning aanspraak hebben, en het gouvernement zou dus, dit principe aanwendende, zich spoedig be-

(1) Zie de April-aflevering, bl. 257—258.

zwaard zien met uitgaven van een geheel nieuwen aard, waarvan de noodzakelijkheid schier niet of althans niet in het algemeen was gebleken, zoodat de zaak, uit een geldelijk oogpunt beschouwd, ook niet was aan te raden. Na dit advies werd den resident van Banjoemas te kennen gegeven dat in zijne voordracht om redenen van algemeene toepassing niet kon worden getreden.

Wij stippen nu slechts aan het verzoek van den heer Gericke, in September 1838 gedaan, om aan het nederlandsch bijbelgenootschap vrijheid te verleenen tot het oprichten van scholen onder de Javanen, waaromtrent door den minister van koloniën te kennen werd gegeven, dat de gouverneur-generaal zou gemachtigd worden om, zoodra de gesteldheid der indische financiën, in verband met de toenmaals aangenomen administratieve beginselen, zulks zou gedoogen, aan de afgevaardigden van het nederlandsche bijbelgenootschap, te doen verstrekken eene jaarlijksche, door den gouverneur-generaal te bepalen gratificatie, en dat de oprichting van scholen onder de Javanen aan geene bedenking onderhevig was, onder de voorwaarde evenwel, dat zoodanige oprichting zou geschieden met toestemming van het gouvernement en met gemeen overleg van zijne ambtenaren. In afwachting dat de territoriale inkomsten door de territoriale uitgaven zouden worden overtroffen, werd het ministeriëel schrijven in Indië in advies gehouden. Dit standpunt der indische financiën was in 1845 nog niet bereikt toen de minister van koloniën J. C. Baud, bij missieve van 16 Januari van dat jaar, op de zaak terugkwam. Hij deed uitkomen dat de behoefte aan inlandsche scholen meermalen was ondervonden, en dat die behoefte hoe langer hoe meer werd gevoeld, naar gelang de inlandsche hoofden geroepen werden om in het inwendig bestuur plichten te vervullen, waartoe zekere bekwaamheden volstrekte vereischten zijn. De minister was echter van gevoelen, zooals wij reeds hiervoren vermeldden, dat voor het voorzien in de behoefte aan scholen niet de tusschenkomst van het bijbelgenootschap moest worden ingeroepen, maar dat de regeering zelve moest tot stand brengen wat zij nuttig en wenschelijk achtte. In bijzonderheden ontwikkelde de minister het plan, waarnaar het schoolwezen zou behooren te worden ingericht, en stelde op den voorgrond dat men zich aanvankelijk tot Java moest bepalen. Hierop volgde eene herhaalde gedachtewisseling tusschen den gouverneur-generaal en de hoofden van gewestelijk bestuur en tusschen eerstgenoemden en den minister van koloniën, welke gedachtewisseling zich oploste in het koninklijk besluit van 30 September 1849. (1)

---

(1) Men vindt dit alles omstandig vermeld in het belangrijke opstel van den heer van der Chijs: „Bijdragen tot de geschiedenis van het inlandsch onderwijs in Ned.-Indië, aan officieële bronnen ontleend,” opgenomen in het Tijdschrift voor indische taal-, land-, en volkenkunde, deel XIV, afl. 3 en 4.

Dit besluit is van den volgenden inhoud: »Onze gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië wordt gemachtigd om op de indische begrooting uit te trekken eene som van *ƒ* 25,000.— 's jaars voor de oprichting van scholen onder de Javanen, voornamelijk bestemd tot opleiding van inlandsche ambtenaren." Men stelde zich toen de oprichting voor van eene kweekschool en van twintig provinciale scholen.

Wij zouden nu, naar aanleiding van de mededeelingen in de koloniale regeeringsverslagen en in de jaarlijksche schoolverslagen, in bijzonheden kunnen aanwijzen waar en wanneer aan het besluit tot oprichting van scholen voor Inlanders gevolg werd gegeven. Maar, ons dunkt, eene dorre opsomming van plaatsnamen en cijfers zou weinig nut geven. Wij bepalen ons er liever toe om in eenige algemeene trekken den stand van het inlandsch onderwijs in de laatste jaren te schetsen en eenige punten, die met dit onderwerp in betrekking staan, kortelijk te bespreken.

Niettegenstaande dadelijk na de uitvaardiging van het besluit van 30 September 1849 de hand aan het werk werd geslagen, — het schoolverslag over 1852 doet zien, dat reeds in het jaar te voren in verschillende residenties van Java scholen waren opgericht of de oprichting daarvan voorbereid, — zoo heeft het gouvernement zijne verplichting om voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking te zorgen, slechts in zeer beperkten zin opgevat. Wij zien daarvan al dadelijk een bewijs in een schrijven aan den heer Wilkens, aan wien bij besluit van 30 Augustus 1851 was opgedragen, het noodige te verrichten ter voldoening aan 's gouvernements verlangen om onverwijld voort te gaan met het doen samenstellen en uitgeven van schoolboeken voor het inlandsch onderwijs. Deze opdracht werd op de volgende wijze in een brief aan dien ambtenaar toegelicht:

»De strekking van het onderwijs voor den Inlander moet eene uitsluitend *practische* zijn. Het doel is niet den Inlander op te leiden tot de grondigst-mogelijke kennis van zijne taal; het is niets anders dan hem zijne taal en het maleisch te leeren lezen en schrijven op eene voor dagelijksch gebruik, vooral in 's lands dienst, voldoende wijze, en hem voorts zooveel van het rekenen, de aardrijkskunde en het landmeten te laten leeren, als *ook* vooral in 's lands dienst vereischt wordt. Met andere woorden: het gouvernement verlangt aanvankelijk een *lager* onderwijs voor den Inlander, en wel speciaal met het oog op de behoefte voor 's lands dienst."

Een ander bewijs dat men de verplichtingen van het gouvernement slechts zeer beperkt opvatte, ontleenen wij aan de memorie van beantwoording van den minister Fransen van de Putte omtrent de definitieve vaststelling van de begrooting van het departement van koloniën voor 1863. Wat in die memorie omtrent de aangelegenheid van het onder-

wijs in Indië gezegd wordt, achten wij belangrijk genoeg om het hier op te nemen:

»Sedert 1857 reeds" — aldus lezen wij daar onder § 17 — »heeft zich onzekerheid geopenbaard omtrent de toepassing van art. 128 van het regeeringsreglement. De toenmalige minister oordeelde met den raad van Nederlandsch-Indië, dat de kosten van het onderwijs voor kinderen van Inlanders voor rekening moesten komen van den Staat. Een opvolgend minister kon zich met deze zienswijze niet vereenigen. In 1858 door den gouverneur-generaal gevraagd of het evengenoemde beginsel ook op de Buitenbezittingen moest worden toegepast, de staten van zelfbesturende vorsten daaronder begrepen, antwoordde die minister, dat in 't algemeen èn op Java èn in de Buitenbezittingen medewerking en ondersteuning moesten verleend worden, waar die werden gevraagd en waar de kans op welslagen op aannemelijke gronden werd aangetoond.

»Naar dit gevoelen was het gouvernement dus niet, zooals de vroegere minister had geoordeeld, tot rechtstreeksche en volledige zorg voor het onderwijs der inlandsche bevolkingen verplicht. De tegenwoordige gouverneur-generaal is op de zaak teruggekomen en heeft zich vereenigd met het beginsel van rechtstreeksche zorg, terwijl hij dat van enkel middellijke in strijd achtte met het voorschrift van art. 128. Van dezelfde meening was ook de laatst afgetreden minister van koloniën.

»Ook de ondergeteekende oordeelt dat de regeering, onder de werking van art. 128, de geschiedenis van dat wets-artikel mede in aanmerking nemende, zich niet meer kan bepalen tot middellijke ondersteuning van het onderwijs der Inlanders. Ontegenzeggelijk eischt de wet dat gehandeld worde. En de vrees voor de financieëele gevolgen van het gebiedend voorschrift mag de regeering niet weêrhouden een plicht te vervullen, die aan de nederlandsche natie door de zedelijkheid is opgelegd en door hare betrekking tot de volken, op wier lot zij zoo grooten invloed heeft.

»De gouverneur-generaal is mitsdien aangeschreven dat het artikel moest worden opgevat als een gebiedend voorschrift aan de regeering, om rechtstreeksche zorg te dragen voor het onderwijs der Inlanders van geheel Nederlandsch-Indië, zonder die zorg afhankelijk te stellen van het al of niet bijdragen der bevolking tot de kosten; en voorts dat in de Buitenbezittingen het bedoelde onderwijs zal moeten bevorderd worden naar gelang van de uitgestrektheid van ons gezag, terwijl daar, waar het bestuur aan de inlandsche vorsten is gelaten, onthouding van rechtstreeksche bemoeiing geen indirecte voorbereiding en aanmoediging behoort uit te sluiten van hetgeen onderwijs en beschaving kan bevorderen."

Dat het der toenmalige regeering in waarheid ernst was een anderen weg in te slaan, blijkt onder anderen uit het besluit van 17 Juli 1864 tot het in dienst stellen van een inspecteur van het inlandsch onderwijs in

Indië. Aan den heer mr. J. A. van der Chijs, die tot deze betrekking benoemd werd, werd opgedragen zijne taak aan te vangen met het instellen, beginnende met Java, van een plaatselijk onderzoek naar den toestand van het onderwijs en naar de middelen om het op de meest geschikte en nuttigste wijze te bevorderen. De verslagen van het inlandsch onderwijs over 1863 en 1864 zijn door de zorg van den inspecteur uitgegeven, en die verslagen stellen duidelijk in het licht dat tot op dien tijd voor het inlandsch onderwijs eigenlijk nog weinig gedaan is. In zijn verslag over 1863 komt hij tot de slotsom dat dit onderwijs toen nog in zeer primitieven toestand verkeerde. Die uitspraak is, niemand zal het ontkennen, volkomen gewettigd. Het getal leerlingen, al mogen de laatste jaren eenige vermeerdering aanwijzen, is toch in verhouding tot het cijfer der bevolking uiterst gering. De heer van der Chijs geeft daarvan de reden op. »De voorname reden" — aldus lezen wij op bladz. 2 — »van het gering getal leerlingen lag in het betrekkelijk veel te gering aantal scholen. Daardoor toch werd het gebied van elke school te groot, dan dat alle inlanders, geschikt om ter schole te gaan en in dat gebied woonachtig, zich elken dag van en naar de school konden begeven. Eene tweede reden voor den weinigen bloei van het inlandsch onderwijs op Java lag in het meestal gebrekkige onderwijs, dat in de scholen gegeven werd, ten gevolge waarvan de resultaten van dat onderwijs veelal treurig waren, hetgeen uit den aard der zaak het schoolgaan niet bevorderde. De voornaamste redenen voor de gebrekkigheid van het onderwijs waren de weinige geschiktheid voor hun vak, welke de meeste inlandsche onderwijzers bezaten, en de weinige zorg welke, behoudens eenige loffelijke uitzonderingen, door de besturende, zoowel europeesche als inlandsche ambtenaren aan de scholen werd besteed. Eene regentschapsschool is eene op javaanschen bodem nog te vreemde plant, dan dat die niet verzorgd en gekoesterd zoude moeten worden, wil men haar niet zien wegkwijnen en sterven. Het schoolgaan in eene regentschapsschool is nog te weinig in de inlandsche huishouding ingeweven, dan dat men zulks niet met alle voegzame middelen zoude aanmoedigen en bevorderen. Maar instede van dit, was menige regentschapsschool nagenoeg geheel aan haar lot overgelaten; geen wonder dus dat zij bloeide noch rijpe vruchten droeg." Letten wij nu op de mededeelingen in het verslag over 1864, dan voorzeker zijn die niet geschikt om ons eene gunstiger opinie omtrent den toestand van het inlandsch onderwijs te doen verkrijgen. Op ultimo december van dat jaar misten 19 hoofdplaatsen van regentschappen eene school. Van de 427 districten op Java (waaronder Batavia, Soerakarta en Djokjokarta niet medegerekend zijn) konden slechts 82 gezegd worden van scholen voorzien te zijn, zoodat er nog 345 districten overbleven die eene school

misten en daaronder ettelijke districten met 25000 en meer zielen. Omtrent de adsistent-residentie Patjitan vinden wij vermeld, dat van eene bevolking van 100000 zielen, waaronder bijna 2000 hoogere en lagere hoofden, slechts 37 kinderen geregeld schoolonderwijs ontvingen.

Om door eenige cijfers den toestand van het onderwijs in het licht te stellen, meenen wij wel te doen eene statistiek van het inlandsch onderwijs over de jaren 1854—1864 te laten volgen, waaruit blijkt — en dit is voorzeker een verblijdend verschijnsel — dat telken jare het onderwijs in omvang is toegenomen.

JAREN.	Getal scholen.					Getal leerlingen.				
	Java en Madura.	Sumatra.	Banka.	Borneo.	Celebes en onderh.	Java en Madura.	Sumatra.	Banka.	Borneo.	Celebes en onderh.
1854	29	16	—	—	—	981	—	—	—	—
1855	33	16	—	—	—	1157	330	—	—	—
1856	36	17	1	—	—	1127	399	39	—	—
1857	37	—	1	—	2	1184	474	23	—	28
1858	37	24	1	—	2	1312	748	35	—	44
1859	38	25	1	—	2	1456	787	37	—	48
1860	44	27	1	—	2	1847	899	37	—	40
1861	44	31	1	—	2	1931	983	53	—	40
1862	46	35	1	—	2	1993	1281	42	—	36
1863	51	38	1	1	3	2245	1344	42	10	119
1864	56	40	1	1	3	2597	1444	64	20	123

Blijkt uit deze cijfers reeds wat door de regeering voor het inlandsch onderwijs gedaan is, de sommen daarvoor besteed toonen dit nog nader aan. Het doet ons leed dat wij niet kunnen opgeven wat voor deze aangelegenheid in eene reeks van jaren werkelijk is uitgegeven. Nergens hebben wij eene opgave van bestede gelden gevonden. Wij moeten ons daarom bepalen tot de vermelding der sommen die in de koloniale begrootingen van 1860—1868 voor het inlandsch onderwijs beschikbaar zijn gesteld.

Op de begrooting voor 1860 is uitgetrokken *f* 93,720.
» » » » 1861 » » » 96,078.
» » » » 1862 » » » 99,320.
» » » » 1863 » » » 120,731.
» » » » 1864 » » » 133,613.
» » » » 1865 » » » 142,783.
» » » » 1866 » » » 161,502.
» » » » 1867 » » » 185,871.
» » » » 1868 » » » 228,883.

Deze cijfers geven zoowel reden om zich te verblijden als te bedroeven. De klimming der uitgaven aan de ééne zijde is een gelukkig teeken dat men het onderwijs wil uitbreiden, maar aan den anderen kant valt het niet te ontkennen, dat eene uitgaaf van ruim 2 ton een sober bedrag is voor het onderwijs van 20 millioen Inlanders.

Bij de zooeven opgegeven cijfers zou men evenwel nog moeten voegen het bedrag dat aan schoolgelden ontvangen is; want bij besluit van 31 Maart 1860 verklaarde de regeering, dat de ontvangen schoolgelden ten nutte van het onderwijs kunnen worden aangewend. Een tarief voor die schoolgelden is nu laatstelijk vastgesteld bij besluit van 21 December 1864. Volgens dit tarief is maandelijksch verschuldigd:

Klasse van betaling.	Voor één leerling.	Voor twee leerlingen.	Voor elken leerling meer.
Eerste	*f* 3.—	*f* 4.50	*f* 0.75
Tweede	» 2.—	» 3.—	» 0.50
Derde	» 1.50	» 2.25	» 0.37
Vierde	» 1.—	» 1.50	» 0.25
Vijfde	» 0.50	» 0.75	» 0.12
Zesde	» 0.25	» 0.37	Niets
Zevende	Niets	Niets	»

De heer Harthoorn heeft tegen deze klassificeering van het schoolgeld een bezwaar, dat wij niet onopgemerkt voorbij mogen laten gaan, vooral omdat het ons onjuist schijnt. Hij zegt: »Een schoolgeld, geëvenredigd naar den rang van de ouders der leerlingen, wettigt min of meer het verschil in stand binnen de school." (1) Waarom wordt hier de rang der ouders in aanmerking genomen? Waarschijnlijk omdat men van de vooronderstelling is uitgegaan, dat hoe hooger rang de ouders in de maatschappij bekleeden, hoe grootere inkomsten zij genieten. Dus minder de rang dan wel de ruimere middelen dienen tot maatstaf. Wij worden in die meening versterkt door den inhoud van het zooeven aangehaalde besluit van December 1864, waarbij uitdrukkelijk voorgeschreven is dat gelet moet worden op de gewone inkomsten van den betaler, »zullende mitsdien het maatschappelijk standpunt van den betaler niet uitsluitend als maatstaf mogen worden aangenomen."

Door zooeven eene zinsnede op te nemen uit een schrijven van de indische regeering in 1851 aan den heer Wilkens, hebben wij reeds doen uitkomen dat men aanvankelijk slechts het voornemen had het inlandsch onderwijs in te richten met het oog op de behoefte voor 's lands

(1) De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Ned. O. I., bls. 166—167.

dienst. Men is echter ook ten opzichte van de vorming en opleiding van toekomstige inlandsche ambtenaren met eene onbegrijpelijke bekrompenheid te werk gegaan. Weinige dagen toch nadat besloten was jaarlijks op de conceptbegrooting van Nederlandsch Indië eene som van f 25,000 uit te trekken voor de oprichting van scholen, berichtte de hoofdcommissie van onderwijs aan de regeering, dat op de gouvernements lagere scholen voor Europeanen op Java 34 zonen van inlandsche hoofden en op de gouvernements scholen buiten Java 15 niet-europeesche leerlingen, meestal Chineezen, waren toegelaten. De hoofdcommissie achtte deze toelating schadelijk voor de europeesche leerlingen en wenschte mitsdien dat noch op de gouvernements-, noch op de particuliere scholen van Europeanen admissie zou worden verleend aan kinderen van Inlanders en van Chineezen. De regeering, ofschoon het bezwaar der hoofdcommissie beamende, was huiverig zich dadelijk geheel met dit voorstel te vereenigen. Bij haar besluit van 7 Mei 1849 gaf zij aan de hoofdcommissie slechts als haren wensch te kennen, dat, althans met opzicht tot kinderen van voorname inlandsche hoofden, vooreerst nog gelegenheid zou worden gelaten tot het verkrijgen van onderwijs op de gouvernements lagere scholen, wanneer daarop mocht worden aangedrongen en geene overeenkomst met den onderwijzer mocht kunnen worden tot stand gebracht tot het geven van private lessen. Niemand zal ontkennen dat deze bepaling met eene sluiting der gewone lagere school voor Inlanders was gelijk te stellen. Wij hebben dan ook geene voorbeelden aangetroffen dat door hen die school na 1849 is bezocht. Misschien zijn er dergelijke voorbeelden, maar dan zijn het zeker slechts enkele. Eerst in 1864 is men op het in 1849 aangenomen beginsel teruggekomen, nadat men reeds het jaar te voren (Indisch besluit van 25 Maart 1863) had bepaald, dat op plaatsen waar anders geene gelegenheid tot onderwijs bestaat, of ook wanneer bijzondere omstandigheden dit wenschelijk maken, kinderen van Christen-Inlanders, na vooraf van de hoofdcommissie van onderwijs verkregen machtiging, op de gouvernements-scholen voor Europeanen zullen mogen worden toegelaten. Uit het gouvernements-besluit van 14 Juli 1864 is het evenwel bekend geworden, dat het aan den toenmaligen minister van koloniën wenschelijk voorkwam, tot de toelating van zonen van regenten en van andere voorname inlandsche hoofden en grooten op de gouvernements lagere scholen voor Europeanen en met deze gelijkgestelden ruimere gelegenheid te geven, dan in de bedoeling van het indisch besluit van 1849 heeft gelegen; dat, wanneer Inlanders zulks uitdrukkelijk en uit eigen beweging verlangen, hunne zonen voortaan ook behooren te worden toegelaten tot het erlangen van onderwijs op de bedoelde scholen, en dat daartegen geen bezwaar kan bestaan, zoo slechts gezorgd worde, dat zelfs de schijn vermeden worde, dat de plaatsing dier in-

landsche kinderen op europeesche scholen aan iets anders zou zijn toe te schrijven dan aan de vrije verkiezing hunner ouders of voogden.

Het denkbeeld echter, dat het onderwijs alleen ten doel moest hebben in de behoefte voor 's lands dienst te voorzien, heeft, meenen wij, niet alleen in den aanvang, maar ook lang daarna bij het indisch bestuur voorgezeten. Buiten het groote nadeel dat daaraan verbonden was, dat namelijk slechts enkele individuen onderwijs ontvingen, terwijl bovendien de strekking van dat onderwijs niet was om de verstandelijke vermogens te ontwikkelen, maar alleen om de kinderen te vormen, of, zooals Harthoorn zegt, »af te richten" voor de eene of andere maatschappelijke betrekking, was hieraan nog een ander kwaad verknocht. Door een onderwijs te scheppen alleen voor eene zekere klasse der inlandsche maatschappij, moest van zelf bij de bevolking in het algemeen het denkbeeld ontstaan — in de schoolverslagen vindt men op meer dan ééne bladzijde daar ook sporen van — dat onderwijs slechts een vereischte is voor kinderen van hoofden en aanzienlijken, als een gereede weg om later bij voorkeur als ambtenaar te worden geplaatst. Toch had die eenzijdige richting van het onderwijs ook een voordeel. Te ontkennen is het niet, dat de lust en begeerte voor het onderwijs bij de bevolking zeer gering was. De hoop evenwel om door getrouw ter school te gaan, spoedig in eene betrekking geplaatst te worden, was een prikkel die gunstig werkte. Het vertrouwen om door de school eene betrekking te erlangen, vormde den hoeksteen van het schoolbezoek. Maar zoodra werd dit vertrouwen niet geschokt, — zooals onder anderen uit het verslag van het inlandsch onderwijs over 1864 met betrekking tot de residentie Japara blijkt, — of het getal leerlingen verminderde en weldra werden slechts weinigen in de school gevonden.

Ofschoon men dus sedert jaren reeds vorming en opleiding van toekomstige inlandsche ambtenaren op het oog heeft gehad, en zelfs hier en daar als regel is gesteld, — onder anderen was dit in de landen van Prins Mangkoe-Negoro het geval, — dat iemand om voor eene betrekking in aanmerking te komen vooraf voldoend schoolonderricht moet genoten hebben, moet het bevreemding en teleurstelling tevens verwekken dat nog een groot getal inlandsche ambtenaren geen onderwijs hebben ontvangen. »Op ult° December 1863" — lezen wij in het schoolverslag over dat jaar — »werden op Java slechts 810 inlandsche landsdienaren gevonden die schoolonderwijs hadden genoten. Dit geringe aantal vindt waarschijnlijk zijne oorzaak in de omstandigheid, dat op zeer vele plaatsen niet de geschiktste leerlingen eener school tot de eene of andere betrekking bij voorkeur geroepen worden, maar deze meermalen moeten achterstaan bij familiebetrekkingen van aanzienlijke inlandsche hoofden of bij magangs, die nimmer eene school bezochten." Datzelfde verslag vermeldt ook dat

in het regentschap Samarang geene inlandsche ambtenaren aanwezig waren die schoolonderwijs hadden genoten, terwijl omtrent Salatiga wordt aangeteekend, dat, hoewel aanhoudend aan de hoofden en mindere inlandsche ambtenaren het hooge belang van het onderwijs werd voorgehouden, zulks evenwel weinig invloed scheen uit te oefenen. De inlandsche zeden en gebruiken legden ook dikwerf aan het geregeld schoolgaan der kinderen hinderpalen in den weg. Hun telkens tehuisblijven was meermalen het gevolg van een feest wegens huwelijk, besnijdenis en dergelijke.

Moet men ook thans nog het denkbeeld vooropzetten dat het inlandsch onderwijs alleen ingericht moet zijn voor toekomstige hoogere en lagere ambtenaren? De heeren Harthoorn en van der Valk beantwoorden die vraag toestemmend. Wij meenen hunne opinie op dit punt niet met stilzwijgen te mogen laten voorbijgaan, vooral omdat wij die niet deelen.

De heer Harthoorn zegt het volgende: »Niet tot de bevolking in het algemeen willen wij dat onderwijs uitstrekken. Ofschoon wij niemand begeeren uit te sluiten, zoo hebben wij toch bepaaldelijk het oog op de hoogere en lagere hoofden, alsmede op opzieners en schrijvers bij Europeanen, dus op die Inlanders, welke geene landbouwers zijn. Doet het ons leed dat wij tot de groote menigte nog met geen onderwijs komen kunnen, zoo blijft ons evenwel een dubbele troost. Op Java wonen 12 millioen menschen. In den geheelen archipel niet minder dan 20 millioen. Zou het ons nu mogelijk zijn al die millioenen zoo maar op eens aan voldoend onderwijs te helpen? Al konden zij het ontvangen, dan nog zou immers onze kracht te kort schieten! Maar al kunnen wij nu geheel het volk door de school niet rechtstreeks bereiken, zoo strekt toch het onderwijs allen ten zegen. De school helpt de hoofden vormen ten nutte van het volk." (1) Bij dit oordeel sluit zich de heer van der Valk aan. Wij vernamen dit reeds uit zijn geschrift: »Het Staats-onderwijs voor den Javaan," dat hij in 1863 onder den pseudoniem *Verax* heeft uitgegeven. (2) Hij heeft dit nog nader doen uitkomen in een boekske dat ten vorigen jare in het licht is verschenen. (3)

Wij kunnen ons met dit oordeel dier beide heeren in geenen deele vereenigen. Eene uitsluiting van de eigenlijk gezegde inlandsche bevolking van het genot en de voordeelen van het onderwijs vinden wij hoogst afkeurenswaardig. Men moet nu evenwel niet gelooven dat wij daarom zouden verlangen dat men dadelijk het getal inlandsche scholen bij duizenden kon tellen, en dit zou natuurlijk noodig zijn om allen in de ge-

(1) Zie het reeds meermalen aangehaalde geschrift, blz. 18—19.
(2) Zie blz. 13 dezer brochure.
(3) T. A. F. va der Valk, het inlandsch onderwijs, blz. 60.

legenheid te stellen de school te bezoeken. Zoodanige eisch, werd die met ernst gedaan, zou niet te bevredigen zijn. Wij laten ter zijde het financiëel bezwaar; want hierop mag waar het een zoo'n groot belang, bevordering van zedelijkheid en beschaving, geldt, niet te veel worden gedrukt; maar waar zou men dadelijk het groot getal onderwijzers vinden, om aan het hoofd dier duizenden scholen te worden geplaatst? Wat wij evenwel wenschen is dit: dat trapsgewijze ook onderwijs onder de eigenlijke inlandsche bevolking worde gebracht. Neemt men dit tot beginsel aan, dan is het te verwachten, al moet het ook jaren duren eer die toestand in het leven is geroepen, dat eenmaal overal in Indië scholen zullen worden aangetroffen.

Dat wij wenschen dat het onderwijs in Indië op de scholen, die door het gouvernement worden opgericht, geheel vrij zal zijn van alle godsdienstige kleur, behoeven wij nauwelijks te zeggen. Wij deelen daaromtrent geheel wat door den heer Fransen van de Putte als minister van koloniën in de zitting der tweede kamer van 4 Juni 1863 werd gezegd. De heer Groen van Prinsterer vroeg in die zitting: »zullen de staatsscholen neutraal zijn? ...... Is het niet te vreezen dat de neutrale school, de godsdienstlooze school, de bevolking tot eene geslepenheid zal opleiden, aldus voor haar eigen geluk nadeelig en bedenkelijk voor het moederland?" De minister antwoordde op die vragen: »Of de staatsscholen neutraal zullen zijn? Mijnheer de voorzitter, zoo neutraal mogelijk .... Nu zegt de heer Groen van Prinsterer, — en dit is omtrent dit onderwerp het voorname punt van verschil tusschen hem en mij, — meent ook de minister niet dat een geheel neutraal onderwijs slimheid en geslepenheid bij den Inlander zal aankweeken, nadeelig voor zijn eigen geluk en bedenkelijk voor het moederland? Mijne denkbeelden over onderwijs en beschaving druisen geheel daartegen in. Ik geloof dat men ook in Indië, evenals hier, neutraal moet blijven met eerbiediging van ieders gevoelen. Ik geloof dat men zeer goed zedelijk onderwijs kan geven met neutraliteit. Ik versta onder neutraliteit dat men op de gouvernementsscholen evenmin uit den bijbel als uit den koran mag doceeren." Ons dunkt, dit is het ware beginsel, dat, zoo wij hopen, ook thans nog de leidende gedachte der regeering zal uitmaken.

Wij hebben nu nog een paar punten te behandelen, maar de bespreking daarvan wenschen wij tot het volgende nommer uit te stellen.

HERMAN.

EEN AFSCHEID EN EEN BLIK IN DE TOEKOMST.

De koloniale quaestie is door het ministerie van Zuylen geheel naar den achtergrond gedrongen, ofschoon zij de reden van zijne opkomst was. Slaagde het tijdelijk daarin, dan is dit alleen kunnen gelukken, omdat eene grootere en allesbeheerschende quaestie tusschen Regeering en Vertegenwoordiging ontstond. Maar ondanks elke poging om haar ter zijde te stellen, dringt zich de koloniale quaestie telkens weder op den voorgrond.

De groote strijd over de vraag, of de regeeringsmannen voor hunne daden verantwoordelijk zijn en of al dan niet in Nederland in constitutioneelen zin zal worden geregeerd, moest echter worden volstreden, voordat eenige andere quaestie kon worden uitgemaakt. Een kabinet, dat zich krampachtig aan de zetels vastklemde, 's Konings naam op den voorgrond plaatste en daardoor vertegenwoordiging en kiezers naar zijn zin wilde zetten, is toch niet enkel een gevaar voor Nederland. Het verledene is daar om te doen zien, wat Indië te wachten heeft van eene niet-constitutioneel gezinde regeering. Zoo wij niet reeds geheel en al tot de dagen van het uitputtend exploitatiestelsel zijn teruggevoerd door een kabinet, dat meer en meer tot de politiek der dertien overhelde, het is alleen omdat bij den goeden wil de krachten en het talent ontbraken en omdat men afstuitte op de onmogelijkheid.

Voor Indië en voor Nederland is de strijd, op parlementair terrein gevoerd, even belangrijk, omdat de Regeering, die de rechten der Vertegenwoordiging wilde beperken, dit ook en vooral op koloniaal gebied trachtte te doen. Zij stelde het autocratische stelsel ten aanzien van Indië voorop, maar tevens leidde haar financiëel beleid tot opdrijving van alle uitgaven, zonder eenige nieuwe bron van inkomst op te sporen, zoodat Nederland meer en meer afhankelijk werd gemaakt van bijdragen uit Indië. Maar ook in de verdere handelingen van het conservatieve kabinet op koloniaal terrein lag reeds eene onvermijdelijke oorzaak van zijn val.

Onze vrienden, ook zoo zij geene enkele andere grief hadden, moesten reeds daarom alleen dit kabinet met alle kracht bestrijden; want het zoogenaamd »liberaal-autocratisch" stelsel, dat de heer Rochussen en zijne geestverwanten verlangen, is niets anders dan dwang en wering van Europeesche nijverheid, gepaard met fnuiking van de drukpers, opdat de gevolgen van zulk een stelsel niet aan den dag gelegd kunnen worden.

Toen de Indische begrooting voor 1868, ten gevolge der ontbindingsmanie van het ministerie waarin de heer Hasselman zitting had, eerst in April van dit jaar behandeld zou worden, wenschte de liberale meerderheid dat onderwerp van alle politieke beschouwingen af te scheiden, opdat de begrooting spoedig naar Indië zou kunnen worden gezonden. De meerderheid in de beide Kamers bleef aan dat voornemen getrouw. Vrijelijk konden de ministeriëele partij en de heer Hasselman zelf gedurende twee dagen in de Tweede Kamer strijd voeren tegen eene meerderheid, die vooraf verklaard had den handschoen niet te zullen opnemen; te vergeefs waren tergende en zelfs persoonlijke aanvallen; men liet de ministeriëele partij »de revue", zooals de heer Hasselman dat noemde, over allerlei quaestiën passeeren. Het mocht in de taktiek van de reactie op koloniaal gebied liggen, elkander dagen achtereen den bal toe te werpen en allerlei aanvallen tegen het vorige liberale bestuur te richten; de liberale partij zweeg, en zij had daarin volkomen gelijk. In twee woorden kan het streven der ministeriëele leden bij die discussie gekarakteriseerd worden: tijdelijke levensverlenging van het kabinet door langgerekte aanvallen tegen de liberalen, opdat voor Paschen geene eindbeslissing mocht vallen, en eene bede, dat welk kabinet ook aan het bestuur mocht komen, toch de liberaal-koloniale richting daarin niet zou worden vertegenwoordigd.

Was eenmaal de strijd over het hoofdbeginsel volstreden, dan moest elk streven om de koloniale quaestie te verdagen of te écarteeren ijdel zijn. Geen constitutioneel ministerie toch dat zijne roeping begrijpt, kan zich aan de oplossing van die quaestie onttrekken. Daarom moest boven alles door onze vrienden de hoofdquaestie worden beslist; eer men tot iets anders kon overgaan, behoorde de Tweede Kamer uit te maken welk regeeringsbeginsel in Nederland voorop staat; want met die hoofdvraag hing alles samen. Ook de heeren Groen van Prinsterer, buiten het Parlement, en Heydenrijck, die op een ander gebied eischen stellen, waren dit met ons eens. Men wachtte op afdoening van de Indische begrooting, om dan onmiddellijk de Staatsbegrooting in behandeling te nemen, waarbij eene beslissing moest vallen; zou nu de liberale meerderheid het hoofdpunt uit het oog verliezen?

Wat zou discussie met zoodanig kabinet, onder zulke omstandigheden, en speciaal met den heer Hasselman gebaat hebben, waar het niet

uitsluitend de posten van de begrooting betrof? Geen tak van bestuur, geen détail kon in gewicht het machtpunt van het oogenblik te boven gaan. Week de Kamer van dit standpunt af, trad zij in de behandeling van onderdeelen, dan bestond het gevaar dat men de beslissing over het hoofdpunt zou pogen te keeren. Daarom lokte de ministeriëele partij de oppositie op dat terrein en tartte haar den 30sten en 31sten Maart door telkens herhaalde aanvallen. De heer W. van Goltstein toonde beter besef van de constitutioneele begrippen te hebben en verklaarde de houding van de oppositie te begrijpen. Maar waar het de cijfers van de begrooting zelve gold en waar zaken ter sprake kwamen, afgescheiden van louter politieke bespiegelingen, heeft de meerderheid niet gezwegen. De heeren Fransen van de Putte, Sloet van den Beele en enkele andere leden der Tweede Kamer namen daar deel aan het debat, rectificeerden ondershands eenige «onjuistheden", vroeger vooropgezet, en vergoedden het gemis aan kennis van den heer Hasselman door hun steun.

Het kabinet plaatste zich bij de debatten, die van 21 tot 27 April jl. over de Staatsbegrooting zijn gevoerd, op een gemakkelijk standpunt. Het beweerde dat geene enkele grief tegen de Regeering bestond, en beriep zich op Engeland, waar de meerderheid ook weleens een ministerie van de minderheid had geduld. Wij hebben het vroeger gezegd: eene minderheid die weet wat zij wil, kan in ons oog in sommige gevallen tijdelijk regeeringspartij zijn. Maar is door al hetgeen sedert twee jaren op koloniaal terrein gebeurd is, om in dit Tijdschrift van niets anders te spreken, niet op overtuigende wijze gebleken, dat de regeeringspartij geenerlei beginsel had, en, zoo zij er een vooropzette, zich daarvan dadelijk weder losmaakte of dat niet wist uit te voeren? De heer Hasselman wilde ten slotte behoud van of liever terugkeer tot de begrippen van de oude Oost-Indische Compagnie, ofschoon de Heer Heemskerk beweerde, dat hij het programma-Mijer uitvoerde, een programma zoozeer in liberale richting opgesteld, dat de heer Mijer zich beklaagde, dat de heeren van Heukelom en Duymaer van Twist hem de hand niet reikten, daar hij bijna in alles doen wilde wat zij wenschten. De heer Hasselman liet daarop echter den 27sten April volgen, dat hij zich niet gebonden achtte door de redevoeringen van den heer Mijer en alleen diens hoofdthema overnam: behoud der gouvernementscultures, handhaving van het hoog gezag en beperking, zoo mogelijk, van het verbruik van amfioen. Was dat nu alles? Was dat het uitgewerkte conciliante regeeringsprogramma van den heer Mijer? Of zelfs dat van den heer Trakranen, hoezeer deze reeds afdong? Was discussie over beginselen van koloniaal beleid rationeel met een man als de heer Hasselman, die daarenboven zoo weinig tact en bekwaamheid ten toon spreidde, hetgeen te over bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1868 is uitgekomen?

»Gij hebt geene grief tegen ons, kabinet van de minderheid; doe als in Engeland," sprak het kabinet. De heer Fransen van de Putte toonde den 27sten April uit de *Memoirs of sir Robert Peel*, door lord Mahon en den heer Cardwell uitgegeven, hoe men in Engeland, althans tot dusverre, de waardigheid eener regeering en de belangen van kroon en land opvatte. Ook sir R. Peel trad eenmaal op als minister van de minderheid en poogde eene meerderheid te verkrijgen. Maar wat leest men in het tweede deel zijner gedenkschriften en brieven? De reactie in en buiten de Tweede Kamer, die in den jongsten tijd zulke zonderlinge begrippen en zoovele constitutioneele ketterijen verkondigde, bevelen wij de volgende uittreksels aan uit een tijd, toen Peel nog een der hoofden van de Tory-partij was. Het is waar, thans zegt de liberale Engelsche pers, dat men zijne hedendaagsche opvolgers bij de kraag van de ministeriëele zetels zal moeten rukken, zoo men ze ooit het gezag aan de liberale meerderheid wil zien overgeven.

Sir R. Peel schreef onder andere den 29sten Maart 1835 aan den Koning:

»Wat ik vrees is, dat voortdurende volharding in de poging om met eene minderheid te regeeren, het bezwaarlijk zal maken voor eenig ministerie, hoe ook samengesteld, later weder invloed op het Huis der Gemeenten te verkrijgen; dat het Huis, gewoon rakende om functiën uit te oefenen, die het niet rechtstreeks behoort te vervullen, onwillig zal worden om die los te laten, en dat de koninklijke prerogatieven en het koninklijk gezag onvermijdelijk moeten lijden door voortdurende blijken van zwakheid van de zijde van het Gouvernement.

»Zulk een toestand moge een tijd lang houdbaar zijn, zoolang er eenige redelijke hoop bestond dat de ministeriëele minderheid meerderheid zou kunnen worden, of een beroep op de natie zou kunnen geschieden met het vooruitzicht op een beslissend succes. Ik ben van meening, dat er geen grond bestaat om die hoop langer te voeden, of om aan te nemen dat de positie van het Gouvernement verbeterd zal worden door te volharden na eene nederlaag over de quaestie der Iersche kerk."

Den 12den December 1834 schreef Sir Robert Peel nog aan lord Stanley, over de vraag eener herhaalde ontbinding: »Ik was nooit een voorstander van herhaalde en plotselinge ontbindingen. Meer dan eenmaal had ik de gelegenheid in den kabinetsraad mijn afkeer daarvan te doen kennen, als redmiddel om aan de zwakheid van een gouvernement te gemoet te komen; want ik herinnerde mij steeds de opmerking van Clarendon, in den aanvang van zijne geschiedenis van den opstand, over de slechte gevolgen van een verkeerd gebruik van dat recht. »Niemand," schreef hij, »kan mij eene bron aanwijzen, waaruit de bittere wateren, die wij nu drinken waarschijnlijk ruimer zijn voort-

gevloeid, dan uit onredelijke en overhaaste ontbindingen van het parlement." En elders: »de hartstocht en de heftigheid, die in het parlement opgewekt en geworteld zijn, kunnen niet weggenomen en tot bedaren gebracht worden door nog hartstochtelijker verbreken en ontbinden."

Nu had de Regeering, die ook na een tweede beroep op de kiezers weder tegenover eene meerderheid stond, — eene regeering, die gebroken had met haar programma op koloniaal terrein, — alvorens zij een programma van de oppositie verlangde (een eisch, te recht stout en cyniek genoem), zich wel mogen afvragen: bestaat er eenige mogelijkheid om door de ondersteuning der dertien op koloniaal terrein stand te houden? Niemand zal toch ontkennen dat elke poging, om eene meerderheid op het program dier mannen te verkrijgen, vruchteloos zou geweest zijn. Maar zoo men dat al wilde beproeven, was dan de weg daartoe de meerderheid derwijze te tarten, dat zelfs de heer van der Hucht den heer Hasselman zijne eigene geschriften ging voorhouden, en protest aanteekende tegen de richting van het kabinet? En zou dan discussie over beginselen bij de behandeling der Indische begrooting gebaat hebben, van de zijde van hen die nog oneindig verder van den Minister afstonden?

Indien ooit een minister van koloniën eene goede gelegenheid heeft verspeeld om de belangen van Indië met kalmte en afgescheiden van den strijd der politieke partijschap te bevorderen, dan was dit de heer Hasselman bij de Indische begrooting voor 1868. Dat hij het tegendeel deed en zich liet opzweepen tot aanvallen, zijn goedhartig en eenvoudig karakter niet waardig, bewijst volslagen gemis aan tact en verregaande partijdrift. Heeft hij ons toch in zijne redevoeringen van 30 en 31 Maart eenige wezenlijke uiteenzetting van beginselen gegeven? Het tegendeel is waar. Hij heeft alleen afgekeurd wat voorgangers deden en in nog scherper vorm dan in de Memorie van Beantwoording gesproken tot eene meerderheid, die den strijd weigerde. Hij heeft intusschen den 18den April, bij de kortstondige discussie over de Indische begrooting in de Eerste Kamer, het geïsoleerde van zijne positie gevoeld, toen slechts drie geestverwanten het woord gevoerd hadden, en de overgroote meerderheid in dat staatslichaam de houding van de liberalen in de Tweede Kamer navolgde. Hij nam daar afscheid van het politiek leven. De weinig beteekenende algemeenheden, later in de Tweede Kamer gesproken, sluiten zich bij dat afscheid aan. Hij gevoelde dat de grond hem ontzonken was op eene plaats, die hij niet had behooren te gaan bezetten.

De strijd over koloniale belangen is dan ook bij de beraadslaging over de Staatsbegrooting slechts kort gevoerd, voor zoover noodig was om van het verschil tusschen de meerderheid en de Regeering te doen blij-

ken. Meer was overbodig. Eene Regeering, die de koloniale quaestie negeert, kan in onze dagen geen stand houden. Dat kan alleen tijdelijk geschieden door alles aan een haak te hangen en aan de meening ingang te verschaffen dat de inmenging van de Vertegenwoordiging voor Indië een kwaad is. Het ligt geheel in het stelsel van de reactie daarnaar te streven. Maar men moge beweren, dat Indië zwoegt en tobt onder de comptabiliteitswet, welke vruchten heeft Indië geplukt van het stelsel, waarheen het kabinet van Zuylen ons poogde terug te voeren, toen eveneens de ministeriëele verantwoordelijkheid niets was dan een klank en de Minister alleenheerscher was, ook op financiëel gebied? Is het Indië toen zoo goed gegaan? En heeft Indië niet tal van verbeteringen te danken aan het parlementair systeem, dat sedert 1848 werkt? Zou er in deze dagen zelfs nog sprake zijn van de hervorming van Indië, zoo niet het financiëel wanbestuur hier en ginds art. 59 en 60 in de Grondwet had doen brengen en van Hoëvell na 1848 in de gelegenheid ware gesteld zijne stem in 's lands raadzaal te doen hooren? Moeten de vrienden van Indië daarom niet elke reactie tegen den geest van het constitutioneel leven bestrijden? Moet niet elk ministerie dat het kabinet van Zuylen opvolgt, eene verbetering zijn?

Zie, men ontzeide immers bij de behandeling der Indische begrooting aan de Staten-Generaal weder de vereischte kennis om over die aangelegenheden een juist oordeel te vellen? Die grief is zoo dikwijls wederlegd, dat het onnoodig is den strijd daarover te hernieuwen. Eene enkele opmerking veroorloven wij ons. Indien 's lands vertegenwoordiging voldoende »ervaring" mist, zooals de heer Hasselman zich uitdrukt, — een verwijt, nooit van conservatieve zijde gedaan als een hervormingsgezind minister de teugels van het bewind in handen had, maar alleen dan wanneer men de overtuiging koesterde, dat de Regeering van elke hervorming wars was, zoodat dit argument alleen schijnt te dienen *pour le besoin de la cause*, — dan moet de Minister zijn bestuur zonder die contrôle voeren, — eene zeer gewenschte zaak zeker voor eene Regeering die het recht van contrôle der Vertegenwoordiging wil laten bestaan in speeches, maar elke afstemming als eene constitutioneele wandaad, eene greep naar de souvereiniteit en een revolutionairen coup brandmerkt. De contrôle van een lichaam dat met de zaken onbekend is, heeft geen nut. Maar dan gaat men uit van de onderstelling, dat de minister van koloniën, zoo al niet onfeilbaar, dan toch een staatsman zij, die, aan vastheid van beginselen grondige kennis en een juisten blik paart, zoodat men hem blindelings volgen kan. Wat hebben de drie conservatieve ministers ons in dat opzicht geleverd? Wat hebben zij gedaan om in Indië het prestige van het gezag te verhoogen, regel en vastheid in den gang van zaken te brengen en de ontwikkeling

te bevorderen? Het doet ons leed op den heer Hasselman te moeten terugkomen. Liefst hadden wij op hem het *de mortuis nil nisi bene* toegepast. Maar gaan wij na wat het conservatieve kabinet als zijn laatste koloniaal programma gaf, dan waarlijk is het onmogelijk het nut van contrôle, in het belang van Nederland en Indië, te ontkennen, en eenig geloof te slaan aan de bekwaamheid van den laatsten conservatieven minister. Heeft niet de behandeling van de begrooting voor 1868, toen het niet op declamatiën aankwam, maar verdediging en toelichting van feiten en posten vereischt werd, het bewijs van onze stelling geleverd? Heeft de rede van den heer van Nispen van Pannerden in de Eerste Kamer niet weder doen zien, hoe onvolledig de begrooting schriftelijk was toegelicht? Zou die begrooting er in de Tweede Kamer in de hoofdstad ongeschonden zijn doorgekomen, zoo de heeren Fransèn van de Putte en Sloet niet telkens in de bres gestaan hadden? Wat heeft de heer Hasselman, wankelende tusschen reactionaire velleïteiten en gemis aan moed om ze door te zetten, in het midden gebracht dat van kennis en doorzicht getuigde? Er waren slechts een paar groote punten in quaestie. De hoofdzaak waren de openbare werken, haven- en irrigatie-werken in Indië. Moesten niet de genoemde sprekers, met den heer van Bosse, de materiëele belangen van Indië in bescherming nemen, toen de heer W. van Goltstein den 2den April jl. den post voor nieuwe werken wilde doen vervallen? Hunne leuze was en bleef deze: men trachte zich niet uit financiëele moeilijkheden in Nederland te redden door beknibbeling van hetgeen Indië dringend behoeft en lang verwaarloosd is. Voet voor voet werden de aanvallen van de heeren W. van Goltstein, de Casembroot, Rochussen en anderen betwist. Meestal slaagden die pogingen. Waar de liberale richting overdreven weelde of verkeerdheden zag, bestreed zij en was in den regel meerderheid; waar zij de belangen van Indië bedreigd zag, verdedigde zij den Minister, zoodat de heer van Goltstein uitriep: »waarom verdedigt *gij* hetgeen gij moest bestrijden; zijn de rollen omgekeerd?" De liberalen lieten zich niet ten koste van Indië tot partijstrijd verleiden, en wij juichen dit als navolgenswaardig voorbeeld toe. Stelt men daartegenover de houding van den heer Hasselman; herleest men wat hij gezegd heeft en ziet men hoe weinig dat beteekende; let men op zijn gemis aan tact en op zijne stijfhoofdigheid, waar goede raad gegeven werd; dan zou het wel bij niemand kunnen opkomen, het groote nut van contrôle door de Vertegenwoordiging te ontkennen; want waarlijk, zoo de geestverwanten van den heer Hasselman naar hun gemoed spreken, hoevelen zouden geneigd zijn geweest hem blindelings te volgen? En zou, wanneer nu, volgens hun stelsel, alle contrôle wegviel, behoorlijk in de behoeften van Indië worden voorzien? Zou aan een minister die zoo weinig doorzicht toonde,

aan een lid van een kabinet dat Nederland weder geheel afhankelijk maakt van door dwang verkregen Indische baten en bezuiniging op hetgeen Indië behoeft, met gerustheid de vaststelling der uitgaven kunnen worden overgelaten?

Wanneer men nagaat welke resultaten de discussie over de Indische begrooting heeft gehad, dan ziet men dat slechts enkele amendementen zijn aangenomen, en deze nog ten deele wijzigingen die men in de cijfers bracht, alleen omdat deze begrooting slechts voor korten tijd zou kunnen werken en de Kamer de hoop koesterde weldra over de begrooting met een definitief kabinet te kunnen handelen. Staan wij bij de voornaamste een oogenblik stil.

In de eerste plaats ontmoeten wij het amendement om de som van *f* 57,240, uitgetrokken tot dekking der kosten van een nieuw op te richten departement van justitie, te laten vervallen. Tweeërlei bezwaar werd daartegen aangevoerd: de zaak zelve en de opportuniteit; men wilde de vraag, of eene directie van justitie noodig is, nu niet beslissen. Te vergeefs gaven voorstanders van de zaak den heer Hasselman den welgemeenden raad op dat oogenblik niet op eene beslissing aan te dringen, omdat de quaestie van opportuniteit geopperd was en een votum het principe zou kunnen schaden. De heer Hasselman was doof voor elken vriendenraad, en ondanks de ondersteuning van de heeren Sloet en Fransen van de Putte, werd het voorstel om den post te doen vervallen, den 1sten April met 38 tegen 32 stemmen aangenomen. Wij voeden de hoop dat een volgend minister den post weder op de begroooting zal brengen, met het oog op de redenen die voor de zaak pleiten en die welke tot de afstemming hebben geleid. Het geldt eene quaestie waaromtrent de heeren Mijer en Sloet, Hasselman en Fransen van de Putte het eens zijn.

Met genoegen daarentegen zagen wij, op voorstel van den heer W. van Goltstein, den post van *f* 730,000, strekkende tot aanvankelijke uitvoering van het plan om vier ramtorenschepen op de Indische begrooting te brengen, met 60 tegen 9 stemmen schrappen. Daargelaten de vraag of Indië tot zijne defensie gepantserd materiëel behoeft, was het toch waarlijk het oogenblik niet om zoo in het voorbijgaan een zoo drukkenden last aan de Indische schatkist op te leggen.

De tijd zal leeren, in hoever het den 2den April met 42 tegen 25 stemmen aangenomen amendement, door den heer Rochussen voorgesteld, om het getal inspecteurs voor het onderwijs van Europeanen niet van één tot vier te brengen, doelmatig is geweest. Wij betwijfelen dit

Bepaald betreuren wij de aanneming van het amendement van den heer W. van Goltstein om den post »telegraphie" met *f* 125,000 te verminderen. Wel had de voorsteller alleen ten doel, de kosten van de

telegrafische verbinding met Singapore over Sumatra over twee jaren te verdeelen; maar hoe eer men de lijn over Sumatra gereed heeft, des te grooter zal het nut zijn. Het is echter uit de discussiën gebleken, dat de te weelderige organisatie van het personeel, die wij niet kunnen ontkennen, voor een niet gering gedeelte de schuld van deze beslissing draagt.

Beter verdedigbaar is het voorstel van den heer W. van Goltstein om geene buitengewone fondsen toe te staan voor het bouwen van een provoost en hospitaal te Weltevreden, en derhalve 3¼ ton, daarvoor aangewezen, uit de begrooting te lichten, waartoe den 3den April met 58 tegen 17 stemmen werd besloten. De Minister erkende zelf dat de ruime post »geniewerken" wellicht niet uitgeput zou worden, en dan kan, bij werkelijke behoefte, de eerste termijn uit de som van bijna 2¼ millioen gevonden worden.

Wij zullen nog slechts bij enkele punten stilstaan, om den toestand duidelijk voor onze lezers open te leggen. Weldra zal toch weder eene Indische begrooting moeten worden behandeld en een ander minister zal die verdedigen. Wij kunnen dus détails ter zijde laten.

De statistieke opneming werd door den heer Hasselman als een »hors d'oeuvre" voor Java beschouwd. Intusschen zagen wij hem toch huiverig om de zaak in het hart aan te tasten, en toen de heeren Nierstrasz en Insinger den 1sten April pogingen aanwendden om de uitgaven voor dat onderwerp van de begrooting te schrappen, kantte de heer Hasselman zich daartegen. Men moest geen greep doen; hij was »er zeer op gesteld" den post te handhaven, totdat de Gouverneur-Generaal zijne denkbeelden omtrent de opmetingen had doen kennen. Maar desniettemin schaarde de heer Hasselman zich in theorie aan de zijde van den heer Rochussen en zijne geestverwanten, die de opneming fel bestreden. De zaak kon, meende hij, op min kostbaren voet, op doodeenvoudige wijze geschieden, mits men ze aan de residenten opdroeg, hier en daar met een paar mantri's en schrijvers. Met voldoening constateeren wij dat eene poging om eene afkeuring over de zaak in beginsel uit te spreken, door het aangevraagde crediet met *f* 1000 te verminderen, den 1sten April met 56 tegen 15 stemmen werd gekeerd.

Wanneer wij onze meening over dit belangrijke gedeelte der discussie zullen zeggen, dan moeten wij onze overtuiging uitspreken, dat de heer Hasselman, naar zijne houding te oordeelen, te dien aanzien de portée van de beoogde reactie niet juist besefte. Hij scheen vooral bezield te zijn door het denkbeeld, dat de opneming op »eenvoudiger" wijze kon geschieden en dat men kon bezuinigen. Maar voor het overige scheen hij ons toe gedreven te worden door hen, die geenerlei verandering in het stelsel willen brengen, dat de Javaan zij *taillable et corvéable à merci*,

en in verband daarmede ook de admodiatie van de landrente, bij wijze van contracten met de dorpshoofden, willen handhaven. De ultra-conservatieven bestreden de opneming met allerlei argumenten, zelfs met ongerijmdheden. En dit ligt in hun systeem. Men lette op de geschiedenis van het landrente-stelsel, en een ieder zal tot de overtuiging komen, dat elke poging om tot de kennis van het belastbaar vermogen op Java te geraken, en daarop een goed belastingstelsel te gronden, telkens vernietigd of in de geboorte verstikt werd door hen, die den Javaan louter beschouwden als eene werkkracht om producten ten bate van de Nederlandsche schatkist te leveren, en nog altijd doortrokken zijn van de begrippen der Compagnie. In ieder tijdperk van reactie breekt men met de opnemingen. Vroeger heeft de heer Hasselman, na zijne terugkomst uit Indië, al het verkeerde van het landrente-stelsel scherp doen uitkomen en de middelen tot verbetering aangewezen die nu in toepassing worden gebracht. Natuurlijk is dit een doorn in het oog van de reactie; zij doet al het mogelijke om de opnemingen tegen te werken. De heer Hasselman zong chorus in zijne redevoeringen; maar de redevoerende reactionair trad huiverend terug, zoodra hij door zijne geestverwanten tot een werkelijken terugtred werd aangespoord.

Commissarissen-Generaal beseften de gebreken van hetgeen Raffles had verordend; »nog waren geene vaste regelen gesteld; nog was alles aan *de zinnelijkheid der residenten en andere ambtenaren* overgelaten (1).'' De bedoelingen van Commissarissen-Generaal waren goed; maar de uitwerking is achterwege gebleven. In 1825, in 1829, maar vooral na 1831 heeft men telkens, zoodra behoefte bestond aan direct geldelijk voordeel van Java, de organisatiën afgebroken die tot verbetering van het landelijk stelsel moesten leiden. Dadelijk bezuinigde men op de uitgaven daarvoor of staakte de zaak geheel. Men begreep dat gedwongen cultures geen ordelijk belastingstelsel toelieten. In 1834 achtte de heer van den Bosch zelfs heffing der landrenten na opmeting, »ofschoon toegevende, dat de overeenkomsten die omtrent de landrenten met de hoofden en oudsten der dessa's worden gesloten, behoorden te steunen op de kennis van de uitgestrektheid en waarde der landen,'' onbestaanbaar met zijne beginselen van regeering, later neêrgelegd in het regeerings-reglement van 1836. Waarom? De heer Merkus schreef 22 October 1844 aan het Opperbestuur o. a.: »dat door eene vervanging van het tegenwoordig stelsel van admodiatie door een ander, berustende op het werkelijk vermogen der belastbare ingezetenen en voorwerpen, wellicht zou worden weggenomen het eenige correctief, waardoor het stelsel van cultures

(1) Zie aanhef van het *Ind. Staatsbl.* 1818, N°. 14; Van Deventer, *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel*, jaarg. 1865, Maart-nummer, blz. 223 en volgg.

dragelijk is gebleven (1)." Toen in 1838 en 1839 in Indië op verbetering werd aangedrongen, kreeg men van den Minister in Nederland geen antwoord. In 1840 en 1841 werden nietige sommen, enkele duizenden, tot hermeting aan de residenten van Cheribon, Pasoeroean en Tagal geweigerd. In 1844 wilde Merkus de handen met ernst aan het werk slaan. De heer van Deventer zegt daarvan: »Het doel was: *verbetering in den gebrekkigen toestand;* maar aangezien, onder de sanctie van het Opperbestuur, geen verbetering bereikbaar was, welke tot meer uitgaven leiden zou, zoo moest, bij de voordracht van elke, onder die omstandigheden mogelijke verbetering, op den voorgrond staan het betoog, dat de financiëele resultaten *niet ongunstig* zouden zijn (2)." Maar in dien tijd werd elke uitgave, hoe productief zij ook voor de toekomst zou zijn, afgesneden. Later hebben alle kundige Indische ambtenaren en allen die eenig inzicht hadden in den toestand van de Indische maatschappij, op verbetering, op geregelde opneming aangedrongen. Te vergeefs, totdat de Minister Fransen van de Putte en de Gouverneur-Generaal Sloet van den Beele de statistieke bureaux opgericht hebben. Niets is natuurlijker dan dat zij, die terug willen tot het stelsel van dwangcultuur en zich tegen elke hervorming aankanten, ook thans weder het oude spel hervat hebben en de zaak trachten te sloopen.

De groote kostbaarheid is door den heer Hasselman weder als eene grief aangevoerd. Maar hij zelf erkende vroeger dat de opnemingen buitengewone middelen vereischen. Wil men de zaak als zoo »eenvoudig" beschouwen, als hij doet, en aan de residenten opdragen, dan is nog volkomen waar hetgeen de directeur der cultures in 1838 schreef (3):

»Dat naar mijn oordeel geen ambtenaar, bij dagelijksche drukke bezigheden, immer in de gelegenheid komen zal, dien arbeid behoorlijk te kunnen aanvatten en voortzetten, en alzoo, wanneer het Gouvernement mocht willen besluiten, om dat onderwerp in bepaalde overweging te brengen, daarmede bekwame en ondervindingrijke personen dienen te worden belast, die voor den tijd welke daartoe gevorderd zal worden, geen andere zorgen van een druk dagelijksch beheer te dragen hebben, maar zich uitsluitend met dat onderwerp kunnen bezig houden, onder al zoodanige medewerking als de aard der zaak vorderen zal."

Alle deskundigen zijn het nog heden ten dage met dien hoofdambtenaar eens. Ten bewijze strekke hetgeen de heer van der Does de Bije, redacteur van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, bij het bespreken van de jongst op Java gepubliceerde halfjaarlijksche verslagen opmerkt:

(1) Van Deventer, jaarg. 1866, October-nummer, blz. 297.
(2) Jaarg. 1866, October-nummer, blz. 300.
(3) Van Deventer, jaarg. 1866, Juli-nummer, blz. 20.

»Intusschen blijkt uit de verschillen (van de bekende landen met die, welke bij opmeting blijken te bestaan) reeds, hoezeer het stelsel om de hoofden van gewestelijk bestuur te maken tot de factotums der Regeering, ook hier weder faalt, en hoe men een ander inzicht in de toestanden van een land verkrijgt, wanneer de statistiek de afzonderlijke werkkring wordt van een speciaal corps, vooral wanneer dit tegenover de residenten eene zekere zelfstandigheid bezit." Het is alsof men op Java door eene bijzondere gave van intuitie, vooraf de speeches van den heer Hasselman gekend had.

Even oud is het argument, door den heer Hasselman gebezigd, dat dergelijke onderzoekingen den inlander onaangenaam zijn en onrust verwekken. In 1860 was hij daarvoor niet zoo bevreesd. En toch pleiten uit later tijd de suiker-enquête en de onderzoekingen door den heer Mijer ingesteld tegen dit bezwaar. Dat de Javaan met zeker wantrouwen vervuld was in vroeger tijd, toen elk onderzoek bloot en alleen strekte om de vraag te beantwoorden, of men den inlander, naast dwangcultuur en heerediensten, nog grooter bezwaren, door verhooging van andere belastingen, kon laten torschen, is niet onnatuurlijk. Ook zou het wel onmogelijk zijn uit een toestand van volslagen willekeur, zooals bij het landelijk stelsel bestaat, eensklaps tot regelmaat en daarbij tot plotselinge en belangrijke verhooging der belasting te komen, zoolang de hoofdreden blijft, waarom men de heffing bij admodiatie lager gesteld heeft dan rechtens mocht geschieden. Men moet de bevolking dus wel verzekeren, dat de landrente niet op eenmaal op de metingen gegrond zal worden. Maar dat er onrust door die opneming ontstaat, wordt in geenen deele bevestigd door het »Uittreksel der verschillende halfjaarlijksche verslagen over de statistieke opneming van Java," op last van den Gouverneur-Generaal Mijer in de *Java-Courant* van 28 Februari, n°. 15, gepubliceerd, welk stuk op last van de Tweede Kamer in zijn geheel herdrukt is. Men leest daarin o. a.:

»Zijn eenmaal de inhouden der sawah- en tegalvelden van alle dessa's van een district berekend, alsdan wordt aan het hoofd van gewestelijk bestuur een staat aangeboden, behelzende hoevele bouws van 500 □ roeden aan sawah- en tegalvelden volgens den legger der landrente aanwezig en hoevele van die bouws door de statistieke opneming gevonden zijn.

»Met deze resultaten worden de dessa-hoofden door middel van het Inlandsch bestuur bekend gemaakt en hun de noodige tijd gelaten, om deze op hunne wijze te controleeren. Eenige weken daarna worden, op eene vergadering der dessa- en andere hoofden, eerstgenoemden afgevraagd, of zij zich met de door de opneming verkregen metings-uitkomsten kunnen vereenigen, en voorts gehandeld zooals is voorgeschreven in het Gouvernements besluit, dd. 12 Januarij 1867, No. 7, Bijblad No. 1955.

»Deze vergaderingen, waarbij de regent en het betrokken districtshoofd, benevens de controleurs der afdeeling en opneming met den Europeeschen landmeter aanwezig zijn, worden vlijtig bijgewoond, niet alleen door de dessa-hoofden, maar ook door tal van landbouwers uit de belanghebbende dessa's. Bij het opperen van bezwaren der dessa-hoofden tegen de resultaten der opneming worden deze onmiddellijk ten overstaan eener door den Resident te benoemen commissie onderzocht. Meermalen deed men daarbij de ondervinding op, dat die hoofden wel degelijk de resultaten hadden gecontroleerd. Zoo verklaarde op de vergadering op de hoofdplaats van het district Ramamé, residentie Kadoe, gehouden, het hoofd der dessa Soemakitra Kidoel, dat die dessa in plaats van 7 bouws, zooals de gedane opneming daar gaf, er slechts 5 bezat; de zaak werd onmiddellijk onderzocht en het bleek hierdoor, dat de man volkomen gelijk had; aan de landmeters waren tijdens de opmeting verkeerde dessagrenzen aangewezen, en zoo waren 2 bouws, die op het grondgebied eener aangrenzende dessa lagen, verkeerdelijk op dat van de andere hierboven genoemde dessa gebracht.

»Anderen brachten bezwaren in tegen de hoeveelheid opgebrachte steeds van levend water voorziene sawahs, en verklaarden dat deze eenige bouws te groot, en die van regen afhankelijk daarentegen te weinig waren aangegeven; ook dit werd dan dadelijk onderzocht en steeds in der minne geschikt. Anderen weder konden zich niet vereenigen met de opgegeven hoeveelheden tegalvelden, meenende dat deze alle als ieder jaar beplant en dus ook aan de belasting onderworpen zouden worden aangemerkt; het werd dan duidelijk gemaakt dat door deze hoeveelheden verstaan werden het totaalcijfer der tot een dessa-gebied behoorende beplantbare tegalvelden, en niet degenen welke beplant waren geworden gedurende het laatst verloopen jaar b. v. Het cijfer daarvan toch wisselt in den regel jaarlijks af, en wordt voor een deel beheerscht door de behoefte der bevolking om verschillende voedsel- of handelsgewassen te planten, den aard van het weder enz. enz.

»Ten slotte kan hier worden vermeld, dat er geene vergadering van dessa-hoofden is gehouden en beëindigd, die aanleiding gaf tot ontevredenheid onder de bevolking; de zekerheid die deze had, dat iedere ingebrachte klacht of tegenwerping onmiddellijk door bevoegde en neutrale deskundigen in haar bijzijn zoude worden onderzocht en beslist; de ondervinding, die zij reeds had opgedaan, dat de gevonden meerderheid aan belastbare velden niet maar zoo dadelijk was aangegrepen, om de landrente te verhoogen; het feit dat alle metingen en onderzoekingen in de dessa's wel onder Europeesch toezicht, maar dan toch veelal verricht werden door mantri's, Javanen als zij, met wie zij zich vrijelijk konden onderhouden en die niet het minste gezag over haar voerden, dit alles had een zoo-

danigen graad van vertrouwen doen ontstaan, dat tot heden toe nog geene klacht over de verrichte onderzoekingen van wege de betrokken bevolking werd te berde gebracht."

Men ziet hieruit dat de strijd, door de reactie tegen de opneming gevoerd, voor zoover hij heet het behoud der rust op Java te beoogen, een strijd is tegen windmolens. Die strijd is alleen een natuurlijk gevolg van haar stelsel.

Maar, beweerde de heer Hasselman, en het kabinet sloot zich bij hem aan, — want het stelde bij de discussie over de staatsbegrooting de koloniale quaestie zeer op den voorgrond; dat was de vraag, die de toekomst van Nederland beheerschte, — »de inkomsten van het cultuurstelsel zijn *zeker*;" dat leerde eene veertigjarige ervaring; al het overige was theorie; de Javaan kon licht belasting in arbeid opbrengen, maar geen geld; als de gedwongen cultures opgeruimd werden, zou ook de landrente minder opbrengen; ons financiëel stelsel was dus onverbreekbaar daaraan verbonden. Zoo sprak ook de heer Hartsen in de Eerste Kamer, die er bijvoegde: staan wetten of personen u in den weg, ruim ze op; het hoogste belang moet alles overwegen; geene philanthropie; weg met de licentieuse, die »onverantwoordelijke" pers in Indië! Tevens schilderde men den toestand van Java met de donkerste kleuren; want de liberalen hadden reeds zooveel van het geheiligde oude stelsel ondermijnd en geloopt.

Getuigen al deze beweringen van een juist besef van den toestand? Is de reactie die men bedoelde mogelijk? Zou zij vruchten opleveren? En kon de heer Hasselman ze, volgens de door hem ontvouwde beginselen, doorzetten?

Ruimschoots heeft het conservatieve kabinet de gelegenheid gehad om zijne regeeringsbeginselen bij de jongste discussiën uiteen te zetten, en het daardoor aan de Vertegenwoordiging mogelijk te maken, zich een denkbeeld te vormen van de plannen van den overpeinzenden en onderzoekenden minister, die met de leiding der koloniale aangelegenheden belast was. Wanneer wij de redevoeringen van 30 en 31 Maart nogmaals overwegen, dan kan men ons dit niet euvel duiden; want zoo het conservatieve kabinet zich staande had kunnen houden, zoo hadden wij die als zijn politiek programma moeten beschouwen, tegenover het programma dat het zijnerzijds van de oppositie vorderde. De toestand is toch deze: veel eischt in Indië regeling; de uitgaven zijn klimmende en de inkomsten nemen eer af dan dat zij vermeerderen. Wat wilde nu de conservatieve richting om aan dien toestand het hoofd te bieden en Indië tot ontwikkeling te brengen?

De eenige daad, waarop de heer Hasselman herhaaldelijk wees, en hij schijnt dit als een hoofdmoment van zijn bestuur te beschouwen, was zijne houding in zake den inspecteur van de koffiecultuur, den heer

Bosch. Wij komen daarop niet terug, na hetgeen in ons vorig nummer door een der medewerkers is opgemerkt.

Maar hebben wij verder eenige zekerheid omtrent de beginselen waarnaar de reactie Indië wilde besturen?

Omtrent het belastingstelsel verklaarde de heer Hasselman, dat daarover verschil van opinie bestond; hij had er met een Indisch hoofdambtenaar — over gesproken; hij had zelfs eene nota laten opmaken van de middelen, die vatbaar waren voor verbetering. Dat is alles wat, na acht maanden overleg en overpeinzing, de man vol »ervaring" heeft vermocht. De Minister had meer tijd dan eenig voorganger. De Tweede Kamer was ontbonden en dus kon dáár zijn tijd niet geëischt worden. Hij heeft echter naar Indië geschreven en uitte de hoop dat de landrente op Java, na verloop van twee of drie jaren, meer zou opbrengen. Wanneer dat nu, onder welke omstandigheden dan ook, plaats vindt, aan wien heeft men het te danken? Aan het vorige liberaal bestuur of aan iemand anders?

Den 24sten April antwoordde de heer Hasselman, dat het beweren dat ons Indisch belastingstelsel »een samenraapsel" is, alleen groote woorden zijn. Hij ziet niets dan het »cultuurstelsel." De heer Hartsen ging nog verder: hij had nooit iets gelezen, waaruit de bedoeling kon worden afgeleid, dat de zorg van den Gouverneur-Generaal moest strekken om òf particulieren òf het Gouvernement producten te doen produceeren; er bestaan alleen »op hoog gezag ingevoerde cultures." Maar de koffiecultuur is door de Regeering *niet* ingevoerd. En die heer vergeet geheel en al art. 56 van het regeeringsreglement, dat een toestand van overgang wil, opdat de Regeering eenmaal niet meer zij planter en koopman. Dat ziet de heer Hasselman evenzeer voorbij. Intusschen past de redeneering van den heer Hasselman en van zijne geestverwanten in een systeem dat de wetten verscheurt. Hij was de type der Indische ambtenaren, die niets zien dan de gedwongen cultures. Hij vraagt noch naar den oorsprong, noch naar het doel van die cultures, hoezeer in de laatste jaren het karakter daarvan duidelijk is opengelegd: tijdelijke geldmakerij, tegen onvoldoend loon, ten koste van de belangen van Indië. Neen, hij ziet daarin veeleer eene oplossing van alle koloniale vraagstukken en roept uit: »Wij hebben tijden beleefd, dat productieve belastingen in geld dringend, ja dringend werden gevorderd. Het heeft Indië niet aan scherpzinnige mannen ontbroken, en toch is het nimmer gelukt in belastingen in geld voldoende ressources te vinden." Wij noemen dit op onze beurt »groote woorden." Wanneer is een welbegrepen belastingstelsel in Indië beproefd? De bevolking moet, om belastingen in geld op te brengen, niet aan dwang en willekeur bloot staan; de belemmeringen, die haar in dén weg staan om vrij over tijd en pro-

ducten te beschikken, behooren te worden weggenomen; Europeesch kapitaal en nijverheid moeten zekerheid hebben, ten einde het productief vermogen te ontwikkelen; wegen behooren te worden aangelegd, opdat het vervoer uit en naar de binnenlanden sneller en minder kostbaar zij; in één woord, het Gouvernement moet doen hetgeen de roeping van elke regeering is om de productie te vermeerderen en den arbeid aan te moedigen. Dat is juist verzuimd, omdat men bij de gedwongen cultures, die spoedig aan het moederland remises verzekerden, ingeslapen is. Alleen dan wanneer de bevolking goed loon voor arbeid zal kunnen genieten, en behouden wat zij verdiend heeft, zal zij belastingen in geld met veel gemak opbrengen. Nu behelpt men zich met corveeën en een samenraapsel van heffingen.

»Nu de uitgaven zoo hoog gestegen zijn," zeide de heer Hasselman, »is het niet goed het hoofdmiddel aan te tasten." Juist het tegendeel is waar. Men moet juist de middelen van productie verruimen en het onmetelijke nog onontgonnen terrein openstellen, wil men niet weder gedwongen worden noodzakelijke uitgaven te bekrimpen of zich eindelijk zelfs buiten staat zien het hoofd aan de aanwassende uitgaven te bieden. Of het veel zal baten, eene wijziging in de voorwaarden van de amfioenpacht te maken, betwijfelen wij zeer.

Wat wilde de heer Hasselman ten opzichte van dit punt? Daarover, zegt hij ons, wordt zeer verschillend gedacht. Wat hij meer zegt zijn algemeenheden; maar vruchteloos zoeken wij naar des Ministers grondgedachte. Zeer logisch was de gang der denkbeelden niet. De heer Hasselman noemde het gebruik van amfioen eene ingewortelde, steeds voortwoekerende volkskwaal, waarvan hij niet weet of zij te stuiten is, Daarop volgt de mededeeling, dat een Chinees beweerde, dat elk Javaan »die nog niet doorgebeten heeft," ophoudt als hij de amfioen te ver moet halen, en dat menzelfs de bevolking door het geven van feesten lokken moet, waaruit volgt dat het oprichten van een kit moeite en geld kost. Die verklaringen zijn volkomen in strijd met elkander. Als de Javaan het schuiven met zooveel moeite leert en het allicht nalaat, dan is het geen volkskwaal. Woekert zij onder zulke omstandigheden toch voort, dan moet een ervaren man de middelen om het kwaad te stuiten, weten aan de hand te doen.

»De inkomsten van de cultures zijn zeker," zeide de heer Hasselman; »met welk recht smaalt men op hetgeen Nederland en Indië welvaart schonk?" Wij vragen: is die stelling aannemelijk? Is niet, in de laatste jaren vooral, zooveel licht over de resultaten van de gedwongen cultures verspreid, dat de stelling onaannemelijk is, dat Indië door het verouderde stelsel een welvarend land kan worden? Indien niet alle ontwikkeling vernietigd is, — getuige b. v. de hooge waarde van sommige particuliere landen, die nog zeer onlangs bij den verkoop van het land

Alkmaar in Pasoeroean bleek, — dan heeft men dat waarlijk niet aan het cultuurstelsel dank te weten. Men moge de particuliere industrie in zoo zwarte kleuren schilderen als de heer Nierstrasz goedvindt; de vraag is: heeft zij al of niet de welvaart helpen bevorderen? Wie Indië kent, zal niet tegenspreken, dat waar zij zich vestigde, een tegenwicht voor den druk van gedwongen arbeid ontstond. Zoo de heer Hasselman zich een vriend van de particuliere industrie waant, omdat hij haar ontried kapitaal en vlijt in Nederlandsch-Indië aan te wenden, dan kan dit alleen gelden onder de bestaande omstandigheden en onder een toestand die vrije beweging en ontwikkeling belemmert. Maar die toestand heeft juist de treurigste gevolgen voor Indië en zou ten slotte alle voordeelen doen opdroogen, die Nederland daaruit trekt.

Het koloniale vraagstuk is niet op te lossen door fabeltjes of aardigheden over eene bevolking, die, onder heere- en cultuurdiensten gebukt, niet kan toonen wat zij vermag. Evenmin is het weg te cijferen door het bestaan van zoodanig vraagstuk te ontkennen. Zij die zoo spreken, zijn onvermogend om, tegenover den bestaanden gebrekkigen toestand, zich een anderen, beteren voor te stellen; hun gezichteinder is zeer beperkt; al beweegt de geheele aarde zich, zij willen behoud en stilstand. Hetgeen over de koffiecultuur is gezegd, bewijst dit in ruime mate. De conservatieven roepen ons steeds toe: wij willen handhaving en uitbreiding van het »cultuurstelsel." Wat wil dat zeggen? Wil men de cultures die ingetrokken zijn, omdat zij zonder voordeel voor de schatkist land en volk uitgeput hebben, herstellen? Neen; dat niet! Dan blijven suiker- en koffiecultuur over. Maar omtrent de suikercultuur wilde de heer Hasselman mild zijn; dus is daaruit geen voordeel voor de schatkist meer dan thans te verwachten.

De koffie blijft over. Inderdaad heeft de stijging der koffieprijzen ons het zoogenaamde batig slot verschaft. Daarin ligt de bron der overwinsten. Maar de qualiteit vermindert en de prijzen beginnen te dalen. Daartegen is sedert jaren gewaarschuwd. Wat antwoordt de heer Hasselman? De oorzaak is: dat men het systeem ondermijnd heeft; er moet beter de hand aan worden gehouden. Maar alweder treft ons het geheimzinnig stilzwijgen van den heer Hasselman omtrent zijne plannen. Hij wil dat men meer zorg aan die cultuur bestede en dat de Javaan een onbeperkt getal uren gaans aflegge om de tuinen te bereiken. Is dat het middel om meer lust voor den arbeid in te boezemen? De heer Hasselman beriep zich, even als zijn voorganger, op die cultuur in Pasoeroean. Maar wie weet niet, dat die cultuur daar volkscultuur is, omdat zij veel rendeert en de bevolking veel boschkoffie uit eigene beweging plant? Is hetzelfde in de Preanger-regentschappen en elders het geval? Zal nu een bloot bevel van den Minister baten, om

de cultuur te doen herleven? Ja, men kan duizenden boomen laten aanplanten; maar zij zullen even spoedig ophouden vruchten te dragen. Met behulp van den nu afgeschaften rotting ware aan die cultuur tijdelijk hooger vlucht te verzekeren, door misbruik van de krachten der bevolking en ten koste van de welvaart van Java. Maar de straf zou op het misdrijf volgen. De gedwongen cultuur overschrijdt toch niet zekere grenzen. Dat bewees ook de heer Blom door cijfers. En al moge het ook de heer Rochussen ontkennen, de productie neemt toe op Ceylon, in Brazilië en Britsch-Indië, hetgeen ons met eene geduchte concurrentie bedreigt.

Niemand wil echter op eenmaal de gouvernements koffiecultuur loslaten. Wie zou, vroeg de heer van Bosse, zoo dwaas zijn, dat met één slag, zonder overgang, te doen? en de minister Heemskerk stelde dien afgevaardigde daarom voor als een bondgenoot van zijn systeem, terwijl de heer Hasselman hem ontrouw aan ons programma verweet. Op die wijze valt het licht te argumenteeren; het is de taktiek, in »le prince Caniche" blootgelegd.

Maar het baat niet blind te zijn voor feiten en doof voor waarschuwingen. Jaren geleden is van liberale zijde gewaarschuwd tegen hetgeen nu op Java gebeurt. Nu wees de heer van Bosse ook op de te verwachten gevolgen van de doorgraving van de landengte van Suez voor onze gouvernements cultures. Wat antwoordde de heer Hasselman? Java zou daarom geene twee oogsten leveren of de Javaan zou geen Amerikaan worden. Zeer waar. Maar de grootere concurrentie die meer nabij de Roode Zee gelegen landen, bijv. Ceylon, door versneld en daardoor goedkooper vervoer naar Europa onze koffie zullen kunnen aandoen; de vraag of Arabië, de bakermat der koffie, de Afrikaansche kustlanden, tot zelfs Madagascar en Natal, niet in de mogelijkheid zullen komen koffie aan Europa te leveren en eveneens tegen onze Java suikers en indigo te concurreeren; of er niet stapelplaatsen in de Middellandsche Zee zullen ontstaan, die Zuid- en Midden-Europa zullen voorzien; ziedaar punten die niet voorbijgezien mogen worden, wanneer beweerd wordt, dat handhaving van den bestaanden toestand op Java ons alleen heil kan aanbrengen. Voor sommige van de landen die wij noemden, zal tijd noodig zijn om tot grootere ontwikkeling te komen; maar de Britsche natie zal de voordeelen niet uit het oog verliezen, die klimaat, bodem en vlijt opleveren. Die concurrentie bedreigt ons in eene niet ver verwijderde toekomst, ja behoort wat Ceylon betreft reeds tot het tegenwoordig oogenblik. Behoud van het bestaande op Java is dan onvoldoende.

Wanneer wij alles te zamen trekken, dan zien wij de conservatieve richting wel karikaturen scheppen, zooals de heer Hasselman deed, toen hij de West-Indische koloniën voorstelde als de verwezenlijking van het

ideaal der liberalen, omdat zij een subsidie van het moederland genieten; wij lezen wel tal van phrases; maar een stelsel, het middel om bij toenemende uitgaven de middelen van volkswelvaart te vermeerderen, in het belang van Indië en Nederland, dit misssn wij geheel en al. De conservatieve regeering had elk denkbeeld van eene politiek van ontwikkeling losgelaten. Eene wet tot uitgifte van woeste gronden in erfpacht wordt in een eindeloos verwijderd verschiet geplaatst, met raadgevingen aan de particuliere industrie om zich niet naar Java te wenden, en met voorbehoud om alle beschikbare krachten voor de gedwongen cultures en corveeën te reserveeren.

Was zulk een systeem geschikt om de meerderheid voor de regeering van de minderheid te winnen? Bracht het belang van moederland en koloniën niet mede, dat een ander gouvernement optrad, dat, welk stelsel het ook mocht aannemen om de koloniale quaestie op te lossen, althans wist wat het wilde?

»Geef ons dan uw koloniaal programma!" durfde de heer Heemskerk de oppositie toeroepen; »daar ligt de knoop." »Is onze richting u onbekend," was de wedervraag van den heer Thorbecke; »was zij niet oppositie en regeerende partij?" Maar de heer Fransen van de Putte voldeed aan de oproeping door de vraag te beantwoorden: moeten wij terug tot de cultuurwet van 1866? Wij noemen de redevoering door den heer Fransen van de Putte den 27sten April jl. uitgesproken, een blik in de toekomst. Geïnterpelleerd door den heer Heemskerk, die tusschen de richting van den heer Thorbecke en die van de koloniale oppositie verschil zag, wees de heer Fransen van de Putte zeer juist aan, dat van het nu afgetreden kabinet niets te wachten was van hetgeen nuttig en noodig is voor Indië. Maar hij stelde vast, dat ieder ander ministerie de hervorming der oeconomische en politieke toestanden van onze kostbare koloniën ter hand zou nemen. Hij zeide zoodanig kabinet zijne ondersteuning toe, evenals ook vroeger de heeren van Hoëvell en Duymaer van Twist, bij verschil over den besten weg om tot de hervorming te komen, getoond hadden elke liberale hervorming te willen steunen. Ook hij had in de afgeloopen twee jaren geleerd. Welk vriend van vooruitgang heeft niet geleerd, vragen wij? Daarom zou de liberale richting de spreuk der vaderen: »eendracht maakt macht" gedachtig zijn. Maar mocht eenig ministerie met de koloniale quaestie spelen, zooals het reactionaire kabinet heeft gedaan; mocht het handelen als het kabinet van Zuylen, de liberalen zouden zich tegen zoodanig ministerie keeren. Dat achten wij trouwens, even als de afgevaardigde uit Rotterdam, volslagen ondenkbaar. Geen liberaal kabinet kan zoo handelen: de koloniale quaestie moet tot oplossing komen.

Het is hier niet de plaats om over de rede van den heer Fransen van de Putte lof of blaam uit te spreken. Enkele opmerkingen veroorloven wij

ons. Wij zien de toekomst, welk kabinet ook moge optreden, voor Indië met kalmte te gemoet. Elke regeering zal beter handelen dan het kabinet, dat, na de verwerping der begrooting van buitenlandsche zaken, op 28 April zijn ontslag collectief aan Z. M. den Koning aanbood. Daarom moge partijbelang medebrengen, de rede van den heer Fransen van de Putte als eene individueele opinie te beschouwen; wij hebben het recht voor ons zelven eene andere overtuiging uit te spreken. Naar die overtuiging heeft de heer Fransen van de Putte het hoofddenkbeeld van zijne geestverwanten uitgedrukt. Hij zeide, niet alleen te staan; want het geheele denkende publiek in Indië stond naast hem. Gerust mocht hij dit zeggen; want welk blad in Indië drukt eene andere richting uit dan die van vooruitgang? Bij verschil van opvatting van onderdeelen, is de koloniaal liberale richting het eens over hoofdbeginselen. Daarom heeft een opvolgend kabinet, zoo het niet al onze verwachtingen te leur stelt, steun te wachten, niet alleen uit Indië, maar van allen, die in liberale richting over de koloniale quaestie in het moederland doorgedacht hebben en er zich uit oude betrekkingen of studie mede bezig houden, hoe laag de heer Hasselman ook op de laatsten moge nederzien!

Maar geen liberaal kabinet kan een anderen weg inslaan dan wij als ons programma hebben opgegeven. »De toekomst zal leeren, wie gelijk heeft," sprak de heer Hasselman als slotwoord. Wie de toekomst wil verzekeren, zal de hervorming stelselmatig en in het hart aantasten. Men moge pogen langs dezen of genen zijweg het doel te bereiken, dat doel ligt duidelijk aangewezen vóór ons. De toekomst is ons; ten slotte zal men den breeden weg opgaan. Waar de koloniale quaestie het eerst aangevat zal worden, kan, waar zoo veel regeling en verbetering behoeft, een punt van verschil uitmaken; maar elke stap op dien weg leidt tot de gewenschte uitkomst en verdient onze medewerking.

Verlost van een reactionair bewind, dat het constitutioneele leven in Nederland dreigde te bederven, al werd het dan ook zijns ondanks door te ijverige satellieten op dien weg voortgestuwd, zal men met kalmte de groote vraagstukken van den dag weder kunnen ter hand nemen. Wat wij verlangen is eene krachtige hand, die de koloniale hervorming met moed en ijver zal aanvatten; dan zal ook in Indië de veêrkracht herleven en de sombere stemming van het oogenblik voor eene betere plaats maken. Ieder die het wel meent met moederland en koloniën, zal gaarne een steen bijdragen om het grootsche gebouw van onze toekomst als koloniale mogendheid op te trekken. Maar zooveel is zeker, dat wij op het gezond verstand der Nederlandsche natie te zeer rekenen, om niet, zelfs tegenover den twijfel van den heer Fransen van de Putte, te vertrouwen dat ons programma »de meerderheid" zal hebben, zoodra de politieke atmosfeer zal gezuiverd zijn. Omtrent de dringende noodzakelijkheid van afdoende

hervorming op koloniaal gebied kan althans weinig twijfel bestaan, en hoedanig die hervorming zal wezen, ook daarover kan niet veel quaestie zijn. De les die het bestuur der conservatieven de natie gegeven heeft, en het jammerlijke schouwspel dat zij bovenal op koloniaal terrein hebben vertoond, zal niet verloren zijn, maar het besef versterken, dat alleen in *onze* beginselen heil te vinden is.

Mocht spoedig een man optreden van wien wij de eerste beslissende stappen op dien weg verwachten kunnen! Hem wacht eene grootsche taak, al ontveinzen wij ons daarvan de moeilijkheden niet. Maar op die baan zal wel nog voor meer dan één ministerieel leven werk zijn te vinden. Hoe dit zij, ieder die daartoe medewerkt zal aanspraak hebben op de eerekroon, die anders slechts aan den eindpaal is opgehangen, — de eerekroon die in het hart der natie gevlochten wordt voor ieder die zich jegens het moederland en zijne koloniën verdienstelijk maakt.

X.

M^R. S. KEYZER.

Het getal der beoefenaars van de Indische wetenschap is niet zoo groot, dat wij het zonder leedwezen kunnen aanzien als één hunner uit den kleinen kring wordt weggerukt, ook dan zelfs, wanneer die ééne een richting volgt, waarmede wij ons niet geheel kunnen vereenigen, en onder onze tegenstanders moet worden gerekend. Met Mr. S. Keyzer heeft het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië dikwijls strijd gevoerd, en die strijd was soms niet zonder bitterheid; de tegenwoordige redactie, meenende dat de wijzigingen die de inzichten der voorstanders van eene liberale politiek voor Ned. Indië allengs ondergaan hebben, een vergelijk mogelijk maakten, heeft hem de hand van vriendschap aangeboden, en hij heeft die afgewezen; de schrijver dezer regelen in het bijzonder vond in de laatste jaren bij den heer Keyzer eene sterke vooringenomenheid tegen zijn persoon, die op eene dwaling berustte, waarin de heer Keyzer liever scheen te volharden, dan zich beter te laten onderrichten. Maar dit alles mag ons niet blind maken voor zijne wezenlijke verdiensten; het mag ons niet uit het oog doen verliezen, dat de Indische wetenschap in hem een harer grondigste beoefenaars verloren heeft.

Het is ons oogmerk niet eene volledige biographie van den heer Keyzer te leveren; wij missen daartoe grootendeels de bouwstoffen; wij willen alleen spreken over zijne verdiensten jegens de Indische wetenschap en de richting die hij daarbij volgde. Te Leiden uit Israëlietische ouders geboren en reeds als kind eenigszins vertrouwd geworden met de Hebreeuwsche taal, verbond hij, nadat hij aan de Hoogeschool zijner geboorteplaats als student was ingeschreven, de studie der Oostersche talen met de beoefening der rechtsgeleerdheid. De studie van het Hebreeuwsch bracht hem op die van het verwante Arabisch, en het is niet te verwonderen, dat een jurist die tevens de Arabische taal machtig was, zich tot de studie van het Mohammedaansche recht moest getrokken voelen.

Van zijne liefde voor de Hebreeuwsche letterkunde, gaf de heer Keyzer een bewijs, toen hij in 1846 de »Reize van Benjamin van Tudela in de jaren 1160—1173 door Europa, Azië en Afrika," vertaald en met aanteekeningen in het licht gaf. Die eerste proeve werd door den Hoogleeraar Juynboll, Keyzers leermeester in de Semietische letterkunde, in de Gids voor 1847, D. I, bl. 132, met ingenomenheid aangekondigd.

Ofschoon de heer Keyzer de studie der Semietische talen nooit geheel heeft laten varen, heeft hij zich echter meer en meer op een onderdeel daarvan, het Mohammedaansche recht, geconcentreerd. En hiervoor bestond eene zeer afdoende reden. Toen in 1843 de Delftsche Akademie opgericht en tevens aan de opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië dienstbaar gemaakt was, werd daar de Hoogleeraar Roorda met het onderwijs in de Javaansche taal belast, terwijl achtereenvolgens de heeren A. Meursinge en J. Pijnappel benoemd werden om hun voor het onderwijs in de Maleische taal en de Land- en Volkenkunde van Ned. Indië ter zijde te staan. De heer Meursinge, die, als grondig kenner van het Arabisch, vooral geneigd was zijne aandacht bij den invloed der Arabieren op den Indischen Archipel te bepalen, en dus den toestand en de werking van den Islam in die gewesten gade te slaan, werd de grondlegger der studie van het Mohammedaansch recht, waarin hij zich mede het onderwijs aan de Delftsche Akademie zag opgedragen, en gaf reeds in 1844, een »Handboek van het Mohammedaansch recht in de Maleische taal" in het licht, dat grootendeels uit een Maleisch handschrift, maar met vergelijking van Arabische bronnen, geput was. Na den dood van den heer Meursinge in 1850, kon bezwaarlijk iemand anders dan de heer Keyzer voor dit vak als zijn opvolger in aanmerking komen. Hij was waarschijnlijk destijds de eenige in het land die daarvoor de noodige voorbereidende studiën, zoowel op het gebied van taalkunde als van rechtsgeleerdheid, had gemaakt. Hij werd dan ook werkelijk tot leeraar in de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië benoemd, en was in staat al aanstonds een cursus over het Mohammedaansche recht en de inlandsche wetten te openen. Men kan hieruit opmaken dat hij reeds toen ook in de kennis der meest gebruikelijke talen van den Indischen Archipel geen vreemdeling was, en dit toonde hij werkelijk toen hij reeds in het volgende jaar ook een deel van het onderwijs in de Javaansche taal op zich nam, die hij reeds eenigen tijd voor zijne aanstelling onder de leiding van Prof. Roorda had beoefend. Met de hem eigene onvermoeide werkzaamheid heeft hij sedert de beoefening dier taal en het onderwijs van hare beginselen aan het eerste en tweede en gedeeltelijk ook aan het derde studiejaar onafgebroken met de beoefening van het inlandsch recht in den Indischen Archipel verbonden; en ofschoon hij voor zich zelven zijne kennis van het Javaansch, gelijk

natuurlijk was, vooral aan zijn lievelingsvak dienstbaar maakte, vond hij echter ook nog tijd om in 1858 het tweede deel der »Javaansche Samenspraken" van den heer C. F. Winter voor de pers te bewerken en met een bijvoegsel tot het Javaansch Woordenboek van de heeren Gericke en Roorda te verrijken. Ook bood hij den heer Roorda in het lastig werk der correctie van de drukproeven van Gericke's Javaansche Bijbelvertaling op ruime schaal de behulpzame hand.

Ten aanzien van de beoefening en het onderwijs van het inlandsch recht meende de heer Keyzer een eenigszins anderen weg dan zijn voorganger te moeten inslaan. Het in het Maleisch geschreven handboek van den heer Meursinge moge zeer nuttig kunnen zijn om hen die de Maleische taal reeds goed machtig zijn, ook met het Mohammedaansch recht bekend te maken, maar daar men, zoo de studie van dat recht eenige vruchten zou dragen, daarmede niet wachten kon tot de aanstaande ambtenaren in het Maleisch genoeg bedreven waren om een betrekkelijk moeilijk boek te verstaan, moest wel naar andere hulpmiddelen worden omgezien. De heer Keyzer besloot daarom zijne krachten te beproeven aan eene bewerking in het Hollandsch van een der meest bekende Arabische werken over het recht, waarbij het oorspronkelijk zooveel mogelijk op den voet gevolgd werd. Zijne keuze viel op het beroemde werk van Firoezâbâdsí, waarvoor hem een handschrift der Leidsche bibliotheek en andere goede hulpmiddelen ten dienste stonden. Die bewerking verscheen te 's Gravenhage in 1853, onder den titel: »Handboek voor het Mohammedaansche recht." Wij moeten hier het volgende uit de voorrede afschrijven om beter met de inzichten van den heer Keyzer bekend te worden:

»Het onderwijs in het Mohammedaansch recht, dat door mij aan de studenten bij deze Akademie, bestemd tot ambtenaren I[e] en 2[e] klasse voor den dienst in Ned. Indië, gegeven wordt, legde mij de verplichting op om ten spoedigste een handboek voor dat recht het licht te doen zien.

»Bij dat onderwijs stel' ik mij voor een overzicht te geven van het *zuiver Mohammedaansch recht*, en vervolgens de afwijkingen en veranderingen, die dat recht in Neêrlandsch Indië ondergaat, te doen kennen. Vraagt men of het niet beter was, maar in eens een overzicht te geven van het Mohammedaansch recht, zooals het in Neêrlandsch Indië gewijzigd is? dan moet ik verklaren dat mijn overtuiging mij zegt, dat zulk onderwijs niet veel nut kan stichten. Immers hoe zal men zich een goed denkbeeld van dat, met zulke heterogene bestanddeelen vermengd recht kunnen vormen, zoolang men zich het oorspronkelijk recht niet goed kan voorstellen? Bovendien zijn menige onderwerpen, zooals huwelijksrecht, erfrecht enz., onveranderd door de Javanen overgenomen, en hoe zal men deze nu goed kunnen begrijpen, wanneer men

niet vooraf een goed overzicht van het geheel heeft? Houd ik het dus voor noodzakelijk een inzicht in het zuiver Mohammedaansch recht te hebben, zeker is het niet minder noodzakelijk voor den toekomstigen ambtenaar in Ned. Indië ook de veranderingen die het ondergaan heeft, te leeren kennen; en daartoe geven de in het Javaansch en Maleisch vertaalde juridieke werken der Mohammedanen ruimschoots de gelegenheid. Maar het eerste is het zuiver Mohammedaansch recht. Daarvoor ten spoedigste een handboek te geven, beschouwde ik als mijn eerste verplichting; want zoolang het handboek ontbrak kon ik weinig tijd besteden aan het behandelen der wijzigingen en veranderingen van het Mohammedaansch recht in Indië, daar bijna al den tijd, voor dat onderwijs bestemd, moest besteed worden aan het mondeling voordragen van het zuiver Mohammedaansch recht."

Het standpunt hier door den heer Keyzer ingenomen, vordert onzerzijds eenige opmerkingen. Voor den Indischen ambtenaar is de kennis *niet* van het zuiver Mohammedaansch recht een vereischte, maar de kennis van het recht dat werkelijk in den Indischen Archipel leeft en geldt, onverschillig in welke mate dit van het zuiver Mohammedaansch recht afwijkt. De kennis van datgene wat het Regeeringsreglement, art. 75, »godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders" noemt, — wetten en instellingen die, onder zeker voorbehoud, zoowel de inlandsche rechter als de Europeesche rechter in zaken inlanders betreffende moet toepassen, is voor vele ambtenaren onmisbaar en voor allen van veelzijdig nut; maar wat de herkomst dier instellingen is, kan hun tamelijk onverschillig zijn. Zij behoeven de kennis van praktische mannen, niet van geleerden, terwijl bovendien die geleerdheid bij hen noodzakelijk zeer oppervlakkig moet blijven daar zij de kennis der Arabische taal ontberen. Wij voor ons zouden meenen dat de Indische ambtenaren volkomen genoeg zouden hebben aan de kennis der wetten, instellingen en gebruiken, waaraan werkelijk gezag door den inlander wordt toegekend, hoe verschillend hun oorsprong ook moge zijn, en hoe heterogene massa zij uit dit oogpunt mogen vormen. De praktijk heeft toch uit die bepalingen en instellingen van verschillende herkomst een geheel gevormd dat wij »het inlandsch recht" mogen noemen, en het is alleen de kennis van dat »inlandsch recht", en niet, tenzij het daarmede geheel identisch mocht zijn, wat het zeker niet is, van »het Mohammedaansch recht", dat de Indische ambtenaar behoeft.

Maar wij veroordeelen daarom geenszins den weg die door den heer Keyzer werd ingeslagen; er mogen daarmede zwarigheden verbonden zijn — hij was wellicht de eenig mogelijke, en dat te meer, daar wij thans ook zeer goed kunnen nagaan dat de in het Javaansch en Maleisch vertaalde juridieke werken der Mohammedanen *niet*, zooals de

heer Keyzer in de aangehaalde plaats vooronderstelt, den sleutel geven tot de veranderingen die het Mohammedaansch recht in Indië ondergaan heeft, maar eenvoudige overzettingen zijn, die dezelfde begrippen en rechtsregelen slechts in eene andere taal voordragen, die in de Arabische origineelen worden gevonden. Met die geschriften komt men weinig of niet verder. Formeel geldt het Mohammedaansch recht onder de volken van den Archipel die den Islam belijden in zijn geheelen omvang, maar in de werkelijkheid volgen zij, vaak onbewust, ja in het goede — alleen uit hunne verregaande onkunde verklaarbare — geloof, dat er tusschen de gebruiken die zij volgen en het recht van den Islam volmaakte overeenstemming heerscht, allerlei daarmede strijdige instellingen en gewoonten. Maar de kennis van de wetten en gebruiken der inlanders, nog heden zeer gebrekkig, was 15 jaren geleden nog zeer in de beginselen. De inlandsche wetboeken, waarvan de kennis sedert dien tijd al zeer weinig vordering heeft gemaakt, behandelden, voor zoover zij door uitgaven onder ieders bereik waren gebracht, slechts een klein gedeelte van het inlandsch recht. Het onbeschreven recht, levende in het bewustzijn des volks en zich uitdrukkende in zijne handelingen, was de hoofdzaak. Maar dit kon men niet leeren kennen zonder een uitgebreid en omslachtig onderzoek; en ofschoon Winter en anderen eenige bijdragen tot de kennis daarvan geleverd hadden, die tak van wetenschap verkeerde nog geheel in embryonairen toestand.

Onder die omstandigheden was het schier onmogelijk het inlandsch recht dadelijk en rechtstreeks te abordeeren en moest dit wel geschieden langs een zijweg. Dat het Mohammedaansch recht een der voornaamste bestanddeelen van het inlandsche recht vormde, was zeker genoeg; en men kon alvast zich voor een deel in de wetenschap van dit laatste orienteeren, door zich met dat bestanddeel vertrouwd te maken. Het Mohammedaansche recht, door de Arabieren in tal van geschriften ontvouwd, die ten deele in de bibliotheken van ons werelddeel in goede handschriften aanwezig zijn, kon, zonder plaatselijk onderzoek in Indië, in de studeercel grondig worden beoefend. Hun die de resultaten van die beoefening werden medegedeeld, konden daarin velerlei vingerwijzing voor verder onderzoek, een punt van uitgang en van vergelijking, en als het ware een snoer vinden, om hunne opmerkingen aan te rijgen. In zooverre was het volkomen gerechtvaardigd aan de aanstaande Indische ambtenaren voorloopig een cursus van Mohammedaansch recht te geven, als inleiding en voorbereiding tot de studie van het inlandsch recht, dat zij later meer zelfstandig en op grond van persoonlijk onderzoek in Indië zouden beoefenen en waar het vereischt werd in toepassing brengen.

Maar er waren, zooals wij reeds zeiden, aan die methode ook bezwaren verbonden, die de heer Keyzer en zijne leerlingen niet geheel

hebben weten te ontgaan. Het ingenomen standpunt gaf van den aanvang af aan de studie van het inlandsch recht eene zekere eenzijdigheid: men merkte bij voorkeur op wat met het Mohammedaansch recht overeenstemt en was vaak blind voor hetgeen er mede in strijd is; men kreeg eene zekere neiging om de inlandsche gebruiken en instellingen niet zuiver op te vatten, maar naar Mohammedaansche begrippen te plooien; men maakte den inlander tot een veel beter, zuiverder, ijveriger Mohammedaan dan hij ooit geweest was, en men legde op grond van vermeende voorstellingen die hij, ja, als goed Mohammedaan behoorde te hebben, maar die hij werkelijk niet heeft, soms zwarigheden in den weg aan hervormingen, die de inlandsche maatschappij eene schrede verder zouden hebben kunnen brengen. De klip waarop men hier strandde, was te gevaarlijker omdat zij een blinde klip was, waarop ook een ervaren zeeman verzeilen kan. Juist de omstandigheid dat de inlander formeel het Mohammedaansch recht in zijn geheelen omvang als geldend voor hem erkent, en, door tusschenkomst van Arabieren, onderscheidene geschriften waarin het zuiver Mohammedaansch recht wordt geleeraard, hetzij in het oorspronkelijk met interlineaire verklaringen, hetzij in Maleische of Javaansche vertalingen, in den Archipel verspreid zijn, als een — tot dusver machteloos gebleken — middel, om de inlanders tot betere naleving van het zuiver Mohammedaansch recht op te leiden; die omstandigheid moest wel een zeer misleidende strekking hebben voor hem die niet in de gelegenheid was het inlandsch recht in de werkelijkheid gade te slaan, en uit de waarneming der praktijk de terechtwijzing van opgevatte vooroordeelen te putten (1).

De voormalige redacteur van dit Tijdschrift, de heer van Hoëvell, die eene geheel andere leerschool doorloopen en zijne kennis van Indië vooral ook uit de ervaring geput had, kwam menigmaal op tegen de eenzijdige richting van het onderwijs van den heer Keyzer, en dit gaf aanleiding tot antwoorden zijnerzijds in de dagbladen *Tjaraka Welanda* en *Nederlandsch-Indië*, die zich niet altijd door een aangenamen en beleefden toon onderscheidden. De strijd werd nog verscherpt door verschil in politieke gevoelens; want het had vaak het aanzien dat de ijver van den heer Keyzer om aan de inlanders het zuiver Mohammedaansch recht op te dringen, inzonderheid moest strekken als een middel om steun aan de behoudende koloniale politiek te verschaffen. Men herinnert zich inzonderheid den strijd der beide schrijvers over het grondbezit, waaraan nog in 1858 eene afzonderlijke brochure door den heer Keyzer gewijd werd, uitgegeven onder den titel: »beschouwingen over het landbezit op Java,

(1) Men vergelijke met het hier gezegde de briefwisseling tusschen den heer van Hoëvell en den heer Keyzer in den jaarg. 1853 van dit Tijdschrift, D. I, bl. 375 en 452.

ter overweging voorgesteld aan Dr. W. R. van Hoëvell." Het is ons echter genoeg dit hier even herinnerd te hebben; want die polemiek behoort tot eene voorbijgegane phase in den strijd over de koloniale quaestie. Sedert de cultuurwet van den Minister Fransen van de Putte, waaraan ook de heer van Hoëvell zijn bijval gegeven heeft, stond de heer Keyzer wat het grondbezit betreft tot de liberalen op koloniaal gebied in eene geheel andere verhouding. Indien hij zijne adhaesie aan de cultuurwet nooit heeft uitgesproken, hij heeft ze toch ook nooit rechtstreeks bestreden, en wij hebben meer dan eens aangetoond dat hij, volgens zijne beginselen, in de hoofdzaak een voorstander van die wet wezen moest (1).

Wij noemden zoo even de namen van twee dag- of liever weekbladen, die achtereenvolgens gedurende eenige jaren onder redactie van den heer Keyzer het licht zagen. Indien zij niet gestrekt hebben om hem vele vrienden onder de liberale partij te verzekeren, en zelfs zijne medestanders, dunkt ons, vaak zijne bitterheid en vinnigheid moesten betreuren, wij kunnen toch onze bewondering niet ontzeggen aan den man, die bij zoo drukke bezigheden, ook nog tijd voor eene zoo tijdroovende werkzaamheid wist te vinden.

Het vermoeden dat de heer Keyzer het Mohammedaansch recht hoofdzakelijk slechts zou hebben lief gehad als een wapen voor behoudende koloniale politiek, kan naar onze gedachten geen oogenblik stand houden, zoodra men het oog vestigt op den volhardenden ijver, waarmede hij vele jaren lang, ja tot zijn jongsten snik schier, zijne studiën op dit gebied heeft voortgezet, — een ijver die zeker van warme liefde en innige overtuiging getuigt. Nog vóór de uitgave van zijn »Handboek," maar in hetzelfde jaar 1853, had hij reeds een ander tot dit gebied behoorend werk in het licht gegeven, dat tevens eene eerste proeve was van zijne later meermalen gebleken kennis van het Javaansch; wij bedoelen zijn »Kitab Toehpah, Javaansch Mohammedaansch wetboek," waarvan de Javaansche tekst door eenige aanteekeningen en een lijstje van in het woordenboek der heeren Gericke en Roorda ontbrekende woorden wordt toegelicht. In 1857 volgde zijn geschrift: »het Mohammedaansche strafrecht, naar Arabische, Javaansche en Maleische bronnen;" in 1859 zijn »Précis de Jurisprudence Musulmane, selon le rite Chaféïte, par Abou Chodjâ, publication du texte Arabe, avec traduction et annotations;" in 1862 »Mawerdi's publiek en administratief recht van den Islam, met eene inleiding over de toepasselijkheid van dat recht in Nederlandsch-Indië". Was het »Handboek" in »de Gids" van December 1854 met veel lof door den Hoogleeraar Juynboll aangekondigd, Keyzers bewerking van Mawerdi vond in datzelfde

(1) Zie vooral het artikel: „Twee quaestiën omtrent het grondbezit der Javanen," in ons nommer van September 1867, blz. 225; vgl. het nommer van Juli 1867, blz. 90.

tijdschrift een vrij wat minder gunstig onthaal; want de leemten in dat met te veel overhaasting bewerkte boek werden in het nommer van Januari 1863 met onverbiddelijke gestrengheid door Dr. W. Engelmann ten toon gesteld. En toch heeft Engelmann het zwakste deel van dat werk schier geheel laten rusten. Die inleiding over de toepasselijkheid is inderdaad al zeer weinig beteekenend. Had de schrijver zich minder tot algemeenheden bepaald en ware hij, door eene nauwkeurige vergelijking van den actueelen toestand met de Islamietische voorschriften, dieper in de bijzonderheden ingedrongen, hij zou zelf hebben ingezien, hoe weinig in het publiek recht van den Archipel de Mohammedaansche denkbeelden hebben gegolden. Wij stellen ons voor dit, wat eenige hoofdpunten betreft, later meer opzettelijk in dit Tijdschrift in het licht te stellen.

Van eenigszins anderen, ofschoon verwanten aard is een werk in 1860 door den heer Keyzer in het licht gegeven, onder den titel: »Onze tijd in Indië." Wat daarvan verscheen is slechts een eerste bundel, die »de Bedevaart naar Mekka" behandelt, en, naar het oogmerk des schrijvers, door meerdere moest gevolgd worden. Gebrek aan belangstelling bij het publiek deed de uitgave van een werk staken, dat nogtans, daar hier in populairen en aangenamen vorm veel nuttige kennis omtrent het religieuse recht van den Islam, ook bepaaldelijk zooals hij zich in den Archipel voordoet, wordt medegedeeld, en eenige goede afbeeldingen zijne belangrijkheid verhoogen, eene betere ontvangst verdiend had.

Onderscheidene kleinere geschriften van den heer Keyzer, allen òf tot het Mohammedaansch recht, òf tot de Javaansche literatuur betrekking hebbende, zijn uitgegeven in de »Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor taal- land- en volkenkunde Ned. Indië," van welk Instituut de heer Keyzer een der ijverigste leden en gedurende eenige jaren secretaris en als zoodanig ook redacteur van het Tijdschrift was. De reeds vermelde uitgave van de Kitab Toehpah werd mede door dat Instituut bezorgd en behoort tot de reeks zijner afzonderlijke werken. De voornaamste stukken van den heer Keyzer die wij in de Bijdragen aantreffen, zijn de volgende:

De Javaansche handschriften te Londen (IIe Deel, 1854).

De hulpmiddelen tot beoefening van het recht der inlanders in den Indischen Archipel (VIe Deel, 1859).

De beide Mohammedaansche feesten (VIIe Deel, 1860).

De troonsopvolging der Muzelmansche vorsten (VIIIe Deel, 1862).

De rouw onder de Javanen (Ibid.).

Eene verzameling van Javaansche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen (Xe Deel, 1862).

De twee eerste soera's van den Javaanschen Koran (Ibid.)

De spiegel der leergierige wetgeleerden (aanteekening over het Maleische HS. dat tot grondslag heeft gestrekt van Meursinge's Handboek van het Moh. recht, met mededeeling van de voorrede, zoo oorspronkelijk als vertaald, XI° Deel, 1863).

Bovendien zijn verschillende mededeelingen van anderen afkomstig, door den heer Keyzer, als redacteur, in den vorm gebracht waarin zij in de »Bijdragen" voorkomen of door hem met aanteekeningen verrijkt.

Zij die weten dat ook het door de Nederlanders in Indië gevolgde stelsel van bestuur tot de vakken behoorde, waarin de heer Keyzer aan de Delftsche Akademie onderwijs gaf, zullen zich misschien verwonderen dat in de lange reeks zijner geschriften geen enkel van belang voorkomt aan dit onderwerp gewijd. Alleen zouden wij hier een paar kleine brochures kunnen vermelden, die hij in 1854 onder den titel: „Opmerkingen naar aanleiding van art. 71 van het ontwerp van wet tot vaststelling van het reglement op het beleid der regeering in Ned. Ind." en »Nadere toelichting van de opmerkingen," enz. in het licht gaf. Bij inzage dier brochures blijkt echter dadelijk, dat zij juist tot de regelingen betreffende het inlandsch recht in de conceptwet betrekking hebben. Men zal echter den heer Keyzer van onverschilligheid omtrent het hier bedoelde vak moeten vrijspreken, wanneer men weet, dat hij voor eenige jaren een prospectus van een werk over »het publiek en administratief recht van Nederlandsch Indië" heeft in het licht gegeven, maar dat de onderneming geen genoegzamen bijval vond om te worden doorgezet. Wij kunnen ons dit thans moeilijk begrijpen, nu de behoefte aan een goed handboek voor het stelsel van bestuur met elken dag levendiger gevoeld wordt.

Ofschoon wij in dit vluchtig overzicht der literarische werkzaamheid van den heer Keyzer geen jacht op geheele volledigheid maken, moeten wij toch nog een groot werk vermelden, in 1855 door hem aangevangen en in 1858 ten einde gebracht. Het is zijne verkorte uitgave van Valentijns »Oud en Nieuw Oost-Indië", in drie lijvige boekdeelen bevat. Wij moeten er echter voor uitkomen dat de heer Keyzer zich, naar onze meening, door dezen arbeid geene eerzuil heeft gesticht. Noch met het plan, noch met de uitvoering hebben wij ons ooit kunnen vereenigen. Doch het zou ons te ver voeren indien wij hier de redenen van dit gevoelen wilden in het licht stellen.

In 1860 ontving de heer Keyzer een bijzonder blijk van vertrouwen van de toemalige regeering, daar hij tot lid werd benoemd van de commissie met het ontwerpen van een strafwetboek voor Ned. Indië belast. Toen de commissie na volbrachten arbeid in den aanvang van 1866 werd ontbonden, werd hem het ridderkruis van den Ned. Leeuw toegekend.

De heer Keyzer was aan de Delftsche Akademie eerst als leeraar,

later als hoogleeraar werkzaam, totdat die instelling in 1864 werd opgeheven. Aan de Rijksinstelling voor onderwijs in de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië, in hetzelfde jaar te Leiden gevestigd, en bestemd om voor de opleiding van Indische ambtenaren de voormalige Delftsche Akademie te vervangen, werd hij niet benoemd. Hij werd eenvoudig met toekenning van wachtgeld ontslagen. Wat kan daarvan de reden zijn? Had hij door de uitgave van zoovele geschriften, door zoovele bewijzen van ijver en kennis zijne sporen niet verdiend? Of was er zulk een breede schaar van geschikte personen aan wie men het onderricht in de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken en in het stelsel van bestuur bij de nieuwe instelling kon opdragen, dat men de diensten van Mr. Keyzer gemakkelijk kon ontberen? De waarheid is dat door de niet-benoeming van den heer Keyzer die vakken aan de Rijksinstelling onbezet bleven. De Hoogleeraar in de Land- en Volkenkunde nam tijdelijk het onderwijs in de godsdienstige wetten op zich, en die vereeniging werd later definitief, nadat besloten was dat liever de geschiedenis van Ned. Indië met het onderricht in het stelsel van bestuur zou verbonden worden. Maar ook na die wijziging, die het vinden van een geschikt persoon gemakkelijker scheen te zullen maken, duurde het geruimen tijd eer een hoogleeraar voor het stelsel van bestuur gevonden werd, en ook toen hij gevonden was, waren de moeilijkheden nog niet ten einde, zoodat nog altijd geene definitieve regeling van het onderwijs in de koloniale geschiedenis heeft plaats gevonden. Ware de heer Keyzer dadelijk als vierde hoogleeraar benoemd, zooals door de Commissie die den Minister omtrent de Rijksinstelling van advies diende, werd voorgesteld, men zou al deze zwarigheden vermeden hebben, en de schrijver dezer bladzijden zou in de laatste jaren een vrij wat rustiger en gemakkelijker leven hebben gehad. Nu werd niet alleen het grootste gedeelte van den last, uit de onvolledigheid van het kader der professoren voortvloeiende, op zijne schouderen getast, maar had hij bovendien nog het verdriet van in den heer Keyzer een vijand te vinden, die aan zijne machinatiën de achteruitzetting toeschreef waarvan hij het slachtoffer was geworden. Elke poging om den heer Keyzer in dit opzicht van dwaling te overtuigen, bleek olie in het vuur te zijn.

Wij vermoeden dat de heer Keyzer zijne niet-benoeming te Leiden heeft te danken gehad aan den indruk dien de geschillen over de eenzijdigheid der richting van zijn onderwijs in het Mohammedaansch recht en de onheusche toon zijner polemiek bij den Minister van Binnenlandsche zaken hadden achtergelaten. Hoe het zij, wij beklaagden ze, maar konden er niets aan veranderen. Dat de heer Keyzer zich diep gekrenkt gevoelde, is natuurlijk, en men behoort hem misschien

daarom ook een weinig onbillijkheid en ongezeggelijkheid ten goede te houden. Maar zijne eer werd schitterend gewroken toen de Delftsche gemeenteraad besloot eene gemeentelijke school voor onderwijs in de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië naast de Rijksinstelling op te richten, en hem op inderdaad schitterende voorwaarden tot directeur daarvan benoemde. De concurrentie van die gemeenteschool met de Rijksinstelling maakte de taak der hoogleeraren van laatstgemelde niet gemakkelijker, en het spijt ons te moeten zeggen dat de heer Keyzer, bij een onbezweken ijver en volharding in het voorstaan der belangen van de Delftsche school, die hem alle eer aandoet en op de dankbaarheid van de stad zijner inwoning de grootste aanspraak geeft, zijne kracht tegenover de Leidsche inrichting wel wat veel in chicanes zocht, die geenszins strekten om de samenkomsten der jaarlijksche commissiën voor het examineeren der candidaat-ambtenaren te veraangenamen.

Intusschen was de taak die de heer Keyzer aan de gemeenteschool te Delft te vervullen had, eene hoogst moeilijke door de uitgebreidheid en verscheidenheid van het onderwijs waarmede hij zich belast zag, en door de verbazende inspanning die hij zich getroostte, om aan de school, aan wier hoofd hij stond, den voorrang en hoogeren bloei boven de concurreerende instelling te verzekeren. Zijne pogingen in dat opzicht waren niet ongelukkig, in zooverre zij het gevolg hadden dat werkelijk de Delftsche school het in tal van leerlingen en in tal van hen die met goed gevolg het examen ondergingen, van de Rijksinstelling won. Of zij betere kweekelingen vormde, is een andere vraag, die wij hier niet behoeven te beslissen. Maar den last van zoo groote werkzaamheid en inspanning kon het zwak en sedert lang ondermijnd gestel van den heer Keyzer niet lang dragen. En toch hield hij zelfs nu niet geheel op, ook als schrijver zijne geliefkoosde wetenschap door kleine bijdragen te bevorderen. Hij koos, zonderling genoeg, als orgaan voor zijne mededeelingen »de Delftsche Courant." Behalve dat een dagblad, voor lectuur van den dag bestemd, eene weinig geschikte plaats is voor wetenschappelijke mededeelingen van blijvende waarde, mocht de keuze ook daarom ongelukkig heeten, omdat die Courant buiten de stad waar zij gedrukt wordt, een zeer beperkt aantal lezers telt. Waar het ons voorkwam dat de bijdragen door den heer Keyzer aan dat dagblad geleverd, iets bevatten waardig om voor de vergetelheid bewaard te worden, hebben wij het reeds meer dan eens, althans bij uittreksel, in dit Tijdschrift overgenomen; en wij deden dit tot zekere hoogte met de sanctie van den auteur zelven, die in een brief aan de Redactie, medegedeeld in het Octobernommer van den vorigen jaargang, bl. 334, het volgende zeide: »Ik schrijf in de Delftsche Courant, een neutraal terrein; behagen mijn stukken aan dezen of genen of aan beiden, wat belet ze over te nemen?"

Het laatste stuk — het is tevens het uitgebreidste — door den heer Keyzer nog voor de Delftsche Courant gereed gemaakt, toen hem zijne krachten reeds begonnen te ontzinken (1), heeft tot titel: »Radèn Mas Arjå Poerwå Lelånå," en bevat uitvoerige vertaalde uittreksels, met de noodige toelichting, uit een reisverhaal over Java door een bekend Javaansch hoofd onder genoemden pseudoniem in de Javaansche taal geschreven en in 1865 te Batavia ter landsdrukkerij gedrukt en in twee deelen uitgegeven. Het is inderdaad te betreuren dat dit laatste geschrift van den heer Keyzer geene plaats heeft gevonden, die het blijvend voor grooter publiek toegankelijk maakte. Wij meenen daarom dat wij aan onze lezers geen ondienst zullen doen, indien wij, tevens als eene kleine hulde aan zijne nagedachtenis, dit stuk in zijn geheel in ons eerstvolgend nommer overdrukken.

De geestkracht waarmede de heer Keyzer, onder toenemend lijden en verzwakking, zijn onderwijs voortzette, zoolang er adem in hem was om te spreken, verdient al onzen eerbied, al onze bewondering. Den 25sten Februari dezes jaars ontglipte hem de laatste ademtocht. Het was een zware slag voor de school die zooveel aan hem te danken had, voor de beoefening van den tak van wetenschap waaraan hij zich bij voorkeur gewijd had, en voor het talrijk gezin dat hij achterliet en dat de zorg van een vader zoo kwalijk kon ontberen.

P. J. VETH.

---

(1) Men leest het in de nommers 59—75, passim, van den jaargang 1867.

VARIA.

Reeds zoo lang en zoo dikwerf heeft men gewaarschuwd tegen het gevaar dat er gelegen is in de toepassing van Westersche denkbeelden op Oostersche toestanden, dat het misschien niet ongepast is eens de aandacht te vestigen op het tegenovergestelde, namelijk op het gevaarlijke om Oostersche begrippen op Westersche toestanden toe te passen. Als staaltje daarvan diene het volgende. In de Java-Bode van 26 Februari jl. leest men, dat eene inlandsche commissie in haar schouwrapport omtrent het lijk eener onbekende vrouw constateerde, dat dit zonder twijfel dat eener publieke vrouw moet geweest zijn (itoe bangké mémang soendal); *want het droeg twee valsche haarvlechten.* Tot welk eene conclusie zoude men geraken, indien men eens in Europa dit criterium wilde aanwenden! Naast de waarschuwing om toch nooit Westersche denkbeelden in Indië te willen toepassen, stellen wij de les om nog veel minder Oostersche begrippen op Westersche toestanden in toepassing te brengen. De gevolgen daarvan zouden oneindig gevaarlijker zijn.

De onafhankelijke Prins Mangkoe-Negoro in Soerakarta levert zijn koffie-product aan het Gouvernement. De oogst bedroeg over 1866/67 ruim 34000 pikols, en terwijl de marktprijs van *f* 38 tot *f* 42 bedroeg, werd hem betaald *f* 20.83^{5} de pikol. Geschiedt die levering tegen dezen lageren prijs krachtens traktaat, of moet hier gedacht worden aan eene ongeoorloofde pressie van het Gouvernement tot bevoordeeling van den fiscus of van de Handelmaatschappij, ten koste van den particulieren handel en de industrie?

Bij de discussiën over art. 24 (toen 26) van het Regeerings-Reglement voor N. I., hetwelk bepaalt dat als door den Koning vastgesteld moeten beschouwd worden de bestaande organisatiën van bestuur *en de aangenomen gewichtige beginselen van regeering*, vroeg de heer Sloet tot Oldhuis, welke die aangenomene gewichtige beginselen van regeering dan wel waren. De toenmalige Minister van Koloniën Pahud was met die vraag blijkbaar verlegen en antwoordde dat hij, onvoorbereid, zich niet kon begeven in eene opsomming van die gewichtige beginselen. Daarbij kon men de zaak echter moeilijk laten, zonder de beschuldiging op zich te laden, dat de richting die toen aan het bestuur was, òf geene algemeene beginselen had, òf die niet aan de Vertegenwoordiging durfde mededeelen. Uit dat lastig dilemma trachtte de heer Baud den Minister te redden, en in zijne lange redevoering worden dan ook twee, maar niet meer dan twee, van die algemeene beginselen vermeld. Het eerste is dat de Gouverneur-Generaal, aan den Soesoehoenan van Soerakarta schrijvende, dezen moet noemen *kleinzoon*, terwijl de laatste aan den eersten den titel geeft van *grootvader*. En het tweede dat de Gouverneur-Generaal, wanneer hij brieven ontvangt van inlandsche vorsten, de geschenken die daarbij gewoonlijk aangeboden worden, *moet* aannemen en niet *mag* weigeren. Verder kon toenmaals de conservatieve partij op koloniaal gebied het in de opsomming en mededeeling der door haar aangenomen gewichtige beginselen van regeering niet brengen. Sinds dien tijd is de strijd op koloniaal gebied tusschen de conservatieve en liberale partij met kracht en zonder tusschenpoozen voortgezet, maar nog altijd blijft men wachten naar eene kategorische uiteenzetting der beginselen welke de conservatieve partij in haar regeeringsbeleid volgt. De beschuldiging tegen haar ingebracht, dat zij het recht en de billijkheid opoffert zoodra dit geldelijk voordeel aanbrengt, en de ontwikkeling en welvaart van Indië onderdrukt en belemmert omdat in haar systeem de belangen van den fiscus dit vorderen, kan, waar zoovele feiten spreken, niet door eene bloote ontkenning worden afgeweerd; dit kan alleen geschieden door eene uiteenzetting van hare regeeringsbeginselen, met het daarop gebaseerd bewijs dat die rechtvaardigheid eerbiedigen en ontwikkeling en welvaart bevorderen. De Minister Hasselman had bij de behandeling der Indische begrooting voor 1868 daartoe een schoone gelegenheid; maar hoewel hij veel gesproken heeft, zoo heeft hij toch niets gezegd, ten minste niets wat eene politieke geloofsbelijdenis kan genoemd worden, en wij zijn niet verder dan in 1854, toen ons werd medegedeeld dat de titulatuur van *grootvader* en *kleinzoon* tot de regeeringsbeginselen behoorde. Op het oogenblik waarop wij dit schrijven, is het niet zeer waarschijnlijk dat de heer Hasselman nog als Minister tot behandeling van hoofdstuk IX

der begrootingswetten zal geroepen worden. Maar men kan in deze dagen voor niets instaan. Mocht onze verwachting niet vervuld worden, dan is het ten minste te hopen dat de heer Hasselman bij die gelegenheid een anderen weg zal inslaan. Over zijne kennis van Indische aangelegenheden kan men thans een oordeel vellen; misschien zal het dan ook mogelijk worden zijne regeeringsbeginselen te beoordeelen. In dat geval zal het echter in het algemeen belang wenschelijk zijn, dat het laatste oordeel gunstiger moge wezen dan het eerste.

Wij maken onze lezers opmerkzaam op een artikel van den heer Amédée Marheau in de »Revue Contemporaine" van April dezes jaars, waarin hij de voor- en nadeelen onderzoekt die de doortocht van het Suez-kanaal voor het verkeer der Europeesche natiën met Indië kan aanbieden. Ware afstand de eenige quaestie, dan zouden de voordeelen natuurlijk onbetwistbaar zijn; maar wanneer wij ook op de verschijnselen van wind en weder acht geven, schijnen die voordeelen, althans voor zeilschepen, gedeeltelijk zeer betwistbaar te wezen. De winden van de Middellandsche en Roode zeeën, ofschoon gunstig voor de uitvaart naar Indië in de maanden Maart tot October, zullen gedurende den winter het tegenovergestelde zijn. Voor de terugreize zal het omgekeerde het geval wezen. Met dat al zal, in vergelijking met eene reize om de Kaap de Goede Hoop heen, in den regel tijd kunnen gewonnen worden, ofschoon in vele gevallen minder dan het oppervlakkig kan schijnen. Maar hiertegen moet in rekening worden gebracht, dat een schip, de Kaap omzeilende, 10 francs per ton uitspaart, die het bij den tocht door het kanaal te betalen zou hebben. Voor een schip van 650 ton bedraagt die besparing 6,500 francs. En daar de dagelijksche uitgaven voor een zeilschip van dien last op 340 francs kunnen gesteld worden, blijkt het dat eene reis door het kanaal 19 dagen korter dan die om de Kaap moet duren, om geldelijk voordeel te kunnen opleveren. In sommige gevallen zal dus de kortere weg niet voordeelig zijn; maar men zal dien toch moeten kiezen met het oog op de concurrentie, om niet door zijn mededinger op de markt te worden voorgekomen.

De zaak verandert echter geheel van gedaante, indien het vaartuig, in stede van een zeilschip, tegelijk een zeil- en stoomschip is van b. v. 1600 ton. De reis door het kanaal zal voor zulk een schip in ieder geval zoo aanmerkelijk bekort worden, dat de 16000 francs voor tonnegelden steeds door den grooteren spoed meer dan vergoed worden.

De berekeningen van den heer Marheau, die niet zoo in een paar woorden zijn samen te vatten, zal men wèl doen in het artikel zelf na te lezen. Voor de nauwkeurigheid stellen wij ons geen borg; maar wij achtten het niet zonder belang er op te wijzen.

Er is waarschijnlijk wel niemand onder onze lezers, die niet heeft hooren gewagen van de hoogst merkwaardige zoneclips, die den 18den Augustus eerstkomende in Indië en den Indischen Archipel zal zijn waar te nemen, en zich in sommige streken als een volslagen verduistering van eenige minuten zal voordoen. De sterrekundigen van alle natiën zien die gebeurtenis met gespannen belangstelling te gemoet en zijn overtuigd, dat eene waarneming der verschijnselen die aan de eischen der wetenschap beantwoordt, belangrijke bijdragen tot opheldering van sommige nog duistere punten in de astronomie zal kunnen leveren. De Fransche en Engelsche regeeringen hebben zich als om strijd beijverd, maatregelen te treffen om het verwachte verschijnsel aan de bevordering der wetenschap dienstbaar te maken. De Engelsche regeering heeft zelfs twee expedities tot dat einde uitgerust, waarvan de eene is opgedragen aan luitenant Herschel, wiens naam alleen reeds recht geeft om goede uitkomsten van zijne waarnemingen te verwachten, de andere aan den majoor Tennant, die zal vergezeld worden door drie subalterne officieren der genie die in de photographische procédé's bedreven zijn, met het bepaalde doel om de photographie aan de belangen der sterrekunde dienstbaar te maken. De instrumenten zullen te Guntoer of Mazulipatam, beide in het presidentschap Madras gelegen, worden opgericht.

Hoe grooter het getal waarnemers zijn zal, hoe gunstiger resultaten vóór de wetenschap kunnen gewacht worden. Het zou van het grootste belang zijn indien langs de geheele lijn der verduistering, die zich van Aden tot Nieuw-Guinea zal uitstrekken, sterrekundigen konden geposteerd worden om de eclips van het begin tot het einde van oogenblik tot oogenblik waar te nemen. De Fransche regeering is uitgegaan van de vooronderstelling dat Nederland niet zou achterblijven; en de Akademie van wetenschappen heeft zich dan ook tot den Minister van Koloniën gewend, om zijne belangstelling voor deze zaak op te wekken. En wat zal de eerste koloniale mogendheid van het vaste land werkelijk doen? De Gouverneur-Generaal zal namens den Minister van Koloniën worden aangezocht, om den heer Oudemans, chef van den geographischen dienst, tot waarnemingen omtrent de zonsverduistering in staat te stellen.

Wij ontvangen onder het afdrukken van dit nommer, de »stukken betreffende een in de verschillende gewesten van Java en Madura ingesteld onderzoek naar de aanspraken der inlandsche bevolking op onontgonnen gronden," — stukken die de heer Hasselman, op aanzoek van den heer Koorders, aan de Tweede Kamer heeft medegedeeld. Met het oog op de belangen der conservatief koloniale politiek, moeten wij aannemen dat de heer Koorders niet wist wat hij vroeg, en de heer Hasselman niet inzag wat hij gaf. In ons volgend nommer komen wij op die stukken terug.

EEN BLIK OP HET LEVEN VAN GERARDUS HENRI BETZ.

Wie zoo geleefd hebben, sterven niet.
J. J. Prins.

't Zij mij vergund voor een oogenblik het stilzwijgen af te breken, waartoe de omstandigheden mij hebben gebracht. Ik vraag verlof, om nog eens tot het publiek te mogen spreken in een Tijdschrift, waaraan zooveel banden van herinnering en toegenegenheid mij hechten, en dat dezer dagen zulk een bezwaarlijk te herstellen verlies heeft geleden. 't Is juist dat verlies, waardoor ik gedrongen word te schrijven.

Aan de nagedachtenis van een der leden van de Redactie, aan onzen onvergetelijken vriend Betz, die zoo even aan zijne betrekkingen, aan zijne werkzaamheden, aan het Vaderland plotseling werd ontrukt, wensch ik eenige regelen te wijden.

Hij was in vele opzichten een merkwaardig man. Ik geloof niet, dat er veel menschen zijn geweest, die hem gekend hebben zonder sympathie voor hem te gevoelen of hem lief te hebben. Hoe kon het anders? Bescheidenheid bij uitgebreide kennis; helderheid en degelijkheid bij beschaafde, beminnelijke en aangename vormen; gloeiende liefde voor waarheid en recht, bij welwillendheid en toegevendheid voor de zwakheid der individuën; opgewektheid en opgeruimdheid van geest, ook te midden van de gewichtigste werkzaamheden en bij de vervulling der meest ernstige taak; geduld en zachtmoedigheid, zelfs waar de kwaadaardigste laster de pijnlijkste wonden tracht te slaan; eenvoud en nederigheid, al moge ook de schitterendste loopbaan tot ijdelheid en hoogmoed verlokken; dezelfde kalmte van 't gemoed op het toppunt der glorie, en bij den val als een slachtoffer van kabaal en intrigue. Zulke eigenschappen moeten wel tot zich trekken; zulke eigenschappen versierden onzen ontslapen vriend.

Gerardus Henri Betz, den 30 October 1816 te Breda geboren, was, in de letterlijke beteekenis van het woord, een autodidakt. Een vluchtige blik op zijne eerste levensjaren zal het bewijzen.

Het geslacht, waaruit hij gesproten is, behoorde tot de nijvere burgerij van dit land. Zijne ouders waren Johan Hendrik Betz, olieslager te Breda, en Maria Moolenbergh. In het woonhuis aan den molen, schilderachtig in de lommer van schoone lindeboomen op de wallen van het vriendelijke stadje gelegen, met een liefelijk uitzicht op de velden en beemden die het omringen, ontwikkelden zich zijne eerste gevoelens en gedachten. Na aanvankelijk in zijne geboorteplaats ter school te hebben gegaan, verliet hij reeds op zeer jeugdigen leeftijd het ouderlijke huis, om te worden opgenomen in het instituut van den heer Provily, kostschoolhouder eerst te Moerdijk, later te IJsselstein, de eenige inrichting van uitgebreid lager onderwijs die hij ooit bezocht, en waaraan hij later steeds met dankbare ingenomenheid gedacht.

Toen hij vijftien jaar oud was, werd zijne opvoeding voltooid geacht. Althans hij werd door zijne ouders geplaatst op het notaris-kantoor van den heer Roggen te Wijchen, waar zijn oudere broeder destijds predikant was. Maar die werkzaamheden schenen weinig aantrekkelijks voor hem te hebben, zoodat, na een twee- of drie-jarig verblijf aldaar, zijn vader hem in de ouderlijke woning terugnam, om in het olieslagers-bedrijf zich te oefenen; maar ook dit beviel hem niet.

Zijn oudste broeder was apotheker te Breda. Daar die zaak echter geen genoegzaam bestaan opleverde, besloot de oude heer zijne beide zoons gezamenlijk te helpen. In 1837 bood zich te Kralingen daartoe de gelegenheid aan. Eene koffie- en aardappelsiroop-fabriek werd er aangekocht, en de jongere broeder, van wien zijn vader toen reeds wel eens zeide: »onze Henri zal nog eenmaal een groot man worden!" zou den ouderen de zaak helpen drijven. De heldere praktische blik van den jongsten kwam de chemische kennis van den oudsten te hulp, en beiden exploiteerden de onderneming met goed gevolg, onder de firma »Gebroeders Betz." Later, omstreeks 1848, na het overlijden van zijn broeder, en nadat het terrein der fabriek voor een deel door den Rijnspoorweg was ingenomen, werd zij verplaatst naar Delftshaven. In 1859 ging zij in andere handen over.

Ondertusschen was hij in 1841 in het huwelijk getreden met Mejufvrouw van Staveren, de dochter eener bemiddelde weduwe te Amsterdam. Hij bracht toen zijne woonplaats over naar Rotterdam, waar hij in het huisgezin, dat hij had gesticht, tevreden en gelukkig leefde. En daar de werkzaamheden der fabriek niet bijzonder tijdroovend waren, vond hij gelegenheid in overvloed, om aan zijne zucht tot eigen oefening te voldoen. Die eigen oefening, gevoegd bij het praktische leven waarin hij zich reeds vroeg bewoog, waren de school, waarin hij gevormd werd tot den uitstekenden man, dien wij in hem hebben gekend.

Te Rotterdam werd hij het eerst geroepen, om ook buiten zijne woning

in 't publiek belang werkzaam te zijn. De Hervormde kerk, waartoe hij behoorde, genoot het eerst zijne diensten. In 1849 werd hij benoemd tot diaken der gemeente. In die kerkelijke bedieningen leerde men hem kennen in zijn buitengewonen aanleg voor organiseeren en administreeren. Weldra riep ook de burgerlijke gemeente te Rotterdam hem op tot een bedrijvig leven. In 1854 werd hij tot lid van den gemeenteraad gekozen en tevens tot president van het burgerlijk armbestuur benoemd. »Daar", zegt de Nieuwe Rotterdamsche Courant (1), »wachtte hem een moeilijke taak, waarin zijn organiseerend talent uitblonk. Niet slechts werd toch in dat jaar de armenwet uitgevaardigd, waardoor de armbesturen eene geheel nieuwe organisatie moesten ondergaan, maar juist omstreeks dien tijd is er in 't openbaar op gewezen, hoezeer het armbestuur te Rotterdam in al zijne deelen regeling en ordening behoefde. De uitmuntende inrichting, waarin die tak van openbaar leven thans verkeert, is grootendeels zijn werk."

Was de administratie eener fabriek, gevoegd bij eigen studie en onderzoek, de school geweest waarin hij eene algemeene vorming verkreeg, voortgezette ijverige inspanning, gevoegd bij de werkzaamheden aan het lidmaatschap van den gemeenteraad verbonden, strekten, om speciaal zijne financiëele talenten verder te ontwikkelen. Men vergunne ons de korte woorden over te nemen, waarin de Nieuwe Rotterdamsche Courant een voorbeeld aanhaalt van de wijze, waarop hij zich daar van zijne taak wist te kwijten. »In 1858 en 1859 moesten de gemeentefinanciën van Rotterdam geregeld worden. Belangrijke openbare werken en de afschaffing van het gemaal hadden een aanzienlijk te kort op de gemeente-begrooting veroorzaakt, terwijl ontworpen en nog uit te voeren openbare werken aanmerkelijke uitgaven zouden eischen. Er moest dus een plan worden beraamd, om in deze behoefte der gemeentekas te voorzien. De moeilijkheden daaraan verbonden waren niet gering. In vele andere gemeenten bleef men verlangend uitzien naar hulp, welke van het rijk werd verwacht. In Rotterdam wilde men van dit wachten niet weten. Rotterdam zou zich zelf helpen. Betz nam hier weder een groot deel der werkzaamheden op zich, en was de steller van het uitmuntend rapport der financiëele commissie, waarin aan den raad voorstellen tot organisatie werden gedaan, die voor het grootste deel zijn aangenomen."

Maar weldra wachtte hem een belangrijker werkkring. In 1859 moest, ten gevolge van de herziening der tabel voor de verdeeling der kiesdistrikten, Rotterdam nog een derden afgevaardigde verkiezen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, en zoozeer had Betz het ver-

(1) Zie Nieuwe Rotterdammer Courant van Zaturdag 28 Mei l. l.

trouwen zijner stadgenooten weten te winnen, op zulk eene wijze had men er zijne talenten leeren waardeeren, dat hem met eene groote meerderheid die gewichtige zending werd opgedragen.

Allen, die met mij het voorrecht hadden zijne ambtgenooten te zijn, zullen getuigen, dat hij spoedig tot de uitstekendste leden der volksvertegenwoordiging behoorde. Niet alleen was hij trouw aan beginselen, onverzettelijk in 't geen hij voor waarheid hield, blakende van liefde voor al wat de ontwikkeling van liberale begrippen kon bevorderen; maar zijne adviezen, zoowel in de openbare beraadslagingen, als vooral ook in de meer vertrouwelijke en gemeenzame discussiën der afdeelingsvergaderingen, getuigden van eene kennis en helderheid, die alleen het resultaat konden zijn van nauwkeurig onderzoek, van voortgezette ijverige studie, en van verbazende inspanning. Ook nu weder waren het vooral de financiëele belangen van het Vaderland, waaraan hij bij voorkeur zijne krachten wijdde. Meer en meer schoot de overtuiging bij hem vasten wortel, dat ons financie-stelsel, vooral ook de gemeente-accijnsen, eene belemmering waren voor de vrije ontwikkeling der welvaart van de natie, en eene algemeene hervorming eigenlijk eene levensquaestie was voor het land. Vooral in de laatste redevoeringen die hij, bij de beraadslagingen over de begrootingswetten, in November en December 1861 uitsprak, en die als resultaat van zijne studiën en werkzaamheden als lid der Kamer beschouwd kunnen worden, blonk deze overtuiging helder uit. Zij kunnen gelden voor het programma van 't geen hij, in een nieuwen en hoogeren werkkring, weldra zou hebben te verrichten.

In Januari 1862 werd de heer Thorbecke voor de tweede maal belast met de vorming van een ministerie. Onmiddellijk viel zijne keuze op den heer Betz, om hem tot Minister van Financiën aan den Koning voor te dragen. Een omgang van nog geen drie jaren was voldoende geweest, om den samensteller van het ministerie het volste vertrouwen in de talenten van den eenvoudigen en nederigen fabrikant in te boezemen. En de uitkomst heeft geleerd, dat hij goed had gezien; want het vierjarig tijdvak waarin Betz aan 't hoofd der financiën heeft gestaan, kenmerkte zich door de meest doortastende hervormingen, waarvan de weldadige vruchten nog vele jaren door Nederland zullen worden genoten en die de schitterendste zijde van het tweede ministerie Thorbecke zijn geworden. Hij heeft het voorrecht gehad, om niet alleen als lid der Kamer te strijden tegen hen, die het oude en vermolmde wenschten te behouden, maar om ook uit te voeren 't geen hij als volksvertegenwoordiger voor wenschelijk en noodzakelijk verklaard had. Als men een groot deel van zijn leven gewijd heeft aan de studie en het onderzoek van groote volksbelangen; als men tot vaste resultaten is gekomen, die zich diep in de ziel hebben gevestigd, en van wier wel-

dadige strekking men eene onwrikbare overtuiging heeft verkregen; als men jaren lang getracht heeft door woorden en geschriften, die overtuiging ook aan anderen in te boezemen, — dan is het eene groote voldoening eindelijk in de gelegenheid gesteld te worden, om aan die begrippen en denkbeelden uitvoering te geven. Die voldoening is Betz ten deel gevallen. Zijn naam is voor altijd verbonden aan groote maatregelen van hervorming op financiëel gebied. En bij al den laster, hoon en smaad, waarmeê men hem heeft trachten te vernielen, gaf die voldoening hem eene kalmte en tevredenheid, waaraan de nijd en de naijver hunne tanden stomp knaagden.

Wij zullen Betz niet schetsen in zijne financiëele verdiensten voor het Vaderland. Eene bekwamer hand dan de onze zal, naar wij hopen, daaraan hare pen wijden. Maar een enkele algemeene beschouwing zij ons geoorloofd. En dan herinneren wij, dat hij eene herziening van het tarief op den in-, uit- en doorvoer tot stand bracht, die een nieuwe belangrijke vooruitgang was in ons liberaal handelstelsel; dat de afkoop van den Scheldetol door hem op veel voordeeliger voorwaarden voor ons werd verkregen dan vroeger was geraamd; dat de accijns op de brandstoffen, die de nijverheid zoo zeer belemmerde, gedurende zijn bestuur uit de rij der belastingen verdween; dat daarentegen de suikeraccijns, ten gevolge van het sluiten van een internationaal traktaat, aanmerkelijk is kunnen worden verhoogd, en dat eveneens de belasting op de sterke dranken een bron is geworden van inkomsten voor de schatkist, die millioenen meer dan vroeger opbrengt.

Maar belangrijker dan dat alles is de afschaffing van de plaatselijke accijnsen, die Nederland aan hem heeft te danken. Die maatregel heeft de tallooze binnenlandsche tolliniën weggenomen en den binnenlandschen handel vrij gemaakt. 't Heeft hem wat inspanning, wat overleg, wat strijd gekost, om die overwinning te behalen. En al gaat de nijd voort met de gevolgen van dien maatregel te bedillen, Nederland blijft in 't genot van de weldaad, en de geschiedenis is onpartijdig. »Als die kleingeestige benijders en kortzichtige bedillers reeds lang vergeten zullen zijn", zegt de Nieuwe Rotterdamsche Courant, »zal steeds de naam van Betz in de geschiedrollen van Nederland met gulden letters staan opgeteekend, als van den man, die aan den binnenlandschen handel zijne kluisters ontnam en er de welvaart aan schonk welke de vrijheid steeds vergezelt."

Doch niet de eerlijke en gemoedelijke tegenstanders van den maatregel, op het oogenblik toen hij genomen werd, treft onze blaam. Tot hen behoorde de heer van Bosse. Maar toen er onlangs in zijne tegenwoordigheid op nieuw een aanval op werd gedaan, had hij de edelmoedigheid om den handschoen voor den afwezigen Betz op te rapen. In

de zitting der Tweede Kamer van 25 April, weerde hij den heer Rochussen op de volgende wijze af:

»Wanneer de geachte afgevaardigde, ten aanzien van de oorzaken van den teruggang van onze financiën, wederom melding maakt van die afschaffing van belastingen door een vorig ministerie in 1864 tot stand gebracht, en daarin de reden van den teruggang vindt, dan zegt hij iets, dat inderdaad onjuist is. Het is genoeg bekend, dat ik niet gedweept heb met de destijds voorgedragen plannen; bij mij bestonden daartegen ernstige bedenkingen. Maar nu ik die twee of drie jaren heb zien werken, nu moet ik erkennen, dat de vooruitzichten voor de schatkist, die toen door den Minister werden voorgesteld, geheel en al verwezenlijkt zijn. Het is niet juist te zeggen, dat men een cadeau aan de gemeenten van $^4/_5$ der personeele belasting heeft gedaan en andere belastingen heeft afgeschaft, enkel en alleen steunende op de koloniale baten. Wanneer men de cijfers raadpleegt, hoe groot de opbrengst van de in 1863 en 1864 afgeschafte belastingen was, van den accijns op de brandstoffen en de aan de gemeenten afgestane rijksbelastingen, dan komt men aan een cijfer van boven de 10½ millioen. Wanneer ik daarentegen de cijfers van deze begrooting raadpleeg en die vergelijk met de begrooting van 1862; wanneer ik zie, hoe veel meer het gedistilleerd thans opbrengt, hoe veel hooger de accijns op de suiker is, en daarbij niet vergeet, dat er eene partiëele verhooging van de grondbelasting plaats heeft gehad, — dan zal men als resultaat vinden, dat die inderdaad op zich zelven groote maatregelen aan de schatkist in dit jaar geen grooter offer kosten dan van 7 of 8 tonnen gouds. Ik erken gaarne, dat voor d i e som onze financiën meer afhankelijk zijn geworden van de koloniale baten dan weleer. In zoo verre moet ik de juistheid van het argument van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam toegeven. Maar let ik daarentegen op de groote gevolgen van die maatregelen, en op het onbetwistbaar nut dat zij gesticht hebben, dan erken ik gaarne, dat dit bezwaar minder bij mij weegt, en dat ik er mij oprecht in verheug, dat de duistere vooruitzichten, die ik destijds ook omtrent dien maatregel duchtte, zoo weinig verwezenlijkt zijn geworden."

Maar de heer van Bosse deelde mij dezer dagen mede, dat ook zelfs dat minimum, 't welk hij den heer Rochussen had toegegeven, moest worden teruggenomen, omdat hem bij nader inzien gebleken is, dat de afhankelijkheid der financiën van het Moederland van de koloniale baten zelfs niet met dat bedrag van zeven of acht tonnen gouds is vermeerderd, dat hij bij het uitspreken zijner redevoering vooronderstelde. Immers behalve de gemeente-opcenten op het gedistilleerd, nam Betz ook nog een deel van de plaatselijke belasting op den wijn voor het rijk. Niet-

tegenstaande de graduëele vermindering van den wijn-accijns, uit het traktaat met Frankrijk voortvloeiende, heeft men de opbrengst van den wijn-accijns voor 1868 zes ton hooger kunnen ramen dan voor 1864, het jaar vóór de hervorming van Betz. Het geheele verlies, dat de schatkist door die hervormingen leed, reduceert zich dus tot één of twee ton, in plaats van zeven of acht, zooals de heer van Bosse in zijne redevoering aangaf.

De heer Betz was een autodidakt, gevormd door eigen onderzoek en nadenken en door het praktische leven. »Hij gebruikte weinig boeken," schrijft een zijner verwanten en intiemste vrienden, »en niet meer papier dan volstrekt noodig was." Zoo iemand, toonde hij te begrijpen, dat »de menigte van boeken den geest verwart." Enkele goed geschrevene werken (Macaulay bij voorbeeld, dien hij zeer hoog stelde) waren hem voldoende, om hem te brengen op de hoogte van het onderwerp, dat hij wilde leeren kennen. Maar dan volgde het nadenken, het overpeinzen, het berekenen, meermalen op snippertjes papier, het wikken en wegen, tot zich in zijn geest eene voorstelling had gevormd, die, als het geheel voltooide beeld eens kunstenaars, en tot in de fijnste trekken helder en scherp afgeteekend, duidelijk en volkomen was. Had hij het onderwerp op die wijze grondig onderzocht en was hij het meester, dan gevoelde hij zich sterk, dan verlangde hij het in 't leven te roepen, dan moest het in werking worden gebracht, dan rustte hij niet voor het uit het studeervertrek in het praktische leven tot ontwikkeling was gekomen. Vóórdat hij den maatschappelijken toestand, in welk opzicht en op welk gebied ook, grondig had onderzocht en volkomen kende, was hij huiverig om, op het gezag van anderen, tot verandering mede te werken; maar had hij dat onderzoek volbracht, was hij tot eene vaste overtuiging, daarop gegrond, gekomen, dan had hij moed om de zaak krachtig aan te grijpen, en volharding om ze ten einde te brengen.

't Zou mij niet veel moeite kosten, uit de bijzonderheden van zijn politiek leven aan te toonen, dat deze verschijnselen bij hem zich overal voordoen; maar nergens komen zij treffender uit, dan in de zoogenaamde koloniale politiek, die Betz heeft gevolgd. Niemand kan hem ten kwade duiden, dat hij, gedurende de drie jaren dat hij lid van de Kamer was, den financiëelen toestand van het land bijzonder tot een onderwerp van grondige studie makende, den tijd niet heeft kunnen vinden, om zich meer dan eene algemeene en oppervlakkige kennis van onze koloniale belangen te verschaffen. Zijne sympathiën waren voor de liberale richting; wat hij van zijne medeleden hoorde en wat hij uit de officiëele bescheiden las, bracht hem tot de overtuiging, dat verbetering en hervorming in 't algemeen voor Indië eene behoefte waren. Maar toen hij nu tot

de hoogste staatsbetrekking geroepen werd; toen het niet meer gold een advies in de afdeelingen of de publieke vergaderingen uit te brengen, maar zelf te handelen en te besturen — toen drukte hem die verantwoordelijkheid. Niet wat de financiën van het Moederland betrof: die zaak kende hij door en door, en, wij hebben het gezien, met beleid en tevens met moed sloeg hij krachtig de hand aan 't werk en bracht eene radicale hervorming met uitstekend gelukkig gevolg tot stand. Maar ten opzichte van Indië was hij huiverig; voor doortastende maatregelen deinsde hij terug; onzeker en weifelend waren zijne adviezen. Het eerlijke gemoed ging gebukt onder het besef, dat de zaak hem niet helder voor den geest stond en hij het gewichtig onderwerp niet volkomen meester was. Van daar zijne schroomvalligheid.

In den avond van den 8sten December 1862 sprak hij in de Tweede Kamer eene redevoering uit, die zijne tegenstanders als het toppunt van immoraliteit menigmalen hebben ten toon gesteld. En toch was zij eigenlijk een toonbeeld van eerlijkheid, gelijk het zelden wordt aangetroffen. Zij was de waarachtige uitdrukking van den toestand des geestes, waarin Betz zich toen bevond; zij droeg het kenmerk van die angstvallige staatkunde, die het gevolg is van gebrekkige kennis; nu hij over de koloniën sprak, waren geest en toon juist het tegenovergestelde van zijne redevoeringen over de hervorming van ons belastingstelsel.

Ik zelf hoorde dien avond Betz spreken, en ik behoef niet te ontkennen, dat ik onaangenaam werd verrast. Was dan die redevoering in volkomen strijd met de liberale beginselen, zooals die, tot de komst van het ministerie waarvan Betz nu lid was, door de zoogenaamde koloniale oppositie waren verdedigd? Was het een verlaten van het liberale kamp, om plaats te nemen in de gelederen van het behoud? In geenen deele. Verbetering en hervorming in Indië bleven ook de leus van deze rede. Maar wat mij leed deed, was de voorwaarde, die op den voorgrond werd gesteld: in allen gevalle het behoud der millioenen, die Indië sedert vele jaren in de schatkist stort. »Terwijl wij nu pas tot verademing zijn gekomen," zoo riep hij onder anderen uit, »terwijl ook nu nog elk jaar een belangrijk tekort op onze Staatsbegrooting aanwijst, terwijl groote werken van publiek nut worden daargesteld, terwijl wij nog dezer dagen een ontwerp in discussie zullen brengen waarvan de uitvoering al weder groote sommen zal vereischen, terwijl wij dat alles uit onze Oost-Indische baten wenschen te bekostigen, — dan vraag ik: zou onder zulke omstandigheden uiet alleen dit Gouvernement, maar zou er één Gouvernemeut zijn, dat eene roekelooze hand zou durven slaan aan de grondslagen, waarop onze geheele financiëele toekomst berust?"

Zie, die vraag karakteriseert Betz, gelijk hij was vóórdat hij eenig

onderwerp zelf, door eigen studie en opzettelijk onderzoek, grondig kende. Hij vraagt niet of geen krachtige hand vereischt wordt, ten einde de grondslagen der Indische financiën, die al meer en meer beginnen te wankelen, tegen een volslagen ondergang te beveiligen. Hij is geneigd, om de hand, die zich naar die grondslagen uitstrekt, allicht »roekeloos" te noemen.

En ook in de wijze, waarop hij de verbeteringen die noodig zijn bespreekt, heerscht diezelfde angstvalligheid. »Wij willen," zegt hij, »de Gouvernementscultures handhaven, tot dat het tijdstip daar zal zijn, waarvan art. 56 in dat n°. 6 spreekt." Maar hij voegt er onmiddellijk bij: »wij behoeven ons nu nog niet te bekommeren over dat tijdstip: *het ligt nog in de verre toekomst.*" En opdat men het toch wel begrijpe, laat hij er nog eens op volgen: »Art. 56 legt ons, boven alles, de instandhouding op der op hoog gezag ingevoerde cultures. Maar al sprak art. 56 zoo stellig niet, dan nog brengt onze financiëele positie de instandhouding der cultures mede. *Wij kunnen de baten uit Oost-Indië niet missen.*"

Na bijna vier jaren Minister van Financiën te zijn geweest, valt hij als een slachtoffer van eigen argeloosheid, geëxploiteerd door handige politieke bestrijders. Wij zullen het verhaal van de kabaal, die hem verwijderde van eene plaats waar hij zoo veel goeds en groots had gesticht, hier niet uiteenzetten. Betz vond in zijn geweten, in 't bewustzijn van zijn plicht te hebben gedaan, in de voldoening van de hervorming te hebben tot stand gebracht die hij zich had voorgenomen, vertroosting te over, bij den laster, die zijn oprechte, ronde, brave inborst in verdenking trachtte te brengen. En indien iemand meent, dat het verlies van de schitterende positie, aan zijne betrekking verbonden, hem ook maar een oogenblik van leedwezen heeft veroorzaakt, dan kent hij den eenvoudigen olieslagers-zoon niet, die, ook te midden van de glorie van den ministers-zetel en den glans van het hof, de stille nederige burger bleef, en voor wien die glans eigenlijk een last was, dien hij zich moest getroosten, ten einde het degelijke werk te kunnen voltooien waarvoor hij leefde. Den dag van zijn aftreden keerde hij terug naar 't stille studeervertrek.

En weet gij wat het eerst door hem werd ter hand genomen? De studie der koloniale quaestie. 't Was of zijn geweten hem er toe dreef. Hij onderzocht haar, zooals hij gewoon was een onderwerp te onderzoeken. Hij onderzocht haar historisch en kritisch; hij onderzocht haar uit de bronnen, met dien helderen blik, met dat scherpzinnig oog, met die ernstige en gemoedelijkc nauwkeurigheid, die al zijne studiën kenmerkten. Het geheele jaar 1866 werd aan die taak gewijd. Ik weet dit van nabij; want mijn onvergetelijke vriend heeft mij in dien tijd

zoo menigmaal om inlichtingen verzocht, naar bronnen gevraagd, en over verkregen uitkomsten geraadpleegd. Eindelijk was hij tot vaste resultaten gekomen; eindelijk kende hij de quaestie door en door. Maar nu ook geen weifeling, geen hinken op twee gedachten, geen schroomvalligheid meer. Nu ook eene overtuiging en een moed, om handen aan 't werk te slaan, gelijk zijne hervormingen van 't belastingstelsel hadden gekenmerkt. Weldra gaf hij daarvan de eerste bewijzen.

Betz was reeds vóór zijn optreden als minister gewoon voor de pers te schrijven. In 1857 had hij, met Mr. J. A. Fruin en Mr. P. F. Hubrecht, de uitgave aangevangen van de *Bijdragen tot de kennis van Staats-, Provinciaal-, en Gemeentebestuur in Nederland.* Menig opstel van zijne hand komt daarin voor. Onmiddellijk na zijn terugkeer tot het ambtelooze leven, keerde hij ook tot dat Tijdschrift terug, en vervolgde onder anderen zijne uitstekende »Financiëele beschouwingen," in 1860 aangevangen. Toen nu, in 't laatst van 1866, eenige zijner oude politieke vrienden zich vereenigden, om de redactie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* op zich te nemen, aarzelde Betz geen oogenblik, om zich, daartoe aangezocht, bij hen aan te sluiten En hij aarzelde evenmin, om zich met hen te vereenigen in een programma, dat juist het tegenovergestelde was van die weifelende en angstvallige politiek, die zijne redevoering van 8 December 1862 had gekenmerkt. »Java," had hij toen gezegd, »is groot genoeg, om naast de Gouvernements-cultures particuliere teelt toetelaten. De Gouvernements-cultures behoeven daarvoor niet ingeruimd te worden." De productiviteit der Gouvernements-cultures kon, naar hij toen meende, verhoogd worden. Maar thans, na een jaar inspanning en studie, was hij uit volle overtuiging tot een ander resultaat gekomen. En ofschoon hij zijnen tegenstanders een wapen in handen gaf, om hem op nieuw aan te vallen en van de leelijkste dingen te beschuldigen, - hij deinsde niet terug, om open en onverbloemd de waarheid te zeggen, gelijk hij die nu, na opzettelijk onderzoek, gevonden had. Hij schreef met zijne vrienden, in het eerste artikel, waarin de nieuwe Redactie haar periodiek geschrift bij het publiek inleidde, onder anderen het volgende:

»In 1849 en de eerstvolgende jaren was het uiterste, waartoe de meest radicale hervormingsgezinde het had gebracht, verbetering, maar tevens behoud, van het cultuurstelsel, en daarnevens vrijheid voor de vestiging en ontwikkeling van particuliere ondernemingen door Nederlandsch kapitaal en Nederlandsche industrie. Sedert dien tijd is het onderzoek naar den aard, de strekking en werking van het cultuurstelsel onophoudelijk voortgezet, en nu begon men in te zien, dat het op den duur niet houdbaar was. Aan uitbreiding van Gouvernements-cultures viel niet meer te denken; integendeel, zij moesten van tijd tot tijd wor-

den ingekrompen, en, naarmate men zich ernstiger bekommerde, ten einde het stelsel van zijne gebreken te zuiveren, kwam de ondeugdzaamheid van het beginsel waarop het rustte, te helderder aan het licht. Het was niet langer te loochenen: voor grondige verbetering is het stelsel niet vatbaar. Het streven moet dus voortaan zijn, meer en meer terug te keeren tot den eenigen waren en deugdelijken toestand, waarin het Gouvernement zich bepaalt bij zijne verheven taak van besturen en regeeren, en, door geregelde belastingen daartoe in staat gesteld, de uitoefening van landbouw en industrie aan anderen overlaat.

»Onze taak zal het zijn, ook dat streven door onze vertoogen en mededeelingen te steunen en te bevorderen, terwijl wij in het algemeen eene politiek van vooruitgang en ontwikkeling op zedelijk en stoffelijk gebied voorstaan. Wij verlangen afschaffing van alle dwangcultures en heerediensten, erkenning en regeling van het eigendomsrecht der inlanders op hun vaderlijken grond, met wering van gedwongen deelgenootschap in gemeentelijk grondbezit. Wij verlangen onbelemmerde toelating van Europeanen en gelegenheid ook voor hen, om op gunstige voorwaarden grondbezit te kunnen verwerven. Wij verlangen de instelling van gemeentebesturen waar de plaatselijke gesteldheid dit gedoogt, verbetering van het rechtswezen, ijverige en verstandige behartiging van het volksonderwijs. En bij dit alles eene oordeelkundige herziening van de zonderlinge reeks van heffingen, waaruit de schatkist thans, doch voor een te gering gedeelte, voedsel put, opdat, bij een spaarzaam en ordelijk beheer der geldmiddelen, zoowel voor het financiëel belang van Indië als van Nederland behoorlijk worde gewaakt."

En hij liet het niet bij die verklaring. Met den ijver die hem eigen was, ging hij nu voort op dien weg. In de laatste helft van 1867 verschenen te 's Hage de bekende »*Politieke beschouwingen*," waarvan het tweede gedeelte de »koloniale politiek" bevat. Iedereen weet, dat dit uitvoerig geschrift afkomstig is van den heer Betz. Merkwaardig is het, niet alleen om den inhoud, die door helderheid van betoog, duidelijkheid van voorstelling, rijkdom van feiten en aangenaamheid van vorm den lezer boeit en meêsleept, maar bovenal om den schrijver. Zonder het te beoogen, leidt hij ons onwillekeurig in de geheimen zijner studiën en navorschingen. Wij wonen het ontwikkelings-proces zijner tegenwoordige onwrikbare overtuiging bij, gelijk het in zijn brein heeft plaats gehad, en als wij zijn boek gelezen hebben, dan zien wij niet alleen de koloniale quaestie, in hare wording, aard en strekking, helder voor onze oogen, maar wij weten ook, hoe de schrijver tot hare kennis- en waardeering is gekomen. Hij begint, niet met de quaestie gelijk die was, toen in 1862 't liberale gouvernement optrad, niet met het ontstaan der oppositie tegen het koloniale stelsel in 1849; hij begint

met den val der Oost-Indische Compagnie en den strijd, die daarop is gevolgd. En waarom doet hij dat? Omdat zijne methode, bij eigen onderzoek van 't onderwerp, hem ook tot dien tijd heeft teruggebracht, en tot deze voor hem verrassende uitkomst heeft doen komen, dat de liberale koloniale politiek van onze dagen volstrekt geen nieuwigheid is. »Voor hen," zegt hij, »die de koloniale quaestie niet uitsluitend bestudeeren uit de tallooze geschriften, sedert 1848 over indische toestanden in het licht verschenen, maar die teruggaan tot vóór het jaar 1830, is het verrassend te zien, hoe zelfs reeds in het begin dezer eeuw dezelfde denkbeelden werden voorgestaan en verdedigd, die thans door de liberalen worden beleden, en waaruit nu de conservatieven aanleiding nemen, om de voorstanders eener liberale koloniale politiek schier dagelijks aan de natie voor te stellen als nieuwigheidszoekers, sloopers en afbrekers."

Zie, zoo historisch, zoo grondig, zoo nauwkeurig was zijne studie, en 't geschrift draagt er op elke bladzijde de treffendste bewijzen van. Wij kunnen het natuurlijk hier niet in bijzonderheden aan onze lezers doen kennen, zelfs er geen algemeen overzicht van geven. Maar indien ooit een voortreffelijk opstel uit de diepste overtuiging van 't verstand en de edelste aandoeningen van 't gemoed is voortgekomen, dan is het dit. Aan 't einde geeft hij de gevolgen op, die, naar zijne meening, uit de hervormingen, die hij geschetst heeft, moeten voortvloeien. Eerst wijst hij op »het oogenblikkelijk financiëel nadeel voor de schatkist", dat er onafscheidelijk van is. »Maar daartegenover", zegt hij, »staan voordeelen *voor het algemeen*, die het gemis van enkele millioenen honderdvoudig vergoeden." En weet gij wat hij dan in de eerste plaats en boven alles noemt? 't Is of de herinnering der redevoering van 8 December 1862, vóór het onderzoek uitgesproken, hem na het onderzoek geen rust laat. Wat hij dien avond op den voorgrond plaatste, wordt nu ook door hem voorop gezet. Maar hoe?

»Een eerste punt," zegt hij, »is het punt der moraliteit. En ik noem dat het eerst, omdat het, geloof ik, in de oogen van het Nederlandsche volk het belangrijkste moet zijn. Daar is en daar wordt door ons onrecht gepleegd: eerst uit nood, toen uit gewoonte en uit zucht naar gewin. Onze politiek tegenover Indië is in hooge mate immoreel. Wij beschikken willekeurig over de personen, de goederen en den arbeid van den Javaan. En om onze zucht naar millioenen te voldoen, maken wij van onze macht over den Javaan misbruik en nemen oneindig meer van hem, dan ons in billijkheid toekomt. Dat is immoreel. Op die wijze mogen wij de millioenen niet langer genieten.

»Het gevolg van de toepassing eener liberale koloniale politiek zal dan ook zijn, dat wij de millioenen, op onrechtvaardige wijze verkregen, voor het vervolg prijs geven en ons vergenoegen met hetgeen ons in

billijkheid toekomt. Wij ontvangen dan wel minder geld, maar hebben een vrij geweten en kunnen onze oogen met fierheid en zonder te blozen tegenover de gansche wereld opslaan, gezwegen nog dat onze tegenwoordige bekrompen en onhoudbare politiek, voor sommige mogendheden, een voorwendsel zou kunnen zijn om ons te benadeelen."

Betz leefde voortaan in de koloniale quaestie; zij was het hoofdelement van zijne studiën en werkzaamheden geworden; ook de omgang met zijne medeleden in de Redactie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* getuigde het; ook dat Tijdschrift zelf droeg er op talrijke bladzijden de bewijzen van. Nauwelijks was zijn belangrijk geschrift, waarvan wij zoo even spraken, in 't licht gekomen, of hij plaatste in de drie eerste afleveringen van dezen jaargang een reeks van artikelen, onder den titel van: »*Het koloniale vraagstuk.*" Naar aanleiding eener verklaring van den Minister van Koloniën Hasselman, dat er eigenlijk geene koloniale quaestie meer is, omdat daaraan indertijd door den heer van den Bosch eene grondige oplossing is gegeven, behandelt hij opzettelijk den aard, de geschiedenis en de gevolgen van 't geen deze zoogenaamde schepper van 't cultuurstelsel op Java heeft tot stand gebracht. Hij doet dat ook weder met die nauwkeurigheid en met die geniale opvatting, die hem onderscheidden. »Zou van den Bosch," zoo vraagt hij aan 't einde van zijn onderzoek, »zou van den Bosch, toen hij het staatstooneel verliet, tevreden zijn geweest over hetgeen hij op Java tot stand gebracht, en over de wijze, waarop hij de millioenen aan Nederland geleverd had? Mij dunkt dat was onmogelijk. 't Is waar, de Koning benoemde hem tot Minister van Staat en schonk hem den grafelijken titel. Maar koninklijk gunstbetoon, hoe vleiend ook, is alleen niet voldoende, om den staatsman tevreden te doen zijn met zich zelven. Hij had aan het verlangen des Konings voldaan, en was aan den geldelijken nood van het Moederland krachtdadig te gemoet gekomen. Maar daarvoor had hij prijs gegeven alles wat hij vroeger voor de ontwikkeling en de welvaart van Java had wenschelijk gekeurd. Hij had een stelsel ingevoerd, lijnrecht in strijd met zijne eigen denkbeelden, en evenzeer lijnrecht in strijd met alle commerciëele, politieke en oeconomische beginselen, — een stelsel dat elke natuurlijke ontwikkeling op Java onmogelijk maakte. Hij had den Javanen een hard juk opgelegd. Hij had de hardheid van dat juk schier ondragelijk gemaakt, door eene schikking met België te ontraden, en daardoor den nood en de behoeften van het Moederland belangrijk te doen klimmen. En toen hij nu aftrad als Minister van Koloniën en het staatstooneel vaarwel zeide, liet hij daarenboven nog de financiën van Indië in een verwarden toestand achter, beladen met eene schuld van veertig millioenen aan de Nederlandsche Handelmaatschappij. Kon dat alles tot voldoening en tevredenheid stemmen, als hij bedacht, hoe geheel anders

het had kunnen zijn, indien hij aan een meer natuurlijk boven een zoo kunstmatig stelsel de voorkeur had gegeven?"

Wat edele gevoelens stralen er door in deze conclusie van een betoog, zoo logisch, zoo helder, zoo door feiten gestaafd, dat degelijke tegenspraak niet mogelijk is! Wat was van dien man, in de kracht des levens, gedreven door het heilige vuur eener diep gevestigde overtuiging en door het innige besef van plichtsbetrachting, voor Indië niet te wachten! Maar helaas! te midden van dezen arbeid, werd hij plotseling weggerukt.

De avond van den 20sten Mei l.l. was een der schoonste, die deze heerlijke Meimaand ons heeft geschonken. Na een malschen, verkwikkenden regen, had Betz juist zijne bloemen verzorgd en zijne dochter met een paar harer vriendinnetjes opgewekt, om nog eene wandeling te doen.

— »Wat prachtige avond!" riep hij. uit, toen zij een honderdtal schreden in de Sophia-laan van het bekoorlijke Willemspark uit zijne woning hadden afgelegd.

— »Wat prachtige avond! wat heerlijke lucht!" riep hij uit — en met dezen kreet van genot en dankbaarheid op de lippen stort hij plotseling, als door een bliksemstraal getroffen, ter aarde.... en is een lijk! Maar 't was geen bliksemstraal, 't was eene uitstorting in de hersenen, die in één oogenblik dat nuttige, dat kostbare, dat nog zooveel belovende leven vernielde.

't Is of een fatum op ons Indië drukt! Daar ligt weder een man, gevormd tot een der kundigste en bekwaamste hervormers van het schoone Insulinde, en gereed om zijn volgend leven daaraan te wijden. »Niets blijft over dan eene oplossing van het koloniale vraagstuk in de richting der vrijheid! Ook in deze richting echter moet men de zaak niet ten halve doen...... Men trachte niet slechts eene enkele liberale gedachte te verwezenlijken, maar men ga den breeden koninklijken weg der vrijheid op. Men geve uitvoering aan het liberale programma in zijn geheel!" Dat waren de laatste woorden die Betz tot het Nederlandsche volk heeft gesproken (1) — en nu is die krachtige hand verlamd en die welsprekende mond voor altoos gesloten. 't Is of een fatum op ons Indië rust!

Maar zullen wij ons door die gedachte laten ontmoedigen? 't Is of Betz nog na zijn verscheiden ons tot den arbeid aanspoort. Den 23sten Mei werd zijn stoffelijk overschot naar 't graf gedragen. Niets schitterends, niets officiëels kenmerkte zijne begrafenis. 't Waren alleen bloed-

(1) Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, aflevering Maart, 1868, blz. 218.

verwanten, vrienden, vereerders, maar in groote menigte, die den stoet uitmaakten en om de geopende groeve zich verzamelden. En in 't zelfde uur, neen op hetzelfde oogenblik, dat Betz door zijne vrienden naar de laatste rustplaats werd gebracht, werd Thorbeeke door den heer Mackay tot den Koning geleid, om over de samenstelling van een nieuw liberaal ministerie te worden geraadpleegd.

Treffende coïncidentie! Maar ook treffend beeld der werkelijkheid! Zoo is het. De menschen sterven, maar de menschheid blijft. De strijders voor de ontwikkeling der menschheid vallen, maar de strijd blijft voortduren. De dragers der beginselen van waarheid en recht bezwijken, maar de beginselen zijn eeuwig. Wat Betz voor Indië heeft gedaan, gaat niet verloren, en zijne taak wordt door anderen voortgezet.

Dat een man als Betz door zijne betrekkingen en zijn gezin diep wordt betreurd, behoeft niet te worden verzekerd. Zijne politieke tegenstanders hadden, nog weinig dagen te voren, hunne hatelijkheden op nieuw tegen hem uitgestort, toen de kiezers van Rotterdam hem een vernieuwd bewijs van vertrouwen op de eervolste wijze aanboden, door hem te benoemen tot lid der Provinciale Staten; maar 't was of nu het geweten ontwaakte, want zij schenen een woord van hulde aan 't karakter van den edelen man niet te kunnen onderdrukken. Algemeene verslagenheid bracht het bericht van zijn dood onder allen, die hem kenden en lief hadden. En bij zijn graf sprak zijn veeljarige vriend, de hoogleeraar Prins te Leiden, eene treffende redevoering uit. Ook door hem werd hulde gebracht »aan den prijzenswaardigen ijver, waarmede Betz, ook bij gemis van wetenschappelijke opleiding, zonder ophouden gearbeid heeft aan zijne eigen verstandelijke en zedelijke ontwikkeling." Ook hij verklaarde, getuige te zijn geweest van »de onvermoeide, onbaatzuchtige werkzaamheid in verschillende lagere en hoogere betrekkingen" van den man, die hier aan 't graf werd toevertrouwd. Ook hij sprak van »de schranderheid en vlugheid van geest, de degelijkheid en vastheid van karakter, de zelfstandigheid, onafhankelijkheid en gematigdheid", die den ontslapene kenmerkten. In één woord, zijne rede was eene bevestiging van de wijze, waarop wij getracht hebben onzen edelen vriend in deze weinige regelen te schetsen, en wij stemmen in met de verklaring waarmede hij eindigde: »wie zoo geleefd hebben, sterven niet!"

VAN HOËVELL.

IETS OVER DE SLAVEN EN DE AFSTAMMELINGEN VAN SLAVEN IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

Il est une gloire de notre temps qui restera dans l'histoire comme l'honneur du dix-neuvième siècle: nous voulons parler de l'abolition de l'esclavage. — Mais si une telle gloire est acquise à notre siècle, si l'esclavage a reçu de mortelles blessures, il n'est cependant pas encore disparu du monde; la victoire de l'humanité n'est pas complète.

René Laboulaye (l'Esclavage du Brésil).

Een der schoonste bepalingen van het regeeringsreglement is die, in art. 105 vervat. Uiterlijk op den 1sten Januari 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft, zoo luidt de eerste alinea van dat artikel, dat in 't Staatsblad 1859, n°. 46 en 47, nader wordt omschreven en toepasselijk gemaakt. Hoeveel te meer zouden wij ons mogen verheugen, zoo dit menschlievende voorschrift 't eerst van onszelven uitgegaan, en niet reeds onder het Engelsch tusschenbestuur bij parlementsacte ware gegeven!

Hoeveel jaren er ook sedert den vastgestelden termijn zijn verloopen, 't is er nogtans verre van af dat de slavernij in al onze bezittingen met wortel en tak zoude uitgeroeid zijn. Het regeeringsreglement waaraan de kern van onze koloniën door de ophooping van het Europeesch element ontwassen schijnt, moet op de buitenbezittingen nog in vele opzichten voor 't eerst ten uitvoer gelegd worden. 't Ontbreekt niet aan den goeden wil, maar onvoldoende macht, gemis van invloed en veelal ook van grondige bekendheid met de inlandsche toestanden, zijn er voor 't grootste gedeelte de oorzaak van, dat nog vele bepalingen, die door de heilzame medewerking van de volksvertegenwoordiging zijn in 't leven geroepen, in deze verwijderde gewesten op haar *volledige* toepassing wachten.

De slavernij in de Padangsche Bovenlanden is hier een voorbeeld van. Wel is waar is ons bestuur niet zonder invloed gebleven op hare traps-

wijze afschaffing, en heeft deze instelling, die hier niet inheemsch is maar met den Islam schijnt ingevoerd, zich hier nooit door die wreedheid gekenmerkt die haar elders tot een voorwerp van afschuw gemaakt heeft; maar hoe zacht het juk der slavernij hier ook zijn moge, ja hoe weinig zelfs de naam van slavernij voor deze instelling, zooals zij hier thans nog bestaat, moge passen, — toch zijn er hier nog een menigte lieden die van hunne vrijheid beroofd zijn, en wier toestand der samenleving tot schande strekt.

Het lot en den toestand van die lieden te schetsen, bepaaldelijk in het distrikt Kota VII (Sidjoendjoeng), waar minder dan elders ons bestuur op hun toestand van invloed geweest is, zal ik op de volgende bladzijden beproeven.

De slavernij in de Padangsche Bovenlanden heeft haar grootste uitbreiding erlangd in den tijd der Padari's, of, zooals dit tijdvak door den inlander genoemd wordt, naar de witte kleeding die de Wahhabieten toen invoerden, den witten tijd (masa poetih), en in 't algemeen kan men zeggen dat de slavernij in deze gewesten aan den Padari-strijd haar ontstaan heeft te danken. Reeds in vroegeren tijd was echter de slavernij hier niet geheel onbekend. Ten tijde van de hadat djalihah (1) (zoo noemt men de zuivere oorspronkelijke hadat, die voor den tijd der Padari's gevolgd werd, en overdrachtelijk het gansche voorafgaande tijdvak van de Maleische geschiedenis) schijnen de ingezetenen der Padangsche Bovenlanden, en over 't algemeen de Mohammedaansche volken van dit eiland, van tijd tot tijd bij hunne nog ongeloovige landgenooten en op de naburige eilanden een inval gedaan, en de buitgemaakte mannen, vrouwen en kinderen medegevoerd en verkocht te hebben, zoodat er nog tegenwoordig enkele afstammelingen van slaven zijn die op het gelaat de kenteekenen dragen, dat ze oorspronkelijk tot de rassen der Batakkers en Niassers behooren, of tot de woeste, nog in den natuurstaat verkeerende Koeboes en Oeloes. Maar die strooptochten waren slechts zeldzaam, en hebben zich althans bepaald tot die volken die niet tot den Islam bekeerd waren.

Eerst onder 't despotisch priesterbestuur en ten tijde der hevige godsdienstvervolging, waaraan ook hier de aanhangers der rechtzinnige leer zich hebben schuldig gemaakt, werd het regel dat alle negariën die bij het geloof der vaderen volhardden, en ook zij die tot den Islam bekeerd waren maar zich niet onderwierpen aan de strenge Wahhabietische leer, te vuur en te zwaard door de Padari's verwoest werden, dat ieder die weêrstand bood of trachtte te vluchten, werd neêrgestoken, alle goederen en kostbaarheden geroofd, en zij die zich op lijfsgenade overgaven, benevens de vrouwen en kinderen, als buit (tawanan) werden meêgevoerd.

(1) Moet dit ook zijn *djahiliah*, d. i. *de staat der onwetendheid*, zooals de Arabieren den tijd vóór Mohammed noemen? P. J. V.

Alleen die negariën die blindelings toetraden tot het nieuwe geloof en een zwaar losgeld opbrachten (oewang minoh), werden van die Vandaalsche behandeling verschoond. Het rooven en plunderen was in dien tijd zoo algemeen, dat het woord waardoor de Maleier dit uitdrukt: djarah, eerst sedert den Padari-tijd in gebruik is gekomen.

't Is op die wijze dat de beruchte Toeankoe Lintau zich van een menigte ongelukkigen heeft meester gemaakt, die hij gedeeltelijk in dienst hield, gedeeltelijk op de plaats-zelve verkocht en gedeeltelijk naar welvarende plaatsen, waar behoefte aan handen bestond, liet vervoeren en daar van de hand zetten. In den regel bedong men voor een mannelijken slaaf de som van dertig gulden en zestig gulden voor een slavin, terwijl de persoon door wiens tusschenkomst de Toeankoe zijn slaven verkocht (de commissionair in slaven), een derde of een vierde van de verkoopsom als zijn aandeel bekwam.

Twee negariën in het distrikt Kota VII, waarvan de eene, Padang Siboesoek, vroeger dicht bevolkt en welvarend geweest schijnt, en de andere, Siloengkang, thans nog tot de bekendste en voornaamste dorpen van de III Loeak behoort, zijn op die wijze in bezit van een menigte slaven gekomen, waarvan de afstammelingen nog heden, naar gissing, een derde uitmaken der gansche bevolking.

Onder deze van hun vrijheid beroofde personen zijn er thans nog maar enkelen, die in der tijd zijn gekocht of geroofd. En alleen dezen zijn volgens de hadat, en wellicht ook overeenkomstig den Islam, slaven in den zin dien wij aan dat woord hechten, of, zooals de inlander ze noemt, boedak of latjih, dat volgens het idioom hier wordt uitgesproken als latjiëh. Alleen over dezen kan de eigenaar beschikken als over het redelooze vee; hij kan hen gebruiken tot welken arbeid hij wil, hij kan hen mishandelen naar goedvinden, en alleen in geval hij hen doodslaat, betaalt hij, volgens de hadat, aan de penghoeloe's der negari een boete van 20 reaal — twee en dertig gulden!

Hoe rampzalig het lot van deze ongelukkigen ook is, of liever, ook *was* — want gelukkig zijn er nog maar enkelen in leven; velen zijn reeds vóór jaren uit ontzag voor ons bestuur door de eigenaars, althans zoo deze dóor ons bezoldigde hoofden waren, in vrijheid gesteld, en mishandeling van slaven is tegenwoordig slechts uitzondering — hoe ellendig hun lot ook was, toch verkeerden zij in minder ongelukkigen toestand dan hun lotgenooten elders, die het ongeluk hadden in de handen van Europeanen te vallen. Niet alleen dat ze zelden tot overmatigen arbeid, en gewoonlijk slechts tot lichten veldarbeid, tot het hoeden van 't vee en tot huiselijke diensten gebruikt werden, maar ze genoten zelfs rechten die den Afrikanen immer vreemd zijn gebleven. Zoo mochten o. a. in geen geval de kinderen van de moeder

worden gescheiden, zoolang zij nog haar hulp of toezicht behoefden, en later alleen met onderling goedvinden, — vandaar ook de meerdere waarde van een slavin, — en verlangde de slaaf te worden verkocht aan een ander, dan moest de eigenaar dit toestaan, althans indien de som, waarvoor hij den slaaf had gekocht, hem terug werd gegeven. Buitendien werd aan menigen slaaf na trouwe diensten de vrijheid geschonken, dat op tweeërlei wijs kon geschieden, 't zij lapas oenggei (vrij als een vogel), 't zij lapas ajam (vrij als een kip). In 't laatste geval moest de vroegere slaaf bij zijn heer blijven inwonen, om dien zoo noodig in zijn werk behulpzaam te zijn.

Maar eigenlijke slaven, boedak, ik herhaal het, treft men tegenwoordig slechts zeer zelden aan, en de tijd is nabij dat er geen enkele meer in de Padangsche Bovenlanden zal worden gevonden.

Het is dus niet over de slaven, dat dit opstel hoofdzakelijk zal handelen, maar over de afstammelingen van slaven, of, volgens de plastische uitdrukking van den Maleier: de kamanakan di bawah loetoet, dat wil letterlijk zeggen: zusterskinderen onder de knie, maar, volgens den eigenlijken zin: kinderen onder de knie; want de zusterskinderen zijn voor den Maleier de eigenlijke kinderen. — Ironisch noemt de inlander ze ook wel: kamanakan dengan sebab.

De toestand van deze lieden verschilt in menig opzicht van dien der vrije lieden (orang mardeika). Rechten die deze genieten, ontberen zij; zij en hun afstammelingen zijn voor immer onderworpen aan een menigte vernederende gebruiken en voorschriften, en beschouwt men aandachtig het gansche samenstel van bepalingen die omtrent deze lieden van kracht zijn, let men op hun maatschappelijken toestand, dan zal men hierin bezwaarlijk iets anders dan vermomde slavernij kunnen vinden.

Verplaatsen we ons in 't midden eener slavenbevolking (ik behoud kortheidshalve het woord slaven, hoewel het, strikt genomen, niet juist is). Verplaatsen we ons in het hart van de landstreek, waar in het district Kota VII een menigte slaven bijeenwonen, ten einde hun toestand van nabij te beschouwen en hen gade te slaan in hun eigen kring. We slaan te Padang Siboesoek het pad in dat, aanhoudend klimmend en dalend, het goudrijke stroompje Soengei Lasi tot aan de vijf palen verwijderde kota Siloengkang in al zijne kronkelingen volgt. Weldra zijn we aan een hooge rotspoort genaderd. Een sombere, hooge bergwand verheft zich aan weêrszijden, en met moeite wringt de soms gezwollen stroom zich door den engen doorgang heen. Waringins, koebangs en andere ficussoorten klemmen zich overal aan den steilen rotswand vast, grijpen met hunne tallooze takken en wortelen naar alle richtingen heen, en, omhoog klauterend tot op de kruin van 't ge-

bergte, bedekken zij het grauwe gesteente met hun frissche, altijd groene bladeren. — Soms, wanneer, na hevige regens, het water dat zich op den top der bergen verzamelt, langs den rotswand omlaag stort, en uiteenspattend op de dicht bijeen gedrongen stammen en bladeren, als een zilveren sluier over 't donkere geboomte spreidt, is de indruk van dit natuurtooneel zonder weêrgâ.

Aan den uitgang van de poort vertoont zich een lachend dal; het zandsteengebergte, dat van weêrszijden wijkt, wordt van lieverlede meer glooiend, en wordt straks door de grillige en fantastische vormen van woest dooreengeworpen kalksteenrotsen vervangen; het sombere woud is verdrongen — in de vlakte door het vriendelijk sawahgroen, op de helling van het gebergte door het lichte kleed van varens en kruiden; en de bergstroom, die, thans van knellende banden ontslagen, vroolijk van steen tot steen voortspringt in de rotsige bedding, herneemt hier vrij en ongestoord zijn kronkelenden loop. Overal leven verspreidend, is het kristalheldere water als omkranst van frissche en geurige kruiden, van bonte en vroolijke bloemen. De cassia alata schittert met haar gouden trossen te midden van varens en heesters, de blozende rhodomyrtus verschuilt zich achter de geurige bladeren der lagoendi, en luisterend naar het vroolijk gesnap der dartele golfjes, buigt de teedere winde haar fijngevormd hoofdje over den rotsigen oever.

In deze vallei, te midden der sawahs of in de kloven en spleten van den glooienden bergwand, staan de woningen verspreid van een menigte slaven, die aan de ingezetenen van het dorp Siloengkang behooren en hier, in den buitensten kring der negari, op de sawahs en ladangs, of op het gebergte in de kleine inlandsche goudmijnen werken. De vrije lieden bewonen bij voorkeur de kota-zelve en werken 't liefst op de nabij liggende sawahs. — Ook hier, gelijk in het dorp, is de woning half verscholen onder het dichte loof, in zijn tallooze schakeeringen van licht en bruin, van allerlei vruchtboomen, en ook hier verheft de slanke palm, de trouwe gezellin der inlandsche woning, hare scherp op den blauwen hemel uitkomende en bevallige kruin.

In 't oog loopend is aan sommige woningen het gemis van de horens, waarmeê de Maleier het dak van zijn huis versiert. In deze streek is dit alleen aan de vrije lieden vergund. Evenmin, zoo hier als elders, mag het huis van den slaaf of zijn afstammeling in de breedte op meer dan drie palen rusten, of van meer dan één andjoeng, d. i. het aan weêrszijden van het huis aangebouwde en iets hooger staande gedeelte, voorzien zijn. Het is hem ontzegd een gadjah maharam of een soerambi, huizen die vier à vijf palen breed zijn, te bezitten. — Inwendig is zijn huis niet van dat van een ander verschillend. Overlangs is het door een wand of ook wel door bonte kleeden in twee deelen gescheiden, waar-

van 't eene, het breedste, tot woonvertrek, het ander tot slaapplaats dient. Treden we binnen, dan vinden we ook hier hetzelfde huisraad, in bonte wanorde door elkander geplaatst, waarmede de woning van den behoeftigen inlander gewoonlijk voorzien is.

Gelijk in zijn woning, zoo is ook in zijn kleeding de slaaf van den vrijen man onderscheiden. Zooals wij genen aantreffen op 't veld, is hij wel is waar gekleed als ieder inlander die aan 't werk is: een wijde blauw-katoenen broek, om de lendenen een breede band waarin het korte mes is gestoken, en een hoofddoek waarboven soms een groote toedoeng geplaatst is, zijn op 't veld de algemeen gebruikelijke dracht. Maar op pasardagen en bij gelegenheid van openbare bijeenkomsten, wanneer de inlander zich met zijn fraaiste kleêren tooit, is het verschil tusschen beider kleeding licht merkbaar. Want de destar berenda doea (de dubbelgeplooide hoofddoek), de destar banting anting of, zooals ze elders genoemd wordt, de destar api api, die met gouden loovertjes versierd is, en de destar palangei, die rood, zwart en blauw is gestreept, mogen alleen door den vrijen man worden gedragen. Dit is ook het geval met de badjoe djoebah, een soort van lange badjoe, en de broek, de slendang, de badjoe, de doek om de lendenen (kabeh pinggang) van den vrijen man; allen mogen van zijde vervaardigd en met een gouden rand of gouden knoopjes versierd zijn. In 't algemeen is den slaaf en zijn afstammeling het gebruik van zijde en goud en van gele kleuren in de kleeding ontzegd.

De vernederende afscheiding tusschen beide standen, die der vrijen en onvrijen, blijkt het meest uit sommige gebruiken, door de hadat gewettigd. Is iemand van slavenafkomst met een vrij man op weg, — 't is bekend dat de inlanders steeds een voor een achter elkaâr loopen, — dan gaat hij steeds achteraan; te paard mag hij niet rijden; in de rapat zit hij eerbiedig neêrgehurkt, met kruiselings over elkaâr geslagen beenen, en de eer die aan den vrijen man wordt bewezen, van in een hosongan naar 't graf te worden gedragen, is hem ontzegd. — Men draagt hem op een plank naar 't graf, en geen djirah (een gedenkteeken in den vorm van een kleine balei-balei) mag boven zijn gebeente verrijzen.

Zijn rechtstoestand beantwoordt aan zijn maatschappelijken toestand. In een rechtszaak kan hij geen getuige zijn; wordt hij verwond, dan heeft hij slechts aanspraak op de helft van de boete, en in geval hij vermoord wordt, mag slechts de halve bangoen worden gevorderd. Ik stip slechts de voornaamste bepalingen aan, omdat hieruit zijn toestand voldoende kan opgemaakt worden.

De ongelukkige toestand van de afstammelingen van slaven, de vernederende bepalingen waaraan zij onderworpen zijn, en de verachte

stelling die zij in de inlandsche maatschappij innemen, vinden hun oorzaak in de betrekking waarin zij tot hun oom, mamak, zooals de inlander zegt, d. w. z. hun heer en hun meester geplaatst zijn. Want ofschoon ze niet het eigendom zijn van hun meester, waarmede hij handelt naar goedvinden, zoo staan zij toch in een afhankelijke en slaafsche verhouding tot hem, zoodat de vrije lieden hen in geen geval als hun gelijken beschouwen. Ze kunnen eigendom hebben, ze kunnen sawahs en ladangs bezitten, 't zij dat zij daartoe geheel door zich-zelven geraakt zijn, 't zij dat hun heer hun daarin behulpzaam geweest is, en het ongestoord bezit van hun eigendom wordt hun door de hadat verzekerd; — maar over hun tijd en hun arbeid kunnen zij niet naar goedvinden beschikken, ze zijn gehouden op de sawahs of in 't huis van hun meester te werken, zoo dikwijls en zoo lang het dezen behaagt. Het meest verachte werk, b. v. het grassnijden, is gewoonlijk hun deel, vooral wanneer zij wonen op den grond van hun heer; en komen ze in verzet tegen hem, dan straft deze hen veelal geheel eigenmachtig. In geen geval mogen zij de streek waar ze wonen, zonder zijn toestemming verlaten; ze zijn in den waren zin van het woord attachés à la glèbe, une gent taillable et corvéable à merci. — Wel zijn er onder de koeli's en rondreizende kleinhandelaren verscheidenen van slavenafkomst, maar tot het uitoefenen van dit bedrijf hebben zij de vergunning van hun meester noodig, die hun daartoe, gewoonlijk te zijnen bate, de middelen verschaft. De slavenafstammelingen blijven dus in zeker opzicht het eigendom van een ander: sterft hun heer, dan worden ze tot zijne nalatenschap gerekend, zij en hun nakomelingen behooren voor altijd tot de harta poesaka, en hun gansche toestand heeft met dien van lijfeigenen veel overeenkomst.

En op welken trap van beschaving staan deze lieden? Waarin onderscheiden zij zich, in een zedelijk opzicht, van den vrijen Maleier? Staan zij zedelijk lager, en wat zijn de kenmerkende trekken van hun karakter? — vragen die wellicht bij dezen of geenen oprijzen. — Ik moet er het antwoord op schuldig blijven. Gaarne erken ik dat mij de noodige gegevens ontbreken, om op deze vragen een grondig en beslissend antwoord te geven. Menigmaal heb ik hunne woning betreden, mij met hen onderhouden en voor mij-zelven de oplossing van die vragen gezocht; maar hoeveel wordt er vereischt om den aard van een enkel persoon te doorgronden, en met hoeveel individuen moet men grondig bekend zijn, om uit hunnen aard tot het karakter van een gansche volksklasse te kunnen besluiten. Prof. Geel zegt ergens in zijn »Onderzoek en Phantasie:" »Niets is moeilijker dan een volk in zijn huishoudelijken toestand te bespieden; er wordt veel talent toe gevorderd en een lang verblijf onder hen; ik voor mij ben omtrent het karakter der volken,

wier landen ik doorwandeld heb, niet veel wijzer geworden dan ik te voren was." De juistheid van deze opmerking zal door iedereen die gereisd heeft, beäamd worden. Verbazend en, laat ik er bijvoegen, deerniswaard is dan ook het vaardige oordeel, dat door zoovelen over Javaan of Maleier geveld wordt, die niet eenmaal onder den inlander geleefd hebben, en ter nauwernood eenige klanken van de volkstaal verstaan.

Moet ik dus op de bovenstaande vragen het zwijgen bewaren, zal ik mij wachten voor een ongemotiveerd oordeel, gaarne wil ik nogtans een kleine bijdrage leveren tot de kennis van het inlandsch karakter. Mocht men echter uit dit enkele, op zich-zelf staande gegeven tot den aard van alle slaven of hunne afstammelingen willen besluiten, dan zou ik-zelf er het eerst tegen opkomen.

Een jaar of twee geleden spoelde te Tandjoeng Ampaloe, een plaatsje aan de Ombiling gelegen, 't deerlijk verminkte lijk van een inlander aan. Aan handen en voeten gebonden, droeg het duidelijk de kenteekenen van een gewelddadigen dood. — Na vele vruchtelooze nasporingen gelukte het eindelijk den dader te vinden. Het bleek dat het hoofd van een naburig dorp een zekeren Si Temboe des nachts uit een herberg aan den grooten weg had doen oplichten en naar het dorp had doen brengen waar hij-zelf was gevestigd, en nadat de ongelukkige, aan handen en voeten gekluisterd, den ganschen nacht op den rotsigen oever van de Ombiling had doorgebracht, hem wreedaardig in den stroom had doen werpen. De zaak werd voor de inlandsche rapat gebracht, en onder de getuigen die ik, als met de leiding van de rapat belast, ondervroeg, bevond zich ook de moeder van den verslagene, een slavenafstammeling. Het was uit de verklaringen van eenige hoofden gebleken, dat die vrouw, ofschoon terstond na het gebeurde van den gewelddadigen dood van haar zoon onderricht, niet het minste onderzoek ingesteld, en zelfs hare eigen hoofden van het voorgevallene onkundig gelaten had. Verwonderd vroeg ik haar dus, waarom ze zich niet tot mij of tot een ander gewend had. »Ik had genoeg te doen met op mijn karbouwen te passen", was het cynieke antwoord der moeder, in wier boezem alle menschelijk gevoel scheen versteend.

Hoe treurigen dunk dit antwoord ook van den slaaf moge geven, de gruweldaad, hierboven beschreven, pleit zeker nog sterker tegen het karakter van den vrijen Maleier. In geen geval mag men uit dit voorbeeld besluiten, dat de slaaf nog lager staat dan deze laatste.

Maar hoe treurig het ook met zijn hoofd en hart zij gesteld, er bestaat alle grond om te hopen, dat door den invloed van 't Nederlandsch bestuur op zijn maatschappelijken toestand — al is die invloed, zooals ik in 't begin van dit opstel reeds aanduidde, niet krachtig en ingrijpend genoeg, om volledige en dadelijke uitvoering te geven aan den wil

van den wetgever — ook uit een zedelijk oogpunt welhaast de dageraad van een gelukkiger tijdperk voor den slaaf en zijn afstammeling zal aanbreken.

Dat die invloed soms de heilzaamste uitwerking heeft, moge uit de volgende voorbeelden blijken.

Vooraf zij opgemerkt, dat veel van hetgeen ik hierboven vermeldde als door de hadat bepaald, niet meer in al zijn gestrengheid op den slavenafstammeling wordt toegepast. Vooral daar waar hij dagelijks met Europeanen in aanraking komt, of onder het onmiddellijk toezicht van ons bestuur is geplaatst, bevrijdt hij zich meer en meer van den ellendigen toestand, waarin hij door zijne afkomst verkeert. De vrije Maleier moet daarin stilzwijgend berusten, en hoewel het geval zich nog nu en dan voordoet, dat deze de tusschenkomst inroept van 't Europeesch bestuur, om naar elders gevluchte personen, zijn lijfeigenen, terug te erlangen, zoo schikt hij zich toch van lieverlede naar het voorschrift in de derde alinea van Art. 75 R. R.: »door den inlandschen rechter (ook den voorzitter der inlandsche rechtbanken) worden toegepast de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders, *voor zoover die niet in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid.*"

Het voorbeeld dat ik van den heilzamen invloed van ons bestuur wilde geven, heeft plaats gehad in het district Kotta VII.

Op een paar palen afstands van de Kota Padang Siboesoek ligt een kampong, Kampong Baroe geheeten, die uitsluitend door afstammelingen van slaven bewoond wordt. Verstoken van een eigen bestuur en onmiddellijk aan de soekoes onderworpen waartoe zij behoorden, waren zij aan de grofste willekeur ter prooi, en geen eind was er aan de vexatiën en lasten waarmeê zij gekweld werden. Dien ellendigen toestand moede, besloten ze eindelijk zich om hulp tot den civielen gezaghebber te wenden. Deze maakte zich van de zaak af. Hij vermaande hen tot gehoorzaamheid en stilzwijgend berusten, zooals braven slaven betaamde, en met een feestmaal waaraan slaven en meesters deel namen, meende hij de gansche zaak beëindigd te hebben.

De onderdrukte en mishandelde bevolking van Kampong Baroe dacht er anders over. Voorloopig echter wachtte zij betere tijden af. Maar toen hun meesters zelven, en vooral het larashoofd, over hun stoutmoedigheid om te klagen verbolgen, het gezag van het civiele bestuur wilden gebruiken, om hen nog erger te kwellen, werden zij te rade om niet langer te dralen, maar hunne grieven voor den toenmaligen adsistent-resident van Tanah-Datar te brengen. Ditmaal had hun poging 't gewenschte gevolg. Hun klachten werden onderzocht, gegrond bevonden, en ten slotte bij onderlinge schikking besloten, dat de bevolking van

Kampong Baroe, tegen betaling van zeshonderd reälen (*f* 960), voortaan van alle dienstplichtigheid jegens haar vroegere meesters ontslagen, van alle vernederende bepalingen ontheven en in geen enkel opzicht, 'tzij in woning, 't zij in kleeding of wat het ook zij, van vrije lieden onderscheiden zou zijn.

Als een ander voorbeeld verwijs ik naar het district Loeboe Basoeng. Daar is een laras welke oorspronkelijk geheel uit slaven bestond, die uit naburige districten ontvlucht waren (Orang Tambangan). Van lieverlede hebben die lieden, ten spijt der vrije Maleiers, maar met de krachtige medewerking van den toenmaligen gouverneur van Sumatra's Westkust, zich vereenigd onder een eigen bestuur, en thans is hun larashoofd, een slavenafstammeling, het aanzienlijkst hoofd van het district.

Ter vermijding van wijdloopigheid, moge ik met deze voorbeelden volstaan.

Waar, onder de accidenteele medewerking van het Europeesch bestuur, de inlander-zelf de kracht toont te hebben om zich uit den staat der slavernij te verheffen, en zich der vrijheid waardig toont, — daar mag men schoone vruchten verwachten van een waarlijk deugdelijk onderwijs, dat niet, zooals thans, in den regel alleen aan zonen van hoofden, maar aan allen zonder onderscheid wordt gegeven. Het resultaat van de tegenwoordige inlandsche scholen in de Padangsche Bovenlanden is niet noemenswaard; zal het onderricht aan de verwachting beantwoorden, dan zij het in de eerste plaats met de eigenaardige behoeften van het volk in overeenstemming gebracht. Zou dit zulke groote geldelijke offers vereischen? — Ik geloof dit ontkennend te mogen beantwoorden, want de meeste hoofden en verlichte Maleiers zijn bereid, om daartoe met hunne geringe middelen mede te werken. Bij oprechte belangstelling, zou de bijdrage van het bestuur maar een weinig ruimer behoeven te zijn. Hoeveel beter zou de aanzienlijke som besteed kunnen worden, welke thans ter bezoldiging dient van een inspecteur voor het inlandsch onderwijs, die, niet vertrouwd met de inlandsche talen, en nu en dan eens op de hoofdplaatsen verwijlend, hier althans al van zeer weinig nut is; en die aan 't bestuur van deze gewesten in ernst het voorstel gedaan heeft, om de inlandsche kinderen, die zoo vlug zijn als apen, in de *gymnastiek* te doen onderwijzen! . . . .

Poear Datar (Padangsche Bovenlanden),

10 Februari 1868. A. W. P. Verkerk Pistorius.

DE ADMINISTRATIEVE INDEELING VAN NEDERLANDSCH INDIË.

II.

Sumatra met Riouw, Banka en Biliton.

Wij voegen deze gewesten bij elkander omdat de Riouw-Archipel, Banka en Biliton historisch en geographisch ten nauwste verbonden zijn met het groote eiland Sumatra, waar zij zich omheen groepeeren. Ten opzichte van Riouw bestaat ook een administratieve band; want het gezag van den Resident van Riouw strekt zich, behalve over den Riouw-Archipel, ook over een groot deel van Sumatra's Oostkust uit.

Sumatra en de naburige eilanden zijn echter niet onder één algemeen bestuur gebracht, dan voor zoover zij deelen zijn van Nederlandsch-Indië en als zoodanig aan het centraal gezag te Batavia onderworpen. Er zijn zeven hoofden van gewestelijk bestuur, allen onafhankelijk van elkander en ieder op zich zelven alleen ondergeschikt aan de Hooge Regeering ter hoofdplaats van Ned.-Indië.

Deze zeven hoofden van gewestelijk bestuur zijn:

De Gouverneur van Sumatra's Westkust.

De Resident van Riouw en onderhoorigheden.

De Resident van Palembang.

De Resident van Banka en onderhoorigheden.

De Resident van de Lampongsche districten.

De Adsistent-resident van Benkoelen.

De Adsistent-resident van Biliton.

De beide laatstgenoemden staan, ofschoon dit in strijd schijnt met hun titel, werkelijk aan het hoofd van het gewestelijk beheer; zij zijn dus geene ware adsistent-residenten, maar residenten van eenigszins minde-

ren rang en lager bezoldigd dan de overigen. Zulke op zich zelven staande adsistent-residentiën had men vroeger ook op Java, maar daar zijn ze met 1 Januari 1867 opgeheven. Benkoelen en Biliton zijn de eenige landschappen in Nederlandsch Indië die thans nog tot deze kategorie behooren.

Een hoogeren rang dan de residenten bezit de Gouverneur van Sumatra's Westkust. Zijn Gouvernement is dan ook weder in residentiën en afdeelingen gesmaldeeld. Eerstgenoemden zijn drie in getal, t. w.

De residentie Padang.

De residentie Padangsche Bovenlanden.

De residentie Tapanoeli.

In de residentie Padang fungeert de Gouverneur van Sumatra's Westkust zelf als resident, en heeft slechts ter hoofdplaats Padang nevens zich een adsistent-resident voor de politie (Staatsbl. 1866, n°. 124). In de Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli zijn residenten, ondergeschikt aan den Gouverneur der Westkust, en resideerende in de hoofdplaatsen Fort de Kock en Siboga. Elke der drie residentiën is gesplitst in afdeelingen, in welke echter geene eenvormige regeling van het bestuur en ook geene eenvormige onderverdeeling plaats heeft. In iedere residentie staat eene der afdeelingen onmiddellijk onder het hoofd van het gewestelijk bestuur; in Padang en de Padangsche Bovenlanden staan de overige onder adsistent-residenten; maar in Tapanoeli is alleen een adsistent-resident in de afdeeling Mandheling en Angkola, terwijl de overige afdeelingen door Controleurs bestuurd worden.

Eene regelmatige splitsing der afdeelingen in districten vinden wij in den Regeerings-almanak alleen in de Padangsche Bovenlanden, eenigermate ook in de afdeeling Ajer Bangies en Rau, die tot de residentie Padang behoort. Een dier districten staat dan steeds onmiddellijk onder het hoofd der afdeeling, over de overige is, naarmate van hun gewicht, een controleur, opziener, ambtenaar ter beschikking, civiel gezaghebber of posthouder met het hoogste plaatselijke gezag bekleed. Wij zullen echter in onderstaande tabel in de kolom der districten ook zoo goed mogelijk de administratieve onderdeelen der overige afdeelingen of althans de standplaatsen der controleurs of andere ambtenaars opgeven (1).

(1) In deze en de volgende tabellen is bij ieder deel en onderdeel opgegeven wat de titel is van den Europeeschen ambtenaar die aan het hoofd is geplaatst. Daarbij zijn de volgende verkortingen gebezigd: G. Gouverneur; R. Resident; A. R. op zich zelf staand Adsistent-resident; a. r. adsistent-resident eener afdeeling; c^1, c^2, c^3 controleur der eerste, tweede of derde klasse; a. ambtenaar; a. t. b. ambtenaar ter beschikking; o. opziener; c. g. civiel gezaghebber; p. posthouder. Achter de namen der districten is in deze tabel die der hoofdplaats gevoegd, waar deze niet identisch is met den naam van het district, of, bij samengestelde namen, met dien in de eerste plaats genoemd.

Gouvernement van Sumatra's Westkust.

Residentiën.	Afdeelingen.	Districten of andere onderdeelen.	*Aanmerkingen.*
Padang (G.)	Padang (G.)	De Hoofdplaats (G.) De Ommelanden (c^{2}.)	De Ommelanden van Padang bestaan uit de larassen: Pau nan Sambilan, Pau nan Berlima, Nangaloh en Kota tengah, en de landschappen; Boengoes, Lorboe Kilangan, Limau Manis en Kasan. Reg. versl. over 1861, blz. 12.
	Painan, doorgaans genoemd de Zuidelijke afdeeling (a. r.)	Painan (a. r.) Batang Kapas (o.) Ajer Adji (c^{2}.) Poeloet-Poeloet (o.) } Zuider-districten. Troesan (o.) Het regentschap Indrapoera (a. t. b.)	Zie over de samenstelling der Zuider-districten Reg. versl. over 1857, blz. 25. De tegenwoordige organisatie der geheele Zuidelijke afdeeling is vastgesteld bij Stbl. 1866, No. 124.
	Priaman (a. r.)	Priaman (a. r.) Kajoe Tanam (c^{2}.) Oelakan (o.) Loeboe Basoeng (c^{2}.) Tikoe (o.)	
	Ajer Bangies en Rau (a. r.)	Ajer Bangies (a. r.) Ophir-districten (c^{1}.) (Hoofdplaats Pasaman of Moeara Keawar?) Rau (c^{1}). Batoe-eilanden (p.)	In het besluit van 22 April 1863 (Stbl. No. 45) is Ajer-Bangies en Rau verdeeld in: 1° Ajer-Bangies met de Ophir-districten en Batoe-eilanden; 2° Rau met Loeboe Sikaping. Tot de resid. Padang behooren, volgens Stbl. 1864, No. 104, ook de Mentawei- en Pagei-eilanden, waar echter geene Nederlandsche ambtenaren zijn geplaatst.
Padangsche Bovenlanden. (R.)	Agam (R.)	Agam (R.) (Hoofdplaats Fort de Kock). Danau en Matoea (c^{2}.) (Hoofdplaats Manindjoe). VIII Kota's en VII Loerah's (c^{2}.) (Hoofdplaats Palembajang.) Bondjol (c^{2}.)	De voormalige vier afdeelingen der Padangsche Bovenlanden, ieder onder het bestuur van een adsistent-resident, zijn bij besluit van 28 Maart 1865 (Stbl. No. 29) vermeerderd met de van Agam afgezonderde afdeeling Batipoe en X Kota's, in dier voege dat de afd. Agam onder het rechtstreeksch bestuur van den Resident der Padangsche bovenlanden is gesteld.
	Batipoe en X Kota's (a. r.)	(Hoofdpl. Padang Pandjang.)	

Residentiën.	Afdeelingen.	Districten of andere onderdeelen.	*Aanmerkingen.*
	L Kota's (a. r.)	L Kota's (a. r.) (Hoofdplaats Pajakombo).	
		Poear Datar (c[2].)	
		Halaban (o.)	
	Tanah Datar (a. r.)	Tanah Datar (a. r.) (Hoofdpl. Fort v. d. Capellen.)	
		XX Kota's (c[2].) (Hoofdplaats Singkarah.)	
		Lintau en Boea (c[2].)	
		VII Kota's (c[2].) (Hoofdplaats Sidjoendjoeng.)	
	XIII en IX Kota's (a. r.)	XIII en IX Kota's (a. r.) (Hoofdplaats Solok.)	
		Soepajoeng en Siroekam (o.)	
		Alahan Pandjang en Salimpat (o.)	
		Lolo en Soengei Pagoe (c. g.)	Lolo behoorde vroeger tot Alahan Pandjang, maar is met Soengei Pagoe tot één district vereenigd bij besluit van 2 Juni 1860 (Stbl. No. 60).
Tapanoeli (R.)	Siboga (R.)	De Hoofdplaats (R).	
		De Ommelanden (c[2])	
	Baros (c[2].)		
	Singkel (c[1].)		Tot de afdeeling Singkel behooren ook de Banjak-eilanden.
	Natal (c[1].)		
	Mandheling en Angkola (a. r.)	Groot Mandheling (a. r.) (Hoofdpl. Penjaboengan).	De hier opgegeven onderverdeeling der afdeeling Mandheling en Angkola is gebaseerd op de vergelijking van den Regeerings-almanak met de kaart van Versteeg in den „Atlas van Ned. Indië.”
		Klein Mandheling (c[2].) (Hoofdpl. Kota Nopan.)	
		Angkola (c[2].)	
		Sipirok of Angkola Dolok (o.)	
		Oeloe en Pekanten (o.) (Hoofdpl. Moeara Sipongi.)	
	Eiland Nias (c[2].)	Hoofdpl. Goenong Sitoli.	

Tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behooren: 1°. de Riouw-Archipel, de Lingga-Archipel, de Karimon-, de Tambilan-, de Anambas- en de Natoena-eilanden, en het rijkje Indragiri op Sumatra's Oostkust, alles als onderhoorigheden van het Linggasche rijk. Maar het bestuur is hier overal gelaten aan de inlandsche hoofden. Het eenige Gouvernementsgebied is hier Tandjong Pinang, eén landpunt door kreken van het eiland Bintan gescheiden, benevens het eilandje Bajam. Riouw ligt op Tandjong Pinang en is hier de eenige plaats waar Nederlandsche ambtenaren gevestigd zijn. Het is de zetel van den Resident.

2°. Het rijk Siak op Sumatra's Oostkust met al zijne uitgestrekte onderhoorigheden, onder het onmiddellijk bestier van een adsistent-resident ter hoofdplaats Bengkalis, ondergeschikt aan den Resident van Riouw. Volgens besluit van 27 Maart 1864 zijn aan Siak en onderhoorigheden toegekend twee controleurs der eerste en drie der tweede klasse, en volgens den Regeerings-almanak voor 1867 zijn thans hunne standplaatsen: Assahan c^{1}., Deli c^{1}., Batoe Bara c^{2}., Siak c^{2}., Laboean Batoe c^{2}.

De verdeeling der residentie Palembang is in den Regeerings-almanak zeer gebrekkig opgegeven. Aan het hoofd staat eene oude verdeeling in *vijf* afdeelingen, afkomstig van het jaar 1852; maar reeds uit de daarop volgende optelling van de ambtenaren en hunne standplaatsen blijkt, dat die verdeeling herhaalde wijzigingen heeft ondergaan, gelijk ook enkele daartoe betrekkelijke besluiten in het Staatsblad zijn opgenomen. Wij meenen in het geheel tien afdeelingen te moeten onderscheiden, terwijl van enkele nog weder onder-afdeelingen zijn afgezonderd, en de grootste afdeeling Tebing Tinggi, aan welker hoofd een adsistent-resident is geplaatst, in onderscheidene onder-afdeelingen gesplitst is. Ook de afdeeling Lematang Oeloe en Ilir (opgericht bij besluit van 28 April 1861 Stbl. no. 29a) heeft thans een adsistent-resident. Aan het hoofd der overige en van de onder-afdeelingen staan controleurs of ambtenaars ter beschikking. Maar in de afdeeling Djambi is slechts een civiel gezaghebber te Moeara Kompeh. Het overige van dat gebied staat nog onder een inlandschen vorst met den titel van Sultan, wien echter een politiek agent ter zijde is gesteld. Van de organisatie der pas bij Palembang ingelijfde Pasemah-landen is ons nog niets bekend.

Residentie Palembang.

Afdeelingen.	Onder-Afdeelingen.	Standplaatsen.	*Aanmerkingen.*
De Hoofdstad (R.)			
Iliran en Banjoe Asin (c[3].)		Pangkalan Balei.	
Kemering Ilir (c[2].)		Sirapoeloepadang.	
Ogan Ilir (c[2].)		Tandjong Radja.	
	Blida (c[2].)	Kartamoelia.	Bij besluit van 9 Mrt 1864 (Stbl. no. 38) is het landschap Blida van Moesi Ilir gescheiden en bij Ogan Ilir gevoegd.
Moesi Ilir (c[2].)		Sekajoe.	
Rawas (c[2].)		Moeara Boepit.	
Lematang Oeloe en Lematang Ilir (a. r.)		Lahat.	
	Lematang Ilir (a. t. b.)	Moeara Enim.	
Ogan Oeloe, Kemering Oeloe en Enim (c[1].)		Moeara Doea.	Tot deze afdeeling behooren, volgens het regeeringsverslag over 1864, blz. 1, de landschappen Semindo, Kisam, Makakau en Blalau, toen nieuwlings bij Palembang ingelijfd.
	Ogan Oeloe en Enim (c[2].)	Batoe Radja.	
Tebing Tinggi (a. r.)	De hoofdplaats (a. r.)		
	Moesi Oeloe (c[2].)	Moeara Bliti.	
	Kikim (a. t. b.)	Boengamas.	
	Ampat Lawang (c[1].)	Talang Padang.	
	Redjang en Lebong (c[1].)	Kepahiang.	Voor Lebong als sub-onderafdeeling is Tapoes als standplaats van een ambtenaar aangewezen, doch de plaats is vacant.
Djambi (zie boven.)			

De residentie Banka is verdeeld in negen districten, gewoonlijk mijndistricten genoemd. Het district Muntok staat onder het onmiddellijk bestuur van den Resident ter hoofdplaats Muntok. De acht overige districten: Djeboes, Blinjoe, Soengei Leat, Marawang, Pangkal Pinang, Soengei Slan, Koba en Toboali, worden bestuurd door zoogenaamde administrateurs.

De residentie Lampongsche districten is volgens den Regeerings-almanak verdeeld in vijf, maar volgens Stbl. 1866, nº. 103[a], in zeven afdeelingen, die ieder onder het bestuur staan van een controleur. Hierbij komt echter nog als achtste afdeeling de hoofdstad Telok Betong, die onder het bestuur van den Resident is geplaatst. De namen der afdeelingen en standplaatsen volgen hieronder:

Residentie Lampongsche districten.

Afdeelingen.	Standplaatsen.
De hoofdstad (R.)	
Ommelanden van Telok Betong (c^1.)	Telok Betong.
De IV marga's (Radja Bassa, Wai Orang, Dantaren en Negara Ratoe) (c^2.)	Radja Bassa.
Sikampong (c^3.)	Natar.
Sipoetih (c^1.)	Tarabangi.
Toelang-bawang (c^3.)	Mangala.
Boemi Agong (c^3.)	Boemi Agong.
Semangka (c^2.)	Borneh.

De adsistent-residentie Benkoelen bestaat volgens den Regeerings-almanak uit 8 afdeelingen, waarbij echter, volgens besluit van 28 December 1866, de vroeger tot Palembang gerekende landschappen Oeloe Mana en Oeloe Loeas zijn gevoegd, waardoor het getal der afdeelingen tot tien klimt. Ook behoort, volgens Staatsbl. 1864, n°. 104, nog het eiland Engano tot Benkoelen, maar hier is geen Nederlandsch ambtenaar geplaatst. De hoofdstad Benkoelen staat onder het onmiddellijk bestuur van den Adsistent-resident, de andere afdeelingen onder een controleur of een met het gezag belast ambtenaar.

De verdeeling is als volgt:

De Hoofdplaats (A. R.)
De Ommelanden van Benkoelen (c^1.)
Laïs (a.)
Moko-Moko (c^3.)
Seloema (c^2.)
Mana (c^3.)
Kauer (a.)
Kroë (c^1.)
Oeloe Loeas (a.)
Oeloe Mana (a.)

De adsistent-residentie Biliton eindelijk heeft geene andere Europeesche ambtenaren, dan ter hoofdplaats Tandjong Pandang, den zetel van den A. R., en is voorts verdeeld in zeven districten: Tandjong Pandang, Blantoe, Linggang, Badau, Sidjoek, Boeding, en het uit de kleinere eilanden in de Gasperstraat gevormde Mendanau.

(Wordt vervolgd).

DE BETREKKELIJKE VOOR- EN NADEELEN VAN DE EUROPEESCHE EN DE INLANDSCHE HEERSCHAPPIJ OVER OOSTERSCHE VOLKEN.

Correspondence regarding the comparative merits of British and Native Administration in India, ordered to be printed by the House of Commons, 25 *February* 1868.

Zij die zelfs maar eene oppervlakkige studie gemaakt hebben van het Engelsche volkskarakter en van de staatkundige instellingen van het Anglosaksische ras, moeten onvermijdelijk tot het besluit gekomen zijn, dat bij geen ander volk der oudheid en van den tegenwoordigen tijd eene grootere vereeniging gevonden wordt van de verwonderlijkste contrasten en tegenstrijdigheden, van middeleeuwsche begrippen en hedendaagsche liberaliteit, van de meest aristocratische of willekeurige en de meest radicaal vrijheidsgezinde inrichtingen van bestuur.

Indien wij hadden aan te toonen, dat deze originaliteit, tegenstrijdigheid of zonderlingheid van den Engelschen aard zich ook niet in het beheer van Britsch-Indië verloochent, en dat ook dáár veel, dat naar ons oordeel afkeurenswaardig is, vergoed wordt door mildheid en groote hoedanigheden, dan zouden wij daarvan het bewijs vinden in eene officiëele briefwisseling tusschen den Gouverneur-Generaal en eenige der aanzienlijkste hoofden van gewestelijk bestuur van dat Onderkoningrijk, waarvan door het ministerie in Engeland een afschrift aan het Huis der Gemeenten overgelegd en door den druk openbaar gemaakt is. Deze correspondentie bevat een twintigtal rapporten van de plaatselijke overheden en strekt ter voldoening aan het door den Gouverneur-Generaal te kennen gegeven verlangen, om te worden onderricht in hoever, naar hun oordeel, de Indische volken zich gelukkiger achten onder een bestuur ingericht overeenkomstig Engelsche begrippen en wetten, dan wel onder de heerschappij van hunne eigene, van Engeland onafhankelijke vorsten.

»Een oordeel over de meerdere of mindere voortreffelijkheid van het

Engelsch bestuur' in Britsch-Indië," hooren wij hier onze landgenooten uitroepen, »en dat nog wel niet alleen uitgebracht door Engelschen, maar zelfs door de besturende ambtenaren zelven! Het valt niet moeilijk te raden wat de strekking daarvan zijn kan, en wij behoeven niet eens de correspondentie in te zien, om te weten wat de slotsom daarvan wezen moet. Wat kan zulk een bundel verslagen anders bevatten dan eene lange acte van beschuldiging tegen de inlandsche despoten van den verledenen en den tegenwoordigen tijd, waarbij hunne tekortkomingen, onderdrukkingen, dwingelandij en misdaden met te donkerder kleuren worden afgeschetst, opdat al de lichtpunten, voordeelen en weldaden van het Engelsch bestuur met te schitterender glans zullen uitblinken?"

Deze opmerking zou waarschijnlijk volkomen gegrond zijn, indien de voorgestelde vragen gericht waren geworden aan Fransche prefecten of koloniale gouverneurs, misschien zelfs aan menig gezagvoerder behoorende tot het ambtelijk kader der »grande caserne administrative de Java." De Fransche rapporteur zou niet in gebreke zijn gebleven, om hier eene gloeiende lofrede in te lasschen op de centralisatie en bureaucratie van zijn eigen land, op al de kwellingen, willekeurigheden en formaliteiten der Napoleontische wetboeken, die, wel is waar, vijftig jaar geleden geheel Europa als één man tegen Frankrijk deden optrekken, maar niettemin voor alle volken der aarde het hoogste goed moeten blijven, waarbuiten geen heil te verwachten is. En indien soms een bewijs gevonden werd, dat de volken in Algiers en Cochin China nog niet zoo volkomen van het geluk, hetwelk hun door de verovering van Frankrijk ten deel viel, doordrongen zijn, zou niettemin het Fransche bestuur in elken rapporteur een hoveling gevonden hebben, gereed om het te troosten, even als de onderdanige vos den leeuw van Lafontaine gerust stelde, toen deze koning der dieren de beduchtheid te kennen gaf, dat de pest, die het rijk der dieren vertiende, eene straf der Voorzienigheid was uithoofde van zijne eigen zonden.

Manger moutons, canaille, sotte espèce,
N'est pas péché. Vous leur fîtes, Seigneur,
En les croquant, beaucoup d'honneur!

Op gelijken toon sprekende zou ook menig Nederlandsch-Indisch verslaggever onuitputtelijk zijn geweest in betoogen en feiten, om wel te doen uitkomen, dat de volken van den Oosterschen archipel onder het beheer van Nederland onloochenbaar tot de welvarendste en vergenoegdste rassen der wereld behooren (1); dat eene natie zoo als de Javanen, die, schoon lui

(1) Men zal zich herinneren dat de heer Steyn Parvé in 1848 Java verlaten heeft. Zijne beschouwing omtrent dit punt geldt meer vroeger tijd, toen zelfs den Raad van Indië aangeschreven werd, alleen adviezen in den geest van het Opperbestuur of den Landvoogd te geven. (Red.)

geheeten, niet te min tot ondragelijke lasten en inspanning gedwongen wordt, die de vruchten van haren arbeid elk jaar regelmatig ter waarde van een vijftigtal millioen gulden ziet wegvoeren, zonder dat daarvoor eenige belooning terugvloeit, die in één woord, even als de bijen van Virgilius, slechts zwoegt om met haren honig het verhemelte van ver verwijderde, onbekende meesters, instede van haren eigen smaak te streelen, zich aan de snoodste ondankbaarheid zou schuldig maken, indien zij niet de vreemde overheerschers zegende, die haar zulk een benijdenswaardig lot doen wedervaren.

Maar het oordeel omtrent de betrekkelijke voordeelen der Europeesche of inlandsche heerschappij over Oostersche volken was hier gevorderd van ambtenaren van een Europeesch bestuur, die, wat ook overigens hunne feilen mogen zijn, nimmer uit het oog verliezen, dat zij, schoon de leden eener bureaucratie, steeds burgers van den staat blijven; die zich vooral onderscheiden door eene groote mate van *public spirit;* die de dienaren zijn van een land, waar de constitutioneele beginselen in al hunne gevolgen toegepast worden, waar de ministerieele verantwoordelijkheid zoo ruim begrepen wordt, dat elke ambtelijke oorkonde van eenig algemeen belang dadelijk aan het parlement wordt medegedeeld, en waar, uithoofde van deze openbaarheid van alle officieele maatregelen en geschriften, elk ambtenaar het besef heeft, dat hij zijn eigen duurzaam belang beter raadpleegt door eene zelfstandige, onpartijdige en vrijmoedige uiting van zijn gevoelen, dan door kruipende verslagen of adviezen, bestemd om den chef van den dag te believen. Wel verre dan ook, dat het meerendeel der rapporten eenig spoor zoude vertoonen van de zucht, om een vleiend oordeel uit te brengen, dragen zij integendeel het bewijs van een groote openhartigheid en liefde voor de waarheid. Eenige rapporteurs gaan zelfs in hunne meening zoo ver, dat zij onbewimpeld de overtuiging uiten, dat het bestuur van inlandsche vorsten voor den Oosterling aanloksels heeft, die door geen Europeesch gezag, hoe zacht en mild ook uitgeoefend, vergoed kunnen worden. En ook anderen, die beweren, dat de toepassing van Europeesche beginselen van bestuur zulke zegeningen en welvaart medebrengt, dat zelfs de Indiaan daaraan de voorkeur geeft, blijven niet in gebreke, om vele omstandigheden en oorzaken op te geven, die verhinderen dat de overheerschte natie ooit hartelijke genegenheid gevoelen zal voor het bestuur van het overheerschend ras. De rapporten getuigen van een geest, dien wij alleen nu en dan met voldoening in de stukken van Nederlandsch-Indische ambtenaren mogen constateeren.

De onpartijdigheid en zedigheid, die in de geheele correspondentie doorstraalt, heeft niet alleen in Engeland, maar ook elders niet ten onrechte veler lof verworven. »De lezing", zegt onder anderen een

30*

Engelsch dagblad, »van de hoogst merkwaardige en uitvoerige brieven der onderscheidene ambtenaren die een oordeel uitgebracht hebben, moet iedereen overtuigen, dat het onderzoek in eenen billijken en openhartigen geest heeft plaats gehad, en dat de besluiten, waartoe de meesten gekomen zijn, zoo volledig, onpartijdig en gemoedelijk zijn als maar mogelijk was. Wij mogen zelfs opmerken, dat het feit zelf, dat zulk een onderzoek, hetwelk niets meer of minder dan de *raison d'être* van het Britsch bestuur in Indië ter sprake bracht, formeel ingesteld geworden is, op zich zelf geen gering bewijs is althans voor de rechtvaardigheid en onpartijdigheid van dat gouvernement. Wij kunnen ons geene andere natie voorstellen dan de onze, welke voorbedachtelijk de vraag te berde brengt, of wij al dan niet beter zijn dan de rassen die wij besturen, en aldus de rechtstitels van ons erfdeel aan de beoordeeling der wereld onderwerpt."

Er bestaat met betrekking tot den oorsprong, den aard en de strekking van de Engelsche heerschappij in Britsch-Indië, zoowel als tot het karakter der oostersche rassen van dat rijk en tot de verhouding van den overheerscher tot de onderworpen vorsten en volken, zoo menig punt van overeenstemming met Nederlandsch-Indië, dat eene beschouwing der uitkomsten van het onderzoek der Engelsche overheden ook voor ons van het uiterste gewicht moet zijn. Wij zullen daarom in dit opstel de hoofdtrekken daarvan mededeelen, ons natuurlijk bepalende tot die zaken, betoogen en redeneeringen die een algemeene strekking hebben, en de punten van meer speciale toepassing aan anderen overlatende.

De aanleiding tot de correspondentie werd gegeven door debatten die den 24sten Mei van het verleden jaar in het Huis der Gemeenten plaats hadden betreffende den toestand van het rijk van Mysore. Men weet, dat dit land in de vorige eeuw een der machtigste rijken van Hindostan uitmaakte en dat het toen bestuurd werd door eenen Hindoeschen Radja. Doch Hyder Ali, een Mohammedaansch gelukzoeker in dienst van dezen vorst, zette zijn meester af en aanvaardde het bestuur over het land, dat hij met veel schranderheid beheerde. Hij werd in 1782 opgevolgd door zijn zoon Tippo Sahib, die later den naam van den Grooten Sultan verwierf. Tippo Sahib droeg den Engelschen een onverzoenlijken haat toe. Deze omstandigheid, gepaard met de groote talenten die hij als veldheer aan den dag legde, noopte de onderscheidene besturen die elkander in het laatst der vorige eeuw in Frankrijk opvolgden, om met hem eene nauwe verbindtenis te onderhouden, welke ten doel had om de macht van Engeland in het Oosten geheel te fnuiken en door het overwicht van Frankrijk te doen vervangen. Dit doel werd verijdeld, eerst door de mislukking van den tocht van Bonaparte naar Egypte, en later door de nederlaag van Tippo Sahib, die in 1799, bij

de bestorming van Seringapatam door de Engelschen, omkwam. Bij die gelegenheid werd Mysore in drie gedeelten verdeeld. De Engelschen eigenden zich een deel toe, terwijl een tweede deel werd toegewezen aan den Nizam, die gedurende den oorlog een trouwe en machtige bondgenoot der Compagnie gebleven was. Het derde gedeelte, vergroot met eenig territoir der Compagnie, werd tot eenen afzonderlijken staat gevormd; een kind, de afstammeling der voormalige Radja's, werd uit de gevangenis bevrijd en in het bezit daarvan gesteld bij een partitie-traktaat, waarbij natuurlijk de Compagnie zich eenen grooten invloed op het inwendig bestuur van Mysore voorbehield. Gedurende de minderjarigheid van den jongen vorst met veel beleid beheerd, nam dit rijk snel in veiligheid en welvaart toe. Maar zoodra de Radja zelf aan het bewind geraakte, begonnen overal wanorde en tweespalt te heerschen; in 1831 kwam de geheele bevolking in opstand, en werd de Gouverneur-Generaal Lord Bentinck verplicht, om, tot handhaving van het gezag van den Radja, eene aanzienlijke macht naar Mysore te doen oprukken. Zoodra de rust hersteld was, verklaarde deze opperbestuurder, dat hij verplicht was, om het beheer van het land tijdelijk aan den Radja te ontnemen en aan eenen Engelschen agent toe te vertrouwen, terwijl den vorst een aanzienlijk jaarlijksch geldelijk inkomen werd toegelegd. Dezen maatregel beschouwde Lord Bentinck slechts als van eenen zeer kortstondigen aard. Maar toen hij later het voornemen openbaarde om den Radja in het gezag te herstellen, werd hem zulks door het Hof van Bewindhebbers in Engeland stellig verboden. Toen eenmaal het Britsch gezag gevestigd was, werd het den vorst geheel onmogelijk, om weder in het bezit van zijn rechtmatig erfdeel te treden. Vijfendertig jaren lang deed hij bij de optreding van elken nieuwen Gouverneur-Generaal een beroep op de billijkheid van het Engelsche bestuur; maar telkens werd hij afgewezen.

Eindelijk inziende, dat voor hemzelven het uur der gerechtigheid nimmer slaan zou, deed de vorst, die kinderloos was, maar volgens oostersche gewoonte een bloedverwant als zoon had aangenomen, bij Lord Canning het aanzoek, dat althans deze zoon als opvolger zou worden erkend. Doch ook deze bede bleef onverhoord, terwijl integendeel het voornemen werd aan den dag gelegd, om, bij het overlijden van den Radja, het geheele rijk van Mysore bij het Engelsche gebied in te lijven. »De zaak is," zegt een Engelsch dagblad, dat de partij van den Oosterschen vorst koos, »dat eene billijke teruggave van Mysore aan zijn wettigen vorst meer was dan van de heerschzucht en gewetenloosheid der Indische overheden kon worden verwacht."

Doch toen in 1866 het ministerie van Lord Derby optrad, werd het departement voor Britsch-Indië opgedragen aan Lord Cranborne. Deze

jeugdige, maar verdienstelijke minister werd natuurlijk dadelijk geroepen om op nieuw eene beschikking te nemen op de memorie van grieven van den ouden vorst. Hij had den moed, om, ondanks de krachtige vertoogen der Indische autoriteiten en van zijnen eigenen Raad, de beschikkingen van al zijne voorgangers ter zijde te stellen en den Gouverneur-Generaal te gelasten, om den Radja van Mysore te kennen te geven, dat zijne rechten op den troon niet zouden worden miskend, en dat, ingeval van zijn overlijden, de aangenomen zoon dadelijk als zijn opvolger erkend en met het gezag bekleed zou worden (1).

De maatregel werd echter bijna algemeen afgekeurd door de Indische ambtenaren zoowel in de kolonie als in Engeland, die, als naar gewoonte, eene interpellatie in het Parlement wisten uit te lokken, in de vooronderstelling, dat zij door de openbare meening zouden worden ondersteund. Doch wel verre dat zulks het geval was, bleek hier weder, dat het moederland afkeerig was van de zucht tot uitzetting van het Indisch grondgebied die de koloniale overheden bezielt.

Het meest gewone argument, waarmede zoowel in Indië als in Europa elke verandering van de kaart gerechtvaardigd wordt, bestaat daarin dat de verovering of inlijving geschiedt in het belang der bevolking en met het doel, om haar eene betere regeering en meerdere orde en welvaart te schenken. Deze bewering werd natuurlijk ook bij gelegenheid der interpellatie door de tolken der Britsch-Indische annexisten te berde gebracht, doch met veel klem door Lord Cranborne bestreden. De edele Lord ontkende geen oogenblik, dat het de roeping van Engeland in Indië was, om orde te stichten, om te beschaven en om een stelsel van bestuur door inlanders te ontwikkelen; maar hij protesteerde krachtig tegen de algeheele en onvoorwaardelijke veroordeeling van het Oostersch regeeringsstelsel, dat, schoon het in Engeland volstrekt ondragelijk zijn zou, niettemin, uithoofde het allengs onder de daaraan onderworpen volken opgegroeid was, voor hen eene geschiktheid en aanlokkelijkheid bezat, waarvan een Engelschman zich geen denkbeeld kan vormen, en waardoor het in eene zekere mate eene schadeloosstelling opleverde voor de werkelijke euvels die zijne ruwheid met zich brengt. Het betoog dat op het Engelsch gebied in Indië alles helder en onder het bestuur van inlandsche vorsten alles even donker is, ofschoon door de aanhaling van gevallen als dat van Oude aanbevolen, kon niet voor geheel Indië geleverd worden. Het Engelsch bestuur maakte zich zeker nooit schuldig aan geweld en onwettige handelingen, zoo als in inlandsche staten plaats vonden; maar het had gebreken die, schoon zonder opzet,

(1) Sedert wij dit schreven is uit Indië het bericht ontvangen, dat de oude Radja is overleden en dat zijn aangenomen zoon dadelijk tot Maharadja van Mysore is uitgeroepen.

in de uitwerking verderfelijker waren. De ingewikkelde organisatie van het bestuur en eene ver gedreven centralisatie, vooral waar zij door natuurlijke oorzaken nog versterkt worden, veroorzaken soms, beweerde Lord Cranborne, eene vreeselijke ellende, die wel in aanmerking dient te worden genomen, wanneer het stelsel van bestuur der Engelschen wordt vergeleken met de ruwe maar voortvarende wijze waarop de inlandsche vorsten hun volk regeëren.

Van al de Engelsche autoriteiten in Indië achtte niemand zich meer door de beslissing van Lord Cranborne gekrenkt dan de Gouverneur-Generaal Sir John Lawrence. Deze landvoogd sleet het grootst gedeelte van zijn leven in den dienst der Oost-Indische Compagnie. Toen de dood van Lord Elgin de keuze van eenen opvolger noodig maakte, herinnerde men aan zijn vele diensten in de administratie en aan zijne militaire talenten, ten einde den afkeer te overwinnen, die algemeen in Engeland gekoesterd wordt tegen het stelsel om oude koloniale ambtenaren te belasten met het opperbestuur van koloniën, waar zij vroeger in ondergeschikte betrekkingen gediend hebben. Doch het opperbestuur van Sir John voldoet niet geheel aan de voorspellingen van zijne vroegere lofredenaren, en bewijst op nieuw, dat eene langdurige bekleeding van mindere ambten slechts zelden de oorspronkelijkheid van denkbeelden, de onbekrompenheid van oordeel, de zelfstandigheid van beslissing, de vrijheid van routinegeest en het persoonlijk prestige aankweekt, die in den staatsman en regent onmisbaar zijn.

Welstaanshalve niet wel tegen de uitspraak van Lord Cranborne kunnende opkomen, meende echter Sir John Lawrence, dat het zoo even ontwikkeld gevoelen van den afgetreden minister volkomen onjuist was. Den 1sten Juli van het vorige jaar (1867) zond een der onder-secretarissen van het Indisch gouvernement op zijn last eene circulaire aan eenige der kundigste ambtenaren, waarin in weinige woorden het gevoelen van Lord Cranborne beschreven werd. Bij elke poging, dus betoogde de secretaris verder, om de gezindheden der bevolking te peilen, moest natuurlijk steeds een groote invloed worden toegekend aan het beginsel der nationaliteit. Geen der onderscheidene veroveraars van Indië waren der bevolking in kleur, godsdienst en ieder ander kenmerk zoo vreemd geweest als de Engelschen. Het zou dus onredelijk zijn, om voor dezen dezelfde mate van populariteit te verwachten als van zelve het deel moest worden van eenen goeden inlandschen bestuurder, of zelfs van een inlandsch opperhoofd wiens administratieve verdiensten niet hooger zouden rijzen dan tot een afwezigheid van groote ondeugden. Bovendien moest in de oogen van eene zekere klasse van lieden — de geslepenen, de vermetelen en de eerzuchtigen — het vooruitzicht dat elke, zelfs slecht bestuurde inlandsche staat aan ieder talent biedt, aan zulk eenen vorm van bestuur grootere aanloksels

verzekeren dan in eene Engelsche heerschappij kunnen worden gevonden. Het was zelfs de waarheid, dat het Engelsche stelsel met de eentoonige en op een machine gelijkende werking van zijn gecentraliseerd bestuur veel in zich had dat vooral voor de hoogere standen terugstootend moest zijn. Eene andere omstandigheid, die ook niet over het hoofd gezien moest worden, bestond hierin, dat onder den invloed der neiging die alle menschen bezitten om de voordeelen van »den goeden ouden tijd" te overdrijven en om een tegenwoordig euvel sterker te gevoelen dan de herinnering van een verleden lijden, juist die inlanders welke het langst onder het Europeesch gezag gestaan hebben, het minste besef hebben van de weldaden van dat bestuur en het meest gevoelig blijven voor de kleine lasten welke het soms doet ondervinden, zoodat zij de eersten zijn om de rampen te vergeten welke zij van de onderdrukkers van hunnen eigenen landaard ondervonden hebben.

Al deze punten, schreef de onder-secretaris verder, werden door den Gouverneur-Generaal ten volle toegegeven. Maar zijne Excellentie was niettemin van gevoelen, dat de groote massa des volks onloochenbaar welvarender en (*sua si bona norint*) verreweg gelukkiger was binnen het Engelsch gebied dan onder inlandsche vorsten. De Gouverneur-Generaal meende, dat dit dan ook eene goede gelegenheid was om dit geloof door bewijzen te ondersteunen, en verzocht de aangeschrevene ambtenaren om hem hieromtrent van bijzonderheden te voorzien.

Alvorens wij den korten inhoud der antwoorden mededeelen, die op deze circulare inkwamen, mogen wij niet nalaten ter loops op te merken, dat deze aanschrijving zoowel in het Parlement als door de drukpers hevig werd gegispt en belachelijk gemaakt. Als met één stem keurde men het af, dat de Gouverneur-Generaal, onder den schijn van het gevoelen van zijne ondergeschikten te willen vernemen, hun in werkelijkheid reeds vooraf de meening in den mond legde, die de gevraagde rapporten zouden moeten uiten. De door Lord Cranborne verkondigde edelmoedige gevoelens, — zeide onder anderen de heer Smollet, een der vrienden van dien staatman, in het Parlement, — schenen den Gouverneur-Generaal bijna geheel van zijn verstand te hebben beroofd. Indien een man op het verheven standpunt van een Onderkoning reeds bij voorbaat aan zijne ondergeschikten zijn eigen gevoelen deed kennen, dan was het niet waarschijnlijk, dat hij van hen mededeelingen zou ontvangen, die tot een verschillend besluit moesten leiden. Het was slechts te verwonderen, dat zij niet allen aan zijn verlangen gehoor hadden gegeven, en dat de Gouverneur-Generaal van een hoog geplaatst ambtenaar in Mysore erlangd had wat hij zelf als een hoogst onwelkom antwoord moet hebben beschouwd.

De van de Indische ambtenaren ontvangen verslagen laten zich het

best in drie soorten verdeelen, namelijk in dezulke waarin zonder eenig voorbehoud beweerd wordt, dat het Engelsch bestuur in Indië niet alleen veel beter is dan dat der Oostersche Vorsten, maar ook door de bevolking verre weg boven dat van Opperbestuurders harer eigen natie verkozen wordt; in zeer enkele waarin integendeel ten stelligste wordt gezegd, dat er tusschen den Europeaan en den Oosterling zulk een verschil van begrippen, instellingen en godsdienst bestaat, dat het bestuur van den eerste den laatste eenen onoverkomelijken afkeer inboezemt, terwijl zelfs tusschen den grootsten Oosterschen dwingeland en zijne onderdanen eene overeenstemming in gevoelens en eene onderlinge gehechtheid aangekweekt worden, die door geen Europeesch bestuur, hoe mild en vaderlijk ook, kunnen worden in het leven geroepen; en eindelijk in dezulke die, elk met vooringenomenheid en al dadelijk voorop gezet besluit omtrent de meerdere of mindere voortreffelijkheid van beide heerschappijen vermijdende, onpartijdig trachten op te geven, in welke opzichten de beide regeeringstelsels geschikt zijn om de overheerschte volken voor zich in te nemen, in hoe ver het den Engelschen tot nog toe gelukt is zich in Indië populair te maken, en welke klassen des volks geacht kunnen worden het besef te hebben der grootere mildheid van een Europeesch bestuur, of wel hunne vreemde overheerschers eenen onverzoenlijken haat blijven toedragen.

Zij die beweren, dat een Europeesch bestuur, zelfs in de oogen der bestuurden, verreweg wordt verkozen boven een inlandsch beheer, gronden natuurlijk hunne meening op de meerdere beschaving van den Europeaan, op de hoogere zedelijkheid der beginselen waarvan deze uitgaat, op het weldadiger doel waarnaar hij streeft, op de verhoogde stoffelijke welvaart die meestal op zijn bestuur volgt, en op de bevoordeeling van de groote volksmassa's die den grondslag van zijne wetgeving uitmaakt. Het algemeen beginsel, — beweren de verdedigers van de Engelsche heerschappij, — waarop het Europeesch stelsel van bestuur gegrond blijft, is de vestiging der heerschappij van wet en orde, de handhaving der veiligheid van leven en goed, en het oprecht streven om het grootste goed aan het grootste getal onderdanen te schenken en allen met dezelfde billijkheid te bejegenen. Het beginsel van een bestuur door inlandsche opperhoofden is noodwendig zeer verschillend; want het is geheel gegrond op den wil van den vorst, die door geene wet, maar alleen door zijne eigene luimen bestuurd wordt, en de personen en goederen van zijne onderdanen als geheel te zijner beschikking staande beschouwt. Op Engelsch gebied is de wet oppermachtig: allen, zoowel grooten als kleinen, zijn aan haar gezag onderworpen. Zij wordt toegepast door ambtenaren wier rechtschapenheid nooit betwijfeld wordt, en wier handelingen en beslissingen, in den regel, met eerbied en vertrouwen worden bejegend.

In inlandsche staten kan, wat men met den naam van »het beleid der Justitie" bestempelt, gezegd worden in het geheel niet te bestaan. Dit een en ander wordt door vele bewijzen uit de vroegere en hedendaagsche geschiedenis van verschillende rijken in Indië gestaafd.

Welke onberekenbare weldaden, volgens dezelfde voorstanders van het Europeesch regeeringsstelsel, reeds in Britsch-Indië door eene meerdere verlichting verspreid zijn, zou genoeg kunnen worden bevroed uit de afschaffing der *suttees*, of verbranding der weduwen op den brandstapel van hunne overleden echtgenooten, en van den kindermoord, die vroeger in Britsch-Indië algemeen was, — twee hervormingen, die alleen toereikend zouden zijn om de regeering die ze durfde doorzetten, te doen zegenen. Departementen van algemeen bestuur voor de spoorwegen, het openbaar onderwijs, de wetgeving, de telegraphie, den geneeskundigen dienst, het zeewezen, zijn onder een Oostersch beheer geheel onbekende zaken. Zelfs dáár waar onder inlandsche vorsten een geregeld leger wordt aangehouden, blijft de bruikbaarheid en het nut daarvan meestal zeer ongeëvenredigd aan de kosten en kwellingen die aan de aanwerving verbonden zijn; terwijl zulk een staande macht vaak gevaarlijker is voor de bevolking en de vorsten zelven dan voor eenen vreemden vijand.

In het Oosten bestaat meestal verreweg het grootste gedeelte der bevolking uit landbouwers, terwijl de belastingen die opgebracht worden, voor het grootste gedeelte, en soms zelfs geheel, door den landbouwenden stand worden opgebracht. In zulk eene maatschappij hangt het geluk en de welvaart van den onderdaan bijna geheel af van den aard van het landbezit en het stelsel der belasting die van den grond geheven wordt. Onder eene Europeesche heerschappij is het daarom meestal het streven der regeering, om den eigendom des landbouwers zeker en veilig te maken, en om de schatting die deze opbrengt, aan vaste en billijke regelen te onderwerpen. Onder eene Oostersche regeering is niet alleen de eigendom van den grond geheel willekeurig en onbestendig, maar wordt in de heffing der grondrente vaak geen andere regel gevolgd dan de behoefte en de begeerlijkheid van het bestuur, dat soms de geheele opbrengst van den oogst vordert. Dezelfde onzekerheid, willekeur, stelselloosheid en wanorde heerschen natuurlijk ook in het geheel financiëel beheer der naar Oostersche wijze bestuurde rijken.

Elk Europeesch bestuur over den Oosterling, — vermeenen dezelfde verdedigers van het Engelsche stelsel, — hoe inhalig, gebrekkig en willekeurig het soms ook zijn moge, draagt niettemin in zijn eigen boezem de kiem van verbetering en vooruitgang, zoodat eene hervorming meestal slechts eene zaak van tijd wordt, en vroeg of laat door den onweêrstaanbaren stroom der Westersche beschaving moet worden tot stand gebracht. Slechte stelsels van koloniaal beheer, onkundige land-

voogden kunnen dien stroom wel tijdelijk stremmen, maar nimmer eenen enkelen stap doen teruggaan. Maar wel verre dat zulks onder eene Oostersche regeering het geval zou zijn, blijft het bestuur zelfs van eenen goeden vorst meestal stationair en is elke vooruitgang een toevallig en voorbijgaand verschijnsel, dat veelal door eenen merkbaren achteruitgang gevolgd wordt. Daarbij voegen zij die dit stelsel voorstaan, staten en opgaven, die deze stellingen bewijzen. Emigratie naar provinciën die bij Britsch Indië gevoegd worden, is regel.

Lijnrecht tegenover deze gevoelens der lofredenaars van een bestuur naar Europeesche beginselen, staat de meening van de weinige rapporteurs, die beweren, dat de Oosterling zich altijd gelukkiger moet gevoelen onder de heerschappij van zijne eigene vorsten. Volgens dezen laat de deugdelijkheid van elk bestuur zich niet afmeten naar afgetrokkene en min of meer willekeurige begrippen van recht of beschaving, die zelfs in Europa niet tot een enkelen algemeenen standaard terug gebracht kunnen worden, maar integendeel in elk land verschillend worden opgevat. Het beste bestuur blijft overal dat, hetwelk het best met den oorsprong, de instellingen, de neigingen en zelfs de vooroordeelen van een volk strookt. Schoon de meer beschaafde klassen van inlanders in Britsch-Indië de grootere veiligheid van leven en bezitting en de meer algemeene welvaart der volksmenigten op het Engelsch gebied van Indië erkennen en waardeeren, zijn die rapporteurs van gevoelen, dat Lord Cranborne de algemeene strekking der openbare meening omtrent de betrekkelijke verdiensten van de Engelsche en de inlandsche administratiën juist beoordeeld heeft. De groote massa van de bevolking, zeggen zij, is zoo onwetend van alles wat buiten het bereik van haar eigen onmiddellijken gezichtskring plaats vindt, dat zij niet inziet wat een inlandsch bestuur eigenlijk is. In haren geest wordt zulk een bestuur altijd vereenzelvigd met een stelsel van ruwe, maar snelle rechtsbedeeling voor allen, en met een beheer, dat met eene groote mate van plechtigheid, uiterlijke vertooning en verkwisting gepaard gaat. De spelen, de tooneelvertooningen, de balladen en legenden, de geschiedkundige overleveringen en verhalen hebben allen evenzeer de strekking om de genegenheid daarvoor bij den inlander levendig te houden. Geen Europeaan die het onvermoeid geduld en de gespannen aandacht heeft opgemerkt, waarmede een geheel dorp gedurende een ganschen nacht naar de voordracht van zijne tooneelspelers luisteren kan, zal onbewust gebleven zijn van den machtigen invloed dien zulks op het gemoed der Oostersche volken moet uitoefenen. Voegt men hierbij het gevoel van nationaliteit en de neiging welke den mensch altijd eigen is om de voordeelen van het verledene te vergrooten en de ongelegenheden van het tegenwoordige te overdrijven, dan, zeggen de voorstanders van een inlandsch bestuur, valt het gemakkelijk te bevroeden hoever het

Britsche stelsel van eindeloos uitstellen, van rechtsformaliteiten en van gezagsoefening zonder praal, beneden het volksideaal van eenen Oosterschen staat blijven moet.

Zelfs wanneer een Europeesch bestuur in Oostersche landen er in slaagt, om welvaart en tevredenheid te stichten, dan blijven er altijd talrijke volksklassen over, die door de verovering of inlijving in hunne gevoelens en belangen onherstelbaar gekrenkt geworden zijn, en uithoofde van hun vroeger maatschappelijk standpunt eenen grooten invloed op de geringere volksmenigten blijven behouden. Deze klassen zijn meestal te aanzienlijk of te talrijk, om in de nieuwe bureaucratie of aristocratie, die door het Britsch-Indische bestuur gesticht wordt, eene plaats in te nemen. »De strekking van ons bestuur," zegt de heer William Ford, de Commissaris van het Britsch Gouvernement in Moeltan, »is om eene hooge bezoldiging te geven en weinige beambten te bezigen; de staatkunde van een Oostersch Hof is juist het tegendeel, en het vindt daarin een machtig hulpmiddel om de volbrenging van zijne bevelen te verzekeren." Maar treedt eenmaal een Europeesch bestuur op, dan vindt het in de afgezette vorsten en hunne volgelingen steeds onverzoenlijke vijanden.

Behalve deze bedenkingen tegen een bestuur van Engelschen, vindt men daarin, naar het gevoelen van sommige rapporteurs, nog andere hoofdtrekken die het buiten allen twijfel voor velen die er aan onderworpen zijn, en vooral voor de hoogere klassen, meer of min onbehagelijk en terugstootend moeten maken. Men heeft daarbij vooral het oog op den onbuigzamen aard van het Engelsch stelsel in al zijne takken, departementen en instellingen, op de onwrikbare wijze waarop eene ontzettende en onweêrstaanbare macht onder de Engelsche wet met één eenig doel en, als het ware, door één enkelen man uitgeoefend wordt, op zijne onvatbaarheid om zich eenigermate te plooien naar de individueele indrukken en neigingen van zekere personen of standen, zoowel als op zijne ongeschiktheid om toe te geven aan bijzondere consideratiën die in eene inlandsche maatschappij algemeen erkend en geëerbiedigd worden. De aristocratie onder de inlanders wil niet vatten, dat een vermogend en invloedrijk hoofd en de kleine man voor den strafrechter gelijk staan.

Niets van al deze bezwaren wordt teruggevonden in een bestuur van inlandsche vorsten. Tusschen dezen en hunne onderdanen bestaat altijd een band van eenstemmigheid in gevoelens en neigingen, die zijn oorsprong heeft in een gemeenschappelijk geloof, eene gelijkheid van gewoonten en zelfs van vooroordeelen, als nooit de inlandsche bevolking met een vreemden overheerscher kan verbinden. »De zaak is," dus verklaart de heer Eden, de Agent van Rajpoetana, »dat eene inlandsche administratie voor den inlander eene warmte, eene harmonie heeft, indien het geoorloofd is die woorden te bezigen, in vergelijking waarvan ons

gouvernement, schoon het in alle opzichten als rechtvaardiger en billijker erkend wordt, hem koud, hard, gevoelloos en beter voor een onder een noordelijken hemel geboren, hoog beschaafd volksras geschikt voorkomt."

Onder de Engelsche ambtenaren die bepaald het gevoelen waren toegedaan, dat de bevolkingen van Britsch-Indië zich gelukkiger gevoelden onder hunne eigene vorsten, was ook de Kolonel Clerk, de Commissaris van het Engelsch gouvernement in Mysore. Wij hebben reeds gezien dat de Heer Smollet in het Huis der Gemeenten schertsend op het rapport van Kolonel Clerk verwees, als een stuk dat den Gouverneur-Generaal niet zeer welgevallig kon zijn geweest. Deze Officier achtte zich, volgens zijne eigen betuiging, verplicht om te verklaren, dat het volk algemeen geloofde, hoe verkeerd zulk een geloof in Europeesche oogen ook zijn mocht, dat zij gelukkiger zouden zijn onder eenen inlandschen bestuurder; en dit gevoelen was, voor zoo ver de Kolonel kon oordeelen, van betrekkelijk nieuwen oorsprong. De hoofdoorzaken hiervan waren als volgt: Het stelsel van rechtsvordering dat pas in Mysore ingevoerd was geworden, was voor het volk, dat meestal ruw, eenvoudig en onbeschaafd was, veel te verfijnd, en de inderdaad zeer ingewikkelde rechtsvormen en spitsvindigheden van de Engelsche rechtbanken verbijsterden en kwelden den inlander. Dit was althans het geval met de groote massa's des volks, die zuchtten naar den terugkeer tot hunne oude vormen en instellingen, welke, behoudens den eisch van eenige geringe wijzigingen, bewonderenswaardig voor hunne behoeften geschikt waren, en, zooals Kolonel Clerk meende, nog zijn. Ook het stelsel van openbare werken veroorzaakte veel misnoegdheid en gemompel onder het volk. In stede van de groote werken die onder vroegere inlandsche vorsten aangelegd waren, en waarvan de bevolking nog het genot had, zag zij nu slechts gevangenissen en regeeringsbureaux oprichten. Ook de bemoeienissen van het Departement voor de houtbosschen waren een bron van ontevredenheid. Men miskende uit dien hoofde zelfs de groote voordeelen, die spoorwegen en telegrafen aan Britsch-Indië verschaffen.

Mysore, verklaarde Kolonel Clerk onder anderen ook, was zeker in eenen allerellendigsten toestand, toen het Engelsch bestuur het beheer daarover op zich nam, en het kon niet worden ontkend, dat het later in hooge mate gebloeid had. Maar men moest niet vergeten, dat al deze welvaart, die vooral onder den Commissaris Sir Mark Cubbon in het aanzijn geroepen was, door dezen gezagvoerder hoofdzakelijk geschapen was met inlandsche ambtenaren, bijgestaan door eenige weinige Europeanen. Kolonel Clerk erkent wel is waar, dat hij zelf, als Engelschman, de onloochenbare voortreffelijkheid van het Britsch boven het inlandsch beheer voorstaat, maar hij is niet verwonderd, dat de bevolking van Mysore den wensch koestert, om weder eenen Indischen

vorst op den troon en het ingewikkelde Engelsche stelsel van beheer door inlandsche instellingen vervangen te zien.

Een ander aanzienlijk ambtenaar, kolonel Hopkinson, de commissaris van Assam, legt in zijn rapport onder anderen de navolgende merkwaardige verklaring af: »Wanneer men uitspraak wil doen over de respectieve verdiensten der Engelsche en Inlandsche stelsels van beheer, dan moet ten minste dit worden toegegeven, dat de Engelsche administratiën die het meest om haar succes geprezen zijn, juist die waren, die tot »de ruwe en vaardige methode van Oostersch gouvernement" het dichtst zijn genaderd, terwijl aan den anderen kant de administratie die op dit oogenblik in Indië als de minst gunstige aangemerkt wordt, die is welke het verst van den inlandschen type verwijderd is."

Toch verklaren ook deze rapporteurs, dat de regeeringsvorm der inlandsche vorsten dan alleen goed is, wanneer Britsche invloed zich doet gevoelen en de inlandsche vorsten de groote hervormingen, voornamelijk wat het grondbezit betreft, in hun land toepassen.

Tusschen de gevoelens van die Engelsche ambtenaren die onvoorwaardelijk een Europeesch of wel een Oostersch bestuur voor de Indische volken voorstaan, betreden eenige rapporteurs, wier verslagen wij in eene derde kategorie geplaatst hebben, eenen middenweg. Hunne verslagen zijn verreweg de belangrijkste. Volgens dezen hebben beide stelsels eigenschappen die hen in de oogen der bevolkingen bemind maken of althans kunnen maken. Indien het toch waar is, dat sommige bevolkingen die onder Engelsch bestuur kwamen, het beheer van hunne voormalige vorsten terug hebben verlangd; het is aan den anderen kant evenzeer eene bewezene zaak, dat anderen zich ernstig verzet hebben tegen traktaten waarbij zij, na eenigen tijd door Engelsche ambtenaren bestuurd te zijn geweest, weder onder de heerschappij der inlandsche vorsten gebracht werden, en dat, bij eene verdeeling van grondgebied, aanzienlijke volksmenigten van het gedeelte dat aan die vorsten werd toegewezen, verhuisd zijn naar het gebied dat bij het Engelsch territoir ingelijfd werd. Geen vreemde overheerscher, vooral van Europeesche afkomst[1], kan zich natuurlijk vleien, dat tusschen hem en zijne oostersche onderdanen ooit dat innig verband, die natuurlijke gehechtheid zal bestaan, welke den inlandschen vorst en zijn volk aan elkander verbinden. Maar eene Europeesche regeering ziet dit bezwaar ruimschoots opgewogen door de beschikking over zedelijke en stoffelijke middelen, om het lichtbewogen gemoed van den Oosterling door eigenbelang en ijdelheid, die machtige drijfveeren van het menschelijk hart, te winnen, — middelen welke zij aan hare hoogere beschaving en wetenschap ontleent en die aan den Indischen despoot vaak zelfs niet bij name bekend zijn.

Wanneer bovendien van de gezindheid der Indische volken jegens

hunne bestuurders sprake is, dan mag, volgens de meening van deze rapporteurs, niet over het hoofd worden gezien, dat elke Oostersche maatschappij in menigvuldige standen, klassen en geloofsbelijdenissen verbrokkeld is, die in oorsprong, denkbeelden, neigingen, belangen, verlichtheid en invloed onderling ten eenenmale verschillen, en die dus van elk bestuur zeer verschillende indrukken ontvangen.

Onder de rapporteurs die een gevoelen in dezen meer onzijdigen geest uitbrachten, waren Sir Richard Temple, Resident te Hyderabad, en Sir Donald Macleod, de Luitenant-Gouverneur van den Pendjab. Hunne verslagen zijn verreweg de zakelijkste en belangrijkste van den bundel, zoodat de Gouverneur-Generaal zelf, bij de opzending der geheele correspondentie aan den Secretaris van Staat voor Indië, daarop de bijzondere aandacht van dezen Minister meende te moeten vestigen.

Sir Richard Temple is later tot Lid van het Wetgevend Lichaam van Britsch-Indië gekozen en speciaal belast met de functiën van Minister van Financiën. Zijn gevoelen omtrent de heerschappij over Oostersche volksrassen heeft te meer waarde, omdat de Resident van Hyderabad de politieke agent van het Engelsche Gouvernement in Centraal Indië is. Deze waardigheid doet in hem die haar bekleedt, zulke buitengewone talenten en zulk eene uitgebreide ondervinding en grondige kennis der oostersche vorsten en volken onderstellen, dat zij in Britsch-Indië als de grootste post van vertrouwen na dien van Gouverneur-Generaal beschouwd wordt. »De *populariteit* van elke soort van bestuur te schatten," zegt Sir Richard, »is de openbare meening te peilen. Dit in een land zooals Indië te doen, is moeilijk, omdat het volk niet tot uiterlijke betooningen geneigd is, omdat het nooit kan worden overreed om zonder omwegen te zeggen wat het werkelijk denkt, en omdat het zelden de noodige geschiktheid bezit om gezonde gevolgtrekkingen te maken omtrent eenig groot of ingewikkeld vraagstuk dat niet onder zijne onmiddellijke waarneming valt."

Doch de *superioriteit* te schatten van het Engelsch bestuur, is eene veel uitvoerbaardere taak, ofschoon ook hier menige zedelijke overweging in aanmerking zou moeten komen, die almede niet voor specifiek bewijs vatbaar is. Over het algemeen gelooft Sir Richard, dat het Engelsch bestuur sterk boven het Inlandsche verkozen wordt door de groote massa des volks. Hij grondt deze meening op feiten die onder zijne eigene oogen en onder zijn eigen beheer plaats gehad hebben. Plekken gronds op Engelsch gebied, die eenige jaren te voren weinig of in het geheel niet bevolkt waren, zijn thans met eene talrijke bevolking overdekt. Waar vroeger geen enkel bewoner te zien was, vindt men thans steden die tot 60,000 zielen tellen. En deze bevolking is geheel afkomstig van plaatsen die onder het bestuur

van inlandsche Vorsten staan. Sir Richard zelf ontving klachten en vertoogen van talrijke volksmenigten, die zich zelfs met geweld tegen eene overdracht van hun land aan inlandsche Vorsten verzetteden, en die, zelfs nadat de overdracht voldongen was, niet ophielden om den Engelschen gezagvoerder te smeeken, dat zij weder onder het Britsch bestuur mochten komen.

Al deze voorbeelden, meent Sir Richard, getuigen ter gunste van de meerdere populariteit van het Engelsch bestuur. Maar opdat het betoog niet eenzijdig voorkome, kunnen ook eenige voorbeelden worden opgegeven die *niet* in die richting wijzen. Hier somt Sir Richard eenige gewesten van Britsch-Indië op, waar gedurende de laatste twintig jaren blijkbaar het Engelsch bestuur tengevolge van begane dwalingen niet bemind was, en waarvan sommige, ofschoon geheel omringd van landen die onder inlandsch bestuur stonden, niettemin geen enkelen man door immigratie wonnen, maar integendeel meer dan één door verhuizing naar vreemd grondgebied verloren. Te gelijker tijd moet worden erkend, dat sommige Vorsten hun land in den laatsten tijd met veel wijsheid bestierd hebben. Dit is met name tegenwoordig het geval in den geheelen Deccan van Centraal Indië, waar de constitutie, het stelsel en de beginselen van het burgerlijk bestuur van den Nizam, naar de verklaring van Sir Richard, werkelijk voortreffelijk zijn. Dit is, zegt hij, eene uitgemaakte zaak. Dat dan ook de uitkomst voor het land zelf min of meer weldadig zijn moet, kan, zijns inziens, niet worden betwijfeld. Bovendien mag het in billijkheid jegens de inlandsche besturen niet worden ontkend, dat gedurende de eeuw der Engelsche opperheerschappij niet alleen goede souvereinen bestaan hebben, die te wel bekend zijn om verdere vermelding te vereischen, maar ook verdienstelijke ministers, werkelijk uitstekende administrateurs, die een sieraad waren van den dienst waartoe zij behoorden.

Voor zoover het mogelijk is om hier het *voor* en *tegen* met elkander te vergelijken, zou Sir Richard veronderstellen dat in vele, wellicht in de meerderheid der gevallen, het Engelsch bestuur door het volk boven het inlandsche verkozen wordt. Maar deze voorkeur, zegt hij, houdt onmiddellijk op, zoodra in het een of ander bijzonder district de Engelsche administratie in dwalingen vervalt of beneden haar gemeenlijk hoog peil daalt. En er zijn gewis inlandsche staten, ofschoon op beperkte schaal, waar de praktikale uitkomst even gunstig blijkt te zijn als in de beste Engelsche districten. Allen worden dan evenwel in hoofdbeginselen naar Westersche begrippen bestuurd.

Hierop geeft Sir Richard zijn gevoelen omtrent de vraag: welke onder de Indische bevolking de klassen zijn, die te recht of te onrecht een Engelsch beheer boven een inlandsch beheer verkiezen, en welke daarentegen eene Oostersche regeering toegedaan blijven.

Onder die standen welke zich aan de Engelsche zijde scharen, vindt men, volgens Sir Richard, in de eerste plaats de onafhankelijke inlandsche Souvereinen en Vorsten. Dit is bewezen door hunne houding bij den laatsten opstand. De bijstand dien zij in dien tijd verleenden, was onschatbaar en te meer merkwaardig, omdat zij weêrstand hadden te bieden aan de aanzoeken van hunne eigene onderdanen, die het Engelsch bestuur in Indië voor altijd verloren achtten. Het was, beweert Sir Richard, omdat zij de gevolgen van het vertrek der Engelschen vreesden, omdat zij meer door de aanwezigheid dan door de afwezigheid van de Engelschen meenden te winnen, dat zij de Engelsche zijde kozen.

Ook de groote kooplieden, de bankiers en, in het geheel, de kapitalisten verkiezen, meent Sir Richard, over het algemeen een Britsch bestuur, omdat dit veiliger en bestendiger is, ofschoon deze beroepen ook onder de inlandsche Vorsten bloeien en altijd gebloeid hebben. Dit is ook het geval, meent hij, met de kleine handelaren, geldwisselaars, winkeliers, rondventers en andere industriëelen van den minderen stand, die verreweg liever onder het Engelsch bestuur leven. Deze voorkeur is zelfs zoo sterk, dat daaruit dikwijls het verwijt ontstaat, dat de Engelsche overheden aan die beroepen eene onbetamelijke bescherming verleenen, een verwijt dat natuurlijk ongegrond is, maar in allen gevalle bewijst hoezeer deze standen in welvaart toenemen.

Over het algemeen, en behoudens zekere toevallige uitzonderingen, verkiest ook de landbouwende klasse stellig en zonder twijfel de Engelsche administratie. Onder deze klasse begrijpt men al de leden der welbekende dorpsgemeenten van geheel Indië en de zoogenaamde *ryots*, die met de heereboeren van Europa kunnen worden vergeleken. Deze voorkeur is te danken aan de grootere zekerheid en bestendigheid van het landbezit onder het Engelsche stelsel, aan de gematigdheid en de mindere veranderlijkheid der belasting die van den grond of het product geheven wordt, en aan den meerderen bloei van den landbouw op Engelsch gebied, ontstaande uit den aanleg van kanalen en andere waterwerken. In geen ander opzicht komt het verschil tusschen inlandsch en Britsch bestuur zoo sterk sprekend uit. Nu moge het waar zijn, zooals enkelen beweerd hebben, dat de massa dit niet altijd waardeert, ook in Europa ziet men het verschijnsel, dat de voordeelen van de beschaving door enkelen ontkend, door anderen niet gevoeld worden, en het volk, naar sommiger meening, gelukkiger was te achten, toen de goede oude tijd nog bestond.

Voorts verkiezen ook sommige der grootere landbezitters, zooals de Zemindars van Bengalen, het Engelsch bestuur oneindig boven ieder ander beheer. Deze voorkeur wordt echter, naar Sir Richard gelooft, niet door alle grootere landheeren in het overig gedeelte van Indië gedeeld.

en toegevendheid heerschen die de inlander, uithoofde van eene zekere idiosyncrasie, op hoogen prijs stelt, vertoont daarentegen een Europeesch gezag eene onwrikbaarheid waarmede deze zich niet verzoenen kan. Het Engelsch gezag maakt op hem eenen indruk die misschien het best door het woord Procrustisch wordt aangeduid. De inlanders beschouwen de Engelsche rechtsvorderingen als even zoo vele groote hamers of mokers waaraan geen weêrstand geboden worden kan, terwijl zij weten, dat een Oostersch gouvernement, zelfs wanneer het slecht is, zelden krachtig genoeg is, om door zijne slagen geheel te vernietigen, en dat er altijd eenige kans bestaat, om een vonnis, hoe rechtvaardig ook, af te weren of te ontwijken. Tot schraging van hun betoog omtrent de stroefheid van het Engelsch stelsel, verwijzen de inlanders op de navolgende bijzonderheden: het strenge onderzoek omtrent vrijstellingen van belasting, die door eenige personen genoten worden; den verkoop van grond ingeval van achterstalligheid; de onmeêdoogende invordering van grondbelasting, zelfs wanneer de onbillijkheid van den aanslag later duidelijk aan den dag komt; de gevangenzetting voor kleine schulden, zonder aanzien van persoon of omstandigheden; den verkoop van familiegoederen op rechterlijk gezag; de niet-erkenning der voorrechten van kasten of bijzondere standen in zaken van wetgeving en rechtsbedeeling; de oplegging van wettelijke boeten of straffen zelfs daar waar de overtreding meer ontstaat uit zorgeloosheid en onbedachtzaamheid dan wel uit eenig opzettelijk doel om de wet te schenden; de onzijdige, onbuigzame en soms zelfs ijskoude en ongevoelige houding der bestuurders tegenover allen, rijken zoowel als armen, aanzienlijken zoowel als nederigen; de voorkoming zoowel als het verbod van kleine ongemakken door maatregelen die voor de openbare gezondheid en orde soms wenschelijk, maar niettemin in veler oogen kwellend zijn; en vooral de onthouding van het bestuur van alle plechtigheden en vertooningen, bestemd om de zinnen te streelen, de verbeelding des volks te vleien en de zucht naar vermakelijkheden te voldoen. Eenige van die zaken waarover de inlanders geneigd zijn zich te beklagen, zijn, beweert Sir Richard, zeker geene misslagen, andere zijn zelfs verdienstelijk en het gevolg van een werkelijk goed bestuur, terwijl sommige daarentegen dwalingen zijn die men moest zoeken te herstellen. Maar in *al* deze, zoowel als in vele andere daarmede overeenstemmende gevallen is intusschen de handelwijze van het Britsch bestuur verschillend, of zelfs het tegenovergestelde van de handelwijze der Oostersche gouvernementen.

Een punt van hoog belang is natuurlijk ook het verschil van volksaard, dat onder eene vreemde heerschappij tusschen den overheerscher en den onderdaan bestaat. Wij moeten daarom zien wat, volgens Sir Richard, de Oosterling van het karakter van zijnen Europeeschen be-

sturder denkt. »Hun eerbied voor onze physieke macht en onze geestkracht loopt te zeer in het oog, dan dat het noodig zou zijn daarvan te spreken. Maar boven en behalve dit, erkennen zij algemeen in onze landslieden zekere hoedanigheden welke zij meenen zelven niet te bezitten, en die bijdragen om ons in hunne schatting bijna onoverwinnelijk te maken. Zij meenen ten eerste dat wij eene vatbaarheid voor samenwerking, voor onderwerping aan algemeene tucht bezitten, welke ons in tijden van gevaar allen als met één en denzelfden geest bezielt; ten tweede dat wij eene neiging hebben tot onderzoek en tot gedurig streven naar resultaten van praktisch belang; ten derde dat wij de gave hebben om met veel schranderheid ver in de toekomst te zien, hetgeen ons in staat stelt om naar een ver van ons gelegen doel te streven, dat voor den Oosterling niet volkomen bespeurbaar is; en ten vierde, dat ons eene hooge mate van onbekommerdheid eigen is, dat is, dat wij ons niet om gevaar, inspanning, moeite, scheiding van huis en magen of tallooze andere ongelegenheden bekreunen, zoodra de eene of andere gewichtige zaak beoogd wordt."

Wij hebben aan het rapport van Sir Richard Temple zooveel ruimte gewijd, dat ons voor eene ontleding van dat van Sir Donald Macleod, waarvan wij boven gewaagden, weinig of geen plaats overblijft. Deze ambtenaar stemt trouwens in de hoofdzaken geheel met Sir Richard Temple overeen. De voornaamste punten waarin het Engelsch bestuur, naar zijn oordeel, ongunstig bij dat der inlandsche vorsten afsteekt, zijn ten eerste het gemis van gelegenheid voor de hoogere standen, om zich in den dienst van hun land te onderscheiden, en ten tweede de geest van bureaucratie en centralisatie die zich overal steeds meer gevoelen doet, en vooral in de dorpsbesturen alle zelfbestuur uitdooft.

Ten opzichte van het eerste punt hebben wij optemerken, dat onlangs maatregelen genomen zijn, waardoor aan de inboorlingen van Britsch-Indië een ruimer aandeel in het algemeen en gewestelijk bestuur, zoowel als in het rechtswezen, verzekerd is geworden, en zij tot een groot aantal ambten toegelaten zijn, die vroeger slechts voor Europeanen openstonden.

Wat het tweede punt betreft, zullen wij Sir Donald Macleod zelven laten spreken: »Onder vroegere gouvernementen, en onder goede inlandsche gouvernementen van den tegenwoordigen tijd, zullen wij schier overal eenen republikeinschen geest in al de stads- en dorpsbesturen zien heerschen; maar onder ons is deze geest werkelijk geheel uitgebluscht. En daar nu de Britsche natie in den grond republikeinsch is (republican as the British nation is), schijnt het mij vooral wenschelijk toe, dat wij onze dwaling zoeken te herstellen, en zulk een gevoel erkennen en eerbiedigen, in welke mate het ook bij onze onderdanen hier bestaan moge. Deze handel-

wijze komt mij te meer voor, ons, als vreemdelingen die met de inlanders slechts weinig gezellig verkeer houden, te betamen, omdat wij hun aldus de gelegenheid verschaffen, om hunne wenschen en gevoelens in zulk eene ruime mate te openbaren als op geene andere wettige en constitutioneele wijze uitvoerlijk is, terwijl wij hen tegelijk tot eene zekere hoogte in staat zullen stellen, om zelven hunne inzichten onder ons toezicht en onze leiding in praktijk te brengen."

Wij moeten hier ons overzicht besluiten. Hoe vluchtig het ook was, blijkt daaruit genoegzaam welke hoogst gewichtige aangelegenheden in de correspondentie verhandeld worden, zoodat zij niet ten onrechte een *conpendium* van Oostersche regeeringsbeginselen geheeten is. Tegelijk zal men daaruit hebben gezien, dat sommige beschouwingen en opmerkingen ook op onze eigene heerschappij in het Oosten toepasselijk zijn. Bij zeer groot verschil in velerlei opzichten, zoowel wat het karakter der overheerschte rassen als het stelsel van bestuur van de overheerschers betreft, staat dit groote punt van overeenkomst vast, dat twee betrekkelijk kleine Westersche natiën een, in vergelijking met eigen zielental en grondgebied, onmetelijk Rijk in het Oosten beheeren.

Wij zouden echter onze taak onvolledig volvoerd achten, indien wij hier niet deden opmerken, hoe veel mildheid, vrijgevigheid en verstandige inschikkelijkheid in de geheele briefwisseling doorstralen. Nergens vinden wij zelfs de meest verwijderde zinspeling op onmiddellijke voordeelen die het moederland zich ten koste van zijn Indische onderdanen zou kunnen toeëigenen. Elke rapporteur schijnt integendeel van het besef uit te gaan, dat Engeland zich slechts door de veredeling en verrijking van zijne Oostersche onderdanen kan kwijten van de ontzettende verplichtingen, die het als eene verlichte en Christelijke natie zijn opgelegd. Dit kan niet nalaten den Nederlander droevig te treffen wanneer hij bedenkt welk een geheel andere geest zelfs nog heden in de zienswijze van sommige zijner eigene Oost-Indische ambtenaren bespeurbaar is, terwijl bij ons de geheele theorie van koloniaal bestuur zich lang heeft opgelost in de afschuwelijke vraag, hoe den lijdzamen Oosterling de zwaarste karig beloonde arbeid en de hoogste geldelijke offers kunnen worden afgeperst.

»Indien," zegt de heer Cust, een der meest geachte ambtenaren van Britsch-Indië, »de gelegenheid om zich tot de hoogste betrekkingen te verheffen, onder ons bestuur den inlander meer ontzegd blijft dan zulks in redelijkheid het geval zou behooren te zijn, dan moet aan den anderen kant in het oog worden gehouden, *dat Gouvernementsdienst niet alles is*, en niet den eenigen uitweg opent voor genie, bekwaamheid èn arbeidzaamheid. Men beweert, dat het voor een land een ongeluk is, wanneer een kleine post onder het Gouvernement als het *summum bonum* voor de jeugd beschouwd wordt. Maar onder de Engelsche heerschappij

blijft een loopbaan geopend voor den koopman, den manufacturier, den rechtsgeleerde, den grondbezitter, den aannemer van uitbestedingen en tallooze andere eervolle en winstgevende beroepen. Indien wij niet kunnen pogen om Indië zulk een goed bestuur te geven als maar in onze macht ligt, dan doen wij beter om ons maar terstond weder in te schepen. Wat zou men in Europa zeggen indien wij toelieten, dat Indië bestuurd werd naar lage beginselen, als eene soort van »cultuur-onderneming," zoo als die welke de Nederlanders op Java onderhouden? [What would be said in Europe if we allowed India to be governed on low principles as a kind of »culture entreprise," such as the Dutch maintain in Java?] Wij moeten handelen naar het hooger licht dat ons gegeven is en naar den geest van onze instellingen."

Ons bestuur in Nederlandsch-Indië sluit de aristocratie onder de inlanders niet uit en heeft haar op een gunstig standpunt gehandhaafd. Eene voorname grief tegen het Britsch bestuur bestaat dus in ons Indisch gebied niet in die mate. Maar dat voordeel wordt veel meer dan opgewogen door andere bezwaren, waarvan de hoofdstrekking in de aangehaalde woorden van den heer Cust met volkomen juistheid is uitgedrukt.

D. C. Steyn Parvé.

HET ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH INDIË.

Slot.

Wij hebben met betrekking tot ons onderwerp nog een paar punten te behandelen, waarvoor wij thans de aandacht onzer lezers inroepen.

De som van ƒ25000, die volgens besluit van 30 September 1848 ter voorziening in de behoeften van het inlandsch onderwijs op de indische begrooting zou mogen gebracht worden, was, behalve voor de oprichting van twintig provinciale scholen, ook bestemd voor het in 't leven roepen van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers. Door den Minister van Koloniën werden in 1851 de heeren Dr. Palmer van den Broek en J. van Haagen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld, om, na de noodige voorbereidende opleiding aan de Delftsche academie te hebben genoten, tot eersten en tweeden onderwijzer bij de op te richten kweekschool te worden benoemd. Bij indisch besluit van 30 Augustus 1851 werd Soerakarta als plaats van vestiging der kweekschool aangewezen. Bij ditzelfde besluit werd bepaald dat aan deze inrichting vooreerst vijftien leerlingen zouden worden opgeleid, die uit 's lands kas eene tegemoetkoming zouden genieten van ƒ10 's maands, welke bij goede vordering met de helft verhoogd zou kunnen worden, waartegen de kweekelingen verplicht zouden zijn in hunne kleeding en hun verder onderhoud, zoomede in de verlichting hunner woningen, op eigen kosten te voorzien. Het dagelijksch levensonderhoud zou geschieden bij wijze van gezamenlijke menage, op den voet bij het leger gebruikelijk.

Nadat in Maart 1852 door den Gouverneur-Generaal de eerste benoeming van 15 kweekelingen bij keuze uit 40 voorgedragenen plaats had gehad, werden in April daaraanvolgende door Dr. W. Palmer van den Broek de lessen geopend. De heer van den Broek bleef voortdurend zijne ijverige zorgen aan deze instelling wijden, maar de heer van Haagen werd in 1855 uit zijne betrekking ontslagen, en in November 1858 de heer T. A. F. van der Valk in zijne plaats benoemd, welke laatste in Maart

1865 met een tweejarig verlof naar Nederland vertrok en in December van dat jaar door den heer F. D. D. Philips werd opgevolgd. In Juni 1853 werd aan de kweekschool eene Javaansche normaalschool verbonden, die ook in 1864 nog in wezen was. De kweekschool onderging in 1857 eene aanmerkelijke uitbreiding, die zoowel het personeel der onderwijzers als het aantal kweekelingen betrof. Het getal kweekelingen, dat aldaar onderwijs zou ontvangen, werd thans op 36 bepaald, waarvan 12 ieder *f* 15 en 24 ieder *f* 10 zouden genieten. Bij gouvernements-besluit van 22 April 1865, is, op voorstel van den inspecteur van het inlandsch onderwijs, bepaald dat de toelage van *f* 10 tot *f* 12 zou worden verhoogd, ten einde aan vermeerderde behoefte tegemoet te komen.

Bij het zooeven vermelde besluit van 30 Augustus 1851 werd bepaald, dat vooreerst geene andere kweekelingen zouden worden aangenomen dan Javanen van den fatsoenlijken stand. Op dit beginsel is men in 1856 teruggekomen, door bij besluit van 5 Juni van dat jaar voor te schrijven, dat, behoudens zeldzame uitzonderingen, ter beoordeeling van den Gouverneur-Generaal, geene inlandsche jongelingen van aanzienlijke afkomst of bloedverwanten van aanzienlijke inlandsche hoofden voortaan tot onderwijzers op de kweekschool zullen worden opgeleid. Deze wijziging vond hare aanleiding in eene opmerking van den Resident van Soerakarta in Mei 1854, dat het voor het onderwijs misschien nuttig zou zijn zoo min mogelijk jongelieden van eenigszins aanzienlijke geboorte te bestemmen voor het onderwijzersambt, daar het te vreezen was dat hunne eerzucht hen andere betrekkingen zou doen najagen. Jongelingen daarentegen van minderen stand, meende genoemde Resident, zouden hunne benoeming tot onderwijzer als een fortuin beschouwen en niet naar eene andere betrekking omzien. De Regeering won het advies in van eenige andere hoofdambtenaren, waardoor bleek dat de Residenten van Samarang en Soerabaja, alsmede de hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Soerakarta, de opinie van den Resident van Soerakarta deelden, terwijl de Resident van Bagelen het tegenovergestelde gevoelen voorstond. De meening van dezen laatste rustte hierop: 1⁰. dat vele jongelieden, zelfs van aanzienlijke afkomst, bij de meer en meer toenemende moeilijkheid voor eene plaatsing in 's lands dienst, zich gelukkig zullen achten, na voorafgegane opleiding, als onderwijzer te worden geplaatst en een bestaan te vinden, waarnaar zij anders jaren lang moeten wachten; 2⁰. dat aan onderwijzers van aanzienlijke afkomst de leërlingen meer eerbied zullen betoonen dan aan die van geringe afkomst.

Aanvankelijk werd ook bepaald dat de kweekelingen den ouderdom van 15 jaren moeten hebben bereikt. Nadat moeilijkheden waren ondervonden met een kweekeling, die 24 jaren oud was, werd in 1852 voorgeschreven dat de kweekelingen bij hunne toelating niet ouder dan 18 jaar

mochten zijn, terwijl een jaar later, op grond van een advies van den hoofdonderwijzer der kweekschool, bepaald werd dat de kweekelingen niet jonger dan 14 en niet ouder dan 17 jaren zouden mogen wezen.

Daar de kweekschool te Soerakarta niet in staat zou zijn aan alle aanvragen voor onderwijzers te voldoen, was de Regeering reeds in 1856 bedacht eene tweede kweekschool en wel in de Soendalanden te stichten. Voor de oprichting van eene tweede school juist in deze streek van Java bestond bovendien eene bepaalde reden. De pogingen toch om kweekelingen uit de Soendalanden tot onderwijzers op te leiden en een onderwijzer in de Soendasche taal aan de kweekschool te Soerakarta te verbinden, waren met geen gunstigen uitslag bekroond. Hoofdzakelijk moest dit worden toegeschreven aan de weinige geneigdheid, welke bij den Soendanees gevonden wordt om zijn land te verlaten en zich met de Javanen te vermengen. Terwijl men dus aan den eenen kant daar geene geschikte jongelieden vond, die zich aan het onderwijs wilden wijden, leerde aan den anderen kant de ondervinding dat de enkele kweekelingen van de school te Soerakarta, die, ofschoon niet uit de Soendalanden afkomstig, daar als onderwijzers werden aangesteld, niet voor hunne taak berekend waren, omdat zij het eerste vereischte voor onderwijzers in die streek, de kennis der landtaal namelijk, misten (1).

Deze omstandigheden noopten de Regeering om het denkbeeld tot het oprichten van eene kweekschool in de Soendalanden, en wel te Bandong, in bepaalde overweging te nemen. De noodige voorstellen aan het opperbestuur werden op het einde van 1858 voorbereid en in April 1859 verzocht de Gouverneur-Generaal Pahud de vereischte machtiging van het opperbestuur om op de begrooting van uitgaven als vasten post uit te trekken de som van *f* 26,496 's jaars, op welke som men de kosten berekende die als maximum voor de nieuwe kweekschool werden gevorderd. Eerst in Augustus 1861 werd die machtiging verkregen, waarna met de werkzaamheden een aanvang kon worden gemaakt, die echter slechts langzaam vorderden, zoodat niet vóór den 23sten Mei 1866 de plechtige opening der kweekschool te Bandong kon plaats hebben (2). Aan de oprichting dezer school heeft de heer K. F.

---

(1) Dat dit zeer nadeelig werkte op het onderwijs behoeft voorzeker niet gezegd te worden. In de 150 districten van de Soendalanden waren in 1864 en 1865 niet meer dan 80 inlandsche scholen aanwezig, die in 1864 door 860 en in 1865 door 1100 leerlingen bezocht werden. Stelt men de inlandsche bevolking der Soendalanden op 3,400,000 zielen, dan ziet men dat in 1864 van de 4000 zielen en in 1865 van de 3100 zielen één kind ter school ging.

(2) Reeds vroeger heeft, hoewel zeer kortstondig, eene kweekschool in de Soendalanden bestaan. Het besluit van Augustus 1851 gaf den toenmaligen resident der Preanger-regentschappen C. P. C. Steinmetz aanleiding tot het voorstel om te Tjiandjoer eene

Holle, die door zijne studie van het soendaneesch reeds belangrijke diensten aan het onderwijs had bewezen en de Regeering welwillend had aangeboden haar bij die oprichting in allerlei opzichten behulpzaam te zijn, een groot aandeel gehad. Bij de plechtige opening der school, waarvan in 1867 een verslag ter landsdrukkerij te Batavia is uitgegeven, heeft de heer Holle de vergaderde regenten en andere hoofden in het soendaneesch toegesproken.

Behalve deze beide kweekscholen zijn er ook op Sumatra twee opgericht: eene te Fort de Kock (Padangsche bovenlanden) en eene te Tanah-Batoe (Tapanoeli). De school te Fort de Kock werd den 1[sten] September 1856 geopend. Aanvankelijk bij wijze van proef in het leven geroepen, werd in 1858, ten gevolge van de gunstige resultaten die zij spoedig scheen te leveren, door den Koning machtiging verleend om de school te bestendigen. Aan het hoofd daarvan heeft van den aanvang af gestaan de Maleier Abdoel-Latip, zoon van den Toeankoe Imam van Kotta-gedang. Lettende op hetgeen omtrent de wijze waarop hij het onderwijs inrichtte, wordt medegedeeld, zouden wij met den heer Harthoorn twijfel opperen of hij wel een juist begrip van zijne taak heeft. De school te Tanah-Batoe kwam in 1865 tot stand. Hier kunnen 5 leerlingen op eene tegemoetkoming van *f* 10 's maands worden toegelaten, welk getal nog met 5 zonder tegemoetkoming kan worden vermeerderd. Aan het hoofd dezer inrichting is geplaatst de Mandhelinger W. Iskander, die in Nederland voor de betrekking van onderwijzer is opgeleid.

In November 1866 is bepaald dat te Amboina eene kweekschool zal worden opgericht voor inlandsche onderwijzers en voor de mannelijke afstammelingen van regenten en aanzienlijke geslachten, die eenmaal tot het bestuur zouden kunnen geroepen worden. In het begin van 1867 was deze school nog niet in werking.

De op kosten van den Staat gevormde onderwijzers genieten, blijkens besluit van 30 April 1858, eene vaste bezoldiging van *f* 30 's maands uit 's lands kas, terwijl, bij behoorlijke en ijverige plichtsbetrachting, hun eene tractementsverhooging is toegekend van *f* 5 's maands om de vijf

---

provisioneele kweekschool op te richten. Dit voorstel werd door het indisch bestuur bij besluit van 1 Nov. 1851 goedgekeurd en eene maand later had de opening der school plaats. Al spoedig waren er 12 volwassen zonen van regenten en andere hoofden uit de Preanger aanwezig, die onderwijs genoten van den controleur van Spall, bijgestaan door twee inlandsche ondermeesters. De heer Buddingh, die met eene inspectie van het schoolwezen was belast, legde in 1852 eene gunstige getuigenis van de vorderingen der kweekelingen af. Onder dagteekening van 22 Juni 1852 berichtte de resident Steinmetz aan de Regeering, dat de kweekelingen naar zijn oordeel genoeg bedreven waren om aan het hoofd van scholen in de regentschappen geplaatst te worden, weshalve hij de kweekschool ontbonden had.

jaren, totdat een maximum van *f* 50 's maands is bereikt. Deze bepalingen zijn bij besluit van 7 November 1861 ook van toepassing verklaard op de onderwijzers, niet van de kweekschool afkomstig, maar aan wie eene Gouvernements aanstelling is verleend, met dien verstande evenwel dat zij, die hunne bezoldiging ontvangen uit de schoolgelden, slechts zooveel uit 's lands kas zullen bij ontvangen als waarop zij volgens de bedoelde bepalingen aanspraak zullen hebben, voorzoover de schoolgelden, in verband tot andere behoeften, voor de kwijting daarvan niet toereikend mochten zijn. In 1864 is aan de inlandsche onderwijzers op Java en Madura en de kweekelingen aan de kweekscholen te Soerakarta en Bandong vergoeding van reis- en transportkosten toegekend bij benoeming of overplaatsing of bij de reis naar de kweekschool, in welke kosten tot op dat tijdstip de onderwijzers en kweekelingen zelven moesten voorzien.

Na eene zeer uitvoerige gedachtewisseling tusschen de indische regeering en de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura, is bij besluit van 12 April 1861 bepaald dat de onderwijzers den titel zullen voeren van Mantri Goeroe en in rang gelijk staan met de eerste hoofden van de waterleidingen, vaccine, zoutpannen, pakhuizen enz., met bevoegdheid om de voor dezen voorgeschreven staatsie en zonnescherm te voeren. Later, bij besluit van 7 Maart 1863, is aan de hoofden van gewestelijk bestuur de bevoegdheid geschonken verdienstelijke inlandsche onderwijzers, welke zich door ijver in de vervulling hunner betrekking onderscheiden en die tevens door veeljarigen dienst daarvoor in aanmerking kunnen komen, voor te dragen tot het toekennen van de voor een hoogeren rang dan dien van Mantri voorgeschreven pajong en gevolg, of wel daar, waar het geven van titels gebruikelijk is, zooals in de Preanger-regentschappen, tot het verleenen van een titel, overeenkomstig het standpunt door de onderwijzers bekleed.

Hetgeen van den aanvang af de ontwikkeling van het inlandsche onderwijs heeft belemmerd, is het gebrek aan geschikte lees- en leerboeken voor den Inlander. Wel werden, nadat in 1849 de eerste stoot aan het onderwijs gegeven was, handen aan het werk geslagen om doelmatige boekjes voor het onderricht op de scholen te vervaardigen en te drukken en werd jaarlijks het getal werkjes vermeerderd, maar toch bleek in 1855 de behoefte daaraan nog zoo groot te zijn, dat bij besluit van 17 Juli van dat jaar, onder zekere voorwaarden, eene premie van *f* 1000 uitgeloofd werd voor elk Javaansch leesboek, tusschen de 150 en 200 bladzijden druks beslaande. Het schijnt dat men door dit besluit niet spoedig de gewenschte uitkomst verkreeg, want bij besluit van 16 April 1857 werd daaraan herinnerd, terwijl toen tevens werd medegedeeld dat de Regeering op middelen bedacht was geweest om het beoogde doel,

goede leer- en leesboeken voor de inlandsche jeugd, ook op andere wijze te bereiken. De Regeering verklaarde namelijk dat voor bloemlezingen uit bij voorkeur oostersche en desnoods uit in eene oostersche maatschappij begrijpelijke westersche geschriften, in goed javaansch vertaald en geschikt om van Gouvernementswege te worden gedrukt en uitgegeven, ten einde te strekken tot leer- en leesboek in de hoogere klassen der javaansche scholen, eerepenningen kunnen worden toegekend.

Bij besluit van 23 Juni 1858 werd ook voor de vervaardiging van maleische leer- en leesboeken een premie toegekend. Hiervoor werden echter andere regels gesteld dan voor de javaansche boekjes, want voor elk goedgekeurd vel druks zou de vervaardiger een premie van *f* 100 ontvangen. Aan den schrijver, die in eens of op verschillende tijdstippen meer dan één vel druks indient, zou tevens worden toegekend voor de eerste tien vellen eene kleine zilveren medaille, voor de tweede tien vellen eene groote zilveren medaille, voor de derde tien vellen eene kleine gouden medaille, voor de vierde tien vellen eene groote gouden medaille, voor elk vel boven de veertig *f* 25 boven de premie van *f* 100. In 1861 werd verklaard dat deze regelen ook zullen gelden ten opzichte van javaansche leer- en leesboeken, terwijl toen ook die voordeelen tot leer- en leesboeken in de soendasche taal werden uitgestrekt, en later, in Mei 1865, die voordeelen ook aan vervaardigers van leer- en leesboeken voor de bewoners van de Moluksche eilanden en van Menado werden toegezegd.

Enkele taalgeleerden zijn na 1857 in de richting, toen door de Regeering aangegeven, werkzaam geweest, o. a. de heeren Winter, Palmer van den Broek, Gonggrijp en Neubronner van der Tuuk, verder de Regent van Koedoes Raden Mas Toemenggoeng Ario Soerio Tjondro Negoro en de Hoofdpanghoeloe van Limbangan Raden Hadji Moehamad Moesa. Nog dezer dagen is een maleisch leesboek, door den heer van der Tuuk vervaardigd, in het licht verschenen, terwijl diezelfde taalgeleerde verleden jaar een ander werk, getiteld Pandja Tandaran, en onlangs ook een klein maleisch leesboek, vier vertellingen bevattende, heeft uitgegeven (1).

Aan de mededeeling in het schoolverslag van 1857, dat de Regeering

(1) Behalve eigenlijk gezegde leesboeken zijn ook vele boekjes uitgegeven, meer uitsluitend voor het onderwijs op de scholen bestemd, nl. in het rekenen, het landmeten, de aardrijkskunde, geschiedenis enz. De heer H. C. Klinkert heeft in de „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I." (derde volgreeks, 1e deel, blz. 88 en vv.) de door het Gouvernement bekroonde en uitgegeven maleische school- en volksleesboeken aan eene kritiek onderworpen. Wij hebben die kritiek wel eens eenzijdig en onbillijk hooren noemen. In hoever dit juist is laten wij aan de deskundigen over te beslissen. Zeker is het evenwel dat de beschouwingen des heeren Klinkert voor tegenspraak vatbaar zijn geoordeeld, want hetzelfde deel der „Bijdragen" (bladz. 402 en vv.) bevat een opstel van den heer Gonggrijp, naar aanleiding

voor bloemlezingen, bij voorkeur uit oostersche geschriften getrokken, eerepenningen zou toekennen, gaat het bericht vooraf dat aan de heeren Cohen Stuart, Palmer van den Broek, Neubronner van der Tuuk, Matthes en Friederich verzocht was uit oostersche, d. i. uit hindoesche, hebreeuwsche, arabische en perzische schrijvers stukken te willen aanwijzen, geschikt om tot eene bloemlezing vereenigd te worden en om, vertaald in het javaansch en maleisch, te strekken tot leer- en leesboek op de hoogere klassen, daar de leer- en leesboeken door westerlingen, voornamelijk naar aanleiding van westersche boeken saamgesteld, blijken minder in den smaak van de oostersche jeugd te vallen. Blijkens mededeeling in het schoolverslag van 1859 was de uitslag van het onderzoek dier heeren zeer bevredigend. Naar aanleiding hiervan werd aan den hoofdonderwijzer van de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Soerakarta te kennen gegeven, dat de Regeering geen bezwaar ziet in een ruim, doch behoedzaam en oordeelkundig gebruik van de inlandsche, zoowel maleische als javaansche geschriften ter voorziening in de behoefte aan leesboeken bij het onderwijs op de inlandsche scholen, en tevens, voor zooveel de javaansche geschriften aangaat, tot bevordering van de kennis der nationale letterkunde onder den Inlander.

Bloemlezingen, zooals de Regeering die in 1857 verlangde, bestaan er reeds verscheidene: eene javaansche en eene maleische van dr. de Hollander, die echter wegens de wijze van uitgave en ook misschien om andere redenen niet als volksleesboeken of voor het onderwijs van Inlanders gebruikt kunnen worden; eene makassaarsche en eene nog niet geheel voltooide boegineesche van den heer Matthes en eene bataksche van den heer van der Tuuk. Binnenkort zal de heer Niemann, wiens naam op taalkundig gebied reeds sedert lang gunstig bekend is, dit getal met eene maleische chrestomathie vermeerderen, welke, behalve voor het gebruik hier te lande bij het onderwijs in de maleische taal, vooral bestemd zal zijn om tot leesboek te dienen voor Maleiers of andere Inlanders, die met de maleische taal vertrouwd zijn (1).

Ten slotte staan wij nog bij één punt stil, de quaestie namelijk van het doen aanleeren der hollandsche taal door Inlanders, waarover door vele bevoegde personen eene geheel verschillende meening is geuit.

van het oordeel dat de heer Klinkert over een paar door den heer Gonggrijp geschreven schoolboeken heeft uitgesproken. Daarentegen is het oordeel van den heer Klinkert volkomen beaamd door den heer Neubronner van der Tuuk (Gids voor 1866, Deel III, blz. 177). Ook heeft die heer zelf bij het vervaardigen van leesboeken ten behoeve der Inlanders een anderen weg ingeslagen, en zich in de in den tekst aangehaalde werken tot eene keuze uit maleische handschriften bepaald.

(1) Zie „Bijdragen voor de taal-, land- en volkenkunde van N.-I.", 3e volgreeks, 2e dl., blz. 49 en 549.

Het denkbeeld om onze taal op de inlandsche scholen te brengen, is niet nieuw. Reeds bij onze eerste vestiging op Ambon werd het plan gevormd om in de nederlandsche kolonie de nederlandsche taal in te voeren. Waarom dit toen niet gelukt is en men zijne toevlucht heeft genomen tot het laag-maleisch, kunnen wij niet in bijzonderheden vermelden; wij zouden dan te veel ruimte behoeven. Den belangstellenden lezer verwijzen wij o. a. naar Harthoorns werk, en vooral naar het zeer belangrijk opstel in de »Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap", getiteld: »Van welke taal moeten de zendelingen in de Molukken en in de Minahassa zich bij de prediking des Evangelies bedienen?" (Opgenomen in den 2en en 3en jaargang). Alleen het feit wilden wij releveeren, dat men reeds vroeg op de invoering der hollandsche taal bedacht was. Of men toen daarbij de ontwikkeling der bevolking op het oog had, dan wel of men daardoor een ander doel wilde bereiken, behoeven wij niet in het licht te stellen.

Eerst in de laatste jaren is het denkbeeld der invoering van onze taal, als middel van beschaving en ontwikkeling, met ernst op den voorgrond gesteld, en wij achten ons verplicht daaromtrent op het gevoelen van eenige deskundigen te wijzen. Velen hebben er op aangedrongen, ten einde althans den inlandschen onderwijzer den toegang te openen tot de bron van wetenschap en beschaving, hem de nederlandsche taal te leeren.

De heer Bleeker zegt in zijne »Reis door de Minahassa en den Molukschen archipel": »Hoemeer wij de bevolkingen onzer bezittingen met ons als vereenzelvigen, zoodat zij zich ook als Nederlanders leeren beschouwen, niet meer als aan het nederlandsch gezag onderworpen, des te meer zal onze kracht in Indië toenemen, zal ons kleine vaderland in macht en aanzien stijgen, zullen de elementen van opstand of verzet tegen vreemde overheersching worden weggenomen. Die elementen van opstand en verzet zijn in de Minahassa reeds gebroken. De gelijkheid in kleeding, gewoonten en godsdienst heeft de Alfoeren ons veel nader gebracht, zoowel als ons den Alfoeren. Er ontbreekt nu slechts nog de gelijkheid der taal, het eigenlijk hollandsche element, om de toenadering volkomen te maken. Die toenadering wordt door de hoofden en minderen zeer gewenscht en gewis door ons niet versmaad.

»Is nu het invoeren der nederduitsche taal in de Minahassa mogelijk? De hoofden wenschen ook dit en een bewijs is geleverd in den Majoor van Tonsea, den heer O. J. Pekenkahoe, dat het kan. De Resident van Manado, de heer Jansen, getuigt, dat de aanleg der Inlanders om het nederduitsch te leeren, goed is, dat zij bij onderwijs daarin spoedig goede vorderingen maken en dat zij het veel beter zouden leeren spreken, indien niet het vooraf leeren van eene hun insgelijks vreemde, doch zeer

gebrekkige taal, het maleisch, daartegen hinderpalen aanbracht. Men leere hen alzoo niet eerst maleisch en daarna hollandsch, tenzij daar, waar eene andere wijze vooreerst nog niet mogelijk is. De zendelingen, die het Alfoersch der districten hunner zending kennen, kunnen aan zoodanig onderwijs veel doen en zijne aanvankelijke slaging zou door de geheele Minahassa een naijver opwekken, die weldra zou doen zien dat het nederduitsch eene betere taal is, om er de talrijke talen der Minahassa in op te lossen, dan het hoog-maleisch." (1)

Een niet minder groot voorstander van het onderwijzen der hollandsche taal is de heer van der Valk, die, naar aanleiding van Harthoorns geschrift, waarin deze geheele terzijdestelling dier taal verlangt, op grond dat het aanleeren van onze taal niet het middel kan zijn om het onderwijs bij den Inlander te verbeteren, de meening doet kennen, dat het ware middel om een degelijk en grondig onderwijs te geven, dat inderdaad den geest kan beschaven en tot algemeene inzichten verheffen, is het onderwijs te geven in eene europeesche taal. Hij beweert zelfs dat van het inlandsch onderwijs zoo goed als niets voor de werkelijke beschaving van den Inlander is te wachten, zoolang men zich ook bij het opleiden van onderwijzers uitsluitend tot het gebruik der inlandsche talen zal blijven beperken. De heer van der Valk doet echter bepaald uitkomen dat onze taal alleen voor de vorming van onderwijzers moet gebezigd worden, opdat zij zich meer dan nu boven hunne leerlingen geplaatst vinden, terwijl het onderwijs aan kinderen op de lagere school door de inlandsche onderwijzers in de taal van het land zal moeten worden gegeven.

Wij zouden nu nog in bijzonderheden het gevoelen kunnen doen kennen van de heeren A. B. Cohen Stuart, dr. Naber, Gevers Deynoot en Schiff, zoo ook van den zendeling van der Velde van Cappellen, wiens beschouwingen op dit punt in den derden jaargang van de Mededeelingen van het Zendelinggenootschap zijn afgedrukt. Allen hebben op zeer nadrukkelijke wijze de wenschelijkheid betoogd om de kennis van onze taal, althans aan de ontwikkeling en beschaving van hen die eenmaal aan het hoofd van inlandsche scholen zullen gesteld worden, dienstbaar te maken; in het algemeen komt hun gevoelen met het zooeven medegedeelde overeen. Wanneer mannen van dat gezag zich voor het invoeren der hollandsche taal verklaren, dan, dunkt ons, kan het voor de Regeering niet twijfelachtig zijn, in welke richting zij zich bewegen moet, of liever zij moet voortgaan zich te bewegen, want in 1864 zijn premiën uitgeloofd voor het vervaardigen van boeken, geschikt om den Inlander de hollandsche taal te leeren, terwijl later, bij besluit van 6 Aug.

(1) Deel I, blz. 82.

1865, als regel is gesteld dat op alle kweekscholen in Indië gelegenheid zal worden gegeven tot het aanleeren van de nederlandsche taal. Volgens art. 9 van het reglement voor de kweekschool te Soerakarta, bepaalt het zich hiertoe, dat de kweekelingen worden in staat gesteld in die taal geschrevene boeken te lezen en te verstaan, alsmede zich in die taal verstaanbaar uit te drukken.

Wij mogen hierbij niet nalaten op eene correspondentie te wijzen die in 1862—1864 tusschen de nederlandsche regeering en bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap gevoerd is over het invoeren der hollandsche taal in de Molukken (1). De toenmalige minister van kolonien (de heer Uhlenbeck) verklaarde in zijne missive van 22 Juli 1862 dat de Regeering geneigd is, onder zekere reserves althans, eene proef te nemen met de invoering der nederlandsche naast de maleische taal op inlandsche christenscholen, en wees verder op het plan om naast het te Amboina bestaande instituut van het Zendelinggenootschap eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers in de nederduitsche taal op te richten. De Minister wenschte toen te vernemen of het Zendelinggenootschap zoodanige kweekschool zou willen oprichten. Het Zendelinggenootschap achtte het invoeren onzer taal in de Molukken wenschelijk en uitvoerbaar en meende dat men aanvankelijk de toekomstige inlandsche onderwijzers en ambtenaren, benevens degenen die met dezen in stand gelijk kunnen gesteld worden, de gelegenheid tot het aanleeren daarvan moest openen. Het genootschap achtte het echter minder geraden een afzonderlijk instituut op te richten, daar op gronden van redeneering en ervaring is aan te toonen, dat die oprichting niet dan op teleurstelling uit kan loopen; doch verklaarde zich bereid aan zijne instituten te Amboina en te Tanawangko zoodanige uitbreiding te geven, als noodig zou zijn om het onderwijs in de hollandsche taal en de vakken van ons lager onderwijs daar voor de toekomstige inlandsche onderwijzers, ambtenaren enz. met vrucht te doen plaats hebben. De Minister, die de aangegeven grondslagen aannemelijk keurde, noodigde daarop het genootschap uit een uitgewerkt en toegelicht voorstel in te dienen, waaraan door het genootschap werd voldaan, terwijl het voorstel door den Minister om consideratiën en advies naar Indië werd gezonden. Uit het antwoord van den Gouverneur-Generaal blijkt, dat zoowel de Gouverneur der Moluksche eilanden als de Raad van Indië zich tegen het nemen van eene proef met het onderwijs in de nederduitsche taal op Amboina en in de Minahassa hebben verklaard, hoofdzakelijk op grond van de volgende overwegingen:

---

(1) Deze correspondentie is opgenomen in den 8sten jaargang der Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap.

»dat de bevolking van den Molukschen archipel nog op een te lagen trap van stoffelijke ontwikkeling staat en de tegenzin in werken, door het aanleeren van de hollandsche taal, zoo dit al gelukte, slechts zou toenemen, vermits de Amboinees die genoemde taal verstond, zich boven allen arbeid zou verheven wanen;

»dat de beoefening der hollandsche taal, bij gemis van het aanschouwelijke eener europeesche omgeving, weinig of geen nut zou hebben; en

»dat het niet de taak der Regeering is om der bevolking onze haar geheel vreemde taal op te dringen.

»De Raad van Indië merkt intusschen op dat de zaak door behoefte wordt beheerscht en daarom gerust aan haren natuurlijken loop kan worden overgelaten."

In het schrijven van den Minister van Koloniën aan het Zendelinggenootschap komt verder voor: »De Raad wil dan ook aan den Inlander, die zulks wenscht, de gelegenheid geven om de hollandsche taal aan te leeren, en daartoe o. a. de Gouvernements kweekscholen voor onderwijzers op Java, Sumatra en de Moluksche eilanden dienstbaar maken.

»Ook de Gouverneur-Generaal gaat uit van de overtuiging dat in deze zaak volstrekt geen sprake mag zijn van dwang, maar tevens, dat de Regeering, zooveel mogelijk, de hinderpalen moet wegnemen, die aan het aanleeren der nederduitsche taal door den Inlander nog in den weg staan."

Wij meenen dat de indische autoriteiten zich bij de beoordeeling van het geopperde plan op een eenigszins verkeerd standpunt hebben geplaatst, en niet duidelijk in het oog hebben gehouden dat men aanvankelijk zich slechts voorstelde om hen, die tot inlandsche onderwijzers en ambtenaren worden opgeleid, gelegenheid te geven onze taal aan te leeren. Wanneer men zich voor het oogenblik hiertoe alleen bepaalt, zooals ook nu reeds geschiedt — daarlatende in hoever het onderwijs in de hollandsche taal op de kweekscholen nog uit te breiden is — dan kan het niet anders of na verloop van tijd zal de inlandsche bevolking daarvan de vruchten plukken. Evenzeer als het ongerijmd zou zijn te verlangen dat Java dadelijk met scholen voor Inlanders overdekt werd, even zoo zou het verkeerd zijn indien men op de bestaande inlandsche scholen nu reeds het onderwijs in de Nederduitsche taal wilde invoeren. Die dadelijk te veel te gelijk wil verkrijgen, loopt groot gevaar later geheel teleurgesteld te zullen worden.

Dat de kennis van de nederlandsche taal als middel van beschaving en ontwikkeling in Indië wenschelijk is, stellen wij boven allen twijfel. Britsch-Indië kan ons ten voorbeeld strekken. Sedert jaren is men daar reeds op het invoeren van goed onderwijs bedacht geweest, en daarvan is het gevolg dat men er nu reeds verschillende instellingen van hooger onderwijs vindt. Voor de ontwikkeling en beschaving der inlandsche be-

volking in Britsch-Indië is misschien niemand meer dan de zendeling dr. A. Duff werkzaam geweest. Toen hij na een 34jarigen arbeid naar Engeland wilde terugkeeren, vormden zijne vrienden en vereerders het plan te zijner herinnering te Calcutta een gebouw te stichten ten gebruike voor genootschappen, vergaderingen, het houden van voordrachten enz., waaraan een christelijk doel ten grondslag ligt. Zeer merkwaardig is het antwoord van dr. Duff op den brief, waarbij hem van dit plan kennis werd gegeven. Daarbij gaf hij een uitvoerig verslag van hetgeen er in de toen verloopen 34 jaren tot herschepping van Indië gedaan is. Aan dit verslag — en daarmede zullen wij ons opstel besluiten — willen wij een paar zinsneden ontleenen, waarin dr. Duff zich een krachtig voorstander betoont van het gebruik der engelsche taal. De heer Duff spreekt wel van het gebruik dier taal bij het hooger onderwijs, maar het is echter duidelijk dat hij met dat hooger onderwijs bedoelt de opleiding van onderwijzers. Zijn verslag nu bevat o. a. het volgende:

»De groote vraag was: Hoe en door welke middelen kunnen wij, voor zooveel de opvoeding betreft, op de beste en spoedigste wijze de massa eener groote bevolking bereiken en op haar werken? Of: Hoe kunnen wij met vrucht slagen in het herscheppen der groote massa van een diep gezonken en gedemoraliseerd volk? Is het bijvoorbeeld in het eerste geval beter, rechtstreeks te handelen en pogingen te doen om dadelijk aan zoovelen als mogelijk is eenige lagere kundigheden mede te deelen, of verdient de zijdelingsche wijze om tot de meerderheid door te dringen door middel van eenige weinigen die degelijk onderwezen zijn, de voorkeur?

»Sterke drangredenen, zoowel van wijsgeerigen als van geschiedkundigen aard, die ik indertijd breed heb uiteengezet, doch die thans niet behoeven herhaald te worden, deden mij bepaaldelijk het laatstgemeld stelsel omhelzen. Ik besloot dus terstond eene bijzondere inrichting te vestigen, bestemd om die hoogere kundigheden te onderwijzen, wier bezit het karakter duurzaam vormt en die de macht en de geschiktheid schenken om een bezielenden invloed op de omringende massa's uit te oefenen. In dier voege zouden wij honderdvoudig oogsten van 't geen wij zaaiden en, wat wij uitstrooiden, in zuiverder en beter vorm terugkrijgen. Laten wij het vraagstuk aandurven, zeide ik, en onder Gods zegen zullen wij een aantal inlandsche helpers opkweeken, die, wanneer hun geest door ernstige studiën is vrijgemaakt van den gebaanden weg, waarop de Hindoes eeuwen lang voortgedommeld hebben, teekenen van leven zullen beginnen te geven, en, gelijk vrije geesten betaamt, met vrijmoedigheid en genot de paden der letterkunde, der wetenschap en der godgeleerdheid zullen betreden. Wanneer hun geest eenmaal dien

stoot ontvangen heeft, zal hij altijd blijven voortgaan en eene onverzadelijke begeerte naar verdere ontwikkeling betoonen. En die ontwaking tot een nieuw leven, dat opvlammen van een beter licht, zal niet voor den betrokken persoon alleen van nut zijn. Het leven plant zich voort en het licht deelt zich mede. Wanneer wij dus dezen eenvoudigen weg volgen, zullen wij deze drie onschatbare zegeningen vereenigen: nut voor den betrokken persoon, het altijd opwekkend beginsel van zelfbehoud en het vermogen tot onbeperkte uitbreiding.

»Doch hier, nog pas op den drempel, wèrd ik begroet met de vraag, welke taal bij dat beraamde hooger onderwijs gebezigd zou moeten worden?

»Voor mij was het niet lang twijfelachtig, dat het Bengaalsch, ofschoon even voldoende als onmisbaar voor het eerste onderricht der groote massa, in 't geheel niet geschikt was — vooral in dien eersten tijd van zijne stelselmatige beoefening en bij het gemis van alle mogelijke letterkundige, wetenschappelijke en wijsgeerige of godgeleerde werken in die taal — om het kanaal te zijn, waardoor het hooger onderwijs werd medegedeeld.

»Wat moest er nu gedaan worden? Ambtenaren pleitten voor het gebruik van het Perzisch, omdat dit toen zoowel de taal van de inlandsche hoven als bij de rechtsbedeeling was. Taalkenners prezen van den anderen kant met kracht het Sanskriet en Arabisch als de eenige geschikte talen aan. Eene soort van inwendige overtuiging, veeleer dan eene gevolgtrekking uit het gebruik van het Grieksch te Rome in de eeuw van Augustus of van het Grieksch en het Latijn in de eeuw der hervorming, deed mij dadelijk ter gunste van het Engelsch besluiten. Het Engelsch werd aanbevolen door het voorbeeld der Schotsche Hooglanders, die de hoogere scholen en academiën bezochten om het Engelsch te leeren, en dan naar hunne gebergten terugkeerden, verrijkt met de kundigheden die zij zich door middel van het Engelsch verworven hadden, en die zij vervolgens in hunne Gaelische taal wijd en zijd verspreidden onder hunne duizenden verrukte en bewonderende landgenooten. Ik wensch eenvoudig, voegde ik daar doorgaans bij, dat eene handelwijze die in ons eigen land met zulk een goed gevolg bekroond is, ook in dit afgelegen land worde toegepast; dat men, terwijl men de massa's in hunne eigene taal, zooveel als mogelijk is of wenschelijk geacht wordt, doet onderrichten, ook de gelegenheid openstelle om het Engelsch te leeren; dat zij die aanleg bezitten, door dit middel geleid worden tot de hoogere takken van europeesche letterkunde en wetenschap en van de christelijke godgeleerdheid; dat zij, door zich aan die onuitputtelijke bron te laven, in staat mogen gesteld worden om hare levendmakende en geneeskrachtige wateren zoo ver mogelijk over dit dorre en dorstige land uit te breiden. Op die wijze, beweerde ik, zou men de kennis niet blootelijk toemeten, haar niet met eene karige hand uitdeelen in stukken en brokken, in om-

werkingen en vertalingen, rijp en groen. Neen, op de door mij voorgeslagen wijze zou men aan de groote menigte den sleutel van alle letterkundige, wetenschappelijke en gewijde kennis in handen geven, die eeuwen van tijd en scharen van vertalers niet zouden kunnen verschaffen, eene kennis welke de werken in alle andere levende en doode talen te zamen genomen niet zouden kunnen verschaffen, wat hoeveelheid en hoedanigheid betreft.

»Op dien grondslag en met dat oogmerk werd binnen een paar maanden na mijne aankomst eene engelsch-inlandsche school opgericht, wier vijf eerste leerlingen spoedig tot honderden klommen. Gedurende de laatste twintig jaren kregen er duizend dagelijks onderricht. Velen daarvan hebben het later tot den hoogsten academischen graad gebracht, sommigen zijn tot predikanten gewijd en anderen bekleeden aanzienlijke ambten of belangrijke betrekkingen in de maatschappij" (1).

HERMAN.

NASCHRIFT.

Nadat wij ook dit laatste gedeelte van ons opstel reeds geheel voor de pers gereed hadden gemaakt, ontvingen wij het verslag van het inlandsch onderwijs in Indië over 1865. Wij hadden slechts gelegenheid dit lijvig boekdeel (460 bladzijden beslaande) vluchtig te doorloopen. In dit verslag is in de eerste plaats afgedrukt een fragment uit het rapport van den Inspecteur van het inlandsch onderwijs over den toestand van het onderwijs op Java. Om dien toestand te doen kennen doet de heer van der Chijs eenige belangrijke mededeelingen omtrent de vakken, die in de regentschapsscholen op Java worden onderwezen, de wijze waarop dit geschiedt, de middelen waarmede die vakken worden onderwezen en het personeel van de regentschapsscholen.

Uit de statistieke opgaven omtrent het inlandsch onderwijs in 1865 blijkt dat in dit jaar het getal scholen met 2 vermeerderd, dus tot 58 gestegen is, en dat het getal leerlingen tot 3017 is geklommen, terwijl dit in 1864 2597 bedroeg. Gebrek aan onderwijzers wordt als de eenige oorzaak opgegeven, waarom op ulto. Dec. 1865 nog 17 hoofdplaatsen van regentschappen op Java eene school moesten derven en waarom zelfs Batavia geene gouvernementeele inlandsche school bezat. De heer van der Chijs besluit zijne statistieke opgaven met de volgende woorden:

---

(1) Koloniale Jaarboeken, 4e jaargang, blz. 286 en vv.

»Vergelijkt men de vorenstaande cijfers voor 1865 met die voor 1864, dan vindt men in schier allen eenige vermeerdering, welke vermeerdering gewoonlijk verbetering, vooruitgang aantoont. Die vooruitgang valt in het inlandsch onderwijs op Java in 1865 niet te miskennen, maar bij schoolonderwijs komt het niet alleen op quantiteit, maar ook op qualiteit aan; en de qualiteit van het gouvernementeel inlandsch schoolonderwijs liet in 1865 over het algemeen nog veel te wenschen over."

Het zij ons vergund ten slotte den wensch te kennen te geven dat de schoolverslagen eenigszins spoediger dan thans geschiedt, openbaar worden gemaakt. Het verslag over 1865 is blijkens het titelblad in 1867 in het licht gegeven. Vermoedelijk op het eind van dit jaar, want de exemplaren zijn eerst op het eind van April of begin van Mei hier te lande aangekomen. Het zou wenschelijk en vermoedelijk ook wel mogelijk zijn om voor het opmaken en drukken van het verslag niet meer dan een jaar te stellen.

BOEKAANKONDIGING.

Geographie van Nederlandsch-Indië, door Dr. J. Pijnappel Gz. Tweede vermeerderde en verbeterde druk. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1868.

De tweede druk van Prof. Pijnappels »Geographie van Neêrlandsch-Indië," die den eersten zoo spoedig is gevolgd, bewijst wel, dat dit werk in een gevoelde behoefte voorziet. Met genoegen hebben wij er kennis mede gemaakt en wij wenschen het van ganscher harte eene algemeene verspreiding toe, zoo in Indië als hier te lande. Bij de lezing er van maakten wij evenwel eenige opmerkingen, die wij hier in het belang der kennis van onze Oost-Indische bezittingen wagen mede te deelen. Zij betreffen voornamelijk dat gedeelte van het werk, waarin over de voortbrengselen uit het plantenrijk gehandeld wordt, en verder eenige namen van plaatsen. Op al het overige, dat in dit boek voorkomt, hebben wij voor ons geene aanmerking te maken.

Het moge vermetel schijnen, dat wij, geheel onbekend met de botanie, ons op haar gebied wagen, doch wij doen dit in de overtuiging, dat de gebrekkige waarnemingen en opmerkingen van een oningewijde soms waarde kunnen hebben op een terrein, waar nog zoo veel te onderzoeken is overgebleven. Ook is ons hoofddoel bij dit schrijven meer om de aandacht te vestigen op de inlandsche namen, die nog al dikwerf worden verbasterd of verkeerd toegepast.

Onze eerste opmerking dan geldt § 38, blz. 20. De voorstelling, welke de S. daar geeft van de slingerplanten, is niet recht duidelijk. Wij laten hier zijne woorden volgen: »Want behalve het geboomte vindt »men er Slingerplanten, lianen, die de boomen zoo aan elkander snoe- »ren, dat menig woud er volstrekt ondoordringbaar door wordt," (reg. 7 v. bov.) en verder: »De lianen munten minder uit door fraaiheid," enz. (reg. 18 en verv.) Door slingerplanten hier met lianen te verklaren wordt de voorstelling minder juist. Het is waar dat de lianen, de tropische slingerplanten met *houtachtigen* stengel, er minder fraai uitzien,

doch buiten deze heeft men in Indië nog een groot aantal fijnere slingerplanten, die door hare schoone bloemen en fijn groen blad ware sieraden in den bloemenhof zijn. Zoo heeft men b. v. de *sånggå langit* (*Jav.*), die vuurroode kelkbloempjes, in kleur gelijkende op onze kooltjes vuur, en fijne blaadjes heeft, en waarvan de naam, die *hemelsteun* beteekent, daaraan ontleend is dat zij zeer hoog klimt en de stand harer blaadjes is als de hand van iemand die iets in de hoogte wil steunen; de *kĕmbang tĕlĕng* (*Jav.*) met zeer schoone blauwe bloemen, die tot kleuring van spijzen enz. worden gebezigd; de *sri kadangan* (*Jav.*), met kleine, witte, zeer welriekende bloemen; de *tongking* (*Jav.* en *Mal.*), met kleine, gele, welriekende bloemen; de *kĕmbang gambir* (*Jav.*), *boenga gambir* (*Mal.*; niet te verwarren met de gambir-plant), met welriekende witte en roode bloemen; de *saga toentĕng* (*Jav.*), die zeer fraaie, half-zwarte, half-roode pitjes, burgerweesjes, voortbrengt en welks bladeren eene zeer voortreffelijke borstthee zijn, en nog zoo vele anderen, die of met gele, of met paarsche, of met sneeuwwitte of met roode kelkbloemen prijken en een liefelijk dekgroen voor prieëlen en veranda's verschaffen.

Ook wat S. op dezelfde blz. van de woekerplanten zegt, schijnt mij toe minder juist en duidelijk te zijn. Ik twijfel of zijne verklaring van *anggrek*, als de algemeene inlandsche naam voor de tallooze soorten van orchideeën of standelkruiden, juist is. In Indië geeft men doorgaans dien naam aan eene bijzondere soort, die met groote, òf witte, òf rosé-kleurige, welriekende bloemen prijkt en er voor sieraad in de tuinen op wordt nagehouden. Onder de woekerplanten hadden ook wel mogen vermeld worden de *kĕmladéjan* (*Jav.*), die het meest van allen kwaad aan de vruchtboomen doet; de *simbar* (*Jav.*), met korte, ronde, dikke, donkergroene blaadjes, die veel ruigte in de boomen veroorzaakt, en de *loemoet* (*Jav.*), eene fijne, meer met mos overeenkomende soort. Eene bijzonderheid van de *kĕmladéjan* is, dat zij hare bladeren in kleur en vorm schijnt te wijzigen naar die des booms waarop zij woekert, zoodat men bij eene oppervlakkige beschouwing geen onderscheid kan zien. Deze eigenschap is zóó vreemd, dat ik ze niet zou durven vermelden, indien ik de groote overeenkomst harer bladeren met die des booms niet zelf op de djamboe-, kaneel- en mangga-boomen had gezien. Zelfs de nerven- of aderen van het boomblad bootst zij na, doch niet volkomen, en haar voorkomen is meer glas- of waterachtig dan het ware blad. Of zij echter ook de tandjes van getande bladeren nabootst, heb ik nooit waargenomen (1).

---

(1) Dit zou zeker de zaak nog verwonderlijker maken. Ik hoop intusschen dat deze zonderlinge mededeeling van den heer K. de aandacht der botanici op dit plantaardig kameleon vestigen zal. P. J. V.

Op blz. 21 geeft de S. *njioer* op voor den Maleischen naam des kokosbooms. Op grond van de uitspraak te Riouw zou ik liever *nijoer* schrijven. Zoo ook voor *rĕmbija*, de sago-palm, *roembija*, zooals S. in zijn Mal. woordenboek beter heeft opgegeven.

Op blz. 25 spreekt de S. van *pandan rampei* als van eene bijzondere pandan-soort, waarvan hij in zijn Maleisch woordenboek het volgende zegt: »*pandan rampei* (pandanus latifolius), eene welriekende pandanus-soort, »waarvan de bladeren, in repen gesneden, dienen om aan voorwerpen »een aangenamen geur te geven. *Boenga rampei*, de bloemen van dien »boom."

Hier bestaat eene verwarring, die echter aan S. niet te wijten is, maar voortspruit uit gebrek aan nauwkeurig onderzoek bij Marsden, van wien deze verkeerde opgave herkomt. Het Maleische woord *rampei* beteekent: door elkander, dooreen gemengd, b. v. van allerlei soorten van bloemen of bladeren of groenten, maar niet van zaden of vruchten. *Boenga rampei* is niets anders dan een mengsel van allerlei bloemen, waaronder ook fijngesneden bladeren van de *pandan poedak* worden gedaan voor den geur. Het spreekt van zelf, dat men dit *rampei* niet op den boom kan toepassen waarvan die bladeren komen, en dat dus een *pandan rampei* niet bestaat; en verder dat ook de *poedak*-bloemen op blz. 33 niet kunnen medegeteld worden.

Op blz. 29 is *ambaloe* minder goed; het wordt door S. in zijn Mal. Woordenboek beter met *ĕmbalau* weêrgegeven.

Op blz. 32 beweert de S. dat de inlanders hunne kleederen met *kurkuma* geel verwen. Dit beweren geeft nog al eens aanleiding tot vergissing. Wat hebben wij hier onder *kurkuma* te verstaan? Slaat men het Mal. Wrdb. op, dan ziet men, dat daarin twee verschillende wortels aldus worden genoemd, namelijk: *tĕmoe* en *koenjit*. Beiden zijn in aard en aanwending onderscheiden, vandaar dat de inlander ze ook anders noemt. Voor het geelkleuren en kruiden van zijne spijzen, zoo als rijst, kerrie, sommige gebakken enz., gebruikt hij één malschen, zoeten, saprijken, specerij-achtigen, gelen wortel, *Mal. koenjit*, *Jav. koenir*, *Sund. koning* genaamd, doch voor het verwen van kleedingstoffen een wrang-smakenden, groveren en grooteren wortel, die wel iets op den eersten gelijkt, doch veel sterker kleurt en *tĕmoe lawak* (*Jav.* en *Mal.*) geheeten wordt. Deze laatste wordt gemalen en in poedervorm op de Europeesche markt onder den naam van *kurkuma* verkocht. Welk van die beide wortels moet nu aldus, en hoe moet dan de andere genoemd worden?

Het ware wel te wenschen geweest, dat in dit werk de plantennamen niet nu eens in het Javaansch, dan weêr in het Maleisch waren opgegeven, zonder dat er bij vermeld is tot welke taal het woord behoort.

Zulk eene opgave van de taal is noodzakelijk; want daar deze benamingen in de hoofdtalen van den Ind. Arch. zeer uiteenloopen, kan een nieuweling zich daardoor nog al eens vergissen. Ik wijs b. v. op de namen van *pisang* en *papaja*, die in het Sund. juist het tegenovergestelde zijn van die in het Javaansch. Over het algemeen zijn het meer de op Java gebruikelijke namen, dan de Maleische, die S. opgeeft. Ook dit is niet aan hem te wijten, maar aan onze kruidkundigen, die het met de inlandsche namen zoo nauw niet schijnen te nemen. Zoo is b. v. blz. 25, reg. 1 v. ond., *tjĕmara* (*Jav.*) = *ĕroe* (*Mal.*); blz. 32: *tjabé* (*Batav.*) = *lombok* (*Jav.*), *sabrang* (*Sund.*), *lada tjina* of *lada merah* (*Mal.*); *manggista*, blz. 33, is het *Mal. manggistan* = *manggis* (*Jav.*); *mangga* is *Batav.* = *pĕlĕm* (*Jav.*), *mampĕlam* (*Mal.*); *doerian* (*Mal.*) = *doerèn* (*Jav.*); *djĕroek* (*Jav.*) = *limau* (*Mal.*); *papaja* (*Batav.*) = *katès* (*Jav.*), *gĕdang* (*Sund.*), *bĕtik* (*Mal.*); *kĕmbodja* (*Jav.*) = *sĕmbodja* (*Mal.*).

In § 49, blz. 34, hadden wij gaarne opgegeven gezien een paar zeer merkwaardige, alom bekende en voor de inlandsche huishouding belangrijke rijstsoorten. Wij bedoelen de kleefrijst, *kĕtan* (*Jav.*), *poeloet* (*Mal.*), waarvan twee soorten, de zwarte en de witte, benevens de roode rijst, *bĕras merah* (*Mal.*), *angkak* (*Jav.*), die tot kleuring van spijzen en gebakken wordt gebruikt. Het opmerkelijke van deze laatste soort en de zwarte kleefrijst is, dat de kleur niet slechts aan den dop of de huid zit, maar de korrel inwendig ook zoo is gekleurd. Van de roode rijst weet ik echter niet zeker of ze wel op Java groeit. Ik heb ze niet anders dan in den handel gezien.

Op blz. 35 is bij de *widjèn*-olie niet opgegeven, dat ze ook bij de spijsbereiding wordt gebruikt.

Iets wat mij vreemd voorkomt, wordt op dezelfde blz. verhaald van de vruchtvorming bij de *katjang tjina*, aldus luidende: »Zij heet *tjina* »om de Chineezen, die er veel gebruik van maken ter bemesting der »suiker-rietvelden, en *katjang tanah*, of bij ons aardnoot, om de zon»derlinge eigenschap harer stelen, die zich na de bloeiing nederbuigen, »zoodat de vruchten in den grond rijp worden."

Of zij juist om de gemelde reden *tjina* heet, waag ik te betwijfelen. Ik zou eer denken, dat ze dus genoemd wordt, omdat ze door de Chineezen wellicht is ingevoerd of omdat die er een grooten handel in drijven. Daarentegen kan ik met zekerheid zeggen, dat niet de aardnoten zelf, maar de olie-koeken, die men na de uitpersing van het overschot (*hampas*) maakt, tot bemesting gebezigd worden. Deze koeken dragen op Java den naam van *boengkil*.

Verder bezit de plant, naar hetgene ik er van gezien heb, bovengemelde, zonderlinge eigenschap niet. 't Klinkt dan ook wel wat vreemd,

dat de teêre takjes met de jonge vruchtjes den harden, droogen, kleiachtigen grond van niet besproeide of bewaterde akkers zouden binnendringen, om daar ter diepte van $^3/_4$ à 1 voet te rijpen. Ik meen dan ook immer haar loof rechtop te hebben zien staan tot aan het laatste tijdperk van het rijpen der vruchten, als wanneer het, even als het aardappelenloof, verwelkt en ter aarde nederslaat. Naar mijne bevinding, gegrond op de mededeelingen, mij door inlanders gedaan, zetten zich hare vruchten, in den vorm van boonen of langwerpige, geribde noten, met van één tot soms vijf pitten er in, aan de wortels in den grond, zooals de aardappelen en andere knolgewassen, en moeten dus ook als deze worden gerooid. Hoe hier de vruchtvorming geschiedt is mij een raadsel. Van eene geachte zijde is mij de opmerking gemaakt, dat in alle botanische werken dit raadsel op dezelfde wijze wordt opgelost als door S. is opgegeven, doch ik geloof dat deze zaak door deskundigen nog wel eens nader mag worden onderzocht (1).

Onder de op blz. 36 vermelde peulvruchten had wel de *katjang pandjang* of *katjang poeroe hajam* (*Mal.*), *katjang agĕl* (*Jav.*) mogen worden genoemd. Dit is eene zeer algemeen gebruikte, inlandsche groente, die in alle moestuinen voorkomt. Zij is in kleur, smaak en dikte overeenkomende met onze dikke, ronde spersieboonen, de zoogenaamde meerboonen, doch wordt wel anderhalf voet lang. De inlanders eten haar rauw met geraspte kokosnoot en spaansche peper bij de rijst. De Europeanen bereiden haar meer als hunne spersieboonen.

Op dezelfde blz. lees ik, even als in het Mal. Woordenboek: »*laboe* = flesch-kalabas'', wat wederom minder juist is. Van *laboe* bestaan er vele soorten. Slechts ééne daarvan, de *laboe kĕndi* (*Mal.*), die in gedaante geheel op een inlandsche waterkruik gelijkt en, uitgehoold, soms in de plaats daarvan gebezigd wordt, kan men de »flesch-kalabas'' noemen. Niet onwaarschijnlijk is het, dat eerst zij als waterflesch is gebruikt en dat de inlanders later naar haar hunne aarden kruiken hebben gevormd. Andere voorname soorten van *laboe* zijn: *laboe ajar* (*Mal.*) = *laboe poetih* (*Jav.*); *laboe manis* of *laboe merah* (*Mal.*) = *waloeh* (*Jav.*), de pompoen; en eindelijk *laboe bĕligoe* (*Jav.* en *Mal.*). Uit deze opgave kan tevens blijken dat niet *bĕligoe* = pompoen is. *Bĕligoe* is integendeel een zeer langwerpige, groote vrucht, in vorm en kleur overeenkomende met de *laboe ajar*, en wordt jong fijn gesneden en als groente gestoofd, volwassen zijnde in stukken gesneden en gekonfijt, in welken toestand zij als vervangster van onze succade dient. De *bĕligoe*

---

(1) De vruchtvorming der *katjang tanah* (*Arachis Hypogaea*), gelijk ook die der *Voandzeia Subterranea*, heeft, volgens het algemeen gevoelen der botanici, werkelijk plaats op de wijze, als door den heer Pijnappel is beschreven. Intusschen is wellicht, na de pertinente tegenspraak van den heer K., een nieuw onderzoek wenschelijk. P. J. V.

kan twee à twee en een half voet lang en hare dikte bijna een voet in doorsnede worden. Zij is de grootste, de koningin van alle *laboe's.*

Onder de bladgroenten op dezelfde blz. mochten niet onvermeld gebleven zijn de twee voornaamste soorten, die men niet alleen in de moestuinen aanbouwt, maar ook overal in het wild aantreft, namelijk de *gilang* (*Mal.*), *krokot* (*Jav.*), onze porselein, en de *bajam* (*Jav.* en *Mal.*), eene waardige plaatsvervangster van onze spinazie, die daarmede in smaak, maar niet in vorm van plant en blad, overeenkomt. Zij behoort tot de kattestaarten en men treft er wel acht, zoo niet meer, verschillende soorten van aan, waaronder eene zeer schoone roode, de *bajam mĕrah.* Deze echt inlandsche groenten verdienen eerder vermelding dan onze Europeesche kool, salade, snijboonen enz., die slechts ingevoerd zijn en in Indië niet goed willen tieren.

Thans van de planten afstappende, teeken ik ter loops aan, dat *mĕliwi* op blz. 52, reg. 2, *mĕliwis* (*Jav.*) = *bĕlibis* (*Mal.*) moet zijn. Het is een taling, een kleine, wilde eendensoort. Ten slotte voeg ik hier aan toe de verbetering van een paar plaatsnamen, voorkomende op blz. 116 en 117. De naam van het eiland waarop Riouw ligt, is niet *Bĕntan*, maar *Bintan.* *Singkĕp* moet *Singkip* en *Pĕnjangat* op blz. 117 *Pĕnjĕngat* (afgel. van *sĕngat*) zijn. Verder zou ik meenen, dat de schrijfwijze *Daïk* boven die van *Daï* is te verkiezen, daar men het in het Arab.-Mal. letterschrift داي en دايك gespeld vindt en ook de uitspraak eene *k* laat hooren. Eindelijk vind ik voor *Timbalan* in mijne aanteekeningen op het Mal. Wrdb. *Tambĕlan* geschreven, wat ik voor beter houd. Deze opgave, mij door een inlander gedaan, is in overeenstemming met hetgene Crawfurd bij zijn *Timbalan* aanteekent, namel. »called in the maps Tambalan." Het schijnt even als *tamboesoe* de naam van een boom te zijn (1).

En zoo zijn dit dan de enkele opmerkingen, die wij bij het doorloopen van Dr. Pijnappels werk hebben kunnen maken. Zijn er onder, die haar nut kunnen hebben, voor de mindere waarde of bruikbaarheid van het werk zelf bewijzen zij niets. Integendeel, wij leggen de pen ter zijde met de herhaling van den wensch, dat deze Geographie in handen kome van allen, die zich met onze Oost-Indische bezittingen naar behooren wenschen bekend te maken.

15 April 1868. H. C. K.

(1) Over den vorm van dezen naam lezen wij het volgende in het *Tijdschr. v. h. Bat. Gen.*, D. XIV, blz. 23: „De hoofden verhalen dat deze eilandengroep vroeger anders heette, maar dat de bevolking, die eenen Djohorschen sultan had bijgestaan in het verjagen van eene Djambische expeditie, ter belooning van dien vorst verkreeg eene vlag en den naam van *Timbalan*, d. i. gelijken, — die het evenwicht uitmaken (van *timbal* = evenwicht). Dit *Timbalan* zou door den tijd verbasterd zijn in *Tambelan.* P. J. V.

Mars, Tijdschrift voor het Indisch Leger.

De officieren die vroeger bij het Indische leger dienden, hebben steeds het gemis betreurd van een Tijdschrift, uitsluitend aan de belangen van dat leger gewijd. Behalve de behoefte van menigeen om zijn gevoelen over het een of ander onderwerp te uiten, hinderde het een iegelijk dat men wellicht in Nederland aan onverschilligheid of gebrek aan kennis zou toeschrijven, wat inderdaad slechts een gevolg was van zware diensten in het garnizoen, van onophoudelijke verplaatsingen, van menigvuldige krijgstochten, van groote hitte, van tallooze bezwaren der pers en van tegenwerking van hoofden die elke gedachtenwisseling afkeurden. Het leger in Nederland had wel is waar drie, vier tijdschriften, die gaarne hunne kolommen openstelden voor mededeelingen uit Oost en West; doch met de zekerheid van hunne stukken eerst na verloop van een half jaar gedrukt te zien, kwamen er slechts weinigen toe, die ter plaatsing op te zenden. Doorgaans had de belangstelling in het behandelde onderwerp dan opgehouden, of was het gunstige oogenblik voorbij.

Eindelijk verscheen te Soerabaja een Militaire Courant, die weldra in een Tijdschrift overging. Dat die eerste stap op een vreemd gebied niet vast was, dat de eerste proef niet dadelijk slaagde, wat was natuurlijker? Het was misschien goed, dat het Tijdschrift slechts een kort leven genoot; had het toch de gebreken, eigen aan een orgaan van een groot lichaam dat voor het eerst werkt, aan den anderen kant baande het den weg voor de redactie van een volgend Tijdschrift, die, toegerust met de ondervinding van haar voorgangster, de klippen kon ontwijken waarop deze had gestooten.

Thans ligt voor ons een proefnummer van *Mars, Tijdschrift voor het Indisch leger*, in December 1867 te Samarang verschenen. Wij begroeten dien nieuweling met de meeste voorkomendheid; een eerste blik overtuigt ons reeds dat zoowel vorm als inhoud meer aan de eischen des tijds voldoen; uit een enkel stuk dat wij doorlazen, klinkt ons reeds een voller, zuiverder toon in de ooren. Weet de redactie uitvoering te geven aan haar voornemen om een Tijdschrift te leveren het schoone Indische leger waardig; blijkt uit hare eigene stukken eene juiste opvatting van de ondernomen taak, een streven naar het opwekken en onderhouden van een echt militairen geest, een pal staan op het standpunt waaruit zij de belangen van het Leger beschouwen moet in verband met die van den Staat; weet zij lust in militaire lectuur en dorst naar militaire kennis op te wekken; zal zij zelfs door het opnemen van ingezonden stukken, op bezadigden toon geschreven, omtrent leemten, gebreken, verbeteringen enz. tot voorlichting der Regeering dienen; — ongetwijfeld zal dan

Mars niet alleen met zijne nederlandsche wapenbroeders (Spectator, Vaandel enz.) op dezelfde lijn staan, maar hen eerlang in belangrijkheid overtreffen.

W. A. v. Rees.

Een woord over de Pasoemah-expeditie in 1866. *Bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis door twee Oost-indische officieren. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante*, 1868.

De geringheid van het aantal geschriften over handelingen van het Indisch leger, openbaar gemaakt door leden van dat leger, wordt algemeen betreurd; elke bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis is derhalve welkom bij het publiek. De verschijning van een brochure, getiteld: »Een woord over de Pasoemah-expeditie in 1866, door twee Oost-indische officieren", was mij bovendien des te aangenamer, omdat ik daardoor ontslagen meende te zijn van een arbeid, waartoe ik van meer dan ééne zijde werd aangespoord en tot welk einde ik reeds eenige gegevens had verzameld.

Na het doorlezen der brochure, begreep ik echter dat het laatste woord over de Pasemah-expeditie nog niet gezegd was. De bronnen waaruit de »twee Oost-indische officieren" geput hebben, waren te arm; zij erkennen zelven dat, wat de aanleiding der expeditie betreft, de voorstellen der gewestelijke ambtenaren aan de Regeering in de (voor hen) geheimzinnige duisternis van het labyrinth der Secretarie gehuld bleven; terwijl uit het relaas der militaire operatiën evenmin blijkt, dat hun de officiëele rapporten der expeditie-chefs bekend waren. Hetgeen zij leverden bestaat in een beschrijving die, wel is waar, »niet geheel den toets kan doorstaan (bladz. 7)", doch die gegrond is op gegevens, volgens hunne innige overtuiging waar en alleszins voldoende. Of de »twee Oost-indische officieren" zelven deel uitmaakten van de expeditie, is mij door het lezen der brochure niet gebleken, daar er geen aanschouwelijke toestanden of bijzonderheden uit het bivakleven in gevonden worden. Zelfs zou het betwijfeld kunnen worden of de zich noemende »twee Oost-indische officieren" inderdaad officieren zijn; ik wil dit evenwel aannemen.

Het doel door de schrijvers beoogd, is »nut te stichten"; dat doel wordt door hen bereikt, al geschiedt dit ook langs een anderen weg dan zij het wellicht verwachtten. Mijns inziens zouden nog zeer vele Oost-indische officieren nut kunnen stichten door over dezelfde expeditie op welke wijze dan ook te schrijven; door elk nieuw geschrift toch zal de geschiedschrijver tot een juister beoordeeling komen.

De twee Oost-indische officieren, »elke broodschrijverij verfoeiende", hebben zich verder gevleid met »goedkoop nut" te stichten. De prijs van *f* 1.60 waarvoor hun brochure — 76 bladz. groot, waarvan er slechts 50 over de eigenlijke krijgsverrichtingen handelen — in Nederland in den handel is gekomen, en dien de indische boekhandelaren gewoon zijn nog met minstens 25 % te verhoogen, zal hen reeds overtuigd hebben van de onmogelijkheid om ook dit doel te bereiken. Zij kunnen zich echter troosten met de gedachte, dat vóór hen reeds velen op die klip schipbreuk leden. Moet ik hulde brengen aan hunne belangeloosheid, de verklaring dat de schrijvers dien eersten arbeid »geenszins denken aan te wenden als middel tot een entrée op litterarisch gebied," juich ik *niet* toe. Verraadt zich al hier en daar een weinig geoefende hand, over het geheel is de stijl goed te noemen. De overdreven bescheidenheid op dat punt wordt nogtans opgewogen door de verzekering, dat »de schrijvers van beroep zich zoo noodig gerust mogen stellen", een minder gelukkig gekozen uitdrukking, die stellig de gedachten der schrijvers niet juist weêrgeeft. Het is immers niet te vooronderstellen dat er »schrijvers van beroep" bestaan, die bij de verschijning van »een woord enz." den moed in de schoenen laten zakken! Ik voor mij hoop van harte dat de »twee Oost-indische officieren", die bij de eerste proef reeds bewijzen van geschiktheid tot letterkundigen arbeid geven, op den ingeslagen weg zullen voortgaan; ik durf hun de verzekering geven dat zij met het beschrijven der handelingen van het indisch leger steeds nut zullen stichten.

In een beoordeeling der beschrijving van den veldtocht zal ik niet treden; misschien wordt de Pasemah-expeditie nog eens door mij zelven behandeld en in dat geval kan ieder vergelijkingen maken. Voor het tegenwoordige wensch ik mij te bepalen tot een vluchtige kritiek der inleidende hoofdstukken.

Zeker is het te betreuren dat de Pasemah-landen niet reeds in het jaar 1854 in bezit genomen werden; de macht van 400 bajonetten, waarmede de Brauw den tocht ondernam, was daartoe groot genoeg.

In hoever het plan van Pruys van der Hoeven voor uitvoering vatbaar was, verklaar ik niet te begrijpen. Dat stelselmatig voortdringen door het opschuiven van militaire posten zou toch voor den Pasemaher niet onzichtbaar blijven; zag hij het, dan zou hij ook begrijpen dat men zich, zonder oorlogsverklaring, van zijn land wilde meester maken; dan zou hij even goed naar de wapens grijpen en meer kans hebben een kleine militaire afdeeling te verslaan, die steelsgewijze het land indrong, dan een groote macht die openlijk met haar veroveringsplan voor den dag kwam. Toch vond het denkbeeld van Pruys van der Hoeven in zooverre ingang bij de Regeering, dat deze in 1864 het oordeel van den Resident van Palembang, van Bloemen Waanders, daarover uitlokte. Die Resident toonde de

noodzakelijkheid aan eener inlijving met de wapens in de hand, en naar aanleiding *zijner* voorstellen sloeg de Regeering dan ook later een anderen weg in. Hetgeen Gramberg, toenmaals kommies op het bureau van den Resident van Bloemen Waanders, een jaar later over dat onderwerp schreef in zijn brochure: »de inlijving van het landschap Pasoemah", komt daarmede geheel overeen.

Dat de Pasemahers eerst na 1854 begonnen zijn met hunne dorpen te versterken door het aanplanten van auër-auër heggen, is onjuist; in 1866 vond men het landschap volkomen in denzelfden toestand terug, waarin men het in 1854 had verlaten. Evenals op geheel Sumatra, heeft ook dáár van oudsher de gewoonte bestaan om de dorpen met ondoordringbare paggers te omheinen. In 1866 werd geen de minste verandering of buitengewone versterking bespeurd.

Ik mag mijne meening niet verbloemen, dat de uitspraak van »twee Oost-indische officieren" over het gedrag van den Resident van Bloemen Waanders — een uitspraak, alleen gegrond op een optimistische overtuiging van de activiteit der indische regeering, maar op geen enkel bewijs — zeer gewaagd is. Wanneer er voor de schrijvers geen egyptische duisternis op de Secretarie had geheerscht, zouden zij gezien hebben dat die Resident *wèl* op de hoogte van den stand van zaken was, en dat hij de ware toedracht *niet* heeft verzwegen of onjuist voorgesteld. Waarschijnlijk heeft de opinie van den Resident omtrent de *sterkte* der strijdmacht tot de expeditie benoodigd, tot deze dwaling aanleiding gegeven; gewaagd blijft het evenwel, zelfs voor hen die door de edelste drijfveeren, door onpartijdigheid, waarheid en onbaatzuchtigheid, tot schrijven bewogen werden, *op grond eener overtuiging* aan te nemen, dat een verdienstelijk ambtenaar uit onkunde of onwil zijn plicht verzaakte; vooral als die ambtenaar iemand is die zes jaren in Palembang, 10 jaren op Sumatra, 26 jaren in de koloniën als Gouvernements-dienaar doorbracht; die in 1854 als controleur de expeditie in de Pasemah onder de Brauw medemaakte, en aan het hoofd van 64 pradjoerits de versterkte doeson Tebat Salah stormenderhand veroverde en daarvoor tot ridder der Militaire Willemsorde werd voorgedragen; die als burgerlijk ambtenaar zeven militaire expeditiën vergezelde en vier malen tot militaire belooningen in aanmerking kwam; die eindelijk ook de expeditie in 1866 vergezelde en persoonlijk aan de bestorming van Penandingan deelnam.

Wáárom de resident van Bloemen Waanders de antipathie der »twee Oost-indische officieren" opwekte, blijkt nergens uit. Dat hij, die vroeger de Pasemah met 400 man onder de Brauw had doorgetrokken en wist dat de toestand sedert dien tijd niet veranderd was, tegen onnoodige troepen-verzendingen van Java adviseerde, omdat hij de bezetting van Palembang sterk genoeg achtte om daaruit een expeditionnaire kolonne

te trekken, was rationeel. Dat hij, geen kennis krijgende van de komst eener troepenmacht, met aanschrijving om voor hare huisvesting en voeding te zorgen, — daarvoor niet zorgde, ware even rationeel geweest, als de zaak zich zoo had toegedragen. Maar het was de Militaire Kommandant, en *niet* de Resident, die te zorgen had voor de ontvangst, huisvesting en voeding der troepen — de »twee Oost-indische officieren" moesten hiermede bekend zijn —; en bovendien, reeds den 7den Maart had de Aart van Nes, luitenant ter zee Wichers, het bericht van de aanstaande komst van het 10de bataillon infanterie te Palembang aangebracht; naar aanleiding van dàt bericht had de luitenant-kolonel Koch een compagnie van het garnizoens-bataillon naar Moeara Doewa gezonden om plaats te maken; en toen de vier compagniën van het 10de bataillon te Palembang debarkeerden, werden zij met de officieren in het fort behoorlijk gehuisvest, — althans van de woningen buiten het fort, door het civiel bestuur beschikbaar gesteld, werd door den Militairen Kommandant geen gebruik gemaakt.

Diezelfde ongemotiveerde antipathie tegen den Resident v. Bl. W. treft men in het vierde inleidende hoofdstuk (bladz. 26) nog eens aan, en dit is te meer te betreuren omdat, bij de beknoptheid der brochure, het niet missen kan of de aandacht moet daarop vallen. Heeft de verovering der Pasemah meer bloed gekost dan de Resident verwachtte, er kunnen andere redenen geweest zijn die zijne verwachting logenstraften; zóóveel is zeker, dat de Resident de ondervinding van den tocht onder de Brauw vóór zich had.

De onderwerpen die niet tot de expeditie behooren en door de schrijvers in de inleidende hoofdstukken gelascht zijn, meen ik hier buiten behandeling te moeten laten; evenzoo eenige onnauwkeurigheden aan de brochure van Gramberg ontleend. Alleen zij het mij veroorloofd op te merken, dat de afdeeling »Pasoemah-Oelo-Ayer-Kroh" niet bekend is. Waarschijnlijk is die vergissing ontstaan door het feit dat een *marga* Ajer Kroh in de afdeeling Ampat Lawang (Palembang) in vroegeren tijd bevolkt werd door eenige Pasemahsche familiën. Die emigratie is echter van zeer ouden datum; althans bij de regeling van het bestuur in Redjang en Ampat Lawang was Ajer Kroh wat het nog is: een der 13 marga's van Ampat Lawang.

W. A. van Rees.

VARIA.

Het is eene treurige waarheid dat wij door feiten telkens de voorspellingen omtrent wanbestuur op Java bevestigd zien, die van liberale zijde weleens gedaan worden. Wanneer men de zaken nagaat, behoeft men geene bijzondere scherpzinnigheid om de gevolgen van reactionaire grepen te voorzeggen en de treurige uitkomsten in te zien.

In ons Julinummer van het vorige jaar hebben wij gewezen op de meer dan zonderlinge houding van den heer Trakranen in de zittingen van de Tweede Kamer den 12 en 13 Juni 1867. Toen werden de regelingen omtrent de suikercultuur ter sprake gebracht, in den jongsten tijd bij besluit vastgesteld. Men weet dat de heer Mijer goedgevonden heeft een besluit, tot wijziging van eenige bepalingen van de regeling van 1863, verminkt af te kondigen, in verband tot de uitbesteding van de ondernemingen Krian en Waroe, waarover hij reeds met den heer Trakranen in onmin geraakte. De toenmalige minister van het reactionaire kabinet verwees de Kamer naar eene aanstaande *wettelijke* regeling. Maar op den avond van den dag zelven, waarop hij daarover gesproken had, bevatte de *Staatscourant* eene nieuwe wijziging bij een besluit van een paar regels, dat niets minder of meer beteekende dan dat een gedeelte van het werk van de heeren Rochussen en Fransen van de Putte met één pennestreek werd vernietigd. Bij de regeling van 1863 waren, in de slotalinea's van de artt. 4, 5, 9 en 17, een aantal overgangsbepalingen vastgesteld voor hen, die oude contracten bezaten, waarin bepalingen voorkwamen, strijdig met de nieuwe regeling. Deze overgangsbepalingen werden nu van kracht verklaard voor de vernieuwing van *alle* afloopende contracten, maar tevens de preferentie gehandhaafd, die bij de aanstaande uitbesteding dier contracten door het later in Indië verminkte besluit van 7 November 1866, litt K[4]., reeds was verleend, en waarvan de voor den Staat ongunstige afloop der gunning van Krian en Waroe reeds een eerste gevolg is geweest. Dus zouden fabrikanten, zelfs niet toegetreden tot de regeling van 1860, die voorrechten genieten.

Wij zijn daartegen met nadruk opgekomen, ook met het oog op den aanstaanden afloop van het contract van de Nederlandsche Handelmaatschappij voor de fabriek Wonopringo, residentie Pekalongan (1). Voor *deze* zou dit besluit van den heer Trakranen al aanstonds vruchten dragen, waaromtrent hij, toen hij den 13[den] Juni 1867 daarover werd geïnterpelleerd, het overleg met de Kamer ontweek, »omdat dit tot uitvoerige discussies zou leiden." Daarmede liet de heer van Nispen van Sevenaer zich afschepen.

Wat wij voorzagen is gebeurd. Het contract verviel met 1868. De voorwaarden van uitbesteding werden bepaald en de dag vastgesteld op 15 Januari jl. Men paste de bepalingen van de algemeene regeling van 1863 inmiddels op den aanplant toe, bracht dien tot 400 bouws terug en verleende geene ondersteuning van bestuurswege meer voor het snijden en vervoeren van het riet, de werkzaamheden in de fabriek en het vervoer van suiker. Intusschen werd bepaald, dat eenige essentiëele voorwaarden van de uitbesteding later zouden worden bekend gemaakt, als: het minimum der inschrijving, de prijs van den inventaris van de fabriek en de verplichting om al of niet met stoom te malen.

De aanvankelijk vastgestelde dag der uitbesteding kwam — en het bestuur liet niets van zich hooren.

De reactie — of het gunstbetoon? — was intusschen in stilte aan het werk gegaan; want eensklaps werd, in strijd met eene der hoofdvoorwaarden van de regelingen van 1860 en 1863, de aanplant weder op 700 bouws gebracht; voorts werd de oude wijze van aanplant op nieuw ingevoerd en de tusschenkomst van het bestuur op den voet van reeds bestaande contracten toegezegd.

Op nieuw werd de uitbesteding aangekondigd; maar nu werd een zeer hoog minimum van levering vastgesteld en de prijs van den inventaris medegedeeld.

Waartoe geschiedde dit? Men wist zeer goed, dat bij uitbesteding binnen zeer korten tijd, bij bepaling van een zeer hoog minimum van levering en het bestaan van preferentie, geene mededinging zou mogelijk zijn. Intusschen ware bij *fair play* geene gunstiger gelegenheid tot uitbesteding denkbaar geweest, want deze fabriek heeft tot 54 pikols per bouw opgeleverd. Maar het ligt nu eenmaal in de reactionaire richting, met de uitbestedingen eene ergerlijke comedie te spelen; de wijze waarop Krian en Waroe gegund zijn, bewijst dit.

Er deed zich natuurlijk geen inschrijver op.

Intusschen nadert de maaltijd en de fabriek is niet uitbesteed. Wij verwachten nu eene voor de schatkist hoogst nadeelige, voor de Neder-

(1) Zie blz. 59 van ons Juli-nummer 1867.

landsche Handelmaatschappij zeer voordeelige onderhandsche gunning van het contract, dank zij, zoo wij wel onderricht zijn, eene aanschrijving van den heer Trakranen, den vroegeren president van de factorij der N. H. M. Wij wezen vroeger aan, hoe, tijdens de eerste ontbinding, een besluit genomen was, dat zeer de belangen van sommige invloedrijke Amsterdamsche deelhebbers in Krian bevorderde.

Het houden van den aanplant op 700 bunders is in lijnrechten strijd met- en eene flagrante schending van de koninklijke besluiten van 1860 en 1863. Zal de Vertegenwoordiging daarvan geene rekenschap vragen?

Wij hebben nu beleefd eerst verminking, daarna terzijdestelling, thans schending van koninklijke besluiten.

Wij zien door een spel met uitbestedingen alle grondslagen van het belastingstelsel te niet doen, concurrentie onmogelijk maken en de zaken weder in handen van de begunstigde preferente bezitters, in dit geval de Nederlandsche Handelmaatschappij, brengen, die voorwaarden stellen ten nadeele van de schatkist.

Is dit alles geschikt om het prestige van ons gezag te verhoogen?

Is dit niet een roekeloos sloopingswerk van alle goede begrippen van wettigheid en staathuishoudkunde?

Is deze handelwijze geschikt om Indië tot ontwikkeling te brengen en ons baten te verzekeren, of moeten wij langs dien weg niet weder geheel tot het oude stelsel van gunst ten nadeele van alle belangen terugkeeren?

En zou men, na zulke voorbeelden, langer de noodzakelijkheid van wettelijke regeling van de koloniale belangen kunnen ontkennen?

De reactie vergeet geheel en al, dat hetgeen met de suikercontracten vóór 1848 gebeurd is, voornamelijk er toe geleid heeft om de aandacht op Indië te vestigen en in de Grondwet het beginsel van inmenging van de Vertegenwoordiging te vestigen, hoezeer velen toen nog huiverig waren op dien weg ver voort te gaan.

Men herinnere zich de woorden van den Minister van Justitie in het reactionaire kabinet, waarmede in dit Tijdschrift het bovenaangehaalde artikel over Waroe en Krian werd besloten.

Wij hebben vroeger de aandacht gevestigd op klachten, ons van Java medegedeeld, omtrent de wijze waarop de belasting van woeste gronden in huur werd geheven. De Kamer van Koophandel en Landbouw te

Batavia had aangetoond, dat het onmogelijk was woeste gronden in cultuur te brengen, indien men de volle belasting van het eerste jaar af eischte voor de geheele gehuurde uitgestrektheid, in strijd met hetgeen vroeger geschiedde.

De *Javabode* zegt in een zijner jongste nummers het volgende:

»Naar wij van goederhand vernemen, zijn door het Gouvernement de navolgende beginselen vastgesteld voor het berekenen van den huurprijs van woeste gronden:

»*a.* voor gronden, bepaaldelijk bestemd voor den aanplant van klapperboomen:

»Gedurende de eerste zes contractsjaren niets;

»Gedurende het zevende over $^1/_5$ der uitgestrektheid;

» » achtste » $^2/_5$ » »

» » negende » $^3/_5$ » »

» » tiende » $^4/_5$ » »

» » elfde en de volgende jaren over de geheele uitgestrektheid;

»*b.* voor gronden, bestemd voor koffie- en andere aanplantingen:

»Gedurende de eerste drie contractsjaren niets;

»Gedurende het vierde over $^1/_5$ der uitgestrektheid;

» » vijfde » $^2/_5$ » »

» » zesde » $^3/_5$ » »

» » zevende » $^4/_5$ » »

» » achtste en volgende jaren over de geheele uitgestrektheid.

»Op de liberaliteit dezer beginselen, die wij gaarne bij Ordonnantie of in het Staatsblad *gepubliceerd* besluit hadden zien vastgesteld, valt niets af te dingen. *Wanneer* nu slechts woeste gronden worden uitgegeven, waarop zij kunnen worden toegepast!"

Wij doen opmerken dat hierin geen wederspraak ligt met ons bericht, dat alle verhuur van woeste gronden op Java, ten gevolge van het overleg tusschen den heer Hasselman en den heer Mijer, gestaakt is. Integendeel schijnen de slotwoorden van de mededeeling van het Indische blad ons bericht te bevestigen.

Gesteld dat men evenwel gronden op de nu weder gewijzigde gunstiger voorwaarden zou uitgeven, dan zijn die bepalingen even geheim afgekondigd en even weinig in wettigen vorm openbaar gemaakt, als de vroegere ongunstige regeling, dat men reeds in het eerste jaar de geheele belasting verschuldigd was. Morgen kan weder een ander geheim besluit komen en iets nieuws verordenen.

Is eenige landbouw-industrie denkbaar bij zulk een toestand?

Voor de vrienden maakt men goede voorwaarden, zoo als bij de uit-

besteding der suiker-ondernemingen. Maar geen mensch, die niet van gunsten verzekerd is, zal het wagen kapitalen in ondernemingen te steken, die op zoo onwisse grondslagen rusten.

Men weet toch dat het de reactie met uitgifte van woeste gronden volstrekt geen ernst was.

De zienswijze van den heer Hasselman omtrent heerediensten en waterwerken draagt vruchten. Als men een Javaan betaalt voor irrigatiewerken, schreef hij, dan begrijpt hij dat niet en denkt aan mystificatie. Hij schrapte dan ook een gedeelte der sommen, in Indië voor irrigatiewerken aangevraagd, en wilde dat die in heeredienst verricht zouden worden.

De *Samarangsche Courant* verhaalt, dat in de afdeeling Patjitan, residentie Madioen, in het Kedoong-Wiroesche, 30,000 man gedurende 3 maanden, zonder kost of loon, gedwongen zijn geworden waterleidingen en een dam van 160 Ned. el lengte en 8 breedte te maken. De waterleiding is 7 palen lang, 6 à 7 voet breed en 3—12 voet diep. De bevolking moest *alle* materialen voor dat werk, zonder belooning, leveren. Men haalde huizen omver en vernielde vruchtboomen, om dat werk te voltooien.

De bevolking werkte daaraan met zooveel liefde, en het werk werd zoo goed aangelegd, dat de dam binnen eene maand finaal weggespoeld was. De bevolking heeft inmiddels eene nutte bezigheid gehad, opdat zij niet door luiheid gedemoraliseerd mocht raken!

»Onze tijd is geen *temps du bon plaisir*", roept het Indische blad uit, dat deze feiten mededeelt.

Eilieve, als de conservatieven Indië hadden blijven besturen, naar de beginselen, waarvan wij hier weder de toepassing zien, in welk een tijd zouden wij dan gekomen zijn? Zeker niet in een tijd waarin de arme Javaan voor de herhaling van zoodanig schreeuwend misbruik zou behoed zijn, maar in een tijd gekenmerkt door nuttelooze verspilling van arbeid, tijd en materialen, die groote waarden vertegenwoordigen.

Op het oogenblik dat de Redactie van dit Tijdschrift verzwakt is door het diep betreurd afsterven van den heer Betz, verliest zij ook de hooggewaardeerde medewerking van den heer van Bosse, die in het nieuw gevormde kabinet de portefeuille van financiën heeft aanvaard. Zij mag echter over dit laatste verlies niet klagen; integendeel heeft zij billijke reden om zich te verheugen dat door het vaderlandslievend besluit van den heer van Bosse hare beginselen in het kabinet zelf een krachtigen voorstander en bekwamen woordvoerder gevonden hebben.
